

Cek London

MARTİN İDEN

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

“Şərq–Qərb”
Bakı – 2009

JACK LONDON

MARTIN EDEN

Arif-263608

CEK LONDON

1876–1916

MARTİN İDEN
(roman)

M.Ə. Ləmonov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"Şərq-Qərb"
Bakı – 2009

CEK LONDONUN

"MARTİN İDEN"

ROMANI

Tərcümə edən və
ön sözün müəllifi:

İslam İbrahimov

Redaktor:

Mahir Qarayev

Korrektor:

Yeganə Mehdiyeva

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi:

Tərtan Qorçu

Kompüter düzümü:

Hikmət Aydınova
Mehman Musabeyli
Həsən Yaqubov

Cek London. Martin İden (roman). – Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, 400 səh.

"Martin İden" romanı görkəmli Amerika yazıçısı Cek Londonun (1876-1916) ən məşhur əsərlərindən biridir. Romanda sənət adamının faciəli həyatından söhbət açılır.

Əsər indi də gənclər tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2009
© "Şərq-Qərb" ASC, 2009

Amerikanın liman şəhəri San-Fransiskoda adı Martin, soyadı isə İden olan adı bir oğlan yaşayırdı. Onun valideynləri rəhmətə getmişdilər, qardaşları xoşbəxtlik sorğusunda yer üzünə səpələnmişdilər, bacıları isə güc-bələ ilə dolanırdılar. Martin ağır dənizçi əməyi ilə çörəkpulu qazanırdı. Müxtəlif gəmilərlə o, Artikaya, cənub dənizlərinə, Avropaya və Yaponiyaya gedirdi. O, bu aləmin kiçik bir hissəsi idi və özünü bu aləmsiz təsəvvür etmirdi.

Əgər bir gün qərribə bir hadisə baş verməsəydi, onun acınacaqlı həyatı elə belə də davam edərdi. İlk baxışdan bu hadisə də mənasız görünə bilər. Martin bərdə bir tələbəni içkili oğlanların əlindən qurtarmışdı.

Hər şey bununla da bitərdi, Martin də bu hadisəni bir vaxt yaddaşından silib atardı, əgər döyülməkdən xilas olmuş tələbə minnətdarlıq məqsədi ilə Martini öz evlərinə nahara dəvət etməsəydi.

Cek Londonun "Martin İden" (1908) romanı məhz əsas qəhrəmanın Morzların mötəbər burjua evinə ilk gəlişi, eləcə də bu ailənin qızı, qardaşı kimi universitet tələbəsi olan Ruffa tanışlığı ilə başlanır. İri mavi gözləri, qızılı saçları olan bu solğun ilahi məxluq ilk baxışdan təkə gözəlliyi ilə yox, poeziyanı yaxşı bilməyi, eləcə də incəsənət və ədəbiyyat haqqında çox asan və azad fikir yürütmək bacarığı ilə Martini valeh elədi. Onun royalda ifası Martinin rahatlığını əlindən aldı. Ruffa və bütün Morzlar ailəsi ilə tanışlıq Martin İdenin həm şəxsi, həm də ictimai həyatında vacib dəyişikliyin əsasını qoydu.

"Martin İden" əsəri avtobiografik xarakter daşıyır. C. London bu əsəri cənub dənizlərində səyahətdə olduğu vaxtlar yazmışdı. Yeni romanı haqqında o, ilk dəfə 1907-ci il noyabrın 25-də bacısı Elizaya

məktubunda yazırdı: "Hər gün işləyirəm. Yeni romandan 95 000 söz yazmışam... Bu ən uzun roman olacaq".

"Martin İden" Cek Londonun sayca iyirmi birinci romanıdır. Romanın çapına qədər C.London artıq "Canavar oğlu", "Həyat eşqi" adlı hekayələr məcmuəsinin, "Əcdadların harayı" və "Ağ diş" povestlərinin, "Deniz canavarı" və "Demir daban" romanlarının müəllifi kimi kifayət qədər tanınmış yazıçı idi. Təsədüfi deyil ki, "Martin İden" dərhal oxucuların diqqətini cəlb etdi. Romanda hadisələr bir-biri ilə bağlı iki planda inkişaf edir. Bir tərəfdən şəxsi plan, yəni Martinin Rufa olan məhəbbəti və onun öz təhsili üzərində sayılacaq çalışması, digər tərəfdən, sosial plan – Martin İdenin yazıçılıq istedadının cəmiyyət tərəfindən tanınması və bu cəmiyyətdə yer tutması üçün apardığı mübarizə. Lakin dərhal qeyd etmək istərdim ki, bu mübarizə "zanbaqətk solğun qız" uğrunda idi, yəni surf şəxsi, fərdi məqsəd daşıyırdı.

Martin və Ruf arasındakı məhəbbət hər iki tərəfi ilk baxışdan çulğamışdı. Ruf Martini görən kimi bu qeyri-adi qabiliyyətə malik şəxsiyyətin təsiri altına düşdü və onun dəniz sərgüzəştli haqqında söhbətlərinə ovsunlanmış kimi qulaq asırdı.

Martin İden çox yaxşı başa düşürdü ki, onunla, yəni sadə bir matrosla varlı, mötəbər ailənin qızı Ruf arasında böyük bir uçurum var. Onların həyata baxışları da tam fərqli idi, hətta ünsiyyətdə də, sanki, başqa-başqa dillərdə danışırırdılar.

Əvvəl bu iki müxtəlif baxışlı və xasiyyətli insan arasındakı münasibətlər çox yaxşı inkişaf edirdi. Ruf çox böyük məmnuniyyətlə Martinlə görüşürdü, onun pərəstisini də qəbul edirdi, Martinlə baş verən dəyişikliklərdən razı qalırdı.

Martin artıq həmin Martin deyildi. O, düzgün danışdı, səliqəli geyinirdi, Ruf onunla birlikdə cəmiyyətə çıxanda artıq utanmırdı. Əvvəl Ruf əmin idi ki, Martinə doğru onu şeytani bir güc çəkir. Lakin vaxt keçdikcə onların münasibətləri dəyişdi. Ruf anladı ki, o, Martini sevir.

Ruf bu hissi tam dərk edəne qədər Martini öz dairəsinin insanlarına uyğunlaşdırmağa çalışdı. Onu ətrafındakılara bənzərdirdi. Rufun gözü önünə nümunə kimi atasının şərikələrindən biri Çarlz Betler gəlirdi. O, uşaqlıqdan yetim qalmış və özünü həyatın bütün ləzzətlərindən məhrum edərək, yalnız əməyə və işə qapanıb, ildə otuz min gəlirə nail ola bilmişdi.

Belə perspektiv özünə həyatda layiqli məqsəd seçən və həyat eşqi ilə yaşayan Martini heç də ruhlandırmırdı. O heç də yaşlananda varlanmaq xatirinə həyat sevinclərindən əl çəkmək fikrində deyildi. O yazıb-yaratmaq istəyirdi. O istəyirdi ki, "dünya onun gözləri ilə görsün, qulaqları ilə eşitsin, üreyi ilə hiss etsin. O, şeirlər və hekayələr, romanlar və oçerklər, Şekspir kimi pyeslər yazacaq. Yazıçılar dünyanın nəhəngləridir axı..."

Romanın əsas qəhrəmanlarının xarakterlərinin inkişafı belə ehtimal olunurdu. Bir tərəfdən, yazıçı olmağa can atan və məhz bu yolla sevgilisinin üreyini fəth etməyə çalışan Martin. Digər tərəfdən isə, əvvəl, Martindən fərqli olaraq, təhsilə yiyələnmiş, lakin sonradan onun fikir və düşüncələrinin dərinliyini anlamayan Ruf. Martin həyatı dərinə başa düşərək, fəlsəfə və ədəbiyyatı ciddi öyrənərək, artıq Ruf düşüncəsindən daha dərin olan fikirlər irəli sürməyə başlayır.

Martinin qeyri-adi dərrakəsi özünə uyğun həmsöhbət axtarırdı. Onun ağına belə gəlmirdi ki, dərin düşüncəli insanları Morzların mötəbər evində axtarmaq mənasızdır. Martin inadkarlıqla həyatda özünə yer tapmağa çalışırdı, sakitlik bilmədən axtarışda idi, nəhayət, kitabları, incəsənəti və məhəbbəti tapdı. Məhz bunlardan ilham alaraq, o, uzun aylar boyu çalışdı, su və çörəklə dolanırdı, hətta aclıq elan edirdi, Morzların evində bir qarın çörəyə belə möhtac qalırdı. Axırncı qəpik-quruşuna poçt markaları alaraq, öz məqalə, hekayə və povestlərini səliqə ilə jurnalın redaksiyalarına göndərirdi. Bir müddət sonra onun əlyazmaları geri qaytarılırdı. O, yenə marka alırdı və yenə yazılarını göndərməkdə davam edirdi. Ancaq onun bəxti gətirmirdi ki gətirmirdi. Rufa münasibətlər də artıq çıxılmaz olmuşdu. Ruf üçün yenə əsas şey pulsuzluq ucbatından evləne bilmədikləri idi. Ruf Martinin axtarışlarını hələ də başa düşmürdü.

Burjuva dünyasının dar çərçivəsinə qapanan Ruf Martinlə öz arasında yaranan yeni uçurumu anlamırdı. O, Martinə ədəbi axtarışlarında kömək etməyə söz göstərmir, hətta onu ədəbi yoldan daşıdıraraq, hökumət qulluğuna sövq etdirməyə çalışırdı.

Rufun atasına da Martinin fikirləri tamamilə yad idi. Təsədüfi deyil ki, Morzlar ailəsi ilə nahar edərkən Martinin söylədikləri hörmətsizlik və təhqir sayıldı, Morzlar onu artıq bu evdə görmək istəmədiklərini bildirdilər. Martin bir neçə dəfə küçədə Rufa söhbət açmaq istədi. Lakin bu da heç bir nəticə vermədi.

Ruf və Martinin münasibətlərindəki bu uyğunsuzluq romanda baş qəhrəmanların şəxsi münasibətləri çərçivəsindən kənara çıxaraq, artıq müasir cəmiyyətdəki münasibətlərin təsvirinə dönür. Problem təkcə Rufun atasının sözündən çıxma bilməməsində və Martinlə bütün əlaqələri kəsəməsində deyil. İş ondadır ki, Morzlar ailəsinin dardüşüncəli qanunları təmiz, saf məhəbbət hisslərindən güclü olur. Yazıçı göstərmək istəyir ki, belə bir cəmiyyətdə məhəbbət də yalnız onun tərəfindən müəyyən edilmiş qayda-qanunlara uyğun olmalıdır.

Burada oxucuların fikrini bir şeyə də yönəltmək lazımdır ki, Morzlar gec-tez Martinin adı bir dənizçi olmasına göz yummalı idilər. Çünki, Morzların əqidəsinə görə, Martin qətiyyən "heç kəsə lazım olmayan yazılardan" əl çəkib, "normal qulluğa" işə düzəlmək fikrində deyildi.

Martin durmadan öz əsərlərini redaksiya və nəşriyyatlara göndərərək davam edirdi. Nəhayət, elə bir gün gəlib çatdı ki, növbəti məktubun içindən geri qaytarılmış əlyazma əvəzinə, pul çeki çıxdı. Nəhayət, Martinin də bexti gətirdi. İndiyə qədər iki il ərzində bütün redaksiyalar tərəfindən rədd edilən əsərləri indi heç bir azaşdırmaya məruz qalmadan qəbul edilirdi. Böyük nəşriyyat firması onun "Günəşin rüsvayçılığı" tənqidi-fəlsəfi kitabını azacıq tirajla çap etmişdi.

Bu kitab çap olunduqdan sonra böyük səs-küyə səbəb olmuşdu. Birinci çapın ardınca ikinci, üçüncü dəfə çapa verilən kitab sonra İngiltərədə nəşr olunur, fransız, alman və skandinaviya dillərinə tərcümə edilir. Nəşriyyat Martinə növbəti kitabı üçün, məzmunu ilə bağlı heç bir şərt qoymadan, avans təklif etdi. Beləliklə, Martin İden dəbdə olan yazıçıya çevrildi. Demək olar ki, Martin artıq bütün arzularına nail olmuşdu: onun bütün kitabları çap olunur və oxucular tərəfindən dərhal alınır, nə vaxtsa yazdığı əsərləri qəzet və jurnalların səhifələrində özünə yer tapır, tənqidlər onun əsərlərini təhlil edir, qəzet müxbirləri müsahibə almaq üçün onu təngə gətirirdilər, onun bankdakı hesabında yüz min dollar pul var idi. Lakin Martinin qıyamçı qəlbi sakitləşmək bilmirdi.

Bütün jurnal və nəşriyyatlar Martinin qələmindən çıxan hər hansı sözü belə çap etməyə hazır olduqları bir vaxtda Martin heç bir şey yazmaq istəmirdi. Onun fikri ancaq insan həyatının nə üzərində qurulduğunu, bu həyatın mənasını anlamaq istəyi ilə məşğul idi.

Martinə iki hadisə çox təsir etmişdi. Bir tərəfdən, Rufa ayrılmaqla, o biri tərəfdən isə, Morzlargildə tanış olduğu Ress Brissendenin intihar etməsi. Brissendenlə ilk tanışlıq zamanı o, Martinə maraqlı görünməmişdi. Lakin sonradan Martin İden bu vərəmli xəstə şairlə yaxından tanış oldu və onlar dostlaşdılar. Onlar tez-tez birlikdə vaxt keçirir, sosialistlərin klubuna gedirdilər. Martin Brissendeni jurnallardan birinin redaksiyasına "Efemerida" poemasını göndərməsi üçün yola gətirmişdi. Martin redaksiya tərəfindən poemanın çapına razılıq aldıqda sevincək Brissendenə bu xəbəri çatdırmaq üçün onlara yollanır. Lakin şair yaşayan mehmanxanada ona xəbər verirlər ki, Brissenden beş gün bundan əvvəl intihar etmişdi. Bu xəbər Martinə çox pis təsir etmişdi, amma buna baxmayaraq, o, özündə güc tapıb gecə-gündüz çalışmaqda davam edirdi. O, "Gecikmiş" adlandırdığı povesti yekunlaşdırıb, yazıçılığa əlvida deyir.

Martin elə hey insan həyatının mənası, bütün baş verənlərdə özünün nə qədər dəyərli olduğu barədə fikirləşirdi. Bu düşüncələr çox qəddar və amansız həyat məktəbi keçmiş bir insanın düşüncələri idi. Bu insan öz əməyi və ağı sayəsində aşağılardan müasir cəmiyyətin yüksəkliklərinə qalxa bilmiş, amma yüksəldikcə bu cəmiyyətin bir "iyrənc bataqlıq" olduğunu anlamışdı. Martin bilmirdi ki, iyrəndiyi boşluğa nə ilə doldursun. O, restoranları gəzir, Misir papirusları ilə maraqlanır, lakin bunun heç bir xeyri olmur. Onun pulu artıq çox idi, lakin bu pullar da ona sevinc gətirmədi. O, bacılarına, dostuna, qaldığı mənzilin sahibinə kifayət qədər pul ayırmışdı. Bəs indi nə etsin? Hətta artıq həyat yoldaşı olmağa razılıq verən Ruf belə onu maraqlandırmırdı. Bu məhəbbət onun qəlbində çoxdan ölmüşdü. Hərdən ona elə gəlirdi ki, bu vəziyyətdən ən yaxşı çıxış yolu keçmiş məşğulluquna qayıtmamaqdır. Amma burada da təhsilli, dəbdə olan bir yazıçı ilə sadə matroslar arasında böyük bir uçurum var idi. Xeyir, geriye yol yox idi, keçmiş cənnəti qaytarmaq qeyri-mümkün idi.

Onun başından tökülən pula və qazandığı şöhrətə baxmayaraq, yeni cənnəti hələ də tapmamışdı. Kənardan baxanda hər şey normal idi: onu fasiləsiz nahar və şam yeməklərinə dəvət edirdilər, hamı onunla tanış olmağa çalışırdı, gözəl qadınlar onunla ünsiyyətə can atırdılar. Lakin onun qəlbi rahatlıq tapmırdı. O heç cür anlaya bilmirdi ki, Martin İden adında birdən-birə nə dəyişiklik baş verdi

ki, hamı onu evində görmək istəyir. Çünki onun bütün əsərləri düz iki il bundan əvvəl yazılmışdı və o vaxtdan indiyədək o heç dəyişməmişdi. Ancaq iki il öncə ne qohumları, ne yaxın tanışları onu nahara dəvət etmir, o isə elə olurdu ki, günlərlə yeməyə bir tike çörək belə tapmırdı. İndi isə hətta hakim Blount belə onu nahara dəvət etməkdən qürur duyur. Həmin Blount ki ne vaxtsa Morzların evində onun sözündən incimış və demək olar ki, məhz elə Blountun bu incikliyinə görə Ruf Martindən ayrılmışdı.

Martin, nəhayət, anlayır ki, bu dəyişiklik tək bir şeylə bağlıdır: onun kitablarının durmadan çap olunması və oxucuları tərəfindən tanınması, yəni Martinin bankdakı hesabının miqdarı ilə bağlı idi.

Martine elə gəlir ki, müasir sivilizasiyadan qaçıb cənub dənizlərinə üz tutsa, orada öz xoşbəxtliyini tapa bilər. O, Taiti adasına yollanan "Maripoza" gəmisinə bilet sifariş verir. Tüfəng, güllə, balıq tutmaq üçün ləvazimat alır və nəhayət, gəmi ilə yola düşür. Lakin burada da ona gəzintiye çıxan tanınmış bir adam kimi baxırlar. O, özünə qapanır.

Burada biz öz hekayətimizi dayandırmaq və romanın süjet xəttinin son dramatik səhnələrini danışmaq. Bircə onu deyək ki, Martin İden öz çətin və keşməkeşli yolunda heç bir şeyə baxmayaraq, müvəffəqiyyətə nail olur. Martinin əsl faciəsi də elə bundadır, heç bir şeyə baxmayaraq, o, təkbaşına, heç kəsin köməyi olmadan bu cəmiyyətdə yaşayıb-yaradaraq, bütün çətinliklərə sinə gərməyi bacarmışdı və şöhrət qazanmışdı. Bu mübarizədə o, sevgilisini itirir, qohumları ondan üz döndərirlər, o hətta get-gedə öz işinin düzgünlüyünə olan inamını itirməyə başlayır və bir daha qələmi əlinə almayacağına qərar verir. Halal zəhməti ilə qazandığı şöhrət ona rahatlıq gətirmir.

Martin İden obrazında tənqidçilər sosialisti gördülər, kilşə qulluqçuları isə bu qəhrəmanın allahsız olduğu üçün məğlubiyyətə uğradığını iddia edirdilər. Cek London bütün bunları cavablandıraraq açıq məktubunda belə yazırdı: "Mən "Martin İden"-i nə şəxsi avtobiografiya kimi, nə də Allaha inanmayanların onları necə dəhşətlər gözlədiyini göstərmək üçün yazmışam. Martin İden fərdiyyətçiliyə ittihamdır. Martin İden sosialist deyildi. Martin İden yalnız özü üçün yaşayırdı, özü üçün çalışırdı, mübarizə aparırdı, yaxınlarının, tanışlarının heç bir ehtiyacı onu maraqlandırmırdı. O, burjua mühitinə daxil olmaqdan ötrü vuruşurdu. Mədəniyyəti,

gözəl həyatı və yüksək fikirləri məhz burada axtanırdı. O, bu sərəlara qəbul olundu, lakin burjuazıyanın qabiliyyətsizliyi və istedadsızlığı onu sarsıtmışdı. O sevdiiyi üçün, ideallaşdırdığı qadından ötrü mübarizə aparırdı. O gördü ki, məhəbbət onun bütün ümidlərini aldatdı və ona xəyanət etdi: belə çıxdı ki, o sevdiiyi qadından çox özü yaratdığı idealı sevmiş.

Onun fikrincə, bu həyatda yaşamağa və mübarizə aparmağa layiq olan bütün dəyərlər puç oldu. Martin İden üçün artıq bu həyatda heç bir dəyər qalmamışdı. O, Allaha yox, insana inanmadığı üçün məğlubiyyətə uğradı".

Amerikada kitab rəflərində ilk dəfə "Martin İden" romanı görün-düyü vaxtdan artıq bir əsr keçir. Bütün bu uzun zaman ərzində dünyanın hər yerində müxtəlif yaş dərəcələrinə mənsub oxucular tərəfindən bu kitab sevilə-sevilə oxunur. C.Londonun bu romanı gənc oxucuların sevimli kitabına çevrilib.

İslam İbrahimov

MARTİN İDEN

(roman)

Martin İden

BİRİNCİ FƏSİL

İrəlidə gedən adam öz fransız açarı ilə qapını açdı. Onun ardınca gələn cavan oğlan astanaya ayaq basmazdan əvvəl yöndəmsiz hərəkətlə kepkasını başından çıxardı. Bu cavan oğlanın əynində dəniz iyi verən sadə, qaba paltar vardı. O, necə oldusa, gen-bol salonda özünə münasib bir yer tapa bilmədi, sıxılmağa başladı. O bilmirdi kepkasını haraya qoysun, təzəcə onu büküb cibinə soxmaq istəyirdi ki, elə bu vaxt yol yoldaşı kepkanı onun əlindən aldı, həm də o qədər sadə və təbii tərpəndi ki, oğlanın ürəyində rıqqət doğurdu. Cavan oğlanın başından ani bir fikir keçdi: "O, məni başa düşür, məni satmaz".

Döşəmə ayaqlarını altında dəniz dalğası tək qalxıb-enirmiş kimi, cavan oğlan ayaqlarını gen qoya-qoya, yırğalana-yırğalana yoldaşının arxasınca gedirdi. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, onun iri addımları üçün bu böyük otaqlar çox dənşəkdir; o hey qorxurdu ki, çiyini qapının çərçivəsinə ilişəcək və ya nəyəsə – buxarıya toxunub bir bəzək şeyini yerə salacaqdır. Oğlan oyan-buyana sıçrayır və bununla daha çox öz təsəvvüründə mövcud olan təhlükəni qat-qat artırır. Royal ilə üstü kitabla dolu masanın arasından altı nəfər asanlıqla keçə bilərdi. Lakin o, casarətə gəlib buranı keçəndə ürəyi əməlli-başlı titrədi. Onun iri qolları yanına sallanıb qalmışdı, bilmirdi onları neyləsin, hara qoysun. Birdən-birə ona elə gəldi ki, bu saat masanın üstündəki kitablara toxunacaq, buna görə də ürküdülmüş at kimi geri sıçradı və az qaldı royalın qabağındakı kətili aşırınsın. O, qabaqda inamla yeriyən yol yoldaşına baxdı və ömründə birinci dəfə öz yerisinin nə qədər yöndəmsiz olduğunu, başqa adamların

yerişindən nə qədər fərqləndiyini düşündü. Bu fikir bir an içində cavan oğlanı utandırıb, qıpqırmızı qızartdı. Muncuq-muncuq tər damcılarının onun alnını бүürdü. Buna görə də oğlan dayandı, cib yaylığı ilə tunc rəngli əsmər üzünü sildi. O, pərtliyini zarafatla gizlətməyə çalışaraq dedi:

– Artur, dostum, bir ayaq saxlayın. Bu ilk gəlişdə gördüklərim basdır, həddindən artıqdır. Bir qoyun özümə gəlim. Axı siz özünüz bilirsiniz ki, mən bura gəlmək istəmirdim, yaqın, elə sizinkilər də mənə görməyə o qədər can atırlar.

Artur onu sakitləşdirməyə çalışaraq cavab verdi:

– Boş şeydir! Siz bizdən qorxmayın. Biz sadə adamlarıq... Oho! Deyəsən, mənə məktub var!

Artur masaya yaxınlaşdı, konverti açdı və məktubu oxumağa başladı, bununla da, qonağa imkan verdi ki, özünə gəlsin. Qonaq isə bunu başa düşüb, layiqincə qiymətləndirdi. Qonaq təbiətən həssas və qayğıkeşdi, zəhrən özünü itirdiyinə baxmayaraq, həmin duyğuların indi də qoruyub saxlaya bilmişdi. O, yenidən alının tərinə sildi və diqqətlə otağı nəzərdən keçirdi, lakin bu baxışda hələ də təlayə düşməkdən qorxan vəhşi bir heyvan təlaşları vardı. Bu oğlanı görmədiyi, bilmədiyi şeylər əhatə edirdi; o, qarşısına gözlənilməz əhvalatlar çıxacağından qorxurdu, nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi və bununla birlikdə başa düşürdü ki, özünü çox pis, yəndəmsiz aparı və yaqın, bu yəndəmsizlik yalnız yerişindən və hərəkətlərindən görünməklə qalmır. Onun həssaslığı daha da şiddətlənmiş, pərtliyi isə həddini aşmışdı. Buna görə də Arturun məktubun üstündən ona diklən oğrun baxışları oğlanı bir bıçaq zərbəsi kimi yaraladı. Cavan oğlan, Arturun baxışı ilə qarşılaşdığını hiss etdirmədi, çünki fürsət tapıb çox şeyi, hər şeydən əvvəl, intizamlı olmağı öyrənə bilmişdi. Lakin bu bıçaq zərbəsi onun məniyyəsinə, vüqəna toxundu. O, bura gəldiyinə görə öz-özünü söydü, amma elə həmin dəqiqə qət etdi ki, qoy nə olursa olsun, bir halda ki gəlib bura çıxmışdır, axıra kimi hər şeyə dözəcəkdir. Onun üzü sərt bir ifadə aldı, gözələrində də hiddət qığılcımları parladı. O, yenidən yan-yörəsinə baxdı, həm də bu dəfə daha inamla hərəkət etdi, ətrafındakı əvadanlığı bütün təfərrüatı ilə beyninə həkk etməyə, yadında saxlamağa çalışdı. Onun böyümüş gözələrindən heç bir şey qaçmadı. Cavan oğlan bu gözəl şeylərə baxdıqca gözələrindəki hiddət qığılcımları sönür, əvəzində mülayim bir parıltı

doğurdu. O heç bir zaman gözəlliyə biganə qala bilmirdi, burada isə insan könlündə əks-səda doğuran gözəl şeylər heç də az deyildi.

Yağlı boya ilə çəkilmiş, divardan asılı lövhə onun nəzarətini cəlb etdi. Böyük və qüdrətli bir dalğa sahilindəki qayaya çırpılıb parçalanırdı. Göyün üzünü aşağı enmiş qara buludlar бүürmüşdü, qürub edən günəşin şəfaqlarına boyanmış, şahə qalxan dalğalar üzərində kiçik bir yelkənli gəmi vardı. Gəminin bir yanı elə ayılmışdı ki, bütün göyertəsi aşkar görünürdü. Bu mənzərə çox gözəldi – gözəllik isə cavan oğlanı yenilməz bir qüvvə ilə çəkib öz ağışına alırdı. O, öz yəndəmsiz yerişini unutdu və lövhənin lap yanına gəldi. Gözəllik, elə bil, heç yox imiş. O, indi rənglərin qarışığından ibarət cızma-qarayaya çevrilən şeyə təəccüblə baxırdı. O geri çəkildi. Lövhə yenə əvvəlki kimi görünməyə başladı. Oğlan lövhədən üzünü döndərərək, bu fikrə gəldi ki, bu cür lövhəni hoqqabazlıq xətinə yaratmışlar, buna görə də ürayində baş qaldıran yeni, çoxqun təəssüratə baxmadan vaxt tapıb hiddətlə düşündü ki, bu səfeh hoqqabazlıq ucundan bu qədər gözəllik qurban verilmişdir. Onun rəssamlıq haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu. O, indiyədək yalnız həm yaxından, həm də uzaqdan eyni dərəcədə aydın və sayə görünən xromolitografiyalara baxmağa alışmışdı. Doğrudur, bu oğlan mağazaların vitrinlərində yağlı boya ilə çəkilmiş lövhələr görmüşdü, lakin vitrinin şüşəsi həmin lövhələrə diqqətlə baxmağa imkan vermemişdi.

Cavan oğlan dönüb məktub oxuyan dostuna baxdı, gözü masanın üstündəki kitablara sataşdı. Onun gözələri, yemək görəndə ac bir adamın gözələri kimi hərisliklə parladı. O, qeyri-ixtiyari olaraq masaya doğru addımladı və böyük bir həyəcanla kitabların arasındakı başla. O, kitabların sərlövhələrinə və müəlliflərin adlarına baxır, mətnlərdəki ayn-ayn cümlələri oxuyur, gözələri və əlləri ilə kitabları oxşayırdı; birdən-birə bu yaxınlarda oxuduğu kitabı tanıdı. Lakin bu kitabdan başqa, bütün qalan kitabları, habelə onların müəlliflərini əsla tanıyırdı. Suinbernin bir cildi onun əlinə düşdü; o oxumağa başladı və harada olduğunu unutdu; oğlanın sifəti alışıb-yandı. O, şahadəət barmagını səhifələrin arasına keçirərək, müəllifin adına baxmaq üçün iki dəfə kitabı ördü. Suinbern! O, bu adı yadında saxlayacaqdı! Görünür, bu Suinbernin gözələri iti olmuş, o, cizgiləri və rəngləri görməyi bacarmışdır. Lakin o kimdir? Şairlərin əksəriyyəti kimi, yüz il bundan əvvəl vəfat etmişmi və ya indi də yaşayıb-yaratmaqdadır?

Artur - 26390 + 26

O, kitabın ilk səhifəsini çevirdi. Hə, deməli, bu Suinbern başqa kitablar da yazmışdır. Yaxşı, günü sabah səhər ümumi kitabxanaya gedəram və çalışaram onun əsərlərindən birini tapım.

Onun başı kitab oxumağa elə qanşmışdı ki, gənc bir qızın otağa girdiyini belə görmədi. Yalnız Arturun səsi onu özünə gəlməyə məcbur etdi:

– Ruff! Bu, mister İdendir.

O, kitabı qapadı və qızın gəlişindən deyil, onun qardaşı Arturun dediyi sözlərdən doğan yeni, hələ aydın olmayan bir duyğunun təsiri altında təpədən-dırnağa titrəməyə başladı. Bu əzələli bədəndə coşqun bir hissiyyat yaşayırdı. Xarici aləmin ən kiçik bir təsiri altında onun hissiyyəti və düşüncələri alov kimi alışır və şölə saçır. O, son dərəcə hassas və nazikürekli bir gəncdi; onun qızın xəyalı isə həmişə işləyir, şeylər arasında əlaqə yaradır, bu şeylərin bənzəyiş və fərqi müəyyən edirdi. Mahz "mister İden" sözləri onu səksənmayə məcbur etdi. Bütün həyatı boyu "İden" və ya "Martin İden", yaxud da, sadəcə olaraq, "Martin" deyə çağırılan bu oğlana, birdən "mister" demişlər. O, öz-özünə: "Hər halda, bunun bir mənası var", – dedi. Sanki, onun düşüncəsi birdən-birə qaranlıq bir kameraya çevrildi və tanış lövhələr bir-birini təqib edərək, onun gözləri önündə canlandı; ocaqxanalar, gəmi anbarları, tərsanələr, körpülər, həbsxanalar və aşxanalar, xəstəxanalar və uçuq-sökük qaranlıq damlar təsəvvürünə gəldi; bütün bunlar bir milin – həyatda alışdığı müraciət formasının ətrafında fırlanırdı.

Lakin o, geri dönüb qızı görəndə hafizəsində qaynayıb-qarıyan tutqun lövhələr yox olub getdi, qarşısında bənizi solğun, ilahi bir xilqət dayanmışdı. Bu xilqətin həyat eşiqiylə parlayan iri, mavi gözləri və qalın şarşın saçları vardı. O, qızın geyiminə fikir vermirdi, yalnız bunu bilirdi ki, qızın paltarları da özü kimi gözəldir. O, xəyalında qızı incə saplaq üzərində bitmiş açıq-sarı bir çiçəklə müqayisə etdi. Yox, bu, adi xilqət deyil, daha doğrusu, ruhdur, Tanrıdır, ilahədir – belə ulvi bir gözəllik yer üzündə ola bilməz. Bəlkə, kitablarda, doğrundan da, həqiqəti yazırlar və cəmiyyətin başqa kübar dairələrində bu qız kimi gözəllər çoxdur? Suinbern bu qızı tərənnüm etsəydi, nə olardı?! Bəlkə də, Suinbern orada, masanın üstündəki kitabda İzdolanı təsvir edərkən elə bu qıza oxşayan birisini düşünmüşdür. Bu düşüncələr, obrazlar və hissiyyat bir an içində bir-birini əvəz edib keçdi.

Zahiri hadisələr isə, öz növbəsində, arasıkəsilmədən davam edirdi. Ruff alını ona uzatdı və onlar bir-birinin allərini, lap kişilərə məxsus bir şəkildə, möhkəm sıxdıqları zaman qızın onun gözləri içində dik baxdığını sezdirdi. Onun tanıdığı qadınlar bu cür əl sıxmırdılar. Onlar, ümumiyyətlə, çox az əl verib görüşürdülər. O, yenidən cürbəcür lövhələr, müxtəlif qadınlarla görüşlər və tanışlıqlar haqqında xatirələr dəryasına qarq oldu. Lakin o, bütün bu xatirələri özündən uzaqlaşdırıb qıza baxırdı. O, ömründə belə bir qız görməmişdi. Onun tanıdığı qadınlar dərhal gəlib qızın yanına sıraya düzülürdülər. O, tamamilə əbədiyyət kimi görünən bir an içində, sanki, portretlər qalereyasının ortasında dayanmışdı, qız burada mərkəzi yeri tuturdu, ətrafında isə bir çox qadınlar gəzib-dolaşırdılar; həm də ani bir baxışla bu qadınların hər birinə qiymət vermək, onların hər birini qızla tutuşdurmaq lazım idi. O, fabrikdə çalışan qadınların və şəhərin küçələrində dolayan hirs qızların anq, xəstə, sısqə üzlerini gördü, iri heyvandarlıq rançolarında çalışan muzdur qadınları və daim damaqlarında siqaret tutan əsmlər Meksika qızlarını nəzərinə gətirdi. Sonra taxta ayaqqabılarda nən-nən yeriyən, kuklaya bənzəyən yapon qadınları, nəsilərinin pozulması əlamətləri açıq görünən incəsəfatlı Avropa, Asiya qadınları, bunlardan sonra başlarına çiçəklərdən çələng taxan və bununla da qara dərilərini daha qabarıq nəzərə çarpdıran Sakit okean adalarının gonbul qadınları onun gözləri önündən gəlib keçdi. Nəhayət, qorxunc, vahiməli bir izdiham – Ulaytçepel səkəllərində dolayan saçları dağınıq fahişələr, qaranlıq fahişəxanalarda yaşayan, cin¹ qoxusu verən ifritələr, bir yığın iyirənc və əxlaqsız əntərələr körpülərdə dayanıb dənizçiləri güdən miskin xilqətləri, qalan qadınların hamısını limanların tör-töküntüsü, insan qazanın köpüyü və kəfi kimi sıxdırıb aradan çıxardılar.

Qız:

– Mister İden, aylaşın, – dedi. – Arturun bizə danışdığı şeylərdən sonra mən sizinlə yaman tanış olmaq istəyirdim. Siz özünü çox cəsarətli aparmısınız.

O, yuxarı qaldırdığı əlinin hərəkəti ilə qızı susdurdu və dodaqları dedi ki, bunların hamısı boş şeydir, onun yerinə başqası olsaydı, eynilə bu cür hərəkət edərdi. Qız gördü ki, cavan oğlanın ali başdan-başə sınılmışdır; yaraclar isə yenidən sağalmağa başlayır. Qız oğlanın

¹ Cin – ingilis araqı

o biri alinə də baxdı və eyni şeyi gördü. Daha sonra iti və sinayıcı bir nəzarə oğlanı gözəndən keçirərək, onun yanağında bir çapıq, lap saçlarına bitişik bir yerdə – alnında ikinci bir çapıq və nəhayət, nişastalanmış boyunluğunun dalında gözəndən itən üçüncü bir çapıq yeri gördü. Qız onun tunc rəngli boynunda boyunluğun sürtüb əmələ gətirdiyi qırmızı zolağı gördükdə təbəssümünü zorla gizlətdi. Görünür, o, boyunluq taxmağa alışmamışdı. Ruf iti qadın gözü ilə onun kostyumunun da pis tikildiyini, torba kimi sallandığını, çiyinlərinin yığıldığını, qollarının bürüşdüyünü gördü, bu qollar altından oğlanın qüvvətli əzələləri aydın görünürdü.

O, öz hərəkətində diqqətləyəcə heç bir şey olmadığını təkrar edə-edə, dinməz-söyləməz kresloya doğru getdi. İden bu əsnada qızın sərbəst, lətif bir əda ilə oturduğunu görüb bundan xoşlandı və öz yöndəmsiz vücudunu təsəvvürünə gətirib, daha da pərt oldu. Bu, onun üçün yeni bir hiss idi. O, ömründə bir dəfə də olsun çəvik və ya ləng tərpanən bir adam olub-olmaması məsələsi üzərində düşünməmişdi. Belə bir nöqteyi-nəzərdən özünə yanaşmaq heç bir zaman onun ağına gəlməmişdi. O, ehtiyatla kreslonun qırağında oturdu; bilmirdi ki, əllərini hara qoysun. O, əllərini necə qoysa-qoysun, əlləri daim ona mane olurdu. Bu, az imiş kimi, Artur da durub otaqdan çıxdı və Martin İden qeyri-ixtiyari bir intizarla, həsrətlə onun ardınca baxdı. O, qadın simasına girmiş bu solğun ruhla otaqda tək qalıb, tamamilə özünü itirdi. Burada nə bir piştaxta vardı ki, Martin İden cin tələb etsin, nə də bir oğlan uşağı ki pivə dalınca göndərsin; o istəyirdi, insanları ünsiyyətə çağırən bu içkilərin köməyi ilə dostcasına söhbətə girsinsin.

Qız:

– Mister İden, boynunuzda çapıq yeri var, – dedi. – Bu yaranı harada almısınız? Yəqin, bu, qeyri-adi bir macəranın izidir?

Martin İden dodaqlarını yaladı və boğazını antlamaq üçün öskürərək cavab verdi:

– Məni bir meksikalı bıçaqla vurubdur, miss. Davamız düşmüşdü. Sonra mən bıçağı çəkib onun əlindən alanda o, burnumu dişləyib qoparmaq istəyirdi.

Martin bu sözləri çox sadə bir şəkildə dedi, onun gözləri önündə isə Salina-Krutsdakı ulduzlu, bürküllü bir gecənin mənzərəsi – sahilin ağ zolaqları, qənd yüklənmiş paroxodların işıqları, sərxoş matrosların

bir az uzaqdan gələn səsləri, hanbalların basabası, meksikalının hiddət və qəzəbdən eybəcər hala düşmüş üzü, ulduzların işığında meksikalının gözlərindəki vəhşi parıltı, boynuna dəyən poladın soyuqluğu, qan fəvvarəsi, izdiham və bağırtilar, bir-birinə sarmaşan və qum üzərində yuvarlanan iki bədən, haradasa – uzaqlarda çalınan gitaranın mələhətli sədalanı canlandı. Bu hadisə belə olmuşdu və odur ki o, bu hadisəni yalnız xatırladıqda belə tükləri ürpərdi. O düşündü ki, görəsən, divardan asılmış lövhəni çəkən adam bütün bunları boyalarla təsvir edə bilərdimi? Ağ sahil, ulduzlar, yük paroxodlarının işıqları (bütün bunlar yamanca gözəl çıxdı), ortada isə qumların üzərində dalaşanları araya almış qara camaat! O, bu qərara gəldi ki, lövhədə bıçağı da təsvir etmək lazımdır – ulduzların işığı altında polad elə gözəl parıldayardı ki!

Lakin o, bütün bu şeylər haqqında bir kəlmə də demədi, yalnız bu sözləri təkrar etdi:

– Hə, o, mənim burnumu dişləyib qoparmaq istəyirdi.

Qız ucadan:

– Ah! – dedi.

O, qızın səsinə də, üzünün ifadəsinə də bir çaşqınlıq hiss etdi. Martinin özü də çaşdı, günəş altında yanib-qaralmış yanaqlarına incə bir qızırtı çökdü, lakin ona elə gəldi ki, yanaqları, açıq ocaq-xana önündə tam bir saat dayandığı vaxt olduğu kimi, od tutub yanır. Bıçaq davası tək çirkin şeylər haqqında kübar bir xanımla söhbət etmək çətin ki münasib olsun. Kitablarda yazılanlardan görünür ki, qızın mənsub olduğu zümrənin adamları bu cür söhbətlər etmirlər, bəlkə də, onların heç bir cür şeylərdən xəbərləri də yoxdur.

Təzəcə yoluna düşməyə başlayan söhbət kiçik bir ağələ rast gəlib kəsildi. Onda Ruf bir sual da verdi; bu dəfə Martinin yanağının harada çapıldığını soruşurdu. Ruf bu sualı verdikdə Martin başa düşdü ki, qız ona yaxın olan şeylərdən danışmağa çalışır və buna görə də dərhal bu qərara gəldi: "Suala cavab verib söhbəti qıza yaxın olan şeylər üzərinə keçirəcəyəm". O, əlini yanağına çəkərək dedi:

– Belə bir vəqəə üz verdi. Bir qəbə, dalgalar şahə qalxanda külək yelkəni və onun bütün iplərini qınb qoparmışdı. Buraz isə məftildəndi, bir ilan kimi ətrafı döyəcləməyə başlamışdı. Bütün növbə çəkən dəstə onu tutmağa çalışırdı. Hə də, mən atılıb onu tutdum və bar-kiitdim. Ancaq bu zaman buraz yanağımı ehməlcə "tumarladı".

Qız yenə ucadan köksünü ötürdü:

– Ah!

Bu dəfə qızın səsinə bir balaca ürəyi yandıqı hiss olunurdu, lakin bütün bu “qrotlar” və “troslar” onun üçün əsl anlaşılmaz şeylər idi.

Martin öz planını həyata keçirməyə başlayaraq, həm də sözlü tələffüz edərkən səhv buraxaraq:

– O nədir... Svaynbern, – dedi.

– Kim?

O bir daha təkrar etdi:

– Svaynbern, şair.

Qız onun səhvini düzəldərək:

– Suinbern, – dedi.

Martin yenə də qızarıb:

– Hə, özüdür ki var, – dedi. – Çoxdan ölüb?

– Mən hələ onun ölüyünü eşitməmişəm. – Qız Martinə maraqla baxdı. – Siz onunla harada tanış olmusunuz?

O cavab verərək:

– Mən onun üzünü də görməmişəm, – dedi. – Siz gəlməmişdən əvvəl, bax, o masanın üstündəki kitabda mən onun bəzi şeir-merini oxudum. Onun şeirləri sizin xoşunuza gəlir?

Qız Martini maraqlandıran şeylərdən çox sərbəst və asanlıqla danışmağa başladı. O, özünü daha yaxşı hiss etdi və hətta kreslodə daha rahat oturdu, lakin kreslonun yanlarından bərk-bərk tutub buraxmaq istəmirdi, elə bil, qorxurdu ki, kreslo onun altından sürüşüb çıxacaq, o da yerə sərilənəcəkdir. Martin qıza yaxın olan maraqlı bir mövzu verə bilməmişdi, indi isə böyük bir gərginliklə qulaq asır, bu gözəl qızın necə də bilikli olduğuna təəccüb edir və eyni zamanda onun zərif gözəlliyindən həzz alırdı. O, qızın dodaqlarından asanlıqla qopub gələn sözləri bilməsə də, eşitdiklərini anlamağa çalışırdı; burası da vardı ki, Rufun bütün mühakimə tərzı tamamilə ona yabançı idi. Lakin buna baxmayaraq bütün danışqlar onun başını işləməyə məcbur edirdi. O düşünürdü ki, əqli həyat da buradadır, yuxusunda belə görmədiyi parlaq və ecazkar gözəllik də buradadır! Martin ətrafındakı hər şeyi unutdu və onun alıcı gözləri qıza sancıldı. Hə, bu qız elə bir xilqətdir ki, onun xatirinə yaşamağa, ona qovuşmağa, onun xatirinə vuruşmağa və onun yolunda candan keçməyə dəyər. Kitablarda həqiqəti yazmışlar. Dünyada belə qadınlar olur. Bu qız həmin

qadınlardan biridir. O, Martinin xəyalına qanad vermiş, onun gözləri önündə isə parlaq, böyük lövhələr canlanmış, bu lövhələrdə əsrarəngiz, romantik obrazlar – qadının, bənizi solğun bir qadının, qızıl çiçəyin yolunda məhəbbət və qəhrəmanlıq səhnələri qaynayıb-qanşmağa başlamışdı. O isə gözəl bir xəyal aləminə düşmüşdü; dumanlı titrək lövhələr arasından baxıb sənət və ədəbiyyatdan danışan canlı bir qadın görürdü. O dinləyirdi və baxırdı, başa düşmürdü ki, gözlərində, qıza dikilmiş diqqətli nəzərlərində kişi təbiətinin bütün mahiyyəti əks olunmuşdur. Lakin həyatı və kişiləri çox da yaxşı tanımayan bu qız onun odlu baxışlarını görüb birdən qadınlara məxsus bir ehtiyatla özünü yığırdı. Hələ heç bir kişi ona belə baxmamışdı; bu baxış onu şaşırdı. Qızın dili dolaşdı və o susdu. Qız birdən-birə söhbətin də ucunu itirdi. Bu adam onu qorxudurdu, eyni zamanda bu adamın ona belə baxması qıza, nədənsə, xoş gəlirdi. Aldığı tərbiyə qızı bu əsrarəngiz, məkrli cazibənin təhlükə və qüdrətindən yayındırırdı, lakin instinkt onun qanında qaynayır, tələb edirdi ki, kim və nəci olduğunu unutsun, başqa dünyadan gəlmiş bu qonağın, əlləri çox yerdən yaralanmış və yaxalığa alışmayan boynunda qırmızı zolaq olan bu yön-dəmsiz cavan oğlanın simasında, qaba adamlar arasında qabalıqla keçən bir ömrün açıq və çirkin izlərini gəzdirən bu gəncin qabağına yüyürsün. O, məsumdur və onun bütün məsumluğu təlatümə gəlirdi; lakin o, qadındır; həm də qadın təbiətinin qərribə paradoksunu təzəcə dərk etməyə başlayan bir qadındır.

– Hə, dediyim kimi... Axı mən nə deyirdim? – Birdən qız özü öz sözünü kəsib, bərkdən soruşdu və özü də sevincək güldü.

– Siz deyirsiniz ki, bu Suinbern ona görə böyük şair ola bilmədi ki, ona görə ki... Hə... miss, siz elə burada qaldınız...

O, bu sözləri dedi və elə bil ki, birdən acdı. Qızın gülüşündən bədənində xoş bir gizilti duydu. O fikirləşdi ki, lap gülmüşdür, lap kiçik gümüş zinqirovlardır, lakin elə həmin anda və yalnız biranlıq onun xəyalı baş alıb uzaq bir ölkəyə getdi; həmin ölkədə çəhray çiçək çəmşir albalı ağacı altında oturub papiros çəkir və həsir sandal geymiş möminləri ibadətə çağırən sivrıqülləli Budda məbədinin zəng səslərinə qulaq asırdı. Qız:

– Hə, hə... Taşəkkür edirəm, – deyə cavab verdi. – Suinbern ona görə böyük şair ola bilməmiş ki, düzü, bəzən çox kobud yazır. Onun elə şeirləri var ki, heç onları oxumağa da dəyməz. Əsl şairin

hər misrasında ülvə bir həqiqət çırpınmalı, insanın ən ülvə və nəcib duyğularına üz tutmalıdır. Böyük şairin əsərindən bir misranı belə çıxarıb atmaq olmaz. Bu, bütün dünya üçün böyük bir itki olardı.

Oğlan tərəddüdlə dilləndi:

– Burada indicə oxuduğum şey isə mənə çox xoş gəldi, heç ağılıma gətirə bilməzdim ki, o, bu qədər... bu qədər iyrəncdir. Yəqin, bunu şairin başqa kitablarından görmək olur.

Qız qəti və heç bir etiraza yer qoymayan bir səslə dedi:

– Sizin oxuduğunuz kitabın özündə də elə misralar var ki, onları əsərə heç bir ziyan vurmadan çıxarıb atmaq olardı.

Martin:

– Yəqin, həmin misralar mənə rast gəlməmişdir, – dedi. – Mənim oxuduqlarım, nə deyim, çox gözəldi. Elə bil ki, adamın qəlbinə günəş şüası düşür və ya projektordan işıq salınır. Miss, mənə belə gəldi, axı bir də, yəqin, mənim şeirdən heç başım çıxmır.

O, danışıq qabiliyyətinə malik olmadığını böyük bir əzabla dərk edərək qəfildən susdu. Martin indicə oxuduğu şeirlərdə həyatın qüvvəsini və ilq nəfəsini duymuşdu, lakin bütün bunlardan bəhs etmək üçün söz tapa bilmirdi. O, özünü qaranlıq gecədə yad bir gəmiyə düşmüş, gəmi avadanlığına ilişib qalmış bir matros kimi hiss edirdi. O, belə bir qərar verdi: yaxşı, deməli, nə olursa olsun bu yabançı aləmə alışmaq lazımdır. Hələ ömründə elə olmamışdı ki, Martin istədiyi şeyi əldə edə bilməsin, indi isə o, öz duyğu və düşüncələrini qızın başa düşə biləcəyi bir dildə ifadə etməyə alışmağı böyük bir ehtirasla arzulayırdı. Qız onun gözləri önündə açılan bütün üfüqləri kölgədə buraxmışdı.

Qız sözsə başlayaraq:

– Bax, məsələn, Lonqfellowu götürək... – dedi.

Martin ədəbiyyat sahəsində özünün, az da olsa, bütün biliklərini tezliklə bürüzə verməyə çalışaraq, tələsik qızın sözünü kəsib dedi:

– Hə, hə, mən onu oxumuşam. – Qoy qız bilsin ki, Martin o qədər də avam adam deyildir. – Mən "Hayat surələri"ni, "Ekselsior"u oxumuşam... Gərək ki, vur-tut elə bunları oxumuşam, vəssalam.

Qız gülümsədi, başını tərpətdi və oğlan onun təbəssümündə bir mərhəmət, səfqətdən doğan bir mərhəmət duydu. O, öz miskin biliyi ilə qürəllənmək fikrinə düşməkdə yamanca səfəhlik edib. Yəqin, bu Lonqfello saya-hesaba gəlməyən kitablar yazmışdır.

O dedi:

– Miss, bu cür söhbətlərlə zəhlənizi apardığımıza görə üzr istəyirəm. Düzünü desək, belə şeylərdən mənim çox da başım çıxmır. Bunlar mənim ağılım kəsən şeylər deyil... Lakin çalışacağam ki, bunları ağılım kəssin.

Onun son sözləri hədə-qorxu kimi səsləndi. Onun səsi cingildəyir, gözləri pənlidəyir, dodaqlarının künclərindəki qırıqlar daha qəbənq şəkildə gözə çarpırdı. Hətta qıza elə gəldi ki, onun çənəsi irəliləmiş, buna görə də oğlanın bütün üzündə nə isə xoşagəlməyən, meydan oxuyan bir ifadə əmələ gəlmişdir. Eyni zamanda oğlanın dərdli qızın hissələrini coşdurdu. Qız gülə-gülə Martinin sözlərini təsdiq edib dedi:

– Mən inanıram, siz... bütün bunları sizin ağılınızın kəsməsinə çalışırsınız... nail olacaqsınız. Siz elə güclüsünüz ki!

Qızın baxışları biranlıq Martinin günəş altında yanib-qaralmış əzələli, buğa boynunu andıran, sağlamlıq və qüvvə təmsiləti olan tunc rəngli boynuna dikilib qaldı. Oğlan qızın qarşısında utancaq və müti bir halda oturduğuna baxmayaraq, yenə də nə isə Rufu ona cəzb etdi. Birdən qızın başından dəli bir fikir gəlib keçdi. Ona elə gəldi ki, bu boyunu qucaqlasa, oğlanın bütün gücü və qüdrəti ona keçər. Qız bu fikirdən utandı. Sanki, onun təbiətindəki gizli qəbahət özünü birdən-birə bürüzə vermişdi. Bundan əlavə, fiziki qüvvə ona həmişə nə isə qaba və alçaq bir şey kimi görünürdü. İndiyədək qızın təsəvvüründə kişi gözəlliyinin ideali şux bir qadd-qamətdən ibarətdi. Lakin bu qarıba fikir qızın başından çıxmırdı. Qız günəş altında yanib-qaralmış bu boyunu qucaqlamaq arzusunun qəlbində necə baş qaldırdığını başa düşə bilmirdi. Halbuki hər şey çox sadə idi. Qız təbiətdən lətif idi və buna görə də malik olmadığı qüvvəyə doğru bütün varlığı ilə can atırdı. Lakin qız bunu dərk etmirdi; qız yalnız bunu bilirdi ki, hələ heç bir kişi düzgün olmayan danışıq ilə ara-sıra ona təsir edən bu oğlan kimi onun şiddətli marağına səbəb olmamışdır. Martin dedi:

– Bəli, mən, ümumiyyətlə, buğa kimi sağlamam. Lazım gəlsə, paslı dəmiri də həzm edə bilərəm. Lakin indi, nədənsə, bir şeyi həzm eləyə bilmirəm. Sizin danışıqlarınızın çoxunu mən ömrümdə həzm eləyə bilməyəcəyəm. Bilirsiniz, heç bir zaman mənə belə şeylər öyrətməmişlər. Mən kitabları və şeiri sevirəm və vaxtım olan kimi onları oxuyuram. Lakin həmin şeylər haqqında mən heç bir zaman

sizin kimi düşünmürəm. Buna görə də onlardan danışmaq mənim üçün çətindir. Mən xəritəsiz və kompassız tanımadığı dənizdə qalmış bir dənizçi kimiyəm. Halbuki mən bu məsələlərin mənasını anlamaq istəyirəm. Bəlkə, siz mənə kömək edə bildiniz? Axı siz özünü haradan bu qədər bilirsiniz?

Qız cavab verərək dedi:

– Mən oxumuşam, məktəbə getmişəm.

Martin etiraf etdi:

– Uşaq olanda mən də məktəbə getmişəm.

– Elədir, ancaq mən orta məktəbi qurtarmışam, sonra təhsilimə universitetdə davam etmişəm, mühazirələr dinləmişəm.

Oğlan açıqdan-açıq heyrat edərək, təkrar soruşdu:

– Siz universitetdə oxumusunuz? – Onların arasında dərhal millonmillik bir məsafə yarandı.

– Mən indi də orada oxuyuram. Mən ingilis filologiyasına dair xüsusi kursu dinləyirəm.

Oğlan "filologiya" sözünün mənasını bilmirdi; buna görə də bu nöqtədə öz nadanlığını etiraf edərək soruşdu:

– Universitetə girmək üçün mənə nə qədər oxumaq lazımdır?

Qız biliyə can atan oğlana ürək-dirək verməyi qərara aldı:

– Sizin qabaqlar nə qədər oxumağınızdan asılıdır. Siz orta məktəbdə heç oxumamısınız? Hə, əlbəttə, yox... Yəqin ki, ibtidai məktəbi bitirmisiniz, eləmi?

Martin cavab verərək:

– Orta məktəbi bitirməyə cəmi iki ilim qalmışdı, – dedi. – Ancaq mən məktəbi buraxdım... Lakin oxuyanda həmişə mükafat alırdım.

O öyündüyünə görə özünü danladı və elə həmin dəqiqə kreslonu elə sıxdı ki, barmaqları sızıldı. Eyni anda Martin bir xanımın otağa girdiyini gördü. Qız o saat ayağa durub, xanımın qabağına getdi. Onlar öpüşdülər və qucaqlaşmış halda, ona doğru gəldilər. O düşündü ki, yaqın, anasıdır. Bu xanım ucaboylu, qədd-qamətli, azəmətli, gözəl, sarışın bir qadındı. O, bu cür evin sahibsinə layiq yaraşlıq paltar geymişdi. Xanımın paltarının zərif görünüşü Martinin gözlərini oxşayırdı. Onun siması Martin idənə səhnədə gördüyü qadınları xatırlatdı. Sonra onun yadına düşdü ki, eynilə bu cür geyinən təkabburlu xanımları London teatrlarının vestibüllərində görmüşdü, bəzən də polis gəlib onu küçəyə, yağışın altına qovana qədər

kirpik çalmadan onlara baxmışdı. Bundan sonra xəyal onu lokoqamaya, Grand-Otele çəkib apardı, o, burada da uzaqdan bu cür xanımları görmüşdü. O saat lokoqama şəhəri və limanının yuzlərcə lövhəsi gəlib onun gözləri önündən keçdi. Lakin o, özünü bir-birini əvəz edən xəritələr kaleydoskopunu qapamağa və bütün fikrini indi qarşısında dayanmış əlamə verməyə məcbur etdi. O, birtəhər başa düşdü ki, xanıma təqdim olunmaq üçün ayağa durmalıdır, odur ki çətinliklə kreslodan qalxdı, şalvarının dizlərinin necə biabırçı şəkildə torbalandığını hiss etdi. Onun qollar süstəlib yanına düşdü, qarşıda imtahanı keçmək lazım gəldiyini düşündükdə isə tutuldu, qaşqabağını salladı.

İKİNCİ FƏSİL

Yemək otağına keçəndə Martini vahimə götürmüşdü. O, hər saniyə iləşə biləcəyi bütün bu şeylərin arası ilə yeriyərkən ləngiyir, bürəyir, dayanır və bəzən də ona elə gəlirdi ki, heç bir zaman gedib mənzilə çata bilməyəcəkdir. Lakin axır ki, Martin bu təhlükəli yolu keçdi, indi qızla yanaşı oturmuşdu. Masanın üstündə qoyulmuş çoxlu çəngəl-bıçaq onu qorxuya saldı. Bu çəngəl-bıçaqlar onun üçün gizli bir təhlükə idi. Buna görə də o, əfsuslanmış bir adam kimi gözləri qamaşincaya qədər mat-mat həmin çəngəl-bıçağa baxdı. Bu parlaq fonda, onun gözləri önündə matrosların alt göyərtəsinin tanış mənzərəsi canlandı, onun özü və yoldaşları burada qatlama bıçaqla, bəzən də, sadəcə, allə duzlu at yeyir və ya əzik-üzük dəmir qaşıqlarla ümumi qazandan qatı noxud şorbəsi içirdilər. Onun burnunda iylənmiş at iyi qalmışdı, qulaqlarında isə matrosların marçlıtı səslənir, gəmi kəndirlərinin xışlıtı da buna qarışırdı. Martin qət etdi ki, matroslar xəbərdar donuz kimi yeyirlər. Nə isə, gərək burada özünə fikir versin. Tükəni marçıldatmadan çeynəməyə çalışsın, daim bunu yadda saxlasın. O, masaya göz gəzdirdi. Artur və Norman onunla qabaq-qabağa oturmuşdular. O, öz-özünə: "Onun qardaşlarıdır", – dedi və onlara ürəyində səmimi bir məhəbbət duydu. Bu allənin üzvləri bir-birlərini nə qədər də böyük məhəbbətlə sevir! Martin Rufun öz anasını necə qarşıladığını, onların necə öpüşdükələrini, qucaqlaşaraq

ona doğru gəldiklərini xatırladı. Martinin çoxdığı mühitdə valideynlərə uşaqlar arasında bu cür mehriban münasibətlər adət deyildi. Onun gözələrində bu, bir növ, kəşfə, kübar siniflərin incə hissə məxsus olmalarının sübutuna çevildi. Özü üçün yeni olan bu mühitdə gördüyü şeylərdən ən gözəli bu idi. O, dərinə mütəəssir olmuşdu, ürəyində işə mehribanlıq və rəğbət hissləri aşıb-daşdı. Martin bütün həyatı boyu məhəbbət axtarmışdı. Onun təbii ehtirasla məhəbbətə can atırdı. Bu, Martinin bütün varlığının üzü bir tələbatı idi. Lakin o, məhəbbətsiz yaşayırdı və buna görə də tənha könüli getdikcə daha da sərtləşirdi. Ancaq o özü heç bir zaman başa düşmürdü ki, məhəbbətə ehtiyacı var. O, indi də bunu anlamırdı. O yalnız öz qarşısında məhəbbət təzahürləri görürdü, bu təzahürlər onun qəlbinə təlatümə gətirirdi, ona nəcib, uly, gözəl görünürdü.

O sevinirdi ki, mister Morz otaqda yoxdur. Rufa, onun anası və qardaşı Normanla tanışlıq Martina bəs idi. Arturu isə bir balaca tanıyırdı. Bir də atası ilə tanış olmaq lap ağ olardı. Ona elə gəlirdi ki, hələ ömründə heç bir vaxt heç nəyə bu qədər səy göstərməmişdi. Bunun yanında ən ağır iş bir uşaq oyunu idi. Onun alınını muncuq-muncuq tər damlları basmış, adət etmədiyi bir çox vərdişlərin hamısına birdən əməl etməli olacağı ilə əlaqədar cidd-cəhd göstərdiyindən köynəyi su içində idi. O, əvvəllər heç bir zaman bu qaydada xörək yeməmişdi, indi isə nə üçün işlədildiyini bilmədiyi şeylərdən istifadə etməli, bütün bunları necə etmək lazım gəldiyini başa düşmək üçün xəlvətcə başqalarına baxmalı və eyni zamanda coşqun bir sel kimi axıb gələn yeni təəssürat axını qavramalı idi; o, bütün bu təəssüratı beyində güc-bala ilə araşdırmağa vaxt tapırdı. Bununla yanaşı, bir də Rufda güclü bir cazibə duyurdu, bu cazibə isə onun qəlbinə qarışıq hisslərlə, əzəbli bir tələşə doldurdu. O, böyük bir ehtirasla arzu edirdi ki, Rufun həyat səviyyəsinə yüksəlsin, bu məqsədə çatmaq üçün sərgərdan və ərəmsiz düşsün, fikri fikrə qoşurdu. O, bu və ya digər halda, hansı bıçağı, yaxud hansı çəngəli götürmək lazım gəldiyini bilmək üçün qarşısında oturmuş Normanı və ya nahar edənlərdən başqa birinə gözləti baxırdı, eyni zamanda masanın arxasında oturanlardan hər birinin xüsusiyyətlərini öz beyində aydın həkk etməyə və onlarla Ruf arasında nə kimi münasibətlər olduğunu müəyyən etməyə səy göstərirdi. Bundan əlavə, Martin ona deyilən sözlərə və ya ətrafda danışılanlara qulaq asmalı,

lazım gəldikdə cavab verməli, açıq-saçıqlıq adət etməsi dilini saxlamağa çalışmalı, namünasib söz danışmamalı idi. Bunların hamısı bir yana qalsın, bir də səssizcə gəlib onun stulunun arxasında dayanan və bir sfinks vücut kimi tapmaca suallar verən, dərhal da cavab tələb edən lakey, Martin üçün daimi bir təhlükə idi. Martin barmaqları yaxalamaq üçün aynılan fincanlar barədə hey düşsünür, rahatlıq tapa bilmirdi. Martin bu fincanların nə zaman masanın üstünə düzüləcəyi fikrindən yaxasını qurtara bilmirdi. O, indiyədək bu fincanların ancaq adını eşitmişdi, indi isə, bəlkə də, bir-iki dəqiqədən sonra həmin fincanları görəcəkdi. Axı o, yeməkdən sonra barmaqlarını yaxalamağa alışmış uly xilqətlərlə bir masanın arxasında oturmuşdu, özü də, bəli, özü də barmaqlarını yaxalamalıdır. Lakin hər şeydən çox onu başından çıxmayan bir fikir məşğul edirdi: bu adamlarla necə davranırsın? Özlünü necə aparırsın? O, əzab-əziyyət çəkəkə, gərginliklə bu problemi həll etməyə çalışırdı. Bəzən onu əslində olduğundan başqa cür görünmək arzusu yoldan çıxarırdı, lakin o saat ehtiyatla düşündürdü ki, bu heç bir nəticə verməz, çünki yalançılığa alışmamışdı və çox asanlıqla gülünc vəziyyətə düşə bilərdi.

Bütün bu fikirlərə başı qarışmış Martin naharın birinci yarsını çox sakit oturdu. O bilmirdi ki, bununla da Arturun dediyi sözləri puça çıxar. Artur öz qohumlarına demişdi ki, vəhşinin birisini nahara gətirəcək, lakin onlar gərək qorxmasınlar, çünki onun qonağı vəhşi olsa da, çox maraqlıdır. Ömründə Martinin ağlına gəlməzdi ki, Rufun qardaşı, xüsusilə, onu bələdən xilas etdikdən sonra, bu cür xəyanətə əl ata bilər. Buna görə də Martin masanın arxasında oturub öz miskinliyini düşüncə-düşünə sıxılır və ətrafında bax verən hadisələrə məftun-məftun baxırdı.

O, ömründə ilk dəfə olaraq başa düşdü ki, yemək yalnız cismani tələbatın ödənilməsi deyildir. O, əvvəllər yediyinə heç bir vaxt fikir verməzdi. Bu, yeməkdir, vassalam. Burada, bu masanın arxasında isə o, yeməyin gözəllik duyğusu ilə ahangdarlığını görürdü. Çünki burada yemək estetik bir vəzifə daşıyırdı. Nəinki yalnız estetik, həm də intellektual bir vəzifə! Onun başı yaman gərgin işləyirdi. Onun ətrafında mənasını bilmədiyi və ya yalnız kitablarda rast gəldiyi sözlər danışılırdı. Martinin mənsub olduğu mühitdəki adamların heç biri bu sözləri dilinə belə gətirə bilməzdi. O, bu qarıbə ailənin, qızın ailə üzvlərinin bu cür sözləri nə qədər asanlıqla işlətdiklərinə

qulaq asaraq, heyranlıqdan titrəyirdi. Martin kitablarında oxuduğu bütün cazibədar, ülvə və gözəl şeylərin həqiqət olduğunu görürdü. O, şirin xəyala dalmış elə bir adam vəziyyətində idi ki, xəyalları birdən-birə xəyallıqdan çıxmış və həqiqətə çevrilmişdi.

O, ömründə heç bir zaman bu cür yüksək həyat zirvələrinə qalxmamışdı. Buna görə də həmin diqqətini özünə mümkün olduqca az cəlb etməyə çalışır, ətrafa göz qoyur və qulaq asırdı. Suallara qısaca, qız müraciət etdikdə: "Hə, miss", "Yox, miss", – deyir, qızın anası müraciət etdikdə isə: "Hə, xanım", "Yox, xanım", – deyər cavab verirdi. O, özünü güc-bələ ilə saxlayır, az qalırdı ki, dəniz intizamı qaydalarında nəzərdə tutulduğu kimi, qızın qardaşlarına: "Sizi dinləyirəm, ser", – desin. O hiss edirdi ki, bununla da özünü rəzil bir vəziyyətdə qoya bilər. Halbuki Martin qıza çatmaq istəyirdisə, bu cür hərəkətə yol verməməlidir. Bundan əlavə, Martinin vüqarı da buna qarşı üsyan edirdi. O düşündü: "Allaha and olsun, mən bunlardan pis deyiləm, əgər onlar mənim bilmədiyim çox şeyi bilirərsə, mən də onlara bəzi şeylər öyrədə bilərəm". Lakin qız və ya anası ona: "Mister İden", – deyər müraciət etdikdə o, özünün ipə-sapa yatmayan vüqarını unudur və vəcdə gəlib gülürdü. O, indi mədəni adam idi. Hə, hə, məhz mədəni adam, özü də elə adamlar arasında nahar edirdi ki, əvvəllər onların barəsində ancaq kitablarda oxumuşdu. O, sanki, özü kitab səhifələrinə düşmüş və indi cildlənmiş bir kitabın səhifələrində səyahətə başlamışdı.

Lakin masanın arxasında oturub Arturun təsvir etdiyi vəhşidən ziyadə həlim bir quzunu xatırladan Martin necə davranmaq məsələsi üzərində hey baş sındırırdı. O heç də məsum bir quzu deyildi və onun möhkəm təbiəti ikinci dərəcəli rol oynamağa razı ola bilmirdi. O yalnız lazım gələndə danışdı, danışığının isə qonaq otağında yemək otağına keçməməsi üçün çox çalışdı. O, eynilə hər dəqiqə çəşir və dayanırdı, özünün bir çox dillərdən alınmış söz ehtiyatını araşdırır və qorxurdu ki, münasib sözləri dürüst tələffüz edə bilməyəcək, bildiyi bəzi başqa sözlər isə qaba və ya anlaşılmaz olacaq. O, aramsız əzab çəkir, düşündü ki, dildən kasıb olması ona ziyan vurur, əslində, duyduğu və düşündüyü şeyləri ifadə etməkdə ona maneçilik törədir. Bundan əlavə, nişastalanmış boynuluq boynunu sıxdığı kimi, sözləri ölçüb-bıçmaq məcburiyyəti də eynilə onun sərbəstliyə alışmış ruhunu sıxdı. O bildirdi ki, buna uzun müddət dözə bilməyəcək. Onu

çulğayan hiss və düşüncələr təkidlə daşib zahirə axmağa və müəyyən bir forma almağa çalışırdı. Nəhayət, Martin harada olduğunu unutdu və işlətməyə alışdığı köhnə, tanış sözlərdən birini ağzından qaçırdı.

Martin arxasında durub zəhləsini tökə-tökə, yemək təklif edən lakeyi rədd etdi, qısa və aydın bir şəkildə:

– Pau, – dedi.

Masanın arxasında oturanların hamısı bir an içində donub qaldı, nəyi isə gözləməyə başladılar, lakey istehzalı dodaqaltı gülüşünü güclə saxladı, Martin özü isə dəhşətə gələrək, yerində qurudu. Lakin o, tez özünü ələ aldı və dedi:

– Bu, kanak sözüdür, mənası da "bəsdir", "yetər"dir. Birdən, qəfilən ağzından çıxdı.

Martin Rufun maraqla onun əllərinə baxdığını gördü və söhbətə xüsusi bir həvəs duyaraq sözlünə davam etdi:

– Mən bu yaxınlarda Sakit okean poçt yolunun paroxodlarından birində gəlmişəm. Paroxod gecikirdi, buna görə də biz Pücet kərfəzinin limanlarında yük vurarkən çox cəld işləməli olduğumuzdan dərmin bir balaca sıyrılmışdır.

Qız tələsik:

– Mən heç də sizin yaralarınıza baxmırdım, – dedi, – Belə boy-buxunlu, iri bir kişi olduğunuz halda, əlləriniz çox balacaqdır.

O, qıpqırmızı qızardı. Sanki, nöqsanlarından birisini də ona göstərdilər. Mayus-mayus:

– Hə, düzdür, – dedi, – Yumruqlarım bir az balacaqdır. Lakin əzələlərim möhkəmdir, zərbəmə tab gətirən istəyirəm, birisinin ağzına bir yumruq vuranda, hökmən, əlim yaralanıb qana boyanır.

Martin dediyindən razı qalmadı. O, özünə nifrət hissi duydu. Dilini saxlaya bilməmiş və o saat çox da gözəl olmayan şeylərdən boş-boş danışmağa başlamışdı.

Ruf, Martinin utandığını gördü, lakin bunun səbəbini anlamadan nəzakətlə dedi:

– Yamanca şücaət göstərib, Arturun köməyinə gəlmisiniz. Bir də ki axı Artur tamamilə sizə yaddır.

Martin qızın nəzakətini yaxşı başa düşüb qiymətləndirdi və minnətdarlıq hissində qapılıraq, yenə də artıq-askı danışmağa başladı. O:

– Boş şeydir, – dedi, – Mənim yerimə kim olsaydı, belə hərəkət edərdi. Bu əclaf uşağı əclaf elə özləri dəyə axtarırdılar. Arturun

heç onlarla işi yoxdu. Onlar Arturun üstünə, mən isə onların üstünə atıldım, onları möhkəmcə kətkəklədim. Düzdür, mənim əllərim yaralandı, ancaq əvəzində, onlardan bəziləri dişsiz qaldı. Bu cür nəticə mənə çox sevindirir. Mən görəndə ki...

O, birdən-birə susdu, öz miskinliyindən sarsıldığından ağzı açıla qaldı və hiss etdi ki, qızla eyni havadan hətta nəfəs almağa belə layiq deyildir. Artur söhbətə qoşularaq, bərədə olmuş hadisəni – sərxoş xuliqanların necə onun üstünə hücum çəkdiqlərini və Martin İdenin onların üzərinə atılıb onu necə xilas etdiyini iyirminci kərə danışmağa başladığı zaman bu macəranın qəhrəmanı qaşlarını çatıb lal-dinməz düşündü ki, özünü qanmaz kimi göstərmişdir, odur ki bu adamların arasında özünü necə aparmaq lazım gəlirdi sualı üzərində əvvəlcədən daha çox fikirləşib azab çəkirdi. Açıq-aydın görünürdü ki, Martin daim çaşır, nə lazımsa, onu eləmir. Martin onların zümresindən deyildi və onların dilində danışa bilmirdi. Bu, onun üçün heç bir şübhə doğurmayan həqiqət idi. Nə etməli, onları yamsılamaq? Axı bundan bir şey çıxmazdı, bir də ki dondan-dona girmək, ümumiyyətlə, onun təbiətinə yad idi. Yalan və saxtakarlıq üçün onun qəlbində yer yoxdu. Nə olursa olsun, o, necədirsə, elə də qalmalıdır. Martin indi onları kimi danışa bilmir, lakin zaman gələcək danışar. Hələlikse susmamalıdır, təbii ki, daha yumşaq ifadələr seçərək danışmalıdır. Qoy Martinin danışığı onları utandırmasın və onları üçün aydın olsun. Bundan əlavə, o susub oturmaq istəmirdi. Susub otursaydı, elə bilərdilər ki, əslində, tamamilə aydın olmayan şey ona aydındır. Buna görə də qardaşlar universitet işlərindən danışmağa başlayaraq, bir neçə dəfə "triq" sözü işlətdikdə Martin İden verdiyi qərarə əməl edərək onlardan soruşdu:

– "Triq" nə deməkdir?

Norman cavab verərək:

– Triqonometriya, – dedi. – Ali "matika"-nın bir hissəsi.

Bundan sonra Martin İden:

– Bəs "matika" nədir? – deyərək soruşdu. Bu dəfə, nədənsə, hamı

Normana baxaraq güldü. Norman isə cavabında:

– Matematika, yəni arifmetika, – dedi.

Martin İden başını tərpətdi. O, ilk baxışda hüdudsuz görünən hikmət üfurlarına baxdı. Lakin onun gördükləri hiss ediləcək, duyulacaq formalar kəsb etdi. Martinin qeyri-adi təxəyyül gücü mücərrəd anlayışları konkret obrazlarda təəcəssüm etdirirdi.

Onun beyninin kimya cihazında həm triqonometriya və riyaziyyat, həm də bu sözlərin əhatə etdiyi bütün bilik sahəsi canlı bir mənzərəyə çevrildi. O, tabloda olduğu kimi, gah gur işığa boyanan, gah da günəşin qızıl şüalarının dəlib keçdiyi yaşıl yarpaqları, meşədəki talaları görəndə. Uzaqdan hər şey ona al-qırmızı səyrək bir təstüyə bürünmüş kimi görünürdü. Lakin o, dəqiq bilirdi ki, bu təstünün arxasında əsrarəngiz bir aləm, romantik möcüzə aləmi vardır. Hər şey onu bir şərab kimi kefləndirib xumarlandırdı. Burada hünər üçün zəmin, düşünmə və əməllər üçün vüsət, fəth etmək üçün aləm vardı. Dərhal onun süürünün dərinliklərindən bir fikir baş qaldırdı: həmin aləmi yanında oturan, zənbəq kimi solğunbənzil qızın xatirinə fəth etməlidir.

Martin İdenin gözləri önündə canlanan parlaq mənzərəni Artur pozdu. O, bütün gücünü sərf edirdi ki, nəhayət, Martin İdenin vəhşiliyi meydana çıxsın. Martin öz qərarını unutmamışdı. Axsamdan bəri ilk dəfə olaraq o, öz məniyyətini qoruyub saxlamış və əvvəlcə çətinliklə, sonra isə sərbəst bir şəkildə, yaradıcılıq coşğunluğuna uyaraq danışmağa, həyatı bildiyi kimi təsvir etməyə başlamışdı. Gömrük kateri "Alkion" adlı pirat gəmisi tutduqda Martin orada matros idi. Martin hər şeyi görməyi və bundan əlavə, gördüklərini danışmağı bacarırdı. O, fırtınalı dənizi, gəmiləri, komandanın adamlarını təsvir edir və öz xəyalinin gücü ilə dinləyiciləri hər şeyə öz gözü ilə baxmağa məcbur edirdi. Martin əsl sənətkar həssaslığı ilə çoxlu təfərrüat içərisindən ən parlağını və ən qabarığını seçir, işıq, boyu və hərəkət dolu lövhələr yaradır, öz fitri natiqliyi, ilhamı və gücü ilə dinləyiciləri ardınca çəkib aparırdı. Bəzən onları təsvirlərin açıq-saçıqlığından və ya ayrı-ayrı cümlələrdən utanırdılar. Lakin onun danışığındakı kobud bir şeyi mütləq gözəl bir şey əvəz edir, faciəni isə yumor, matrosların həzrcavablığını qərribə və nəşəli nümunələri yumşaldırdı.

Martin İden şövqlə danışdıqca Ruf məftun-məftun ona baxırdı. Onun ataşı qızı isidirdi. Qız ömründə ilk dəfə olaraq hiss etdi ki, bütün bu illəri atəşdən doğan istinin nə demək olduğunu bilmədən yaşamışdır. O, bu qüvvətli, ehtiraslı adamın qoynuna qısılmaq istəyirdi, bu zamanda güc və sağlamlıq vulkanı coşub-daşırdı. Qızın arzusu o qədər güclü idi ki, o, özünü çox çətinliklə saxlayırdı. Lakin eyni zamanda nə isə qızı Martindən həm də uzaqlaşdırırdı. Sanki, dərisinin altına çirk hopmuş bu yaralı, qabarlı əllər, bu şişmiş əzələlər, boyunluğunun sürtüb yara etdiyi boyun qızı ondan ayırırdı. Martinin kobudluğu qızı

qonxudurdu. Hər kobud söz qızın qulağına pis gəlir, Martinin həyatının hər qaba təfərrüatı qızın həssasiyyətinə toxunurdu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq qızı nə isə bir şey, özü hiss etdiyi kimi, dəhşətli bir qüvvə ona cəzb edirdi. Qızın beyinində çoxdan bəri möhkəm qərar tutmuş bütün fikirlər birdən-birə sarsılmağa başladı. Martinin romantika və macarələr dolu həyatı qızın adət etdiyi bütün şərti təsəvvürləri alt-üst edirdi. Qız onun gülüşünü, təhlükələr haqqında nəşəli danışmalarını dinləyir və buna görə də həyat qıza artıq nə isə ciddi və məşəqətli bir şey kimi görünmürdü, əksinə, həyat ona bir oyuncaq təsiri bağışlayırdı. Adam bu oyuncaqla oynamaqdan, onu oyan-buyana çevirməkdən ləzzət alır; həm də bu oyuncağı xüsusi bir təəssüf hissi duymadan da qurban vermək olar. Daxıldan gələn bir səs ona deyirdi: "Sən də oyn, onun sinəsinə qışıl, istəyirsən, dur, onun boynunu qucaqla". Qız bu duyğuların yüngüllüyündən dəhşətə gəlirdi. Lakin əbəz yerə öz məsumluğunu, öz mədəniyyətini, özünü Martindən ayıran bütün şeyləri düşünməyə çalışırdı. Ruf ətrafına baxaraq gördü ki, məclisdəkilərin qalanları da əfsuslanmış kimi, ona qulaq asırlar, lakin qız anasının gözələrində bir dəhşət – məftunluq ifadə etsə də, hər halda, bir dəhşət oxudu və bu, ona qüvvə verdi. Bəli, zülmətdən gələn bu adam şərddən yoxsulmuşdur. Bunu onun anası da görür, deməli, bu elə belədir ki, var. Həmişə alışdığı kimi, indi də Ruf öz anasının hökmünə bel bağlamağa hazırdı. Daha Martinin alovu qızı yandırmırdı və Martinin ona alışdığı dəhşət hissi öz kəşərini itirmişdi.

Nahardan sonra Ruf royalda Martin üçün mahnılar çalmağa başladı. Qız Martinə gizli meydan oxuyurdu. Aralarında mövcud olan uçurumu özü də dərk etmədən daha da dərinləşdirmək istəyirdi. Qızın çaldığı musiqi Martinə son dərəcə heyran etdi, onun başına endirilən ağır bir zərbə təsiri buraxdı, lakin heyran etmək və sarsıtmaqla birlikdə, eyni zamanda onun qəlbinə talatümə gətirdi. O, pərəstiş hissiylə Rufa baxırdı. Qız kimi, Martin də hiss etdi ki, aralarındakı uçurum daha da dərinləşmişdir. Lakin Martin bu uçurumu addamağı daha da çox arzu edirdi. Aşağıdan bəri, xüsusilə, musiqi sədalan altında susub, bu uçurumu seyr etmək üçün Martinin həyat eşqi və qüvvəsi həddindən artıq böyükdü. Musiqi həmişə ona qüvvətli təsir bağışlayırdı. Musiqi tünd çıxır kimi onun həssasiyyətini coşdurur, təxəyyülünü xumarlandırdı və onu səmälərə çəkib aparırdı. Sanki, Martin qanad açıb uçurdu. Mənfur həyat səhnələri göz önündən

çəkilib, öz yerini gözəl və qəribə xülyalara verirdi. O, əlbəttə, Rufun çaldığı əsərləri anlamırdı. Bu musiqinin sədalan matrosların rəqs yığnaqlarında Martinin eşitdiyi sınıq pianonun səsinə və ya nəfəsli orkestrin qulaqbatıran mis səsinə əslə bənzəməirdi. Lakin Martin kitablarda bu musiqi barədə bəzi şeylər oxumuşdu, qulağı isə sadə və aydın ahəngə alışdığından Rufun çalğı tərzində bu ahəngi görməyərək, onun çalğısına gözüyümlü inam gətirirdi. Bəzən ona elə gəlirdi ki, həmin ahəngi tutmuşdur, istəyirdi qarşısında canlanan obrazlar sistemini həmin ahəngə təbə edərsin, lakin o saat yenidən qarışıq səslər aləminə düşüb çəşir və onun təxəyyülü, dayaq nöqtəsini itirmiş ağır bir şey kimi, köməksiz halda yerə düşürdü.

Bir dəfə Martinin ağına hətta belə bir fikir gəlirdi; bəlkə, qız mənə gülür. Qızın çalğı tərzində, nə isə, ona düşməyən bir şey görünürdü. Buna görə də Martin pianonun dillərini səsləndirən barmaqların nə demək istədiyini anlamağa çalışırdı. Lakin o, tələsik bu nalayiq fikirdən al çəkdi və özünü sərbəst bir şəkildə bu musiqinin ittiyinə verməyə çalışdı. Əvvəlki məftunluq tədricən Martinə yenidən ələ aldı. Sanki, onun ayaqları yerdən üzüldü, cismi ruha çevrildi, gözələri önündə səfaq dolu bir mənzərəyə canlandı. Onu əhatə edən hər şey yox olub getdi. Martin çoxdan bəri arzusunda olduğu asrarəngiz bir aləmdə qanad çalmağa başladı. Tanış olan və olmayan şeylərin bir-birinə qarışması nəticəsində gözü önündən çəkilməyən parlaq bir mənzərə yarandı. O görmədiyi, bilmədiyi isti ölkələrin limanlarına gedir, heç kəsə məlum olmayan vəhşi qəbilələrin kəndlərindəki izdihamlı meydanları gəzib-dolaşırdı. O, dənizdə bürküllü gecələrdə cənub adalarından yayılan məstedicə ətri yenidən duyur, yenidən uzunsürən tropik günlərdə okeanın firuzəyə çalan səthində gah yox olan, gah da təzadən görünən, palmalarla bəzənmiş mərcan qayalar arasında cənub-şərqdən əsən quru küləklərə sinə gərirdi. Bu lövhələr düşüncələr kimi tez görünür, tez də yoxa çıxırdı. Martin gah günəş altında yanib-yaxımsı qupquru Arizona səhrasını at belində çapıb keçir, gah da bundan sonra gələn anda qızmar havanın rəngdən-rəngə çalan dumanı arasında Kaliforniyadakı Ölüm vadisinin ağ sərdabasına baş çəkir və ya nəhəng buz parçaları günəş şüaları altında parlayan Buzlu okeanın dalgalarını avarla yanb keçirdi. O bəzən də mərcan adasının hindqozu palmasının kölgəsində uzanıb, səhlə çarpan dalgaların aram-aram gələn səsinə

dinləyirdi. Qəzaya uğramış köhnə bir gəminin gövdəsi dənizdə göyümtül alov içində yanır və bu əsrarəngiz işıqda oxuyanların qızğın bağirtisi, Havay gitarasının sədası, tam-tamın gurultusu altında rəqqaslar "qulu" rəqsi oynayırdılar. Üzücü bir tropik gecəsi idi. Uzaqda, ulduz dolu səmanın fonunda vulkanın silueti görünməyə başlamışdı. Solğun ay yavaş-yavaş insanların başı üzərindən süzüb keçir və Cənub Xaçının uduzları lap aşağıda, üfünün üstündə parlayırdı.

Sanki, o, Eol arfasına¹ çevrilmişdi. İndiyədək Martinin ömründə gördüyü, bildiyi şeylər simlərdi, musiqi isə bu simləri dilə gətirən bir külekti. Bu simlər titrəyərək, yeni xatirələr və arzular doğururdu. O, sadəcə olaraq, duymaqdan uzaqdı. Onun hər bir duyğusu müəyyən bir forma və rəng kəsb edir, nə isə ecəzkar və əsrarəngiz bir yolla obrazlara çevrilirdi. Keçmiş, indiki zaman və gələcək qaynayıb qır-birinə qarışırdı. O, böyük, isti, gözəl bir aləmə baş vurur, qıza qovuşmağa çalışaraq, böyük qəhrəmanlıqlar göstərirdi. Budur, Martin öz arzusuna çatır, qıza qovuşur, qızı qucaqlayır, onu öz xülyələr səltənətinə çəkib aparır.

Ruf qanrılıb çiyini üzərindən Martinə baxdı. Martinin keçirdiyi hissləri üzündən oxudu. Bu, tamamilə başqa bir üzdü: onda parıldayan iri gözlər var idi. Sanki, bu gözlər səslər pərdəsi arxasına nüfuz edir, orada canlı hayatın nəbzini və xəyalın nəhəng kabuslarını tuturdu. Qız sarsılmışdı. Kobud, yöndəmsiz oğlan itib getmişdi. Pis tikilmiş kostyum, yaralı əllər və günün altında yanib qaralmış üz əvvəlki kimi, yenə də qızın qarşısında idi; lakin indi bütün bunlar qıza yalnız bir həbsxana barmaqlığı kimi görünürdü. Qız bu barmaqlıqdan baxıb, böyük, aciz və lal bir ürək görürdü, çünki elə bir söz yoxdu ki, qız təlatümə gətirən hissiyyatı ifadə edə bilsin. Lakin bütün bunları Ruf yalnız biranlığa görürdü; yöndəmsiz oğlan yenə meydana çıxdı və qız öz xəm xəyalına güldü. Ancaq bu andan alınmış təəssürat qalmışdı. Martin utancaq hərəkətlə ona yaxınlaşıb vidalaşmaq istəyəndə qız Suinbernin və habelə Brauninqin biricdiyini ona verdi, qız indi ingilis ədəbiyyatı kursu üzrə Brauninqi öyrənirdi. Martin qızın qarşısında dayananda və minnətdarlıq ifadə edən sözlər deyəndə birdən-birə ona lap uşaq kimi göründü, buna görə də qız qeyri-ixtiyari olaraq ürəyində Martinə bir ana məhribanlığı və ana şafqəti hiss etdi. Qız kobud oğlanı da, əsir düşmüş könüllü də, ona bir kişi

kimi baxan, öz baxışı ilə həm onu sevindirən, həm də eyni zamanda qorxudan kişini də unuttu. Onun qarşısında yalnız kiçik bir oğlan uşağı dayanmışdı, bu oğlan uşağı özünün bu qədər sərt, qaba əllylə onun əlini sıxarkən dərisini cızmış, dili tutula-tutula ona demişdi:

– Bu gün mənim həyatımda ən gözəl gündür. Bilirsiniz, bütün bu şeylərə mən çox da alışmamışam, – o, özünü itirmiş halda ətrafına baxdı, – bu cür adamlara və bu cür evlərə alışmamışam. Bütün bunlar mənim üçün lap yenidir... və bu, mənə xoş gəlir.

Martin qızın qardaşları ilə vidalaşanda qız dedi:

– Ümidvaram ki, siz biza yenə gələcəksiniz.

O, kepkasını başına basdı, astanaya ilişib büdrədi və qağıdan çıxdı. Artur soruşdu:

– Hə, xoşuna gəldimi?

Qız cavab verdi:

– Çox məzəli adamdır. O, bizim üçün, sanki, təmiz bir hava axınıdır. Onun neçə yaşı olar?

– İyirmi, bu yaxında iyirmi bir. Mən bu gün ondan soruşmuşam.

Heç ağılına gətirməzdim ki, bu qədər cavandır.

Ruf qardaşlarını öpüb ayrılarkən və onlara "Gecəniz xeyrə qal-sin!" deyərək düşündü: "Deməli, mən ondan düz üç yaş böyüyəm".

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Martin İden pillakəndən düşüb əlini cibinə saldı və bir parça qəhvəyi cığara kağızı və bir tutum Meksika tütünü çıxardıb papiros eşdi. O, ləzzətlə bir qullab vurdu və tütünü yavaş-yavaş bayıra buraxdı.

– Lanət sənə, kor şeytan! – deyə səsləndi. Bu səsdə həm hey-rət, həm də böyük heyranlıq var idi. – Lanət sənə, kor şeytan! – deyə o təkrar etdi, sonra susdu və bir daha dodaqaltı: – Lanət sənə, kor şeytan! – dedi. Bundan sonra o, boyunluğunu açıb cibinə soxdu. Soyuq bir yağış çisələyirdi, lakin Martin ətrafa nəzər salmadan başı-açıq və pencəyinin yaxası yellənə-yellənə gedirdi. Yalnız çox dumanlı bir şəkildə ağına gəlirdi ki, yağış yağır. O, qarıba bir vəcdə gəlmişdi, ayıq olduğu halda, xülyaya dalmışdı, indicə başına gələn bütün şeyləri fikrən yenidən yaşayırdı.

¹ Eol arfası – küləyin əsməsindən səslənən simli musiqi aləti

Axır ki, o, xəyalı ilə yaşadığı qadına rast gəlmişdir. Doğrudur, Martin qadınları çox da düşünmürdü, çünki bu, onun təbiətinə yad idi. Lakin o, dumanlı şəkildə olsa da, həyat yollarında qarşısına belə bir qadın çıxacağına həmişə ümid bəsləyirdi. O, həmin qadınla yanaşı masanın arxasında oturub, onun əlini sıxır, onun gözələrinə içinə baxır və bu gözələrin misilsiz gözəlliyində parlayıb əks edən qadın könlünün eyni gözəlliyini, onun zəhəri cildini – əndamını görürdü. Lakin qadının əndamı Martinə düşündürmürdü; bu, onun üçün yeni hal idi, çünki İndiya qədər yalnız qadınların bədənəri ilə maraqlanmışdı. Onun bədənisiə tamamilə başqa bir aləmdir, hətta Martinə elə gəlirdi ki, bu bədən adı cismani xəstəliklərə tutula bilməz, bu bədənə adı zəifliklər ola bilməz. Bu bədən onun könlünün nəinki yalnız məskəniydi, eyni zamanda ruhun təzahürü, onun ilahi mahiyyətinin ən saf və ən gözəl bir təəcəssümü idi. Martinin təəcəssuratına görə, bu qadın bir ilahəydi. Bu təəcəssurat onu heyratə saldı və xəyallarını dağıdıb, daha ayıq-sayıq düşünməyə məcbur etdi. İndiyədək ilahiyyət haqqında bir söz, bir mülahizə, bir ehyam belə onun ağına təsir etməmişdi. Martin heç bir zaman ilahiyyətə inanmamışdı. O, həmişə dinsiz yaşamış və ruhun əbədiyyətindən dəm vuran ruhaniləri məsxərəyə qoyub gülmüşdü. O, öz-özünə: "Orada heç bir həyat yoxdur və ola da bilməz, bütün həyat buradadır, irəlidi isə əbədi zülmət var", – deyərdi. Lakin qızın gözələrində gördüyü məhz ruh idi – ölümdən uzaq əbədi bir ruh! Əvvəllər heç bir kişi, heç bir qadın ona əbədiyyət düşüncələri təsəvvir etməmişdi. Bu qız isə tələqin etdi! Qız Martinə baxan kimi ona səssiz-səmərsiz bu fikri tələqin etdi. Qızın solğun və ciddi, nəvazişkar və mənalı, yalnız mələklərə məxsus bir mehribanlıq və şəfqətlə gülmə-səyən çöhrəsi indi də onun gözələri önündə dayanıb şölə saçır. Heç bir zaman onun ağına gəlməzdi ki, insan çöhrəsindən bu qədər saf bir işıq süzülə bilsin.

Qızın məsumluğu onu heyratə gətirdi və sarsıtdı. O bilirdi ki, dünyada xeyir və şəər vardır, lakin canlı həyatın ayrılmaz hissələrindən biri olan məsumluq haqqında fikir heç bir zaman onun ağına gəlməmişdi. İndi isə qızın şəxsində bu səfəli, xeyirxahlıq və məsumluğun bu yüksək zirvəsini görürdü; həmin sifətlərin qaynayıb-qarışması isə əbədi həyat deməkdi.

Bu əbədi həyata qovuşmağa olan çilğın bir istək qəflətin onun varlığına hakim kəsildi. O, çox gözəl bilirdi ki, Ruf kimi bir qızın əlinə

su tökməyə belə layiq deyil; Rufa oturub axşamdan bəri söhbət etməsinin özü gözənilməyən, xəyalə sığmayan bir səadət. Əlbəttə, bu yalnız bir təsadüf idi. Belə səadətə çatmaq üçün heç bir hünər göstərməmişdi, ona – səadətə layiq deyildi. O, dini düşüncələrə daldı. Özünü fəda etməyə və əlçatmağa hazır olan həlim və məzlum bir adama çevirdi – günah işləmiş adam günahlarını ətiraf etməyə bu vəziyyətdə gedir. Onu günah iş üstündə tutmuşdular, lakin öz günahlarından pəşman olub, qəm yeməklə bərabər, gələcək bəxtiyarlığı duyan hər bir günahkar kimi, Martin də qıza yetməklə irəlidi səadətə qovuşacağını düşündü. Lakin qıza yetmək haqqında düşüncələr dumanlı idi və adətən, onun ağına gələn fikirlərə əslə oxşamırdı. Çilğın xəyallar ona qanad verirdi, ona elə gəlirdi ki, qızla birlikdə göylərdə qanad çalır, həyatın bütün gözəllik və ülviliyyətindən həzz alır, qızla bir düşüncə. O, qıza yetməyi düşünərək hər cür kobudluqdan uzaqdı, bu qovuşma mənavi mahiyyətdə idi, mənasını axırədək başa düşmədiyi sərbəst könlərin əməkdaşlığı idi. O, bunu heç ağına da gətirməmişdi. O, ümumiyyətlə, heç nəyi düşünmürdü. Onun duyğuları ağına üstün gəlmişdi və buna görə də özünü əvvəllər heç bir zaman keçirmədiyi duyğuların ixtiyarına verib, ülvə və incə hisslər dəyərində üzür, əsl həyatın hüdudlarını aşmış gedirdi. O, sərxoş adamlar kimi, səndirliyə-səndirliyə yeriyir və yavaşcadan deyirdi:

– Lənət sənə, kor şeytan! Lənət sənə, kor şeytan!

İndi dayanmış polis şübhə ilə ona baxdı və yerləşdirmə matros olduğunu kəsirdi:

– Yükünü harada tutmusan? – deyə ondan soruşdu.

Martin İden göydən yerə endi. O, fitrətən daxili bir çəvəlik hissinə, dərhal şəraitə uyğunlaşmaq bacarığına malikdi. Polis onu səsləyən kimi Martin özünə gəldi. O, gülə-gülə dedi:

– Bəh-bəh! Heç ucadan öz-özümə danışdığımı da hiss etməmişəm.

Polis onun vəziyyətini aydınlaşdıraraq:

– Bir az da keçsə, oxumağa başlayarsan, – dedi.

– Sənin acığına başlamayacağam. Kibritini bəri ver görüm, indi tramvaya minib evə gedəcəyəm.

O, papirosunu yandırdı, polisə: "Gecən xeyrə qalsın", – deyib yoluna davam etdi. O, burnunun altında öz-özünə mızıldandı:

– Görəcəklə günərim varmı! Bu sarsaq elə bildi ki, mən sərxoşam. – O, acı-acı gültümsəyib fikirləşdi: “Axı mən, doğrudan da, sərxoşam, yatsam, yuxuma da girməzdi ki, bir qadın çöhrəsi məni kəfəndirsən”.

O, Teleqraf-avenüdə atılıb, Berkliyə gedən tramvaya mindi. Vaqon tələbə mahnıları oxuyan cavanlarla ağzına kimi dolu idi. O, maraqla cavanlara göz qoyurdu. Bunlar universitet tələbələri idilər. Onlar Rufun dinlədiyi mühazirələri dinləyirdilər, onunla eyni bir cəmiyyətə mənsubdular, istəsəydilər, onunla dostluq edərdilər, hər gün onu görərdilər. O, tələbələrin bunu istəməməsinə, bu axşamı kəfəncirmək, onunla söhbət etmək, heyran-heyran və hörmətlə ona baxmaq əvəzinə, haradasa bütün axşamı veyilləndiklərinə təəccüb edirdi. Sallaqdodaqlı, badamgözlü bir gənc onun gözüne satışdı. O qərar verdi ki, bu, pis, pozğun bir uşaqdır. Gəmidə belələri qorxaq olur, ağzının seliyni yıqa bilmir, xəbərcilik edir. Özünün bu big yeri tərləməmiş cavandan qat-qat qəşəng olduğu fikri onu çox sevinirdi. Bu fikir onu, sanki, qıza daha da yaxınlaşdırdı. O, özünü bu tələbələrə müqayisə etməyə başladı; özünün möhkəm, azələli bədəninə düşündü və bu qərara gəldi ki, cismani cəhətdən tələbələr ondan çox geridədirlər. Lakin tələbələrin başı biliklə dolu idi, buna görə də qızla eyni dildə danışa bilərdilər. Martini də sıx incidən bu fikir idi. O, hiddətlə düşündü: “Bəs beyni mənə nə üçün veriblər”. Doğrudan da, məgər o, tələbələrin əldə etdiklərinə nail ola bilməzdimi? Onlar həyatı kitablardan öyrənirdilər, halbuki Martin, bilavasitə, həyatın özü ilə, yaşamaqla məşğul idi. Onun başı da biliklə dolu idi, lakin bu bilik başqa qəbildəndi. Onlardan hansı biri yelkəni tanıma çəke bilər, sükanı hərlədə bilər, növbədə dayana bilər? Həyatının təhlükə, hüner, məhrumiyyət və ağır əmək dolu səhnələri gəlib, Martinin gözləri önündən keçdi. O, həyat məktəbini keçdiyi zaman duyub gördüklərinin hamısını xatırladı. Nə olsun ki, hər halda, o uduzmamışdır. Zaman gələcək, həmin tələbələr də canlı həyatla üzbəüz durmalı olacaq və Martinin çəkdiyələrinin hamısını çəkəcəklər. Çox gözəl! Onlar Martinə çoxdan məlum olan şeyləri öyrəndikcə o da kitablarından həyatın başqa cəhətlərini öyrənməyə başlayacaqdır.

Tramvay Okləndə Berkli arasındakı boş, kimsəsiz yerlərin yanından keçib-gedir, Martin isə tramvayın yaxşı tanıdığı ikimartabəli evin yanına gəlib çatmasını gözləyirdi. Üstündə lovğa-lovğa,

“Higginbotamın parakəndə satışı” sözləri yazılmış lövhə bu evin bəzəyi idi. O, bu evin yanında tramvaydan sıçrayıb düşdü və bir an ayaq saxlayıb lövhəyə baxdı. Bu lövhəyə yazılmış sözlərin arxasında çox şeylər gizlənməmişdi. Martin bunu bilirdi. Sanki, hərflərdə də xırdaçılıq, xudbinlik və miskinlik əlaməti görünürdü. Bernard Higginbotam Martinin bacısını almışdı və indi Martin ona çox yaxşı bələd idi. Martin açarı ilə qapını açdı və pillələrlə ikinci mərtəbəyə qalxdı. Onun yeznəsi burada olurdu. Dükən alt qatda idi. Lakin çürümüş tərəvəz qoxusu buranı da ağzına götürmüşdü. O, qaranlıq dəhlizdən keçərkən çoxlu bacioglu və bacıqızlarından birinin yaddan çıxarıb burada qoyduğu oyuncaq arabaya ilişib bürədi və gurultu ilə qapıya dəydi. O düşündü: “Xəsisin biri xəsis, qaza iki sent artıq verməyə əli gəlmir ki, kirayənişinlər ağır-burunlarını qanatmasınlar”.

O, qaranlıqda əliylə axtarıb dəstəyi tapdı, qapını açdı və işıqlı otağa girdi, bacısı ilə Bernard Higginbotam burada oturmuşdular. Bacısı onun şalvarını yamayır, nimdəş yumşaq ayaqqabı geymiş Bernard isə bir stulda oturub, ariq ayaqlarını o biri stula uzadaraq qəzet oxuyurdu. Martin otağa girərkən o, kiçik, iti, hiyləgər gözlərini çevirib, qəzetin üstündən ona baxdı. Bernard həmişə Martin idənin qəlbində qeyri-ixtiyari olaraq, bir ikrah hissi doğururdu. Bu adamın nəyi bacımı cəlb edə bilirdi. Bernard ona həmişə murdar bir qurd kimi görünür və Martin də onu dabani ilə basıb əzmək arzusundan əl çəke bilmirdi. O, öz-özünü ovudaraq deyirdi: “Bir gün bunun ağır-burunun qanını bir-birinə qatacağam”. Yalnız bu fikir Martinə yeznəsinin orada olmasına dözməkdə kömək edirdi. İndi bu kinli, yırtıcı gözlər narazılıqla Martinə dikilmişdi.

– Ha, nə olub? – deyə Martin soruşdu.

Mister Higginbotam şikayətini, ya qazabını ifadə etdiyi anlaşılmayan bir tərzdə dedi:

– Bu qapıya ancaq keçən həftə rəng çəkiblər. Özün yaxşı bilir-sən ki, ittifaqlar zəhmət haqqı almırlar, adamın dərisini soyurlar. Ehtiyatlı tərpanə bilərdin!

Martin cavab vermək istəyirdi, lakin fikrindən vaz keçdi, bu qərara gəldi ki, onsuz da, dediyi sözlərin yeznəsinə heç bir təsiri olmayacaqdır. Yeznəsinin oyatdığı ikrah hissindən yaxasını qurtarmağa çalışan Martin, divardan asılmış xromolitqrafiyaya baxdı və təəccüb etdi. Əvəllər bu şəkli həmişə onun xoşuna gələrdi, lakin

indi onu, sanki, ilk dəfə gördü. Bu daxmadakı bütün şeylər kimi, həmin şəkl də üçüncü dərəcəli, ucuz bir şeydi. Birdən, indicə tərk edib gəlmiş ev Martinin təsəvvüründə canlandı və o, əvvəlcə divarlardan asılmış lövhələri, sonra dodaqlarında nəvazişkar bir təbəssüm olduğu halda, onunla vidaləşən, onun əlini sıxan qızı gördü. Martin harada olduğunu unutdu. Bernard Higginbotamın varlığını belə unutdu. Yalnız adını çəkdiyimiz centlmen:

– Səni qaramı basır, nədir? – deyər soruşduqda xəyalından ayıldı.

Martin özünə gəlmişdi və bu kiçik, kinli, hiyləgər gözlərə baxıb birdən xatırladı ki, yeznəsi dükanda mal satarkən onlar tamamilə başqa bir ifadə alır – bu gözlərdən yaltaqlıq, şitlik, mütlilik, itaətkarlıq yagır.

Martin:

– Hə, mənə qara basırdı, – deyər cavab verdi. – Gecən xeyrə qalsın! Gecən xeyrə qalsın, Hertruda!

O, qapıya doğru yönəldi və yolda yenə nəyə isə toxunub bürədi, toz basmış xalçanın qırışığına ilişib, az qala, yıxılacaqdı.

Mister Higginbotam onu arxadan səsləyib xəbərdarlıq etdi:

– Qapını bərk çırpma!

Qan Martinin beyninə vurdu, lakin o, özünü saxladı və arxasınca qapını ehtiyatla çəkdi.

Mister Higginbotam qalibənə nəzərlə arvadına baxdı və xırıltılı bir səslə pıçıldadı:

– Sərxoşdur, Sənə demədimmi ki, doyuncə vurub dəmlənəcək?!

Arvad itaətlə onun sözlərini başı ilə təsdiq etdi və dedi:

– Doğrudur, onun gözləri par-par parlayır, boyunluğunu da harada isə qoyub, evdən çıxanda boyunluq taxmışdı. Bəlkə, bir o qədər də çox içməyib.

Əri etiraz edərkən:

– Görmürdün, güclə ayaqüstə dururdu, – dedi. – Mən ona göz qoyurdum. Addım başı bürəyirdi. Əsitmədin, az qalmışdı, dəhlizdə yıxılsın?

Hertruda:

– Yəqin, ayağı Alisanın arabasına ilişib, – dedi. – Qaranlıqda onu gözü seçməyib.

Mister Higginbotam səsinə qaldırdı. Getdikcə şiddətlənən hiddətini bürə verməyə başladı. O, bütün günü dükanda müştərilər

qabağında özünü təvəzökar göstərər, karıxıb qalır, axşamı gözəyirdi ki, nəhayət, axşam ailə içərisində öz simasını yenidən göstərsin.

– Sənə deyirəm ki, sənəin göyçək qardaşcığazın keflidirl!

O, sözləri dəzgahda qalibə vurmuş kimi aydın deyir, kəskin, soyuq, qəti bir tərzdə danışdı. Arvad məlul-məlul susurdu. Bu, həmişə üst-başı tökülən, həmişə öz bədəninin, öz işinin ağırlığı və ərinin zülmü altında inləyən şişman, tosqun, lirt bir qadıncı.

Ər, prokuror ədəsi ilə sözüna davam edərək deyirdi:

– İcqiə aludəlik ona irsən, atasından keçib. Bu da divar dibində ölüb gedəcək! Qabaqcadan deyirəm. Yadında saxla!

Arvad yenə də onun sözlərini başı ilə təsdiq etdi və köksünü ötürüb tikişinə başladı. Hər ikisi – ər də, arvad da bu əqidədə idi ki, Martin evə sərxoş gəlmişdir. Onların qəlbi gözəl olan hər şeyə qarşı laqeyd idi, əks təqdirdə, başa düşərdilər ki, Martinin pənlidayan gözləri və şölə saçan üzü ilk gənclik məhəbbətini əks etdirir.

Mister Higginbotam arvadının susmasından acıqlanaraq, birdən qışqırdı:

– Uşaqlara çox yaxşı dərs olar! – Bəzən o istəyirdi ki, arvadı tez-tez etiraz etsin, – əgər bir də içib bu evə gəlsə, rədd olub getsin. Anladınmı? Mən istəmirəm ki, məsum uşaqlar onun kefli, idbar üzünə baxıb pozulsunlar! – Mister Higginbotam təzəcə qəzetdən oxuduğu sözləri işlətməyi xoşlardı. – Bəli, pozulsunlar. Buna başqa ad vermək olmaz.

Lakin arvad yenə də əvvəlki kimi yalnız köksünü ötürür, başını tərpadir və tikişini davam etdirirdi. Mister Higginbotam qəzeti yenidən götürdü.

O, başını qəzet səhifəsinin arxasından çıxararaq, birdən soruşdu:

– Keçən həftənin pulunu necə, verib?

Arvad təsdiq əlaməti olaraq başını tərpadı.

– Onun hələ pulu var.

– Bilmirsən, dəniz səfərinə yenidən getməyincə çox qalmayıb ki?

Arvad cavabında dedi:

– Yəqin ki, pullarının hamısını xərcləyib qurtarandan sonra gedəcək. Mənasib gəmi olub-olmadığını öyrənməkdən ötrü dünyanın San-Fransiskoya getmişdi. Lakin nə qədər ki cibində pulu var, təbii, rəstəna çıxan ilk gəmiyə işə girməyəcək. O, çox götür-qoy eləyən tələbkar adamdır.

– Bircə bu əskikdir! Göyərte süpürgəsinə özünü çəkmək yaraşmaz. – Mister Higginbotam acı-acı gülümsədi. – Götür-qoy ələyir, tələbkardır! Sən bir buna bax!

– O, bu günlərdə deyirdi ki, bir gəmi var, uzaq ölkələrə, hansı bir dəfinənəsə axtarmağa gedəcək. Pulu çatsa, gözləyib həmin gəmiyə işə girəcək, onunla səfərə çıxacaq.

Ər:

– Burada işə düzəlmək istəsəydi, onu özümə arabacı götürürdim, – dedi. Lakin onun sözlərində xeyirxahlıqdan əsər belə yoxdu, – Tom haqq-hesabını alıb getdi.

Arvad həyəcən və sual dolu nəzərlərlə ona baxdı.

– Bu gün haqq-hesabını aldı. Garruzerslərin əli altında işləyəcək. Onlar daha çox zəhmət haqqı verirlər. Mən o qədər verə bilmərəm.

Arvad qışqıraq:

– Görürsən?! – dedi. – Mən sənə demişdim. Gördüyü işin əvəzinə, sən ona çox az zəhmət haqqı verirdin.

Mister acıqlı-acıqlı dedi:

– Bura bax, qan. Mən sənə min dəfə demişəm ki, başqasının işinə qarışma. Daha təkrar eləməyəcəyəm.

Arvad donquldana-donquldana:

– Mənə nə, mənim nə vecimə, – dedi. – Bircə onu bilirəm ki, Tom çox yaxşı oğlandı.

Ərin qəzəbli nəzərləri ona sancıldı. Arvad tərəfdən bu böyük bir ədəbsizlik və hörmətsizlikdi.

– Sənin qardaşçıqazın tənəblə olmasaydı, arabanı sürərdi.

Arvad etiraz edərək dedi:

– O, yemək və mənzil pulunu vaxtlı-vaxtında verir. O, mənim qardaşımdır, nə qədər ki sənə heç bir borcu yoxdur, onunla öcaş-məyin nəhaqdır. Axı mən də adamam, düz yeddi il sənə havayı yerə arvadlıq eləməmişəm ki...

Əri soruşdu:

– Ona demisənmi ki, gecələr kitab oxusa, qaz pulu verməlidir?

Missis Higginbotam heç bir cavab vermədi. Ərinin hiddəti soyumuş, canı isə dincəlməmişdi. Ər qələbə çalmışdı. O üstün gəlmişdi. Onun muncuq kimi xırda gözlərində bir sevinc parlayırdı. O, arvadı itaətə gətirməkdən böyük həzz alırdı və doğrusunu desək, indi bu əslə çətin bir iş deyildi, halbuki ar-arvad həyatlarının ilk illərində bu

belə deyildi, hər il uşaq doğan və arından hər cür tənəblər götürən arvad hələ təqətdən düşməmişdi.

Əri dedi:

– Eşitdin, nə var, günü sabah qulağına çatdır. Bir də yadımdan çıxmasın, sabah təzədən Meriye'nin dalınca adam göndər, gəlsin, uşaqlara baxsın. Bir halda ki Tom işdən çıxıb, indi mən özüm mal dalınca getməli olacağam, sən isə mənim əvəzimə dükkanda alver eləməlisən.

Arvad qorxa-qorxa etiraz edərək:

– Sabah paltar yuyacağam, – dedi.

– Nə olar ki, yuxudan tez durarsan, hər şey düzəlsin, vəssalam... Mən saat ondan tez evdən çıxıb bilməyəcəyəm.

O, acıqlı-acıqlı qəzet səhifəsini çevirdi və yenidən oxumağa qapıldı.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Yeznəsiylə sözləşəndən sonra hələ də özünə gələ bilməyən, sarsıntı keçirən Martin allərini qabağa verib bir şey olub-olmadığını yoxlaya-yoxlaya qaranlıq dəhlizdən keçdi və öz otağına gəldi. Otaq adlanan bu dar daxməyə yalnız bir çarpay, əlüzüyyan və bir stul yerləşə bilirdi. Mister Higginbotam arvadının işləyə bildiyini görüb qulluqçu saxlamırdı, bunun üçün o, həddindən artıq xəsisdi. Həm də ki artıq otağı bir kirayənin əvəzinə ikisini saxlamağa imkan verirdi. Martin, Suinbern və Brouningin kitablarını stulun üstünə qoydu, pencəyini çıxardı və çarpayıda oturdu. Çarpayının yayları onun bədəninin ağırlığına davam gətirməyib yavaşdan cırıldadı, lakin o, buna əhəmiyyət vermədi, ayılıb ayaqqabısını çıxarmaq istəyirdi ki nəzərləri birdən qarşıda ki divara dikildi. Ağ suvaq çəkilməmiş divarda damdan sızmış yağışdan sonra qara zolaqlar qalmışdı. Martin donub qaldı. Bu kirli fonda müxtəlif xəyallar baş qaldırmağa və ariyib getməyə başladı. O, ayaqqabısını unudub uzun-uzadı divara baxdı, sonra dodaqları tərpəndi və: "Ruf!" – deyə pıçıldadı.

"Ruf!" Martin heç bir zaman ağına belə gətirməzdi ki, adı bir səs bu qədər gözəl ola bilər. Bu səs onun könlünü oxşayır, o isə məst olmuş kimi: "Ruf, Ruf", – deyə təkrar edirdi. Onun adı bir təlsim,

ecazkar bir ovsundu. Martin hər dəfə bu adı çəkərkən qızın çöhrəsi onun qarşısında canlanır, bütün divan qızıl şəfaqlarla işıqlandırır; yalnız divan işıqlandırmaqla qalmır, bu çöhrə baş alıb intəhaslığa gedir və oraların bir yerində, qızl yamaclarında oğlanın könlü qızın könlünü axtarırdı. Xilqətdən Martinə verilmiş yaxşı cəhətlərin hamısı qüdrətli bir axın halında kükrəyib üzə çıxdı. Qızı düşünmək belə onu nəcibləşdirir və yüksəldir, gözəlləşdirir və onun ürayında daha gözəl olmaq arzusu doğururdu. Bu, Martin üçün yeni bir şey idi. Martin hələ indiyədək elə qadına rast gəlməmişdi ki, onunla görüşdən sonra daha da nəcibləşsin. Əksinə, görüşdüylü qadınların hamısı, adətən, onu qaba bir heyvana çevirirdi. O bilmirdi ki, bu qadınların çoxu, hər şeyə rəğmən, nə qədər miskin olsa da, ən yaxşı duyğularını ona verirdi. Martin heç bir zaman özünü düşünməmiş və ağıla belə gətirməmişdi ki, onda na isə, ürəklərdə məhəbbət doğuran bir şey vardır və məhz buna görə də bir çox qadın inadla çalışıb onun diqqətini özünə cəlb etmək istəyir. O heç bir zaman həmin qadınları axtarmırdı, onlar özləri onu axtarırdılar. O yatma belə, yuxusuna girməzdi ki, görüşdüylü qadınların bəziləri onun sayəsində daha da gözəlləşirlər. Martin indiyədək qadınlara qayğısız bir etinasızlıqla yanaşırdı və indi bu əqidədə idi ki, onlar həmişə onu öz murdar əlləriylə tutub saxlamağa çalışmışlar. O həm onlara, həm də özünə qarşı haqsızdı. Lakin Martin bunu başa düşə bilməzdi, çünki hələ özünü düşünməyə alışmamışdı, oğlana yalnız bu qalırdı ki, indi ona ayıb görünən şeyləri xatırlayıb, utandığından yerə girsin.

O, birdən ayağa durdu və əlüzuyunun üstündəki milçəklərin buladığı güzgüyə baxdı. O, güzgünü cib dəsmalı ilə təmizlə sildi, uzun-uzadı və diqqətlə özünə baxdı. Əslində, o, həyatda ilk dəfə olaraq özünü diqqətlə gözdən keçirirdi. Onun gözləri iti və diqqətli idi, lakin Martinin başı indiyədək həmişə xarici aləmin müxtəlif rəngarəngliyinə qarşıdığına görə onun dönüb özünə baxmağa vaxtı da qalmırdı. İndi Martin qarşısında gənc, iyirmi yaşlı bir oğlanın üzünü görürdü, lakin heç bir vəchlə bu üzün gözəl olub-olmadığını kasdırə bilmirdi, çünki bu cür qiymət üçün onun meyan yoxdu. O, güzgüdə geniş dik alnı üstündə qıvrılan bir çəngə şəbəlidi saç gördü. Onun qıvrım saçları qadınların xoşuna gəlirdi, qadınlar barmaqlarını bu saçlarda gəzdirməyi və onları tumarlamağı xoşlayırdılar. Lakin öz saçlarına diqqətlə baxmaqdan vaz keçdi, o, bu fikirdə idi ki, saçların

qız üçün heç bir mənası yoxdur, buna görə də qayğı və düşüncələr içərisində öz alnına baxır, sanki, bu baxışlarla alnını dəlməyə, onun ardında nələr gizləndiyini öyrənməyə çalışırdı. O, təkidlə öz-özündən soruşurdu: "Mənim beynim nəyə qadirdir? Bu beyin mənə nə verə bilər? Bu beynin köməyiylə nələr əldə edə bilərəm? Qıza qovuşa bilərəmmi?"

O, öz-özündən soruşurdu: "Günəşin şəfaqlarına boyanmış dənizlərin ləcivərdliyini sormuş kimi, ara-sıra tamamilə mavi görünən bu ala gözlərdə könlül əks olunurmu?" O, öz gözlərinin qızın xoşuna gəlib-gəlməyəcəyini düşünürdü. O, bu gözlərə kənardan, qızın gözlərilə baxmağa çalışdı, lakin bundan bir şey çıxmırdı. O, adətən, başqa adamların ürayinə asanlıqla girə bilir, düşüncələrinə müdaxilə edirdi, lakin onların hamısı elə adamlar idi ki, Martin onların həyatına yaxşı bələd idi. Qızın həyatına isə əslə bələd deyildi. O qız bir sirs və möcüzə idi, Martin, heç olmazsa, onun bir fikrini qabaqcadan duymaq iqtidarında idimi? Məhəyət, o qərar verib dedi ki, na olar, bu gözlər adicə gözlərdir, bunlarda nə razəlat, nə də məkr vardır. Qarayanızlığı onu çox təəcübləndirdi; o heç bir zaman bunca qara olduğunu düşünməmişdi. O, köyməyinin qollarını çirmədi və dirsəyindən yuxarı ağı dərisini üzünün dərisiylə tutuşdurdu. Yox, o, hər halda, ağdır. Lakin onun qolları da günün altında yanib qaralmışdı. Onda Martin qolunu bükdü və qollarının günəş dəyməyən hissələrini nəzərdən keçirməyə çalışdı. Bu hissələr ağappaq idi. O düşündü ki, güzgüdə görünən bu tunc baxışlar ədətə bəzə, dodaqlarını eynilə ağı olmuşdur. Martin özü bu fikrə güldü, onun ağına belə gəlmirdi ki, dünyada eynilə onunku kimi ağı dərisiylə (əlbəttə, günəşin yandırıb qaraltmadığı hissələri götürdükdə) ləvğalanan qadın bir o qədər də çox deyildir.

Martinin ağzı lap mələk ağzını xatırladırdı. Ancaq bu şərtlə ki, o acılanda, adətə üzrə, dodaqlarını bərk-bərk sıxmayaydı, bu isə ona bir sərtlik, bir ciddilik verirdi. Bu dodaqlar cəngavər və aşıq dodaqları idi. Bu dodaqlar həyatın ləzzətini bütün dolğunluğu ilə dadmışdı, lakin lazım gəldikdə amirana bir tərzdə əylə də bilirdi. Onun buxanəsi və azca sallaq alt çənəsi bu amirana ifadəni bir daha nəzərə cərpdirirdi. Sirlir bir qüvvə ondakı ehtirası cilovlayırdı və buna görə də Martin sağlam gözəlliyi sevir və sağlam duyğulara biganə qalmırdı. Dodaqları arasından dişləri ağırardı, bu dişlər bir dəfə olsun belə, diş həkiminə möhtac olmamışdı. O, dişlərini nəzərdən

keçirdikdən sonra belə qərar verdi ki, onlar ağ, möhkəm və hamardır. Lakin Martin o saat pərt oldu. Onun xatirində belə dumanlı bir təsəvvür oyandı ki, bəzi adamlar hər gün dişlərini yuyub-təmizləyirlər. Bu adamlar kübar dairələrə mənsub adamlardır. Ehtimal ki, qız da hər gün dişlərini yuyub-təmizləyir. Qız bilsəydi ki, o, ömründə bir dəfə olsun belə, dişlərini yuyub-təmizləməyib, onda onun haqqında nələr düşünərdi. O, günü sabah diş fırçası almaq və dişini yumağa adət etmək qərarına gəldi. Yalnız hünər göstərməklə ona qovuşmaq olmaz. O, dişlərini təmizləməkdən tutmuş boyunluq taxmağa qədər öz görkəminə aid olan hər şeydə dəyişiklik etməlidir, halbuki nişastalanmış boyunluq taxanda Martin həmişə özünü elə hiss edirdi ki, guya, azadlığı alından alınmışdır.

Martin əlini qaldırdı və qabarlı ovcunu qaşımağa başladı. Ovcunun içindəki çirk, elə bil, dəriyə o qədər yerimişdi ki, onu qaşovla belə qaşayıb tökmək olmazdı. Qızın nə qəşəng ovucuları var! Bunu xatırlamaq belə xoşdu. Qızılgül ləçəyi kimi zərif, qar kimi şərin və lətif. O heç bir zaman güman belə etməzdi ki, qadın əli bu qədər yumşaq və zərif ola bilər. O, belə bir əldən süzülüb gələn nəvəzişin nə qədər gözəl olduğunu düşündü və belə bir fikrə düşdüyünü duyub, qıpqırmızı qızaranaq pərt oldu. Bu fikir həddindən artıq cəsəretli, qaba bir fikirdi və qızın mənəvi gözəlliyini təhqir edirdi. Axı bu qız yer üzünə məxsus bütün şeylərdən aralı, uzaq-uzaq fəzalarda cövlən edən solğun bir ruh, cisimsiz bir kölgə idi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Martin qızın yumşaq ovucuları haqqında xatirələri qovub özündən uzaqlaşdıra bilmədi. O, fabrikdə çalışan qadınların, zəhmət çəkməkdən və ev işi görməkdən üzülmə qadınların codlaşmış, qabalaşmış əllərinə alışmışdı. Bəli, əlbəttə, o, onların əllərinin nə üçün bu qədər kobud olduğunu başa düşürdü. Qızın əli isə... ona görə zərif və yumşaqdı ki, zəhmətin nə demək olduğunu bilmirdi, əli ağdan qaraya dəymirdi. O yaşamaq üçün işləmələri lazım gəlməyən adamların olduğunu düşünən kimi aralarındakı uçurum daha da dərinləşdi. O, birdən gözləri önündə kübarların, əməyin nə demək olduğunu bilməyən adamların obrazını gördü. Bu obraz təbəbbürlü və möhtəşəm tunc bir yarımhəykəl şəklində çirkli ağ divarda baş qaldırdı. Martin özünü tanıyan gündən, bütün həyatı boyu işləmişdir. Onun bütün ailəsi də öz əməyi ilə çörək qazanmışdır. Lap elə Hertrudani götürək. Onun paltar yumaqdan yorulmuş

əlləri şişir və bişmiş ət kimi qıpqırmızı olurdu. Ya da onun o biri bacısı Meriyen. Meriyen konserv zavodunda işləyirdi, kiçik, qəşəng əlləri isə pomidor kəsilən bıçaqlara toxunmaqdan sürtülüb başdan-başa yara olmuşdu. Bundan əlavə, Meriyen keçən il, kartonaj fabrikində işlədiyi zaman, maşın onun iki əl barmağını aparmışdı. O, anasının tabutun içində çarpazlanıb sinəsinə qoyulmuş cadarcadar əllərini xatırladı. Onun atası da ömrünün son günlərində çəlişib-çapalamış və onun ovucuları, az qala, qalınlığı yanımdıyım olan qabar bağlamışdı. Rufun əlləri isə zərif idi; təkcə onun yox, anasının da, qardaşlarının da əlləri zərifdi. Onun anasının və qardaşlarının zərif əlləri Martini, xüsusilə, heyratə saldı. Bu, silkin aydın bir əlaməti, onları ayıran məsafənin uzaqlığının sübutu idi.

Martin acı-acı gülümsəyərək, yənidən çarpayıda oturdu və nəhayət, ayaqqabılarını çıxardı. O dəli olmuş, zərif qadın üzünü, zərif qadın əllərini görüb xumarlanmışdı. Birdən onun gözləri önündə başqa bir xəyal canlandı. Martin gənc Londonun İst-and küçəsində böyük, tutqun bir evin qarşısında dayanmışdır, onbeşyaşılı qız, fabrik işçisi Marci də onun yanındadır. O gəzməkdən sonra qızı evlərinə ötürürdü. Qız böyük bir payaya oxşayan bu zibilli evdə yaşayırdı. Vidalaşarkən Martin ona əl verdi. Qız isə öpmək istəmirdi. Qızdakı hansı bir cəhət onu qorxudurdu. Onda qız şiddətli bir ürək çırpıntısı ilə onun əlini sıxdı. Martin onun kiçik övcündəki qabarları hiss etdi və birdən qarlıhamət dalğaları onu öz qoynuna aldı. Martin qızın yalvarıcı ac gözlərini, taqətdən düşmüş, yarılaşmış, cılız bədənini görürdü, bu bədəndə qorxaq, lakin acgöz qadın instinkti oyanmışdı. Onda şəfqət hissində qapılan Martin qızı qucaqlamış və onun dodaqlarından öpmüşdü. O, qızın sevinc dolu nidalarını eşitmiş və pişik kimi ona qışıldığını duymuşdu. Zavallı sısqaxılqat! Martin uzaq keçmişin bu lövhəsinə baxırdı. Onda, qız ona qışıldığı dəqiqədə olduğu kimi, indi də Martinin tükləri biz-biz durdu və qəlbi şəfqətdən sıxıldı. Bu, tutqun bir lövhə idi: onda göy üzü də tutqun idi, narın yağış da küçənin sal daşları üzərinə çisələyirdi. Lakin birdən parlaq bir işıq divarı şölələndirdi və Rufun qız saçları haləsinə bürünmüş, ulduz kimi uzaqlarda, alçatmaz ənginliklərdə sayrışan solğun çöhrəsi şəfqət saçmağa başladı, bütün obraz və xəyalları kölgədə buraxdı.

O, Suinbema Brouningin stulun üstündəki cildlərini götürüb öpdü. Martin: "Hər halda, mənə yenə də evlərinə dəvət etdi", – deyə düşündü. Sonra yenə güzgüdə özünə baxdı, ucadan və qürurlu bir tərzdə:

– Martin idən, – dedi, – sabah səhər sənin birinci işin o olacaq ki, havayı kitab verilən qıraəbxanaya gedəcəksən və yaxşı davranış qaydaları haqqında bir şey oxuyacaqsan. Başa düşdünmü?

O, bundan sonra qazı söndürdü. Bədəninin ağırlığı altında çarpayının yayları cınlamağa başladı.

– Başlıcası da budur ki, Martin, sən "cəhənnamə olsun", "lənət sənə, kor şeytan!" sözlərini çox az dilinə gətirməlisən. Eşitdin, köhnə dost! Bunu birdəfəlik yadında saxla!

O, bu sözləri deyib, yuxuya getdi, onun qeyri-adi rüyalarını isə yalnız tiyəkilərin xulyaları ilə müqayisə etmək olardı.

BEŞİNCİ FƏSİL

Ertəsi gün səhər yuxudan oyanan Martin sabun və çirkli paltar işini duyub, özünün çəhrayı yuxularını unutdu. Ağır, sevincdən uzaq bir həyatın qatmaqarışq gurultusu dərhal onun qulaqlarını batırdı. O, otağından çıxıb, bacısının acıqla kimisə səslədiyini və sonra şillə səsinə eşitdi. Bacısı uşaqlardan kimisə şapalaqlayıb acığını tökdürdü. Uşağın cığırısı, sanki, bir biçəq olub onun ürəyinə saplandı. Burada hər şey, hətta nəfəs aldığı hava belə iyrənc görünürdü. Bütün bunlar Rufun yaşadığı evdə hökm sürən asayiş və ahəngə nə qədər də yabançıdır! Orada hər şey ülvə və mənəvi mahiyyətdədir; burada isə maddi, kobud maddi mahiyyətdədir.

O, gözünün yaşını tökən uşağı səsləyib:

– Alfred, bura gəl! – dedi və əlini cibinə saldı. Martin pulu xərc-ləməirdi, səpələyirdi, onun böyük ürəyi, nəcib təbiəti bunda özünü göstərirdi. O, uşağın əlinə iyirmibəşsentlik bir sikkə basdı və ovutmaq, sakitləşdirmək üçün onu qucağına aldı.

– Bəsdir, indisə qaç, özünə nabat al, qardaşlarınla, bacılarınınla bölüş. Eləsinə seç ki, tez-tələsik ağzında əriməsin, bir xeyli sora biləsən.

Bacısı biranlıqə ləyənin üstündən başını qaldırıb qəddini düzaltı və ona baxdı.

– On sent də bəsdir, – dedi. – Sən öz pulunun qədrini bilmir-sən. Uşaq çox yəsə, ürəyini vuracaq.

Martin sevinə-sevinə:

– Heç nə olmaz, fikir vermə, mənəim pullarım öz qədrini bilir. Bacıcan, səhənin xeyri, başın belə qarışıq olmasaydı, Allah haqqı, tutub səni öpərdim.

O, bacısı ilə mehriban olmaq istəyirdi. Bacısının ürəyi yumşaq idi və onu özünəməxsus bir tərzdə sevirdi. Martin bunu bilirdi. Doğrudur, illər gəlib keçdikcə bacısı öz əvvəlki simasını getdikcə itirir, deyənin və hirsli bir arvad olurdu. O qərara gəldi ki, bu dönüşün əsas səbəbi ağır əmək, böyük ailə və ərin cansıxıcı xasiyyətidir. Birdən onun ağlına gəldi ki, bütün bu müddət ərzində çürümüş tərəvəzin, çirkli paltarın və piştaxta arxasında dayanıb saydığı, əldən-ələ keçib çirkənlənmiş mis pulların qoxusu bacısının bütün varlığına işləmişdir.

Bacısı zahirən sərt, lakin içəridən, ürəkədən çox razı halda:

– Yaxşısı budur, get yeməyini ye, – dedi. Onun dünyanı gəzib-dolaşan qardaşları içərisində Martin həmişə ən sevimli qardaş olmuşdu. Sonra özünü saxlaya bilməyib coşdu, – yaxşı, bura gəl, səni öpüm, – deyə əlavə etdi.

O, barmaqları ilə əvvəlcə bir əlinin, sonra o biri əlinin köpüyünü sıyırdı. Martin onun yoğun belini qucaqladı və pötrmüş yaş dodaqlarından öpdü. Tələtümə gəlmiş hissiyyətin təsiri altında deyil, həmişə yorulub əldən düşmək nəticəsində əmələ gəlmiş zəiflikdən qadının gözləri yaşla doldu. Bacısı Martini itələyib özündən kənar etdi, lakin o, hər halda, bacısının göz yaşlarını görməmiş deyildi.

Bacısı tələsik:

– Yemək sobadadır, – dedi, – yəqin, Cim də durub. Mən bu gün paltar yumaq üçün alaqaranlıqdan durmuşam. Get tez yeməyini ye, sonra da evdən çıx. Bu gün bizim işimiz yaman ağırdır. Tom işdən çıxıb, deməli, Bernardın özü arabanı qoşub mal dalınca gedəcəkdir.

Martin qəlbi sıxla-sıxla mətbəxə getdi. Bacısının pötrmüş üzü və pinti görkəmi onun gözləri önündən çəkilmirdi. Martin: "Onun vaxtı olsaydı, mənə nəvəziş göstərərdi", – deyə düşündü. Lakin o işləməkdən yorulub əldən düşür. Bu Bernard Higginbotam lap heyvandır ki, onu bu qədər işləməyə məcbur edir. Eyni zamanda Martin belə bir fikirdən də yaxasını qurtara bilmirdi: bacının öpüşündə

heç də gözəl bir şey yoxdur. Doğrudur, bu öpüş öz-özlüyündə qeyri-adi bir öpüş idi. Uzun illərdən bəri idi ki, bacısı Martini yalnız dəniz səfərinə yola salanda, ya da evə qayıdarkən qarşılayanda öpərdi. Lakin bu öpüşdə sabun köpüyünün dadı duyulurdu, bacısının dodaqları solub бүürmüşdü. Öpüş zamanı dodaqlar tələsik və bərk-bərk bir-birinə sıxılmalıydı, halbuki bacısının öpüşü bu cür öpüşlərdən deyildi. Onun öpüşü o qədər yorğun bir qadın öpüşü idi ki, bu qadın necə öpüşmək lazım gəldiyini belə unutmuşdu. O qeyri-ixtiyarı olaraq, bacısının əra getməzdən əvvəl ağır iş günündən sonra gecə səhərə kimi oynadığını və bunu vecinə almadan rəqsdən çıxıb birbaşa yenə öz camaşırxanasına getdiyini xatırladı. Bu yerdə Martin yenə Rufu, özü kimi onun dodaqlarının da, yaqın ki, eynilə tərəvətlə olduğunu düşündü. Yaqın ki, Ruf baxdığı kimi, əl sıxdığı kimi, bərk-bərk və səmimiyyətlə də öpür. Martin hətta onun dodaqlarının öz dodaqlarına toxunduğunu belə cəsarət edib təsəvvürünə gətirdi. Martinin təsəvvürü o qədər aydın idi ki, başı hərhləndi. Ona elə gəldi ki, ətrindən mast olduğu qızılgül ləçəklərindən yaranmış buludun arası ilə yavaş-yavaş üzüb gedir.

O, mətbəxdə ikinci kirayənişini, Cimi gördü. Cim mənasız, laqeyd baxışlarını boşluğa dikərək, yavaş-yavaş vələmir yarması yeyirdi. O, çilingər şagirdi idi. Onun ölüvay xasiyyəti, iradəsizliyini əks etdirən çənəsi, üstəlik də, aqlı cəhətdən müəyyən dərəcədə geri qalması, təbii ki, həyat qovqasında ona uğur qazandıra bilməyəcəkdi.

O, Martinin öz soyuq, yaxşı bişməmiş vələmir yarmasını könülsüz-könülsüz qurdladığını görüb:

– Nə üçün yemirən? – deyə soruşdu. – Yoxsa, dünən yenə içib dəmlənmişən?

Martin başını buladı. O, əhatəsində yaşadığı bütün şeylərin misirliyiindən sıxılırdı. İndi Ruf Morz ondan daha da uzaqlarda idi.

Cim əsəbi-əsəbi pıqıldayaraq:

– Mən vurub dəmlənmişdim, – dedi. – O qədər içmişdim ki, özümü-sözümü bilmirdim. Eh, əlimə qəşəng bir qız da keçmişdi. Bill zorla sürüyüb, mənə evə gətirib.

Martin başı ilə işarə edib onu dinlədiyini bildirdi; müsahibinə öz diqqətini bu şəkildə göstərmək Martinə qeyri-şüari bir vərdişə çevrilmişdi. Sonra o, özünə bir fincan ılıq qəhvə süzdü.

Cim:

– Bu gün "Lotos"a oynamağa gedirikmi? – deyə soruşdu. – Pivə də olacaq. Temeskaldan kompaniya yığıb gəlsə, davasız-savaşsız keçinmək mümkün olmayacaq. Əlbəttə, mən bunları heç vecimə də almıram. Nə olursa olsun, qızımı dartıb oraya aparacağam. Ful... Elə bil, ağzımın içi palçıq bağlayıb. Ay dadı var ha! Allah bilir, bu nədir!

O, üz-gözünü turşutdu və bir qurtum qəhvə içib ağzını yaxalamağa çalışdı.

– Sən Culyanı tanıyırsan?

Martin başını buladı. Cim izahat verərək dedi:

– O, indi mənimlə gəzir. Qız deyil, konfetdir, konfet, barmaqlarını yalayarsan. Mən səni tanış edərdim, ancaq qonxuram ki, tutub əlimdən alarsan. Allaha and olsun, heç başa düşə bilmirəm, bu qızlar sənə nə tapıblar ki, az qalırlar, boynuna saılsınlar. Sənin hər hansı bir qızı başqasının alından asanlıqla aldığına gördükdə adamın hirs başına vurur.

Martin laqeydcəsinə:

– Mən hələ sənin əlindən bir dəfə də olsa qız almamışam, – deyə sezdirdi. – Yeməyini yeyib qurtarmamış, onsuz da, çıxıb gedəsi deyilsən.

Cim etiraz edərək:

– Necə yəni almamışam, – dedi. – Bəs Meggi?

– Başa düş ki, mənimlə onun arasında bir şey olmayıb. O səfərdən sonra mən onunla heç oynamamışam.

– Elə məsələ də bundadır, – deyə Cim qışqırdı. – Sən ancaq onunla oynamısan, bir də ki bir-iki dəfə üzünə baxmısan, iş də bununla bitib gedib. Bəlkə də, sən başqa fikrə, xəyalə heç düşməmişən. Lakin o, səndən sonra mənim üzümə baxmaq da istəmir. Durub-oturub səndən söz salırdı, səni soruşurdu. Əgər sən istəsəydin, o, dərhal sənə görüş təyin edərdi.

– Mən ki istəmədim.

– Fərqi yoxdur. Onsuz da, mənə istefaya çıxardılar. – Cim heyran-heyran ona baxdı. – Mart, nə ələyirsən ki, belə asanlıqla qızların könlünü ovlayırsan?

– Onlarla az maraqlanıram, vəssalam.

Cim onu sorğu-suala çəkib deyirdi:

– Deməli, sən özünü elə göstərirsən ki, guya, onlar heç sənin əyninə də deyil, ələmi?

Martin öz cavabı üzərində bir an düşündü.

– Bəlkə, bunun da təsiri ola bilər. Lakin onlar, doğrudan da, mənim əynimə də gəlmir. Sən çalış özünü elə göstər ki, guya, onlara heç bir əhəmiyyət vermirsən, bəlkə, bir şey çıxdı.

Cim birdən-birə, heç bir dəxli, əlaqəsi olmadan bildirdi:

– Heyif, dünən Raylqildə yoxdun, orada Siçovul ləqəbli qərbi okləndli bir gözəl oğlan vardı. Dalaşmaqda tayı-bərabəri yoxdur. Yaman zırəkdir, ha! Bizim uşaqların heç biri vurub onu yerə yıxa bilmədi. Hamı təəssüflənirdi ki, sən yoxsan! Dünən harada veyil-lənirdin?

Martin:

– Heç, Oklənddə idim, – deyə cavab verdi.

– Teatra getmişdin?

Martin boşqabını kənar itələdi və qapiya doğru yönəldi.

Cim onun dalınca qışqırıraq:

– Hə, nə oldu, axşam rəqs yığnağına gələcəksən? – deyə soruşdu.

Martin:

– Yox, canım, çox güman ki, gəlmədim, – deyə cavab verdi.

O, təmiz hava almaq ehtiyacı hiss etdiyinə görə pillələrdən yüyürə-yüyürə düşdü və küçəyə çıxdı. Martin, onsuz da, bu evdə hökm sürən mühitdə boğulurdu, Cimin boş söhbətləri isə onu tamamilə-kəmal qəzəbləndirmişdi. Elə an olmuşdu ki, Martin, az qala, ayağa qalxıb onun başından tutmaq, burnunu yarma dolu boşqaba soxmaq istəmişdi. Cim nə qədər çox danışdırsa, Ruf Martindən bir o qədər aralanıb uzaqlaşdı. Məgər o, belə heyvanların arasında yaşadığı halda, ümid edə bilirdi ki, bir zamanlar o qızla bir səviyyədə duracaqdır. Qarşısında duran vəzifənin çətinliyi onu ümitsiz hala gətirirdi. O hiss edirdi ki, bu vəziyyətdən, fəhlə sinfinə mənsub bir adamın vəziyyətindən çıxış yolu yoxdur. Martinə elə gəlirdi ki, onu əhatə edən hər şey, aldığı, varlığının bütün tellərilə bağlandığı hər şey – bacısı da, onun evi də, ailəsi də, çilingər Cim də bir qara daş kimi, onun boğazından asılmış, ona imkan vermər suyun üzünə çıx-sın, həyat onun üçün öz mənasını, dadını, təmini itirmişdi. O, indiye kimi həyatı necə var, elə də qəbul edirdi. Martin, yalnız kitab oxuduğu vaxtlardan başqa, heç bir zaman həyatın yaxşı və ya yaman olması məsələsi üzərində ciddi düşünməmişdi. Lakin onlar yalnız

kitablarda, mövcud olmayan gözəl bir aləmdən söz açan gözəl nağıllardı. İndi isə Martin bu aləmin, həqiqətin, mövcud olduğunu və ortasında isə Ruf adlı bir çiçəyin, bir qadının dayandığını görmüşdü. Buna görə də o, indən belə həyatın acısını, həsrət və ümitsizliyini yamanca dadmalıdır; bu ümitsizlik isə, xüsusilə, ona görə əzablı idi ki, ümidə bağlıdır, öz qidasını ümiddən alırdı.

Martin hansı qiraətxanaya – Berklidəki ümumi qiraətxanayamı və ya Oklənd qiraətxanasını getməyi uzun zaman düşüncəyə qərar gələ bilmirdi, nəhayət, Oklənd qiraətxanası üzərində dayanmış, çünki Ruf Oklənddə yaşayırdı. Kim bilir! Qiraətxana qız üçün çox münasib bir yerdir və çox ehtimal ki, o, burada Rufa rast gələcəkdir. O, şöbələrin harada yerləşdiyini əsla bilmirdi və saysız-hesabsız bədii ədəbiyyat rəfləri arasında gəzib-dolaşırdı. Axır ki, fransız oxşayan anq bir qız məlumat kitabxanasının yuxarı qatda olduğunu ona dedi. Onun əqlinə gəlmədi ki, məsələnin arasında oturmuş adama müraciət etsin və buna görə də fərqlənərkən, düşünmədən irəli keçib fəlsəfə şöbəsinə gəlib çıxdı. O, fəlsəfi kitablar olduğunu eşitmişdi, lakin heç güman etməzdi ki, bu elm haqqında bu qədər kitab yazılsın. Ağzına kimi qalın cildlərlə dolu, hündür kitab dolablarının görünüşü onu həm müəssir edib sıxır, həm də onun xəyal köhlənini qırmanclayır irəli sürürdü. Burada insan beyni düşünmək üçün istənilən qədər məsələ tapa bilirdi. O, riyaziyyat şöbəsinə triqonometriyaya aid kitablar tapdı və ona mənasız görünən düsturları, certyojları uzun zaman nəzərdən keçirdi. O, ingilis sözlərini oxuyur, lakin mənasını anlaya bilmir, tuta bilmirdi. Bu, nə isə, xüsusi, ayrı bir dildi. Norman və Artur bu dili bildirdilər. Onların bu dildə danışdıqlarını Martin eşitmişdi. Onlar isə qızın qardaşları idilər, Martin ümitsiz bir hisslə fəlsəfə şöbəsinə çıxıb getdi. Martinə elə gəlirdi ki, kitablar yerbəyerdən ayaq alıb onun üstünə yeriir və onu basıb əzmək istəyir. O heç bir zaman güman etməzdi ki, insan bilikləri bu qədər dərin və tükenməzdir. Onu dəhşət götürdü: bütün bunların öhdəsindən gələ biləcəkmə? Lakin həmin saat da xatırladı ki, bunların öhdəsindən gələn adamlar olmuş, həm də çox olmuşdur. Buna görə də ürəkdən and içdi ki, başqalarının qavradığı şeylərin hamısını qavrayacaqdır.

O, məyusluqdan heyranlığa keçərək, hikmət xəzinəsinin daş-qaşları düzülmüş rəflər arasında dolaşırdı. Martin ümumi şöbədə

Norinin "Xülasə kursu"nu tapdı. O, həmin əsəri dərin bir pərəstış hissilə vərəqlədi. Bu əsərdə, heç olmasa, doğma bir şey vardı. Onun müəllifi də, Martin kimi, dənizçi olmuşdur. Sonra o, Boudiçin "Naviqasiya haqqında məlumat" kitabını, Ləkki və Marşallın əsərlərini tapdı. Çox gözəl! O, naviqasiyanı öyrənməklə məşğul olar. İçkini tərgidər, ciddi çalışmağa başlayar və kapitan olar. Bu anda Ruf ona çox yaxın görünürdü. Kapitan olandan sonra Ruf istərsə, onu alar. İstəməsə, nə etməli, onun sayəsində layaqətli, gözəl bir həyat keçirəcək, içkini isə, nə təhər olsa, tərgidəcəkdir. Martin sonra kapitani, manafeləri heç bir zaman bir-birilə uyuşmayan iki ağasını – sığorta edənə gəmi sahibini xatırladı və düşündü ki, onların hər biri onun axırına çıxıb bilər və mütləq çıxacaqdır. Martin otağı gözəldən keçirərək on min cildin əzəmətli mənzərəsinə dözə bilmədi, hətta gözləri də qamaşdı. Yox, dənizin daşını atdım. Burada, bu sayısız kitablarda böyük bir qüvvə vardır, buna görə əgər o, böyük işlər görmək istəyirsə, onları hökmən quruda görməlidir! Bundan əlavə, kapitanlara icazə vermirlər ki, səfərə çıxanda arvadlarını özləriylə aparsınlar.

Günorta oldu. Vaxt gəlib-keçirdi. Martin yeməyi unutmuşdu, kitabların başlıqlarını nəzərdən keçirməkdən doymur, nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabını axtarıb tapmaq istəyirdi. Onun zəkası, mənsəbə çatmaq düşüncələrindən başqa, daha sadə bir məsələnin həlli ilə məşğuldu; gənc bir ledi sizinlə vidalaşarkən bir də təşrif götürməyinizi xahiş edərsə, nə qədər gözləmək lazımdır, aradan nə qədər keçməlidir ki, bir də gedəsən? Lakin o, nəhayət, istədiyi kitabı tapdıqdan sonra yenə də sualına cavab ala bilmədi. O, etiket formalarının mürəkkəbliyindən və rəngarəngliyindən dəhşətə gəldi, kübar cəmiyyətində qəbul olunmuş vizit kartlarının təqdimi qaydası haqqında uzun-uzadı yazılmış tövsiyələr içərisində dolaşmaq qaldı və qəmli-qəmli geri çəkildi. Martin istədiyini tapmadı, lakin zəhməti hədəf getmədi, başa düşdü ki, bütün nəzakət formalarını gözləmək həddindən çox vaxt tələb edir və bütün bu formaları mənimsəmək üçün o, əvvəlcə daha bir insan ömrü sürmək məcburiyyəti qarşısında qalardı.

O, qiraətxanadan çıxarkən masanın arxasında oturmuş adamı:

– Hə, nə oldu, lazım olan kitabı tapdınız mı? – deyə soruşdu.

Martin:

– Bəli, ser, – deyə cavab verdi. – Sizin çox gözəl kitabxanası var.

Adam başını tərpətdi.

– Tez-tez gəlin. Siz dənizçisiniz?

– Bəli, ser. Mən vaxt tapıb bir də gələm.

Martin pilləkəndən düşdükdən sonra öz-özündən: "O, mənim dənizçi olduğumu haradan bildi?" – deyə soruşdu.

O, küçəyə çıxdıqdan sonra yanını bası-bası yox, yöndəmsiz-yöndəmsiz düz yeriməyə çalışdı. Martin nə qədər ki fikrə getməmişdi, düz yeriməyə çalışırdı, fikrə getdikdən sonra isə öz adı ilə başlaya bilməyə başladı.

ALTINCI FƏSİL

Açıqdən irəli gələn əzablara oxşar bir üzüntü Martinin bütün varlığını sardı. O, öz zərif əlləriylə, gözəlilməz bir inadla bütün həyatını tutub buraxmayan qızı yenə görmək arzusu ilə alışır-yanır, qovrulurdu. Onun qızı ilə getməyə cəsarəti çatmırdı; qorxurdu ki, həddindən artıq tələsmiş olar və bununla da, nəzakət adlanan dəhşətli qaydalar məcləsinə pozar. Martin saatlarla Oklend və Berkli kitabxanalarında qapılıb qalırdı. O, bu kitabxanalara öz adına, Hertrudanın, Meriyenin və hətta Cimin adına yazılmışdı. Cimin razılığına almaq üçün Martin əvvəlcə onu bolluca pivəyə qonaq etdi. O, dörd abunəçinin dördünün də adına çoxlu kitab aldı və bundan sonra onun daxmasında qaz, demək olar ki, gecə səhərə kimi yanmağa başladı. Artıq qaz yandığına görə mister Higginbotam ondan əlavə olaraq həftədə əlli sent alırdı.

Lakin oxuduğu kitablar Martinin həyəcanını daha da artırır. Martin yeni oxuduğu kitabın hər sahifəsinə bilik bağlarına gedən bir yol kimi baxırdı. Bu kitabları oxuduqdan sonra onun biliyə ehtiyacı daha da artıb şiddətlənirdi. Bir də ki o, nədən başlamaq lazım gəldiyini bilmirdi və əlbəttə, hazırlığının olmaması bu işdə ona çox mane olurdu. O an adı şeyləri belə bilmirdi; halbuki əlinə kitab alan hər kəs bu şeyləri, aydındı ki, bilməli idi. Bu, Martinin qeyri-adi bir aludəliklə oxuduğu poeziyaya da aid idi. O, Suinbernin şeirlərindən yalnız Rufun verdliyi kiçik cildə toplanmış nümunələri oxumaqla kifayətlənərdi. Martin "Doleres"i də oxudu və hər şeyi çox gözəl başa

düşdü. O qət etdi ki, yaqın, Ruf bu əsəri anlamamışdır. Cah-calal içində ömür sürən bu qız həmin əsəri necə başa düşə bilərdi? Sonra Kiplinqin şeirləri onun əlinə keçdi və yaxşı bildiyi şeylərdən bəhs edən misraların ahəngi, musiqisi, ritmi, ecazkar obrazlılığı Martinin ovsunladı. Kiplinqin şeirlərini başqa şeirlərin əsərlərindən fərqləndirən həyat məhəbbəti, psixoloji incəlik onu heyratə gətirdi. "Psixologiya" Martinin dilində yeni bir sözdü. O, izahlı lüğət almaqla öz pul kisəsini boşaltdı və bununla da, istər-istəməz quruda qalmaq müddətini azaltdı; bundan əlavə, mister Higgenbotamı da qəzəbləndirdi, çünki bacasının əri bu pulların kitabə verilməkdənsə, otaq kirayəsinə verilməsini daha münasib hesab edirdi.

O, gündüzlər Rufun məskəninə yaxınlaşmağa belə cəsarət etmirdi, lakin gecələr bir oğru kimi Morzların evinin başına dolanır, işıq gələn pəncərələrə oğru-oğru baxır və qızı ahatə edən divarlara belə qəlbində bir şəfqət duyurdu. O, bir neçə dəfə, az qala, qızın qardaşları ilə rastlaşmış, bir dəfə isə mister Morzun dalına düşüb onu uzun zaman təqib etmiş, tənli burulanda küçə fənərlərinin işığında onun üzünə diqqət edib, yadında saxlamağa çalışmış və bütün varlığı ilə arzu etmişdi ki, bu hörmətli centləmən hər hansı bir ölüm təhlükəsinə məruz qalsın və onun həyatını xilas etmək üçün Martinin əlinə fürsət düşsün. Başqa bir dəfə, Martin birdən Rufu ikinci mərtəbənin pəncərəsi önündə görmüşdü. Qızın yalnız başı, çiyinləri və əlləri görünürdü, onların hərəkətindən bəlli olurdu ki, qız saçlarını darayır. Bu yalnız bir an sürmüşdü, lakin Martinin bütün qanının qaynayıb təlatümə gəlməsi və xumar gətirən bir şərabə çevrilməsi üçün əla bu an da bəs olmuşdu. Doğrudur, qız o saat da pərdəni salmışdı, lakin Martin qızın otağının yerini öyrənmiş və bundan sonra papirosu papirosa calayaraq, qarşısındakı səkidə, ağac altında saatlarla dayanıb gözləmişdi.

Bir dəfə Martin qızın anasının bankdan çıxdığını görmüş və onları ayıran məsafənin ölçüyə gəlmədiyini bir daha kədərləndirmişdi. Qız öz pulunu bankda saxlayan adamlar dairəsinə mənsubdur! O isə ömründə bir dəfə də olsun, bankın qapısından içəri girməmişdi və bu əqidədə idi ki, bu kimi idarələrə yalnız çox zəngin və çox qüdrətli adamlar gəlirlər.

Sözün müəyyən mənasında, Martinin məişətində tam bir inqilab baş verməkdə idi. Rufun sağlığı və məsumluğu Martinə əla qüvvətli təsir bağışlamışdı ki, oğlan indi tamamilə-kəmal təmizkarlıq dalisi idi.

Onunla yanaşı nəfəs almağa layiq olmaq istəyirsə, tərtəmiz olmalıdır. O, dişlərini yuyub-təmizləyir və əllərini aramsız olaraq, mətbəx şotkası ilə qaşıyırdı. Bu, mağazanın şüşəsi arxasında kiçik dimağ şotkasını görəndə və onun nə üçün işlədildiyini başa düşənə qədər belə davam etdi. Pirkəşik Martinin dimaqlarını görüb, ona dimaqtəmizləyən də təklif etdi və beləliklə də, onun bir yığın tualet şeylərinə daha bir şey əlavə olundu. O, kitabxanadan şəxsi gigiyena haqqında bir kitab alıb gətirdi; kitabda oxuculara tövsiyə olunurdu ki, hər səhər üstlərinə soyuq su töksünlər. Martin tövsiyəyə əməl etməyə başladı, bu isə Cimin böyük sevincinə və mister Higginbotamın partiyinə səbəb olurdu. Bu cür qəribəliklərdən xoşu gəlməyən mister Higginbotam Martindən ayrıca supulu alıb-almamağı bütün ciddiliyyətiylə düşünməyə başlamışdı. Şalvarının qeydinə qalmaq tərəqqi yollarında irəlilətilmiş ikinci addım oldu. Martin bu məsələ ilə maraqlanmağa başlayıb, çox keçmədən fəhlələrin torba kimi sallanan şalvarları ilə yüksək silkə mənsub adamların dizdən pəncərəyə qədər düz qatı olan şalvarları arasında fərqi gördü. Bunun simirini başa düşən Martin ütünü və ütü taxtasını gətirmək üçün mətbəxə keçdi, lakin onun ilk təşəbbüsü baş tutmadı. O, öz şalvarını yandırdı və yeni şalvar almali oldu, bununla da, dəniz səfərinə çıxacağı günü daha da yaxınlaşdırdı.

Lakin məsələ zahiri islahatlarla bitmədi. O, hələ də papiros çəkməkdə davam edirdi, lakin içkini tərgitməmişdi. O, indiyədək içkini kişi üçün ən münasib bir məşğələ hesab edirdi və hətta çox gürrənləndirirdi ki, içəndə başım həmişə üstümdə olur, içki dostlarımla əksəriyyəti çoxdan masanın altına sərilib qaldığı halda, mən içməyi davam etdirə bilərəm. Onun San-Fransiskoda əvvəlki səfərlər vaxtı tanış olduğu çoxlu yoldaşı vardı, onlara rast gəldikdə yəna də, qabaqlar olduğu kimi, yoldaşlarını qonaq edirdi, lakin özüne ya bir parçə zəif piva, ya da zəncəfilli limonad sifariş edir, yoldaşlarının bütün istəhzalənnə qarşı mülayimlik göstərər, əhəmiyyət verməyərək dözürdü. O, böyük maraqla yoldaşlarının necə içdiklərinə, kefləndiklərinə, yavaş-yavaş heyvan kökünə düşdükərinə göz qoyur və ürəkdən sevinirdi ki, onun özü daha belə deyildir. Onların hər birinin öz dərdi vardı, şərab isə onlara həyatı unutmaqda, xülyalar və xəm xəyallar aləminə dalmaqda kömək edirdi, lakin Martinə daha alkoqol lazım deyildi. O daha ağır bir məstlik keçirmişdi – ürəyində məhəbbət alovu yandıran və yeni, daha yaxşı həyata meyl oyadan

Ruf onu məst etməmişdi. O, qəlbində saysız-hesabsız duyulmamış arzular doğuran kitablardan məst olmuşdu, yenidən özünə qaytarılmış təmizlikdən məst olmuşdu, bu təmizlik isə Martinə sağlam olduğunu əvvəlkinə nisbətən daha dərinlən duyurur və cismani yaşayış sevincindən onun bütün bədənini tir-tir əsdirirdi.

Martin bir axşam Rufu görmək üçün qeyri-müəyyən bir ümidlə teatra gətirdi və ikinci yarusun balkonundan, doğrudan da, qızı gördü. Qız Arturun və tanımadığı eynəkli, saçlarını bobrik qaydasında vurdurmuş daha bir cavan oğlanın müşayiətiylə parterə keçdi. Həmin oğlan dərhal Martinin qəlbində təşviş və qısqıncılıq hissi doğurdu. Qız keçib birinci sırada oturdu, Martin isə bütün axşamı onun yaraşıqlı çiyinlərindən, uzaqdan xəlifə dumanı bürünmüş kimi, nəzərə çarpan qız saçlarından başqa, demək olar ki, heç nə görmədi. Lakin Martin yənə də özünü saxlaya bilmədi, boylanıb bir-iki dəfə yan-yörəsinə baxdı, ondan bir neçə yer aralı oturmuş iki qız gördü; bu qızlar gülümsəyir və ona qas-göz atırdılar. O, həmişə ünsiyyətli olmuş və bu cür iltifat təzahürlərinə biganə qalmağa alışmamış, adət etməmişdi. Bir neçə gün bundan əvvəl olsaydı, Martin, öz növbəsində, hökman, gülümsəyirdi, sonradan lap o yana da keçərdi. Lakin indi hər şey dəyişmişdir. Doğrudur, o, təbassümünü saxlaya bilmədi, lakin bundan sonra dərhal qızlardan üz döndərdi və bir daha o tərəfə baxmağa çalışdı. Lakin həmin qızların bir neçə dəfə ona baxıb gülümsədiklərini təsadüfən sezdiki, halbuki o, qızları bütövlüklə unutmuşdu. Bir günün içində dəyişmək çətindir, bir də ki Martin təbiətin məhrəbinə və gülərlərinə gəncliyə; elə buna görə də qeyri-ixtiyari olaraq, onların üzünə gülümsəyir, elə-bela, bir dost kimi gülümsəyirdi. Bütün bunlar Martin üçün təzə bir şey deyildi. O bilirdi ki, qızlar onunla adı qadın oyununu başlamışlar. Lakin indi onun üçün hər şey başqa şəkildə olmuşdu. Orada, uzaqda, birinci cərgədə elə bir baxdın oturmamışdı ki, dünyada təkid, Martinin sinfinə mənsub olan bu iki qıza heç bir oxşar yoxdur, onlardan son dərəcə seçilir; buna görə də o artıq həmin qızlara, mərhəmət duyğusundan savayı, özgə bir münasibət bəsləyə bilməzdi. O, ürəkdan arzu edirdi ki, Rufun gözəlliyinin və mənzəvi əzəmətinin, heç olmasa, kiçik bir hissəsi bu qızlarda olsun. Dünya bir-birinə deyirdi də, Martin həmin qızları dilxosluğu bacarmayıb, şitini çıxarmaqda təqsirləndirməzdi. Lakin bu cür dilxosluq ona zövq vermirdi, əksinə, elə bil ki, onun aşağı silkə mənsub olub, ağır vəziyyətdə

yaşadığını bir daha ona xatırladırdı, bu isə Martini açmırdı. O, çox yaxşı başa düşürdü ki, Rufun mühitinə mənsub olsaydı, bu qızlar onunla dilxosluq etməyə cürət etməzdilər. Qızlar hər dəfə Martinə baxdıqda o mənsub olduğu mühitin möhkəm caynaqlarının boynuna dolanıb daraldığını və onu aşağı çəkdiyini hiss edirdi.

Martin tamaşanın axırına bir az qalmış Ruf küçəyə çıxarkən onu görmək ümidiylə yerindən durub salondan çıxdı. Teatrın qapısına həmişə çoxlu maymaq toplaşır, odur ki, kepkani gözünün üstünə basan və birisinin arxasında gizlənsən, heç gözə çarpmazsan. Teatrda hamıdan qabaq çıxanlardan biri olan Martin izdihama qanışdı, lakin səkinin qırağında təzəcə özünə münasib bir yer tapmışdı ki, həmin iki qız gəlib çıxdı. O bilirdi ki, qızlar onu axtarıb və bu anda qadınları özünə cəlb edən qüvvəni lənətlə damğalayır. Əvvəlcə qızlar özlərini elə apardılar ki, guya, Martini görmürlər, lakin o başa düşürdü, onlar özlərini bilə-bilə görməməzliyə vururlar, bu yalnız bir kələkdir. Onlar Martinə yaxınlaşdıqda addımlarını yavaşladılar və nəhayət, qızlardan biri onun yanından keçərək çiyinlə ona toxundu, dönüb geri baxdı, özünü elə göstərdi ki, guya, oğlanı ancaq indicə görüb tanıdı. Bu, qara gözlərindən cin yağan boylu-buxunlu, qarabuğdayı bir qızıdır. Hər iki qız yənə onun üzünə baxıb gülümsədi, onlara cavab olaraq, o da gülümsədi.

O:

– Hörmət və ehtiram, – dedi.

Bu sözlər tamamilə qeyri-ixtiyari olaraq onun dilindən çıxmışdı, çünki Martin qızlarla tanışlığa, adətən, bu şəkildə başlamaya alışmışdı. Doğrusu, fitri məhrəbanlıq və həlimlik onu başqa cür hərəkət etməyə qoymazdı. Qaragözlü qız ona meydan oxuyaraq, saçaq-saçaq güldü və öz rəfiqəsinin qoluna girib ayaq saxlamaq istədiyini bildirdi. Rəzilik əlaməti olaraq, onun rəfiqəsi piçqıldayıb güldü. Martin qorxdı ki, Ruf indicə teatrdan çıxacaq və onu bu qızlarla danışan görəcək. Bunun qarşısını almaq lazımdı. O, elə-bela qaragözlü qıza yaxınlaşdı və onunla yanaşı yeriməyə başladı. Guya, elə belə də lazımi imiş. O, bu qızların yanında özünü sərbəst, dilli-dilavar bir adam kimi hiss edirdi. O, burada öz mühitinə düşmüşdü, asan və təsadüfi tanışlığın ilk mərhələsinə xas olan bir şəkildə iti, məzali sözlər söyləyə də bilərdi, lovğalanıb məhəlli sözlər də işlədərdi, güldərdi və ağzına gələni danışa da bilərdi. O, tinə çatanda qızlardan

geri qalmağa və burulub dalana girməyə çalışdı. Lakin qaragözlü qız rəfiqəsinin əlini buraxmadan onun dirsəyindən tutdu və:

– Dayan, Bill, – deyə qışqırdı. – Hara tələsirsən? Yoxsa bizi qoyub qaçmaq istəyirsən?

Martin dayandı və gülə-gülə üzünü qızlara tərəf çevirdi. Onların arxasından, küçə fənərlərinin parlaq işığı altında, dalğa-dalğa insan axıb gedirdi. Onun dayandığı yer nisbətən qaranlıq idi və Ruf yanından gəlib keçsə, gözə çarpmadan onu görə bilirdi. Ruf isə mütləq oğlanın yanından keçməli idi, çünki bu yol onların evinə gedirdi.

O, qaragözlü qıza işarə ilə onun piqıldayan rəfiqəsinə müraciət edərək soruşdu:

– Bunun adı nədir?

Həmin qız piqıldayıb:

– Bunu siz onun özündən soruşun, – deyə cavab verdi.

Martin dönüb qaragözlü qızdan soruşdu:

– Hə, adınız nə oldu?

Qaragözlü qız söz altında qalmayıb dedi:

– Siz mənə öz adınızı dediniz məgər?

O gülümsəyərək:

– Axı siz heç soruşdunuz ki? – dedi. – Nə isə, yaxşı tapmışsınız.

Mənim adım, doğrudan da, Billdir. Düz sözümdür, düz!

Qaragözlü qız uzun-uzadı, gəl-gəl deyan və açıqdan-açığa ehtiras yağan bir nəzərlə ona baxdı:

– Di yaxşı, dolamayın görək! Yox, doğrudan? Deyin görək!

Qaragözlü qız bir də ona baxdı. Əsrlərdən bəri dəyişməmiş bütün qadın təbiəti onun baxışında əks olunurdu. Martin isə sonradan nələr olacağını artıq bilirdi; indi qız məzlum-məzlum, ürkək-ürkək geri çəkiləcək, lakin oğlanın qəlbində təqib atəşinin, ehtirasının soyuduğunu duyan kimi, hər an hücumə keçməyə hazır vəziyyətdə dayanacaqdır. Necə olsa, Martin kişi idi, buna görə də qızın şüxluğunu, cazibəsini görüb lazımcına qiymətləndirməyə bilməzdi; qızın ehtiraslı baxışları isə onun mənliliyini oxşayırdı. Eh, Martin bu qızları çox gözəl tanıyırdı, onların iç üzünü bilirdi. Bu qəbildən olan qızlar nə dərəcədə yaxşı ola bilərdilərsə, bunlar da eynilə gözəl-göyçək qızlardı! Ağır əmək bahasına çörək qazanmağa alışan, öz nəvazişlərini satmaq üçünsə həddindən artıq vüqarlı olan bu qızlar həyat adlanan bir səhrada, heç olmasa, kiçik bir səadət axtarırdılar; onlar gələcəyi

düşünməməyə, köhnə tükenməz əməklə fahişəlik uçurumu arasında intixabı təxirə salmağa çalışırdılar. Uçuruma aparan bu yolda qazanc yaxşı olsa da, yolun özü dəhşətlidir.

O dönə-dönə:

– Adım Billdir, – deyə cavab verdi. – Allaha and olsun! Billdir, vəssalam, başqa adım yoxdur.

Qaragözlü qız bir də:

– Zarafat eləmirsiniz ki? – deyə soruşdu.

O biri qız sözə qarışaraq:

– Bill-zad deyil, – dedi.

– Siz haradan bilirsiniz? Axı siz mənə heç vədə görməmişsiniz.

– Nə olsun ki, görməmişəm! Onsuz da, bilərəm ki, yalan deyirsiniz!

Qaragözlü qız:

– Hə, dillənin görüm, adınız nə oldu, Billmi?

Martin səmimiyyətlə:

– Qoy Bill olsun! – dedi.

Qaragözlü qız onun çiyindən tutub sevincək silkələdi.

– Qabaqcadan bilirdim ki, yalan deyirsiniz. Ancaq siz, hər halda, pis oğlan deyilsiniz.

O, qızın əlini sıxdı və onun ovuncunun içində tanıyıb-bildiği sıyrıntıları, çapıqları hiss etdi.

O:

– Konserv zavodundan çoxdan çıxmısınız? – deyə soruşdu.

Qızların ikisi də birdən qışqırdı:

– Siz haradan bilirsiniz? Peyğəmbər-zad deyilsiniz ki?

Martin qızlarla bayağı, şit-şit zarafatlaşarkən birdən əsrlərin hüddullarını aşmış hikməti saxlayan çoxqatlı kitabxana rəflərinin fikrən qarışında canlandığını gördü. O, indi yersiz olan bu xəyalə acı-acı güldü və şübhələr onu yenə mənəgənə arasına aldı. Lakin bütün bunlara – boş danışılara və düşüncələrə başı qatışsa da, o, küçə ilə axıb gedən izdihamı gözəndən qoymurdu. O, birdən fənərlərin parlaq işığında qızı gördü; qız qardaşı ilə Martinin tanımadığı eynəkli oğlanın arasında gedirdi. Onun ürəyi düşdü. O, bu anı uzun zamam gözləmişdi. O, qızın şüx qədd-qamətini, incə yerişini, küçəni keçərkən paltarını zərif bir hərəkətlə yığırdığını görə bildi. Ruf keçib-getdi, o isə fabrikdə işləyən bu iki qız ilə qaldı; o, yerində dayanıb qızların paltarlarına (onların üzərində qəşəng geyinmək üçün göstərilən acınacaqlı və son

dərəcə şiddətli cəhdlərin izləri vardı), onların ucuz ayaqqabılarına, ucuz lentlərinə, qaba barmaqlarındakı ucuz üzüklərinə baxırdı.

Kim isə Martinin əlinə toxundu və o, bu sözləri eşitdi:

– Yatmayın, ayılın, Bill. Sizə nə olub?

O bir daha:

– Gərək ki, siz nə isə dediniz? – deyə soruşdu.

Qaragözlü qız başını tərpədən cavab verdi:

– Heç, elə-bələ. Eləcə mənim ağılıma gəldi ki...

– Nə gəldi?

Qaragözlü qız rəfiqəsinə işarə ilə dedi:

– Siz onun üçün bir kavalər tapsaydınız, heç də pis olmazdı, hamımız birgə qəhvə içməyə, ya da dondurma yeməyə gedərdik.

Birdən Martin qəlbin çıyrandı. Rufdan üzlülüb bütün bu şeylərə keçmək həddindən artıq lyrancdı. Bu qızın adəbsiz, açıqdan-açıq, gəlgəl deyən gözləriylə yanaşı, birdən-birə Rufun nurlu, parlaq gözlərini, alçatmaz paklıq zirvələrində ona baxan müqəddəs bir qadın gözləri gördü. Buna görə də o, özündə böyük bir qüvvə duydu. O, bütün bunlardan yüksəkdə dururdu. Arzulən kavalərlərdən və dondurmadan irəli getməyən qızlara nisbətən onun üçün həyat daha böyük, daha mənalı bir şeydi. Əslinə baxanda, axı o, əvvəllər də fikir-xəyal aləminə qayıpıb, əlahiddə, gözəl bir həyat sürərdi. O, bəzən bu fikirlərini etibar edib başqalarına danışmaq istəyirdi, lakin hələ indiyədək elə bir qadına, nəinki yalnız qadına, hətta elə bir kişiye rast gəlməmişdi ki, bu fikirləri başa düşə bilsin. Həmin fikirlərini ucadan söylədikdə qulaq asanlar ona təəccüblə baxırdılar. Nə olar, bir halda ki onlar Martinin fikirlərini anlamaq iqtidarında deyildilər, deməli, o özü də həmin adamlardan yüksəkdə durur. Öz qüvvəsini duymaq onu sevindirirdi, o, yumruqlarını düşünürdü. Həyat onun üçün nədə daha böyük bir şeydirsə, deməli, onun həyatdan xeyli çox nemət tələb etməyə haqqı da vardır, lakin, təbii ki, burada, bu adamların yanında yox. Bu qara gözlər ona heç bir şey verə bilməzdi. O, bu baxışlarda nə kimi arzuların – dondurma və bir də, ola bilsin ki, başqa bir şey arzusunun əks olunduğunu bilir. Halbuki, Rufun ilahi gözləri Martinə istədiyi hər şeyi və daha nələr vəd edirdi. Rufun baxışı ona kitablar, tablolar, gözəllik və ahəng, ülvə və kübar bir həyatın ləfəfini vəd edirdi. Martinə baxan qara gözlərdə əks olunmuş fikirlər bütün təfərrüatı, təfəssilatı ilə ona təşəbbüs edirdi. Bu, sanki, bir saat mexanizmi idi və Martin bu mexanizmde hər

kiçik çəpə müşahidə edə bilirdi. Bu gözlər insanı usandıran bayağı, lyranc aylanələrə çağırırdı; həmin aylanələrin axırında isə soyuq məzar vardı. O biri, ilahi baxışlar isə əbədi həyatın anlaşılmaayan sirrinə, möcüzəsinə müdaxilə etməyə çağırırdı. Bu baxışlarda Martin həm onun, həm də öz könlünün inkişafını görürdü. O, ucadan dedi:

– Proqramınızda bir səhv var. Mən bu gün məşğulam.

Qaragözlü qız peşmanlığını, məyusluğunu gizlətmək istəmirdi.

O, Martinə acıladı:

– Bəlkə, xəstə dostunuza baş çəkməyə getmək istəyirsiniz?

Martin dili dolaşa-dolaşa:

– Yox, ona görə ki... – dedi, – mənim... bir qızla... görüşüm var.

Qaragözlü qız ciddiyyətlə soruşdu:

– Yalan demirsiniz ki?

O, qızın gözlərinin içinə baxdı və cavab verdi:

– Vəcdanım and olsun ki, düz deyirəm. Lakin biz başqa bir gün görüşə bilərik. Yenə də olsun, axı adınız nədir? Harada yaşayırsınız?

Qaragözlü qız Martinin qoluna girib, bütün bədən ilə ona qısıla-raq deyirdi:

– Mənim adım Lizzidir. Lizzi Konolli. Market-Stritlə Beşinci küçənin tinində oluram.

Onlar ayrılmazdan əvvəl daha bir neçə dəqiqə mırt vurdular. Martin birbaşa evə getmək istəmirdi. O, tanış ağacın yanına gəldi. Onun pəncərəsi altında, adət etdiyi yerdə dayandı və həyəcanla pıçıldadı:

– Mən sizə görüş təyin etmişəm, Ruf. Mənə başqa görüşlər gərək deyil.

YEDDİNCİ FƏSİL

Martinin Rufa tanış olduğu gündən bir həftə keçirdi, lakin onun hələ də qız ilə getməyə cəsarəti çıxmırdı. Bəzən o getməyi lap qat edirdi, lakin hər dəfə şübhələr üstün gəlirdi. O, neçə müddətdən sonra yenidən qızı görməyə getməyin münasib olduğunu bilmirdi və elə bir adam da yox idi ki, bunu ona desin; Martin özü isə düzəlməsi mümkün olmayan bir yanlışlığa yol verməkdən qorxurdu. O, özünün əvvəlki yoldaşlarının hamısından uzaqlaşmış və əvvəlki vərdişlərindən əl çəkmişdi, onun təzə dostları isə yoxdu və buna görə də

yalnız kitablarla kifayətlənirdi. Martin o qədər oxuyurdu ki, adi insan gözləri bu cür ağırlığa çoxdan davam gətirməyib xarab olardı. Lakin onun gözləri dözümlü, orqanizmi isə möhkəm və davamlı idi. Bundan əlavə, Martin indiye qədər kitablardakı mücərrəd fikirlərdən bixəbəər yaşamışdı, ona görə də onun beyni əkin üçün toxunulmamış xəm bir yer, münbit bir torpaq idi. Elm onu yormamışdı və indi o, kitablardakı hikmətdən möhkəm yapışib buraxmaq istəmərdi.

Həftənin axırında Martina elə gəldi ki, o, əsrlərlə yaşamışdır, çünki əvvəlki həyat və dünyaya əvvəlki münasibətə ondan çox uzaq idi. Lakin hazırlığının çatmaması həmişə ona maneçilik törədirdi. O, əvvəlcədən bir neçə il xüsusi məşğələ keçməyi tələb edən kitablardan yapışırdı. Martin bu gün antik fəlsəfəyə, sabah isə ən yeni fəlsəfəyə dair kitablara oxuyurdu, beləliklə də, onun başında həmişə ideyalar dolaşığı hökm sürürdü. İqtisad nazariyyələrinə gəlincə, vəziyyət eynilə qalırdı. O, kitabxananın eyni rəfindən Karl Marksın, Rikardonun, Adam Smitin və Millin əsərlərini tapdı, bunlardan birinin Martin tərəfindən anlaşılmayan düsturları o birinin iddialarını rədd edirdi. O, tamamilə başını itirmişdi, lakin buna baxmayaraq, hər şeyi bilmək istəyirdi. O, iqtisadiyyat, sənaye və siyasət məsələləriylə maraqlanırdı. Martin bir gün Siti-holl-parkdan keçərkən beş-altı nəfəri araya almış bir izdiham gördü. Görünür, həmin beş-altı nəfərin başı nə isə qızgın bir mübahisəyə qarışmışdı. O, yaxına gəldi və bu vaxt hələ onun bilmədiyi xalq filosoflarının danışığını ilk dəfə olaraq eşitdi. Mübahisə edənlərdən biri avara, digəri həmkarlar ittifaqı təşviqatçısı, üçüncüsü hüquq fakültəsinin tələbəsi idi, qalanları isə fəhlələr arasından çıxmış mübahisə həvəskarları idilər. O, ilk dəfə olaraq, anarxizm, sosializm haqqında, vahid vergi haqqında burada eşitdi. Öyrəndi ki, ictimai fəlsəfənin müxtəlif, bir-birinə zidd, yabançı sistemləri vardır. O, özünün dayaz biliklərinə hələ də daxil olmamış elm sahələrinin tamamilə yeni olan yüzrlərlə istilahını eşitdi. Məhz buna görə də o, mübahisənin gedişini izləyə bilmir və yalnız fəhmli bu qərribə sözlərin ifadə etdiyi fikirləri duya bilirdi. Mübahisə edənlərin içərisində restoranda işləyən qaragözlü bir lakey – teosof, şatırların həmkarlar ittifaqının üzvü – aqnostik, mövcud olan hər şeyin ədalətli olması iddiasına əsaslanan, qərribə fəlsəfəsilə həminə çəşbəş salan bir qoca və uzun-uzadı kosmosdan, ata-atomdan və ana-atomdan bəhs edən daha bir qoca vardı.

Bütün bu mühakimələrdən Martinin başı şişdi, odur ki, o, yaddaşına həkk olunmuş onlarca sözün mənasını aydınlaşdırmaq üçün tələsik kitabxanaya getdi. O, kitabxanadan çıxarkən qoltuğunda dörd qalın cild – xanım Blavatskayanın "Gizli nəzəriyyə" əsəri, habelə "Tərəqqi və yoxsulluq", "Sosializmin mahiyyəti", "Din ilə elmin müharibəsi" kitabları vardı. Bədbəxtlikdən, Martin "Gizli nəzəriyyə"dən başladı. Bu kitabın hər bir sətri çox mürəkkəb sözlərlə dolu idi. Martin bu sözləri başa düşmürdü. O, çarpayının üstündə oturmuşdu, kitabı baxmaqdan, daha çox lüğətə baxırdı. Sözlər o qədər çoxdu ki, o, birini yaddında saxlayanda o birisi yaddından çıxırdı və beləliklə də, yenidən həmin sözü lüğətdə axtarmalı olurdu. O, sözləri xüsusi bir dəftərçəyə yazmağı qərara aldı və qısa bir müddətdə iyirmi səhifəni yazıb doldurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, o, yenə də bir şey başa düşə bilmədi. Gecə saat üçə kimi oxudu, artıq onun ağılı çəşmişdi, lakin yenə də oxuduğu səhifələrdən əhəmiyyətli bir fikir qavraya bilmədi. O, başını qaldırdı və ona elə gəldi ki, təlatüm vaxtı gəmidə olduğu kimi, divarlar da, tavan da ləngər vurur. Onda Martin sübüt üreyini boşaltdı, "Gizli nəzəriyyə"ni bir kənara atdı, qazı keçirdi və yatmaq qərarına gəldi. Qalan üç kitabı da oxuyarkən işlər bundan yaxşı getmədi. Demək olmazdı ki, onun beyni kütdür və ya həssas deyildir – o, bu kitabların bəhs etdiyi bütün məsələləri qavraya bilirdi, lakin onun düşünmə vərdisi və söz ehtiyatı zəngin deyildi, çatışmırdı. Nəhayət, Martin bunu başa düşdü və bir müddət bilmədiyi sözlərin hamısını əzbərdən öyrənməyincə yalnız lüğət kitabı oxumaq fikrinə düşdü.

Martinin yeganə təsəllisi poeziya idi. O, hər misrasını gözəl anladığı şeirləri vəcdlə oxuyurdu. O, gözəlliyi sevirdi, həmin misralarda isə istənilən qədər gözəllik vardı. Musiqi kimi poeziya da ona qüvvətli təsir bağışlayır və özü də bilmədən onun zəkasını irəlilə daha çətin işlər görməyə hazırlayırdı. Onun yaddaşının səhifələri hələ tərtəmizdi, buna görə də o, özünü heç bir çətinliyə salmadan şeirləri bənd-bənd yadda saxlayırdı, beləliklə, çox keçmədən Martin canlanmış çap misralarının ahangdar səsinə ləzzət alaraq, bütöv-bütöv şeirləri artıq əzbərdən deyə bilirdi. O, bir gün təsadüfən Keylinin "Klassik əsərlər" və Bulfinçin "Əsəri əs" əsərlərinə rast gəldi. Sanki, birdən-birə parlaq işıq şüası onun nadanlıq zülmətini yarıdı, odur ki, Martin poeziyaya daha da dərindən, ürəkdan bağlandı.

Masa arxasında oturan adam daha Martini tanıyırdı, ona xoş üz göstərirdi və Martin kitabxanaya gəldikdə mehribancasına başı ilə salam verirdi. Buna görə də Martin bir gün cəsarətli bir addım atmaqdan qorxmıdı. O, bir neçə kitab aldı və kitabxanaçı onun adına dəftərcasına möhür basarkən Martin astadan dedi:

– Bura baxın, sizdən bəzi şeylər soruşmaq olarmı?

Kitabxanaçı gülümsədi və ona ürək-dirək verərək başını tərpətdi.

– Tutaq ki, siz cavan bir ledi ilə tanış olmusunuz, o da sizi evinə gəlməyə dəvət etmişdir... Hə, bunu deyəcəkdiniz ki... o ledinin yanında nə vaxt getmək olar?

Martin hiss etdi ki, həyəcədən tərlənmiş köynəyi kürəyinə yapışdır.

Kitabxanaçı:

– Məncə, nə vaxt kefiniz istəsə, – deyər cavab verdi.

Martin etiraz etdi:

– Yox, siz anlamırsınız. O... bilirsiniz, məsələ nə yerdədir: o, evdə olmaya bilər. O, universitetdə oxuyur.

– Nə olsun ki, onda ayrı bir gün gedərsiniz.

Nəhayət, Martin öz müsahibinin mərhəmətinə sığınmağı qət edərək etirafa başladı:

– Sözün düzü, məsələ bunda deyil. Bilirsinizmi, mən adi bir matrosam və kübar cəmiyyətinə çox da alıxmamışam. O isə heç mənə oxşamır, mən də heç ona oxşamıram... – Martin birdən-birə öz sözünü kəsərək: – Elə bilməyin ki, mən özümü səfəhliyə vurmusam, – dedi.

Kitabxanaçı buna etiraz edərək:

– Yox, yox, siz nə danışırırsınız, – dedi. – Doğrudur, sizin sorğusunuz məlumat şöbəsinin səlahiyyətinə aid deyil, lakin mən məmuriyyətlə sizə kömək etməyə çalışacağam.

Martin heyran-heyran ona baxdı. Sonra dedi:

– Eh, mən sizin kimi doğrayıb tökə bilsəydiniz, dünyada dərdim olmazdı.

– Üzr istəyirəm, başa düşmədim.

– Demək istəyirəm ki, sizin kimi səlis və nəzakətlə danışa bilsəydiniz, çox yaxşı olardı.

Kitabxanaçı oğlanın dərdinə acıyaraq:

– Aha! – deyər səsləndi.

– Nə vaxt getmək yaxşıdır? Gündüz? Ancaq elə getmək lazımdır ki, nahar vaxtına düşməsin, eləmi? Yoxsa axşam vaxtı münasibdir? Balka, bazar günü gedim?

Kitabxanaçı gülümsəyərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var, sizə məsləhət görürəm ki, qıza telefonla zəng çalınız və onun özündən soruşasınız.

Martin:

– Doğrudan da! – deyər səsləndi, kitablarını yığırdı və qəpiyə doğru gəlirdi.

O, astanada başını geri çevirib soruşdu:

– Siz gənc bir ledi ilə, hə, deyəlim ki, miss Lizzi Smitlə danışanda, ona necə muraciət edirsiniz: miss Lizzi, ya miss Smit?

Kitabxanaçı qəti bir tərdə dedi:

– "Miss Smit" deyən, hələ ki onunla yaxından tanış olmamısınız, "miss Smit" deyən.

Beləliklə, problem həll olundu.

Martinin ürək-ürək:

– Sizdən aldığım kitabları nə vaxt qaytara bilərəm – sualına Ruf telefonla belə cavab verdi:

– Nə vaxt istəyirsiniz, gəlin. Mən nahardan sonra həmişə evdə oluram.

Martin qapının ağzında onun özü qarşıladı, oğlanın ütülənmiş şalvarının qatları da, güclə seziləcək dərəcədə yaxşılaşması da qadının gözündən qaçmıdı. Lakin onun üzünün ifadəsi hər şeydən qəribə idi. Adama elə gəlirdi ki, cavan oğlanın sağlam gücü aşır-daşır və onu, Rufu öz dalğaları arasında alır. Qızın ürəyində yenidən ona qısılmaq, onun bədəninin hərərətini duymaq arzusu baş qaldırdı və təkrarən oğlanın onun yanında olmasının özünə necə təsir etdiyinə heyran qaldı. Martin isə qızın əlini sıxarkən, öz növbəsində, yenidən bəxtiyar bir ürək çırpıntısı duydu. Onların arasındakı fərq bunda idi ki, oğlan təpədən dırnağa qıpqırmızı qızardığı halda, qız öz həyəcanını gizlədə bilər, heç bir vəchlə büruzə vermirdi.

O, əvvəlki kimi, yöndəmsizcəsinə yanını bası-basa qızın dalınca gəlirdi. Lakin onlar gəlib qonaq otağında oturduda Martin ehtimal etdiyinə əksinə olaraq, özünü çox sərbəst hiss etdi. Ruf hər vasitə ilə onda sərbəstlik duyğusu yaratmağa çalışır, həm də bunu elə nəzakətlə və ehtiyatla edirdi ki, Martinin gözündə bira-yüz qat cazibəli

götürürdü. Onlar əvvəlcə kitablardan, Martinin pərəstiş etdiyi Suinberndən və anlamadığı Brauninqdən danışdılar. Ruf söhbətə lazımı istiqamət verir, özü isə ona necə kömək etməyi hey düşünürdü. Onların ilk görüşündən sonra bunu Ruf tez-tez düşünürdü. Qız ona hökman kömək etmək istəyirdi. Rufun ona münasibətində mehribanlığa və şəfqət duyulurdu, lakin bu şəfqətdə qəlbə toxunacaq bir şey yoxdu. Bu, qızın əvvəllər heç bir zaman duymadığı, demək olar ki, analıq hissi idi. Ümumiyyətlə, bu heç də sadə, adı bir şəfqət hissi ola bilməzdi, çünki bu hissi doğuran adamda o qədər mardana bir qüvvə vardı ki, təkcə onun yaxınlığı qızlara xas olan qeyri-ixtiyari qorxu hissi oyadır və onun ürəyini qəribə düşüncə və duyğuların təsiri altında çarpdırır. Qızın ürəyində yenə də Martinin boynuna sanılmaq, ya da əllərini onun çiyinlərinə qoymaq arzusu doğdu. Bu arzu əvvəlki kimi onu yenə də utandırır, lakin qız buna artıq alışmışdı. Onun heç ağlına da gəlmirdi ki, doğulmaqda olan məhəbbət bu cür formalar kəsb edə bilər. Lakin qızın ağlına bu da gəlmirdi ki, onu sarmış olan duyğunu məhəbbət adlandırmaq olar. Qıza elə gəlirdi ki, Martin ona böyük, gizli imkanları olan istedadlı bir şəxsiyyət kimi, elə-beləcə maraqlandırmış və onun hərəkətləri də yalnız insani mərhəmətdən irəli gəlir.

Qız başa düşmürdü ki, oğlan istəyir, lakin oğlanın işi başqa idi. Martin Rufu sevdiyini bilirdi, həm də bilirdi ki, qızı elə istəyir ki, ömründə heç kimi bu cür istəməmişdir. O, gözəl olan hər şeyi sevdiyi kimi, əvvəllər də poeziyanı sevdi, lakin onunla görüşdükdən sonra məhəbbət lirikasının böyük aləminin qapıları qarşısında təybatay açıldı. O, Martinə Bulfinç və Geylidan daha çox şey verdi. O, bir həftə bundan əvvəl, məsələn, "Ey bəxtiyar gənc, sən məhəbbət dəlisən və sevgilini öpərək ölmək istərsən" mısrası üzərində düşünməzdi, halbuki indi bu sözlər onun beynindən çıxmırdı. O ən böyük bir kəşf kimi, bu sözlərə heyran olmuşdu. O, Rufa baxır və fikirləşirdi ki, onu öpüb sonradan gülə-gülə ölümə gedərdi. O, özünü "məhəbbət dəlisi" olan həmin bəxtiyar gənc hesab edir və cəngavərlik rütbası alıb iltifaz etməkdənsə, bununla daha çox fəxr edirdi. Nəhayət, o, həyatın mənasını və yer üzündə yaşamağının məqsədini dərk etdi.

O, qıza baxanda və ona qulaq asanda fikirləri cəsarətli olur, qanadlanırdı. O, qızın əlini sıxdığı zaman duyduğu ləzzəti xatırlayırdı və həmin ləzzəti bir daha duymaq istəyirdi. O, ara-sıra həsrətə qızın dodaqlarına baxırdı. Lakin bu həsrətdə heç bir kobud və dünyəvi bir

çəhət yoxdu. Qız danışarkən onun dodaqlarının hər bir tərpənişini görmək ona çox böyük ləzzət verirdi. Bu, bütün kişi və qadınlarda olan adı dodaqlardan deyildi. Bu dodaqlar ətdən və qandan yaranmamışdı. Bu, cisimsiz bir ruhun dodaqları idi. Onları öpmək arzusu isə başqa qadın dodaqlarının onda oyatdığı arzuya əslə bənzərmirdi. O, öz dodaqlarını bu ilahi dodaqlara, əlbəttə, məmnuniyyətlə yapışdırardı, lakin bu, müqəddəs bir şeyi öpməkdən başqa, heç nə olmazdı. O, daxilində gedən sərvətlərə orijinal şəkildə yenidən qiymət vermək prosesindən baş çıxarmır və anlamırdı ki, qıza baxanda, məhəbbət diləyən hər bir kişinin gözləri kimi, özünün də gözləri eyni atası saçır. O, öz baxışlarının necə də ehtiraslı və mardana olduğunu, onun könlünü necə də qüvvətlə təlatümə gətirdiyini zənn etmirdi. Rufun qızlıq şərəfi Martinin şəxsi hisslərini nəcibləşdirir və bu hissləri ulduzların soyuq bəkarəti zirvəsinə yüksəldirdi. Martin gözlərinin gizli bir qığılcım saçdığını, bu qığılcımın qızın təbiətinin dərinliyinə sirayət etdiyini və orada əks-səda doğurub, yeni atası yaxdığını bilsəydi, təəcüb edərdi. Onun baxışları altında özünü itirən, ürəkli həyəcanlanan qız bir neçə dəfə söhbətin ucunu itirmiş və parışan fikirlərini zor-qüclə yenidən toplamışdı. Ruf, adətən, söhbət zamanı çətinlik çəkməzdi və indi, başına nələr gəldiyini anlamayaraq, qat etdi ki, heç bir vaxt belə qəribə bir müsahibə üz-üzə gəlməmişdir. Ruf təbiətə çox həssasdı və buna görə də başqa bir mühitdən gəlmiş və adamın onu utandırmasında heç də qəribə bir şey görmürdü.

O, oğlana necə kömək edəceyini düşünürdü və buna görə də yenidən söhbəti bu istiqamətə yönəltmək istəyirdi ki, Martin onu qabaqlayaraq, sözbə başladı:

– Mən sizdən bir məsləhət almaq istəyirəm, – dedi və qız onun üçün əlindən gələn hər şeyi etməyə hazır olduğunu bildirdikdə sevincindən, az qala, nəfəsi daraldı.

– Yadırdıydır, mən keçən səfər deyirdim ki, kitablardan, bu cür şeylərin heç birindən danışmağı bacarmıram, mənim cidd-cəhdimdən bir şey çıxmır.

Ancaq o zamandan bəri mən çox şeyi ölçüb-biçmişəm, düşün-düyüm bəzi şeylərdən daşınmışam. Kitabxanaya getməyə başladım, oradan hər cür kitab aldım. Lakin onların heç birindən başım çıxmır. Bəlkə, hər şeyi lap əvvəldən başlamağım daha yaxşı olar? Axı mən heç bir vaxt əməlli-başlı oxumamışam da. Mən lap uşaq

yaşlanımdan işləməyə məcbur olmuşam, indi isə kitabxanaya getdim, kitablara baxdım, onları vərəqləyib gördüm ki, əvvəllər heç də lazım olan kitabları oxumamışam. Bilirsiniz, lap sizin evinizi götürək: burada olan kitabları hər hansı bir fermada və ya gəminin alt göyərtəsində tapmaq mümkündür deyil. Orada başqa kitablar oxuyurlar. Mən də elə o cür kitabları oxumağa alışmışam. Halbuki özümü öymədən dəyə bilərəm ki, mən heç də oturub-durduğum adamlar kimi deyiləm, onlara bənzəmirəm. Demək istəmirəm ki, mən başqa matroslardan və kovboylardan yaxşıyam. Burasını da deyim ki, mən kovboy da olmuşam. Ancaq mən, bilirsinizmi, kitabları həmişə sevmişəm və əlimə düşən kitabı həmişə oxumuşam, buna görə də mənə elə gəlir ki, yoldaşlarımla başı bir cür, mənim başım isə başqa cür işləyir. Ancaq məsələ heç bunda deyil. Bilirsiniz, məsələ bundadır ki, mən heç bir zaman sizin ev kimi evlərdə olmamışam. Keçən həftə sizə gəlib, sizi də, ananızı da, qardaşlarınızı da gördüm. Evinizdə hamının, hər şeyin yerində olduğunu görəndə mənim çox xoşumdum, lakin buradan belə çıxdı ki, kitablar yalan yazmır, aldatmır. Hə də, mənim xoşuma gəldi. Bütün bunlar ürəyimdən keçdi, elə indi də keçir. Mən sizin evinizin havası ilə nəfəs almaq istərdim. İstərdim, ətrafımda kitablar, tablolar və hər cür qəşəng şeylər olsun, adamlar da sakit və yavaşdan danışsınlar, təmiz geyinsinlər, onların fikirləri də saf, aydın olsun. Bütün ömrüm boyu mənim nəfəs aldığım havaya isə mətbəx iyi, spirt qoxusu, söyüş və mənzil kirayəsi haqqında söz-söhbət qarışmışdır. Siz ananızı öpmək üçün ayağa duranda bu, mənə o qədər gözəl göründü ki, elə bil, dünyada bundan gözəl bir şey görməmişdim. Mən isə dünyada az şey görməmişəm və dəyə bilərəm ki, həmişə başqalarından daha çox şey görmüşəm. Mən baxmağı çox sevirəm, buna görə də hər hansı bir şeyi dönə-dönə həmişə görmək istəyirəm.

Demək istədiyim, hər halda, bunlar da deyil. Ən başlıcası, bax, budur: mən istərdim ki, sizin burada, bu evdə sürdüyünüz həyatdakə yüksələm. Axı həyat yalnız sərxoşluğa uymaqdan, dava-şavadan, ağır işdən ibarət deyil. İndi qarşıda belə bir məsələ durur: buna necə nail olmalıyıq? Nədən başlamalıyıq? Mən işdən, çalışmaqdan qorxmuram, bundan danışmalı olsaq, mən deyərdim ki, işdə hamını ötüb-keçərim. Mənim üçün çətin başlamaqdır, elə ki başladım,

gecəni gündüzə qatıb işləyəcəyəm. Bəlkə, sizinlə bu barədə danışmağım sizə güllünc gəlir? Bilirəm, gərək, öz sorğu-sualımla sizin başınızı ağrıtmıyaydım, lakin mənim başqa bir adamım yoxdur ki, ondan soruşum, bəlkə, Arturdan soruşaydım? Bəlkə, mən onun yanına getsaydım, daha yaxşı olardı? Əgər mənim... olsaydı...

O, birdən susdu. Doğrudan da, Arturu sorğu-suala çəkmək lazım gəldiyini və özünü səfehliyə vurduğunu düşünərkən Martinin bütün planı sarsılıb alt-üst oldu. Ruf dərhal cavab vermədi, ləngidi. O, bütün fikir-zikrini ona vermişdi ki, çalışıb Martinin dolaşmaq, mənasız danışqanları və sadəlövh fikirlərini oğlanın gözələrindən oxuduqları ilə bir yerdə toplansın, əlaqələndirsin. Qız ömründə bunca sarsılmaz, yenilməz bir qüvvəni əks etdirən gözəllər görməmişdi. Oğlanın baxışlarından oxunan bu idi ki, mən hər şeyə qadırım, bu isə onun sözləri işlətməyi bacarmaması ilə uyşurmurdu. Bundan əlavə, qızın öz ağı o qədər kəskin və düşüncələri elə mürəkkəb idi ki, sadəliyə və səmimiyyətə lazımcına qiymət verə bilmirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, bu fikir dolaşığığının zəncində də bir qüvvə olduğu hiss edilirdi. Martin onun gözələrində öz zəncirlərini parçalayıb atmağa çalışan bir nəhəngə çevrilirdi. Qız dilə gəlib danışmağa başlayanda çöhrəsindən mehribanlıq yağdı.

Qız dedi:

– Siz özünüz bilirsiniz, nəyiniz çatışmır. Sizin təhsiliniz çatışmır. Siz gərək lap əvvəldən başlayaydınız, məktəbi qurtaraydınız, sonra isə universitet kursu keçəydiniz.

O, qızın sözünü kəsərək:

– Bunun üçün pul lazımdır, – dedi.

Qız:

– Oho, mən işin bu tərəfini düşünməmişəm! – dəyə səsləndi.
– Lakin sizin qohumlarınızdan birisi sizə kömək edə bilməzdimi?

O, inkar əlaməti olaraq başını buladı.

– Mənim atam da, anam da ölüblər. İki bacım var: biri ərdədir, o birisi də, yaqın ki, bu yaxınlarda arə gedəcək. Bir yığın qardaşım var, mən ən kiçiyəm, lakin onlar heç bir vaxt, heç kəsə kömək etməmişlər. Bir də ki qardaşlarımla hamısı çoxdan dağılıb səadət soruşunda dünyanı dolaşır, həm də hərə ancaq öz gücünə arxalanır. Böyük qardaşım Hindistanda ölmüşdür. İki qardaşım indi Cənubi Afrikadadır, üçüncüsü balına ovlayan gəmidə işləyir, dördüncüsü isə, səyyar bir sirkə şəhər-şəhər, kənd-kənd gəzib-dolaşır, özü akrobatdır. Mən də

onun kimi. On bir yaşından, anam öləndən bəri, öz əlimin əməyilə dolanıram. Deməli, hər şeyi mən özüm məktəbsiz-filansız əldə etməliyəm. Yalnız nədən başlamaq lazım gəldiyini bilmək istəyirəm.

– Siz gərək, hər şeydən əvvəl, öz danışığınıza fikir verəsiniz. Siz bəzən çox da dürüst (Ruf “çox qaba” demək istəyirdi, lakin özünü saxladı) danışmırsınız.

Martinin alınına muncuq-muncuq tər gəldi.

– Özüm biliram, bəzən elə sözlər işlədirəm ki, onları siz ömründə başa düşməzsiniz. Lakin bu sözləri necə tələffüz etmək lazım deyildi, heç olmasa, biliram. Mən kitablardan oxuduğum bəzi sözləri beynimdə saxlayıram, lakin onların necə tələffüz olunduğunu bilmirəm, elə buna görə də onları işlətmirəm.

– Məsələ yalnız sözlərdə deyil, nitqin ümumi quruluşundadır. Sizinlə açıq danışmaq olarmı? Siz məndən inciməzsiniz ki?

O, qəlbən qızın xeyirxahlığından razı qalıb:

– Yox, yox! – deyə səsləndi. – Döşəyin gəlsin! Başqa bir adamdan eşitməkdənsə, hər şeyi sizdən eşitməyim mənim üçün daha yaxşıdır.

– Deməli, belə. Siz çox tez-tez cümlələri düzgün qurmursunuz. Ədəbi dildə qəbul olunmamış ifadələr işlədirsiniz. Mən sizin danışığınıza qulaq asanda bir çox şeyə fikir vermişəm, bunları tamamilə tərgitməlisiniz. Lakin sizin üçün qrammatikadan başlamaq daha yaxşı olar. Bu saat sizə bir dərslik gətirim.

Ruf ayağa duranda Martin nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabından oxuyub öyrəndiyi bir qaydanı xatırladı, buna görə də oturduğu yerdən yəndəmsizcəsinə sıçrayıb ayağa qalxdı, lakin elə o andaca qorxuya düşüb fikirləşdi ki, qız elə bilər, mən çıxıb getmək istəyirəm.

Ruf qrammatika dərsliyini gətirdi, öz stulunu onun stulunun yanına çəkdi, Martin isə o dəqiqə fikirləşdi ki, yaqın, ona kömək etmək lazımdır. Qız kitabı açdı, odur ki, onların başları bir-birinə yaxınlaşdı. Bu yaxınlıq Martinə elə həyəcanlandırmışdı ki, qızın izahatını çox çətinliklə izləyirdi. Lakin Ruf təsirin sirlərini izah etməyə başladığında o, dünyada hər şeyi unutdu. O heç bir zaman təsirlər haqqında heç nə eşitməmişdi, buna görə də nitqin gizli qanunlarına bu ilk müdaxilə onu məftun etdi. Martin daha da aşağı əyilib kitaba baxmağa başladı və elə bu vaxt birdən-birə qızın saçları oğlanın yanaqlarına toxundu.

Martin idən ömründə yalnız bir dəfə hüşunu itirmişdi, lakin elə bu vaxt düşündü ki, indi bir daha hüşunu itirəcəkdir. O, təng-nəfəs oldu, ürəyi elə şiddətlə döyünməyə başladı ki, sanki, indicə köksünü partladib bayıra çıxacaqdı. Qız heç bir vaxt ona bu qədər asanlıqla qovuşulacaq bir xilqət kimi görünməmişdi. Onları bir-birindən ayıran uçurumun üzərindən biranlıqla körpü salındı. Lakin buna baxmayaraq, onun duyğuları heç də bayağılaşmadı. Yox, qız onun səviyyəsinə qədər enmədi. Əksinə, Martin özü buludların fövqünə yüksəldi və ona yaxınlaşdı. Əvvəlki kimi, indi də Martinin məhəbbətində, demək olar ki, dini bir pərəstisi çırpınırdı. Martinin gözüne elə göründü ki, o, nə isə, bir məbədin ən müqəddəs bir guşəsinə soxulmuşdur və buna görə də elektrik cərəyanı kimi, bütün varlığını sıxıldadan bu təmasa yol verməmək üçün ehtiyatla başını kənara çəkdi. Lakin Ruf bir şey səzmədi.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Aradan bir neçə həftə gəlib-keçdi, lakin Martin idən hələ də qrammatikanı öyrənməkdə davam edir, nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabını dərinlən oxuyub öyrənir və xəyalini arxasınca aparın hər bir əsəri, az qala, gözüne təcrid. O, əvvəllər mənsub olduğu dərindən tamamilə uzaqlaşdı. “Lotos” qızları, Martinə nə üz verdiyi başa düşmür və buna görə də Cimi yerbayerdən sorğu-suala tuturdular, cavan oğlanların çoxu isə sevinirdi ki, o daha Raylıgildə düzəldilən yaşlara gəlmir. O, kitabxana xəzinəsində daha bir qiymətli daş-qaşa rast gəldi. Qrammatika onun qarşısında dilin əsaslarını açdığı kimi, bu yeni kitab da poeziyanın təməlini təşkil edən qaydaları göstərdi. O, vəznələri, şeirin forma və qanunlarını öyrənməyə başladı və onu məftun edən gözəlliyin necə yarandığını başa düşdü. Ən yeni elmi əsərlərdən birində poeziya təsviri sənəti əsaslandırılırdı. Martin heç bir romanı bu cür maraqla oxumamışdı. Buna görə də onun iyirmi-yəlli saf, parlaq ağıllıq bilik almaq ehtirasından çıxa gəlir, hər şeyi tələbə qavrayışına xas olmayan bir fəallıqla və sayə mənimləyirdi.

Martin dönüb öz əvvəlki mühitinə: uzaq məmləkətlər, dənizlər, gəmilər, matrosalar və küçə qadınları mühitinə baxdıqda həmin mühit

onun nəzərində çox kiçik görünürdü; lakin buna baxmayaraq, özünün müəyyən hüdudları ilə Martinin önündə yenidən açılmış böyük mühitlə təmasda bulunurdu. Onun ağı hər şeydə instinktiv olaraq, vahdat axtarırdı, lakin o, bu iki dünyanın, iki mühitin bir-birylə əlaqədar olduğunu ilk dəfə aydınlaşdırıqda istar-istəmiz təəccüb etdi. O, kitablardan götürülmüş ülvə fikrə və duyğular sayəsində nəcibləşirdi. O, indi əmindir ki, Ruf və onun ailəsinin mənsub olduğu kübar dairelərdə bütün kişilər də, bütün qadınlar da məhz bu cür düşünür və duyurlar. Martin indiyədək nə isə çirkab dolu bir bataqlıqda yaşamışdı, indisə təmiz olub yüksəlmək, ali mühitə düşmək istəyir. Hələ uşaqlıq və gənclik çağlarında onu nə isə qanışıq, dumanlı bir təşviş daim tələb edib üzürdü. O, nəyinsə arxasınca baş alıb gedir, lakin Rufa rast gəlməyincə nə üçün gəldiyini özü də anlamırdı. İndisə onun üzgünlüyü şiddətlənib bir xəstəliyə çevrilmiş, o, açıq-aydın və qəti başa düşmüşdü ki, gözəllik, zəka və məhəbbət sorasında gəzirmiş.

O, bu həftələr ərzində Rufa bir neçə dəfə görüşmüş və hər dəfə qızla görüş ona ilham vermişdi. Ruf onun danışığı dilini və tələffüzünü düzəltdir, onunla hesabdan məşğələ keçirdi. Lakin onların söhbətləri yalnız dərş məşğələləriylə məhdudlaşıb qalmırdı. Martin kəsirlərlə, kub köklərlə, qrammatik təhlil və təsəvvürlə kifayətlənə bilməzdi, çünki o, həyatda həddindən çox şey görmüşdü, ağıli isə həddindən artıq yetkin idi. Elə anlar olurdu ki, onların söhbətləri tamamilə başqa mövzuların üzərinə gəlib çıxırdı – onlar Martinin təzəcə oxumuş olduğu şeirlərdən, yaradıcılığını Rufun indi öyrənməyə başladığı şairdən danışır, qız ona öz sevimli misralarını hündürdən oxuduqda isə o, olmanın bir həzz alırdı. O, dünyada heç bir zaman heç bir qadından belə bir səs eşitməmişdi. Qızın danışığındakı təkə bir səs kifayəti ki, Martinin məhəbbəti çağlasın; qızın hər bir sözü onu asdırırdı. Bu səsin mələhəti, mədəniyyət və mənəvi nəciblik sayəsində əldə edilməsi keyfiyyətləri – çəvik, zəngin ahəngi insanı valeh edirdi. O, Rufu dinlərkən vəhşi qəbilə qadınlarının boğazdan gələn səsləri, limanlardakı fahişələrin çığır-bağırını, fabrikaların fəhlə qadınlarının, öz sinfinə mənsub qadın və qızların qulağa xoş gəlməyən danışığını xatırlayırdı. Elə o saat Martinin xəyali işə düşür, neçə-neçə qadın obrazı onun beynində canlanır, buna görə də onlarla tutuşdurulduqda Rufun şənli-şövkəti daha parlaq şəfəq saçır. O yalnız qızın səsinə xoşlanmaqla qalmırdı, hədsiz

bir məmnuniyyətlə düşündürdü ki, Ruf oxuduğu kitabların mahiyyətini dərindən qavrayır və poetik təfəkkürün gözəlliyinə biganə qalmır, dərhal səs verir. Ruf ona "Prinsesta"dan çoxlu parçalar oxumuş və bu zaman o, qızın gözəlini tez-tez yaşlı görmüşdü, çünki qız gözəlliyi incədən-incəyə duyurdu. Belə anlarda ona elə gəlirdi ki, Allaha qədər yüksəlib hər şeyi görür, seyr edir; ona baxarkən və onun səsinə dinləyərkən Martin, sanki, həyatın özünü seyr edir və həyatın ən gizli sirlərinə bələd olurdu. Buna görə də hissiyyətin bu zirvələrinə yüksəldikdən sonra Martin anlamğa başlayırdı ki, bu elə məhəbbətdir və məhəbbət dünyada ən böyük bir hissdır. Martin fikirləşdikcə keçmiş həyat səhnələri, bir zamanlar aldığı bütün nəşə, eys-ışrat – qadın nəvazışları, qumar, cismani mübarizə ehtirası gəlib gözləri önündən keçir və indi varlığına hakim kəsilən duyğulara nisbətən bütün bunlar son dərəcə bayağı və alçaq görünürdü.

Ruf baş verən hadisəni anlamırdı. Onun məhəbbət məsələlərində hələ heç bir təcrübəsi yoxdu. Bilirdi ki, hamısını kitablardan götürmüşdü, kitabları yazan müəlliflərin yaradıcı təxəyyülü isə adi həyat hadisələrini dəyişib, həmişə, nə isə, qeyri-real və gözəl bir şəkllə salır; qızın ağına gəlmirdi ki, bu kobud matrosun onun üzərinə saldığı qığılcım günlərin birində alışıcaq, yolunun üstündə hər şeyi yaxıb-yandıran bir alova çevriləcəkdir. İndiyədək o, bu alovdan bir dəfə də olsun, yamamışdı. Məhəbbət haqqında Rufun təsəvvürləri sırf müccarad mahiyyətdə idi, "məhəbbət" sözünün özü isə ona ulduzlann munis sayınmasını, danizin narın ləpələrini, müləyim bir yay gecəsi səhərə qovuşarkən düşən sərin şəhi xatırladırdı. Onun təsəvvüründə məhəbbət – mehrəbanlıq, sdaqət demədi, çiçəklərin atriylə dolmuş və şəfqəti bir asayışdan aşib-daşan toran-ri, sükut içərisində sevgilinin qulluğunda durmaq demədi. Ruf məhəbbətin vulkan kimi püskürən fırtınalarından, insan qəlbini yandırıb külə çevirən dəhşətli atəşindən bixəbərdi. Onun dünyadakı güclü qüvvələr, öz içərisində gizlənmiş qüvvələr haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu, həyatın dərinlikləri xəff xülya dumanları arxasında itib gedirdi. Atası ilə anasının ər-ərəd kimi, bir-birinə mehrəban münasibəti onun üçün məhəbbət aləminin ideali idi; buna görə də Ruf sakit oturub gözləyirdi ki, zaman keçəcək, bir gün gələcək, heç bir həyəcan və sarsıntı keçirmədən sevdili adamla dinc, birgə yaşamağa başlayacaqdı.

Beləliklə, qız Martin İdena yeni bir şey kimi, qarība, müstəsna bir xilqət kimi baxır, oğlanın onun qəlbində oyatdığı qeyri-adi duyğuları isə bu yenilik və müstəsnalığa bağlayırdı. Bu, təbii idi. Qız heyvanxanada vəhşi heyvanlara baxdıqda və ya fırtınanın tazyiqi altında ağacların əyildiyini gördükdə, həmçinin şimşək çaxarkən səksəndikdə eyni şeyləri hiss edirdi. Bu qəbildən olan hadisələrdə nə isə kosmik (böyük) bir cəhət, şübhəsiz, Martinin özündə də kosmik bir xüsusiyyət vardı. O, qıza dənizlərin nəfəsini, ucsuz-bucaqsız torpaqların intəhasızlığını ərməğan gətirmişdi. Tropik ölkələrin istisi onun üzündə dərin izlər buraxmışdı, dəmir kimi möhkəm əzələlərində isə əzəli həyat qüvvəsi çarpırdı. Martinin bədəni, Rufun görüş dairəsinin hüdudları xaricində bilinməz, qəddar insanlar və amansız əməllər dünyasında aldığı yaralardan başdan-başa çapıq-çapıq idi. Bu, hələ əhliləşdirilməmiş bir vəhşi idi, odur ki, qız gizlində bu vəhşinin mütlüyindən razı qalıb qürulənirdi; Rufun qəlbində bu vəhşini əhliləşdirmək arzusu doğdu. Bu, qeyri-şüuri bir arzu idi, buna görə də Rufun ağına gəlmirdi ki, ondan ən kamil insan hesab etdiyi atasına oxşayan bir şəxsiyyət yaratmaq istəyir. Dünyadan bixəbər olan bu qız başa düşmürdü ki, oğlanın onun qəlbində doğurduğu coşqun hissiyyət məhəbbətdir, ələ yenilməz bir qüvvədir ki, kişiylə qadını dünyalardan keçib bir-birinə qovuşmağa sövq edir, marallan hövrə gələrkən bir-birini buynuzlayıb öldürməyə məcbur edir və bütün canlıları birləşməyə, bir-birinə bağlanmağa təhrik edir.

Martinin sürətli irəliləyişi onun son dərəcə təəccübləndirir və ayanıdır. Qız Martinə ağına belə gətirmədiyi bir qabiliyyətə rast gəlmişdi. Oğlanın bu qabiliyyəti isə münbit torpaqlarda bitən çiçəklər kimi, gündən-günə açılırdı. Qız ucadan ona Brauninqi oxuyur, Martin isə şəirlərin aydın olmayan yerlərini gözənilməz şəkildə şərh etməklə tez-tez onu heyratə salırdı. Qız başa düşmürdü ki, oğlanın həyatı və insanları bilməyə əsaslanan şərhləri ara-sıra onunkundan daha düz olurdu. Ona elə gəlirdi ki, Martinin mühakimələri çox sadələşdirdi, halbuki oğlanı ulduzlardan da uzaqlara çəkib aparan xəyalinin gücü bəzən onu aludə edirdi; lakin qız onun ardınca haman uzaqlara gedə bilmir və nə isə anlaşılmaz bir qüvvə ilə toqquşacağından qorxaraq, tir-tir əsirdi. Ruf bəzən Martinə royaldə havalar çalır, musiqi də onun varlığını ən dərin qatlanna sirayət edirdi; Ruf isə bu dərinlikləri ölçə bilmirdi. Çiçək günəşin şüaları altında açıldığı kimi, Martinin də

musiqi sadələrini dinlərkən qəlbi açılırdı; çox çəkmədi ki, o, matrosların rəqs yığıncaqlarında çalınan musiqinin titrək ritmlərini, qulaq batıran səslərini unutdu və Rufun sevdiyi klassik repertuan qiymətləndirməyə alışdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Vaqnerə nə isə demokratik bir həvəs bəsləyir, xüsusən Rufun izahatından sonra "Tangeyzer" in uvertürasından daha çox xoşu gəlirdi. Elə bil ki, bu uvertürə onun həyatını əks etdirən lövhələrə çevrilirdi. Martin üçün öz keçmiş, məhəbbət ilahəsi Veneranın yelkəni leytmotivində təcəssüm edir, Rufu isə o, sayyahların xoru ilə əlaqələndirirdi; belə görünürdü ki, Vaqnerin tərənələri onu öz qanadlarında xəyali ruhlar səltənətinə aparır; bu səltənətdə isə xeyirlə şərlə əzəli qovğadadır.

Martin bəzən suallar verirdi, buna görə də birdən qıza elə gəlirdi ki, özü də musiqini yanlış başa düşür. Ancaq qız oxuyarkən o heç nə soruşmurdu. O, hörmətlə, parəstislə susaraq, Rufun təmiz zil sopranosunu dinləyir və ona elə gəlirdi ki, qızın könlündən axıb gələn tərənələri eşidir. Yəni də təzad təşkil edən özgə həyat səhnələrini – fabriklərin cır, ciyillənən səslə oxuduqları mahnıları və liman meyxanalarında acıdlı, kefli qadınların xırıltılı ulamalarını xatırlayırdı. Martin üçün çalib-oxumaq qızın xoşuna gəlirdi. Əslində, qız canlı insan qəlbinə ilk dəfə rast gəlirdi; həm də bu aləm elə yumşaq və tez təsirə uyan idi ki, onu müəyyən formaya salmaq başdan-başə ləzzətdi. Rufa isə elə gəlirdi ki, Martinin mənəvi aləmini formaya salır və buna görə də həmin işi ən nəəcib niyyətlərlə görürdü. Bundan əlavə, Martinlə bir yerdə olmaq Rufun xoşuna gəlirdi. Martin daha onu qorxutmurdu. Əvvəllər qız oğlanın önündə deyil, birdən-birə öz könlündə doğan nə isə başqa bir şey önündə, doğrudan da, qarışıq bir qorxu keçirirdi, lakin indi bu qorxu hissi keçmişdi. Qız özü də sezmədən Martinə müəyyən dərəcədə yiye durmağa başlamışdı. Digər tərəfdən, Martin onu canlandırır, həyata qaytarırdı. Qız universitet məşğələlərinə həddindən çox vaxt sərf edirdi və buna görə də aydındır ki, onun üçün bəzən tozlu kitablardan ayrılmaz və Martinin illiklərinə işləmiş dəniz külayinin sərin cərəyanına bağ vurmaq faydalı idi. Qüvvə! Bəli, ona qüvvə lazımdı, oğlan isə alləcanablıq edib, öz tükənməz qüvvə ehtiyatını onunla bölüşürdü. Onunla bir otaqda olmaq, qapının ağzında onu qarşılamaq artıq Ruf üçün dərinə, bütün köksüylə nəfəs almaq deməkdi. Martin gətdikdən sonra isə Ruf ikiqat qüvvə ilə kitablara girişirdi.

Ruf, Brauninqi çox gözəl bilirdi, lakin heç bir zaman ağlına gəlməmişdi ki, insan könüllü ilə aylanmaq təhlükəlidir. Onun Martina qarşı marağı nə qədər artırdısa da, oğlanın həyat tərzini dəyişməyi bir o qədər şiddətlə arzu edirdi.

Bir gün onlar qrammatika ilə də, hesabla da, poeziya ilə də lazımınca məşğul olduqdan sonra Ruf söz açıb dedi:

– Lap Mister Betleri götürün. Əvvəllər nədən yapışırmışsa, əli boş çıxarmış, bəxti gətirmiş. Onun atası bankda kassir işləmiş, lakin bir neçə il xəstə yatdıqdan sonra Arizonada varamdan ölmüş, beləliklə də, o zamanlar, sadəcə Çarlz Betler adlandırılan indiki mister Betler təktənha qalmışdı; onun atası Avstraliyada anadan olmuş, buna görə də, təbii ki, Kaliforniyada qohum-qardaşı yox imiş. Mister Betler mənə bir neçə dəfə bundan danışmışdır. O deyirdi ki, mətbəəyə işə girmiş və ilk vaxtlar həftədə üç dollar qazanmışdır. İndi isə onun illik gəliri otuz min dollardır. O, bunu necə əldə etmişdir? O, namuslu olmuş, zəhməti sevmiş və pulun qadrini bilməmişdir. Mister Betler, adətən, cavan oğlanların çox sevdiyi əyləncələrə uymamışdı. O, nə cür məhrumiyyət bahasına olursa olsun, hər həftə bir qədər pul geriye atmağa qərar vermiş, bu qaydaya əməl etmişdir. Əlbəttə, aradan çox keçməmiş üç dollardan daha artıq zəhməthaqqı almağa başlamış və qazancı artıqca ehtiyatı da artmışdır. Gündüzləri işləmiş, işdən sonra isə axşam məktəbində oxumuşdur. O, həmişə gələcəyi düşünmüşdür. Sonra axşam kurslarına davam etməyə başlamışdır. O, on yeddi yaşında iken mürəttib olmuş və yaxşı maaş almışdır, lakin şöhrətpərəst olduğuna görə “Bir parça halal çörəyim var – bəsdir”, – deyə düşünməmiş, mənsəbə çatmaq istəmiş və gələcək xatirinə hər cür qurban verməyə hazır olmuşdur. O, vəkil olmağı qərara almış və atamın kontorunda, fikir verirsinizmi, həftədə dörd dollara kuryerlik etməyə başlamışdır. Lakin o, qənaatçılıq olmağı öyrənmiş və hətta bu dörd dollardan belə ayırıb yığmağı bacarmışdır.

Ruf nəfəsini dərmək və Martinin bu söhbətə necə baxdığını bilmək üçün biranlıq sözüne ara verdi. Martinin üzündə mister Betlerin tale-yinə qızgın bir maraq əks olunurdu, lakin qaşları bir azca çatılmışdı.

O:

– Yəqin, bir qədər çətinlik çəkib, – dedi. – Həftədə dörd dollar! Bu pulla çox da əl-qol açə bilməzsən. Mənim özüm mənzilə və yeməyə həftədə beş dollar verirəm, buna baxmayaraq, Allaha and

olsun ki, yaxşı bir gün görmürəm. Yəqin, o, it kimi yaşamışdır. Yemək-icməyi də, görünür ki...

Qız onun sözünü kəsərək:

– O, pilədə özünə xörək hazırlayırmış, – dedi.

– Yəqin ki, balıqovlayan gəmilərdəki matroslar kimi yemək-icməyi nə çox sevmişdir, bu da o deməkdir ki, bundan da pis ola bilməz.

Qız coşqunluqla səslənib:

– Lakin bir görün indi nələri vardır! – dedi. – Axı o, indi cavanlıqda dözdüyü bütün məhrumiyyətlərin əvəzini birə-beş çıxə bilər.

Martin sinayıcı nəzərlə ona baxdı. Sonra etiraz edərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var. Sizin mister Betler, mənə, həyatdan daha ləzzət ala bilmir. Aradan gəlib-keçmiş illərdə yemək-icmək sarıdan o qədər korluq çəkmişdir ki, indi, ehtimal ki, mədəsi xarəb olmuşdur, heç bir şeyə yaramır.

Qız onun baxışlarına tab gətirməyib gözlərini çəkdi.

– Mərc gəlirəm ki, onun katar xəstəliyi var.

Qız razılaşaraq:

– Hə, – dedi, – lakin...

Martin sözüne davam edərək:

– Bir də, yəqin ki, qoca yapalaq kimi acıqlı və qaraqabaqdır, otuz min dollardan isə heç də ürəyi açılmaz. Yəqin ki, ətrafındakı adamlar deyib-güləndə onun xoşu gəlmir, onlara baxə bilmir. Belədir, yoxsa yox?

Qız təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi və tələsik izahat verməyə başladı:

– Lakin bu, ona heç lazım da deyil. O, təbiətdən qəradinməz və ciddi bir adamdır. O, həmişə belə olmuşdur.

Martin:

– Bir gəl olmasın! – deyə səsləndi. – Həftədə üç, ya dörd dollara dolanan adam bundan yaxşı olmaz; cavan oğlan özü bişir-düşür eləyir ki, pul yığınsın! Gündüzlər işləyir, gecələr oxuyur, bircə onu bilir ki, ələşib-vuruşsun, bir dəfə də olsun, əylənmir, heç bir vaxt gəzməyə çıxmır, bəlkə, heç gəzməyə necə çıxarlar, onu da bilmir. Oh! Bu otuz min onun əlinə çox gec gəlmişdir.

Martinin canlı təsəvvürü bu qənaatçılıq oğlanın həyatını dərhal bütün təfərrüat ilə, həmçinin son nəticədə onu ildə otuzminlik gəlirə gətirib çıxaran məhdud həyat yolunu gözləri qarşısında canlandırdı.

Çarız Betlerin bütün düşüncə və hərəkətləri, ekranda olduğu kimi, onun gözləri önündən gəlib keçdi. Martin əlavə edərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var, mənim ona, sizin mister Betlərə, yazığım gəlir. O zamanlar çox cavan olmuş və özü də başa düşməmişdir ki, həmin otuz minin xatirinə özünün bütün həyatını özündən oğurlamışdır. İndi isə həmin otuz mindən heç bir fərah duymur. Onda dala atdığı on sentə, tutaq ki, uşaqlıqda nabat, ya qoz, ya da bal-kona bilet ala bilərdisə, indi bu otuz minə onları da ala bilməz.

Martinin bu cür mühakimələri həmişə Rufu bir qədər heyratə gətirirdi. Bu, qız üçün nəinki yeni bir şey idi və onun baxışlarına uyğun gəlmirdi, həm də bu mühakimələrdə müəyyən bir həqiqət olduğunu o, dumanlı da olsa, başa düşürdü; həmin həqiqət dünya haqqında Rufun bütün təsəvvürlərini alt-üst edə bilər və ya əsaslı şəkildə dəyişdirirdi. Qızın iyirmi dörd yox, on dörd yaş olsaydı, bəlkə də, Martinin təsiri altında öz əqidəsini, baxışlarını dəyişirdi. Lakin qızın iyirmi dörd yaş vardı və bundan əlavə, o, təbiəti etibarlı, mühafizəkardı, bir də ki doğulub böyüdüyi mühitin həyat və təfəkkür tərzinə həddindən artıq alışmışdı. Düzdür, söhbət zamanı Martinin orijinal mühakimələri bəzən onu təntidirdi, lakin qız bunları oğlanın şəxsiyyət və tələyinin orijinallığı ilə izah edir, tez-tələsik xatirindən silib atmağa çalışırdı. Ancaq buna baxmayaraq, Ruf onunla razılaşmasa da, danışarkən oğlanın səsindeki inam, gözlərinin parıltısı və üzünün ciddi ifadəsi həmişə qızı həyəcanlandırırdı və ona doğru cəzb edirdi. Qızın ağına belə gəlmirdi ki, ona yabancı olan bir aləmdən gəlmiş bu adam ara-sıra onun dərrakəsi üçün həddindən artıq dərin olan və görüş dairəsinin hüdudlarını aşıb kənara çıxan fikirlər söyləyir. Bu görüş dairəsinin hüdudlarından kənarda qız dünyanı təsəvvürünə gətirə bilmirdi, lakin məhdud ağıllı adamlar məhdudluğu yalnız başqalarında görürlər. Beləliklə, qız öz görüş dairəsinə çox geniş hesab edir və hər dəfə Martinlə öz arasında fikir ayrılığı başlananda buna oğlanın məhdudluğunun nəticəsi kimi baxır, hadisələrə öz gözləriylə baxmağa ona öyrətməyi və onun görüş dairəsini genişləndirib özününkünə çatdırmağı arzulayırdı. Ruf:

– Dayanın, mən hələ sözümlü qurtarmamışam, – dedi. – Mister Betler, atamın dediyinə görə, az rast gəlinən bir qeyrat və səylə çalışmış. O, həmişə başqalarından öz qeyri-adi iş qabiliyyəti ilə seçilmiş, işə heç vaxt gecikməmiş, əksinə, çox tez-tez vaxtından

əvvəl gəlmiş. Lakin buna baxmayaraq, vaxta da qənaət etmək yolunu tapıbmış, özünün hər boş daqiqəsini elmə sarf etmiş. O, mühasibatı, makinada yazmağı öyrənmiş, stenoqrafiya dərsi almış və bunun əvəzində gecələr öz müəlliminə, təcrübəyə ehtiyacı olan məhkəmə xəbərləri yazan müxbirə mətnlər diktə etmişdir. Aradan bir az keçmiş o, kuryerdən dönmüş klerk olmuş və müəyyən mənada, tayı-bərabəri olmayan bir adama çevrilmişdir. Mənim atam onun əsl qiymətini vermiş və görmüşdür ki, bu adamın böyük gələcəyi vardır. O, atamın məsləhətiylə hüquq məktəbinə girmiş, vəkil olmuş və kontora artıq kiçik ortaqlıqla qayıtmışdır. Bu, görkəmli adamdır. O, Birləşmiş Ştatların senatında təklif olunan yerdən indiyədək bir neçə dəfə imtina etmişdir, istəsəydi, Ali məhkəmənin üzvü olardı. Belə bir həyat yolu bizim hamımıza ilham verməlidir. Bu həyat sübut edir ki, inadkar və iradəli adam tay-tuşlarından çox yüksəkələrə qalxa bilər.

Martin idən tamamilə səmimi bir şəkildə razılaşaraq:

– Hə, o, görkəmli adamdır, – dedi.

Bütün bunlara baxmayaraq, qızın söhbətində nə isə onun həyat və gözəllik haqqında təsəvvürlərinə uyğun gəlmirdi. O, mister Betlerin dözdüyü məhrumiyyət və məşəqqətləri heç bir vəchlə lazımınca doğrulda bilmirdi. Əgər mister Betler bu məhrumiyyət və məşəqqətlərə qadına məhəbbət xatirinə və ya gözəlliyə məftunluq naminə dözsəydi, Martin onu başa düşərdi. Məhəbbət dalisi olan bir gənc ildə otuz min dollara görə deyil, bir öpüşə görə canını verə bilərdi! Mister Betlerin çatdığı mənsəbdə nə isə mərhəmət doğuran, mis-kin, xırda bir cəhət vardı. Otuz min dollar, əlbəttə, yaxşı puldur, lakin katar xəstəliyi və həyatın nemətlərindən şad-xürrəm ola bilməmək onun qiymətini heçə endirirdi.

Martin bu mülahizələrinin çoxunu açıb Rufa dedi və bununla da, qızı bir daha bu qənaətə gətirdi ki, oğlanı yenidən tərbiyə etmək işiylə məşğul olmaq lazımdır. Rufda səciyyəvi bir fikir məhdudluğu vardı; bu, elə bir fikir məhdudluğu idi ki, insanları yalnız öz irlərinin, dini və siyasi əqidələrinin münasib və dürüst olması, dünyanı başına götürmüş qalan adamların özlərindən qat-qat aşağıda durması əqidəsinə gətirib çıxarırdı. Bu, elə bir fikir məhdudluğu idi ki, qədimlərdə yaşamış qoca yəhudini anadan qadın doğulmadığına görə Allaha şükür etməyə təhrik edirmiş, indi isə din təbliğatçılarını öz

Allahını bütün insanlara sıрмаq üçün yer üzünü qarış-qarış gəzib dolanmağa məcbur edir. Eyni fikir məhdudluğu Rufa belə bir arzu təqin edirdi ki, tamamilə başqa həyat şəraitində böyümüş bu adamı götürsün və öz dairəsinə mənsub adamların təmsali əsasında yenidən yaratsın.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Martin İden dəniz səfərindən qayıdıb, bir aşıq səbirsizliyi ilə tələsik Kaliforniyaya çatmaq istəyirdi. O, səkkiz ay bundan əvvəl, var-yoxunu xərcləyib Solomon adalarının nəməlum bir yerində basdırılmış xəzinəni axtarmağa gedən gəmiyə işə girmişdi. Uzun və əbas axtarışlardan sonra bu təşəbbüsün baş tutmadığı etiraf edilmişdi. Avstraliyada gəminin heyətilə haqq-hesab çürüdülmüş, Martin isə San-Fransiskoya gedən gəmiyə dərhal işə girmişdi. Bu səkkiz ayda o, quruda daha çox qalmaq üçün nəinki yalnız lazımcı pul qazanmış, həm də, bundan əlavə, həmişə vaxt tapa bildiyi məşğələlərində xeyli irəliləmişdi.

Martinin iti ağı vardı; bir də ki fitri tərsliyi və Rufa olan məhəbbəti də ona kömək edirdi. O, Rufadan aldığı qrammatika dərslərini bir neçə dəfə dərinlən öyrənmiş və nəhayət, fənni əsaslı surətdə qavramışdı. O, indi matrosların danışığındakı yanlışlıqları sezir, sözləri tələffüz edərkən və cümlə qurarkən onların buraxdıqları səhvləri ürəyində düzəldirdi. Martin sevinclə sezdirdi ki, qulağı sözə çox həssas olmuş və özündə xüsusi olaraq qrammatikani duyma qabiliyyəti yaranmışdır. Adət etmədiyindən, bəzən özü də çaşıb qeyri-ixtiyari olaraq, yanlış ifadələr işlətdiyinə baxmayaraq, danışq dilindəki hər cür nöqsan, saxta bir akkord kimi, ona pis təsir edirdi. Görünür, ifadə nöqsanlarından bəzəfəlik yaxasını qurtarmaq üçün Martinə vaxt lazımdı.

O, qrammatikani axıra çıxıb, lüğətdən yapışdı və öz söz ehtiyatına gündə iyirmi söz əlavə etməyi bir qanun kimi qəbul etdi. Bu, çox da asan bir iş deyildi. O, növbədə və ya sükan arxasında durarkən öyrəndiyi sözləri təkrar edir və onları əməlli-başlı, dürüst tələffüz etməyə çalışırdı. O, Rufun bütün nəsihətlərini xatırlayı və aradan bir az keçmiş görürdü ki, ingiliscə zabitlərin özlərindən də, bütün bu macaraya pul

qoyan, kayutlarda oturmuş centlmenlərdən də daha təmiz və dürüst danışmağa başlamışdır; oğlan, təbii ki, buna təəccüb edirdi.

O, bəliqlənnki kimi ifadəsiz gözləri olan norveçli kapitanda təsadüfi olaraq Şekspirin külliyyatını gördü. Təbii ki, kapitan bu əsərləri bir dəfə də olsun, vərəqləməmişdi; Martin isə kapitanın alt paltarlarını yumağa razılıq verib, həmin qiymətli kitablardan istifadə etməyə icazə aldı. O, faciələrin, xüsusilə, xoşuna gələn ayrı-ayrı parçalarını asanlıqla yadında saxlayırdı və bir müddət Şekspira o qədər valeh olmuşdu ki, bütün ələmi Yelizaveta teatrı obrazlarında və formalarında təsəvvür edir, fikirləri isə öz-özlüyündə qafiyəsiz şeir məcrasına düşürdü. Bu, Martinin eşidib-qavramaq qabiliyyəti üçün faydalı bir məşq olmuş və onun danışığına bir çox köhnəlməmiş, az-az işlənən ifadələr gətirdiyinə baxmayaraq, ona ingilis dilinin nəciyyəli qiymət verməyi öyrətməmişdi.

Martin bu səkkiz ayı səmərəli keçirmişdi. O, öz söz və fikir ehtiyatını daha da zənginləşdirmiş, özüə isə daha yaxşı bələd olmuşdu. O, bir tərəfdən, ağır-fağır öz nədanlığını başa düşüb etiraf edir, digər tərəfdən isə, özündə böyük qüvvələr duyurdu. O, özü ilə yoldaşları arasındakı böyük fərqi görür, anlayırdı ki, bu fərq nailiyyətlərdən daha çox qarşıdakı imkanlardır. Onun gördüyü işi yoldaşları da görə bilirdi, lakin nə isə daxili bir hiss ona deyirdi ki, o daha çox şeyə qadirdir. O, dünyanın gözəlliyini son dərəcə iti bir həssaslıqla qavrayır və istəyirdi ki, özü ilə birlikdə Ruf da bu gözəlliyi seyr edib həzz alsın. O, Rufa Sakit okeanın əzəmətinə təsvir etməyi qat etdi. Bu fikir Martinin qəlbində coşqun bir yaradıcılıq arzusu doğurdu; o, dünyanın gözəlliyini təkcə Rufa bildirməklə kifayətlənmək istəmədi. Buna görə də birdən-birə ağına parlaq bir fikir gəldi: asar yazacaqdır. O, elə adamlardan biri olacaqdır ki, dünyaya o adamların gözlərilə baxır, onların qulaqları ilə eşidir, qəlbləriylə duyur. O, Şekspir kimi hər şey: şeir də, nəsr də, roman da, oçerk də, pyes də yazacaqdır. Əsl karyera budur, bundan əlavə, bu yol birbaşa Rufun qəlbinə gedir. Axı ədiblər dünyanın nəhənglərindədir; ildə otuz min dollar gəliri olan və istəsəydi, Ali məhkəmənin üzvlüyünə keçə bilən mister Betler hara, bu nəhənglər hara!

Başında tazəcə doğmuş bu fikir Martinin bütün varlığına hakim kəsildi və o, San-Fransiskoya dönərkən bütün yolu, sanki, yuxuda keçdi. O, öz qüvvəsini anladığından və hər işə qadir olduğunu

duyduğundan xumar olmuşdu. Dünya adlanan böyük okeanın qulaq cingildədən yalqızlığı içərisində hadisələr perspektiv kəsb etmişdi. O, ilk dəfə olaraq, Rufu da, onun içərisində yaşadığı mühiti də aydınca gördü. Bu mühit onun üçün hiss edilən, konkret bir formaya büründü; o, həmin mühiti, sanki, əlində tutur, dörd bir yana çevirib nəzərdən keçirə bilirdi. Bu mühitdə bir çox şeylər anlaşılmaz və dumanlı idi, lakin Martin təfərrüata yox, ümumi bütöv mənzərəyə baxır və eyni zamanda bütün bunları ələ keçirmək üsulunu görürdü. Yazmaq! Bu fikir atəş kimi onu yandırıb-yaxırdı. O, evə qayıtdıqdan sonra dərhal yazmağa başlayacaqdı. Hər şeydən əvvəl, dəfəni dəfəyə axtaranların səfərinə təsvir edəcəkdə. Sonra hekayəsini, Rufa bu barədə bir söz demədən, San-Fransiskoda çıxan jurnallardan birinə göndərəcək. Qız isə onun adını mətbuat səhifələrində gördükdə həm heyret edəcək, həm də sevinəcəkdir. O eyni zamanda həm yaza, həm də oxuyub öyrənə bilər. Axı bir gecə-gündüzdə iyirmi dörd saat vardır. O, yenilməzdir, çünki çalışmağı bacarır, buna görə də bütün qalalar onun önündə dayana bilməyərək uçub dağılır. O daha adı bir matros sifətilə dənizlərdə üzməli olmayacaqdır; o, birdən özünə gəmi aldığını gözləri qarşısına gətirdi. Axı öz şəxsi gəmiləri olan yazıçılar var. O, özünü cilovlayaraq düşünürdü: əlbəttə, müvəffəqiyyət dərhal əldə edilmir, oxuyub öyrənməyini davam etdirmək üçün ilk vaxtlar öz yazılan ilə, heç olmasa, kifayət qədər pul qazansa, bu da pis deyil. Gələcəkdə isə çox, qeyri-müəyyən bir vaxt keçdikdən, Martin təlimi başa vurduqdan və hazırlaşdıqdan sonra böyük əsərlər yazacaq, adı da dildən-dilə düşəcəkdir. Lakin bundan da vacib, ən vacib şeylərdən intəhasız dərəcədə vacib odur ki, yalnız o zaman, nəhayət, Rufa layiq olacaqdır. Şöhrət yaxşı şeydir, lakin Martin bu xəyalları öz ürəyində şöhrət xatirinə yox, Rufun xatirinə başlayıb yaşadırdı. O, şöhrət axtaran deyildi, yalnız məhəbbətdən dəli-divanə olmuş bir gəncdi.

Martin cibi pulla dolu Oklənda qayıdıb, yenə Bernard Higginbotamın evindəki daxmasına çəkildi və işə başladı. O, səfərdən qayıtdığını Rufa xəbər vermədi, yalnız dəfinə axtaranlar haqqında oçerkinə yazıb qurtardıqdan sonra qızın yanına getməyi qət etdi. Varlığını bürüyən yaradıcılıq həyəcanı bu möhlətə dözməkdə ona kömək edirdi. Bundan əlavə, Martinin yazdığı hər bir cümle qızı ona daha da yaxınlaşdırırdı. O, oçerkinin həcmi bilmirdi, lakin "San-Fransisko icmalçısı"na bazar günü buraxılan əlavədə çap olunmuş ikisəhifəlik

oçerkdəki sözləri saydı və bunu əldə əsas götürməyə qərar verdi. Martin ara vermədən işləyərək, üç günün içərisində oçerkinə qurtardı, sonra asan oxunsun deyə, iri-iri hərflərlə, diqqət edə-edə onun üzünü köçürdü və ələ işin bu yerində birdən-birə kitabxanadan aldığı ədəbiyyat dərslindən öyrəndi ki, sən demə, dünyada abzaslar və dırnaqlar da varmış! O isə heç bunu ağlına da gətirməmişdir! Martin ələ həmin saat oturub, daim dərsləyə baxa-baxa oçerkin üzünü yenidən köçürməyə başladı və bir günün içərisində inşa yazı haqqında o qədər məlumat aldı ki, adı məktəbli onu bir ildə də ala bilməzdi. O, ikinci dəfə oçerkin üzünü köçürdükdən və alyazmasını ehtiyatla lülələdikdən sonra qəfilən bir qəzetdə yeni başlayan müəlliflər üçün qaydaları oxudu. Həmin qaydalarda deyilirdi ki, alyazmasını lülələmək olmaz və vərəqin yalnız bir kənarında yazmaq lazımdır. O, hər iki qaydanı pozmuşdu. Lakin daha bir xəbər də oxuyub öyrəndi ki, ən yaxşı jurnallarda kiçik bir sütuna görə on dollar verirlər. Martin üçüncü dəfə alyazmasının üzünü köçürərkən hey on sütunu on dollara vurur və bununla da özünə təsəlli verirdi. Hər dəfə eyni nəticə – yüz dollar alınır və buna görə də Martin qət etdi ki, bu, matros xidmətindən qat-qat faydalı işdir. Əgər o, dalbadal iki dəfə çaşmasaydı, hekayə üç günün içərisində hazır olardı. Üç gündə yüz dollar! Bu qədər pul qazanmaq üçün Martin gərək üç ay dənizləri gəzib dolaşaydı. Əgər yaza bildiyin halda, ağır-əziyyətli matros işinə dözsənsə, deməli, səfəhsən. Lakin Martinin gözündə pulun bir o qədər də qiyməti yoxdu. Pulun üstünlüyü yalnız onda idi ki, boş vaxtı olurdu, abırılı bir kostyum almağa imkan tapırdı; bütün bunlar isə, küll halında götürüldükdə, Martini, onun həyatını alt-üst edib, bu həyatı ilham qaynağına çevirən boylu-buxunlu solğun qıza yaxınlaşdırmalı idi.

Martin alyazmasını iri bir zərfə qoydu, zərfin ağzını bağladı və "San-Fransisko icmalçısı"nın redaktoruna göndərdi. Ona ələ gəlirdi ki, redaksiyaya göndərilən bütün yazılar dərhal nəşr edilir. Buna görə də oçerki cümə günü göndərdiyindən onun bazar günü çıxacağını gözləyirdi. Özünün qayıtməsi barədə Rufa bu şəkildə xəbər çatdırmaq daha xoş olar. O ələ bu bazar günü Rufun yanına gedəcək. Bununla belə, onun başına daha yeni bir fikir gəlmişdi. Oğlan uşaqları üçün macara səpkisində hekayə yazıb "Gəncliyin yol yoldaşı" haftəliyinə göndərmək istədi; həm də bu fikir Martina son dərəcə əlverişli, doğru,

ağıllı və eyni zamanda böyük iddiadan xali bir fikir kimi göründü. O, qiraətxanaya getdi və "Gəncliyin yol yoldaşı"nın bir neçə komp-
lektini gözdan keçirdi; məlum oldu ki, bu həftəlikdə böyük hekayə və
povestlər hissə-hissə nəşr olunur, hər hissə, təqribən, üç min sözdan
ibarət olur. Hər povest beş, hətta bəzilər isə dərbədal yeddi nömrədə
nəşr edilir; Martin də bu mülahizələri əsas götürməyi qərar etdi.

Bir dəfə Martin balinaovlayan gəmidə Arktikaya səfər edirdi;
səfər üç il davam etməli idi, lakin yarım ildən sonra qurtardı, çünki
gəmi fəlakətə uğramışdı. Martində qızın xəyal olduğuna baxmayaraq,
ürəyində həqiqətə böyük eşq bəsləyirdi və buna görə də yalnız
bildiyi şeylərdən yazmaq istəyirdi. O, balina ovunu çox gözəl bilirdi
və faktik materiallara əsaslanaraq, hekayəsini iki yeniyetmə oğlan
uşağının uydurulmuş sərgüzəştlərindən başlamağı qərar aldı. Bu,
çətin deyildi; Martin cümə ertəsi axşam üç min sözdan ibarət olan
birinci hissəni yazıb qurtarmış, bununla da, Cümə böyük kef vermiş
və mister Higginbotamın ailədə peyda olmuş "cizma-qaraçı" haq-
qında məsxərəylə danışib söz atmasına səbəb olmuşdu.

Martin susur və yalnız məmnuniyyətlə düşündü ki, yeznəsi
"İcmalçı"nın bazar günü nömrəsini açıb dəfinə axtaranlar oçerkini
oxuyanda heyratə gələcəkdir. O, bazar günü səhər tezdən qəzeti
götürmək üçün baş qapıya özü düşüb getdi.

O, nömrəni bir neçə dəfə diqqətlə nəzərdən keçirdi, sonra büküb
yerinə qoydu, ürəyində sevindi ki, özünün ilk yazıqlı təşəbbüsü
haqqında kimsəyə bir söz deməmişdir. Aradan bir az keçdikdən
sonra fikirləşib bu qərara gəldi ki, hekayənin mətbuatda çıxması
günü barədə səhvə ölü vermişdir. Bundan əlavə, onun oçerkində
aktual heç bir şey yoxdu və ehtimal ki, redaktor əvvəlcə ona öz
mülahizələrini yazmaq qərarına gəlmişdi.

Səhər yeməyindən sonra yenə povestlə məşğul oldu. Lügətə
və ya ədəbiyyat dərslərinə nəzər salmaq üçün çox tez-tez işinə ara
verdiyinə baxmayaraq, sözlər Martinin qələmindən ardı-arası kəsil-
mədən axıb tökülürdü. O, bəzən bu fəsilələr zamanı yazdığı fəsilə
dönə-dönə oxuyur, özünə təsəlli verərək düşündü ki, böyük yara-
dıçılıq işindən ayrılma da, əvəzində, bu müddətdə yazmaq qayda-
larını mənimsəyir, həm də öz fikirlərini ifadə və izah etməyi öyrənir.
O, şərq qarışana qədər yazır, sonra kitabxanaya gedir və axşam saat
ona kimi, yəni kitabxana bağlanana kimi həftəlik və aylıq jurnalları

töküb araşdırırdı. Onun bu həftə üçün tutduğu proqram belə idi.
O, hər gün üç min söz yazır və hər axşam kitabxanaya gedib jurn-
alları vərəqləyir, nəşirlərə hansı şeirlərin, povestlərin, hekayələrin
xoş gəldiyini aydınlaşdırmağa çalışırdı. Bir şeyə şübhə yoxdu: o, sayəs-
hesabsız yazıçıların yazdıqlarının hamısını yazmağa qadirdi. Hətta
daha irəli gedib deyirdi: mənə vaxt verin, onda elə şeylər yazım ki,
siz ömrünüzdə onları yazma bilməmişsiniz və bilməyəcəksiniz; qonur-
larlar haqqında "Kitab bülleteni"ndəki məqaləni oxuyanda ürəyi
açıldı; həmin məqalədə deyirdi ki, Kiplinq hər sözü bir dollar alır,
yeni başlayan yazıçılara isə (bu, Martini, xüsusilə, maraqlandırır)
birinci dərəcəli jurnalda hər sözü görə azı iki sent verirlər. Şübhəsiz
ki, "Gəncliyin yol yoldaşı" birincidərəcəli jurnalı və beləliklə də,
gündə yazdığı hər üç min sözü görə altmış dollar almalı idi, bu isə
dəndizdə qalan matrosunı iki aylıq qazancdır.

O, cümə günü axşam povestini yazıb qurtardı. Povestdə düz
iyirmi bir min söz var idi. Hər sözü iki sent hesabından belə götürsən,
Martin gərək dörd yüz iyirmi dollar alaydı. Bir həftə davam edən
işə görə heç də pis qazanc deyildi. Hələ ömründə onun əlinə bir-
dən bu qədər pul gəlməmişdi. O hətta bu qədər pulu nəyə və necə
xərcləmək mümkün olduğunu da başa düşə bilmirdi. Axı bu, çox
gəlirli bir sənətdir! Gözəl günlər keçirmək üçün tükənməz bir mənbə-
dir! O geyinib-kecinməyə, bir çox qəzet və jurnallara abunə yazıl-
mağa, indi dalınca hər dəfə tələsik kitabxanaya getməli olduğu
bütün lazımlı məlumat kitablarını almağa qərar verdi. Lakin buna
baxmayaraq, dörd yüz iyirmi dollardan yəni də çoxlu pul artıq qalırdı.
O, nəhayət, Hertruda üçün xidmətçi tutmaq və Meriyenə velo-
siped almaq qərarına gəlməyincə qalan məbləğdən necə istifadə
etmək məsələsi üzərində baş sındırırdı.

Martin qalın alyazmasını "Gəncliyin yol yoldaşı" redaksiyasına yola-
ladı və cümə ertəsi axşam inci ovu haqqında oçerkin planını ətraflı
surətdə götür-qoy etdikdən sonra Rufgilə getdi. O, qabaqca telefonla
Rufa zəng çaldı və qızın özü onun qabagına çıxdı. Elə həmin dəqiqə
Martinin aşladığı tanış qüvvə və sağlamlıq duyğulan qızı çulğadı.
Adama elə gəlirdi ki, bu qüvvə qıza da sirayət edir, qızın dalgə onun
damlarına yayılır və həyəcədən onu tir-tir əsməyə məcbur edir.
O, şərq əlinə toxunanda və mavi gözünün içinə baxanda pörtüb
pul-pul oldu, lakin Ruf bunu sezmədi, çünki Martin səkkiz ay günün

altında qalmış, üzü yanib qapqara qaralmışdı. Lakin yaxalığın oğlanın boynunda sürtüb açdığı zolağı gün qarası da gizlədə bilməmişdi. Odur ki, Ruf bunu gören kimi təbəssümünü zorla saxladı. Lakin Ruf Martinin kostyumuna baxanda daha gülümsəməyə həvəsi də qalmadı. Bu dəfə şalvar lap onun əyninə idi, onu yamanca tuturdu; bu, Martinin sifarişlə tikilmiş ilk kostyumu idi; Martin isə bu kostyumda daha boy-buxunlu və zərif görünürdü. Bundan əlavə, oğlanın əlində kepka əvəzinə, yumşaq bir şlyapa vardı; qız dərhal oğlana buyurdu ki, şlyapanı başına qoysun, görək onu necə tutur və onun xarici görünüşünü təriflədi. Ruf heç bir zaman belə bəxtiyar olmamışdı. Martindeki bu dəyişiklik onun işidir və bununla qürurlanaraq, gələcəkdə də ona necə istiqamət verəcəyini indidən xəyalında gəzdirdi.

Lakin Rufu ən mühüm görünən bir şey: Martinin danışığında baş vermmiş dəyişiklik, xüsusilə, sevindirirdi. O, indi nəinki daha dürüst, həm də çox sərbəst danışdı, onun söz ehtiyatı da xeyli zənginləşmişdi. Doğrudur, hissiyata qapıldığı zamanlar özünü unudub yenə də məhəlli, şit sözlər işlətməyə başlayır və söz sonluqlarını yeyirdi; o, bəzən təzəcə öyrəndiyi sözü tələffüz etmək istərkən dili dolaşırdı, tutulurdu. Lakin məsələ yalnız ifadələrin dürlütlüyündə deyildi. Onun danışığı gətdikcə səlisləşir, o, məzəli, ağıllı sözlər işlədirdi, bunlar da Rufu son dərəcə sevindirirdi. Onun təbii yumoru özünü bürüzə verirdi ki, buna görə də yoldaşları onu həmişə sevirdilər, lakin Martin əvvəllər lazımı qədər münasib söz bilmədiyindən qızın yanında özünün məzəli danışmaq qabiliyyətini göstərə bilməzdi. Amma indi o, yavaş-yavaş alışmışdı və daha qızın yanında özünü yad bir adam kimi hiss etməzdi. Ancaq o, yenə də həddindən artıq ehtiyatlı tərənər, məzəli, sərbəst bir tərzdə söhbət aparmağı yenə də Rufun ixtiyarına buraxırdı; doğrudur, ondan geri qalmamağa çalışırdısa da, bir dəfə də olsun, sözə başlamaq təşəbbüsünü öz üzərinə götürməmişdi.

O, qıza yazmağa başladığından danışdı, öz planını – qazanmaq və oxumağı davam etdirmək üçün yazmaq istədiyini izah etdi. Lakin onun ümidi qırıldı: Ruf bu plana şübhə ilə yanaşdı, dodaq büzdü.

Qız açıqdan-açığa ona:

– Bilirsinizmi, hər cür başqa sənət kimi, ədəbiyyat da sənətdir, – dedi. – Mən, əlbəttə, mütəxəssis deyiləm, mən ancaq həmiyə məlum olan həqiqətləri deyirəm. Qabaqca üç il, bəlkə də, lap əla beş il oxuyub öyrənmədən axı dəmirçi də olmaq olmaz. Lakin yazıçılar dəmirçilərdən

daha yaxşı qazanırlar və yaqın ki, buna görə də bir çoxları yazıçı olmaq istədiklərə və hətta qələmlərini də sınayırlar.

Martin:

– Axı siz nə üçün bu fikirdəsiniz ki, mənə ədəbi istedad yoxdur? – deyə soruşdu, fikrini belə yaxşı ifadə edə bildiyinə görə üyərində sevindi; onun xəyalı isə dərhal işə düşdü, qonaq otağında gedən bu söhbəti, sanki, kənardan gördü; bununla yanaşı, gözləri önündə əvvəlki həyatından yüzlərcə qaba və iyrənc lövhə canlandı.

Lakin bütün bu qarmaqarış, rəngarəng həyat lövhələri onun düşüncələrinin cəryanını pozmadan, söhbətin sürətini azaltmadan bir an içində gəlib Martinin gözləri önündən keçdi. Martin öz təxəyyülünün ekranında bu gözəl, nazlı qızı və özünü, bütün yar-yarışıq mədəniyyət və yaxşı tərbiyəyə dalalat edən, rahat bir otaqda, kitablar və tablolar arasında otubur ürayəyatan qəşəng bir ingilis dilində söhbət edən gördü. Gözü oxşayan, aydın şaqaqlarla işıqlandırılan bu səhnə, elə bil ki, ekranın ortasını tuturdu. Ətrafda, ekranın kənarlarında isə, tamamilə başqa səhnələr gözə görünür və gözdan itirdi, o da bir tamaşaçı kimi, bu səhnələr içərisindən seçib istədiyinə baxa bilərdi. Qırmızıya çalan parlaq işıq şüaları ilə aydın olmayan, alatoran duman içərisindən üzə çıxarılan bu səhnələr onun gözləri qarşısında bir-birini əvəz edirdi. O, meyhanada tünd viski içən kovboyları görür, ətrafda gedən söyüş dolu kobud danışqları eşirdi; Martin özü də buradadır, piştəxtanın qabağında dayanıb ən qatı mey düşkünlərindən və qalmaqalçılarından bir qətrə də geri qalmadan içir, söyüş söyür, ya da hisli neft çırağının işığında onlarla birlikdə masanın arxasında oturaraq, kart paylayır və pul yerinə işlədilan fişkalı cingildədir, sonra o, özünü "Saskvehanna"nın çanı üstündə küran liverpullu ilə tutaşma başlanmazdan əvvəl qurşağa kimi çılpacaq, yumruqları düyünlənmiş halda görür; daha sonra tutqun bir səhərçağı, qiyam qalxan zaman "Con Roca" sin qana boyanmış göyartası, qıvrıla-qıvrıla can verən, ölümlə çəkişən baş köməkçi, əlində tapanca tüstülənən kapitan, ətrafda isə lənət yağdıran, qəzəbdən üzleri eybəcər hala düşmüş dəstə-dəstə matrosların onun gözüne göründü; sonra o, bu mənzərələrdən gözünü çəkib yenə parlaq şaqaqlarla işıqlandırılan əsas qovqalardan uzaq mənzərəyə qayıtdı, yenə Rufu kitablar və tablolar arasında özü ilə söhbət edən gördü; böyük royalı gördü, bir az sonra Ruf ona bu royalda havalər çalacaqdır;

özünün dürüst qurulmuş və tələffüz edilmiş bu cümləsini eşitdi: "Axı siz nə üçün bu fikirdəsiniz ki, mənə ədəbi istedad yoxdur?"

Qız gülə-gülə etiraz edib dedi:

– Hətta adamın dəmirçilik qabiliyyəti olsa belə, məgər bu, kifayətdirmi? Mən heç bir vaxt eşitməmişəm ki, əvvəlcə təlim almadan, şagird olmadan bir kəs dəmirçi olsun.

O:

– Yaxşı, siz mənə nə məsləhət görürsünüz? – deyə soruşdu.
– Lakin bir şeyi yadda saxlayın ki, yaza biləcəyimi, doğrudan da, duyuram. Bunu izah etmək çətindir, lakin bu, belədir.

Buna cavab olaraq qız dedi:

– Yazıçı olacaqsınız, olmayacaqsınız, bunun fərqi yoxdur, lakin siz hökmən oxumalısınız. Hansı sənəti seçirsinizsə seçin, sizə təhsil lazımdır, həm də bu təhsil təsadüfi deyil, müntəzəm olmalıdır. Siz gərək məktəbə gedəsiniz.

– Hə... – deyə Martin söbə başladı, lakin qız onun sözünü kəsib dedi:

– Onda da yazıcılığı davam etdirə bilərsiniz.

O, kobud cavab verərək:

– İstər-istəməz davam etdirməli olacağam, – deyirdi.

– Axı nə üçün?

Qız Martina, demək olar ki, narazı halda baxdı: oğlanın inad etməsi, dediyi sözün üstündə durması onun xoşuna gəlmirdi.

– Çünki bunsuz oxumaq da mümkün olmayacaqdır. Axı mən yeməliyəm, kitab alməliyəm, geyinməliyəm.

Məliyə:

– Mən həmişə bunu yaddan çıxarıram, – dedi. – Anadan hazır gəlirlə birlikdə doğulsaydınız, nə yaxşı olardı!

O cavab verib deyirdi:

– Sağlam olmağı, xəyallar bəsləməyi daha üstün tuturam, gəlir isə olacaqdır. Mən... xatirinə... başqa bir şey xatirinə (az qalmışdı, desin ki, "sizin xatirinizə") min cür əməllərdən çıxardım.

Qız zərəfətə salıb, dənizə gəldiyini göstərərək, bərkəndə dedi:

– "Əməllərdən çıxardım" deməyin! Bu, çox kobud sözdür.

Martin çəşib qaldı, part oldu. O:

– Siz haqlısınız, – dedi. – Zəhmət olmasa, həmişə mənim səhvimi düzəldin.

Ruf tarəddüd edərək:

– Mən... mən məmnuniyyətlə, – deyə cavab verirdi. – Sizdə yaxşı cəhətlər çoxdur və mən də istərdim ki, bütün bunların hamısı daha yaxşı olsun.

Martin qızın əlində yenə də dərhal gilpalçığa çevrildi və Rufun ondan istədiyi şeyi yapmasını ehtirasla arzuladı. Ruf isə eyni ehtirasla ondan təsəvvüründə ideal hesab etdiyi təmsil əsasında bir kişi yaratmaq istəyirdi. Qız ona orta məktəbə qəbul imtahanlarının bazar ertəsi başlanacağını dedikdə Martin elə o saat bildirdi ki, imtahan verməyə gedəcəkdir.

Bundan sonra qız royalın dalına keçdi, uzun zaman onun üçün çalılıb-oxudu. O isə möhtəris gözlərlə qıza baxır, ondan vəcdə gəlir və heyrat edirdi ki, nə üçün yüzlərlə pərəstişkar Rufun başına dolanmır, özü kimi onu dinləmir, özü kimi onun həsrətini çəkmir.

ONUNCU FƏSİL

Martin bu axşam Morzlargildə nahara qaldı və Rufun böyük sevincinə səbəb oldu, çünki qızın atasına çox gözəl təsir bağışlamışdı. Söhbət dənizçi sənətindən gedirdi – Martin də ki bunu beş barmağı kimi bilirdi; Mister Morz isə sonradan onun haqqında rəy söyləyib dedi ki, çox qanacaqılı, ayıq və sağlamfikirli oğlandır. Martin kobud sözlər və yanlış ifadələr işlətməməyə çalışır, buna görə də yavaş-yavaş danışıq və öz fikirlərini daha yaxşı izah edirdi. Nəhar zamanı o, birinci dəfəyə, təqribən, bir il bundan əvvəlkinə nisbətən indi özünü daha sərbəst aparır, lakin təvəzökar tərənir, müəyyən dərəcədə utanırdı; bu isə missis Morzun çox xoşuna gəlir, Martin-dəki dəyişiklik onda ürəyayatan bir heyrat doğururdu.

Missis Morz sonradan öz ərinə:

– Bu, birinci kişidir ki, Rufun diqqətinə layiq olmuşdur, – deyirdi. – Qız həmişə kişilərə qarşı elə laqeydlik göstərirdi ki, mən hətta təşvişə düşməyə başlamışdım.

Mister Morz təəccüblə ona baxdı. O soruşdu:

– İstəyirsən ki, bu cavan matros qızda qadınlıq hissi oyatsın?

– İstəmirəm ki, qız qayıb, sonra torpağa getsin. Əgər Martin idən onda, ümumiyyətlə, kişilərə qarşı maraq oyatsa, bu, çox yaxşı olar.

Mister Morz onunla razılaşaraq:

– Çox gözəl! – dedi. – Lakin fərz edək ki, mənim əzizim, bəzən fərziyyələrlə də məşğul olmaq lazım gəlir, fərz edək ki, o, qızı ümumiyyətlə yox, xüsusən maraqlandırdı, onda nə olsun?

Missis Morz gülə-gülə:

– Bu mümkün olan şey deyil, – dedi. – O, qızdan üç yaş kiçikdir, bir də ki bu heç mümkün deyildir! Axır yaxşı olar. Sən mənə inan.

Beləliklə, Martin İdenin rolu çox dəqiq şəkildə müəyyən edildi. Martin özü isə bu zaman çox qərribə bir təşəbbüs üzərində ətraflı düşünürdü, bunu Arturla Norman onun beyninə salmışdı. İş burasında idi ki, onlar bazar günün velosipedlə şəhərdən kənara gəzməyə getmək istəyirdilər. Martin Rufun da getmək istədiyini öyrənməşdi, əlbəttə, çox çətin ki, bu gəzinti ilə maraqlanardı. O, ömründə velosiped sürməmişdi, lakin bir halda ki, Ruf sürür, onda onun başqa əlacı qalmır, daha heç bir şübhə yoxdur ki, o da öyrənməlidir. Buna görə də evə qayıdarkən yolda mağazaya girdi və qırx dollara bir velosiped aldı. O, bu məbləği ən ağır zəhmət bahasına belə bir aya da qazana bilməzdi və təbii ki, bu, Martini var-yoxdan çıxarırdı. Lakin "Gəncliyin yol yoldaşı"nın verəcəyi dörd yüz iyirmi dolları "İcmalçı"dan almalı olduğu yüz dollara əlavə edib hətta sevindi ki, bütün bu pulların, heç olmasa, bir hissəsini ağıllı-başlı bir şeyə sərf edə bilmişdir. O, ilk dəfə velosiped sürməyi öyrənməyə başlarkən şalvan və pericəyi ilib cınladı. Lakin belə bir vəziyyət də onu çaşdırıb pərt edə bilmədi. Martin elə həmin dəqiqə Higginbotamın dükanından telefonla dərziyə zəng çaldı və özünə təzə kostyum sifariş verdi. O, sonra velosipedi bayırdan qalxan dar pilləkənlə yuxarı sürüyüb öz daxmasına saldı. Çarpayını divanın yanından çəkəndə isə otaqda yalnız ona və velosipedə yer qaldı.

O, bazar gününü qəbul imtahanlarına hazırlaşmağa sərf etməyi qərara aldı, lakin inci ovu haqqında hekayə onu elə tutdu, elə cəlb etdi ki, beynində alışıb-yanan lövhələrin gözəlliyini kağız üzərində canlandırmağa çalışaraq, bütün gününü yaradıcılıq həyəcanı içərisində keçirdi. Bu bazar günü "İcmalçı" onun dəfinəxatərlər haqqında hekayəsini yenə də buraxmamışdı, lakin Martin buna görə zərər qədər də pərt olmamışdı. O, öz xəyalının qanadlarında uçub çox yüksəklərə qalxmış, hətta iki dəfə nahar etməyə çağırıldığını belə eşitməmişdi. Beləliklə, Martin, adəti üzrə, mister Higginbotamın

bazar günləri münasibətilə bəşirtirdiyi ləzzətli nahar yeməyindən də dadmadı. Bu cür nahar yeməkləri mister Higginbotam üçün həyat yollarında qazandığı müvaffəqiyyəti gözgörəti sübut edirdi və o da həmişə belə nahar zamanı amerikan həyat tərzinin müdrikliyindən və həyat tərzinin adamlara verdiyi böyük imkanlardan qaba şəkildə boşboğazlıq edə-edə danışırdı; o, xüsusilə, qeyd edirdi ki, həmin həyat tərzinə adama tərəvəz dükanının pirkəşiyindən ticarət müəssisəsinin sahibi mərtəbəsinə qalxmaya imkan verir.

Bazar ertəsi səhər Martin inci ovu haqqında yarımcıq qalmış oçerkinə qəmli-qəmli baxdı və çıxıb Oklend məktəbinə getdi. O, bir neçə gündən sonra gəlib imtahanların nəticələrini öyrənmək istədikdə ona bildirdilər ki, qrammatikadan savayı, bütün fənlərdən kəsilibdir.

Professor Xilton qalınşüşəli eynəkləri arxasından ona baxa-baxa dedi:

– Qrammatikanı çox gözəl bilirsiniz, lakin başqa fənlərdən heç nə bilmirsiniz, qətiyyən, heç nə bilmirsiniz, Birləşmiş Ştatların tarixinə dair suallara cavablarınız isə dəhşətlidir, hə, məhz dəhşətlidir, başqa söz tapmaq mümkün deyil. Mən sizə məsləhət görərdim ki...

Professor Xilton susdu və ona öz sınaq şüşələrindən birinə baxdığı kimi laqeyd və kinli-kinli baxdı. O, məktəbdə fizikadan dərs deyirdi, ailəsi böyükdü, az maaş alırdı, bilik ehtiyatını isə tutuquşu sözləri əzbərlədiyi kimi, əzbərləyib yığmışdı.

Martin ağır-fəqir:

– Bəli, nə, ser? – dedi; təəssüf etdi ki, professor Xiltonun əvəzinə, onunla məlumat şöbəsində çalışan kitabxanəçi söhbət eləmir. – Mən sizə məsləhət görərdim ki, hələ iki il də ibtidai məktəbdə oxuyasınız. Xoş gəldiniz!

Bu məğlubiyyət Martinə o qədər də toxunmadı, lakin professor Xiltonun dediklərini Rufa danışanda onun necə kədərləndiyini gördü və heyret etdi. Rufun kədəri elə aşkar idi ki, Martin də imtahanlarda kəsildiyinə təəssüf etdi – özünə görə yox, qıza görə.

Qız:

– Gördünüz ki, – dedi, – mən haqlı imişəm. Siz bəzi tələbələr-dən xeyli çox bilirsiniz, lakin imtahandan çıxma bilmirsiniz. Səbəbi də odur ki, siz həmişə hərdən-bir, imkan tapanda və qeyri-müntəzəm oxumusunuz. Siz müəyyən bir sistem üzrə oxumalısınız, bunun

üçünsə yaxşı müəlliminiz olmalıdır. Əsaslı surətdə bilik almaq lazımdır. Professor Xilton haqlıdır, mən sizin yerinizə olsaydım, ibtidai axşam məktəbinə girərdim, siz il yarım da bütün kursu keçib qurtarsınız, altı ay da artıq vaxtınız qalar. Bundan əlavə, gündüzlər yaza və ya öz qələminizlə çörək pulu qazana bilməsəniz, başqa bir iş görməyə də vaxtınız olar.

"Lakin mən gündüz işləsəm, axşamlar isə məktəbə getsəm, onda bəs sizinlə nə vaxt görüşərim?" – Martinin ilk fikri bu oldu, lakin onu açıb deməkdən qorxdı, bunun əvəzində dedi:

– Axşam məktəbinə getmək mənim üçün lap uşaq oyunudur. Bilsəydim ki, bu işdən bir şey çıxacaq, əlbəttə, mən heç nəyə baxmazdım, əhəmiyyət verməzdim. Lakin, mənə, bu işdən bir şey çıxmayacaq. Məktəb müəllimlərinin rəhbərliyi altında oxumaqdansa, mən hər şeyi özüm təbəşinə daha tez öyrəne bilərdim. Məktəbə getmək əbəş yə vaxt sərf etmək deməkdir (Martin Rufu, özünün ona qovuşmaq arzusunu düşünürdü). Mən isə boş yə vaxt sərf eləyə bilmərəm! Mənim vaxtım yoxdur!

– Lakin irəlində axı siz çox iş görməlisiniz.

Ruf məhrəbancasına ona baxdı. Martin isə qızın dedikləriylə razılaşmadığına görə ürəyində özünü kobud heyvan adlandırdı.

Qız:

– Fizika və kimya üçün sizə laboratoriya lazımdır, – dedi. – Siz özünüz təbəşinə heç bir vaxt cəbrin və həndəsənin öhdəsindən gələ bilməsiniz. Sizin rəhbəriniz, müəxəssis müəllimləriniz olmalıdır.

O, biranlığa susdu, qıza daha yaxşı cavab vermək üçün götür-qoy etdi, sonra dedi:

– Elə bilməyin ki, mən öyünürəm. Bunun məsələyə heç bir daxli yoxdur. Lakin mənə həmişə belə bir hiss təqib edir ki, hər şeyi asanlıqla öyrəne bilərəm. Mən özüm hər şeyi öyrəne bilərəm. Ördək suya aludə olduğu kimi, mən də elmə, biliyə aludəyəm. Siz özünüz gördünüz ki, qrammatikanın öhdəsindən necə gəldim. Mən hələ bir çox başqa şeylər də öyrənmişəm. O qədər çox şey ki siz təsəvvürünüze belə gətirə bilməsiniz. Axı mən hələ yenica öyrənməyə başlamışam. Mənim hələ... – o, bir an söz tapa bilmədi və sonra qətiyyətlə dedi, – sövq-təbim çatışmır. Axı mən təzəcə xəttə durmağa başlamışam.

Qız onun sözünü kəsib soruşdu:

– Xəttə durmaq nə deməkdir?

O:

– Yəni ki bir şey ayırd eləmək, başa düşmək, – dedi.

Qız təkrarən:

– Bu cümlənin heç bir mənası yoxdur, – dedi.

Onda Martin fikrini başqa cür ifadə etmək istədi:

– Mən ancaq indi özümdə istiqamət olduğunu başa düşürəm.

Bu dəfə Rufun ona yazığı gəldi, buna görə də susub, heç nə demədi. Martin isə sözünə davam etdi:

– Mən elmi dəniz xəritələrinin saxlandığı göyertədəki şturman otağı kimi təsəvvür edirəm. Mən kitabxanaya gələndə bunu həmişə düşünürəm. Müəllimin vəzifəsi öz şagirdini bir-bir bütün xəritələrlə tanış etməkdir. Vəssalam. O, bələdçi kimi bir şeydir: öz başından heç bir şey çıxara bilməz. O, yeni heç bir şey yaratmır. Xəritələrdə hər şey var. Müəllim isə yeni başlayan şagirdə ancaq nəyin harada yerləşdiyini göstərməlidir ki, o çəşib yolunu azmasın. Mən isə yolu-mu azmaram. Mən ölkələrin yerini göstərməyi, təyin etməyi bacarıram. Özü də, adətən, mən nəyi etməyi qanıram. Deyəsən, yənə nəyi isə çəşbaş saldım, hə?

Ruf:

– "Nəyi etməyi" yox, "nə etməyi" – dedi.

O, minnətdarlıqla:

– Doğrudur, nə etməyi – deyə təkrar etdi. – Nədən danışırıdım?

Hə, dəniz xəritələrindən. Bilirsiniz, necə deyirlər, bəzi adamlar...

Qız yənə onun səhvini düzəldərək:

– Adamlara, – dedi.

– Bəzi adamlara bələdçilər lazımdır. Bu belədir. Mənə isə elə gəlir ki, onlarsız da keçinə bilərəm. Mən bu xəritələrin oyan-buyanına çox keçmişəm, hansı xəritələrin mənə lazım olduğunu da, hansı sahələri tədqiq etmək lazım gəldiyini də bilirəm. Bir də ki mən özüm təbəşinə onları daha tez tədqiq edə bilərəm. Donanmanın sürəti həmişə ən yavaş gedən gəminin sürətilə ölçülür; hə, deyirəm ki, elə məktəb də bunun kimi. Müəllimlər ayaq saxlayıb geri qalan şagirdləri gözləməlidirlər, mən isə özüm təbəşinə daha tez irəliləyə bilərəm.

Qız sevdiyi bir əsərdən misal gətirib dedi: "Tək yola çıxan adam hamıdan yeyin yeriyib irəliləyir".

Bunun cavabında Martin, az qala, birdən-birə: "Lakin mən tək yox, sizinlə qoşa yerimək istərdim", – deyəcəkdi. Onun qarşısında

günəşin şəfaqlarına boyanmış əngin fəzaların və ulduz yollarının möhtəşəm mənzərəsi canlandı. O, qızla əl-ələ verib, bu fəzaları və ulduz yollarını uçub keçir, qızın açıq-qızılı saçları isə dalğalanaraq, onun yanaqlarına toxunur. Martin elə həmin dəqiqə öz nitqinin miskinliyini duydu. Sən, ey haqq Allah! Nə olar, kömək et, hər şeyi qıza elə danışa bilim ki, mənim gözümə görünənləri o da görsün! Qəflətən özünün düşüncələr aynasında görünən lövhələri qızın qarşısında təsvir etmək arzusu, ehtiraslı, yenilməz bir arzu, şiddətli bir ağrı kimi, onun iliklərinə qədər işlədi. Bu vaxt birdən-birə o, hər şeyi başa düşdü! Axır ki, bu sirrin açarı əlimə keçdi! Axı böyük ustadlar – şairlər və adiblər məhz bu cür edirlər. Onların əməti də bundadır. Onlar gördükləri, düşündükləri və duyduqları hər şeyi söz vasitəsilə başqa insanlara çatdırmağı bacarırlar. Günün altında mürgü çalan köpək yuxuda tez-tez ingildəyir və hürür, lakin köpək onu zingildəməyə və hürməyə məcbur edən səbəbləri anlada bilməz! Mənim özüm də qızmar günəş altında yatmış köpəkdən yaxşı vəziyyətdə deyiləm; mən də gözəl, qəribə, əsarəngiz yuxular görürəm, fəqət onları Rufa danışmaqda acızam. Lakin indi daha bəsdir, yatmışam, mən gözlərim və dilim açılmayınca, öz xəyallarımın qəribə, gözəl xəzinəsinin incilərindən Rufa danışmağı bacarmayınca oxuyacağam, işləyəcəyəm, mən bir əzabə qatlaşacağam. Axı elə adamlar var ki, öz fikirlərini ifadə etmək sirrinə bələddirlər, sözləri özlərinin müti kələrlərinə çevirməyi bacarırlar, onları əlaqələndirib maharətlə işlədirlər, nəticədə yeni bir şey alınır, bu yeni şey isə ayrı-ayrı mənaların adicə məcmusundan daha dərinidir. Martin çoxdan onu incidən sirri açdığını düşünüb biranlıq dərin sarsıntı keçirdi, günəşli və ulduzlu fəzalar isə yenə də onun gözləri önündə parlağa başladı. Nəhayət, o, araya çökmüş sükuta heyrat edərək, özünə gəldi və gördü ki, Ruf çox bir təbəssümlə ona baxır. Martin:

– Mən indicə ayıq ikən yuxu göürdüm, – dedi və bu sözləri deyərək ürəyi daha şiddətlə döyündü.

O, bu sözləri necə tapa bilməlidir? Bu sözlər söhbət əsnasında Martinin nə üçün susduğunu doğru izah edirdi. Bu bir möcüzə idi! O heç bir zaman öz gözəl fikirlərini bu qədər gözəl ifadə etməmişdi. Axı o heç bir zaman belə bir təşəbbüsdə də olmamışdı. Əlbəttə ki, indi hər şey aydındır. O, təşəbbüsdə olmamışdır. Suinbern, Tennison, Kiplinq və başqa böyük şairlər təşəbbüs göstərmişlər və bu təşəbbüs

baş tutmuşdur. O, özünün "İnci ovçuları" yazısını xatırladı. O heç bir zaman qəlbində yaşayan gözəlliyi sözlərlə təsvir etməyə çalışmamışdı. Çalışsaydı, təsvir etsəydi, hekayə tamamilə başqa cür çıxardı. O, nə qədər gözəl şey təsvir etmək imkanını əldən verdiyini düşünərkən, az qala, dəhşətə gəlirdi, xəyalı isə onu çəkib uzaqlara aparırdı; o, birdən-birə fikirləşdi: mənə talatüma gətirən gözəlliyi, böyük şairlər kimi, şəraq, nəcib, zərif şeir misraları vasitəsilə nə üçün ifadə etməyim? Heç olmasa, Rufa olan məhəbbətimi, bu məhəbbətin əsarəngiz məlahətini və ülvü, mənəvi mənasını ifadə edirəm. Nə üçün mən şairlərin etdiyi kimi edə bilmirəm? Onlar məhəbbəti tərənnüm edirlər. Mən də tərənnüm edəyəm, lənət sənə, kor şeytan!

Bu sözlər Martinin qulaqlarında göy gurultusu tək eşidildi. O, xəyala dalmış və həmin sözləri ucadan demişdi. Martin pörtüdü və gün altında yanib rəngi tunca çaldığına baxmayaraq, qıpqırmızı qızırdı. Çıldırtı ilə:

– Mən... mən... lütfən, bağışlayın, – dedi. – Mən fikrə getmişdim...

Ruf zarafata salmağa çalışaraq, hünərlə dedi:

– "Mən dua edirdim" sözlərini necə deyirsinizsə, siz də onları eləcə dediniz, – lakin qızın butun varlığı asim-asim əsirdi.

Ruf tanıdığı adamın dilindən ömründə ilk dəfə lənət sözü çıxdığını eşitmiş və buna görə dərin sarsılmışdı; səbəbi də yalnız onda deyildi ki, qulağına pis söz çatıb onu təhqir etməsi və ədəb-ərkan hissi tapdanmışdı; Rufu qorxudan qayğı ilə gizlədilmiş ismət yuvasına qəflətən soxulan şiddətli, başsız küləklər.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, qız onun günahından keçdi və özü də yumşaqlığına təəccüb etdi. Martini bağışlamaq, nədənsə, çətin deyildi. Həyat şəraiti başqalarına verdiyi bir çox imkanı oğlana verməmişdi. Lakin o, bu nöqsanı düzəltməyə çalışırdı və indinin özlündə belə, bir çox nəticələr əldə etmişdi. Qızın ağlına gəlmirdi ki, özünün yumşaqlığını daha aydın izah edən başqa səbəblər də var. O, Martina əsl məhrəbanlıq göstərirdisə də, özü bunu sezmirdi. Bir də ki sezməyə bilməzdi. O, ömrünün iyirmi dörd ilini dinc yaşamış, öləri də olsa, bir dəfə belə bənd olmamışdı, buna görə də öz duyğularından baş açma bilmirdi, indiyə kimi eşq atəşinə yanmadığından başa düşmürdü ki, hazırda onu isidən eşqin özüdür.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Martin yenidən öz "İnci ovcuları" oçerkinə girişdi və şeir yazmaq arzusu onu işdən ayırmasaydı, ehtimal ki, əsəri çox tez qurtarardı. Martinin yazdığı şeirlər məhəbbətdəndi, onların ilhamçısı isə Rıfdu.

Lakin o, bir şeirini belə yazıb qurtara bilmədi. Nəcib şeir sənətinə belə qısa bir müddətdə öyrənmək mümkün deyildi. Şeirin ahəngi, vəznı, ümumi quruluşu öz-özlüyündə lazımı qədər mürəkkəbdı, lakin bütün bunlardan başqa, na isə güclə seziłan daha bir şey vardı; o, bu cəhəti böyük şairlərin şeirində görür, fəqət heç bir vəçhlə öz şeirlərinə aşılaya bilmirdi. Bu, şeirin ruhu idi ki, onu da Martin nə qədər əllaşırıdısa, qavraya bilmirdi. Bu şeir ruhu Martinin gözələrinə na isə bir halə kimi, qızmar havanın rəngdən-rəngə çalan dumanı kimi görünürdü, həmişə o, əlini atan kimi tüstü parça-parça olub dağılırdı, bəxti gətirəndə də yalnız həmin parçaları tutur, yalnız ayrı-ayrı gözəl misralar yazı bilirdi, bu misralar isə Martinin beynində mahnı kimi səslənir və ya gözələri önündən xəyalı kölgələr kimi galib-keçirdi. Bu, Martina yaman əzab verirdi. Gözəl duyğular dilinin ucunda idi, lakin yazıya köçürdükdə adı, sönük cümlələr çıxırdı. Martin şeirlərini ucadan özüna oxuyurdu. Vəzn bütün qayda-qanunlara əsasən saxlanmışdı. Qəfiyə və ahəng da yerli-yerində idi, lakin, təəssüf ki, şeirlər nə atəşin bir hərərətin, nə də əsl ilhamın nəticəsi idi. O, nədən belə olduğunu heç bir vəçhlə başa düşə bilmir və buna görə də bəzən bütün ümidini itirib, yenidən öz oçerki üzərinə qayıdırdı. Nəsr daha müti bir alətdi.

Martin "İnci ovcuları" oçerkindən sonra dənizçilik peşəsi haqqında, tsbağa ovu haqqında, şimal-şərq küləkləri haqqında daha bir neçə oçerk yazdı. Bundan sonra o, öz gücünü sinamaq istədi, süjetli kiçik bir hekayə yazmaq təşəbbüsündə oldu və işə bütün varlığı ilə qapıldığından hər şeyi unudub, bir hekayə əvəzinə, düz altı hekayə yazdı və müxtəlif jurnallara göndərdi. O, kitabxanaya getdiyi və ya Rufa baş çəkdiyi saatlar istisna edilməklə, səhərdən axşama kimi, hətta gecəyarısına qədər gərgin və səmərəli işləyirdi. Bu günlər Martin son dərəcə bəxtiyardı, onun həyatı dolğun və gözəldi, yaradıcılıq ehtirası onu bir an belə tərk etmirdi. Əvvəllər allahların imtiyazı hesab etdiyi yaratmaq səadəti indi ona da nəsi b olmuşdu. Ətrafındakı hər

şey – çürümüş tərəvəz və sabunlu su qoxusu, bacısının şişkin gövdəsi və mister Higginbotamın hiyləgər siması – bütün bunlar Martina bir yuxu kimi gəlirdi. Real aləm yalnız onun beynində mövcuddu və yazdığı hekayələr isə bu aləmin parçaları idi.

Günlər həddindən artıq qısa görünürdü, çünki Martinin baş vurmaq istədiyi bilik səhələri dedikcə çoxdu. O, yuxu üçün ayırdığı vaxtı azaldıb, beş saata çatdırdı və aydınlaşdırdı ki, bu, tamamilə kifayətdir. O, dörd saat yarım yatmağa belə çalışdı, lakin təəssüflə beşsaatlıq normaya qayıtmalı oldu. O, bütün qalan vaxtını vəcdilə öz məşğələlərinə həsr edir, dərsləklərə baxmaq üçün yazısına könlüsüz ara verir, kitabxanaya getmək üçün dərsləkləri bir kənara qoyurdu; elmin şturman otağından və ya da yol tapıb öz əsərlərini yeridə bilmiş yazıçıların hekayələriylə dolu jurnallardan kədərlə ayrılırdı. Martin Rufgildə olanda və hər dəfə durub gedəndə, əla bil, qızı zorla öz qəlbindən qoparmalı olurdu; onlardan çıxanda isə mümkün qədər tez kitabların üzərinə qayıtmaq üçün qaranlıq küçələrdən qaçaraq yüyürüb keçirdi. Lakin ən çətinı cəbr və ya fizika kitabını qapamaq, qələmi, dəftəri bir kənara qoymaq və yorğun gözəlerini yummaq qərarına gəlmək idi. Heç olmasa, belə bir müddətdə həyatdan ayrılmaq Martina çox çətin gəlirdi və o yalnız belə bir fikirdən təsəlli alırdı ki, beş saatdan sonra saat zəng çalıb onu yenidən oyadacaqdır. O yalnız beş saat itirəcək, sonra isə qulaqlara işləyən zəng səsi onu mənasız yuxunun pancasından çəkib alacaq və yenidən qarşısında on doqquz saat dəlbədal işləmək imkanı açılacaqdır.

Bu ara vaxt galib-keçirdi, Martinin pulu qurtarmaq üzrə idi, qonorar isə hələ ki gəlmirdi. "Gəncliyin yol yoldaşı"na göndərdiyi əlyazmasını bir aydan sonra geri qaytardılar. Hekayəni nəsr edə bilməyən səbəbləri çox nəzakətli şəkildə əsaslandırıldığından Martina nəşirə qarşı rəğbət hissi belə oyandı. Lakin "San-Fransisko icmalçısı"nın işi başqa idi. Martin iki həftə gözəldikdən sonra oraya məktub yazdı, bir həftədən sonra bir də yazdı. Axırda redaktorla söhbət etmək üçün redaksiyaya getməyə məcbur oldu. Lakin kürənsaçlı bir gənc cildinə girib qapını gözəylən cəhənnəm köpəyi ona bu cür gorkəmli bir şəxsiyyəti öz gözü ilə seyr etməyə imkan vermədi. Beşinci həftənin axırında izahatsız-filansız əlyazması poçt ilə geri qaytarıldı. Heç nə, nə çap olunmamağın səbəbi, nə də izahat məktubu yazılmamışdı. San-Fransiskonun ən iri qəzetlərinə göndərdiyi başqa əlyazmaları da

aradan çox keçməmiş eynilə geri qaytarıldı. Onda Martin əsərlərini Şərç ştatlarında çıxan jurnallara göndərdi, lakin bir göz qırpmında onların hamısını geri aldı, doğrudur, hər dəfə yazılı şəkildə xəbər verirdilər ki, istifadə etmək mümkün deyildir. Onun hekayələrinin də qisməti eyni şey oldu. Martin hekayələri dalbadal bir neçə dəfə oxudu və onlar ona elə xoş gəldi ki, qəzetlərdən birində əlyazmalarını hökman makinada yazdırmaq lazım gəldiyini oxumayınca onların nə üçün belə bir qətiyyətlə jurnallar tərəfindən rədd edildiyini başa düşə bilmədi. Hər şey aydınlaşdı. Şübhəsiz, redaktorlar elə məşğuldurlar ki, qarmaqarışq xətləri öyrənməyə vaxt sərf edə bilməzdilər. Martin kirayə yazı makinası götürdü və bütün günü makinada yazmağı öyrəndi. O, indi hər axşam gündüz yazdıqlarının hamısını çap edirdi, bundan əlavə, yavaş-yavaş əvvəlki əsərlərinin hamısını da makinada yazdı. Makinada yazılmış əsərlər də geri qaytarılmağa başlandıqda Martinin heyratı yerə-göyə sığırdı. Martinin üzü tərs bir ifadə aldı, çənəsi hirsli irəli çıxdı və o, inadına salıb öz əlyazmalarını yeni-yeni ünvanlara göndərməkdə davam etdi.

Nəhayət, onun ağına gəldi ki, əsərləri haqqında özünün fikir söyləməsi çox çətinidir. O, əsərlərinin Hertrudaya təsirini yoxlamağı qət etdi və bir neçə hekayəsini ona oxudu. Hertrudanın gözləri parladı və o, iftixarla Martinə baxıb dedi:

– Belə şeyləri yamanca yazırsan, ha!..

Oğlan səbirsizliklə Hertrudanın sözünü kəsərək:

– Ha, ha, – dedi. – Yaxşısı budur, de görüm sənə xoşuna gəlirmi? Hertruda:

– Allah günahından keçsin! – deyərək səsləndi. – Bir gəl xoşuma gəlməsin. Məni yamanca tutub; az qalır, gözlərim qaralsın.

Lakin Martin hiss edirdi ki, hekayəsinin bəzi yerləri bacısına həç də aydın deyil. Onun mehriban üzündə heyrat ifadəsi donub qalmışdı. Martin susub gözləyirdi.

Uzun fasilədən sonra Hertruda dilləndi:

– Yaxşı, Mart, de görüm, bəs onların işinin axırı nə oldu? Sonrası necə olur, o, dilotu yemiş oğlan... nə ələyir, qızı alırmı?

Martin süjetin inkişafından ona tamamilə aydın görünən hekayənin sonunu bacısına başa saldıqdan sonra Hertruda dilləndi:

– Deyirəm axı, gərək belə olaydı. Bəs sən nə üçün hamısını bu cür açıq yazmısan?

Martin Hertrudaya azı on hekayə oxuduqdan sonra anladı ki, bacısına yalnız qəhrəmanların səadətiylə bitən hekayələrin sonu xoş gəlir.

Təknənin üzərinə ayılmış qəddini düzəldən və köks ötürərək qırmızı, tərlə əliylə alnını silən Hertruda deyirdi:

– Hekayə yaxşıdır, buna heç söz ola bilməz, lakin ondan mənim dərdim yaman artdı. Az qaldı, ağlayam. Ətrafda isə, onsuz da, dərd-qəm çoxdur. Mən yaxşı şey eşidəndə özümü daha yaxşı hiss etməyə başlayıram. Ancaq onlar evlənsəydilər, nə olardı... Sənə mənə açığın tutmur ki, Mart? – deyərək Hertruda həyəcanla soruşdu. – Bəlkə, bu, mənə ona görə belə gəlir ki, yamanca yorulmuşam. Yoxsa hekayə qəşəngdir, onu deyərək bilərəm ki, çox qəşəngdir. Onu hara vermək fikrindəsən?

Martin acı-acı gülümsəyərək:

– Bu oldu tamam başqa məsələ, – dedi.

– Yaxşı, onu bir yerə verə bilsəydin, onda nə qədər alardın?

– Yəqin, azı yüz dollar.

– Oh! Onu verib buraxdıra bilsəydin, nə yaxşı olardı!

Martin:

– Az pul deyil, eləmi? – dedi. Sonra isə vüqarla əlavə etdi, – nəzərə al ki, onu ikicə günə yazmışam. Gününə əlli dollar düşür!

Martin böyük həvəslə öz hekayələrini Rufa oxumaq istəyirdi, lakin buna cürəti çatmırdı. O, hekayələrindən birisinin nəşr olunacağı vaxtadək gözləməyə qərar verdi. Onda Ruf, heç olmazsa, onun ciddi-cəhdinə daha yaxşı qiymət verər. Martin arada öyrənməyini davam etdirirdi. Həç bir macərə ona elmin tədqiq olunmamış bu dərinlikləri səyahət qədər cazibədar görünmürdü. O, fizika və kimya dərslərləri aldı və cəbrlə yanaşı, fizika qanunlarını, onların sübutlarını öyrənməyə başladı. Təcrübə hissəsinə gəldikdə isə o, yazılanları yoxladan inanmaq məcburiyyətində qaldı, lakin onun qüdrətli təsəvvürü kimyəvi maddələrin hər cür qarşılıqlı təsirini, elə bil, öz gözlərilə görməkə ona kömək edirdi; buna görə də Martin onları təcrübə zamanı görmüş tələbələrədən daha yaxşı başa düşürdü. Martin dərslərlərin səhifələrindən keçib tədqiqatı təbiətin və dünyanın sirlərinə bələd olmağa başlayırdı. Əvvəllər o, dünyanı nəşə mövcud bir varlıq kimi başa düşürdü, lakin indi onun quruluşunu, enerjiylə maddənin qarşılıqlı təsirini və nisbətini anlamağa başlamışdı. İndi onun ağı həmişə çoxdan tanıdığı şeylərin izahını axtarıb tapırdı. Linglər və bloklar dənizdə

İşlətməli olduğu bucurqadlan və qaldırıcı kranları dərhal onun yadına salırdı. Açıq dənizdə gəmilərin yolunu azmamasına imkan verən naviqasiya nəzəriyyəsi birdən-birə onun üçün sadələşdi və aydınlaşdı; o, fırtınaların, yağışların, dəniz sularının qabarmasının sirrini dərk etdi, passat küləklərinin amələ gəlməsi səbəbini öyrəndi və hətta şimal-şərq küləyi haqqında oçerklər yazmaqda tələsdiyini belə düşündü. O, hər halda, hiss edirdi ki, indi həmin oçerki daha yaxşı yazı bilirdi. Martin bir gün Arturla universitetə getdi və cıqırını çəkmədən, dini pərəstisi hissiylə laboratoriyada aparılan təcrübələrə baxdı və fizika professorunun mühazirəsini dinlədi.

Lakin o, ədəbi məşğələlərindən əl çəkməmişdi. Oçerklər və hekayələr hey onun qələmindən axıb gəlirdi. O, jurnallarda nəşr olunan şeirlərə bənzər basit şeirlər yazmaqda da hələ vaxt tapırdı; sonra Martin birdən baş alıb götürüldü və iki həftənin içində qafiyəsiz şeirlə bir faciə yazdı, lakin həmin faciəni beş-altı nəşir dərhal brak etməklə onu təəccübə saldı. O, bir dəfə Genlini doyuncu oxuduqdan sonra "Xəstə çarpayısından gələn poemalar"ın timsali əsasında dəniz haqqında tam bir silsilə şeirlər yazdı. Bu, romantika və mübariz bir ruhla dolu sadə, aydın və gözəl şeirlər idi. Martin bu şeirləri "Dəniz nəğmələri" adlandırdı və bu qərara gəldi ki, onları indiyədək yazdıqlarının ən yaxşısidir. Silsilə şeirlər otuz şeirdən ibarət idi; o, bütün günü nəsr üzərində işlədikdən sonra hər axşam şeirlərin birini yazmaq silsilə şeirləri bir ayı qurtarmışdı. Nəsr üzərində birgünlük işə gəlmə, demək lazımdır ki, dəbdə olan hər hansı bir yazıçı həmin işə azı bir həftə sərf edirdi. Lakin bu cür əmək Martinin heç eyninə də deyildi. O, bunu hətta əmək belə hesab etmirdi. O ancaq dilə gəlmişdi və uzun illərdən bəri içərisində susub qalan bütün xəyallar, gözəllik haqqında bütün düşüncələr yenilməz, qüdrətli, qijiltılı bir axın şəklində kükrəyib bayıra tökülməyə başlamışdı.

Martin özünün "Dəniz nəğmələri"ni heç kəsə göstərmədi və heç yərə yollamadı. O daha redaktorlara inanmırdı. Bu səfər öz əsərini yollamasına səbəb inamsızlığı deyildi. Onun üçün bu əsər o qədər sevimli, gözəldi ki, Martin, nəhayət, Rufa öz əsərlərini oxumağa cəsarəti çatacağı bəxtiyar bir anın gələcəyini gözləyir, onu təkcə qıza oxuyub, sevincinə şərik etmək istəyirdi. O vaxta qədər "Dəniz nəğmələri"ni özündə saxlamağa qərar vermişdi, onları dönə-dönə ucadan oxumuş və nəhayət, istər-istəməz əzbərləmişdi.

O ayıq olduğu hər anı gərgin keçirir və yuxuda belə duymaqda davam edirdi; onun şüuru beş saat davam edən məcburi fəaliyyət-dəyəmə qarşı üsyan qaldıraraq, bir gündə dönə-dönə düşüncə xəyalından keçirdiklərindən yapışib, ağılaşmaz mənasız xəyallar doğururdu. Beləliklə, Martin heç vaxt dincəlmirdi və onun yerinə bədənə daha zərif, ruhan davamsız başqa bir adam olsaydı, çoxdan yatağa düşmüşdü. O, Rufa getdikcə daha az-az görüşürdü, çünki iyun ayı yaxınlaşırdı, qız bu ayın əvvəllərində imtahanlarını verib universitet diplomu almalı idi. Sənətsünaslıq bakalavri! Martin bu alimlik dərəcəsinə düşündəndə ona əl gəlirdi ki, Rufa uçub ondan uzaqlaşaraq, ələ zirvələrə yüksəlir, ömründə ona çatı bilməyəcəkdi.

Buna baxmayaraq, Rufa həftədə bir gününü Martina həsr edirdi və o, həmin gün Morzlarqildə nahara qalır, nahardan sonra musiqiyə qulaq asırdı. Bu günlər onun üçün əsl bayramdı. Morzlar ailəsinə hökm sürən mühit Martinin yaşadığı mühitə əslə oxşamırdı, həm də Rufun yaxınlığı onu əl qanadlandırdı ki, hər dəfə evə qayıdarkən, nəyin bahasına olursa olsun, həmin zirvələrə çatmağa ürayında and içirdi. Tükənməz yaradıcılıq çoxşünlüğü və könlünə əzab verən gözəllik ehtirasına baxmayaraq, Martin axır ki yalnız Rufun xətinə çalışırdı. O, hər şeydən əvvəl, aşıqı və qalan hər şeyi öz eşiqinə təbə etdirirdi. Onun üçün məhəbbət arzusu bilik arzusundan daha vacib idi. Dünya hər hansı gizli qanunların təsirinə təbə olan molekullar və atomlardan ibarət olduğuna görə qəribə deyildi, ona görə qəribə idi ki, bu dünyada Rufa yaşayırdı. Rufa əl bir möcüzə idi ki, əvvəllər heç bir zaman, hətta xəyalında belə onun gözələrinə görünməmişdi.

Lakin Martin aralarında məsafəni düşünərkən həmişə məyus olurdu. Rufa ondan intahəsiz dərəcədə uzaq idi; odur ki, ona yaxınlaşmaq üçün nə etmək lazım gəldiyini Martin heç vaxtla fikirləşib tapa bilmirdi. Öz sinfinin qadın və qızlarının həmişə ondan xoş gəlirdi, lakin Martin onlardan heç birini sevməmişdi, bu qızı isə sevdi. Məsələ onda deyildi ki, Rufa başqa sinfə mənsubdu, Martinin məhəbbəti qızı qaldırıb hər cür siniflərdən yüksəyə qoymuşdu. Rufa ayrı bir candı, bütün başqa qızlardan o qədər seçilirdi ki, Martin hətta öz məhəbbətini açmaq üçün ona necə yaxınlaşmaq lazım gəldiyini belə bilmirdi. Doğrudur, indi Martin daha çox bildiyi və daha yaxşı danışdığı bacardığı bir zamanda qız, sanki, ona yaxın olmuşdu, indi onların ümumi dili, ümumi mövzuları, zövqləri və maraqları vardı, lakin bütün bunlar məhəbbət ehtirasını

söndürə bilməzdi. Onun aşiq təsəvvürü qızı o qədər müqəddəsləşdirmişdi, ona elə cisimsiz bir məsumluq vermişdi ki, cismani yaxınlıq haqqında hər cür fikir öz-özünə aradan qabardı. Onun belə bir ehtirasla istədiyi şeyi məhəbbətin özü çəkib əlindən alırdı.

Lakin günlərin bir günü onları bir-birindən ayıran uçurum üzərindən biranlıq körpü salındı və bu andan sonra uçurum daha belə keçilməz görünmürdü. Onlar oturub albalı, iri qara albalı, yeyirdilər. Albalının şirəsi ağız bürüşdürən şərabı xatırladırdı. Sonra qız ona "Prinsessa"-nı oxumağa başladığı zaman Martinin gözü onun dodaqlarında albalı şirəsinin buraxdığı izlərə sataşdı, qız biranlıq mələklilikdən, allahlıqdan çıxdı. O, ətdən və qandan yığılmış bir xilqətə çevrildi, qızın bədənini də Martinin bədənini kimi, hər bir adamın bədənini kimi, eyni qanunlara tabe idi. Qızın dodaqları da, Martinin dodaqları kimi, ətdəndi və albalı bu dodaqlarda eyni izləri buraxırdı. Bir halda ki, onun dodaqları belədir, deməli, özü də təpədən dirnəyə kimi belədir. Hər bir başqa qadın kimi, Ruf da qadındı. Bu fikir onu ildırımtak vurdu. Bu, onun üçün əsl bir kəşf idi. O, sanki, günəşin göydən qopub yerə düşdüyünü görmüşdü və ya Allah mürtədlər tərəfindən təhqir edilib hörmətdən salınanda orada olmuşdu.

Martin bu kəşfin mənasını özü üçün əməlli-başlı aydınlaşdırırdıqda ürəyi sinəsində şiddətlə çırpınmağa başladı, bu qəlb onu heç də göylərdən uçub gəlmiş bir mələk deyil, əksinə, dodaqları albalı şirəsinə batmış adı bir qadının məhəbbətini qazanmağa təhrik edirdi. O, bu ədəbsiz fikirlərdən sarsıldı, lakin beynindən gələn səda ilə ürəkədən gələn səda qaynayıb qarışaraq, bir qalibiyyət himni yaradır və ona hey deyirdi ki, sən haqlısan. Gərək ki, Ruf Martinin əhvalındakı bu qəfil dəyişikliyi duydu, çünki birdən oxumağa ara verdi, ona baxdı və gülümsədi. Martinin baxışları mavi gözələrindən tutmuş dodaqlarınadək qızın çöhrəsini dolaşdı, albalı şirəsinin izi – onu dəli edən, aqlını başından alan kiçik bir ləkə görünürdü. Əvvəllər pozğun həyat keçirdiyi günlərdə əlləri tez-tez başqa qadınlara doğru uzandığı kimi, indi də Rufa tərəf uzanmaq üzrə idi. Ruf isə bir balaca ona doğru əylərək, sanki, gözəl deyirdi; buna görə də Martin özüni saxlaya bilmək üçün bütün iradəsini toplamalı oldu. Qız incimisi halda ona:

– Siz bir söz belə eşitmədiniz, – dedi.

Sonra da Martinin partliyindən ləzzət ala-ala elə o saat onun üzünə baxıb gülümsədi. Martin onun sudan duru gözələrinə içinə

baxıb başa düşdü ki, qız onun daxilində baş vermiş hadisələrdən, azacıq da olsa, duyuc düşməmişdir; buna görə də Martin utandı. O, xəyalında çox dərinliyə varmağa cəsarət etmişdi! Rufdan savayı, hər hansı başqa bir qadın duyuc düşərdi. Lakin qız duyuc düşməmişdi. Fərq də elə məhz burasında idi! O, özgə qadınlara oxşamırdı. Martin ona baxır, öz kobudluğunu və qızın məsumluğunu düşünür, xəcalətdən utanıb yerə girirdi; onların arasında yenidən dərin uçurum əmələ gəlirdi. Körpü uçurulub dağıdılmışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin təsadüf onu qıza yaxınlaşdırmışdı. Bu təsadüfün xəbərsizliyi Martinin yadından çıxır, peşmançılıq və şübhələr baş qaldırdığı anlarda ona təsəlli verirdi. Aralardakı uçurum daha əvvəlki kimi, o qədər keçilməz deyildi. O, sənətsüaslıq bakalavri adı almaq haqqı verən yoldan daha uzun, qat-qat artıq yol keçmişdi. Düzdür, qız məsumdu, elə məsumdu ki, Martin əvvəllər hətta bu cür məsumluq olduğunu belə bilmirdi. Lakin albalı onun dodaqlarına ləkə salırdı. Dünyada hər şey kimi, bu qız da fiziki qanunlara tabe idi, yaşamaq üçün yeməli idi, özünü soyuğa verib xəstələnməyə də bilirdi. Lakin bu, mühüm deyil. Mühüm o idi ki, bu qız aca və susuya bilirdi, istədən və soyuqdan əziyyət çəkə bilirdi, deməli, məhəbbət də, kişiyə qarşı məhəbbət də duya bilirdi. Martin isə kişi idi! Belə olduğu halda, nə üçün Martin o qızın sevgilisi olmasın? O, həyəcanla pıçıldayıb deyirdi: "Mən səadətə çatacağam. Qızın sevgilisi olacağam. Olmağı bacaracağam. Mən səadətə çatacağam!"

ON İKİNCİ FƏSİL

Bir axşam Martin beynində dolaşan gözəl, lakin dumanlı obrazları əbas yerə əlləşərək, sonətə salmağa çalışdığı zaman onu telefona çağırırlar.

Mister Hegginsbotam istehza ilə:

– Səni bir xanım soruşur. Səsinə bilinin ki, əsl xanımdır, – dedi.

Martin otağın küncündəki telefona yaxınlaşdı və Rufun səsinə eşitkək atəşin bir dalğa, sanki, onun bütün varlığını bürüdü. O, öz sonetiyə əlləşərkən qızın varlığını unutmamışdı. Lakin tanış səsi eşidəndə onun məhəbbəti ildırım kimi, yeni, sarsıdıcı bir qüvvə ilə

ürayını ağıntı. Bu səs nə qədər gözəldi! Uzaqlardan gələn musiqi tərənəsi kimi, incə və məlahətli, gümüş zıqırovarların cingiltisi kimi, bülür sağlığında bir səs! Yox! Adi bir qadının bu cür səsi ola bilməzdi. Bu səsdə dünya ilə əlaqəsi olmayan, nə isə ilahi bir şey vardı. Coşub-daşan duyğular selindən yaxasını qurtara bilməyən Martin, mister Higginbotamın siçan gözəlritək xırda gözələrinin ona dikilib qaldığını bildiyindən zahirən özünü sakit göstərməyə çalışsa da, qızın dediklərini çox çətin başa düşürdü.

Rufun onunla heç bir işi yoxdu; qız bu axşam Normanla bir yer-də açıq mühazirəyə gedəcəkmis, lakin, təəssüf ki, birdən-birə Normanın başının ağrısı tutmuşdu. Biletlər alınıb hazır idi, əgər Martin məşğul deyilsə, onunla getmək istərdimi?

Məşğul deyilsə! Martin səsinin titrəyişini çətinliklə gizlədə bildi. O, öz qulaqlarına inanmırdı! Martin indiyədək Rufa yalnız onların evində görüşürdü və bir dəfə də olsa, onu başqa bir yerə dəvət etməyə ürək eləməmişdi. O, telefon dəstəyini əlində tutub dayanmışdı, yerindən tərpənə bilmirdi, birdən-birə Rufun yolunda ölməyi dəli bir şiddətlə arzuladı, xəyalında isə qəhrəmanlıq obrazları, məhəbbət yolunda fədakarlığı, ömrü qurban verməyi əks etdirən səhnələr canlandı. O, qızı böyük, qorxunc və ümitsiz bir məhəbbətlə sevirdi. Qızın onunla, Martin İdenlə mühazirəyə gedəcəyini düşünərkən qəlbi ilə dəli bir sevinc sardı ki, qızın yolunda dərhal ölmək istədi. O, nə qədər düşünüb-düşünürdüsə, bundan daha yaxşı bir yol tapa bilmirdi. Martin sonsuz və səf məhəbbətini yalnız bu yol ilə sübut edə bilirdi. Bu, bütün həqiqi aşıklara məlum olan böyük bir fədakarlıq ehtirası, arzusu idi. Bu arzu isə telefonla qısa danışmaq zamanı odlu bir qasırğa kimi qopub gəlmiş, onun başının üstünü almışdı. O düşünürdü: qızın yolunda canımı versəm, bu, o deməkdir ki, əsl insan kimi yaşamışam və sevmişəm. Martin isə cəmi iyirmi bir yaş vardı və bu, onun ilk məhəbbəti idi!

İndicə keçirdiyi sarsıntıdan sonra təqətdən düşmüş Martin əli əsə-əsə dəstəyi əsdi. Onun gözələrindən, nə isə, mələklərə məxsus bir nur tökülürdü, siması tamamilə dəyişmişdi, elə bil ki, yer üzündəki razalətdən təmizlənmiş, müqəddəs və pak bir məxluqa çevrilmişdi.

Martinin yeznəsi:

– İndi də künc-bucaqda görüş təyin edirsən, eləmi? – deyə acı-acı dilləndi. – Bilirsənmi, bu cür işlərin axırı necə olur? Lap yaxşı olar, birbaşa polis məhkəməsinə düşərsən, canım, ciyərəm!

Lakin Martin qalxdığı zirvələrdən birdən-birə yerə enə bilmədi. Bu iyrənc eyhamlar belə onu yerə qaytara bilmədi. O, qazəbdən də, hiddətdən də yüksəkə idi. Martin hələ də gözəl bir xəyalın ixtiyarında idi və eynilə bir Allah kimi, yeznəsəlik bu cür miskin məxluqlara yalnız yazdığı gələ bilirdi. O heç mister Higginbotamı görmürdü. Baxışları onu dalib keçir, başqa səmtə zillənirdi, nəhayət, Martin yuxuda imiş kimi, paltarını dəyişmək üçün otaqdan çıxdı. Yalnız kiçik güzgü qabağında qalstukunu bağlayarkən şüuruna nə isə hiddətə səbəb olan bir səs gəlir çatdı. Bu isə mister Higginbotamın Martinin qulağında qalmış səfeh qaqılıtsı idi, sanki, onu yalnız indicə eşitmişdi.

Morzar evinin qapısı onların dalınca örtüldükdə və Martin Rufa birlikdə artımanın pillələrindən enməyə başladığıda birdən-birə çəşib qaldı. Gözlənilməyən şübhələr onun qızla gəzməyə çıxmaqdan aldığı sevincə acı qatdı. O bilmirdi, necə davransın. Martin dəfələrlə görmüşdü ki, qızın mənsub olduğu dairənin adamları küçəyə çıxanda qadının qoluna girirlər. Lakin bu heç də həmişə belə olmurdur. Martin isə yalnız axşamlarını qol-qola gəzməyin qəbul edildiyini kəsdirə bilmirdi, fikirləşirdi ki, bəlkə də, ancaq ar-arvad və ya bacı-qardaş belə gəzir.

O, ayağını son pilləyə qoyarkən birdən Minninə xatırladı. Minni yamanca moda əsiri idi, odur ki, onlar ikinci dəfə görüşə çıxanda Martin divar dibiyə getdiyinə görə onu danlamışdı, halbuki əsl cəntilmən xanımı ilə gəzərkən həmişə səkinin qırağıyla yerimalıdır. Minni də adət etmişdi, Martin səkinin qırağı ilə getməyi yadından çıxarmasın deyə, həmişə küçəni keçəndə onun ayağını basdalayırdı. Lakin o, Minninin bu qaydanı haradan tapıb çıxdığını, bunun kübar cəmiyyətdə, doğrudanmı, qəbul olunub-olunmadığını bilmirdi.

Nəhayət, Martin bu qərara gəldi ki, hər halda, bunun heç bir ziyanı yoxdur. Buna görə də küçəyə çıxdıqda Rufu irəli buraxdı, özü isə onun yanına düşüb səkinin qırağı ilə gəzməyə başladı, lakin burada ikinci bir problem meydana çıxdı: qıza "qoluma girin" desin, ya yox? O, indiyədək yol getdiyi heç bir qadına "qoluma gir" deməmişdi. Onun oturub-durduğu qızlar öz kavalierləriylə qol-qola gəzmirdilər. Tanışlıq başlandıqda qız, adətən, beləcə yan-yan gədir, sonralar isə daha qarışıq döngələr axtanb tapır və başını oğlanın çiyinə qoyaraq yeriyirdi.

Martin isə qızın belini qucaqlayırdı. Lakin indi iş tamamilə başqa cürdü. Ruf əsla həmin qızlardan deyildi. Buna görə də Martin nə etməli olduğunu bilmirdi. Martinin ağlına gəldi ki, sağ qolunu bir

balaca qatlasın, guya, təsadüfən belə eləyir, adətidir. Lakin elə bu zaman böyük bir möcüzə oldu. Martin qızın qolunun öz qoluna salındığını hiss etdi. Bədənindən xoş bir gizilti keçdi və bir neçə an ona elə gəldi ki, ayaqları yerdən üzülüb, küraklarında isə qanadlar bitmişdir. Lakin yeni bir çətinlik onu əsl vəziyyətinə qaytardı. Onlar küçəni keçdilər və indi Martin səkinin qırağı ilə deyil, divanın dibiyə gedirdi. Yaxşı, bəs indi başına nə çarə qılsın? Onun qolunu buraxıb yerini dəyişsin? Bəs ikinci dəfə küçəni keçəndə neyləsin? Üçüncü dəfədə necə olsun? Bu məsələ, nə isə, çox da aydın deyildi, buna görə də Martin qat etdi ki, irəli-geri sıçramaqla özünü gülünc vəziyyətə salacaqdır. Lakin belə bir qərar heç də tamamilə onu qane etmirdi və odur ki, divar dibiyə yeridiyini görüb, nədənsə, tez-tez, vəcdlə danışmağa başladı. Qoy bir şey olsa, qız elə bilsin ki, Martinin başı söhbətə qarışmış və buna görə də səkinin qırağına keçməyi unutmamışdır. Brodveydə Martin daha bir sınaqdan çıxmalı oldu. O, küçə fənarlarının işığında birdən Lizzi Konollini və onun güləyən rəfiqəsini gördü. O, bir an, yalnız bir an tərəddüd etdi, lakin elə o saat şlyapasını çıxardı və onlara baş əydi. O, öz mühitindən utanmaq fikrinə düşmamişdi, bir də ki onun salanı təkcə Lizzi Konolliyə aid deyildi. Lizzi gözəl və alıcı gözlərlə cəld ona baxdı, başını tərpəndirib Martinin salamını aldı, lakin Lizzinin gözləri hara, Rufun açıq və aydın baxışları hara! Lizzi Rufu gözəndən keçirdi və görünür ki, elə həmin saat onun zahiri görkəmini də, paltarını da layiqincə qiymətləndirib, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyini duydu. Martin sezdiki ki, Rufu da dönüb qıza nəzarətdə və göyərçin məsumluğu ilə dolu bu anı nəzərdən gənc fəhlə qadınların geyinib lovğa-lovğa gəzməyi, sevdikləri ucuz paltar, qəribə, məzəli şlyapa da, hər halda, gözündən yayınmadı.

Bir an sonra Ruf:

– Nə gözəl qızıdır! – dedi.

Martin bu cümləyə görə ona təşəkkür etmək istəyirdi, lakin təkcə bu sözləri deyə bildi:

– Bilmirəm, yaqın ki, məsələ adamın zövqündədir; mənə, o qədər də gözəl deyildir.

– Yox, siz nə danışırınsız! Mində bir adamın üzündə bu cür düzgün cizgilər görmək olur, onun üzü eynilə kameya¹ kimidir. Gözləri də füsunkardır!

Martin laqeydcəsinə:

– Siz, doğrudan da, bu fikirdəsiniz? – deyə soruşdu, çünki onun nəzərində dünyada təkcə bir gözəl vardı və bu gözəl də onun qoluna girib yanaşı gedirdi.

– Mister İden, bu qızı yaxşıca geyindirsən və ona oturub-durmağı öyrətsən, sizi inandırırım ki, bütün kişiləri, o cümlədən sizi də məftun edərdi.

Martin cavabında:

– Hər şeydən əvvəl, ona düzgün danışmağı öyrətmək lazım gələrdi, yoxsa kişilərin çoxu onun danışmalarını heç başa düşməzdi. Mən əminəm ki, o qız adət etdiyi kimi danışsaydı, siz onun işlətdiyi sözlərin yarısını belə başa düşə bilməzdiniz.

– Boş şeydir! Siz də Artur kimi bir şeyi sübut etmək istəyəndə tərsliyinizə salıb dediyinizin üstündə durursunuz.

– Yaxşı, biz ilk dəfə görüşdükdə mənim necə danışdığımı sizin yadırdan çıxıb? İndi mən tamamilə başqa cür danışam. Mən onda eynilə bu qız kimi danışdım. Lakin bu müddət ərzində mən bəzi şeylər öyrənmişəm və sizin anlayacağınız bir dildə deyə bilərəm ki, onun dilini başa düşə bilməzsiniz. Öztünüz indicə deyirdiniz ki, qızın duruşu zərif, gözəl deyildir. Bilirsiniz nə üçün? Axı mən indi həmişə elə şeyləri düşünürəm ki, əvvəllər o şeylər heç ağılıma da gəlmirdi, həm də mən bir çox şeyləri anlamağa başlayıram.

– Yaxşı, bəs nə üçün o qızın duruşu elədir?

– O qız bir neçə ildir ki, fabrikdə işləyir. Gənc insan bədənini mum kimi yumşaqdır, ağır əmək isə ona istədiyi şəkli verir; bu bədən müəyyən işi görmək üçün münasib bir vəziyyətə istər-istəməz alışır. Mən indi bir dəfə baxanda küçədə rast gəldiyim fəhlənin nə iş gördüyünü müəyyən edə bilərəm. Mənim özümü götürün. Nə üçün mən yanıma bəsa-basa yeriyirəm? Lap onun üçün ki, təqribən, bütün ömrümü dənizdə keçirmişəm. Bütün bu illərdə mən matros olmasaydım, kovboy olsaydım, yeriyəndə yırgalanmazdım, lakin onda ayaqlarım əyni olardı. Elə bu qız da eyni vəziyyətdədir. Məgər siz görmədinizmi ki, onun baxışları nə qədər sərtir? Axı o qız heç bir zaman başqalarının qanadı altında yaşamamışdır. O qız həmişə özü öz qayğısına qalmalıdır, qız öz-özünü düşündükdə və özü öz qayğısına qaldıqda isə onun bu cür, məsələn, sizinki kimi mehriban, həlim baxışları ola bilməz.

Ruf yavaşdan:

¹ Kameya – daş və ya balıqulağından hazırlanan bəzək şeyi

– Bəlkə də, siz haqlısınız, – dedi. – Həyat nə qədər amansızmış! O qız isə elə gözəldir ki!..

Martin Rufa baxıb gördü ki, qızın gözündə səfəqət şöbələri yanır. Elə o dəqiqə də qızı nə qədər böyük bir məhəbbətlə sevdiyini, onu sevmək və onunla yanaşı qol-qola yeriyib müəhazirəyə getmək kimi misilsiz bir səadətənin payına düşdüyünü düşündü.

O, həmin axşam evə qayıtdıqdan sonra güzgüdə özü özüə baxıb soruşdu: "Axı sən kimsən, Martin İden? – O, güzgüdə özü-nə uzun-uzadı və maraqla baxırdı. – Sən kimsən, nəçisən? Sənin yerin haradır? Sənin yerin Lizzı Konolli kimi bir qızın yanındadır. Sənin yerin milyonlarla əmək adamının arasında – hər şeyin kobud, qaba və çirkin olduğu bir aləmdədir. Sənin yerin çirək və peyinin içidir, payadır, tövlədir. Çürüntü qoxusunu duyursanmı? Çürüyən kartofdur. Hə, nə durmusan, ilə, Allah bəlanı versin, yaxşı-yaxşı ilə! Sənin hələ bir cəsərinin çətr, kitablara da başını soxursan, gözəl musiqi dinləyirsən, füsunkar lövhələrə baxıb həzz alırsan, öz danışıqının qeydinə qalırsan, sənin yoldaşlarının heç birinin düşünmədiyi şeyləri düşünsən, Lizzı Konollidən kənar gəzirsən, onu rədd edirsən və sənədən çox-çox uzaqlarda olan, ulduzlar arasında yaşayan bir qızı sevirsin! Allah sənin bəlanı versin, axı sən kimsən, nəçisən? Sən öz arzuna çatə biləcəksənmi?"

O, yumruqlarını düyünüb güzgüdə özünü hədələdi, bəzəlməmiş, geniş açılmış, heç bir şey görməyən donuq gözlərlə qarşısına baxa-baxa gəlib, çarpayının qırağına oturdu. Aradan bir az keçdikdən sonra öz dəftərçəsini, cəbr dərslərini götürdü və kvadrat tənlikləri öyrənməyə girişdi, saatlar isə gəlib-keçir, ulduzlar sönür, pəncərə arxasında da dan yeri sökülməyə başlayırdı.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Fəhlələr içərisindən çıxmış danışqan sosialistlərin və filosofların isti günlərdə Siti-holl parkda toplaşan dərnəyi təsadüfən Martini böyük bir kəşfə gətirib çıxardı.

Martin parkın içindən keçib kitabxanaya gedərkən ayda iki dəfə velosipeddən düşür, mübahisələrə qulaq verir və hər dəfə də bu

mübahisə edənlərdən çox çətinliklə ayrılırdı. Mister Morzun masası arxasındakı söhbətlərə, mübahisələrə nisbətən bu mübahisələrin ümumi ahəngi tamamilə başqa idi. Mübahisə edənlər lovgə deyildilər və öz ləyaqətlərini gözə soxmurdular. Onlar ehtiraslarını özbaşına buraxır və bir-birinə xətrə dəyən ləqəblər verir, söyüş və acı eyhamlar yağdırırdılar. Məsələ bir-iki dəfə dava-dalaşla qurtarmışdı. Lakin bunlara baxmayaraq, Martin səbəbini özü də aydınca başa düşmədən bütün bu mübahisələrdə nə isə həqiqi bir əsas görürdü. Mister Morzun sakit, təmkinli doqmatizminə nisbətən bunlar Martinə daha qüvvətli təsir bağışlayırdı. Martinə elə gəlirdi ki, mister Morza və onun dostu mister Betləə nisbətən ingilis dilinin qolunu-qanadını amansızcasına sındıran, dəli kimi əl-qol atan və öz əleyhdarlarının üzərinə ibtidai vəhşi hiddətiylə hücum çəkən bu adamlarda həyat eşqi daha qüvvətlidir.

Martin parkdakı yığıncalqlarda bir neçə dəfə Herbert Spenserin adını eşitmişdi, lakin bir dəfə onun şagirdi və ardıcılı, alt köynəyinin olmadığını gizlətmək üçün cıq gödəkcəsini boğazacan düymə-ləmiş miskin bir avara oraya gəlib çıxdı. Ardi-arası kəsilmədən çəkilən papiros tüstüsü içərisində, hey tüpürülüb atılan tütün qalıqları arasında əsas döyüş başlandı, həm də avara, həttə sosialist fəhlələrdən birinin istehza ilə ucadan qışqır: "Dark edilməyəndən savayı, başqa Allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir!" – sözlərini dedikdə belə, endirilən bütün zərbələri bacarıqla dəf edirdi. Martin mübahisənin nədən getdiyini başa düşə bilmirdi, lakin o, Herbert Spenserlə maraqlandı və kitabxanaya gəlib, onun "Başlıca əsaslar" əsərini istədi, çünki avara mübahisənin qızgın vaxtında tez-tez bu əsərin adını çəkirdi.

Bu isə böyük bir kəşfin başlanğıcı oldu. Martin bir dəfə də Spenser oxumağa başlamış, lakin "Psixologiyanın əsasları" əsərini seçdiyinə görə, xanım Blavatskayanın kitabını başa düşmədiyi kimi, bunu da başa düşməyib, geri durmuşdu. O, bu kitabdan bir şey anlaya bilməmiş və oxumadan geri qaytarmışdı. Lakin bu axşam cəbrlə fizikanı oxuduqdan, uzun zaman sonetlə əlaşdıqdan sonra yatağına uzanmış və "Başlıca əsaslar" əsərini açmışdı. Səhər açılan Martin hələ də oxuyurdu. O yata bilmirdi. Martin bu gün həttə yazı da yazmamışdı. O, yerində uzanıb, böyürləri ağrımağa başlayıncaya qədər oxudu. Sonra yataqdan qalxdı, quru döşəmənin üzərinə uzandı. Kitabı başının üstündə tutaraq və ya dırsəklənərək,

oxumaqda davam etdi. O biri gecə isə yata bilməmiş və səhəri yazmaq istəmişdi, lakin kitab onu elə cəzb etmişdi ki, aradan bir az keçməmiş dünyada hər şeyi, hətta bu axşam Rufun yanına gedəcəyini belə unudub oxumağa başlamışdı. Yalnız Higginbotam qapını taybatay açıb: "Bəlkə, sən elə bilirsən, bura restorandır?" – deyə soruşduqda Martin özünə gəlmişdi.

Martin idəndə həmişə biliyə havas olmuşdu. Bununla da, başqalarından seçilirdi. O, hər şeyi bilmək istəyirdi və qismən də, buna görə bütün dünyanı gəzib dolaşan sərgərdan dənizçi sənətinə könül vermişdi. Lakin indi, Spenser oxuyarkən, başa düşdü ki, heç nə bilmir, dənizləri nə qədər gəzirsə gəzsin, heç bir zaman heç nə bilə də bilməzdi. O, parakəndə hadisələri müşahidə etməklə, ayrı-ayrı faktları toplamaqla, bəzən də kiçik ələhiddə ümumiləşdirmələrə gəlməklə məhdudlaşmış, üzəndən keçmiş, dərinə getməmiş, əlaqələri müəyyən etməyə, təsadüflərin qəribə yığımı kimi təsəvvür etdiyi ələmi sistemə salmağa əslə çalışmamışdı. O, ucan quşlara baxarkən onların uçuş mexanizmi üzərində tez-tez düşündükdü, lakin uçan canlı xilqətlərin yaranması ilə nəticələnən inkişaf prosesini bir dəfə də olsun düşünməmişdi. O hətta belə bir prosesin varlığını da ağılına gətirmirdi. Onun ağılına gəlmirdi ki, quşlar "yarana" bilər. Quşlar "olmuşlar", vassalam, həmişə olmuşlar.

Quşlara münasibət necə idisə, qalan şeylərə münasibət də elə idi. Biliyi və təfəkkür verdiyi olmadığından fəlsəfi nəticələrə gəlmək sahəsində Martinin etdiyi bütün cəhdlər baş tutmamış, puça çıxmışdı. Kantın orta əsr metafizikası ona heç bir şeyi açmamış, əksinə, onda yalnız öz zehni qüvvələrinə şübhə oyatmışdı. O, Romensin sırf mütəxəssislər üçün yazılmış kitabı əsasında təkamül nəzəriyyəsini öyrənməyə başladığında da eyni uğursuzluğa uğradı. Bu kitabı oxuyandan sonra Martinin qavradığı yeganə fikir bu oldu ki, təkamül haqqında təsəvvür anlaşılmaz dildə danışan quru pedantların zəminsiz nəzəri uydurmasıdır. İndi isə o gördü ki, bu heç də quru bir nəzəriyyə deyil, həminin qəbul etdiyi inkişaf qanunudur; əgər hələ də bu barədə alimlər arasında ara-sıra mübahisələr olursa, bu da yalnız təkamülün formaları haqqında xüsusi məsələlərə əlaqədardır.

Nəhayət, bir adam – Spenser meydana gəlmiş, bütün bunları sistemə salmış, birləşdirmiş, nəticələr çıxarmış və matrosların boş vaxtlarında düzəldib şüşə bankalara qoyduqları kiçik gəmi modelləri

kimi, eynilə aydınca görünən bir şəkildə, konkret və yoluna salınmış bir dünyanı bütün təfərrüatı ilə Martinin heyret dolu baxışları önündə canlandırmışdır. Burada na gözlənilməyən hadisələr, nə də təsadüflər vardı. Hər şey qanuna tabe idi. Bu qanuna tabe olaraq, quş uçurdu; formasız plazma eyni qanuna tabe olaraq hərəkətə, qıvrılmağa başlamış, onun qanadları və pəncələri çıxmış və beləliklə də, quş yaranmışdır.

Martin öz zehni həyatında bir zirvədən o biri zirvəyə qalxırdı, indi isə ən yüksək zirvəyə çatmışdı. O, qəfilən şeylərin əsrarəngiz mahiyyətini qavramış və bu idrak isə onu məst etmişdi. O, gecələr, yuxuda Allahlarla bir yerdə yaşayırdı, möhtəşəm kabuslar onu təqib edirdi. O, gündüzlər gəzib-dolanır, onun gözləri önündə isə yalnız Spenserin kəşf etdiyi aləm gəlib dayanırdı. Nəhar vaxtı masa arxasında oturarkən Martin müxtəlif xırda-xurşad həyat məsələləri haqqında söhbət və mübahisələr eşitirdi, çünki ağılı daim gərgin bir şəkildə işləyir, gördüyü bütün şeylər arasında əlaqələri arasıdır aşkara çıxarırdı. O, qabağına qoyulmuş boşqabdakı ətdə günəş şüalarının enerjisi olduğunu dərk edir və geri qayıdaraq, günəş şüalarının bütün dəyişmə mərhələlərini keçərək, milyonlarla mil aralı məsafədəki ilk mənbəyədək gəldiyi yolu izləyir və ya xayalan bu yolu davam etdirir və onun əllərinin əzələlərini hərəkətə gətirən, bu əlləri əti kəsməyə məcbur edən qüvvəni və həmçinin əzələlərə hökm edən beyni düşünür, beləliklə də, son nəticədə öz beynində eyni günəş şüalanı enerjisi duyurdu. Martin o qədər fikrə dəlməmişdi ki, Cimin dodaqaltı: "Başı xarab olub" dediyini eşitməz, bacısının həyəcənli baxışlarını görmür və bir neçə dəfə barmağını alına yaxınlaşdırıb tərpədən, bununla da, nə demək istədiyini aydınca bildirən Bernard Higginbotama əhəmiyyət vermirdi.

Martin hər şeydən çox elmlər – bütün elmlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə təəccübləndirdi. O, həmişə bilik dəlisi idi, lakin aləmi bildiyi biliklər yığılıb onun yaddaşının, sanki, ayrı-ayrı xanalarında qalırdı. Beləliklə, bir xanada dəniz səfəri haqqında bir çox qırıq-kəsik məlumat toplanmışdı, o biri xanada isə qadınlar haqqında. Lakin bu iki xananın bir-birilə heç bir əlaqəsi yoxdu. Əsəb xəstəliyinə tutulmuş qadınla tufana düşmüş gəmi arasında əlaqə yaratmağın mümkün olması fikri Martinə mənasız və müşkül bir fikir kimi görünə bilərdi. Lakin Herbert Spenser ona nəinki yalnız bu fikirdə mənasız bir şey

olmadığını, həm də, əksinə, bu iki hadisə arasında əlaqənin mütləqliyini sübut etmişdi. Göylərin ənginliklərindəki ən uzaq ulduzdan tutmuş insanın ayağı altında qalan qum dənəsindəki ən kiçik atom qədər dünyada hər şey bir-biriylə əlaqədardır.

Bu, Martin üçün daimi bir heyrət mənbəyi idi. İndi onun başı həmişə bu planetdə şeylərlə hadisələrin əlaqəsini müəyyən etməyə qarışmışdı. Həm də o yalnız bizim planetlə kifayətlənib qalmırdı. O ən müxtəlif şeylərin uzun-uzadı siyahısını tutur və onların arasındakı əlaqələri tapmayınca rahat ola bilmirdi. Beləliklə, məlum oldu ki, məhəbbət, poeziya, zəlzələ, od, zıncırovlu ilanlar, göy qurşağı, daş-qaş, eybəcərlik, günəşin qurub, aslan nəresi, işıq qazı, vəhşilik, gözəllik, qətl, linglər, istinad nöqtəsi və bütün bir-biriylə əlaqədardır. İndi bütün kainat onun gözləri önündə vahid küll halında görünürdü. Martin isə əsrarəngiz cəngəlliklərdən keçib anlaşılmaz bir məqsədə doğru can atan yolunu azmış bir yolçu kimi deyil, heç bir şeyi nəzərdən qaçırmamağa çalışan və hər şeyi xəritəyə keçirən təcrübəli bir səyyah kimi, bu kainatın ən xəlvət, ən çəxilməz yerlərini gəzib-dolaşırdı. Həm də nə qədər çox şey öyrənirdisə, dünyaya və bu dünyada sürdüüyü ömrə bir o qədər çox heyran olurdu.

Martin güzgüdə öz əksinin üstünə qışqırıb deyirdi:

– Eh, qanmazın biri qanmaz! Ürəyindən yazmaq keçirdi, sən də yazırdın, lakin yazmağa ki bir şeyin yox imiş. Ha, de görüm, nəyin vardı? Gözəllik haqqında körpə uşaq anlayışları, yetkinləşməmiş hissiyyat, dumanlı təsəvvürlər, böyük bir cəhəlat zülməti, məhəbbətdən parçalanıb dağılan ürək, bir də ki sənəin məhəbbətin kimi böyük, sənəin nədanlığın qədər ümitsiz bir mənliliyin. Bu ağılları yazmaq istəyirdin, hə? Axı sən yalnız indi nədən yazmaq lazım gəldiyini anlamağa başlayırsan. Sən gözəllik yaratmaq istəyirdin, lakin özün gözəlliyin təbiəti haqqında heç nə bilmirdin, lakin həyatın özünün mahiyyəti haqqında təsəvvürün yoxdu. Sən dünyadan yazmaq istəyirdin, lakin dünya sənəin üçün böyük bir müəmma idi, həm də sən nədən yazsaydın, öz nədanlığını bir dəfə də yenidən etiraf etmiş olardın! Lakin, Martin, mənim körpə balam, ruhdan düşmə! Sən hələ yazacaqsan. Sən indi bəzi şeyləri bilirsən, düzdür, biliyin hələ çox azdır, lakin indi daha doğru yol seçmişsən və bir azdan sonra daha çox şey biləcəksən. Bəxtin gətirsə, bilməli şeylərin, demək olar ki, hamısını bir zaman biləcəksən. Bax, yalnız onda yazmağa başlayacaqsan!

O, sevinc və heyratını Rufa danışmağa ehtiyac hiss edərək, öz böyük kəşfini ona bildirdi. Lakin Ruf bu xəbəri çox sakit qarşıladı, çünki, yaqin, bütün bunların hamısını əvvəldən bilirmiş. Martini isə bütün varlığını sarsıdıb təlatümə gətirmiş bir şeyə qızın bu cür laqeyd, soyuq münasibəti çox da təəccübləndirmədi, çünki bu xəbərdə qız üçün yeni bir şeyin olmadığını anlayırdı. O öyrənə bildi ki, Arturla Norman təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarlarıdır və hər ikisi də Herbert Spenseri oxumuşdur, lakin, görünür, Spenser onlara bir o qədər də qüvvətli təsir bağışlamamış, onları heyratə salmamışdı. Villi Olini deyə çağırılan pırtlaşqısaçlı oğlan isə Spenserin adı çəkildə xoşagəlməz bir tərzdə güldü və Martinin artıq eşitmiş olduğu bu kəsərli, məzəlli sözləri təkrar etdi: "Dərk edilməyəndən savayı, başqa Allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir".

Lakin Martin bu istehzaya əhəmiyyət verməyib, onun günahından keçdi, çünki artıq anlamağa başlamışdı ki, Olini heç də Rufa vurulmamışdır. Martin sonralar müxtəlif kiçik faktlar əsasında yaqin etdi ki, Olini nəinki Rufa vurulmamış, hətta onunla açıqdan-açıq ədavəti vardır. Martin bunu anlama bilmirdi. Bu, Martin üçün görünməmiş bir hadisə idi; bu hadisəni o, kainatın başqa hadisələriylə heç bir vaxt əlaqələndirə bilmirdi. Onun hətta bu gənçə yazdığı da gəlirdi, görünür, nə isə təbiətindən doğan bir nöqsan Rufun malahət və gözəlliyini qiymətləndirməkdə Oliniya maneçilik törədirdi. Onlar bazar günləri çox tez-tez yığışib, hamısı birlikdə velosipedlərə minir, gəzməyə çıxırdı, odur ki, Martin bu gəzintilər zamanı tamamilə əmin olmuşdu ki, Rufa Olini silahlı başıq vəziyyətindədir. Olini daha çox Normanla dostluq edir, Rufu, Arturu və Martini isə bir-birinin öhdəsinə buraxırdı, buna görə Martin Oliniya ürkədən minnətdardı.

Bu bazar günləri Martin üçün ikiqat bayram çevrilirdi, çünki bu günlərdə Rufa görüşmək üçün imkan tapırdı; bundan əlavə, o, qızın sinfinə mənsub olan cavan oğlanlarla bir məclisdə oturub-dururdu. Bu adamlar müntəzəm təhsil alsalar da, Martin görürdü ki, zehni cəhətdən heç də onlardan geridə qalmır; onlarla söhbət isə danışq dilini öyrənmək üçün Martinə ötrü gözəl bir təcrübə məktəbi idi. O, cəmiyyətdə mövcud olan nəzakət qaydaları haqqında təlim kitablarını oxumaqdan çoxdan əl çəkmiş, öz müşahidə qabiliyyətinə bel bağlamaq qərarına gəlmişdi. Söhbətin mövzusunda

aludə olub, Martinin dünyada hər şeyi unuduğu halları nəzərə almasaq, o, öz yol yoldaşlarının davranışını həmişə diqqətlə izləyir, onların bir-birilə rəftarında ən kiçik təfəssilatı belə yadında saxlamağa çalışırdı. Ümumiyyətlə, adamların Spenserini çox az oxuması Martini heyrətə gətirirdi. Məlumat şöbəsinə çalışan kitabxanaçı: "Herbert Spenser, oho, çox böyük zaka sahibidir!" – dedi. Lakin, görünür, kitabxanəçinin özü də bu böyük zaka sahibinin əsərlərini o qədər də çox oxumamışdı. Bir dəfə Morzlargildə nahar edərkən Martin, mister Betlerin yanında Spenserdən söhbət saldı. Mister Morz ingilis filosofunun aqnostisizmini yamanca pislədi, lakin "Başlıca əsaslar" əsərini oxumadığını da etiraf etdi; mister Betlər isə bildirdi ki, Spenser adama can sıxıntısı gətirir, onun əsərlərindən bir satır da oxumamışdır və onsuz da çox gözəl keçinir. Martinin beynini şübhələr gəmirməyə başladı; o, son dərəcə orijinal bir şəxsiyyət olmasaydı, deyərsən, ümumi rəyə tabe olardı və Spenserin əsərləriylə daha dərindən tanış olmaqdan vəz keçərdi. Lakin Spenserin dünyabaxışı Martinə son dərəcə inandırıcı görünürdü, odur ki, bu baxışdan əl çəkmək onun üçün dəniz səyyahının kompas və xəritələri dənizə atması kimi bir şey idi. Buna görə də Martin takamül nəzəriyyəsini öyrənməkdə davam edir, nəzəriyyəni getdikcə daha dərindən qavrayır və minlərlə başqa yazıcının Spenserin baxışlarını təsdiq etdiyini görürdü. Martin öz məşğələlərində nə qədər irəliləyənə gedirsə, qarşısında bir o qədər tədqiq olunmamış bilik sahələri açılır və o getdikcə daha tez-tez təəssüf edirdi ki, bir gündə cəmi iyirmi dörd saat var.

O, bir dəfə günün qısalığını, vaxtın çatmadığını nəzərə alaraq, cəbr və həndəsədən əl çəkməyi qərara aldı. Triqonometriyanı isə hələ öyrənməyə belə başlamamışdı. Martin sonra öz cədvəlindən kimyanı da silədi, təkə fizikanı saxladı.

Özünə haqq qazandırmağa çalışaraq Rufa:

– Mən ki mütəxəssis deyiləm, – dedi. – Mütəxəssis olmaq da istəmirəm. Axı elmlər o qədər çoxdur ki, onların hamısını öyrənməyə bir insan ömrü çatmaz. Mən ümumi təhsil almaq istəyirəm. Məna xüsusi biliklər lazım olduqda isə kitablara əl ata bilərəm.

Qız etiraz edərək dedi:

– Lakin adamın özünün bütün bu bilikləri qavramağı bir şey, kitablara əl atmağı isə tamamilə başqa şeydir.

– Axı bu bilikləri qavramaq nəyə lazımdır? Biz həmişə mütəxəssislərin əsərlərindən istifadə edirik. Mütəxəssislər də elə bunun üçün yaranmışlar. Bax, elə bu gün, sizin evə girəndə, gördüm ki, burada bacatəmizləyənlər işləyirlər. Onlar da mütəxəssisdirlər, öz işlərinin ustalandırlar. Onlar öz işlərini görüb qurtardıqdan sonra, siz sobaların quruluşu haqqında bir şey bilməyəndə, təmizlənmis bacalardan istifadə edə bilərsiniz.

– Eh, bu ki lap ağ oldu!

Ruf narazı halda Martinə baxdı və o da qızın baxışından, danışq ahəngindən bir məzəmmət oxudu. Lakin Martin haqlı olduğuna əmin idi.

Ümumi problemlər üzərində baş sındırmış bütün mütəfəkkirlər, ən böyük zaka sahibləri ayrı-ayrı məsələlərdə, əslində, mütəxəssislərin rəylərinə əsaslanmışlar. Herbert Spenser də eynilə bu cür hərəkət etmişdir. O, min-min tədqiqatçının kəşflərini ümumiləşdirmişdir. Yalnız öz qüvvəsiylə hər şeyin məğzinə çatmaq üçün o gərəklərlə insan ömrü sürəydi. Darvin də eynilə bu cür işləmişdir. O, bağbanların və heyvandarların öyrəndikləri şeylərdən istifadə etmişdir. Olni:

– Siz haqlısınız, Martin – dedi, – siz nə istədiyinizi bilirsiniz, Ruf isə bilmir. Ruf həttə özünün də nə istədiyini bilmir. – O, Rufa macal vermədi ki, etiraz etsin və sözüna davam edərək dedi, – ha, ha. Bilirəm, siz bunu ümumi mədəniyyət adlandırırırsınız. Lakin bu cür ümumi mədəniyyətə çatmaq lazımdırsa, onda nə təfəvütü var, nəyi istəyirsiniz, öyrən, elə deyilmi? Siz fransız dilini öyrənə bilərsiniz, alman dilini və ya esperantonu öyrənə bilərsiniz, siz, hər halda, "ümumi mədəniyyət" deyilən bir şey qazanacaqsınız. Yaxud da istəyirsiniz, latın və ya yunan dilləriylə məşğul olun. Düzdür, bu dillərin nə biri, nə də o birisi heç zaman karınıza gəlməyəcəkdir, lakin, heç şübhəsiz ki, sizi mədəniyyətə qovuşduracaqdır. Axı Rufun özü iki il əvvəl köhnə ingilis dilini öyrənirdi, həm də çox uğurla öyrənirdi. İndi isə heç nə yadında qalmayıb, yalnız bu misra xatirində qalıb: "Aprel gəlir bol yağışla". Gərəki ki, belədir? Elə birca bu misra sizi "ümumi mədəniyyətə" gətirdi, – deyib güldü və yenə də Rufun etiraz etməsinə imkan vermədi, – bilirəm, bilirəm, axı biz sizinlə bir kursda idik.

Ruf:

– Siz mədəniyyətdən elə danışırsınız ki, guya, bu, məqsəd deyil, yalnız vasitədir, – deyə ucadan dilləndi, qızın gözələrində od parladı, yanaqlarında isə iki qırmızı ləkə göründü. – Mədəniyyətin qiyməti özündədir!

– Lakin Martinin istədiyi bu deyil.

– Siz haradan bilirsiniz?

Olni birdən Martina tərəf dönərək:

– Sizin istədiyiniz nədir, Martin? – deyə soruşdu.

Martin özünü çox pis hiss etdi və yalvarıcı nəzərlə Rufa baxdı. Ruf:

– Hə, deyin görək, nə istəyirsiniz? – dedi. – Bu, bizim mübahisəyə son qoyar.

Martin tərəddüd edərək:

– Əlbəttə, mənə mədəniyyət lazımdır, – dedi. – Mən gözəlliyi sevirəm, mədəniyyət isə mənə imkan verir ki, onu daha yaxşı başa düşüb qiymətləndirəm.

Ruf qələbə çalmış bir adam kimi başını tərpətdi.

Olni dedi:

– Boş sözdür! Siz özünüz də bunu çox gözəl bilirsiniz. Martin mədəniyyətə yox, mənsəbə çatmaq istəyir. İş belə gətirib ki, Martinin mənsəb məsələsi mədəniyyətlə əlaqədardır – bu isə adicə bir təsadüfdür. O, kimyaçı olmaq istəsəydi, mədəniyyəti neyləyirdi. Martin yazıçı olmaq istəyir, lakin bunu deməkdən qorxur ki, mübahisədə siz məğlubiyyətə uğramayasınız. – O, sözlünə davam edərək soruşdu: – axı Martin nə üçün yazıçı olmaq istəyir? Onun üçün ki, pulu yoxdur. Siz nəyə görə öz başınızı köhnə İngilis diliylə və bütün bu “ümumi mədəniyyətinizlə” doldurursunuz? Ona görə ki, sizin əlləşib-çalışıb özünüza yol açmağa ehtiyacınız yoxdur. Atanız özü bunun qeydina qalır. O, sizin geyim-keçiminizin pulunu verir, sizin üçün qalan işlərin hamısını da görəcəkdir. Bizim hamımızın – sizin də, mənim də, Arturun da, Normanın da aldığı təhsilin nə xeyri var? Bizim beynimizi həddən artıq “ümumi mədəniyyətlə” doldurmuşlar, lakin sabah atalarımız var-yoxdan çıxsa, bizim ancaq birca çarəmiş qalır ki, gedib məktəb müəllimi adı almaq üçün imtahan verək. Onda Ruf nəyə ümid ola bilərdi – uzaqbaşı kənd müəllimi və ya qadın pansionunda musiqi müəllimi olmağa.

Ruf:

– Bəs siz nə edərdiniz? – deyə soruşdu.

– Əlimdən faydalı bir iş gəlməzdi. Gündə dollar yanıma qara fəhlə işlərdim, ya da ki risk edib korazehin şagirdləri imtahanlara səthi hazırlamaq üçün Henlinin məktəbində repetitor vəzifəsini boynuma götürürdüm; mən “risk edib” deyirəm, çünki bir həftədən sonra tamamilə işə yaramadığıma görə məni, çox güman, oradan qovardılar.

Martin susub danışanlara qulaq verirdi. O hiss edirdi ki, Olni haqlıdır, lakin Rufa qarşı hörmətsizlik etdiyinə görə onu eyni zamanda qınayırdı. Bu mübahisə zamanı Martinin beynində məhəbbətə yeni baxışlar yaranırdı. Ağıl məhəbbət məsələlərinə qarışmamalıdır. Sevdinin qadın doğru mühakimə yeridir və ya yanılır, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Məhəbbət ağıldan yüksəkdir. Bu halda, Ruf mənsəbin Martin üçün nə qədər vacib olduğunu, görünür, anlamırdı; lakin aydındır ki, bu, qızın gözəlliyini bir qətrə də azaltmamışdı. Qız gözəldi və onun düşüncələrinin gözəlliyinə heç bir daxli yoxdu.

Martin gözəllilmədən sual verib onu fikrindən ayıran Olnidən təkrarən soruşdu:

– Nə dediniz?

– Dedim, yəni o qədər səfəhsiniz ki, latın dilini öyrənməyə başlayacaqsınız?

Ruf onun sözünü kəsərək:

– Latın dili yalnız mədəniyyət verməklə qalmır – dedi. – Ağıl üçün məşqdir.

Olni isə təkidlə:

– Hə, nə oldu. Martin, latın dilini öyrənəcəksiniz, ya yox? – deyə soruşdu.

Martini divara dirəmişdilər. O görürdü ki, Ruf səbirsizliklə onun cavabını gözləyir.

Martin, nəhayət, özünü yığındırıb cavab verdi:

– Qorxuram ki, vaxtım çatmaya, mən öyrənərdim, lakin yetirə bilmərəm.

Olni şadlığını gizlətmədən deyirdi:

– Görürsünüz, sizin “ümumi mədəniyyətiniz” Martina asla lazım deyil. O, həyatda müəyyən bir mənsəbə çatmaq, ad-san qazanmaq istəyir.

– Orası elədir, lakin axı latın dili ağıl üçün məşqdir, latın dili intizamdır. Latın dili ağılı intizama alışdırır! – Ruf bu sözləri deyərkən,

Martinə elə baxdı ki, sanki, ondan öz fikrini dəyişməyi xahiş edirdi. – Futbolçuların oyundan qabaq məşq etdiklərini heç görmüsünüzmü? Latın dili də mütəfəkkirlər üçün eyni bir şeydir. Məşqdir, təlimdir.

– Boş sözdür! Bunu uşaqlıqda bizim başımıza yeridiblər! Lakin elə bir həqiqət var ki, onu vaxtında bizə aşılamağı unudublar. Mən özüm öz ağıllıma həqiqəti tapmağa məcbur olmuşam. – Olni daha güclü təsir doğurmaq üçün sözüne ara verdi və təkabbrlə bildirdi: – centimen latıncanı öyrənməlidir, lakin centimen bu dili bilməməlidir.

Ruf:

– Bu heç də düzgün olmadı! – deyə qışqırdı. – Mən elə qabaqcadan bildirdim ki, bütün söhbəti zarafata salacaqsınız.

Olni etiraz edərək:

– Boynunuza alın ki, ağıllı zarafatdır! – dedi. – Bir də ki bu doğrudur. Latıncanı bilən yeganə adamlar əcazılar, vəkillər və latın dili müəllimləridir. Əgər Martin əcazi və ya vəkil olmaq istəyirsə, onda mən susdum. Bəs onda Herbert Spenserin latın dilinə nə daxli var axı? Martin, Spenseri təzəcə kəşf etmiş və ona dalicəsinə heyran olmuşdur. Nə üçün? Onun üçün ki, Spenser ona bəzi şeylər verir; nə siza, nə də mənə Spenser bir şey verə bilməz. Çünki bizə heç bir şey də lazım deyil. Siz günlərin bir günü əra gedəcəksiniz, mən isə, ümumiyyətlə, heç bir iş görməyəcəyəm, çünki mənim əvəzimə bütün işləri cürbəcür vəkillər və müdirlər aparacaqlar, onlar atamdan qalan kapitalın qeydina qalacaqlar.

Olni qapıya tərəf getmək istəyirdi ki, birdən dayandı və son zərbəsini də endirərək dedi:

– Ruf, Martinlə işinin olmasın. O özü nə istədiyini çox gözəl bilir. Görürsünü, nə qədər çox şeyə nail olmuşdur. Bəzən mən qızınb, öz-özümədən xəcalət çəkiyəm. Bizim bütün latın, fransız və köhnə ingilis dillərini bilməməyimizə baxmayaraq, bizim mədəniyyət adlanan bütün mədəniyyətimizə baxmayaraq, o elə indi də dünya və həyat haqqında, insanın əsas mövqeyi haqqında Arturdan, Normandan, məndən və ya sizdən daha çox şey bilir.

Martin alıcanablıq edərək:

– Lakin Ruf mənim müəllimimdir, – dedi. – Əgər bir biliyim varsa, yalnız onun sayəsində qazanmışam.

Olni Rufa nə isə bədxah bir nəzərlə baxıb:

– Boş danışığıdır! – dedi. – Bir o qalıbdır deyəsiniz ki, Spenseri də onun məsləhətiylə oxumağa başlamısınız. Mən də sizə inandım! Mən Süleyman padşahın almaz dolu xəzinəsindən nə bilirəmsə, Ruf da Darvin və təkamül nəzəriyyəsini o qədər bilir. Yəqinizedir, bir neçə gün bundan əvvəl qeyri-müəyyən, qavranılmayan və eyni şeylər haqqında Spenser fəlsəfəsinin bir yerinə verdiyiniz şərhinizlə hamımızı heyratə saldınız. Çalışın, bu yeri Rufa şərh edin, görün sizi başa düşər, ya yox. Bilirsiniz, bu, "mədəniyyət"-filan deyil! Xülasə, Martin, latın dilini əzbərləməyə başlasanız, gözümədən lap düşərsiniz, sizə bir qətrə də hörmətim qalmaz.

Bu söhbətə sonraqla qulaq asan Martin qəlbində, eyni zamanda nə isə xoşagəlməyən bir təəssürat qaldığını hiss edirdi. Təlim və dərslərdən, bilik haqqında ilk məlumatlardan söhbət gedirdi; odur ki, mübahisənin uşaqlara məxsus ümumi bir tərzdə aparılması Martini həyəcana gətirən, onu bütün həyat hadisələrindən bərk-bərk yapışmağa və özünün var gücünü anlaşıb, nə isə böyük bir titrəyişlə tir-tir əsməyə məcbur edən məsələlərə uyğun gəlmirdi. O, xəyalında özünü əsrarəngiz bir mülkətin sahilinə atılan, ətrafdakı gözəlliyi görüb sarsılan, heyratə gələn və bu gözəlliyi vəhşi yerlilərin yabançı dilində tərənnüm etməyə əbas yerə çalışan bir şairlə müqayisə edirdi. Martin də eynilə belə bir vəziyyətdə idi. O hiss edirdi ki, min cür əziyyətə qatlaşıb dünyanın əzəmətli həqiqətlərini dərk etmək istəyir, bunun əvəzində isə, oturub latıncanı öyrənmək lazımdır, ya lazım deyil məsələsi ətrafında uşaqlarına çəkişmələrə qulaq asmağa məcburdur.

Martin həmin axşam güzgünün qabağında dayanıb öz-özünə deyirdi:

– Bu latınca hansı cəhənnəmdən gəlmişdir? Qoy ölümlər ölümlüyündə qalsınlar. Axı mənim ölümlərlə nə işim var? Gözəllik əbədidir. Dillər yaranır və yox olub gedir. Onlar ölümlərin küldür.

O elə həmin dəqiqə düşündü ki, öz fikirlərini yaxşı ifadə etməyi öyrənmişdir. Buna görə də yatmağa uzanarkən Rufun yanında bu qabiliyyətini nə üçün itirdiyini başa düşməyə çalışırdı. O, qızın yanında dönüb bir məktəbli olur və məktəbli dilində danışdı. O, ucadan:

– Mənə vaxt verin! – dedi. – Mənə ancaq vaxt verin! Vaxt! Vaxt! Bu, Martinin əbədi yalvarışı idi.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Martin Rufu sevdinə baxmayaraq, latın dilini öyrənməkdən vaz keçdi. Olinin məsləhətlərinin buna heç bir dəxli yoxdu. Vaxt onun üçün pul kimi bir şeydi, latın dilindən qat-qat vacib olan bir çox başqa elm isə hökmənla Martinin diqqət tələb edirdi. Bir də ki o yazmalı idi. O gərək pul qazanaydı. Lakin, təəssüf ki, onun yazılarını heç yerdə çap etmirdilər. Əlyazmaları həsrətlə redaksiyalı gəzirdi. Yaxşı, başqa yazıçıların əsərlərini bəs nə üçün çap edirdilər? O, saatlarla qıraətxanada vaxt keçirir, başqa yazıçıların əsərlərini oxuyur, diqqətlə və tənqidi surətdə öyrənir, öz əsərləriylə tutuşdurur və həmin yazıçılara öz əsərlərini yol tapıb nəşr etdirməkdə kömək edən sirri abas yerə açmağa çalışır.

O, mətbuat səhifələrində çıxan yazıların çox hissəsinin uydurma olmasına təəccüb edirdi. Bu hekayələrdə nə işiq, nə də boya vardı. Onlardan əslə həyat nəfəsi gəlmirdi, halbuki Martinin qəzetdən kəsib götürdüyü məqalədə deyilirdi ki, həmin hekayələrin hər sözünə iki sent, hər min sözünə isə iyirmi dollar pul verilir. O, saysız-hesabsız hekayələri döna-döna oxuyub təəccüb edirdi. Bu hekayələr asan və iti bir qələmlə (Martin bunu etiraf etməyə bilməzdi) yazılsa da, həyatın mahiyyətini təşkil edən şeylərdən uzaqdı. Axı həyat öz-özlüyündə son dərəcə füsunkar, son dərəcə qəribədir, həyatda həll edilməmiş bir çox məsələ, xülya, qəhrəmanlıq səyləri vardır. Halbuki bu hekayələrdə həmişə yalnız adı güzarəndən bəhs olunurdu. Martin həyatın qüdrət və əzəmətinə, hərarət və nəbzini, üyankar ruhunu duyurdu – bax, yazanda da bundan yazasan! O, təhlükələr qoynuna atılan cəsur insanları, məhəbbətdən dəli-divanə olmuş gəncləri, dəhşət və iztirablar içərisində mübarizə aparan, güclü zərbələrlə həyatın nəfəsini kəsən nəhəngləri tərənnüm etmək istəyirdi. Halbuki jurnallardakı hekayələrdə dollar dalınca düşmüş miskin ovcular, müxtəlif qəbildən olan mister Betlər mədh olunur, alçaq, cılız adamların cılız məhəbbət iztirabları təsvir edilirdi. O, öz-özlündən: "Bəlkə, buna səbəb odur ki, redaktorların özləri cılız adamlardır? – deyə soruşurdu. – Yaxud ona görə ki, bütün bu redaktorların, yazıçıların və oxucuların hamısı, sadəcə olaraq, həyatdan qonxur?"

Martini hər şeydən çox part edən o idi ki, nə redaktorlarla, nə də yazıçılarla tanış deyildi. O nəinki yalnız bir nəfər yazıçı, hətta bir zamanlar yazmaq təşəbbüsündə olan bir adam belə tanımırdı. Bir adam tapılmırdı ki, onunla ürəkdan söhbət eləsin, ona istiqamət və yaxşı məsləhətlər versin. O hətta redaktorların canlı insanlar olduğuna belə şübhə etməyə başlamışdı. Onun təsəvvüründə redaktorlar, nə isə, bir maşının xırda vintləri və dəstəkləri idilər. Bəli, bəli, məhz beləydilər. O, öz hekayə, oçerk və poemalarında ürayında nə varsa, açıb tökürdü və bütün bunları maşınların mühakiməsinə verirdi. Martin əlyazmasını böyük zərfa qoyur, içərisinə cavab üçün bir marka da əlavə edib bağlayır və poçt qutusuna salır. Əlyazması müəyyən bir müddət qitani dolaşıqdan sonra geri, Martinin üstünə qayıdırdı, həm də əlyazması başqa zərfa qoyulub bağlanmış olur, içərisindəki marka üzərinə yapışdırılırdı. Ehtimal ki, heç bir redaktor yoxdu, yalnız əlyazmasını bir zərfdən başqa zərfa qoyan və marka yapışdırın maharətlə düzəlmiş bir mexanizmə vardı. İçərisinə xırda pul əsaslıqla düşən, dərhal saqqız və ya şokolad plitkəsi pırtlayıb çıxan avtomatlara bənzər bir şey. Xırda pulu bir dəliyə salsan, saqqız alarsan, başqa dəliyə salsan, şokolad. Yazı işində də vəziyyət eynilə belə idi. Bir dəlikdən qonurar çəkləri, başqa dəlikdən isə əsərin rədd edilməsi haqqında məktublar pırtlayıb çıxırdı; Martin indiyə kimi həmişə yalnız ikinci dəliyə düşürdü.

Başabələ məktubların maşına bənzəyişi daha da artırdı. Bunlar çap olunmuş basmaqalib blanklardı, həmin blanklarda yalnız müəllifin və əsərin adı yazılırdı. Martin indiyədək yüzlərlə bu cür blank almışdı ki, hər əlyazmasına onu düşürdü. Əgər Martin, şəxsən ona müraciətə, əl ilə yazılmış, heç olmasa, canlı bir sətir alsaydı, bəxtiyar olardı. Lakin redaktorlardan biri də həyat nişanəsi göstərmirdi: ehtimal edəsən ki, dünyada heç bir canlı redaktor yoxdur, yalnız yaxşı yağlanmış və saz işləyən avtomatlar vardır.

Martin fitrətən şücaətli və davamlı bir adam idi, buna görə də uzun illər boyu bu daşırəkli maşınlarla qida verməyə gücü çatırdı. Lakin o, gücdən düşməkdə idi; hər həftə yeməyə və ev kirasına verdiyi pul iflas saatını yaxınlaşdırır, poçt xərclərisə bunu daha da sürətləndirirdi. O daha kitab ala bilmirdi və fəlakəti yalnız uzaqlaşdırmaq üçün xırda-xuruş xərcini də azaltmaq qərarına gəlirdi. Lakin o qənaət etməyi bacarmırdı və paltar almaq üçün bacısı Meriyənə

beş dollar bağışlamaqla tam bir həftə əvvəl iflasa uğrayıb öz taleyini həll etdi.

Martin zülmət içərisində vuruşurdu. Onun nə məsləhətçisi, nə də ilhamçısı vardı. Ətrafındakı adamların hamısı, sanki, sözü bir yerə qoyub, onun mətanətini içəridən sarıstırmaq istəyirdi, hətta Hertruda da ona çəp-çəp baxmağa başlamışdı. Əvvəlcə o, xeyirxah bir bacı kimi, uşaq şiltaqlığı hesab etdiyi şeyə barmaqarası baxırdı, lakin sonra yenə də xeyirxah bir bacı kimi təşvişə düşməyə başladı. Ona elə gəlirdi ki, uşaq şiltaqlığı açıqdan-açığa divanəliyə keçir. Martin bacısının ürək baxışlarını sezir və mister Higginbotamın nəzakətsiz, həyasız istehzalarından çox, bu baxışlardan azab çəkirdi. O, özünə inanırdı, lakin bu inamı başqalarına asılıya bilmədiyinə görə yalqızdı. Ruf belə onun inamına şərək deyildi. Qız istəyirdi ki, Martin yalnız təhsil xatirinə təhsil alsın, odur ki, onun ədəbiyyata məftunluğunu açıqdan-açığa heç bir zaman pisləməsə də, heç bir zaman təqdir də etməmişdi.

Martin öz yazılarını bir dəfə də olsun, Rufa göstərməmişdi. Nə isə xüsusi bir vasvasılıq onun əl-qolunu bağlayırdı. Bundan əlavə, qızın universitetdə bərk məşğul olduğunu bildiyinə görə onun vaxtını almağa utanırdı. Lakin bütün imtahan verilib qurtarıqdan sonra Ruf özü dedi ki, onun əsərlərindən birini oxumaq istəyir. Martin həm sevinir, həm də qorxurdu. Ruf əsl hakimdi. O, sənətşünas idi. O, ədəbiyyatı professorların rəhbərliyi altında öyrənmişdi. Bəlkə, redaktorlar da təcürbəli hakimlərdi, lakin qız onun əsərlərinə başqa cür yanaşacaqdı. Qız əsərin rədd olunması haqqında ona mətbəədə çap olunmuş blank vermayacaq, bildirməyəcəkdir ki, onun hekayələri bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, təəssüf ki, müəyyən bir nəşriyyatda çıxmağa yaramır, münasib deyil. O, canlı, ilıq insan nəfəsi duyulan sözlər işlədərək, əsərlər haqqında öz rəyini onun üzünə deyəcək və ən ümdəsi də budur ki, nəhayət, əsl Martin İdeni tanıyacaqdı. Ruf onun əsərlərini oxuyub könlünü, ürəyini duyacaq, heç olmasa, bir az, heç olmasa, bir balaca onun nələr arzuladığını və nələr yaratmağa qadir olduğunu başa düşəcəkdir.

Martin bir neçə hekayə seçdi və bir qədər tərəddüddən sonra "Dəniz nəğmələri"ni də onlara əlavə etdi. İsti iyun günlərindən birində Martin ilə Ruf velosipeda minib şəhərdən kənara, qızın sevdidi tapalərə doğru getdilər. Bu, onların ikilikdə çıxdıqları ikinci gəzinti idi; onlar

dənizdən əsən, gündüzün istisini azaldan mehədən xoşlanaraq, yolu sürətlə arxada buraxarkən Martin dərindən, bütün varlığı ilə duyurdu ki, dünya gözəl, yaşamaq da, sevmək də gözəl nemətdir. Onlar velosipedləri yolun qırağına qoydular, özləri isə dırmaşib tapənin qonur zirvəsinə çıxdılar. Burada günün altında yanmış otlardan gələn təza biçilmiş quru otun tünd rəyihəsi insanı xumarlandırdı.

Onlar oturdular, Ruf onun gödəkcəsinin, oğlan isə düz ilıq torpağın üstünə əyləşdi. Martin:

– Bu yaşıl ot öz işini görmüşdür, – dedi.

O, insanı biluəş edən xoş ətri qoxulaya-qoxulaya, adəti üzrə, dərhal düşünməyə, xüsusi hadisələrdən ümumi və əsas hadisələrə keçməyə başladı.

O, qurumuş otu nəvəzişlə tumarlaya-tumarlaya, sözünə davam edirdi:

– Bu ot öz həyat vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Güclü qış yağışlarının suyundan içmiş, baharın ilk qasırğalarına sinə gərmiş, çiçək açmış, qurd-quşu və anırlar cəlb etmiş, toxumlarını ətrafa səpələnmiş, indi isə dünya önündə öz vəzifəsini yerinə yetirərək...

Ruf onun sözünü kəsib:

– Siz nə üçün hər şeyə ürək bulandıran əməli bir nöqtəyə-nəzərdən baxırsınız? – deyərək soruşdu.

– Yəqin, ona görə ki, təkamül nəzəriyyəsini öyrənirəm. Dünyə qalsaydı, mən yalnız bir neçə müddət bundan əvvəl hər şeyin əsl mahiyyətini anlamağa başlamışam.

– Lakin mənə elə gəlir ki, siz bu əməli münasibət üzündən gözəlliyi başa düşməkdən uzaqlaşırırsınız. Balaca bir uşaq kəpənəyin gözəl qanadlarının tozcuğunu silməklə onu məhv etdiyi kimi, siz də gözəlliyi dağıdıb məhv edirsiniz.

Martin başını buladı:

– Gözəlliyin öz mənası var, lakin mən indiye kimi o mənanı duy-murdum. Gözəl şey ona görə mənim xoşuma gəlirdi ki, gözəldir, vəssalam. Mən gözəlliyin mahiyyətini anlamırdım. İndi isə anlayıram və ya, daha doğrusu, anlamağa başlayıram. Bu yaşıl ot mənim üçün indi daha gözəldir, çünki onun nə üçün belə olduğunu bilirəm, bu tapədə bitməsi üçün lazım gələn günəş şüalarının, yağışların və torpağın şirəsinin bütün mürəkkəb təsirini görürəm. Hər kiçik otun tarixində bir çox romantik cəhətlər vardır. Onun

başına gələn sərgüzaştlar da az deyildir. İlhama gəlmək üçün mənə təkcə bu fikir bəsdir. Mən enerji ilə maddənin oyununu, bütün əzəmətli həyat qovğasını düşünəndə hiss edirəm ki, bu ot haqqında böyük bir poema, hətta bir neçə poema yazı bilərəm.

Ruf dalgın halda:

– Siz gözəl danışsınız, – bu vaxt Martin birdən qızın qəribə, sinayıcı baxışının üzünə dikildiyini gördü. O, dərhal karıxdı, hətta özünü itirdi və yanaqlarına qızırtı çökdü.

Dili dolaşa-dolaşa söze başlayıb:

– Eh, birca, həqiqətən, yaxşı danışmağı bacarsaydım, – dedi.
– Başında o qədər müxtəlif fikirlər vardır ki, bütün varlığım ilə onları demək istəyirəm. Lakin bunların hamısı o qədər böyükdür ki, münasib sözlər tapa bilmirəm. Bəzən mənə elə gəlir ki, bütün dünya, bütün canlı xilqət mənə üz tutub: – bizim əvəzimizə sən danış – deyə tələb edir. Mən bunu duyuram, lakin bunu necə ifadə edirəm? Mən hər şeyin əzəmətinə hiss edirəm, lakin elə ki danışmağa başlayıram, dilim dolaşır, uşağ kimi kəkələyirəm. İnsanın öz düşüncə və duyğularını sözlərdə təcəssüm etdirməyi bacarması, dinləyici və oxucunun başa düşməsi üçün, onlarda həmin sözlərin yenidən eyni düşüncə və eyni duyğuya çevrilməsi üçün sözləri yazmağı və ya deməyi bacarması böyük bir məharətdir. Bunu heç bir şeylə müqayisə etmək olmaz. Görürsünüz, mən başımı otların arasına soxuram və sinəmə çəkdiyim bu rayihə mənə min cür fikir və obraz doğurur. Axı mənim sinəmə çəkdiyim kainatın rayihəsidir. Mən mahnı və gülüş səsləri eşidirəm, səadət və ələmi, mübarizəni, ölümü görürəm. Beynimdə sayəs-hesabsız xəyalı lövhələr doğur, mən də istədim ki, onların hamısını sizə, bütün dünyaya danışım! Lakin mən bunu necə edirəm? Mənim nitqim quruyubdur. Yaşıl otların rayihəsini sinəmə çəkərkən indi duyduqlarımın hamısını sözlərlə sizə çatdırmaq istədim, lakin təşəbbüsməndən bir şey çıxmadı. Sənük, ağır eyhamlar meydana çıxdı. Nə isə rabitəsiz bir söz yığını əmələ gəldi... Halbuki mən böyük bir ehtirasa danışmaq istəyirəm! – O, ümidini itirmiş adamlar kimi, əllərini ovuşdura-ovuşdura... – Ax, bu, mümkün deyill, – dedi. – Danışmaq mümkün deyill! Çatdırmaq mümkün deyill!

Ruf iddia edərək:

– Lakin siz gözəl danışsınız, – dedi. – Lap təəccüb etməlidir, bu qısa müddətdə necə olub ki, belə danışmağı öyrənmişiniz. Mister

Betler həminin yanında hörməti olan bir nətiqdirdi. Ştatin komitəsi seçkiqabağı kampaniya zamanı həmişə onu nitqlər söyləməyə dəvət edir. Onda, nahar zamanı, siz ondan pis danışmırdınız. Bircə burası vardır ki, o, sizdən möhkəmdir, özünü ələ ala bilir. Siz isə tez-tələsik özünüzdən çıxırsınız. Lakin bu, təcridlə keçib-gedər. Sizdən çox gözəl bir nətiq çıxa bilər. Siz istəyərsiniz, çox yüksək mənsəblərə çatı bilərsiniz. Sizin buna qüvvəniz çatır. Mən əminəm ki, siz adamları öz ardınızca aparmağı bacarırsınız. Siz qrammatikanın öhdəsindən gəldiyiniz kimi, eynilə rastınıza çıxan hər cür başqa çətinliyin də öhdəsindən gələ bilərsiniz. Siz məşhur vəkil ola bilərsiniz, ya da siyasi xadim. Mister Betler kimi, sizin də müvəffəqiyyət qazanmağınız heç bir şey maneə olmur. – Qız gülümsəyərək, – həm də katar xəstəliyinə tutulmadan, – deyə əlavə etdi.

Onlar söhbətlərini davam etdirirdilər; Ruf, adəti üzrə, məhrəbancasına, lakin təkidlə oxumaq zərurətindən danışır, biliyin hər bir sahəsində latincanın vacib olduğunu göstərirdi. Qız təsəvvür etdiyi insan və kişi idealını Martinə təsvir etdi, bu ideali isə tamamilə öz atasından götürmüş və açıqdan-açıq mister Betlərdən aldığı bəzi xəssələri ona əlavə etmişdi. Martin arxası üstündə uzanıb qıza qulaq asır və onun dodaqlarının hər bir tərpənişindən həzz alırdı, lakin qızın dedikləri onun qəlbində heç bir əks-səda doğurmurdu. Qızın təsvir etdiyi perspektivlər Martini cəlb etmədiyindən o mayus olub, içi-çini acıyır, həsrətlə sevilmək istəyirdi. Qız onun yazıçılığından bir söz belə demədi, odur ki, Martinin özü ilə götürüldüyü əlyazmaları atılıb yerdə qalırdı. Bu əlyazmaları yaddan çıxarılmışdı.

Martin, nəhayət, araya çökmüş fasilələrdən birində günəşə baxdı, üfufdə onun nə qədər ucaldığını hesabladı və öz əlyazmalarını yığışdırmağa başladı, bununla da onları xatırladı.

Ruf tələsik:

– Ah, mənim lap yadımdan çıxıb! – dedi. – Onlara elə qulaq asmaq istəyirəm ki!

Martin qıza ən yaxşı hesab etdiyi hekayələrindən birini oxudu. O, hekayəni "Həyat şərabı" adlandırmışdı. Hekayəni yazarkən Martini məst edən şərab indi, oxuduğu zaman yenidən onun başına vurdu. Hekayənin orijinal mövzusunda xüsusi bir məlahət vardı, Martin isə təmtəraqlı sözlər və ifadələr işlətməklə bu məlahəti daha da qüvvələndirməyə çalışmışdı. Hekayəni oxuyarkən Martinin qəlbində

alıb-yanan ilham alovu yenidən onu çulğamışdı, buna görə də o heç bir nöqsan sezmədən yazısını böyük bir həyəcanla oxuyurdu. Lakin Rufun münasibəti tamamilə başqa idi. Yazının bütün zəif cəhətləri, bütün mübaligələr, yeni yazmağa başlayanlara xas olan ifrat pafos, cümlənin ahəng quruluşunun tez-tez pozulması, qızın incalıkları seze bilən qulaqlarından yayınmadı... Qız, ümumiyyətlə, onun hekayəsinin ritmini duya bilmirdi, yalnız hekayənin müəyyən iddia və ahənglə yazılmış yerləri istisna təşkil etsə də, bu bəyəği bir diletantizm kimi qızın xoşuna gəlmirdi, onda təəccüb doğururdu. Qız özlüyündə qəti hökm verib hekayəni "diletantizm" adlandırdı, lakin bu sözü ucadan demədi. Əksinə, o, bir neçə kiçik qeydlə kifayətləndi, dedi ki, ümumiyyətlə, hekayə xoşuna gəlir.

Amma Martin məyus olmuşdu. Qızın tənqidi haqlı idi, Martin bunu etiraf etməyə bilməzdi, lakin o öz əsərini qızın kiçik düzəlişlərini eşitmək üçün oxumamışdı. Məsələ təfərrüatda deyil. Bunların hamısına əncəm çəkmək olar. Əlbəttə, gec-tez o özü kiçik qüsurları görməyi və hətta onlara yol verməməyi belə öyrənəcəkdi. Axı Martin bu hekayədə böyük, canlı həyatın bir parçasını verməyə çalışmışdı. O, nöqtə və vergüllərlə bir-birindən ayrılan bir sıra cümlələri deyil, həyatın bir parçasını qıza göstərmək istəyirdi. Martin istəyirdi qız onun öz gözləriylə gördüyü, öz ağılla qavradığı və öz əllərlə məkinada çap olunmuş bu sətirlərə əşladdığı böyük və əhəmiyyətli cəhətləri hiss etsin. O düşündü: Görünür, buna nail ola bilməmişəm". Bəlkə də, redaktorlar, doğrudan da, haqlıdılar. O, həyatın böyük və ümdə cəhətlərini gördü, lakin sözlər vasitəsilə ifadə edə bilmirdi. Buna görə də Martin öz məyusluğunu gizlədib, qızın tənqidi qeydləriylə ələ asanlıqla razılaşdı ki, onun könlündə nə qədər böyük bir etiraz doğurduğu qızın ağıllına belə gəlmədi.

O, başqa bir əlyazmasını açaraq:

– Bax, bu yazını mən "Qazan" adlandırmışam, – dedi. – Dörd-beş jurnal bu yazını rədd etmişdir, lakin buna baxmayaraq, hekayə öz xoşuma gəlir. Əlbəttə, adamın öz yazısı haqqında fikir deməsi çətin, fəqət, mənca, bu hekayədə nə isə bir şey var. Bəlkə, bu sizi, məni tutan qədər tutmasın, lakin hekayə kiçikdir, cəmi iki min sözdən ibarətdir.

O, hekayəni oxuyub qurtardıqdan sonra qız:

– Nə qədər də qorxuncdur! – deyər qışqırdı. – Bu lap qorxuludur!

Martin gizli bir ləzzətlə qızın solmuş çöhrəsinə, panıdayan gözlərinə və çarpazlaşmış, açılmaq bilməyən əllərinə baxırdı. O, öz məqsədinə çatmışdı; bütün varlığına hakim kəsilmiş duyğu və obrazları qıza çatdırı bilməmişdi, hekayənin qızın xoşuna gəlib-gəlməməsinin əhəmiyyəti yoxdu; burası mühümdü ki, Martin qıza təsir göstərə bilməmiş, qızı diqqətlə qulaq asmağa məcbur etmişdi, qız hətta xırda-xırda qüsurları belə görə bilməmişdi. Martin etiraz edərək:

– Bu, həyatdır, – dedi. – Həyat isə heç də həmişə gözəl olmur. Nə bilim, bəlkə də, mən çox qərba yaranmış bir məxluqam, lakin mən burada da bir gözəllik görürəm. Bu gözəllik mənə hələ onqat qiymətli görünür. Belə bir...

Ruf onun sözlünü kəsərək:

– Lakin nə üçün bu bədbəxt qadın ələ eləyə bilmədi ki... – dedi və cümləsinə qurtarmadan yenə hiddətlə bağdırdı, – aman! Bu, bəlbirçiliqdır! İyrənclikdir! Çirkinlikdir!

Birənliyə Martinə ələ gəldi ki, qəlbi çırpınmaqdan dayandı. Çirkinlikdir! O heç bir zaman bunu düşünməmişdi, heç bir vaxt bu, onun gumanına gəlməmişdi. Hekayə başdan-baş alovlu həflərə çevrilib onun qarşısında şöle saçdırdı; o isə gözləri bu şölələrdən qamaşdığına görə hekayədə heç bir çirkin şey görmürdü. Lakin budur, qəlbi sinəsində yenidən vurmağa başladı. Onun vicdanı rahatdı.

Qız:

– Nə üçün daha gözəl süjet götürməmişiniz? – deyər soruşurdu. – Biz bilirik ki, dünyada çirkin şey çoxdur, lakin bu heç də o demək deyildir ki...

Ruf na isə danışmaqda davam edirdi, onun səsinə qəzəb duyulurdu, lakin Martin ona qulaq asırmırdı. O, qızın belə incə bir məsumluqla şölələndən, alıb-yanan gözəl çöhrəsinə baxırdı, sanki, bu məsumluq yol tapıb Martinin ürəyinin ən dərin yerlərinə sirayət etmiş, onu ulduzlann ışıltısı kimi soyuq, zərif və mehriban eflərdən gələn şəfaqlarla yuyub-təmizləmişdi. "Biz bilirik ki, dünyada çirkin şey çoxdur". O, qızın nələr "bila" biləcəyini düşündü və ələ bil, qız onunla zarafat edirmiş kimi, sevincindən öz-özünə gülümsədi. Anı bir qığılcım ışıqlığında qarış-qarış gəzdirdi hüdudsuz həyat çirəkə dəyəsindən mənzərəsi onun gözləri önündə canlandı və buna görə də o, hekayəsinə başa düşməyən qızın günahından keçdi. Qız hekayəni başa düşməməkdə təqsirkar deyildi. Allaha çox şükür ki, qız bütün

bu çirkəbdən kənarda doğulub böyümüşdü. Lakin Martin... Martin həyatı bilirdi, həyatdakı bütün rəzil və müəzzəm şeyləri bilirdi, bilirdi ki, üstünü örtən bütün çirkəba baxmayaraq, həyat gözəldir; Martin: "Bu barədə bütün dünyaya öz sözlümü söyləyəcəyəm, lənət sənə, kor şeytan!" – deyirdi. Göylərdə müqəddəslərin pak və təmiz olmaları heç də qərībā deyildir. Bunda onların böyük bir xidməti yoxdur. Lakin çirkəb arasında yaşayan müqəddəslər isə əsl möcüzədir! Elə bu möcüzə xatirinə yaşamağa dəyər! İyrənc haqsızlıq mühitindən doğan yüksək əxlaqi ideali görmək, böyümək və hələ də çirkələ örtülmüş gözlərinlə gözəlliyin ilk əlamətlərini görmək; zəiflikdən, əxlaqsızlıqdan, miskinlikdən və heyvani kobudluqdan həm qüdrət, həm həqiqət, həm də mənəvi nəəcibliyin doğduğunu görmək lazımdır.

Birdən Martinin qulağına Rufun səsi gəldi:

– Bütün məzmunu, nə isə, rəzil şeylərdən alınmışdır, halbuki dünyada o qədər gözəl və üvlü şey vardır ki. "In Memoriam"-ı xatırlayın.

O, qıza: "Bəs Lokslı Holl?" – demək istədi, lakin xəyallar yenidən diqqətini yayındırmısa, bəlkə də, demişdi. O, qıza baxır və yüz min əsrlər ərzində qadının həyat pillələriylə dirmanaraq mürəkkəb yollar keçdiyini, nəhayət, ən yüksək kamala çatdığını düşünür və Rufa – ilahi qüvvə almış pak və gözəl bir xilqət təmsalına çevrildiyini və özü də anlaşılmaz bir tərzdə ibtidai həyatın dərinliklərindən əbədi yaranma prosesinin saysız-hesabsız səhvləri və uğursuzluqları nəticəsində törəmiş hərc-mərclikdən çıxmış gəncə – Martin İdenə məhəbbət, səliq və bu ilahi qüvvəni sinəmə qəbulu arzularına əsaslanaraq düşündürdü. Romantika da, gözəllik də, möcüzə də elə bundadır. Yalnız bundan yazmaq lazımdır, tək söz tapa biləsən. Göylərdə yaşayan müqəddəslər ancaq müqəddəs olub qalırlar. Mən isə insanam.

O, Rufun:

– Sizin buna qüvvəniz çatır, – deyə səsinə eşitdi, – lakin bu qüvvə nə isə ipə-sapa yatan deyil.

Martin zarafatına:

– Qab-qacaq dükəninə girmiş begemota oxşayıram, – dedi və qızı gülümsəməyə məcbur etdi.

– Bu cür, ağına-bozuna baxmadan hər şeydən yazmaq olmaz. Siz çalışmalısınız ki, gözəl zövqünüz olsun, incə yazasınız, öz üslubunuzu yaradasınız.

Martin dodaqaltı:

– Görünür, mən özümün bədgümanam, – dedi.

Ruf öz təbəssümü ilə ona ürək-dirək verdi və o biri hekayəyə qulaq asmağa hazırlaşdı.

Martin, sanki, özünü təmizə çıxarmağa çalışaraq:

– Bilmirəm, sizin xoşunuza gələcəkmi? – dedi. – Bu qərībā bir hekayədir! Bəlkə, bu hekayəni yazarkən həddimi aşmışam, lakin doğrusu budur ki, yaxşı niyyətdə olmuşam. Çalışın xırda-xuruş şeylərə fikir verməyin. Əsas cəhət odur ki, siz başlıca fikri duyub bilirsiniz. Bu, çox mühüm və doğru bir fikirdir, ancaq bilmirəm, bunu aydın deyə bilmişəm, ya yox.

O oxumağa başladı, oxuduqca ara-sıra Rufa baxırdı. Nəhayət, ona elə gəldi ki, hekayə qızı yamanca tutmuşdur. Qız nəfəsini almadan, yerindən tərpənmədən oturub Martindən gözlərini çəkmiirdi. Martinin yaratdığı obrazlar, elə bil, onu ovsunlamışdı. O, hekayəni "Macara" adlandırmışdı; bu, doğrudan da, kitablarda təsvir olunan deyil, əsl həyat macərəsinin – mən cəza, həm də hədiyyə verərkən eyni səxavət göstərən, şıltaq və məkrli, insanı gah gözqamaşdırıcı günəşli ənginliklərə gətirib çıxaran, gah da susuzluqdan, aclıqdan, yorucu uzaq yoldan və ya ölümsəncə dəhşətli qızdırmadan əzab çəkmək məcburiyyəti qarşısında qoyan, kölə itaət və fasiləsiz əmək tələb edən, nəhayət, tərk-tökə-tökə, qan axıda-axıda, zəhərli həşəratın çalmasına dözə-döza, kiçik hadisələrin uzun müsibətləri arasından keçirib gözəl, müzəffər bir nəticəyə gətirən qorxunc bir hökmdarın böyük hərflə yazılan macərəsinin ən yüksək şöhrət dərəcəsi idi.

Martin öz hekayəsində bütün bunları və bir çox başqa şeyləri təsvir etmişdi. Ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar Rufun gözlərində qığılcım çaxdıraraq, onu dinləməyə məcbur edir; qızın yanaqları qızardığından hekayəni qurtarar-qurtarmaz Martinə elə gəldi ki, indi bu saat qız bayılacaqdır. Qız, doğrudan da, həyəcan içində çırpınırdı, lakin onu həyəcana gətirən hekayə deyil, Martinin özü idi. Hekayəlik bir iş yoxdu; Martinin nəfəsindən qopub gələn və Rufu qaplayan əvvəlki tanış qüvvənin təsirini qız yenidən duyurdu. Lakin qərībā burasıydı ki, bu qüvvə hekayəyə də asılanmışdı; odur ki, indi Ruf həmin qüvvəni yalnız və yalnız hekayə vasitəsilə qavrayırdı. Qız yalnız bu qüvvəni duyurdu, lakin bu qüvvəni aşılaraq vasitəçini, demək olar ki, görmürdü; ilk baxışda Martinin oxuduqları qızı cəlb edən kimi görünərsə də, əslində, onu cəlb edən birdən-birə beynində bəş

qaldıran tamamilə yabançı, dəhşətli, gümana gəlməyən bir fikir idi. Qız qəfilən əra getmək barədə düşündü və bu fikrin qərībā bir inadla ondan əl çəkmək qızı qorxutdu. Bu, qıza yaraşmırdı, şitlikdi. Bu fikir indiyəcən Rufa tamamilə yabançı olmuşdu. Baş qaldırmaqda olan qadınliq tələbi hələ indiyədək heç bir zaman ona əzab verməmiş, onu incitməmişdi, o da indiyədək Tennison poeziyasının doğurduğu xülyələr aləmində yaşamış, hətta cəngavərlərlə kraliçalar arasında mövcud olmuş qarşılıqlı münasibətlərə toxunarkən ən nəzakətli şairin nəzakətlə söylədiyi eyhamlara belə biganə qalmışdı. Qız indiyədək yatmışdı; həyat isə birdən-birə onun qapısını hökmilə döyməyə başlamışdı. Dəhşətə gələn qız bütün qapıları möhkəm bağlamaq, altdan-üstədən qıfılamaq istəmiş, lakin baş qaldıran instinkt tələb etmişdi ki, o, qərībā və gözəl qonaq önündə bütün qapıları taybatay açsın.

Martin razılıq hissiylə qızın hökmünü gözləyirdi. O, bu hökmün necə bir hökm olacağına şübhə etmirdi, lakin Ruf yalnız:

– Gözəldir, – dedikdə təəccübəndən çaşıb qaldı. Kiçik bir fasilədən sonra qız hərəkətlə təkrar etdi:

– Çox gözəldir!

Əlbəttə, bu hekayə gözəldi, lakin onda, nə isə daha böyük bir şey, elə bir şey vardı ki, gözəllik ona yalnız kənizlik edir və ona əsir olurdu. Martin yəra səralənmişdi, dəhşətli, amansız şübhə buludları başının üstünü çulğamağa başlamışdı... “Yənə də baş tutmadı, istəyimə nail ola bilməmişəm. Mənim əlimdə söz muma çevrilmişdir. Mən dünyanın ən böyük xariqələrini görürəm, lakin onları təsvir etməyə iqtidarıam çatmır”.

O, yeni öyrəndiyi kəlməni işlətməyə cəsarəti çatmadığından qəsdən sözü uzadaraq soruşdu:

– Bəs siz hekayənin... hə, ideyası haqqında nə deyə bilərsiniz?

Qız ona belə cavab verdi:

– İdeya çox da aydın deyildir. Mənim ümumi təəssüratım belədir. Mən əsas süjet xəttini izləməyə çalışdım, lakin bu çox çətinidir. Siz həddindən çox söz işlədirsiniz. Siz təhkiyəyə tamamilə kənar material daxil etməklə hadisələr cərəyanını qarışdırırsınız.

O, tələsik izahat verməyə başlayıb:

– Axı bütün bunlar əsas ideyaya tabe etdirilmişdir, – dedi. – Əsas ideyanın çox böyük, cəhənsümül əhəmiyyəti vardır. Mən bu ideyanı

bütün hekayəyə asılmaq istəmişəm. Hekayə həmin ideya üçün yalnız zəhiri bir örtükdür. Mən doğru yol götürmüşəm, lakin qarşıma qoyduğum vəzifənin öhdəsindən lazımcına gələ bilməmişəm. Demək istədiyimi bütünlüklə deyə bilməmişəm. Belkə, zaman keçdikcə bunu öyrənə bildim.

Ruf onun fikirlərinin inkişafını izləyə bilmirdi. Qız sənətsünas olsa da, Martinin fikirlərini anlaya bilmirdi. Qız onları anlamırdı və bunu Martinin öz istədiyini ifadə etməyi bacarmaması kimi izah edirdi.

Qız təkrarən:

– Siz həddindən çox söz işlədirsiniz, – dedi. – Lakin bəzi yerləri çox yaxşıdır.

Rufun səsi Martinin qulaqlarına, elə bil, uzaqlardan gəlirdi, çünki bu vaxt o, qıza “Dəniz nəğmələri”ni oxuyub-oxumamağı düşünüb qəti qərara gələ bilmirdi. Martin dinməzəcə uzanmışdı, intizar və məyusluq içində çırpınırdı. Qız isə ona baxır, başından yənə də əra getmək haqqında fikirlər gəlib-keçirdi. Bu fikirlər ondan əl çəkmək bilmirdi.

Qız qəfilən:

– Siz məşhur olmaq istəyirsiniz? – deyə soruşdu. O, qızın fikriylə razılaşaraq:

– Hə, ola bilsin! – dedi. – Lakin mənim əsas qayəm bu deyildir. Məni şöhrətə aparıb çıxaran yol şöhrətin özündən daha çox düşündürür, bundan əlavə, şöhrət mənə başqa şey üçün lazımdır. Müəyyən bir səbəb var. Bu səbəb ucbatından mən bütün varlığımı məşhur olmaq istəyirəm.

O, “sizin ucbatınızdan” demək istədi, Ruf onun əsərlərini daha hərəkətlə qarşılasaydı, çox güman ki, deyəcəkdı.

Lakin bu an qızın fikri Martina az-çox münasib bir mənəşə tapmaqda həddindən artıq məşğul idi və buna görə də oğlanın nəyə işarə etdiyini belə soruşmadı. Ruf möhkəm əmindir ki, Martindən yazıçı çıxmıyacaqdır. O, bunu indicə öz diletant, sadələh yazılan ilə sübut etmişdi. O, yaxşı danışa bilirdi, lakin ədəbi üslubdan tamamilə uzaqdı. Qız onu Tennisonla, Brauninqlə və çox sevdiyi yazıçı-nasirlərlə müqayisə edirdi və əlbəttə, bu müqayisə Martinin xeyrinə olmamaqdan da o yana keçirdi. Lakin qız düşüncələrinin heç də hamısını ona demək istəmədi. Rufu Martina doğru sürükləyən qərībā duyğular onu çox da tələbkər olmamağa məcbur edirdi. Axır ki, onun yazıcılığa olan meyli

kiçik, zəif bir cəhətdir və ehtimal ki, zaman keçdikcə yox olub gedəcəkdir. Onda Martin, heç şübhəsiz ki, öz gücünü həyatın hər hansı başqa, daha ciddi bir sahəsində sinayacaq və müvəffəqiyyət qazanaçaqdır. Ruf buna əmin idi. Martin o qədər güclüdür ki, yaqin, bütün arzularına çatacaqdır... Təki yazmaqdan tezliklə əl çəksin.

Qız:

– Mister İden, mən arzu edirəm ki, yazdıqlarınızın hamısını mənə oxuyasınız, – dedi.

Martin şadlıqından pörtdü. Qız onun yazıları ilə maraqlanmışdı; buna şübhə ola bilməzdi. Axı bir də ki qız onun əsərlərini yararsız hesab etmişdi. Ruf hətta əsərlərin ayrı-ayrı parçalarını gözəl hesab etmişdi; ürk-ürək verən sözləri də ilk dəfə qızdan eşidirdi.

O coşaraq:

– Yaxşı, – dedi. – Miss Morz, mən sizə söz verirəm ki, qabil yazıçı olacağam. Mən uzaqlardan gəlmişəm, mən bunu bilirəm və hələ uzun bir yol keçməliyəm, lap yerlə sürünməli, iməkləməli olsam da, bu yolu keçəcəyəm. – O, məkində yazılmış bir yığın səhifəni qıza uzatdı. – Bunlar “Dəniz nəğmələri”dir. Onları sizə verirəm, vaxtınız olanda evdə oxuyarsınız. Lakin sonradan öz fikrinizi mənə açıqca deməlisiniz. Mənə tənqid yamanca lazımdır! Xahiş edirəm, mənə əsl həqiqəti deyəsiz!

Qız:

– Mən heç nəyi gizlətməyəcəyəm, – deyə söz verdi, lakin ürəyinin dərinliyində hiss etdi ki, bu gün onunla açıq danışmamışdır. Bilmirdi ki, gələcəkdə onunla açıq danışmağa iqtidən çatacaq, ya yox.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Aradan on gün keçdikdən sonra Martin güzgülə baxaraq, öz əksi-nə müraciətlə deyirdi:

– İlk döyüş baş verdi, ikinci, üçüncü və mən...

O, cümləsini qurtarmamış dönüb öz miskin dar otağını nəzərdən keçirdi və kədərli gözlərlə küncdə qalmış bir yığın uzun zarfı dikildi. Bütün bunlar Martinin geri qaytarılmış əlyazmaları idi. Həmin əlyazmalarını yeni ünvanlara göndərmək üçün marka almağa onun pulu yoxdu və buna görə də onlar bir həftə içərisində yığılıb bir qalq

olmuşdu; hamısı öz yiyəsinin üstünə qayıtmayınca onlar sabah da, birisi gün də gələcəkdi. Onun isə əlyazmalarını başqa və daha uzaq yerlərə göndərməyə imkanı yoxdu. O, bir aydı ki, məkindən istifadə etdiyinə görə kirayə verməmişdi və verməyə imkanı da yoxdu, çünki birhəftəlik yaşayış xərcini və dəllal kontorunun haqqını ver-məyə pulu güclə çatırdı. Məsələ burasındaydı ki, Martin həmin dəllal kontorunu vasitəsilə işə düzəlmək ümidində idi. O oturdu və fikirlə-fikirlə masasına baxdı. Masanın üstündə mürəkkəb ləkələri görünüyün-dən Martin birdən-birə ona qarşı şəfqət duydu. O:

– Mənim əziz, köhnə masam. – dedi. – Mən sənə arxanda otu-rub çoxlu bəxtiyar saatlar keçirmişəm, sən də həmişə vəfalı dostum olmusan. Sən heç bir zaman mənə özündən uzaqlaşdırmamışsın, heç bir zaman işdən nəhaq yerə imtina edib mənə incitməmişəm, heç bir zaman işin ağırlığından şikayətlənməmişəm.

O, masaya dirsəklandı və əlləri ilə üzünü örtüdü. Boğazı qəhər-ləndi, hönkürüb ağlamaq istədi. Martin özünün ilk dalaşmasını xatı-rladı, o zaman altıyaşlı uşaq gözündən gildir-gildir yaş tökə-tökə, əl-qol atıb özündən iki yaş böyük olan başqa bir oğlanın zərbələrini dəf edirdi; həmin oğlan Martinə var gücü ilə yumruq vururdu. Martin gözlərindən axan yaşla burnundan sızan qanın qarışığını uda-uda, nəhayət, yerə sərələnərkən dalaşanların ətrafında sıx dövrə vurmuş uşaqların qulaqbatıran səs-küyünü təsəvvürünə gətirirdi.

O:

– Yazıq bala, – deyə mızıldadı, – indi də sənə yenidən şil-küt elədi-lər! Elə şil-küt elədilər ki, yerindən qalxmağa da təqətin qalmamışdır.

Lakin bu ilk dava haqqında onun xatirələri heç də birdən-birə çəkilib getmədi. O zamanlar bunun ardınca bir çox davalar bir-birini təqib etdi və onların hamısı Martinin xatirəsində yavaş-yavaş can-landı. Yanm ildən sonra Yağlısifət (bu, həmin oğlanın ləqəbi idi) yenə onun üstünə düşdü. Lakin bu dəfə Martin borclu qalmadı, o da vurub onun gözünün altını qaraldı. Bu, hər halda, mənasız deyildi! O, bir-birinin ardınca özlərinin bütün davalarını xatırladı, Yağlısifət davadan həmişə qalib çıxdı. Lakin Martin bir dəfə də olsun onun qabağından qaçmamışdı. O, bunu düşünərkən bir vüqar duydu. Martin, çox çətin də olsa, davanın axınına kimi həmişə möhkəm dayanırdı. Yağlısifət alçaq bir düşməndi və heç kəsə aman vermirdi. Lakin Martin təslim olmurdu. O, həmişə axıra kimi davam gətirirdi.

Sonra sıra-sıra dayanmış köhnəgörməli evlər arasında keçən dər dalan Martinin gözləri önündə canlandı. Dalanın axırında kəpirdən tikilmiş birmərtəbəli bina vardı, bu binada "Xəbərlər" qəzetinin gündüz buraxılışını çap edən maşınların ahəngdar boğuc uğultusu gəlirdi. Onda Martinin on bir, Yağlısıfatın isə on üç yaşı vardı; onların hər ikisi qəzet satırdı. Buna görə də onlar mətbəənin darvazası qabağında dayanıb gözləyirdilər. Təbii ki, Yağlısıfat dərhal Martina sataşdı və dava yenidən başlandı, lakin nəticəsiz qaldı, kimin qalib gəldiyi aydın olmadı, çünki saat dördə on beş dəqiqə qalmış mətbəənin darvazası açıldı və bir dəstə uşaq qəzet dalınca içəri cımdı.

Yağlısıfat onu hədələyərək:

– Sabah gələrsən, əzizdirəram səni, – dedi. Martin isə ağlaya-ağlaya, titrək bir səslə bildirdi ki, sabah şərtləşdikləri yerdə olacaqdır.

Sabahı günü Martin məktəbdən qaçıb, təntimmiş halda, Yağlısıfatdan iki dəqiqə qabaq dava yerinə gəldi. Başqa uşaqlar Martini tərifləyir və ona yərbəyerdən məsləhətlər verirdilər, bu məsləhətlərə əməl etsəydi, hökmən düşməninə döyərdi. Lakin həmin uşaqlar eyni məsləhətləri Yağlısıfata da verirdilər. Bu pulsuz tamaşaçılar davadan necə də ləzzət alırdılar! İndi Martin bunu xatırlayıb, o zaman uşaqların nə qədər böyük ləzzət aldıklarını düşündü və hətta onlara qıbta da etdi. Dava başlandı və mətbəənin darvazası açılana qədər davam edən dava düz yarım saat çəkdi. Uşaqlığı, hər gün məktəbdən çıxıb tələsik mətbəənin darvazası qabağına gəlməsi döna-döna Martinin gözləri önündə canlanırdı. O, bərk qaça bilmirdi, həmişə dava-dalaşığında olduğundan yeri-yərəkən belini ayır, axsayırdı. Bütün bədənini gömgöydü, əllərinin dərisi cırmaq-cırmaqdı, bəzi cırmaq yerləri irinləməyə başlamışdı. Onun böyürləri ağrıyırdı, kürəyi ağrıyırdı, çiyinləri ağrıyırdı, başı üstündə deyildi, sanki, oraya qurğuşun əridib tökmüşdülər. O daha məktəbdə oynaya bilmirdi, dərslərinə baxmırdı. Bütün günü partanın arxasında oturmaq onun üçün böyük əzabdı. Ona elə gəlirdi ki, hər gün başlanan bu davalardan bəri aradan əsrlər gəlib-keçmişdir, aramsız olaraq yeni toqquşma gözlədikcə vaxt qorxulu bir yuxu kimi uzanıb keçirdi. Martin düşündü: "Axı nə üçün Yağlısıfatı döymək olmaz?" Bu, Martini bütün işgəncələrdən dərhal xilas edərdi. Lakin təslim olmaq və Yağlısıfatın özündən güclü olduğunu etiraf etmək heç vaxt onun ağlına gəlmirdi.

Bələliklə, Martin ruhan və cismən üzülmüş halda, gündən-günə sürünüb mətbəənin darvazası qabağına gəlir, böyük düzümlərini öyrənir və orada özünün həmişəki düşmənilə – Yağlısıfatla qarşılaşırdı. Onun kimi Yağlısıfat da üzüllüb əldən düşmüşdü, qəzətsatan uşaqlar ara qızıdırmasaydılar (o, bunların qarşısında rüsvay olmaq istəmirdi), bu amansız davaya məmnuniyyətlə son qoyardı. Bir dəfə bütün vuruşma qaydalarını (təpik atmaq olmazdı) gözləməklə iyirmi dəqiqə sürmüş şiddətli çarpışmadan sonra Yağlısıfat səndiriləyə-səndiriləyə, tənəfəs halda, davanı heç-heçə qurtarmağı təklif etdi. Bu şirin xatirə indi də onu yerindən oynatdı: Martin o zaman yaralanmış, parça-parça olmuş dodağından axan qandan tənəfəs ola-ola, qanı udduqca boğula-boğula Yağlısıfatın üstünə cummuş, danışmasına maneçilik törədən qanı yerə tüpürmüş və qışqırmışdı ki, heç-heçə ilə razı deyil; Yağlısıfat əldən düşmüşsə, açığını desin, təslim olsun. Lakin Yağlısıfat təslim olmamış və çarpışma yenidən davam etmişdi.

Sabahısı çarpışma yenidən başlanmış və əvvəlki kimi, günbə-gün davam etmişdi. Martin hər dəfə dalaşma başlananda bədəninin ağrısından özünü-sözünü bilməmiş, yaman əzab çəkmiş, lakin sonradan, ağrı korlaşınca, yuxudaymış kimi, qarşısında yalnız Yağlısıfatın almasıq sümüklerini və vəhşi heyvanın kimi alışıb-yanan gözlərini görərək, hiddətdən dodaqlarını gəmirə-gəmirə vuruşmuşdu. O, bütün diqqətini bu sifətə vermiş, gözü daha heç nəyi seçməmişdi. Dünyada bu sifətdən başqa özgə bir şey olmamış və Martin qarara gəlmişdi ki, bu sifəti qanına qaltan eləməyincə, ya da öz sifəti qanına qaltan olmayınca əl çəkməyəcək, dincəlməyəcəkdir. Onda bu çəkişməni kəsmək olar. Lakin onun üçün, Martin üçün heç-heçəyə razılıq vermək mümkün olan şey deyildir! Nahayət, elə bir gün gəldi ki, Martin adət etdiyi vaxtda mətbəənin darvazasına yaxınlaşıb Yağlısıfatı orada görmədi. Yağlısıfat heç gəlib çıxmadı. Uşaqlar Martini təbrik edir, deyirdilər ki, Yağlısıfat təslim olmuşdur. Lakin Martin çarpışmanın belə qurtarmasından razı qalmamışdı. O, Yağlısıfata qalib gəlməmişdi, Yağlısıfat da ona qalib gəlməmişdi. Mübahisə həll edilməmişdi. Sonralar məlum oldu ki, elə həmin gün Yağlısıfatın atası qəfilən vəfat etmişdi.

Martin fikrən bir neçə ilı addayıb arxada buraxdı və özünü teatrda, balkonda oturan gördü. O, on yeddi yaşına yenicə girmişdi,

özü də dəniz səfərindən təzəcə qayıtmışdı. Tamaşaçılar arasında dava düşdü. Kim isə birisini itələmişdi. Martin ortaya girdi və özünün köhnə düşməninin – Yağlısıfatın parıldayan gözləri ilə qarşılaşdı.

Düşməni hirsindən boğula-boğula Martina:

– Tamaşadan sonra səni azışdırmək mənim boynuma, – dedi.

Martin başını tərpətdi. Gözətçi polis nəfəri tələsik dava-dalaş yerinə gəlirdi. Martin pıçıldadı:

– Tamaşa qurtarandan sonra qapıda görüşərik, – dedi və özünü elə göstərdi ki, guya, bütün fikir-zikri səhnədə baş verən hadisəyədir.

Gözətçi polis nəfəri onlara baxdı və çəkilib getdi.

Pərdə qurtarandan sonra Martin Yağlısıfatdan:

– Sən öz dəstənləşən? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə!

Martin:

– Onda mən də bir neçə adamımı çağıraram, – deyə bildirdi.

Fasilə zamanı o, özünə mix zavodunda çalışan üç dostundan, bir nəfər yangınsöndürəndən, beş-altı matrosdan və Market-strit küçəsindən olan məşhur oğrulardan bir dəstə düzəldi.

Tamaşa qurtarandan sonra hər iki dəstə küçənin ayrı-ayrı tərəfiylə yola düzəldi. Onlar yaxındakı xəlvət bir dalandə birləşdilər və "hərbi şura" düzəldilər.

Yağlısıfatın dəstəsindən olan küçən bir oğlan:

– Ən münasib yer Səkkizinci küçənin körpüsüdür, – dedi. – Körpünün ortasında, elektrik fənarının altında vuruşarsınız, biz isə fironların gəlib-gəlməsinə göz olanıq. Əgər körpünün bir başından görünsələr, qaçıb o biri başından aradan çıxarıq.

Martin öz adamları ilə məsləhətləşdikdən sonra:

– Yaxşı, mən razı! – dedi.

Səkkizinci küçənin San-Antonio mənsəbinin qolu üstündən çəkilmiş körpüsünün uzunluğu üç şəhər məhəlləsi boyda idi. Körpünün ortasında və hər iki başında elektrik fənarları yanırdı. Bir polis nəfəri belə gözə dəymədən yaxınlaşa bilməzdi. Vuruşmaq üçün əlverişli, münasib olan bu yer bütün təfərrüatı ilə Martinin qapalı gözləri önündə canlandı. O, hərsi öz döyüşçüsünün arxasında, üzbəüz dayanmış, qaşqabaqlı iki düşmən dəstəni gördü. Martin və Yağlısıfat qurşağa kimi soyundu. Gözətçilər körpünün hər iki başında müşahidə üçün yer seçib, keşik çəkməyə başladılar. Matroslardan biri

Martinin gödəkcasını, köynəyini və papağını götürdü ki, polis gəlsə, onları qaçıb təhlükəsiz bir yerə qaçsın. Martin özünün döyüş meydanının ortasına necə çıxdığını, Yağlısıfatın gözlərinin düz içinə baxdığını və yumruğunu qaldıraraq:

– Hec bir nəzakət-filan lazım deyil, uzun danışmaq da! Anladın?! Axıra kimi vuruşacağıq, sürüşüb aradan çıxmaq da olmaz. Bizim səninlə köhnədən haqq-hesabımız var. Haqq-hesabı tamam çürütmək lazımdır! Anladın? – deyərək nə vəziyyətdə olduğunu aydın gördü.

Martin sezdi ki, düşməni tərəddüd edir, lakin Yağlısıfat xudbin olduğundan bu qədər tamaşaçı qarşısında rüsvay olmaq istəmədi.

O:

– Sözüüm yoxdur, çıx qabağa, – deyə qışqırdı. – Niyə hədə-qorxu gəlirsən? Axıra kimi deyirsən, axıra kimi olsun!

Elə bu vaxt onlar yumruqlarını düynləyib, bütün gənclik ehtirası ilə, döymək, əzmək, şıl-küt etmək arzusu ilə alışıb-yanaraq, iki cavan buğa kimi bir-birinin üstünə atıldılar. Kamala doğru başəriyyətin min il sürən məşəqqətli bir yolda əldə etdiyi nailiyyətlərin hamısı bir an içində dağılıb alt-üst oldu. Tərəqqinin unudulmuş bir mərhələsi kimi, təkcə elektrik fənəri qalmışdı. Martin və Yağlısıfat daş dövrünün vəhşiləri, mağaraların və ağacların sakinləri idilər. Onlar ibtidai yaşayış bataqlığına getdikcə daha dərinə batır, göy cisimlərinin parçaları kimi, əbədi olaraq bir-birini cəzb edən və bir-birindən uzaqlaşan atomlar kimi, kor-koranə, qeyri-ixtiyari olaraq toqquşurdular.

Martin bu davanın bütün təfsilatını xatırlayaraq:

– Aman Allah! Necə də heyvan idik! Nə qədər də yırtıcı vəhşilər idik! – deyə inlədi. O, öz təsəvvürünün ecazkar qüdrəti sayəsində hər şeyi elə canlı şəkildə görərdi ki, elə bil, kinoya baxırdı. O, eyni vaxtda həm iştirakçı, həm də tamaşaçı idi. Martinin uzun aylardan bəri çalışıb əldə etdiklərinin hamısı bu mənzərəni xatırlayarkən sarılırdı, lakin aradan bir az keçdikdən sonra keçmiş, bu günü sıxışdırıb onun başından çıxardı və o, yenidən əvvəlki Martin idənə çevrildi, təzəcə dəniz səfərindən qayıdıb, Səkkizinci küçənin körpüsünün ortasında dayanıb, Yağlısıfatla çarpışmağa başlamışdı. O, bütün qüvvəsini toplayır, tərləyir, qan axıdır, yumruğunu hədəfə vurduqda isə şadlanırdı.

Adama elə gəlirdi ki, onlar insan deyil, bir-birinin üstünə atılan iki şiddətli qasırgıdır. Vaxt gəlib keçirdi, dəstələrin hər ikisi də nəfəs belə dərmədən, sakit dayanıb baxırdı. Onlar ömürlərində belə bir qəzab görməmişdilər və bu qəzab onlara dəhşət təlqin edirdi. Onların qarşısında özlərindən də yirtıcı iki vəhşi çarpışırdı.

Düşmənlərin ilk coşqun qəzəbi soyuduqdan sonra onlar daha ehtiyatla və fəndlə vuruşmağa başladılar. Hələlik heç kim üstün deyildi. Kim isə:

– Heç biri basılmayacaq, – dedi. Martin bu sözləri eşitdi.

O bilmədən ehtiyatsız bir hərəkətə yol verdi və elə həmin anda da yanağına dəhşətli bir zərbə endirildi. Bu zərbə Martinin yanağını parçalayıb sümüyə kimi işləmişdi. Yalın yumruqla bu cür zərbə endirmək olmazdı. Martin heyratdan doğan bağırıqla eşitdi və hiss etdi ki, yanağından qan fışqırır. Lakin Martin özünü o yerə qoymadı, dərhal diqqətini topladı, çünki kiminlə rastlaşdığını və ondan hər cür alçaqlıq gözləmək mümkün olduğunu yaxşı bilirdi. O, düşməni daha diqqətlə izləməyə başladı, metalın parıltısını görüb, cəld bir fənd işlətdi və onun alından yapışdı.

O:

– Yumruğunu aç! – deyə acıqla bağırırdı. – Sən məni kastetlə¹ vurdu.

Hər iki dəstə bağıra-bağıra, söyə-söyə bir-birinin üstünə atıldı; bir an belə keçəydi, ara qanşacaq, aləm bir-birinə dayacəkdi, onda da Martin öz qisas arzusuna çatıb ürəyini soyuda bilməyəcəkdı. O, özündən çıxmışdı.

Martin:

– Bircə geri çəkilin! – deyə qışqırdı. – Hamınız geri çəkilin! Alınadınız?

Onlar geri çəkildilər, aralandılar. Onlar vəhşiyyə dönmüşdülər, lakin o lap vəhşi idi və onun dəhşətli baxışları davaya qanşanları itaətə məcbur elədi.

– Bu, mənim işimdir, görək heç kəs qanşmaya. Ey, bura bax! Kasteti bəri ver!

Bir az qorxuya düşmüş Yağlısifət onun sözünə baxdı və namərd silahını ona verdi. Martin kasteti çaya ataraq, sözünə davam edib:

– Kasteti ona sən verdin, kürən açla! – dedi. – Burada fırlan-dığını gördüm, lakin nə istədiyini başa düşə bilmədim. Bir də araya girsən, səni ölüncə döyəm. Başa düşdün?

Dava yenidən başlandı, hər iki düşmən yorulub tamamilə əldən düşsə də, nəhayət, onları əhatə edən, qana susamış vəhşilər sürüsü qan görməyincə, qorxuya düşməyincə və davanı kəsmək üçün onları dila tutmayınca bir-birinə zərbələr yağdırmaqda davam edirdilər. Güc-bələ ilə ayaq üstündə duran, döyülüb insan simasını itirən və bədheybət, qorxunc vəhşiyyə çevrilən Yağlısifət tərəddüd edərək dayandı, lakin Martin onun üstünə cumub dalbadal zərbələr vurdu.

Adama elə gəlirdi ki, onlar çox uzun zamandan bəri vuruşurlar; həm də Yağlısifət açıqca yorulmuşdu, lakin birdən bərk bir xırçılı eşidildi və Martinin sağ qolu sallanıb yanına düşdü. Onun sümüyü sınmışdı. Bunu hamı eşitdi və hamı anladı. Yağlısifət də anladı və bir pələng kimi yaralı düşmənin üstünə atılıb, var-gücü ilə döyməyə başladı. Martinin dəstəsi köməyə gəldi. Lakin aldığı zərbələrdən sarsəmləmiş Martin lənətlər yağdırı-yağdırı, arada ağrıdan və qəzəbindən inləyə-inləyə, qışqırdı ki, onlar qanışmasınlar; o tək-cə sol əliylə hey vurur, heç bir şey bilmədən, hey döyür, döyürdü. Qorxu bildirən piçiltilər, sanki, onun qulağına uzaqlardan gəlirdi, daha sonra kiminsə titrək səslə: "Uşaqlar, bu, dava deyil! Bu, adam öldürməkdir! Onları ayırmaq lazımdır!" – dediyini eşitdi.

Lakin onların biri də yaxına gəlməyə cəsəret etmirdi, Martin isə hey sol əliylə vurur, hər dəfə nə isə yumşaq, qanlı, dəhşətli və insan üzünə heç bir oxşarı olmayan bir şeyə dəyirdi; bu şey isə, nədənsə, təslim olmaq istəmir və onun qaralan gözü önündə dayanıb çəkilmirdi. Martin də vurduqca hey vurur, onun zərbələri getdikcə zəif-ləyir, özü isə tədricən həyat qüvvəsinin son qalıqlarını itirirdi; elə bil, o, uzun əsrlərdən bəri, tam min illərdən bəri vururdu; axır ki bu biçimsiz qanlı kütlə körpünün taxtaları üstünə sərələndi. Martin isə sərxoşlar kimi səntirləyə-səntirləyə, havada dayaq nöqtəsi axtara-axtara və dəyişmiş səsiylə:

– Yənə də istəyirsən? De görüm... Yənə də istəyirsən? – soruşa-soruşa onun başının üstünü aldı.

O hey soruşur, təkidlə cavab tələb edirdi, bu vaxt birdən hiss etdi ki, yoldaşları onu tuturlar, geri dartırlar, gödəkcasını geyindir-məyə çalışırlar. Elə bu an Martin qəfilən hışunu itirdi.

¹ Kastet – beşbarmaq

Masanın üstündəki saat zəng çaldı, lakin Martin zəngi eşitmədi və alləriylə üzünü örtmüş halda, oturduğu yerdə qaldı. O heç nə eşitmirdi, heç nə düşünmürdü. O, hər şeyi yenidən elə aydın şəkildə hiss edib xəyalından keçirmişdi ki, həmin gecə, Şəkkizinci küçənin körpüsü üstündə olduğu kimi, yəni də huşunu itirmişdi. Ətrafını bir neçə dəqiqə içərisində zülmət və boşluq sarmışdı. Sonra o dirilmiş ölü kimi sıçrayıb ayaq üstə durdu; gözləri parlayırdı, özü də qan-tər içində idi.

O qışqırıraq:

– Axır ki, mən sənə döydüm, Yağlısifət! – dedi. – Bunun üçün mən on bir il əlləşməli oldum, lakin sənə döydüm!

Onun ayaqları əsir, başı hərələnirdi, buna görə də səndirilərək, yataqda oturmağa məcbur oldu. O, hələ də olub-keçənlərin pəncəsində idi. O, çəpbaş halda yan-yörəsinə baxır, nəhayət, küncdə bir yığın əlyazmanı görməyincə, elə bil, harada olduğunu anlamırdı. Onda Martinin hafizəsinin təkarləri daha sürətlə hərələnəməyə başladı, onu dörd il sürən bir zamandan keçirib gətirdi, bu vaxt o, kitabları, onların açdığı ələmi xatırladı, özünün məğrur xəyallarını və həssas, sevimli, bənizi solğun bir qıza məhəbbətini yadına saldı; bu qız Martinin indicə yenidən hiss edib xəyalından keçirdiklərinin ani bir şahidi olsaydı, Martinin keçdiyi həyat bataqlığını, heç olmasa, biranlığa görsəydi, dəhşətdən ürəyi partlardı.

O ayağa qalxdı və güzgüdə özünə baxdı. Öz-özünə qürurla:

– Sən indi bu bataqlıqdan çıxmısan, Martin, – dedi. – Sənin gözlərin açılıb, çiyinlərin ulduzlara dəyir, dolğun bir həyat keçirirsən və əslərin ən qiymətli irsini mübarizə edə-edə sahiblərinin əlindən geri alırsan.

O, diqqətlə özünə baxdı və güldü:

– Bir balaca əsəb sarsıntısı və melodram, ələmi? Nə olar ki! Bu qorxulu deyildir. Bir zamanlar sən Yağlısifətin öhdəsindən gəlmişən. On bir ildən artıq bir vaxt sərf etmək lazım gəlsə də, eynilə nəşirlərin də öhdəsindən gələcəksən! Lakin yolda dayanıb qalmaq fikrini başından çıxar, irəli get. İndi ki vuruşmalı olmusan, möhkəm dayan, axıra kimi vuruş!

ON ALTINCI FƏSİL

Zəngli saat Martini elə qəfildən oyatdı ki, zəif orqanizmi olan adamın bundan, yaqın, başı ağrıyardı. O, çox bərk yatma da, pişik kimi, bir anda oyandı, beş saat sürən bir yuxunun gəlib-keçdiyinə sevindi. O, yuxuya nifrət edirdi. Həyatda o qədər iş görmək, o qədər şeyi dişə vurub sinəyə qəymək ki! O, yuxunun oğurlayıb apardığı hər bir ana təəssüf edirdi; saatın səsi hələ kəsilməmişdi ki, Martin soyuqdan ləzzət ala-ala, başını su doldurulmuş ləyəyə saldı.

Lakin gün həmişəki proqram üzrə keçmədi. Bitirilməsi lazım gələn yanmıçq bir hekayə, kağız üzərinə köçürülməsi yeni bir fikir, yeni bir niyyət yoxdu. Martin dünən məşğələni çox gec qurtarmışdı, indisə səhər yeməyinin vaxtı yaxınlaşırdı. O, Fiskdən bir fəsil oxumaq istədi, lakin başı başqa fikirlərə qarışdığından kitabı bir kənara qoymalı oldu, Martin bu gün həyatla yeni bir qovğaya girməli idi və buna görə də bir müddət daha yazmamağı qərara almışdı. İnsan öz ailəsindən, doğma evindən ayrılarkən kədərləndiyi kimi, o da kədərlənirdi. O atılıb bir küncdə qalmış əlyazmalarına baxdı. Bəli o heç kəsə sığınacaq vermək istəmədiyi zavallı, rüsvay olmuş balalarını tərk etməlidir. O ayılıb əlyazmalarını aşırdırmağa, sevdirdi parçalan bir da oxumağa başladı. O hətta "Qazan"la "Macara" hekayələrini ucadan oxumağı belə layiq bildi. Dünən yazdığı və marka olmadığına görə küncə atdığı "Səvinc" hekayəsindən, xüsusilə, razı qaldı. O:

– Başa düşmürəm, – deyə donquidandı. – Bəlkə, mən yox, redaktorlar başa düşmürlər. Axı onlar daha nə istəyirlər? Onlar bundan qat-qat pis yazılan çap edirlər. Elədir, onların çap elədiklərinin hamısı bundan qat-qat pisdir... Demək olar ki, hamısı.

O, səhər yeməyindən sonra yazı makinasını qutusuna qoydu və Okləndə apardı.

Martin pırkeşiya:

– Sizə biraylıq borcum qalır, – dedi. – Sahibə çatdır ki, iş dalınca gediram, qayıdandan sonra haqq-hesabı verəcəyəm. Bir aydan sonra, ya da buna yaxın bir müddətdə.

O, barəyə minib, San-Fransiskoya keçdi və dəlil kontoruna gəldi. Martin sözə başlayaraq:

– Nə cür iş olursa olsun, razıyam, – dedi, lakin yeni bir adamın gəlişi onun sözünü yanda qoydu; bu adam, asan yaşamağa meylı olan fəhlələr kimi, zahiri bir zınlə geyinib-kecinmişdi.

Masanın arxasında oturan adam ümidsiz halda başını buladı.

Təzə gəlmiş adam:

– Yəni, doğrudan, heç kəs gəlməyib? Lakin bıçaq xirtəyə dayanmışdır. Mən hökmən bu gün bir adam tapmalıyam. – dedi.

O dönüb Martinə, Martin isə ona baxdı və əməllicə gözəl, lakin coşqun keçən bir gecədən sonra olduğu kimi, solğun və əzgin bir üz gördü.

O, Martindən:

– İş axtarırsan? – deyə soruşdu. – Nə iş bacarırsan?

– Hər cür ağır iş görə bilərəm, dənizçilik işini bilərəm, makinada yazmağı bacarıram, lakin stenoqrafiyanı bilmirəm; at sürə bilərəm, umumiyyətlə, nə iş olsa, öhdəsindən gələm.

Həmin adam başını tərpətdi.

– Nə deyirəm ki, yaramağına yarayırsan. Mənim adım Dousondur. Co Douson, mən özümə camaşırxanada işləmək üçün bir köməkçi axtarıram.

– Camaşırxanada? – deyə soruşan Martin, orada qadınların krujevalı bəzək-düzək şeylərini ütüləməli olacağını düşündü və bu fikir ona gülünc göründü. Lakin köməkçi axtaran Co, nədənsə, onun xoşuna gəldi və buna görə də: – Ümumiyyətlə, paltar yumağı bacarıram, dəniz səfərləri zamanı öyrənmişəm, – deyə əlavə etdi.

Co Douson biranlığa fikrə getdi.

– Bura bax, deyərsən, axı bizim sövdəmiş baş tuta bilər. Məsələn nə yerdə olduğunu bilmək istəyirsən?

Martin təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi.

– “Qaynar bulaqlar” adlı kurort yerindəki mehmanxananın nəzdində belə bir camaşırxana var. Orada işləməyə iki adam lazımdır. Baş işçi və köməkçi. Mən başçı, hərə öz işini görür, lakin sən mənə təbə olursan. Nə deyirsən, razısan?

Martin fikrə getdi. Bu işdən işıq ucu gəlirdi. O bir neçə ay işləyərdi və məşğələləri üçün yenə də vaxt tapa bilərdi. Martin isə vicdanla oxumağı da, çalışmağı da çox gözəl bacarırdı.

Co:

– Yaxşı yemək və ayrıca otaq da verirlər, – dedi.

Bu, məsələni həll etdi. Ayrıca otaqda gecələr lampa yandırmağa heç kəs maneçilik törətməyəcəkdir.

Co:

– Lakin iş lap cəhənnəm əzabıdır, – deyə əlavə etdi.

Martin paltanın qolu altında qabaran əzələlərini tumarladı.

– Mən işə öyrəncəkiyəm.

– Onda vur gəlsin! – Co alını ovuşdurdu. – Eh, zəhrimara qalsın! İndiyə kimi başım gicəllənir. Dünən ağına-bozuna baxmamışam... Bərk vurmuşam... Hə, şərtimiz də belədir: ikimizə yüz dollar və bir mənzil düşür. Mən altmış, köməkçi isə qırx dollar alırdı. Lakin o oğlan öz işini yaxşı bildirdi, sən isə hələ nəşisən. İlk vaxtlar mən sənə yerinə çox işləməli olacağam. Deyək ki, sən otuz dollar almaqdan başlayarsan və yavaş-yavaş gəlib qırx dollara çıxarsan. Mən səni aldatmaram. Sən işə alışıb əməlli-başlı işləməyə başlayan kimi, öz qırx dollarını alarsan.

Martin:

– Razıyam, – dedi və ona əl uzatdı, Co onun alını sıxdı. – Ancaq qabaqcadan beh versən, yaxşı olardı. Yolpulu və daha başqa xərclər üçün. Co yenidən alını ovuşduraraq, qəmli-qəmli:

– Nəyim vardı, hamısını xərcləmişəm, – dedi, – bircə geri qayıtmağa biletpulum qalıb.

– Mən isə son sentinə kimi, bütün var-yoxumu ev kirəsinə verməliyəm.

Co ona ürək-dirək verib:

– Heç vecinə də alma, – dedi:

– Bacarmaram. Olmaz. Doğma bacıma borcluyam.

Co onun dardına acıyırmış kimi, fit çaldı və sifəti mənalı, düşüncəli bir görkəm aldı.

– Yarım şüşə almağa birtəhər pulum çatır. Gedək. Bəlkə, fikir-ləşib, bir çarə tapdıq.

Martin bu təklifi rədd etdi. Co:

– İcmirsən? – deyə soruşdu.

Martin başını buladı və elə o dəqiqə Co ümidsizlik ifadə edən bir səslə:

– Sənə qibta eləyirəm, – dedi. – Mən içməyə bilmirəm. Bütün bir həftəni şeytan kimi işləyirsən, əlaşib-vuruşursan, sonra da istər-istəməz meyxnaya gedirsən. Mən içib hər şeyi unutmasaydım,

çoxdan öz xirtdayimi üzmüşdüm, ya da bütün meyxanaya od vurub yandırmışdım. Lakin çox şadam ki, sən içən deyilsən, içmə, nə yol tutmusansa, elə o yolla da get.

Martin özü ilə həmin adam arasında nə qədər böyük bir uçurum – kitabların yaratdığı bir uçurum olduğunu görürdü. Lakin onun üçün bu uçurumu yenidən adlayıb keçmək çətin deyildi. O, bütün ömrü boyu fəhlə sinfinə mənsub adamlar arasında yaşamış olduğundan əmək sahəsində yoldaşlıq hissi onun ikinci təbiəti idi. Martin iş yerinə getmək məsələsini çox tez həll etdi, halbuki bu məsələ xumar olmuş Co üçün çox çətin bir müəmma idi. Martin Conun biletiliyə çamadanını yola salar, özü isə "Qaynar bulaqlar" a velosipedlə gedər. O, bazar ertəsindən etibarən iş başında olmaq üçün bazar günü arızında yetmişmillik məsafəni əməlli-başlı qat edə bilərdi. İndisə evə gedib şeylərini yığıdıracaqdır. Elə bir adamı yoxdu ki, gedib onunla vidalaşsın. Ruf və onun ailəsi bütün yay Siyerrada, Texo gölünün sahilində keçirməyə getmişdi.

Martin bazar günü axşam yorğun halda və tamam toz içində "Qaynar bulaqlar" a gəlib çıxdı, Co onu sevinclə qarşıladı. Co başına yaş dəsmal bağlamışdı, çünki bütün günü işləməyə məcbur olmuşdu. O, izahat verərək dedi:

– Alt paltarın bir qismi hələ keçən həftədən, səni işə götürməyə gəldiyim vaxtdan qalmışdı. Sənin yükün lap salamat gəlib çıxıb. Otağındadır. Ancaq, dostum, yamanca da ağırdı ha! Ora nə yığib doldurmusan? Qızıl parçası?

Martin çamadanını açana qədər Co onun çarpayısı üstündə oturdu. Bu, əslində, çamadan da deyildi, adica konserv yığılan böyük bir qutu idi, bu qutuya görə mister Higgitotam Martindən yarım dollar almışdı. Martin həmin qutuya iki kəndir dəstək düzəldib çamadanı bən-zəyan bir şeyə çevirmişdi. Bir neçə dəst alt paltarından sonra qutudan elə hey kitablar çıxmağa başlayanda Conun gözləri bərələ qaldı.

– Bu, nədir! Lap dibinə kimi, elə kitabdır? – deyə soruşdu.

Martin təsdiq əlaməti olaraq, başını tərpətdi və cildləri bir-birinin dalınca əlüzuyunu əvəz edən mətbəx masasının üstünə yığmaqda davam etdi.

– Bir bura bax!

Bu nida ilə ürəyini soyudan Co susdu. Görünür ki, onun beyinə nə isə bir fikir gəlməyə başlamışdı. Nəhayət, o soruşdu:

– De görüm, qızlarla aran necədir? Qız görəndə əldən gedir-sənmi?

Martin cavabında:

– Qızlarla aram yoxdur, – dedi. – Əvvəllər, kitab oxumağa başlamazdan ararım baş qoşurdum. İndi isə vaxtım yoxdur.

– Eh, sənin burada kitab oxumağa da vaxt olmayacaqdır. Yalnız işləyəcək və yatacaqsan.

Martin yuxu üçün beş saat ayırdığını xatırladı və gülümsündü. Onun otağı düz camaşırxananın üstündə idi. Suvuran, işiqverən və camaşırxanadakı maşınları hərəkətə gətirən motor da bu binada yerləşirdi. Qonşu otaqda yaşayan mexanik yeni işçilə tanış olmağa gəldi və elektrik lampasını uzun bir naqilə keçirməkdə Martina kömək etdi. Martin elə ələmək istəyirdi ki, lampanı masadan çarpayının yanına gətirmək mümkün olsun.

Ertəsi gün səhər Martin saat yeddiyə on beş dəqiqə işləmiş yuxudan durdu – ona demişdilər ki, səhər yeməyi yeddiyə on beş dəqiqə qalmış verilir. Məlum oldu ki, bu evdə qulluqçular üçün hamamxana vardır, Martin isə Conu böyük heyrətə salaraq, soyuq suda çimdirdi.

Onlar mətbəxdə oturub səhər yeməyinə başlamaq istəyəndə Co bağırdı:

– Sən də yaman qərribə adamsan, ha!

Mexanik, bağban, bağbanın köməkçisi və iki-üç nəfər mehtər da onlarla birlikdə səhər yeməyi yeyirdilər. Həmi qasqabaqlı halda və tələsik yeyir, ara-sıra bir-birinə söz atırdı. Martin isə həmin basit söhbətlərə qulaq asdıqca fikirləşirdi ki, bu adamlardan ayrılıb, çox uzaqlara getmişdir. Onların zehni miskinliyi Martin üçün dözlülməzdi və o, həmin adamlardan, mümkün olduğu qədər, tez aralanıb yaxasını qurtarmaq istəyirdi. Buna görə də onlar kimi eynilə Martin də tələsik dadsız siyiq payını hortladı və yalnız mətbəxin qapısından çıxandan sonra sərbəst nəfəs aldı.

Buxarla işləyən kiçik camaşırxana ən yeni maşınlarla çox gözəl təchiz edilmişdi. Onlar, ümumiyyətlə, maşının görə bildiyi hər bir işi görürdülər. Martin qısa göstərişlər aldıqdan sonra qalaq-qalaq çirkli alt paltarlarını ayırmağa və çeşid-çeşid yığmağa başladı. Co isə bu zaman maşınları işə salır və zəhərli kimyəvi maddələrdən düzəldilmiş siyiq sabunı əridirdi; maddələr elə yandırırdı ki, Co gözlərini,

burnunu və ağzını dasmalla örtmüşdü və buna görə də lap mumıya-
lanmış meytə oxşayırdı. Martin paltarları ayırırdıqdan sonra yuyul-
muşları sıxmağa başladı; bunun üçün paltar daşıqədə bir neçə min
dövrə vuran və mərkəzdən qaçan qüvvənin köməyiylə hər lənən pal-
tarsıxan barabana qoyulurdu. Martin tez-tez paltarqurudan maşın-
dan ayrılib paltarsıxan maşının yanına gəlir, arabir uzun və qısa corab-
ları da ayırmağa vaxt tapırdı. Nahardan sonra, ütülər qızınca onlar
corabları sıgallayıb hamarlaşmaqla məşğul oldular. Sonra, axşam
saat altıya kimi alt paltarları ütülədilər; lakin saat altını vuranda Co
şübhə ilə başını buladı. Sonra:

– Çatdırı bilməmişik! – dedi. – Şamdan sonra da işləməli
olacağıq.

Onlar şam yeməyindən sonra da, göz qamaşdıran elektrik işi-
ğında alt paltarların son dəstini ütüləyib qurtarana qədər – axşam
saat ona kimi işlədilər. Bürkülü Kaliforniya gecəsi idi, pəncərələr tay-
batay açıldığına baxmayaraq, pilatələr və ütülər bərk qızdığına görə
otaqda dözüləməz bir isti vardı. Martinlə Co köynəkdə idilər, qollarını
çırmalamışdılar, qan-tərə batmışdılar və hava çatmadığından təng-
nəfəs olurdular.

Onlar pillələri yuxarı qalxanda Martin:

– Bu iş lap tropik limanda gəmiyə yük vurmağa oxşayır! – dedi.
Co isə:

– Sən işin öhdəsindən gələcəksən, – deyirdi. – Lap ar kimi işlə-
yirsən. Gələcəkdə də belə işləsən, ancaq birinci ay otuz dollar ala-
caqsan. İkinci ay qırx dolların hamısını alarsan. Lakin inanmıram ki,
əvvəllər heç bir zaman paltar ütüləməmişən. Məni aldadı bilməzsən.
– Allaha and olsun, ömrümdə bir əsgəri də ütüləməmişəm.

Martin yaman yorulmuşdu və buna təəccüb edirdi, unutmuşdu
ki, ayaq üstündə on dörd saat dalbadal işləmişdir. O, zəngli saatın
əqrəbini altı rəqəminin üstünə çəkdi və beş saatı çıxıb gecə saat
birə kimi oxumaq qərarına gəldi; ayaqları dincəlsin deyə, ayaqqa-
bılarını çvardı, masanın dalına keçdi və kitabları ətrafına yığdı. O, iki
gün bundan əvvəl oxumağa başlamışdı. Fiskin əsərini qurtarmamışdı,
yarımçıq qalmışdı; yarımçıq qaldığı yeri açdı, lakin başı yaxşı işləmə-
diyindən eyni sətrə başını iki dəfə oxumağa məcbur oldu. Sonra o, key-
ləşmiş əzələlərinin ağrısından və dağlardan əsib açıq pəncərədən
içəri dolan soyuq küləyin təsirindən birdən-birə yuxudan ayıldı,

saatə baxdı. Saat iki idi. O, dörd saat yatmışdı. Martin soyundu,
yerinə girdi və başı balısa dəyər-dəyməz yuxuya getdi.

Onlar tək günü də bu cür gərgin işlədilər. Conun iş sürəti Mar-
tini heyran edirdi. Heç şeytinin özü də ona çatı bilməzdi. O, uzun
sürən bütün gün ərzində bir an belə itirmir, fikir-zikrini işə verir və
hansı yerdə beş hərəkət əvəzinə üç və üç hərəkət əvəzinə iki hərəkət
etmək mümkün olduğunu tez-tez Martinə göstərirdi. Martin baxırdı
və onu yamsılamağa çalışırdı. Martinin özü də gözəl, zirək, dərrakəli
bir işçi idi və həmişə qürurlənirdi ki, işə qalanda heç kəs onu ötüb
keçə bilməz. İndi o da bütün diqqətini işə verməyi və Conun göstə-
rişlərinin hamısına əməl etməyi qərara aldı. O, ütüləyən zaman
qabarmasın deyə, boyunluqlardan və manjetlərdən nişastanı elə
bacarıqla silib təmizləyirdi ki, hətta Co da onu təriflədi.

İş aramsız, fasiləsiz davam edirdi. Co bir işi qurtarıb heç nəyi göz-
ləmədən, heç bir şeyi təxirə salmadan dərhal başqa işə qayırdı.

Martinlə Co sağ əllərlə köynəyin boyunluğunu, döşünü və
manjetini isti nişastaya salaraq, başqa yerləri nişastaya bulanmasın
deyə, onları sol əllərlə yuxarı qaldırmaq yolu ilə iki yüz ağı üst köy-
nəyini nişastaladılar – həm də nişasta o qədər isti idi ki, onun sıxanda
hər dəfə əllərini soyuq suya salmalı olurdular. Onlar hamını axşam
qadınların nazik alt paltarlarındakı büzmələri nişastalaya-nişastalaya
saat on birin yarısına kimi işlədilər. Martin gülə-gülə:

– İsti məmləkətlərdə işləmək bundan daha asandır, – dedi.

Co ciddiyyətlə etiraz edərək:

– Ancaq mənim üçün yox, – dedi. – Əlimdən heç bir başqa iş
gəlmir, yalnız bunu bilərəm. Lakin sən bu işi yamanca bacarırsan.

– Gəl bir bunu da bacarmayım! On bir yaşından Oklandda işlə-
məyə başlamışam. Buxarla işləyən paltarhamarlayan dəzgah qaba-
ğında durmuşam. O vaxtdan on səkkiz ki keçir, özüm də həmişə
ancaq bu işlə məşğul olmuşam. Lakin hələ heç bir zaman bura-
dakı kimi ağır, məşəqqətli bir işə rast gəlməmişəm. Burada, heç
olmasa, gərək üç nəfər işləyərdi. Sabah gecə də işləməli olacağıq.
Çərşənbə günləri boyunluqları və manjetləri hazırlamaq üçün gecə
də işləmək lazım gəlir.

Martin yenə də zəngli saatı qurdu, masanın dalına keçdi və
Fiskin kitabını açdı. Lakin o, bir sətrə də oxuya bilmədi. Sətrilər
onun gözləri önündə oynayırdı, özü isə mürgü çalırdı, O, yuxusunu

qaçırmmaq üçün yumruqları ilə başını döyəcləyərək, otaqda var-gal eləməyə başladı, lakin bütün bunlar əbədi. Sonra o, kitabı qabağına qoydu və göz qapaqlarını barmaqları ilə açıq saxlayaraq, oxumağa çalışdı, lakin dərhal gözləri açıq olduğu halda, yuxuya getdi. Onda daha yorğunluğun öhdəsindən gələ bilməyib, nə etdiyini güclə anılaşdıraraq soyundu və çarpayının üstünə atıldı. O, heyvan kimi dərin yuxuya gedib, yeddi saat yatdı və saatın zəng səsinə ayıldı, hiss etdi ki, hələ də yuxusunu ala bilməmişdir.

Co ondan:

– Çox oxuya bildin? – deyərək soruşdu.

Martin başını buladı. Co ona təsəlli verərək:

– Eybi yoxdur! – dedi. – Biz bu gün paltarhamılayan dəzgahı gecə işlədərək, əvəzində sabah işimizi saat altıda qurtaranıq. Onda oxumağa vaxtın olar.

Martin bu gün yun paltarları aşındıncı sabun məhlulu ilə dolu layəndə yaxalayır, həm də yaxalayarkən layənin üstündə tirə bərkidilmiş təkər oymaq və porşen hissələrindən ibarət xüsusi bir qurğudan istifadə edirdi.

Co vüqarla:

– Mənim ixtiramdır, – dedi. – Kiçik valları da, əlləri də əvəz edir və bir də ki həftədə, heç olmasa, azı on beş dəqiqəyə qənaət eləməyə imkan verir! Bilsən, bu cəhənnəm odunda, hər dəqiqə adama necə baha başa gəlir!

Boyunluqları və manjetləri paltarhamılayan dəzgahın o başından salıb bu başından çıxarmaq da onun icadı idi. Onlar axşam, elektrik işığında işi davam etdirəndə Co Martina dedi:

– Hələ başqa camaşırxanalarda bunu fikirləşib tapa bilməyiblər. Mənsə, beləliklə, şənbə günü işi saat üçdə qurtarmağa imkan tapıram. Ancaq bunu bacarmaq lazımdır, vəssalam. Xüsusi istilik, xüsusi təzyiq lazımdır, həm də paltarı gərək dəzgahdan üç dəfə keçirib çıxarasan. Bir bax! O, manjeti götürdü.

– Bunu əl ilə də bu cür hamarlamaq olmaz, elə deyilmi?

Co cüma axşamı qəzəbləndi: normadan əlavə, tam bir bağlama nişəstəlanmalı nazik alt paltarı göndərilmişdi.

O qışqırdı:

– Cəhənnəmə, gora ki! – dedi. – Daha istəmirəm. Düz bir həftə heyvan kimi işləmişəm, hər dəqiqəyə qənaət eləmişəm;

indisə gözlənilmədən normadan əlavə, bir bağlama nişəstəlanmalı alt paltarı göndərmişlər. Baxın, ləzzət aparın! Mən azad bir məmləkətdə yaşayıram, odur ki, bu yoğun holland donuzu haqqında düşündüklərimin hamısını dik onun üzünə deyəcəyəm! Mən onunla ədəb-ərkanla, fransızca danışmayacağam. Birləşmiş Ştatların dilində də münasib sözlər tapılar. Normadan əlavə, böyük bir bağlama!

O, bir an sonra qəzabını unudaraq, taleyinə boyun əyib:

– Yənə də, gecə yarısına qədər işləməli olacağım, – dedi.

Martin bu gecə də oxuya bilmədi. O artıq bir həftə idi ki, qəzet üzü görmürdü və təəccüb doğursa da, görməyə həvəsi də yoxdu. Yeni xəbərlər onu maraqlandırmırdı. Onda müəyyən bir şeyə maraq göstərməyə hal qalmamışdı, o, həddindən artıq yorulmuşdu, lakin buna baxmayaraq, qərara aldı ki, şənbə günü işi, doğrudan da, saat üçdə qurtarsalar, velosipedlə Oklənda gedəcəkdir. Yetmiş mil o başa və yetmiş mil bu başa o deməkdi ki, Martin asla dincələ bilməyəcək və gələn həftə üçün lazımı qıvva toplamayacaqdır. Qatara getmək daha yaxşı olardı, lakin bu, iki dollar yanma başa gələrdi; buna görə Martin pul yığmağı möhkəm qat edti.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

Martin burada xeyli şey öyrəndi, ilk həftə, günlərin birində onlar Co ilə birlikdə iki yüz ağ köynək yuyub hazırladılar. Co üstündəki tirə polad yayda təzyiqi tənzim edən ütü asılmış maşını işlədirdi. Beləliklə, o, köynəyin nişəstəlanmış yerlərini ütü ilə hamarlayır və sonra Martinin üstünə atırdı. Martin isə taxtanın üstündə bütün qalan yerləri ütüləyib başa çatdırırdı.

Bu, ağır, üzücü, bir də ki saatdan-saata aramsız davam edən işdi. Mehmanxananın açıq eyvanlarında ağgəyimli kişilər və xanımlar gəzişir, ya da kiçik masaların arxasında oturub, sərin içkilərdən içirdilər. Lakin camaşırxanada dözülməz bir bürkü vardı. Közərib qıpqırmızı olmuş pilağa isti püskürür, yaş paltara dayən ütülərin altından isə burum-burum buğ qalxırdı. Ütülər evdar qadınların qızdırıqlarından daha bərk qızdırıldı. Tüpürcəklənmiş barmaqla

qızıl-qızılması yoxlanan ütü Martinə və Coya soyuq görünə bilirdi. Onlar ütünün qızma dərəcəsinə müəyyən etmək üçün onu, sadəcə olaraq, yanaqlarına yaxınlaşdırırdılar və istiliyi Martinə tamamilə anlaşılmaz görünən nə isə xüsusi bir həssaslıqla, fəhmlə aydınlaşdırırdılar. Ütü həddən artıq isti olduqda soyuq suya salırdılar. Bu da böyük vərdiş və zərəkət tələb edirdi. Ütünün lazım olduğundan daha çox soyutmaq üçün suda bir saniyə artıq saxlamaq kifayətədi; buna görə Martin öz dəqiqliyinə – bu çətin işin öhdəsindən bacarıqla gələn bir avtomatın qüsursuz dəqiqliyinə özü də heyrat edirdi.

Əslinə qalsa, onun heyrat etməyə də vaxtı yoxdu. Martin bütün diqqətini işə vermişdi. O, canlı bir maşın kimi, dayanmaq bilmədən başı və əlləriylə işləyirdi. İş isə ondakı, insana xas olan bütün cəhətləri çəkib aparırdı. Başında dünyanı və onun sirlərini düşünməyə yer qalmırdı. Martinin beynində bütün geniş binalar bağlanmış və möhürlənmişdi. Onun şüuru dar bir otağa, şturman otağına çəkilmişdi; oradan Martinin əllərinə və barmaqlarına – ütünü üstü qalxan parçaya necə çəkmək, saysız-hesabsız qolları, kürəkləri, ətkələri, böyürləri, bir düymə də yana meyil etmədən ölçülüb-biçilmiş hərəkətlərin ciddi ardıcılığı əsasında necə ütüləmək, ütülenmiş köynəyi əzmədən bir kənara atmaq haqqında göstərişlər göndərirdi. Martinin diqqəti bir köynəkdən ayrılan kimi, dərhal başqa köynəyə yönəlirdi. Uzun sürən saatlar belə gəlib-keçirdi. Bayırda bütün həyat Kaliforniyanın qızmar günəşi altında donub qalırdı, lakin ağır havalı camaşırxanada isə bir an belə dayanmaq bilmirdi. Mehmanxananın eyvanlarında özünü sərinə verən adamlara həmişə təmiz paltar lazımdı.

Martini tar yuyub aparırdı. O, həddindən çox su içirdi, lakin o qədər bürkü idi ki, su bədəndə qalmır, buxarlanıb çıxırdı. Dəniz səfərləri zamanı ən ağır iş belə onun öz düşüncələr ələrinə qapılmasına mane olmurdu. Gəmi sahibi yalnız onun vaxtının ağası idi; mehmanxana sahibi isə, üstəlik, onun fikirləri üzərində də ağalıq edirdi. Martin eyni dərəcədə həm beyin, həm də bədən üçün üzücü olan zəhmətdən başqa, özgə bir şeyi düşünə bilmirdi. Onun qeyri fikri, xəyalı yox idi. O həttə Rufu sevib-sevmədiyini belə bilmirdi. Qız, sanki, yox olub getmişdi, çünki işdən yorulub əldən düşmüş Martin xatirələr hayında ola bilməzdi, odur ki, yalnız axşam yatağa uzananda, yaxud da səhər, yemək zamanı Ruf, dumanlı bir kölgə kimi, arabı onun gözləri önünə gəlirdi. Bir dəfə Co: – Bura cəhənnəmdən də pisdır, eləmi? – deyə soruşdu.

Martin başını tərpətdi, lakin birdən açıqlandığını hiss etdi. Bu, aydınlıq, xatırlatmasa da, olardı. Onlar iş vaxtı, adətən, danışmırdılar. Səhbat onları işdən ayırırdı və indi də Conun sualı ilə diqqəti yayınmış Martin ütünü iki dəfə artıq aparıb gətirmişdi.

Onlar cümə günü səhər paltaryuyan maşını işə saldılar. Həftə də iki dəfə mehmanxananın camaşırını – süfrələri, əl dəsmallarını, döşəkağlarını və bəlişüzlərini yumalı idilər. Onlar bu işi görüb qurtarandan sonra nazik alt paltarlarını yumağa başlayırdılar. Bu son dərəcə məşəqqətli və yorucu bir iş idi, onu böyük ehtiyatla görmək lazımdı. Odur ki, Martinin əlindəki iş nisbətən ləngiyirdi, bir də o yanılmıqdan qorxurdu; yanılsaydı, ziyan düşərdi.

Co ovuc içində gizlədilə biləcək qədər nazik olan bir döşlüyü göstərərək:

– Bu şeyi görürsən? – dedi. – Yandır görürəm, necə yandırırsan, zəhmət haqqından iyirmi dollar çıxarlar.

Lakin Martin heç nə yandırmadı. O, əsəblərini daha da gərginləşdirmək hesabına əzələlərindəki gərginliyi zəiflədib azalda bilir və Conun nazik alt paltarı geyinən xanımların qarasına yağdırdığı söyüşlərə işləyə-ışləyə, məmnuniyyətlə qulaq asırdı. Əlbəttə, bu cür söyüşlərə səbəb paltarı xanımların özlərinin yumamasıdır. Nazik alt paltarı Martin üçün, elə Conun özü üçün də lənət damğası idi. Bu nazik alt paltarı onların ən qiymətli dəqiqliklərini çalıb aparırdı. Onlar bütün günü alt paltarı ilə əlaşdırırdılar; döşəkağlarını, süfrələri və əl dəsmallarını paltarıhamarlayan dəzgaha salmaq üçün saat yeddiddə işə ara verirdilər. Saat onda, mehmanxanada hamı yatandan sonra isə yenidən nazik alt paltarından yapışır və gecə yarsına kimi, saat bira kimi, ikiyə kimi onunla əlaşdırırdılar. Onlar işi saat üçün yarsında qurtarırdılar.

Onlar şənbə günü səhərdən yeni nazik alt paltarı və hər cür xırda-xuruşa əlaşdırırdılar, nəhayət, saat üçdə həftəlik işi qurtarırdılar.

Pillələrin üstündə oturub ləzzətli papiros çəkdikləri zaman Co:

– Ümidvaram ki, bu dəfə Oklənda getməyəcəksən, eləmi?

– deyə soruşdu. Martin cavab verərək:

– Yox, gedəcəyəm, – dedi.

– Axı sən orada nə işin var? Bəlkə, qız yanına gedirsən, ha?

– Yox, kitabxanadan aldığım kitabları dəyişdirməliyəm. Özü də iki dollar yanıma qənaət etmək üçün velosipedlə gedirəm.

– Kitabları poçtla göndər. Bu, sənə dördə bir dollara tamam olar.

Martin fikrə getdi. Co sözünə davam edərək dedi:

– Yaxşısı budur, sabah dincəl. Bu, sənin üçün vacibdir. Mən özüməndən götürürəm, lap əldən düşmüşəm.

Bu, göz qabağında idi. Saniyələr, dəqiqələr uğrunda yorulmadan mübarizə aparan, işi ləngitmənin düşməni olan və maneələri yxab dağıdan, tükanmaz enerji mənbəyinə çevrilən, ən yüksək güclə işləyən bu insan motoru, işdə əsl şeytana dönan bu adamı, indi öz əmək həftəsini başa vurub tamamilə əldən düşmüşdü. O, qaşqabaqlı idi, bərk yorulmuşdu, gözəl sifəti sıxınmışdı. Papirosunu dalgındalğın çəkirdi, səsi isə tutqun və yeknəsəq çıxırdı. Daha onda nə ataş, nə də enerji qalmışdı, qan-tər töküüb əldə etdiyi istirahətin özü belə onu sevincdirmirdi. O, mayus-mayus:

– Bazar ertəsindən hər şey yenidən başlanacaq, – dedi. – Axır ki bilmirəm, bütün bunlar nəyə lazımdır! Hə? Doğrusu, mən bəzən avaralara qıbtə edirəm. Onlar işləmirlər, hər halda, birtəhər başlanrını dolandırirlər. Ax, ax! Bir stəkan pivə olsaydı, məmnuniyyətlə içərdim, ancaq bunun üçün gərək basə-basə kəndə gedib çıxasan. Sən də özünü gicliyə qoyma. Kitablarını poçtla yolla, özünəə burada qal.

Martin:

– Axı mən bütün günü burada nə ələyəcəyəm? – deyər soruşdu. – Dincələcəksən. Necə yorulduğunu sən özün də başa düşmürsən. Məsələn, mən bazar gününə kimi ələ yoruluram ki, heç qəzet də oxuya bilmirəm. Mən bir dəfə yatalaq xəstəliyinə tutulmuşdum. İki ay yarım xəstəxanada qaldım və bu müddətdə əlimi ağdan-qaraya da vurmam. Bilirsən, nə gözəl günlərdi! – O xəyala dalıb bir an sonra:

– Hə, nə gözəl günlərdi! – deyər təkrar etdi.

Martin çimməyə getdi, lakin geri qayıdanda gördü ki, Co hara isə gedib. Martin qət etdi ki, yaqın, Co bir stəkan pivə içməyə gedib, lakin onu axtarmaq üçün kəndə yollanmağa Martinin qüvvəsi çatmadı, o, ayaqqabılarını çıxarmadan çarpayıda uzandı və fikirlərini toplamağa çalışdı. Martin kitablara əl də vurmamı. O, həddindən artıq yorğun idi və şam vaxtı gəlib çatmayınca heç nəyi düşünmədən yarı huşə gəlmiş halda, yerində uzanıb qaldı. Co gəlib çıxamışdı. Martin onu soruşduqda bağban dedi ki, Co, yaqın, barın piştaxtası qabağında lövbər atmışdır. Martin şamdan sonra yatmağa

getdi və yuxudan sabah səhər ayıldı. Ona ələ gəldi ki, əməlli-başlı dincəlmişdir. Co hələ də gəlməmişdi. Martin bazar günü çıxan qəzetə açib ağacların altında kölgəlikdə uzandı. O bilmədi ki, vaxt necə gəlib-keçdi. Heç kas ona mane olmurdu, o yatmırdı, lakin buna baxmayaraq, qəzetə axıra kimi oxuya bilmədi. Nəhərdən sonra yenə oxumaq istəyirdi ki, aradan bir az keçmiş əlində qəzet yuxuya getdi.

Bazar günü bu cür keçdi, bazar ertəsi səhərdən Martin paltarları seçib bir-birindən ayırır, Co isə başına üzdəsməli bağlayıb, lənət yağdıra-yağdıra sabun əridir və paltaryuyan maşını işə salırdı. O, məsələni izah edərək:

– Bir çarə tapa bilmirəm, – dedi, – şənbə günü axşam olan kimi ürayımdan yaman içib dəmlənmək keçir.

Aradan bir həftə də gəlib-keçdi. Onlar daha bir həftə aramsız işlədilər, həm də yenə gözəməşdirən elektrik işığında gecəyansına kimi işlədilər. Şənbə günü isə işi gündüz saat üçdə qurtardıqlarından doyuncə sevinməyə macal tapmamış Co fikrini dağıtmaq üçün yenə də kəndə getdi. Martin bu bazar gününün də eynilə əvvəlki bazar günü kimi keçirdi. O, ağacların kölgəsində bir qədər yatdı, sonra dalgındalğın qəzetə nəzərdən keçirdi, daha sonra heç bir şey görmədən, heç nəyi düşünmədən bir neçə saat uzanıb qaldı. Martin həddindən artıq yorulmuşdu, onda düşünmək üçün hal qalmamışdı. Buna görə də indi öz-özünə nifrət ələməyə başlamışdı, sanki, nə isə, pis bir iş görüb özünü alçaltmış və düzəldilməsi müşkül olan bir tərzdə ləkələyib, hörmətdən salmışdı. Martinin bütün ülvı duyğuları tapdalanmış, şərefi əldən getmiş, həyat qüvvəsi isə o qədər zəifləmişdi ki, ürayından daha heç bir arzu keçmirdi. O ölmüşdü, qəlbən ölmüşdü. O, adi bir heyvana, iş heyvanına çevrilmişdi. O, yaşıl yarpaqlar arasından keçən günəş şəfaqlərində daha heç bir gözəllik görmür, lacivərd göylərin ənginliyi isə onun qəlbini daha təlatümə gətirmir və başında gizli sirlərlə dolu kosmos haqqında fikirlər, ürayında bu sirləri açmağa qüvvətli arzular doğurmurdu. Həyat son dərəcə cansız və mənəsizdi, buna görə nəzərə ələ gəlirdi ki, o yalnız adamı usandırır. Martinin təəssüvür ekranı üzərinə qara bir örtük atılmışdı, təəssüvü isə bir işıqcıq belə görməyən qaranlıq daxmayə salındığından azab çəkirdi. O artıq hər şənbə müntəzəm surətdə kənddə doyuncə içən və məst olduğundan üzərinə gələn məşəqqətli əmək həftəsini unudan Coya qıbtə etməyə başlamışdı.

Dördüncü həftə başladı. Martin özünü söylər, həyata lənət yağdırırdı. Həyat qarşısında məğlubiyyətə uğraması onu kədərlandırırdı. Redaktorların onun hekayələrini rədd etməkdə haqlıdılar. O, bunu indi özü də aydın başa düşür və özünə də, bu yaxınlarda bəslədiyi xəyallara da gülürdü. Ruf "Dəniz nəğmələri"ni poçtla ona qayıtarı. O, qızın məktubunu oxudu, lakin buna laqeyd qaldı. Görünür, Martinin şeirlərinə heyran olduğunu yazmaq üçün Ruf bütün qüvvəsini sərf etmişdi. Lakin Ruf yalan danışa bilmirdi, onun üçün həqiqəti özündən gizlətmək də çətindir. Şeirlər onun xoşuna gəlməmişdir və bu, qızın könlüsüz, zorla yazdığı tərifin hər bir sətirindən aydın görünürdü. Əlbəttə, Ruf haqlı idi. Martin şeirlərini yenidən oxuyub bunu gördü. O, bu şeirlərdə daha bir gözəllik görmür və onları nə kimi səbəblər üzündən yazdığını indi heç bir vəchlə başa düşə bilmirdi. İndi cəsarətli ibarələr ona gülünc, müqayisələr dəhşətli və mənasız görünürdü. Şeirlər bütünlükdə səfehdi və həqiqətdən uzaqdı. O, "Dəniz nəğmələri"ni indi məmnuniyyətlə yadırdı. Lakin onların alışıması təkə Martinin arzusundan asılı deyildi, maşın şöbəsinə düşüb getmək üçünə onun taqəti qalmamışdı; onun var qüvvəsi başqalarının paltarlarını yumağa gedir və şəxsi işlərindən ötrü heç nə qalmırdı.

Martin bazar günü Rufa, hökmən, məktub yazmağı qət etdi. Lakin şənbə gününün axşamı işi qurtarıqdan və çimdikdən sonra bütün varlığı ilə hər şeyi unutmamı arzuladı. O, öz-özünə: "Gedim görüm, Co necə əylənir"; – dedi və dərhal anladı ki, yalan danışır, ancaq bunları düşünməyə onun gücü çatmadı, bir də ki onsuz da yalan danışdığını etiraf edib özünü rüsvay etməzdi, çünki hər şeydən çox məhz içib özünü unutmaq istəyirdi. O gəzməyə çıxıbmiş kimi, kəndə yol aldı, lakin meyhanaya çatmaqda istər-istəməz addımlarını yeyinlətməyə başladı.

Co onu:

– Mən elə bildirdim ki, sən ancaq su içirsən, – sözləriylə qarşıladı.

Martin ona izahat verməyi lazım bilmədi, özünə viski sifariş etdi, bir stəkani ağzına kimi doldurdu və şişəni Coya uzatdı. Martin qaba bir ədə ilə:

– Ancaq yubanma, cəld ol, – dedi.

Lakin Co yubandığından Martin onu gözləmək istəmədi, stəkani birməfəsə içdi və ikincisini doldurdu. O, qaşqabaqlı halda:

– İndi mən gözəllə bilərəm, – dedi. – Lakin sən, hər halda, cəld ol. Conu dila tutub yola gətirmək lazım deyildi və buna görə də onlar birlikdə içdilər. Co:

– Sənin də axırına çıxdlar, elə? – dedi.

Lakin Martin bu məsələnin müzakirəsinə girişmək istəmədi.

Co sözlünə davam edərək:

– Axı mən sənə dedim ki, bu, iş deyil, cəhənnəm əzabıdır, – dedi. – Doğrusunu desək, sənin təslim olmağın mənim xoşuma gəlmir, Mart. Eh, hər şey cəhənnəmə! İçək.

Martin dinməz-söyləməz içir, ara verə-verə hey viski sifariş verdikcə verir və bununla da, qıza oxşayan, mavigözlü, saçlarını düz yana daramış balaca kənd uşağının – bufetçinin canına lərzə salırdı.

Co:

– Adamları işdə bu cür yorub əldən salmaq lap əclafıqdır, – deyirdi. – Mən keflənib özümü, sözlümü unutmayaıdım, onların xarabasını çoxdan od vurub yandırardım. Allaha and olsun, onların bəxti onda gətirib ki, mən içirəm.

Lakin Martin ona heç bir cavab vermədi. İki-üç stəkan da içəndən sonra beynini sərxoş bir dam bürüməyə başladı. Aha, axır ki, Martin bu həftələr ərzində ilk dəfə həyatın nəfəsini duydu. Onun arzulan öz yuvasına qayıtdı. Martinin təxəyyülü kiçik qaranlıq daxmadan çıxmışdı və onu çəkib parlaq zirvələrə aparırdı. Onun təsəvvür ekranı yenidən işıqlandı və gümüşü rəngə boyandı, parlaq mənzərələr isə bir-birini təqib edə-edə görünüb yox olmağa başladı. Gözəl və qeyri-adi şeylər onunla birgə gedirdi, o, yəni də hər şeyi bilirdi və hər şeyə qadirdi. Martin bunları Coya anlatmaq istədi, lakin Conun öz arzulan vardı – o, ağır və məşəqqətli işdən yaxasını qurtarmaq və buxarla işləyən böyük bir camaşırxana sahibi olmaq arzusunda idi.

– Hə, Mart, mənə inan ki, camaşırxanamda kiçik uşaqları da işlətməyəcəyəm. Heç bir vəchlə. Axşam saat altıdan sonra isə bütün camaşırxanada bir adam da qalmayacaqdır. Əsdirsən? Çoxlu maşın olacaq və adamlar da çox olacaqdır, o qədər çox ki iş günü öz vaxtında qurtarsın. Səni isə, Mart, özümə köməkçi götürəcəyəm. Görürsən, necə plan tutmuşam. İkinci atıram, pul yığmağa başlayıram və iki ildən sonra...

Lakin Martin ona qulaq asırdı. Conu bufetçinin ixtiyarına vermişdi ki, öz arzularını ona danışsın. Yeni müştərilər – iki yerli fermer

bufetçini çağırana qədər Co danışıdı. Martin onları da meyhanadakı bütün qalan adamları da – bir neçə muzduru, bağban köməkçisini və mehmanxananın mehtərinə, bufetçinin özünü, bir də kölgə kimi tələsik bu meyhanaya təpən, piştaxtanın lap o biri başında görünən bir avaranı asl kral saxavətiylə qonaq elədi.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Co bazar ertəsi səhər söyə-söyə çirkli paltarın bir dəstini paltar-uyan maşına doldurdu. O, söyə başlayaraq dedi:

– Elə mənəm də dediyim budur ki...

Martin onun üstünə qışqırdı:

– Əl çək!

Aradan bir qədər keçəndən sonra onlar oturub nahar etməyə başlayanda Martin:

– Bağışla, Co! – dedi.

Conun gözləri doldu.

– Yaxşı, bəsdir, ay dost, – dedi. – Biz cəhənnəmdə yaşayırıq, hərdən bir çımxıranda nə olar ki... Ancaq mən bu vaxt ərzində, Allaha and olsun, sənə yaman isinişmişəm. Elə buna görə də bir balaca könlümə toxundu, incidim. Nədənsə, o vaxt sən mənə birdən-birə cəlb etdin.

Martin onun əlini sıxdı. Co belə bir təklif verdi:

– Hər şey cəhənnəmə-gora, – dedi. – Gəl bütün bunlardan əl çəkək, baş alıb səfil-sərgərdan gəzməyə gedək. Mən heç vaxt avara dolanmamışam, lakin, yaqın ki, bu, çox maraqlıdır. Bir fikir ver: əlini ağdan-qaraya vurmamaq, heç bir iş görməmək! Mən bir dəfə yata-laq xəstəliyinə tutulub xəstəxanaya düşmüşdüm, asudə idim, bunu yada salmağın özü də mənə xoşdur. Kaş yenidən xəstələnsəydim!

Həftələr gəlib-keçirdi. Mehmanxana dolmuşdu. Getdikcə daha çox nazik alt paltar göndəridilər. Onlar hünər, mərdlik nümunələri göstəridilər, elektrik işığında gəcənin yansına kimi işləyirdilər, yemək üçün ayrılmiş vaxtı azaltmışdılar, hələ səhər yeməyini yemədən işə başlayırdılar. Martin daha soyuq suda çimmirdi, çünki vaxtı çatışmırdı. Co böyük qayğı ilə dəqiqələri bölüşdürür, bir dəqiqə

belə itirmir, xəsis öz qızılı saydığı kimi, o da dəqiqələri sayırdı; bir zamanlar Martin İden adında olan bir adam başqa bir maşınla daimi əlaqədə, maşın tək hiddətlə, durub dayanmaq bilmədən işləyirdi.

Martinin düşünməyə az vaxtı qalırdı, xəyal məbədi bağlanmış, pəncərələri də mismarlanmışdı, onun özü isə bu məbədin darvazası önündə yalnız xəyalı bir gözətçi idi. Bəli, Martin kabusə çevrilmişdi. Co haqlı idi. Onların hər ikisi tükənməz əmək səltənətində kabuslardı. Bəlkə də, bütün bunların hamısı yalnız bir yuxudur? Martin bəzən ağır ütüləri qar kimi ağ parçalara çəkərkən, isti buğ burumları içərisində batıb qalarkən özünü inandırmağa çalışırdı ki, bütün bunlar, doğrudan da, yalnız yuxudur. Bəlkə, çox tezliklə, bəlkə də, min ildən sonra o, yenidən yuxudan ayılıb özünü kiçik otağında, üstünə mürəkkəb dağılmış masanın arxasında görəcək və bir gün əvvəl yarımçıq qoyduğu işə yenidən başlayacaqdır. Bəlkə, onun bütün yazılan da rəyadır. Martin keşik çəkmək üçün yuxudan ayrılacaq, sıçrayıb çarpayısından düşəcəkdir, göyərtəyə çıxacaq və ulduzlar səpələnmiş tropik göylər altında sükənin dalına keçəcək, əsən quru küləklərin sərin nəfəsi onun dərisini soyudacaqdır.

Şənbə günü yenə gəldi və iş saat üçdə qurtardı. Co laqeyd bir səslə:

– Gedib adama bir stəkan pivə içmək? – deyə soruşdu, çünki şənbə günlərindəki həmişəki süslüyü onun varlığına artıq hakim kəsilmişdi.

Lakin Martin, elə bil, yatmışdı, yuxudan ayıldı. O, velosipedini sazladı, təkərləri yağladı, sükəni yoxladı və ötürücünü təmizlədi. Martin lap sükənin üstünə yatıb, ayaqlarını pedallara müntəzəm surətdə basaraq irəliyə, yetmiş mil keçməli olduğu tozlu yola baxa-baxa, sürətlə gəlib-keçəndə Co meyhanada oturmuşdu. Martin Oklənddə gecaladı, bazar günü isə geri qayıtdı və yorğun olsa da, bu dəfə içib keflənmədiyini düşünərək xoşhallana-xoşhallana bazar ertəsi işə başladı.

Beşinci, bunun ardınca da altıncı həftə gəlib-keçdi. Martin isə hələ də maşın kimi yaşayıb işləyirdi, yalnız onun ürayinin dərinliklərində nə isə kiçik bir qızcılcım qalmışdı. Bu qızcılcım onu hər həftənin axırında velosipedlə yüz qırx mil yol getməyə məcbur edirdi. Lakin bu, istirahət deyildi. Bu, maşının elə həmin mexaniki gərginliyi idi, buna görə də, nəhayət, Martinin könlündə bütün keçmiş

həyatından qalmış bu son qığılcım belə söndü. O, yeddinci həftənin axırında heç bir müqavimat göstərməyə cəhd belə etmədən Co ilə birlikdə kəndə getdi, həyat duyğusunu yenidən özünə qaytarıb, bazar ertəsinədək adam kimi yaşadı.

Lakin Martin yorğunluqdan doğmuş donuqluğu daha böyük bir yorğunluqdan irəli gələn donuqluqla کنار edərək, gələn şənbəyə yetmiş mil yol getdi. O yalnız üçüncü ayın axırında, üçüncü dəfə olaraq, Co ilə birlikdə kəndə getdi. O, hər şeyi unudub, yenə ruhlandı, ruhlandıqdan sonra isə, sanki, qəfildən çaxan şimşək işığında olduğu kimi, necə bir heyvana çevrildiyini gördü – ona görə yox ki, içirdi, ona görə ki, bu cür işləyirdi. Əyyəşliq səbəb deyil, nəticə idi. Gecə necə bir qanunauyğunluqla günün ardınca gəlirsə, əyyəşliq də eyni qanunauyğunluqla işi təqib edirdi. İş heyvanına çevrilsən, heç bir zaman işiqlı zıvalərə yüksələ bilməzsən; bu fikri ona viski təlqin etdiyindən o, həmin fikirlə razılaşdı. Viski böyük bir hikmətə malikdi, viski ən mühüm bir həqiqəti ona açmışdı.

Martin kağız və qələndəş gətirdi, bütün məclis üçün viski sifariş etdi və hamı onun sağlığına içkənən o, piştəxtaya söykənib, kağıza nə isə yazdı. Sonra da:

– Co, teleqramdır, al oxu görüm, – dedi.

Co səfeh, sərxoş, istehlalı bir təbəssümlə oxumağa başladı. Lakin oxuduqları birdən onu ayıltı. O, məzəmmətlə Martinə baxdı və bu vaxt gözələrində yaş damlaları parladı. Co kədərli-kədərli:

– Sən mənə atırsan, Mart? – deyə soruşdu.

Martin təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi və bir uşaq çağırışını teleqrafa göndərdi. Co dili dolaşa-dolaşa:

– Dayan! – dedi. – Mən bəzi şeylər barədə düşünüb-daşınmaq istəyirəm.

O yuxulmasın deyə, piştəxtadan yapışdı, Martin isə Co fikrini toplayana qədər onun çiyinlərini qucaqlayıb, ayaq üstündə saxladı.

Co birdən:

– Yaz ki, hər iki işçi çıxıb gedir, – dedi. – Yaz.

Martin:

– Axı sən nə üçün gedirsən? – deyə soruşdu.

– Sən nə üçün gedirsənsə, mən də onun üçün...

– Mən dəniz səfərinə gedəcəyəm, sənə gedə bilməzsən.

Co:

– Düzdür, – deyə cavab verdi, – mən avara gəzəcəyəm. Lap gözəl olar!

Martin bir an sinayıcı nəzərlərlə ona baxdı və nəhayət, səsləndi: – Allaha and olsun, sən haqlısan! İş heyvanı olmaqdan, avara olmaq daha yaxşıdır. Heç olmasa, bir gün görərsən. Halbuki sən indiə kimi bir gün görməmişən.

Co:

– Görmüşəm, – deyə etiraz etdi. – Bir dəfə xəstəxanada yatmışam. Yataqlı xəstəliyinə tutulmuşdum, gərə ki, sənə demişəm. Eh, nə gözəl günlərdir!

Martin teleqramın mətnində "ikinci işçi" sözünü pozub, camaşırmanın "hər iki işçisi" yazdı, Co hələ də sözlünə davam edirdi:

– Nə qədər ki xəstəxanada idim, heç içmək istəmədim. Qaribədir, eləmi? Ancaq bütün həftəni eşşək kimi işləyəndən sonra axırda vurub damlənmalıyəm. Hamı bilir ki, əspəzlar heyvan kimi içirlər... Şərtlər də... İşləri belədir. Dayan! Teleqram pulunun yarısını mən veriram.

Martin:

– Yaxşı, bədsir, sonra haqq-hesab edirik, – dedi.

Co pullarını piştəxtanın üstünə tökərək qışqırdı:

– Ehey, hamınız bura gəlin, mənə qonaqsiniz!

Bazar ertəsi səhər Co həyəcədən özünü-sözünü bilmirdi. Başının ağrısına əhəmiyyət vermirdi və işlə maraqlanmırdı. O oturub laqeyd-laqeyd pəncərələrdən baxdığı, günəş və ağacları seyr etdiyi müddətdə bir çox qiymətli dəqiqə hədəf getdi. O qışqırıraq:

– Bunlara baxın! – deyirdi. – Axı bunların hamısı mənimdir. Bu, azadlıqdır! Mən istəsəm, ağacların altında uzanıb lap min il yata bilərəm. Gedək, Mart. Heç nəyi vəcimizə almayaq. Hər şey cəhənnəmə, gora! Nəyi gözləyirik? İşsiz veyllənmək dünyası hələ öndədir, mən də indi yalnız o başa bilət alacağam, qaydanbaşaya alan deyiləm.

Co bir neçə dəqiqədən sonra paltaryuyan maşına paltar yığarkən mehmanxana sahibinin köynəyini gördü – onun nişanını bilirdi. Yenidən əldə etdiyi bu azadlıqdan məst olmuş, nəşələnməmiş Co köynəyi götürüb döşəməyə atdı və ayaqları ilə tapdalağa başladı.

O qışqırıraq:

– Holland donuzu, istərdim ki, ayağımın altındakı köynək yox, sənin bədheybət sifətin olsun, – deyirdi. – A! Payını a! Bu da sənin!

Bu da sənin payın! Kimin hünəri varsa, qoy qabağıma çıxıb məni saxlasın! Hünəri varsa, gəlsin!..

Martin gülə-gülə, onun başına ağır qoymağa çalışırdı. Həftənin təkcə günü axşam iki yeni işçi gəldi. Çox, Martin də həftənin axırına kimi bütün iş qayda-qanunlarını onlara öyrətməklə məşğul oldular. Co oturub məsləhət verirdi, lakin özü əlini ağdan-qaraya vurmurdu. O:

– Qulağınızın dibini görürsünüz! – deyə bildirdi. – Mən heç əlimi də vurmaram. Qoy məni vaxtından əvvəl işdən çıxarsınlar, onsuz da, əlimi ağdan qaraya vurmuyacağam. İşlə qurtardım. Yük vaqonlarında gəzib-dolanacağam, kölgəlikdə, ağaclar altında yatacağam. Ey başabələ işçilər! İşə girişin! Tər tökün! Tər tökün deyərim, malunlar! Siz gəbələndə eynilə mən çürüdüyüm kimi çürüyəcəksiniz, onda necə yaşadığınızı sizin üçün hamısı bir deyilmi? Hə? Lütfən, deyin, axır ki hamısı bir deyilmi?

Onlar şənbə günü haqq-hesablarını aldılar və yola yığınca qədər birlikdə gəldilər. Co tamamilə ümidsiz bir görkəm alıb soruşdu:

– Sən, əlbəttə, mənimlə gəlməyəcəksən, deməli, dilə tutmağa da dəyməz, eləmi?

Martin başını buladı. O hazırlaşmışdı ki, velosipedə minsin. Onlar bir-birinin əlini sıxdılar, Co biranlıqda Martinin əlini öz əlində saxlayaraq dedi:

– Biz səninlə hələ bu dünyada görüşəcəyik. Mart, ürəyimə damıb. Əlvəda, Mart, xoşbəxt ol, mən səni sevirəm, Allah haqqı, sevirəm!

Martin tını burulub gözəndən itincə Co yazıq-yazıq yolun ortasında dayanıb onun arxasınca baxdı. O, öz-özünə:

– Qiyamət oğlandır, – dedi – çox qiyamət!

Sonra yol boyunca suxıxaran qurğuya doğru getdi. Burada ehtiyat yolda yarım düjnə qədər boş yük vaqonu dayanmışdı, Co onları qatara qoşacaqlarını gözləyirdi.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

Ruf ailəsi ilə birlikdə Oklənda qayıtdı və Martin də yenidən onunla görüşməyə başladı. Təhsilini başa vurub alimlik dərəcəsi almış Ruf

daha bütün vaxtını elmə sərf etmirdi. Martin isə öz mənəvi və cismani qüvvələrini işə verdiyindən daha yazmırdı. Bu da onlara tez-tez görüşməyə imkan verirdi. Beləliklə, onlar bir-birinə daha çox yaxınlaşırdılar.

Əvvəllər Martin ancaq dincəlirdi, əlini heç nəyə vurmurdu. O, çox yatır, çox düşündür, ümumiyyətlə, şiddətli bir sarsıntı keçirdikdən sonra təcridcən özünə gələn bir adam kimi yaşayırdı. Lakin günlərin birində onda son həftələrdə yalnız arıncak-arıncak nəzərdən keçirdiyi qəzetə qarşı təcridcən maraqlı oyanmağa başladı və bu, oyanışın ilk əlaməti kimi meydana çıxdı. Sonra Martin yenə oxumağa, əvvəlcə şeir və nəsr əsərlərini mütaliə etməyə başladı, aradan bir neçə gün də keçdikdən sonra isə çoxdan unudulmuş Fiska başı bərk qanşdı. Martinin heyratə səbəb olan möhkəm səhhəti, az qala, itirdiyi həyat qüvvəsini geri qaytarmaqda ona kömək etdi və o da bütün gənclik ehtirası və coşğunluğunu yenidən qazandı.

Martin əməlli-başlı dincəldikdən sonra dəniz səfərinə gədəcayını Rufa bildirdikdə qız açıqdan-açıq kədərlandı. Qız:

– Nə üçün gedirsiniz? – deyə soruşdu.

Martin dedi:

– Pul lazımdır. Nəşirlərin üzərinə yeni hücum üçün mənə pul lazımdır. Bu mübarizədə pul və mətanət ən gözəl silahdır.

– Yaxşı, əgər sizə ancaq pul lazımdırsa, onda nə üçün camaşırxanada qalıb işləmədiniz?

– Ona görə ki, camaşırxana məni heyvana çevirir. Bu cür işləsən, bir azdan sonra içkiyə qurşanıb tələf olarsan.

Qız dəhşətlə ona baxdı və sözü başladı:

– Bununla da, demək istəyirsiniz ki...

Martin cavab verməkdən çox asanlıqla boyun qaçıra bilərdi. Lakin onun təbiəti yalana dözmürdü, bir də ki nə kimi nəticə verirsə versin, həmişə həqiqəti söyləmək haqqında çoxdan qərara gəldiyini xatırladı.

Martin:

– Hə, – deyə cavab verdi, – bir neçə dəfə olub.

Ruf diksinib ondan aralandı.

– Mənim tanışlarımdan heç birinin başına bu cür işlər gəlmir.

Martin acı-acı gülərək etiraz etdi:

– Görünür, onların heç biri "Qaynar bulaqlar" yanındakı camaşırxanada işləməmişdir. Mübəllighlər deyirlər ki, zəhmət yaxşı şeydir,

hətta insana xeyri də var; Allah da şahiddir ki, mən heç bir zaman özümü işə verməkdən qorxmamışam. Lakin hər şeyin bir ölçüsü olmalıdır. Halbuki camaşırxanaya bə ölçü yoxdu. Buna görə də mən dəniz səfərinə çıxmıq qat etməmişəm. Bu, son səfərimdir. Qayıtdıqdan sonra isə jurnalların səhifələrinə yol taparam. Mən buna əminəm.

Ruf kədərli və narazı halda susur, Martin isə hiss edirdi ki, onun başına gələn işləri qız ömründə anlaya bilməyəcəkdir...

– Bir zaman gələr ki, bütün bunları yazıb kitabımda təsvir edərəm: bu kitaba “Əməyin əlcəldılması” və ya “Fəhlə sinfi içərisində sərxoşluğun psixologiyası”, ya da ki buna bənzər bir ad verəcəyəm.

Tanişlıqlarının ilk gününə nəzər almısaq, onlar hələ heç bir zaman bir-birindən bu qədər uzaq olmamışdılar. Martinin gizli hiddət dolu açıq etirafı Rufu ondan uzaqlaşdırdı. Lakin aralarındakı bu uçurumu yaranan səbəbdən çox, uçurumun özü qızı böyük heyratə saldı. Bu uçurum onların bir-birlərinə nə qədər yaxın olduğunu göstərdi və qız oğlana daha da yaxınlaşmaq istədi. Bundan əlavə, Rufun Martinə yazdığı gəlirdi və buna görə də oğlani yola gətirmək haqqında könlündə munis arzular baş qaldırırdı. Qız yolunu azmış bu gənci mühitin pəncəsindən çəkib qoparmaq, gəncin iradəsi ziddinə olsa da, onu öz-özündən xilas etmək istəyirdi. Rufa elə gəlirdi ki, bu cür hərəkətinə səbəb mücərrəd və nəcib mülahizələrdir, yatsaydı, onun yuxusuna belə gəlməzdi ki, bütün bunlar yalnız qıscıq və sevimək arzusundan doğur.

Onlar aydın payız günlərində velospedlərə minib, tez-tez şəhərdən uzaqlara gedir və orada, təpələrdə bir-birlərinə ucadan insan qəlbində ulvi fikirlər doğuran, ilhamla yazılmış mənşəm əsərlər oxuyurdular. Ruf ona dolayısı ilə fədakarlıq, səbir, zəhmətsevərlik kimi prinsiplər aşılamağa çalışırdı, bu prinsiplərin təcəssümünü isə öz atasının, mister Tetlərin və əvvəllər həmişə kasıb, gəlmə bir oğlan olan, sonralar varlanıb bütün dünyanı kitabla təchiz edən, “kitablar kralı”na çevrilən Endrü Karneginin təmsalında görürdü.

Martin Rufun bütün bu söylərləni lazımcına qiymətləndirirdi. O, qızın fikirlərini indiki daha yaxşı etləyirdi və Rufun könlü artıq onun üçün yerin yeddi qatında gizlədilmiş bir sır, bir möclüzə deyildi. Onlar barabərhuquqlu adamlar kimi söhbət edir və fikir mübadiləsində bulunurdular. Söhbət zamanı meydana çıxan fikirlərinli Martinin Rufa olan məhəbbətini azaltmırdı. Onun məhəbbəti getdikcə

daha da dərinləşir və şiddətlənirdi, çünki Rufu canlı bir xilqət kimi sevirdi və Martinin nəzərində qızın cismani zəifliyi belə ona xüsusi məlahət verirdi. O, uzun illərdən bəri ayağı yerə daymayan, nahayət, unudulmaz günlərdən birində Brauningə qoşulub qaçan və açıq səma altında ayaqlarını yerə möhkəm dirəyən xəstə Elizabet Barretin məhəbbət macərasını oxumuşdu. Martin qət etdi ki, Brauning öz sevgilisi üçün nələ etmişsə, o da Ruf üçün eyni şeyləri edə bilər. Lakin əvvəlcə Ruf onu sevməlidir. Qalan işlər sonradan asanlıqla düzələr. O, qıza qüvvət və matənət verər, Martin özlərinin gələcək birgə həyatını xəyalən tez-tez təsvir edirdi. O, özünü və Rufu şərafli əmək nəticəsində yaradılmış rahat bir şəraitdə gən-bol yaşayan, bəxtiyar ömür sürən görürdü. Onlar əsər oxuyurlar və poeziyadan danışirlar. Martin gözünün qabağına gətirirdi ki, Ruf bir yığın alabazək bəlişə dirsəklənib, ona ucadan kitab oxuyur. Martinin gözləri önündə həmişə eyni bir lövhə – onların bütün həyatlarının simvolumu təşkil edən bir lövhə canlanırdı. Bəzən qız başını Martinin çiyinə qoyur, Martin isə onun belini qucaqlayaraq, özü qıza kitab oxuyur, bəzən isə onlar baş-baş verib ikilikdə eyni bir kitabı səssiz-səmsirsiz oxuyurdular, çap olunmuş sətirlərin aşladığı bütün gözəlliyi təkcə gözləriylə qavrayırdılar. Ruf təbiəti sevirdi və buna görə də Martinin zəngin təxəyyülü dekorasiyanı dəyişməyə imkan verirdi; onun sevdiliy mənzərə, adətən, həmin dekorasiyanın fonunda baş verirdi. Bəzən onlar yüksək, dik qayalarla əhatə olunmuş vadidə oturaraq, kitab oxuyurdular, bəzən harada isə dağların qoynunda gizlənməmiş yaşıl çəmənliyə, ya da atəklərini dəniz dalgaları yalayan boz qum təpələrinə gedib çıxırdılar, bəzən də Martin təsəvvürünə gətirirdi ki, qızla birlikdə tropiklər ətrafında vulkan püskürən bir adaya gəlmişdir. Bu yerlərdə şələlələr gurultu ilə qayalardan axıb tökülür və şiddətli küləklər onların damclarını qabağına qatıb dənizə qədər aparır. Lakin onlar, gözəl xəyal sultanları, Martinlə Ruf həmişə ön planda olurdular, baş-baş verib kitabın üzərinə əylidirlər, təbiətin gözəlliyi onlar üçün yalnız bir fon olurdu, lövhənin dərin bir yerində isə, sanki, dumanlar arasından əmək və qələbə, habelə onlara dünyanın bütün sərvətlərindən faydalanıb ləzzət almaq imkanı verən, qan-tər içində qazanılmış dövlətin obrazları görünürdü. Bir dəfə anası Rufa xəbərdarlıq etdi:

– Mən öz qızıma ehtiyatlı olmağı məsləhət görürəm, – dedi.

– Sənin nə demək istədiyini bilirəm, lakin bu mümkün olan şey deyil. O, mənim...

Ruf utandığından qıpqırmızı qızardı: bu, həyatın müqəddəs sirr-ləri haqqında anası ilə ilk dəfə danışmağa başlayan bir qızın utan-cıqlığı idi; bir də ki anası da onun üçün müqəddəsdirdi.

Anası onun sözünü tamamlayaraq:

– O, sənin təyin deyil, – dedi.

Ruf başını tərpətdi.

– Mən bunu demək istəmirdim, lakin bu, həqiqətdir. O, kobud-dur, qabadır, güclüdür... həddindən artıq güclüdür. Onun ömrü, günü...

Qızın dili dolaşdı. Anası ilə bu cür məsələlər barədə danışmaq onun üçün tamamilə təzə bir şeydi. Anası yenə də onun əvəzinə sözünü tamamlayıb dedi:

– Onun ömrü, günü ləyaqətlə keçməyib. Sən bunumu demək istəyirdin?

Ruf yenə də başını tərpətdi və yanaqlarına tünd bir qızartı çökdü.

– Bəli, mən elə bunu demək istəyirdim. Əlbəttə, bu, onun öz təqdiri deyil, lakin o, həddindən çox hadisələrlə təmasda olmuşdur...

– Hayatdakı pozğunluqlarla, eləmi?

– Bəli! Bir də ki onda nəsa bir cəhət məni qorxudur. Bəzən o, özünün əməllərindən sakit-sakit danışanda mən lap dəhşətə gəlirəm. Elə danışır ki, elə bil, bunlar adı şeylərdir. Ancaq bu cür olmaz. Elə deyilmi?

Onlar qucaqlaşib oturmuşdular. Ruf susduqda isə anası nəvə-zişlə onun əlini tutmaqla, gözləyirdi ki, qızı yenidən sözə başlasın.

Ruf sözünə davam edərək dedi:

– Lakin onunla bir yerdə olmaq mənim üçün maraqlıdır. Birin-cisi, ona görə ki, mən müəyyən mənada onun qayıymıyam. Bir də ki... mənim kişilər arasında heç bir zaman dostum olmamışdır, elə onun özü də mənə əsl dost deyildir. O eyni zamanda həm dostdur, həm də mən onun qayıymıyam. Bəzən ondan qorxuram, mənə elə gəlir ki, sanki, buldoqla, belə yekə buldoqla oynayıram. O mınldayır, dişlərini qıcırdır, az qala, zəncirini qınb üstümə atılacaqdır.

Ruf yenə susdu, anası isə gözləyirdi.

– O, məni yalnız bir... bir buldoq kimi maraqlandırır. Lakin onun bir çox yaxşı cəhəti vardır, ancaq bir çox başqa cəhəti də vardır ki, ona

özgə cür münasibət baslaməkdə... hə, deyə ki, mənə maneçilik törədərdi. Görürsən ki, mən bunların hamısını düşünüb fikirləşmişəm. O, söyüş söyür, papiros çəkir, içir, yumruq davasına çıxır, bunu mənə özü danışmışdır və hətta deyirdi ki, vuruşmağı sevir. O, tamamilə mənim istədiyim adam, – birdən Rufun dili topuq çaldı və o, yavaş səsle sözünü tamamlayaraq dedi, – mənim əra getmək istədiyim adam deyildir. Bundan əlavə, onda həddindən artıq kobud güc var. Mənim sevgilim füsunkar bir şahzadəyə oxşamalıdır, onun kimi yaraşığıl, incə, zərif, qədd-qamətli, qarasaçlı olmalıdır. Yox, qorxmə, mən Martin İdenə vurulmam, bu, mənim üçün ən böyük bir bədbəxtlik olardı!

Anası əsl matləbdən yayınaraq:

– Sözümlə bəndə deyil, – dedi. – Lakin sən onu düşünmüşsənmi ki, belə bir adam hər cəhətdən sənin üçün münasib deyil... Yaxşı, birdən səni sevdi, onda nə olsun?

Ruf:

– Lakin o... o, məni çoxdan sevirlə – deyə ucadan dilləndi.

Missis Morz məhrəbanlıqla:

– Bu, belə də olmalıydı, – dedi. – Məgər səni tanıyan bir adam səni sevməyə bilərmi?

Ruf çəpəraq, ucadan dedi:

– Olini götür, mənə nifrət edir, məni görməyə gözü yoxdur!

Mən də ona nifrət edirəm. O, mənə yaxınlaşanda dönüb pişik olu-ram, cırmaq atmaq istəyirəm. Bilirəm ki, onun məndən zəhləsi gedir, hər halda, mənim özümün çoxdan ondan zəhləm gedir. Mar-tin İdenlə isə özümü yaxşı hiss edirəm. Hələ məni heç kəs sevmə-mişdir, "bu cür" sevməmişdir. Axı "bu cür" sevilmək xoşdur. Əziz ana, mənim nə demək istədiyimi başa düşürsənmi?... Qız özünü əsl qadın kimi hiss etdikdə ürəyi açılır... – Ruf üzünü anasının qoynun-da gizlətdi. – Bilirəm, mən çox sarsaq qızam, lakin yalan danışmaq istəmirdim və duyduqların hamısını gizlətmədən açıb sənə deyirdim.

Missis Morz həm kədərləndi, həm də sevindi. Universitet diplomu almış qızı qeyb olub getmişdi. İndi ananın önündə qadın olan qızı əyləşmişdi. Təcrübə baş tutmuşdu, Rufun xasiyyətindəki qarıba çatış-mazlıq aradan götürülmüşdü, həm də xətersiz, angəlsiz aradan götü-rülmüşdü. Bu yöndəmsiz matros öz vəzifəsini yerinə yetirmişdi, Ruf onu sevməyə də, o, qızın qəlbində qadın olmaq arzulan öyatmışdı.

Ruf utandığından başını aşağı salıb üzünü gizlədərək:

– Onun əlləri əsir, – deyirdi. – Bu, gülməli və boş şeydir, buna görə mənəm ona hətta yazığım gəlir. Onun əlləri lap bərk əsməyə, gözləri isə həddindən artıq parlamaya başlamışdı. Mənə o, böyüd-nəsihət verirəm və bütün səhvlərini göstərirəm. O, mənə parəstış edir; mən bilirəm, onun əlləri və gözləri yalan satmır. Təkcə bu, bunu düşünmək isə mənə böyüdübməyə əsas verir. Məndə təbiətimə xas nə isə mənə böyüdübməyə əsas verən və başqa qızlara... və... və... cavan qadınlara oxşamağa başlayıram. Bilirəm, mən əvvəllər onlara oxşamırdım, bu isə səni təşvişə salırdı. Demək istəyirəm ki, sən təşvişə düşdüyünü mənə gizlədirdin, lakin mən onu sezdirdim... Mən də Martin İden demişkən, "xəttə durmaq" istəyirdim.

Bu anlar həm ana, həm də qız üçün müqəddəs anlardı; axşamın alatoranlılığında onların gözləri yaşarmışdı. Ruf məsum, səmimi və təcrübəsiz bir qız, anası isə sevən, alayan və böyüd-nəsihət verən bir ana idi. Missis Morz:

– O, səndən üç yaş kiçikdir, – dedi. – Onun kübar dairələrində heç bir mövqeyi yoxdur. O heç bir yerdə qulluq etmir və maaş almır. Onun əlindən bir iş gəlir. Əgər o, səni sevirsə, gərək heç nə yazmaq və uşaq xəyallarına dalıb aylanmaq yox, səni almağa imkan və ixtiyar verən bir işlə məşğul olmaq barədə düşünəydin. Qorxuram ki, o heç bir zaman yaşa dolub püxtələşməsin. Sənin atanda, mister Betlərdə və ümumiyyətlə, bizim dairələrə mənsub bütün adamlarda olduğu kimi, onda məsuliyyət hissi, kişiyyə yaraşan əsl bir iş tapmaq arzusu yoxdur. Mənə elə gəlir ki, Martin İden heç bir zaman pul qazana bilməyəcəkdir. Dünya isə elə qurulmuşdur ki, pul zəruridir: pulsuz səadət yoxdur. Əlbəttə, mən böyük sərvət nəzərdə tutmuram, mən, ədicə olaraq, ləyaqətli güzəran keçirməyə imkan verən ardıcıl, dəyişməz bir gəlirdən danışaram. O, sənə heç ürayını acıq məhəbbətini bildirməyib ki?

– Bircə söz belə deməmişdir. O hətta belə bir təşəbbüs də göstərməmişdir; bir də mən ona heç qulaq da asmazdım. Axı mən ki onu sevirdim.

– Bu, mənə sevinir, mən istəmirdim ki, mənə qızım – saf, məsum bir qız belə bir adamı sevsin. Axı dünyada nə qədər desən, əsl, allcənab və saf kişi vardır. Bir az gözlə. Günlərin birində belə bir adama rast gələrsən, sən onu, o da səni sevir. Mən sənin atanla

bəxtiyar yaşadığım kimi, sən də onunla bəxtiyar olarsan. Sən bir şeyi həmişə yadda saxlamalısən...

– Nəyi, ana?

Missis Morzun səsi lap alçaldı, bu səsdə məhrəbanlıq duyulurdu:

– Uşaqlar.

Ruf etiraf edərək dedi:

– Mən... mən bunu düşünmüşəm... – qız ara-sıra ürayında baş qaldıran arzuları xatırladı və utandığından yenə qızardı.

Missis Morz mənalı-mənalı:

– Mister İden məhz uşaqların ucbatından sənə ər ola bilməz, – dedi. – Onlara irsi olaraq, atalarından saf qan keçməlidir, Martin isə, çətin ki, onlara bu cür qan verə bilsin. Atan mənə matrosların həyatından çox danışmışdır və bir də... Sən mənə başa düşürsənmi?

Ruf həyəcanla anasının əlini sıxdı, hiss etdi ki, hər şeyi başa düşür, halbuki gözləri önündə canlanan qorxunc, tutqun lövhələr heç bir vaxtla aydın nə müəyyən fikir forması kəsb edə bilmirdi.

Qız sözbə başlayaraq:

– Bilirsən, ana, mən həmişə hər şeyi sənə danışaram, – dedi, – ancaq bəzən sən özün mənə soruşmalısən – deyək ki, elə lap bugünkü kimi; mən bunu sənə çoxdan demək istəyirdim, lakin necə söhbət açmaq lazım gəldiyini bilmirdim. Bu, əlbəttə, saxta utancaqlıqdır, lakin sən mənə çox asanlıqla bu vəziyyətdən çıxara bilsənsən! Bəzən sən mənə sorğu-suala çəkməlisən, imkan verməlisən ki, ürayimdəkiləri açım deyim. – Ruf anasının əllərindən yapışaraq və aralarındakı bu yeni, hələ tanış olmayan bərabərliyi sevinclə duyaraq birdən: – Axı, sən də qadınsan, ana! – deyə qışqırdı. – Sən bu söhbəti başlamasaydın, mən heç bir zaman belə bir fikrə düşməzdim. Sənin də qadın olduğunu anlamaq üçün gərək mən əvvəlcə özümü qadın hiss edəydim.

Ana öz qızını qucaqlayıb, öpə-öpə:

– Biz hər ikimiz qadınıq! – dedi. Onlar tələlərindəki ümumiliyi duymaq nəticəsində yenidən həyəcana gəlmiş halda, qucaqlaşmaqdan çıxarkən ana təkrarən: – Biz hər ikimiz qadınıq, – dedi.

Bir saatdan sonra missis Morz vüqarla ərinə bildirdi:

– Axır ki bizim balaca qızımız ərgənləşib.

Əri sual dolu nəzərlərlə arvadına baxaraq soruşdu:

– Yəni demək istəyirsən ki, qızımız vurulub?

Missis Morz gülümsəyərək, cavab verdi:

– Yox, demək istəyirəm ki, ona vurulublar. Təcrübə baş tutmuşdur. Qızımızın ürayında qadın olmaq arzusu doğmuşdur.

Mister Morz qısa, işgüzar bir tərzdə belə bir nəticəyə gəldi:

– Onda İdeni ayırmaq, qızdan uzaqlaşdırmaq lazımdır.

Lakin arvadı başını buladı:

– Buna heç bir ehtiyac yoxdur. O, bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə çıxır. Geri döndükdə isə Ruf burada olmayacaq. Biz qızı xalası Klaranın yanına yollayarıq. Bir il ölkənin şərqində qalmaq, başqa adamlar, başqa həyat görmək, havasını, mühitini dəyişmək onun üçün çox faydalı olar.

İYİRMİNCİ FƏSİL

Yazmaq həvəsi yenidən Martinin bütün varlığına hakim kəsildi. Ardi-arası kəsilmədən onun ağılına çoxlu hekayə, şeir mövzuları gəlir, o da gələcəkdə, bir zaman yenidən həmin mövzuların üzərinə qayıtmaq üçün yalnız ötəri qeydlər edirdi. Lakin yazmağına yazmırdı. Bu günlər onun tətil günləri idi və buna görə də Martin həmin günləri məhəbbətə və dincəlməyə sərf etməyi qərara almışdı. O, tamamilə bu arzusuna çatmışdı. Həyat yenidən onun içində bir bulaq kimi qaynayırdı. Ruf isə hər dəfə onunla görüşəndə, əvvəllərdə olduğu kimi, yenə də Martinin sağlamlığının və gücünün təsirinə düşürdü.

Bir dəfə anası qızı ayıq salmağa çalışaraq:

– Ehtiyatlı ol, – demişdi, – deyəsən, axı sən Martin İdenlə çox tez-tez görüşürsən.

Buna cavab olaraq Ruf yalnız gülümsəmişdi. Qız özünə qürrelənirdi, bir də ki Martin bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə çıxmalı idi. O, geri qayıtdıqda isə Ruf çox uzaqlarda, şərqdə olacaqdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Martinin sağlamlıq və qüvvəti qızı yenilməz bir cazibə ilə özünə çəkirdi.

Martin qızın bu yaxınlarda Şərqi gedəcəyini bilir və tələsmək lazım gəldiyini anlıyır. Lakin Ruf kimi bir qızın ürayına hansı vəsi-tələrlə yol tapmaq haqqında onun heç bir təsəvvürü yoxdu. Onun bütün əvvəlki təcrübəsi isə vəziyyəti yalnız çətinləşdirirdi. Martinin

durub-oturmağa adət etdiyi qadınlar və qızlar tamamilə bambaşqa idilər. Onlar həyatı bilir, məhəbbətin, gəzməyin, mazaqlaşmanın nə demək olduğunu yaxşı başa düşürdülər; Rufun isə bunların heç birindən xəbəri yoxdu. Qızdakı qəribə məsumluq onu heyratə salır, dilini-ağzını qurudur, qeyri-ixtiyari olaraq, ona belə bir fikir aşılayır ki, Rufa layiq deyil. Məsələni mürəkkəbləşdirən daha bir cəhət vardı. İş burasında idi ki, Martin özü hələ bir dəfə də olsun, sevməmişdi; hərdən Martinin bəzi qadınlardan xoşu gəlirdi, bəzi qadınlara isə hətta bənd olurdu, lakin bütün bunları əslə məhəbbət adlandırmıq olmazdı. O, saymazana, ağayana bir tərzdə fit verib əl əyləyən kimi, həmin qadınlar onun əl-ayağına düşür, ona təslim olurdular. Bu, Martin üçün anı bir aylanca, təsadüf, kişi həyatının mənasını təşkil edən mürəkkəb bir oyunun ünsürü, həm də ilkcidərəcəli bir ünsürü idi. İndisə o, ömründə birinci dəfə olaraq, çəkinir, şaşır, utanırdı. Martin sevgilisinin ülvyyəti, səfligi önündə özünü itirərək, necə söz açmağı, nə deməyi bilmirdi.

Qarışıq, vəfasız dünyanı gəzib dolanan Martin müdrik bir qaydaya alışmışdı: bilmədiyi bir oyunu oynayarkən heç bir zaman özü başlamırdı. Bu qayda özünü min dəfə işdə doğrultmuşdu; bir də ki bu qayda insanın müşahidə qabiliyyətini artırır. Martin harada olduğunu müəyyən etməyə, öz qüvvəsini ölçüb-bıçmama, düşmənin zəif cəhətini tapmayınca gözləməyə alışmışdı. O, yumruq davasında da həmişə düşmənin zəif yerini axtarıb tapmağa çalışırdı. Onda təcrübə həmin yerə zərbə endirməkdə həm də sərrast zərbə endirməkdə, Martinə kömək olurdu.

O, indi Rufa münasibətlərində də dayanıb gözləyir, könülünü açmaq istəyir və açmağa cəsarət etmirdi. O, qızı təhqir etməkdən qorxurdu və özündən arxayın deyildi. Lakin özü də bilmədən, sez-mədən doğru yol seçmişdi. Məhəbbət dünyaya aydın danışmaq dilindən əvvəl gəlmiş və öz varlığının ilk zamanlarından etibarən, mənimsədiyi vəsaitə və üsulları sonradan heç bir zaman unutmamışdır. Martin də elə bu ibtidai üsullarla Rufun iltifatını qazanmağa çalışırdı. O, əvvəllər düşünmədən bu cür hərəkət edirdi, ancaq sonralar bütün həqiqət ona aşkar oldu. Martinin əlinin qızın əlinə toxunması min cür təmtəraqılı sözdən mənalı idi. Oğlının gücünü bilavasitə duymaq misralardan və qafiyələrdən, yüzlərlə aşiq nəslinin ən alovlu ürak sözlərindən daha qüvvətli idi. Məhəbbətini bildirərkən

uzun-uzadı danışmaq, hər şeydən əvvəl, Rufun ürəyinə deyil, beyninə təsir edə bilərdi; halbuki onların təması, anı yaxınlıq qızın qəlbində dal-dalanan qadın instinktinə bilavasitə təsir göstərirdi. Qızın ağlı da özü kimi cavandı, püxtələşməmişdi. Lakin onun instinkt başariyyət qədər yaşlı və hətta daha yaşlı idi. Bu instinkt, məhəbbətin doğulduğu uzaq keçmişlərdə doğulmuşdu və buna görə də sonrakı əsrlərin bütün incəlik və sərtlikləri onun qədim hökəminin qüdrəti qarşısında aciz qalırdı. Rufun ağlı susurdu. Martin bu ağla üz tutmurdu, onunla danışmırdı; Martin qızın varlığının məhəbbət həsrətiylə alışıb-yanan hissəsini lal-lal harayılayırdı. Ruf isə hələ bu çağın bütün hökəmini dərk etməmişdi. Martinin onu sevdiyi gün kimi aydın idi. Ruf da onun məhəbbətinin təzahürlərindən – gözələrinin parlısından, onların əsməsindən, günəş altında yanib qaralmış yanaqlarının tez-tez pörtüb qızarmasından həzz alırdı. Bəzən Ruf hətta, deyərsən, qəsdən Martini alışıdır yandırır, qızıdır, lakin bunu elə çəkənə-çəkənə və sadə-lövçəsinə edirdi ki, nə o, nə də özü bunu sezmirdi. Ruf bir qadın kimi, böyük hökmə malik olduğunu sevinclə düşüncə, çırpınır və Həvva kimi, oğlanla oynayır, onu şitəndirərək həzz alır.

Martin isə susurdu, ona görə ki, nədən söz salmağı bilmirdi; bir də ona görə ki, qəlbində aşib-daşan duyğular çox qüvvətli idi. Martin susur və yaxınlaşmaq üçün etdiyi qorxaq, sadə cəhdlərdə xilas yolu axtarmaqda davam edirdi. Martinin əlinin təması qıza ləzzət, hətta, sadəcə, ləzzətdən daha çox bir şey verirdi. Martin bunu bilmirdi, lakin hiss edirdi ki, qızın ondan xoşu gəlir. Düzüldür, onlar yalnız görüşəndə və ayrılanda əl tuturdular, lakin velosipedlərinin götürəndə, bir-birlərinə kitab verəndə və ya kitabı bir yerdə vərəqləyəndə barmaqları bir-birinə toxunurdu. Qız ayılıb kitabın xoşuna gələn yerinə baxanda dəfələrlə saçları Martinin yanaqlarına dəymiş, ya da biranlıq çiyini ona söykəmişdi. Bu zaman qəlbini qaplayan qəribə duyğulara öz-özünə, utana-utana gülümsəyirdi: məsələn, bəzən Ruf Martinin saçlarını qanışdırmaq istəyirdi; Martin isə oxumaqdan yorulub, öz növbəsində, böyük bir ehtirasa başını qızın dizinə qoymaq və gözələrini yumub gələcəyin, onların hər ikisinin ümumi gələcəyinin xəyalına dalmaq istəyirdi. Martin bazar günləri şəhər kənarında gəzintilər zamanı başını dəfələrlə hər hansı bir qızın dizinə qoyub arxayınca yatmış, qıza imkan vermişdi ki, onu gündən qorusun və vurgun-vurgun ona baxsın, məhəbbətə qarşı onun böyük biganəliyinə

təəccüb etsin. Qızın dizinə baş qoymaq Martina həmişə dünyada ən asan, ən sadə bir iş kimi görünmüşdü, indi isə Rufa baxarkən dərk edirdi ki, bu, mümkün deyildir, ağlasığmaz bir arzudur. Lakin məhz bu təmkin, Martin özü də fərqlənərmədən, onu məqsədə doğru aparırdı. O, öz təmkini sayəsində bir dəfə də olsun, Rufu ürəkətməmişdi. Təcrübəsiz və utancaq bir qız olan Ruf onların görüşlərinin necə təhlükəli bir şəkildə almalıya başladığını anlamırdı. Ruf özü də bilmədən Martini arzulayırdı, oğlan isə aralardakı yaxınlığın gətirdikləri artıqlığı hiss edərək, daha cəsarətli olmaq istəyir və bunu bacarmırdı.

Lakin bir dəfə Martin cəsarətli tərpəndi. Morzgilə gəlib, Rufu pərdələri salınmış qaranlıq bir otaqda gördü; qız başının bərk ağrıdığından şikayətləndi. Martinin sorğu-sualına cavab olaraq qız:

– Hec nəyin köməyi dəymir, – dedi. – Doktor Holl toz dərman atmağı da mənə yasaq edib.

Martin cavabında:

– Mən sizi davasız-dərmanlı sağaldaram, – dedi. – Əlbəttə, sizə təsir edib-etməyəcəyini qəti bilmirəm, lakin istəsəniz, sınamaq olar. Mənim müalicə üsulum ən adi ovuşdurmadır. Bunu mənə Yaponiyada öyrətmişlər. Axı yaponlar ovuşdurmanın ən məhir ustalarıdır. Sonralar mən bəzi dəyişikliklə eyni üsulu havayalılardan da tətbiq etdiyini gördüm. Bu ovuşdurmağa onlar "lomi-lomi" deyirlər. Bu üsulun bəzən hər cür dərmandan daha yaxşı təsiri olur.

Onun onların Rufun alına dəyər-dəyməz, qız köksünü ötürüb dedi:

– Necə də xoşdur!

Yarım saatdan sonra isə qız:

– Siz yorulmamısınız ki? – deyə soruşdu.

Bu sual artıq, çünki qız Martinin nə cavab verəcəyini bilirdi. Ruf isə mürgü döyə-döyə özünü Martinin ixtiyarına verdi. Qıza elə gəlirdi ki, onun barmaqlarından, ən azı, şəfa tökülür, bədənindən ağrı çıxır. Nəhayət, ağrı tamam kəsdi, Ruf rahatca yuxuya getdi, Martin isə qapını açıb, yavaşca çıxdı.

Axşam qız ona zəng elədi:

– Mən şam yeməyinə qədər yatmışam, – dedi. – Siz mənə əməlli-başlı sağaltmışınız, mister İden! Bilmirəm, sizə öz minnətdarlığımı necə bildirim.

Martin sevincliyindən və utandığından cavab vermək üçün çox çətinliklə söz tapdı, beynində isə bütün söhbət zamanı Brauninglə

Elizabet Barret haqqında xatirələr hey gəzib-dolaşırdı. Brauninq öz sevgilisi üçün nələr etmişsə, o – Martin İden də Ruf Morz üçün eyni şeyləri edə bilər. O, otağına qayıtdıqdan sonra yatağına uzandı və Spenserin "Sosiologiya" əsərini oxumağa başladı. Lakin onun ağlına bir şey batmırdı. Onun bütün fikir-zikri məhəbbətdi; odur ki, aradan bir az keçmiş, özü də sezmədən, üstünə mürəkkəb ləkələri düşmüş kiçik masasının dalına keçdi. Martinin bu aşxam yazdığı sonet isə "Məhəbbət sonetləri" silsiləsinin (bu silsilə əlli sonetdən ibarət idi) birinci soneti idi. O, bu sonetləri aradan iki ay keçdikdən sonra yazıb qurtardı. Bu silsilənin ideyası Elizabet Barretin "Portuqalçadan sonetlər" haqqında xatirələrindən doğmuşdu. Martin böyük əsər yaratmaq üçün ən əlverişli bir şəraitdə, məhəbbətdən dəli-divanə olduğu zaman yazırdı.

Martin Rufa görüşmədiyi vaxtı "Məhəbbət sonetləri"nə, evdə və ya qiraətxanada kitab, jurnal oxumağa həsr edirdi. O, qiraətxanada oturub jurnalların cari nömrələrini diqqətlə araşdırıb öyrənir, nəşirlərin əsər seçmək sirlərini açmağa çalışırdı. Martinin Rufa birgə keçirdiyi saatlarda isə ümidlər qeyri-müəyyənliklə əvəz olunur, hər ikisi ona eyni dərəcədə əzab verirdi. Martin Rufun başağsını sağaltmaqdan bir həftə sonra Norman, ayılı bir gecədə qayıqla Merrit gölünü gəzməyə çıxmağı təklif etdi, Arturla Olini isə onun bu planına məmnuniyyətlə şərik çıxdı. Martinə başqa, heç kəs yelkenli qayıqı sürməyi bacarmırdı, buna görə də elə ondan xahiş etdilər ki, kapitan vəzifəsini öz üzərinə götürsün. Ruf qayıqın dal tərəfində onun yanında oturdu. Üç cavan oğlan isə orta skamyalarda oturub, özlərinin tələbə işlərindən arı-arası kəsilməyən mübahisəyə başladılar.

Ay hələ doğmamışdı, Ruf isə ulduzlu göyə dinməzə baxa-baxa birdən özünü yalnız hiss etdi. Qız Martinə baxdı. Qəflətən külayin anı şiddətli qayığı yana əydi, Martin isə bir əli ilə rumpeldən, o biri ilə də qrotaşkotdan tutub, qayıqın istiqamətini azacıq dəyişdi, sahil çıxıntısının yanından getməyə çalışdı. Martin qızın baxışlarını sezmirdi; qız isə diqqətlə ona baxır, onu, böyük, istedadlı bir gənci baş tutmayacağı əvvəlcədən məlum olan, miyanə hekayə və şeirlər yazmağa sövq edən qaribə şıltaq barədə düşündü.

Qızın baxışları Martinin yaraşıqlı, gözəl başını, ulduzların işığında zorla seçilən qüvvətli boynunu dolaşır və tanış bir arzu – qızın gər-dəninə qucaqlamaq arzusu yenidən onun bütün varlığına hakim

kəsilirdi. Martinə xas olan və qızın xoşuna gəlməyən qüvvə, eyni zamanda Rufu cəlb edirdi. Yalnızlıq hissi qüvvətləndi və Ruf yorğunluq hiss etdi. Qayıqın yırğalanması onu əsəbiləşdirirdi. Ruf Martinin təkcə əlini toxundurmaqla, onun başağsını necə sağaltacağını xatırladı. Martin onun yanında, lap yanında oturmuşdu və qayıq yana aylarkən, elə bil, qızı ona doğru itələyirdi. Bu vaxt Ruf birdən-birə başını Martinin çiyinə qoymaq, ona arxalanmaq istədi, bu arzusunu hələ əməlli-başlı anlamamış, boynunu büküb oğlana doğru əylməyə başladı. Bəlkə də, bunun təsiri qayıq yırğalanmasında idi? Ruf bunu bilmirdi, heç bir zaman da bilməyəcəkdi. O yalnız bunu bilirdi ki, Martinin çiyinə söykənmişdir, indi özünü yaxşı və arxayın hiss edir. Deyək ki, buna səbəb qayıq çalxantısı idi, lakin Ruf Martindən aralanmaq istəmirdi. Qız onun çiyinə söykənmişdi, yavaşca söykənmişdi, lakin Rufun daha rahat oturma bilməsi üçün oğlan vəziyyətini dəyişdirdikdə belə qız yana çəkilmədi.

Bu bir divanəlikdi, lakin o, bunun təfərrüatına varmaq istəmirdi; o daha əvvəlki Ruf deyildi. O, qadını və onun qəlbində hər bir qadının dayağı söykənəcəyə olan ehtiyac baş qaldırmışdı. Doğrudur, Ruf Martinin çiyinə azca söykənmişdi, lakin ehtiyac ödənilmişdi. Onun yorğunluğundan əsər-ələmət qalmamışdı. Martin susurdu. Məftunluğa dağıtmaqdan qorxurdu. Martinin təmkini və cəkin-gənliyi sayəsində məftunluq hələ qalır, lakin bu gəncin başı hər-lənir və fikirləri bir-birinə qarışırdı. O, nələr olduğunu heç bir vaxtla başa düşə bilmirdi. Bu, həddindən artıq füsunkar bir şeydi, bu, ayıqlıqla baş verə bilməzdi. O, şkotu və rumpeli buraxmaq, qızı qucaqlayıb bağnna basmaq arzusunu böyük çətinliklə dəf etdi. Lakin o, fəhmli hiss edirdi ki, bu cür bir hərəkət hər şeyi korlayar və buna görə də əlləri boş olmadığı üçün ürəyində tələyinə şükür edirdi. Lakin o, insafını-mürvətini itirib qalsı¹ daha tez yığmaq üçün yelkeni buraxaraq, qayıqın sürətini qəsdən azaltdı. O bilirdi ki, qalsı dəyişdirdikdə başqa yerdə oturmalı olacaq və beləliklə də, aralananda daha yaxınlıq olmayacaqdı. O, bütün bu tədbirləri mübahisə edən gənclərdə kiçik şübhə belə oyatmadan görürdü. O, dənizi, qayıqı və küləkləri öz əzminə tabe etmək bacarığını verdiyinə və indi, bu füsunkar ayılı gecədə öz sevgilisiylə munis yaxınlığı uzaqlığa imkan yaratdığına görə özünün bütün məşəqqətli matros həyatına şükür edirdi. Ayın

¹ Qals – yelkonin aşağı ucunu saxlayan ip

şüası mirvari, gümüşü şölələriylə onları işıqlandırıldıqda Ruf Martindən aralandı və aralanarkən hiss etdi ki, Martin də bu cür tərpəndi. Onların ikisi də olub keçənlərin hamısını başqalarından gizlətmək istəyirdi. Bu, onların sirri olaraq qalmalı idi. Ruf indi çəkilib kənarda oturmuşdu, onun yanaqları od tutub yanırdı, nələr olduğunu yalnız indicə başa düşmüşdü. O, elə bir iş tutmuşdu ki, onu nə qardaşları, nə də Olni qarşısında büruzə vermək istəmirdi. Bu işi tutmağa necə cəsarəti çatmışdı? Ayıl gecələrdə cavan oğlanların arasında qayıqda dəfələrlə gəzməyə çıxdığına baxmayaraq, hələ heç bir zaman onun başına belə bir iş gəlməmişdi, onun ürayından hətta bu cür arzular belə keçməmişdi. Qız oyanmaqda olan bu qadın duyğusundan həyə edir və qorxurdu. O, oğrun-oğrun Martinə baxdı; Martin isə bu zaman qalsı dəyişməklə məşğul idi; onu bu cür ağış və həyasız bir addım atmağa təhrik etdiyinə görə Ruf, az qala, oğlana nifrət etməyə hazırı. Qızı bu işə məhz o – Martin idən təhrik etmişdi! Bəlkə, anam, doğrudan da, haqlıdır və biz çox tez-tez görüşürük. Ruf elə buradaca möhkəm qət etdi ki, bu hərəkət bir daha təkrar olunmayacaq, gələcəkdə isə onunla az-az görüşməyə çalışacaqdır. Onun ağlına Martinə yalan demək, fürsət düşəndə sözarası, qayıqda çıxdığını və elə ay doğmamışdan bir az qabaq özünü pis hiss etdiyini söyləmək kimi mənasız bir fikir də gəldi. Lakin bu an bütün sirləri açan ay qarşısında bir-birlərindən necə aralandıqlarını xatırladı və bu səbəbdən başa düşdü ki, Martin onun dediklərinə inanmaz.

Bundan sonra gələn günlərdə Ruf özünü, sözünü bilmirdi. O daha öz duyğularını təhlil etmək istəmirdi, qəlbində nələr baş verdiyini və aqibətinin necə olacağını düşünməkdən əl çəkmişdi. O, qızdırma içindəymiş kimi, təbiətin, gah qorxunc, gah da füsunkar gizli çağırışına qulaq verirdi. Lakin qızın möhkəm bir qərarı vardı, bu qərar ona inam verirdi: gərək qoymayam Martin məhəbbətdən söz açsın! Nə qədər ki Martin susur, hər şeydən arxayın olmaq olar. O, bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə gedəcəkdir. Bununla belə, eşqini bəyan etsə də, hər halda, bir şey olmaz! Axı mən ki onu sevmirəm. Əlbəttə, bu, onun üçün əzab dolu və mənim üçün isə çox çətin keçən yarım saat olacaqdır, çünki mən məhəbbət izhanına birinci dəfə qulaq asmalı olacağam. Təkcə bu fikir qızın könlünü şirən-şirən çırpındırdı: "Mən əsl qadın olmuşam və kişilər mənim razılığını istəyirlər, mənə almaq arzusundadırlar". Onun təbiətindəki bütün

qadın xassələri bu çağırışa səs verməyə hazırı. Onun bütün varlığını bir çırpıntı sarmışdı, pərvanə odun başına dolandığı kimi, onun beynində də eyni bir fikir, adamı tənqə gətirən bir fikir gəzib-dolaşırdı. Rufun fikri elə uzaqlara getmişdi ki, Martinin ona rəsmən evlənmək təklif etdiyini artıq təsəvvürünə gətirə bilirdi; qız Martini öz sözləriylə danışdırırdı, özü isə rədd cavabını bir neçə dəfə təkrar edirdi, çalışırdı ki, rədd cavabını mümkün qədər yumşaltsın. Martinə xas olan nəcib mərdanəliyi köməyə çağırırdı. Hər şeydən əvvəl Martin papirosu tərtilməlidir. Mən bunun üzərində, xüsusilə, təkid edə-cəyəm. Yox, yox, mən heç ona icazə verməyəcəyəm ki, məhəbbətdən danışsın. Bu, mənim öz əlimdədir, buna hökmüm çatır və bir də ki anama söz verməmişəm. Ruf qızara-qızara və təpədən dirnağa qədər titrəyə-titrəyə bu yolverilməyən yayalları təəssüflə başından çıxarırdı: "Mənim ilk məhəbbət izhanımı daha münasib bir vaxta və daha ləyaqətli bir adamla rastlaşana qədər təxirə salmaq lazım gələcəkdir".

İYİRMİ BİRİNCİ FƏSİL

İliq, səfalı, gözəl günlər gəldi. Payızın əvvəllərində Kaliforniyada günlər çox tez-tez belə keçir. Bu zaman, sanki, günəşin çöhrəsini xəff bir duman bürüyür və meh sakit havanı çətinliklə tərpədir, sanki, alvan ipək saplardan toxunmuş xəff, bənövşəyi bir duman tapəlinin çökləklərində gizləni, körfəzin qarşı sahilindən isə San-Fransisko şəhəri üstünü duman almış bir ləkə kimi görünürdü. Körfəz əridilmiş metal şırımları kimi parlayır, onun sularında isə gah hərəkətsiz dayanan, gah da axın boyu ağır-ağır üzən gəmilərin yelkənləri adda-budda ağarırdı. Uzaqda, gümüşü duman içindən Tamalpaysın zirvələri görünürdü. Qürub edən günəşin şüalarına bürünmüş Qızıl Qapı, doğrudan da, qızılı rəngə çalır, bundan sonra isə insanın gözləri önündə Sakit okeanın üfüqə, üstünə dolu, sıx buludlardan gözəl bir haşıya çəkilmis ucsuz-bucaqsız ənginlikləri canlanırdı. Bu dolu buludlar isə qapını kəsməkdə olan qışın ilk müjdəçiləri idi.

Yay qurtarıb çıxmalı idi, lakin hələ də burada, tapələr arasında ləngiyib qalır, vadilərdə bənövşəyi kölgələrin rəngini qatışdırır.

yaşadığına və ömrünün səmərə verdiyinə sevinərək, yorğunluq və həyatdan bezginlik parçalarından tikilmiş bozuntul kafən üzərində uzanaraq can verirdi. Martinlə Ruf sevimli tapalarının döşündə lap yan-yanə oturub, başlarını kitab üzərinə əymişdilər. Martin dünyada az-az qadınların qadın olduğu bir məhəbbətlə Brauninqi sevan bir qadının yazdığı sevdə şeirlərini bərkən oxuyur, qız isə qulaq asırdı.

Lakin kitabı çox çətinliklə başa vururdular. Təbiətin sönən gözəlliyinin füsunkarlığı həddindən artıq cazibədar idi. İlin gözəl bir çağı günah işləyib peşman olmamış gözəl bir qadın kimi yaşamış, indi belə bir qadın kimi də can verirdi. Buna görə adama elə gəlirdi ki, hava özü şirin xatirələrdən doğan bir xumarlıqla dolmuşdur. Bu xumarlıq Martinlə Rufun qanına işləyir, onların əzmini qırır, düşüncə və qərarlarını al-əlvan bir dumana bürüyürdü. Martin insanı xumarləndirən bir süslükdən qurtara bilmir və ara-sıra, sanki, onun üstünə ilıq bir dalğa tökülürdü. Onların başları bir-birinə lap yaxınlaşırdı və bu vaxt külək qalxıb Rufun saçlarını onun yanaqlarına çəpəndə çap olunmuş yazlar Martinin gözləri önündə dağılıb bir-birinə qarışmağa başlayırdı.

Martin birdən çəşib oxuduğu yeri itirdikdə Ruf:

– Məncə, siz oxuduğunuzla özünü qulaq asırsınız, – dedi.

Martin yanar gözlərini ona dikdi, lakin ürayındakıları gizlədərk cavab verdi:

– Siz də qulaq asırsınız. Son sonetdə nədən danışılırdı?

Qız gülə-gülə:

– Bilmirəm, – dedi. – Yadımdan çıxıb. Daha oxumaq lazım deyil.

Nə gözəl gündür!

Martin tamamilə ciddi bir tərzdə:

– İndi bizə uzun müddət gəzmək qismət olmayacaqdır, – dedi.

– Orada, üfüqdə buludlar çəxnaşır, tufan qopacaq.

Kitab sürüşüb Martinin əlindən düşdü: onlar səssiz-səmsirsiz oturub ətrafda heç nəyi seçməyən xəyal dolu gözlərlə sakit körfəzə baxırdılar. Ruf Martinin boynuna öləri bir nəzər saldı. Nə isə, cazibə qanunundan daha hökmlü, tale kimi güclü bir qüvvə qızı çəkib apardı. Çiyini onun çiyinə toxundurmaq üçün Ruf bir balaca ayılmalı idi, həm də iradəsindən asılı olmayaraq ayıldı. Kəpənək çiçəyə necə xəlifə toxunursa, Ruf da Martina ilə toxundu və dərhal oğlanın da xəlifə ona toxunduğunu hiss etdi; toxunarkən oğlanın bütün bədəninin gizlədiyini, əsdiyini

duydu. Ruf bu anda ondan aralanmalı idi. Lakin qız daha özünü ala-ala bilmirdi, o nə eləyirdisə, qeyri-ixtiyar, mexaniki eləyirdi, bir də ki dəli bir sevincə dalıb, daha heç nəyin fikrini çəkmirdi.

Martin tərəddüdlə əlini uzatdı və Rufun belini qucaqladı. Qız əzab dolu bir ləzzətlə gözləyirdi, özü də nə gözlədiyini bilmirdi. Onun dili-dodağı qurumuşdu, ürayı çırpınırdı, qanı qaynayıb coşurdu. Martin onu daha bərk qucaqladı, yavaş-yavaş və məhrəbəncəsinə bağrına basdı. Qız kəsik-kəsik nəfəs aldı və özü də fərqi varmadan, qeyri-ixtiyar bir hərəkətlə başını onun sinəsinə qoydu. Martin tələsik başını aydı və dodaq dodağa qovuşdu.

Biranlığa Rufun huşu başına gələndə: "Yəqin bu, məhəbbətdir", – deyə düşündü. Əgər bu, məhəbbət deyilsə, lap rüsvayçılıqdır. Əlbəttə, bu yalnız məhəbbət ola bilərdi. Qız, əlləri onun belini saran, dodaqları dodaqlarından qopmayan bu adamı sevirdi. Ruf sövqətəli, münasib bir hərəkətlə Martina daha bərk-bərk qısıldı və birdən, lap onun qoynundan çıxıb qəti özünü unutmuş halda, hər iki əlini Martin lənin gündən qaralmış boynuna doladı. Qız öz arzuna çatmışdı; bu isə o qədər qüvvətli, o qədər dəli bir sevinc idi ki, ondan sonra gələn anda Ruf yavaşdan inləyərək qulac qollarını açdı və az qala, hissiz halda, oğlanın qucağına düşdü.

Onlar uzun zaman susdular, bir söz də danışmadılar. Martin iki dəfə əyilib qızı öpdü, hər dəfədə də qızın dodaqları ürkək-ürəkək onun dodaqlarını arayıb, bədənini isə qeyri-ixtiyar olaraq, daha münasib, daha rahat bir vəziyyət almaq istəyirdi. Qız Martinə aynalı bilmirdi. Martin isə qızı bağrına basıb səssiz-səmsirsiz oturmuş, dalğın baxışlarını körfəzin o tayındakı böyük şəhərə dikmişdi. Bu dəfə onun gözləri önündə heç bir lövhə canlanmırdı. O yalnız boyalar, bu gözəl gün kimi isti, məhəbbəti kimi alovlu parlaq şüalar görürdü. Martin ona doğru ayıldı; qız dilə gəlib pıcltı ilə:

– Siz nə vaxtdan məni sevirsiniz? – deyə soruşdu.

– Sizi gördüyüm ilk gündən, lap ilk andan. Mən hələ onda sizi sevdim və o zamandan bəri məhəbbətim gündən-günə şiddətlənməyə başladı. Əzizim, indisə mən sizi daha böyük bir məhəbbətlə sevirəm. Mən lap dəli olmuşam. Bəxtiyarlıqdan başım hərənir.

Qız dərindən nəfəs alıb:

– Martin... əzizim, – dedi. – Bilirsən, qadın olduğuma necə sevinirəm!

O, yenidən qızı bərk-bərk bağına basdı, sonra yavaşdan soruşdu:

– Bəs siz... siz bunu ilk dəfə nə vaxt duyduunuz?

– Oh, mən bunu çoxdan, lap həmin saat duymuşdum.

Martin:

– Deməli, mən yarasa kimi kor olmuşam! – deyə səsləndi. Onun səsinə bir təəssüf duyuldu. – Mən ancaq indi, sizi öpərkən başa düşdüm.

– Mən elə demək istəmirdim, – qız azacıq yana çəkilib ona baxdı. – Mən çoxdan başa düşmüşdüm ki, siz məni sevirsiniz.

Martin:

– Bəs siz necə? – deyə soruşdu.

– Bu, mənə, nədənsə, birdən-birə ağah oldu. – Qız çox yavaşdan danışdı, onun gözləri ilıq bir ifadə almış və dumanlanmış, yanaqlarına xəfif bir qızırtı çökmüşdü. – Məni... məni... qucaqladığınız ana qədər mən bunu başa düşmürdüm, bu ana qədər də heç bir vaxt düşünməmişdim ki, sizə arvad ola biləyəm, Martin. Siz məni nəylə məftun etdiniz?

Martin gülümsəyərək:

– Bilmirəm, – dedi, – yaqın, məhəbbətimlə. Canlı bir qadın ürəyi nədir ki, mənim məhəbbətim daşları da əridərdi.

Qız özünü itirərək:

– Bu, mənim təsəvvür etdiyim məhəbbətə heç oxşamır, – dedi.

– Siz onu necə təsəvvür edirsiniz ki?

– Mən bilmirdim ki, o, bu cürdür.

Ruf biranlıq onun gözünün içinə baxdı və sonra başını aşağı dikib:

– Mən heç bir şey qanmırdım, – dedi.

Martin Rufu yenidən bağına basmaq istəyirdi, lakin onu ürək-məkdən qorxaraq, ləng tərpənirdi; təkcə qızın belinə sarılmış qolu qeyri-ixtiyari olaraq, bir balaca titrədi. Onda qız özü Martinə doğru uzandı və onların dodaqları qovuşdu, öpüşləri uzun çəkdi. Qız birdən təşvişə düşüb həyəcanla:

– Bəs atam-anam buna nə deyəcək? – deyə soruşdu.

– Bilmirəm. Lakin biz istəsək, bunu çox asanlıqla öyrənə bilərik.

– Birdən anam razılıq vermədi, onda nə olsun? Dünya da yığışsa, mən qorxumdan ona bir şey deyə bilmərəm.

Martin cəsarətini toplayıb, belə bir fikir irəli sürdü:

– Onda qoyun mən deyim. Nədənsə, mənə elə gəlir ki, sizin ananızın məndən xoşu gəlmir, lakin bunun eybi yoxdur, mən onu yola gətirməyə vasitə taparam. Sizi yola gətirən bir adam, kimi istəsəniz, yola gətirə bilər, lakin bu da baş tutmasa...

– Bəs onda nə olsun?

– Biz, onsuz da, bir-birimizdən ayrılmayacağıq. Lakin mən bir şeyə əminəm ki, sizin ananız razılıq verəcəkdir. O, sizi yaman sevir.

Ruf fikrili-fikrili:

– Mən onun ürəyini sındırmaqdan qorxuram, – dedi.

Martin: “Ana ürəyi o qədər də asanlıqla sınan deyil”, – demək istədisə də, əvəzində, dilindən bu sözlər çıxdı:

– Axı dünyada məhəbbətdən də böyük bir şey yoxdur!

– Martin, bilirsiniz, bəzən mən sizdən qorxuram. Sizin kim olduğunuzu və əvvəllər nə iş gördüyünüzü fikirləşəndə indinin özündə də qorxuram. Siz mənimlə çox yaxşı rəftar etməlisiniz, yadınızda qalsın ki, əslinə baxanda, mən hələ uşağam! Axı mən hələ heç kəsi sevməmişəm!

– Mən də. İkimiz də uşağıq. İkimiz də çox bəxtiyanq. Axı bizim ilk məhəbbətimiz qarşılıqlıdır!

Qız birdən çırpınıb, tələsik Martinin qolları arasından çıxaraq:

– Lakin bu ola bilməz! – deyə bağırırdı. – Mümkün deyil ki, siz...

Axı siz matros olmusunuz... Matroslar isə bilərəm ki...

Qız söz tapa bilmədi. Martin onun sözünü tamamlayaraq:

– Hər limanda bir arvad almağa öyrəniblər, – dedi. – Bunumu demək istəyirdiniz?

Qız yavaşca cavab verərək:

– Hə, – dedi.

Martin etibar doğuran bir tərzdə etiraz edərkən:

– Axı bu ki məhəbbət deyil, – dedi. – Mən bir çox limanlarda olmuşam, lakin sizə rast gəlməyincə heç bir vaxt məhəbbətə oxşar bir şey duymamışam. Bilirsiniz, birinci dəfə sizdən çıxıb evə qayıdanda az qalmışdı ki, məni tutsunlar.

– Necə yəni tutsunlar?

– Elə-bələ. Polis elə bildi ki, mən sərxoşam, mən, doğrudan da, sərxoşdum... məhəbbətdən!

– Ancaq biz mətləbdən uzaqlaşırıq. Siz dediniz ki, biz ikimiz də uşağıq, mən də dedim ki, ola bilməz. Bax, bundan söhbət gedirdi.

Martin etiraz edərək:

– Mən ki siza cavab verdim, – dedi. – Dedim ki, əvvəllər heç kəsi sevməmişəm, siz mənim ilk, lap ilk məhəbbətimsiniz.

Qız sözündə təkid edərək dedi:

– Hər halda, siz matros olmusunuz.

– Lakin buna baxmayaraq, ilk sevdiyim sizsiniz.

– Yaxşı, axı qadınlar... başqa qadınlar... olmuşdur! Oyl... – Qız birdən elə hönkür-hönkür ağlamağa başladı ki, Martin yəmanca təəccübləndi, yalnız onu dönə-dönə öpəndən sonra ovudub kiridə bildi.

Martin istər-istəməz Kiplinqin bu sözlərini xatırladı: “Lakin şanlı-şöhrətli ledi ilə Cudi O’ Qredi qalan cəhətlərdən bir-birine təndirlər”. O düşündü: əslində, bu, doğrudur, halbuki oxuduğu romanlar onu başqa cür fikirləşməyə vadar edirdi. Bu romanlar əsasında Martində elə bir təsəvvür yaranmışdı ki, guya, kübarlar cəmiyyətində qadına yaxınlaşmağın yeganə yolu evlənmayı rəsmən təklif edib razılıq almaqdır. Martinin olduğu dairələrdə qızlar və oğlanlar üçün qucaqlaşmalar və öpüşlər adı şeydi. Lakin kubar sinfin incə-mincə nümayəndələri arasında bu cür məhəbbət bildirmək üsulları ona mümkün olmayan bir şey kimi görünürdü. Deməli, romanlarda yalan yazmışlar. Ona indicə bunu sübut etmişdilər. Eyni lal nəvazişlər yoxsul fəhlə qadınlara da, yüksək cəmiyyətdən olan qızlara da eyni cür təsir bağışlayır. Güzarənlən bir-birine bənzəməsə də, onlar “qalan cəhətlərdən bir-birine təndirlər”. O, Herbert Spenserə xatırlasa idi, özü də bu fikrə gəlib çıxı bilərdi. Bu səbəbdən Rufu oxşayaraq, öpüb ovudaraq Martin çox məmnuniyyətlə həmin fikrin üzərində dayanırdı ki, şanlı-şöhrətli ledi ilə Cudi O’ Qredi, əslində, qalan cəhətlərdən təndirlər. Bu cür fikirlər Rufu Martinə yaxınlaşdırır, qızı ələ almağı asanlaşdırır. Bütün adamların kimi qızın gözəl bədənini də, hər halda, bədənini. Onların nikahında qeyri-mümkün ola biləcək heç bir şey yoxdu. Onların arasında sinfi fərq yeganə fərqi, lakin, əslinə qalsa, bu da sırf zahiri bir şeydi. Buna etina etməmək də olardı. Axı Martin kitabda oxumuşdu ki, bir Roma köləsi al-qırmızı bürüncək gəzdirməyə qədər yüksəlibmiş. Bir halda ki, belə şeylər mümkündür, bəs onda Martin niyə yüksəlib Rufa çatmasın? Bütün ismətinə, məsumluluğuna, mədəniyyətinə və qəlbinin incəliyinə baxmayaraq, Ruf, Lizzı Konolli və dünyada olan bütün Lizzı

Konollılar kimi tapədən dırnağadakı sırf qadını. Onlara xas olan hər şey ona da xasdı. O sevä, nifrət edə bilərdi; bəlkə də, o, bəzən hirsindən başını itirmək dərəcəsinə belə gəlmişdi; nəhayət, o qısqana da bilərdi. Martinin limanlardakı əvvəlki məşuqələrini düşüncə, artıq qısqanmağa başlamışdı. Ruf birdən dik onun gözləri içinə baxıb:

– Bir də ki axı mən sizdən böyüyəm, – dedi. – Mən sizdən düz üç yaş böyüyəm.

Martin etiraz etdi:

– Buna baxmayaraq, siz, hər halda, uşaqsınız. Həyat təcrübəsinə gəldikdə isə, mən sizdən otuz üç yaş böyüyəm.

Əslində, onlar bütün məhəbbət məsələlərində uşaqlar; qızın universitet diplomuna və alimlik dərəcəsinə, oğlanın isə fəlsəfi biliklərinə və sərt həyat təcrübəsinə baxmayaraq, onlar öz hisslərini uşaq kimi bacarıqsız və sadəlövlüklə ifadə edirdilər.

Onlar oturmuşdular, sənən günün şəfaqları üstlərinə düşmüşdü, adətən, bütün vurgunlar nədən danışdırlarsa, Rufa Martin də ondan danışdırlar. Məhəbbətin və onları qovuşduran taleyin böyük qüdrətinə heyran qalmışdılar, həm də möhkəm əmindilər ki, hələ dünyada heç kəs heç bir zaman onlar kimi sevməmişdir. Onlar ardi-arası kasilmədən özlərinin ilk görüşlərini xatırlayır, bir-birlərinə bağışladıqları təsiri yenidən oyatmağa çalışır, o zaman nələr düşündüklərini və ürəklərindən nələr keçdiyini eynilə xatırlamağa cəhd edirdilər.

Qərbdə buludlar qürub edən günəşin üzünü örtürdü. Üfüqün üzərində səma al rəngə büründü, ətrafda hər şey bu al rəngə qərş oldu. Ruf isə “Əlvida, bəxtiyar gün” mahnısını ahaştə-ahaştə oxumağa başladı. Qız başını oğlanın çiyninə qoyub oxuyurdu, əlləri də oğlanın əllərində idi, bu an onların hər biri o birinin qəlbinə öz ovçunda tutub saxlamışdı...

İYİRMİ İKİNCİ FƏSİL

Missis Morzda analara məxsus bir həssaslıq olmasaydı belə, bir dəfə Rufa baxmaqla nələr olduğunu çox asan seza bilərdi. Qızın od tutub yanan al yanaqları, sevinc və qələbədən doğan bir şadlıq əks edən parlaq gözləri hər cür sözdən daha mənalı idi.

Ruf yerinə girdikdən sonra səbri tükənmiş missis Morz:

– Nə olub? – deyə soruşdu.

Ruf da səsi titrəyə-titrəyə:

– Başa düşmüsən? – dedi.

Ana cavab əvəzinə, mehribancasına qızını qucaqladı və saçlarını oxşadı.

Ruf çığırdı:

– O heç nə demədi! Mən heç istəmərdim ki, bu iş olsun, bir də dünya yığılıb gəlsəydi, yəni də onu qoymazdım danışa – lakin o heç nə demədi.

– Lakin bir halda ki, heç nə deməyib, onda heç bir şey də olmayıb.

– Buna baxmayaraq olub.

Missis Morz:

– Mənim körpə balam, sən Allah, ağzına gələni danışma!

– dedi. – İş nə yerdədir? Nə olub?

Ruf heyrlə anasına baxdı. Sonra:

– Mən elə bilirdim, sən çoxdan başa düşmüsən, – dedi. – Martın mənim nişanlım, mən də onun gəliniyəm.

Missis Morz qəhqəhə çəkib güldü, bu gülüşdə şübhə və təəssüf duyulurdu.

Ruf sözlünə davam edərək dedi:

– Lakin o, bir söz demədi, o, sadəcə olaraq, məni sevir, vəssalam. Bu, sənin üçün necə gözənlənməzdirsə, mənim üçün də elə gözənlənməz oldu. O, bir kəlmə də demədi. O, məni elə-belə qucaqladı, mən... mən də başımı itirdim. O, məni öpdü, mən də onu öpdüm... Mən başqa cür eləyə bilməzdim. Mən onu öpməli idim. Elə onda da başa düşdüm ki, onu sevirəm.

Ruf səsinə kasdı, elə bildi ki, anası onu öpüb oxşayacaqdır, lakin bədnəyyət missis Morz yerindən qımıldanmadan susurdu.

Ruf zəif səslə yenidən sözbə başladı:

– Əlbəttə, başa düşürəm, çox pis iş tutmuşam. Bilmirəm, sən məni bağışlaya bilərsənmi? Lakin mən başqa cür eləyə bilməzdim. Mən o ana qədər heç bilmirdim ki, onu sevirəm. Ancaq bunu atama sən özün de.

– Balkə, atana heç nə deməsəm, yaxşıdır? Mən özüm Martin iləni danışaram və hər şeyi ona başa salaram. O başa düşər, sən də verdiyin sözü geri götürərsən.

Ruf tələsik:

– Yox, yox! – deyə qışqırdı. – Mən istəmirəm ki, Martina verdiyim sözü geri götürüm. Sözümlü geri götürmək istəmirəm. Mən onu sevirəm, sevmək isə gözəl şeydir! Əlbəttə, siz mənə icazə versəniz, ona ərə gedərəm.

– Ruf, əzizim, sənin barəndə atanla mənim fikrim bir qədər başqadır... Yox, yox, yox, elə bilmə ki, biz zorla səni başqa birisinə vermək istəyirik. Lakin biz birçə onu istəyirik ki, sən bizim dairələrin adamına, hörmətli, izzətli, əsl bir centlmənə ərə gedəsən. Əlbəttə, onu sən özün seçərsən, özün də sevərsən.

Ruf qəmgin-qəmgin etiraz edib:

– Axı mən artıq Martini sevirəm, – dedi.

– Biz sən sevginə əslə təsir göstərmək istəyirik, lakin sən bizim qızımızsan, buna görə də biz sakit dayanıb belə bir adama ərə getdiyinə yol verə bilmərik. O, sən bütün mehribanlıq və nazakətinin qabağına kobudluq və təbiiyyətsizlikdən savayı başqa bir şey çıxara bilməz. O heç bir cəhətdən sənə tay deyildir. Onun hətta səni saxlamağa pulu da yoxdur. Biz var-dövlət dalınca düşmək fikrində deyilik. Lakin ər, arvadının firavan yaşamaq, gözəl güzəran keçirmək qayğısına qalmalıdır. Bizim qızımız da yoxsul bir finlaqçıya, matrosa, kovboya, qaçaqçıya və Allah bilir, daha kimə, nəciyə yox, onun üçün dediyim şərait təmin edə bilən adama ərə getməlidir. Bir də ki o son dərcə yelbeyin bir adamdır, onda əslə məsuliyyət hissi yoxdur.

Ruf dinmirdi, anlayırdı ki, anası haqqına danışır.

– O olan-qalan vaxtını öz yazı-pozusuna sərf edir və çox istedadlı, yüksək savadlı adamların belə nadir hallarda əldə etdiyi nailiyyətə çatmaq istəyir. Evlənmək fikrinə düşən adam belə bir addım atmaq üçün, bir növ, hazırlıq görməlidir. Bu isə onun heç ağına da gəlmir. Mən dedim və bilirəm ki, sən də mənim fikrimə şarik çıxarsan: onda məsuliyyət hissi yoxdur. Bir də ki haradan olsun? Bütün matroslar belədir. O heç vaxt qənaətcil olmamış və nəfsini saxlamamışdır. Pulunu haqq-hesab çəkmədən xərcləməyə öyrənmişdir, bu isə indi artıq onun qanına, iliyinə işləmişdir. Əlbəttə, bunun təqsiiri onun özündə deyil, lakin bu, məsələni heç də dəyişmir. Bəs sən onun əvvəlki pozğun, eys-ışrət içində keçən həyatını heç fikirləşməsən? O həyat başqa cür ola da bilməzdi. Mənim balaca qızım, heç bilirsənmi, nikah nədir?

Ruf diksindi və anasına qışıldı.

– Mən elə bilirdim ki... – Ruf münasib söz axtararaq xeyli susdu.

– Bu, əlbəttə, dəhşətdir. Bunu düşünmək mənə yaman ağır gəlir. Mən başa düşürəm ki, məhəbbətim böyük bədbəxtlikdir, lakin özümə bacara bilmirəm, könümə hökm edə bilmirəm. Sən atamı sevməyə bilərdinmi? Mən də lap belə bir vəziyyətdəyəm. Onda və mənə nə isə bir şey – mən bunu bu günə qədər başa düşmürdüm – nə isə elə bir şey var ki, mən onu sevməyə vadar edir. Mən heç ağılıma gətirməzdim ki, onu seva bilərəm, lakin görürsən, sevirəm, – deyə Ruf sözünü qurtardı; qızın səsinə bir şadlıq duyuldu.

Bu faydasız, havayı söhbət çox uzun sürdü və nəhayət, onlar heç bir tədbir görmədən bir müddət gözləməyi qərara aldılar.

Bir saat keçmiş arvadı, qurduğu kələyin necə gözlənilməz bir nəticəyə gətirib çıxardığını danışandan sonra mister Morz da bu qərarla razılaşdı. Mister Morz:

– Başqa cür ola da bilməzdi, – dedi. – Axı o, bu matrosdan savayı, heç bir kişini yaxından tanımamışdır. Gec-tez onun qəlbində qadınliq duyğusu baş qaldırmalı idi. Bu duyğu baş qaldırdı, indi baxın, ləzzət aparın, bu oğlanı yanında gördü... Aydındır ki, qız dərhal ona vurulmuş və ya, heç olmasa, vurulduğunu beyninə salmışdır ki, nəticədə bunların ikisi də bir şeydir.

Missis Morz dedi ki, Rufun arzusuna açıqdan-açıq əks çıxmaq avəzinə, ona dolaylı yollarla təsir göstərməyə çalışacaqdır. Bunun üçün istənilən qədər vaxt var, çünki hazırda Martin evlənməyi xəyalına belə gətirə bilməz.

Mister Morz öz qərarını bildirdi:

– Qoy onunla nə qədər istəyir, görüşsün, – dedi. – Onu nə qədər yaxından tanısa, bir o qədər tez sevgisindən vaz keçər. Qıza imkan vermək lazımdır ki, onu başqa birisiylə müqayisə edə bilsin. Evimizə daha çox gənc, bizim dairələrə mənsub olan, mədəni və təbii oğlan-qız, əsl centlemenlər toplamaq lazımdır. Onların yanında Martin başqa cür görünəcəkdir. Qız onun əsl simasını görər. Daha sonra, axır ki, o, hələ lap uşaqdır. Axı onun vur-tut iyirmi bir yaşı var. Ruf da lap uşaqdır. Bu, adicə uşaq vurğunluğudur və buna görə də zaman keçdikcə keçib-gedəcəkdir.

Onlar belə də qərara aldılar. Ailə içərisində qəbul etdilər ki, Martinlə Ruf nişanlanmışlar, lakin bunu açıb heç kimə demədilər.

Ata ilə ana gizlində bu fikirdə idilər ki, onu açmaq lazım da olma-yacaqdır. Öz-özünüdə aydın idi ki, Martinlə Ruf uzun zaman nişanlı qalacaqlar. Martinə öz həyat tərzini dəyişmək və ciddi bir işdən yapışmaq zərurəti haqqında heç nə demirdilər. Heç kəs ona məsləhət görmürdü ki, yazmaqdan əl çəksin. Onun həyat yollarında uğurlar qazanmasına kömək etmək bu ailənin planına daxil deyildi. Martinin özü isə bədxahlarına bilməyə-bilməyə yalnız kömək edirdi, çünki abırılı bir iş axtarıb tapmağı hər şeydən az düşünürdü. Bir neçə gündən sonra Martin Rufa:

– Bilmirəm, mənim təşəbbüslərim sizə xoş gələcəkmi, – dedi. – Bu qərara gəlmişəm ki, bacımın yanında yaşamaq mənə bəla başa gəlir və buna görə də ayrı yaşamaq istəyirəm. Mən şimali Oklenddə, çox sakit bir evdə oturmaşam, pilata da almadım, özüm biş-düş eləyəcəyəm.

Ruf eşitdiklərinə heyran oldu. Xüsusilə, pilata onun xoşuna gəldi. O:

– Bax, mister Betler də elə bundan başlamışdı, – dedi.

Martin əziz, möhtərəm bir centlemenin adını eşitdikdə bir balaca qaşqabağını salladı və sözüna davam edərək dedi:

– Bütün əlyazmalarına markalar yapışdırıb, onları yenidən redaksiyalara göndərmişəm. Bu gün təzə mənzilimə köçəcəyəm, sabahdan isə işə başlayıram.

Ruf bütün varlığı ilə bu şad xəbəyə öz hüsnrəğbətini bildirdi, ona daha da yaxınlaşaraq, gülümsəyə-gülümsəyə, onun əlini sıxa-sıxa:

– Siz qulluğa girmisiniz! – deyə qışqırdı. – Bəs mənə nə üçün bir söz deməmişiniz? Bu, necə qulluqdur?

Lakin Martin başını buladı.

– Mən demək istəyirdim ki, sabahdan yenə yazmağa başlayacağam. – Kədərdən qızın sir-sifəti dəyişdi, odur ki, Martin tələsik sözüna davam edərək dedi:

– Məni düz başa düşün. Mən bu dəfə xoş xəyəllərə qapılmayacağam, mən soyuq, adi, sırf işgüzar bir niyyətlə çalışıb xeyir götürməyi əldə əsas tutacağam. Bu, yenidən dəniz səfərinə çıxmaqdan daha əlverişlidir, özü də mən əminəm ki, adi Oklend qulluqçusundan da xeyli çox qazana bilərəm. Son aylarda mənim bir çox məsələləri ətraflı götür-qoy eləməyə, düşünməyə vaxtım vardı. Mən yük atı kimi işləməmişəm və demək olar ki, heç nə yazmamışam,

yazsam da, nəşr etdirmək üçün yazmamışam. Mən bütün vaxtımı sizi sevməyə və müxtəlif şeyləri fikirləşməyə sərf etmişəm. Doğrudur, bəzi kitablar da oxumuşam, lakin onlar, bilavasitə, mənim fikirlərimlə əlaqədar olmuşdur. Mən əsas etibarilə, jurnallar oxumuşam. Mən özümü, dünyanı, dünyada tutduğum yeri və sizə təklif etmək məqsədiylə cəmiyyətdə böyük mənsəbə çatmaq üçün nə kimi imkanların olduğunu düşünmüşəm. Bundan başqa, mən Spenserin "Üslub fəlsəfəsi"ni oxumuşam və orada düz mənə, daha doğrusu, mənim yazılarıma və habelə hər ay jurnallarda çap olunan ədəbiyyata daxil olan bir çox maraqlı mülahizə tapmışam. Bütün bunların, yəni düşüncə-düşünmənin, oxumağın və sizi sevməyin nəticəsində isə bu qərara gəlmişəm: ədəbiyyat peşəkarı olum. Bir müddət şah əsərlər yazmağı yaddan çıxararam və hər nə cəfəngiyat gəldi yazaram: felyetonlar, lətifələr, günün vacib məsələləri haqqında kiçik şeirlər, məzhəkələr, ümumiyyətlə, nə pula getsə, onu yazaram. Axı qəzetlərə, yumor səhifələrinə, bazar günləri çıxan məcmuələrə, əlavə nəşrlərə material verən ədəbiyyat agentlikləri qəhətə çıxmayıb ki! Mən onların tələb etdikləri cizma-qaralanı uyduraram və sizi inandıraram ki, babat qazanmağa başlayaram. Elə həriflər var ki, ayda dörd yüz, bəzən də beş yüz dollar qazanırlar. Lakin mən onların yolu ilə getməyəcəyəm. Hər halda, çörəkpulunu çıxaraçağam. Üstəlik, mənim vaxtım da olacaq ki, öz işimi görüm və oxuyum, halbuki heç bir qulluq mənə bunları verə bilməz. Mən yavaş-yavaş gücümü əsl şeylər yazmaqda sınağa başlayacağam, oxuyub öyrənəcəyəm və əsl əsər hazırlığı görəcəyəm. Bilirsiniz, nə qədər irəlilədiyimi fikirləşəndə özüm də təəccüb edirəm. Mən birinci dəfə əlimə qələm alanda, əslinə baxsan, yazmağa bir sözüm yox idi. Mən, sadəcə, müxtəlif hadisələri təsvir edirdim, hətta onların əsl mahiyyətini anlamıyıq belə bacarmırdım. Mənim heç bir ideyam, heç bir fikrim yoxdu. Mənim hətta elə sözüm də yoxdu ki, fikrimi cəmləyim, deyim. Başından gələn-keçənlərin hamısı gözələrimin önündə hər cür mənadan xali, bir sıra lövhələr kimi canlanırdı. Lakin oxumağa girişəndən və söz ehtiyatımı artırıb zənginləşdirdəndən sonra mən bütün bu lövhələrdə əvvəllər sezmədiyim bir çox cəhətlər görməyə başladım. Elə o zamandan əsl, həqiqi əsərlər yazmağa girişdim. "Macərə", "Səvinc", "Qazan", "Həyat şərabı", "Şən küçə", "Məhəbbət sonetləri" və "Dəniz nəğmələri"ni yazdım. Mən

bu qəbildən hələ çox şey yazacağam və hətta daha yaxşı yazacağam, lakin bununla yalnız boş vaxtlarımda məşğul olacağam. Mənim xəyalım indi daha göylərdə gəzmir. Əvvəlcə qazanc məqsədiylə cizma-qara, yalnız bundan sonra şah əsərlər. Haqlı olduğumu, xüsusilə, sizə sübut etmək üçün deməliyəm ki, dünyanın axşam həftəlik məcmuələr üçün yarım düjünə qədər xırda-xuruş şey yazmışam, lap yerimə girəndə isə ağılıma gəldi ki, məzali kupletlər yazmaq sahəsində də gücümü sınayım və cəmi bir saatın içində düz dörd dənəsini yazdım. Onların hərəsinə bir dollar almaq olar. Doğrusu, işarəsi, yatağa girməzdən qabaq dörd dollar qazanmaq o qədər də pis deyil. Əlbəttə, öz-özlüyündə belə bir işin heç bir dəyəri yoxdur. Bu iş cansıxıcı və yeknəsəqdir, lakin bütün ömrü boyu ayda altmış dollara kontor dəftərlərində qeydlər aparmaqdan, rəqəm dolu saysız-hesabsız sütunları üst-üstə yığmaqdan darıxdırıcı deyildir. Həm də, heç olmasa, bu iş ədəbiyyatla əlaqədardır və həqiqi şeylər yazmaq üçün mənə imkan verir.

Ruf:

– Lakin bu əsl şeylər, şah əsərləri yazmağın nə mənası var?
– deyə soruşdu. – Axı siz ki onları sata bilərsiniz, elə deyilmi?

Martin sözü başladı:

– Deməyin...

Qız onun sözünü kəsdi:

– Saydığınız və özünüzdən çox xoşunuza gələn əsərlərinizdən indiə kimi bir sətir də sata bilməmişiniz. Biz heç kəsini almadığı şah əsərlərə bel bağlayıb evləyə bilmərik.

Martin inadla:

– Onda hamının alacağı kupletlərə bel bağlayıb evlənərik, – dedi və qızı qucaqladı. Lakin Ruf bu dəfə öpüldü oxşanmaq həvəsində deyildi. Martin qasdan gümrəh bir tərzdə: – Birca qulaq asın, – dedi. – Əlbəttə, bu, sənət deyil, lakin bu, dollardır:

Dostum pul almaq üçün
Bizə gəlir dayan gün
Yaman düşüb təşvişə;
Olmamışam evdə mən.
Hirsələnib osa birdən
Güc veribdi söyüşə.

Evdə idimmi, bilim,
Sən işə bax, bir iş¹

Misraların şaqraq, oynaq ahəngi Martinin getdikcə çaşqınlaşan üzünün ifadəsinə uyğun gəlmirdi. Ruf heç gülməmədi. O, qasqa-bağını sallayıb Martina baxdı. Qız:

– Bəlkə də, buna bir dollar verdilər, lakin bu sirkdə oyun çıxaran kürən oyunbazın aldığı dollardır, – dedi. – Martin, axı siz niyə başa düşmək istəmirsiniz ki, bu, sizi alqaldır! Mən istədim ki, sevdiyim və hörmət etdiyim adam qafiyələnmiş boş-boş şeylər yazmaqdan, daha ciddi və ləyaqətli bir işə məşğul olsun.

Martin:

– Siz istərdiniz ki, o, mister Betlərə oxşasın, eləmi? – deyə soruşdu.

Qız:

– Bilirəm, sizin mister Betlərdən xoşunuz gəlmir, – dedi.

Martin onun sözünü kəsərək:

– Mister Betlər gözəl insandır, – dedi. – Onun bütün əzaları qasəngdir, birca yediklərini həzm eləyə bilməyən mədəsindən başqa. Lakin, doğrusu, mən başa düşmürəm, nə üçün kuplet yazmaq, makinanı döyəcləməkdən və ya kontor dəftərləri üzərində əllaşib tər tökməkdən pisdır? O da, bu da məqsədə çatmaq üçün yalnız bir vasitədir. Siz istəyirsiniz ki, mən kitablar üzərində yorulmadan işləyib-çalışım, axırda bir vəkil və ya tacir olum. Mən isə xırda qəzet işindən başlayıb sonralar böyük yazıçı olmaq istəyirəm.

Ruf təkidlə:

– Lakin arada bir fərq var, – dedi.

– Nədədir?

– Lap elə ondadır ki, siz uğurlu saydığınız əsərlərinizi belə heç bir vachə sata bilmirsiniz. Axı siz dəfələrlə satmaq istəmişiniz, lakin redaktorlar sizdən heç nə almırlar.

Martin yalvarncasına:

– Mənə vaxt verin, əzizim, – dedi. – Bu iş müvəqqətdir, mən də ona ciddi bir iş kimi baxmıram. Mənə iki il vaxt verin. Mən bu iki ildə müvəffəqiyyət qazanaram və bütün əsərlərimi göydə alarlar. Mən nə dediyimi yaxşı bilirəm. Mən özümə inanıram və nəyə qədər olduğumu çox gözəl bilirəm. Mən ədəbiyyatın nə demək olduğunu bilirəm. Xırda

cızma-qaraçıların qəzet və jurnalları necə mənasız zirzibillə doldurduğunu da bilirəm, buna görə də əminəm ki, iki ildən sonra uğurlar və şan-şöhrət yolları ilə irəliləyəcəyəm. Rəsmi iş və ya ticarət sahəsində isə heç bir zaman böyük mənsəbə çatma bilməyəcəyəm. Bu cür mənsəb mənim ürəyimə yətmir. O, mənə, nə isə, darıxdırıcı, xırda, əhəmiyyətsiz və mənasız bir şey kimi görünür. Hər halda, mən belə işlərə yaramıram. Mən heç bir zaman adi klerkdən irəli gedə bilmərəm. Məgər biz kiçik kontor maaşı ilə dolanıb bəxtiyar ola bilərikmi? Mən dünyanın ən gözəl nemətlərini sizin ixtiyarınıza vermək arzusunda yam, həm də necə olursa olsun, öz arzuma çatacağam. Çatacağam! Məşhur yazıçı öz qazancı ilə hər yetən mister Betlərin qabağına "doqquz qoyar". Bilirsinizmi ki, əsər "tutanda" müəllif əlli min, bəlkə də, elə lap yüz min dollar ala bilər. Bəzən bir az çox, bəzən bir qədər az, lakin orta hesabla buna yaxın bir məbləğ!

Ruf susurdu. O, yamanca kədərənmişdi və kədərini gizlətmək istəmirdi.

Martin:

– Yazıçı olmaq pis işdir? – deyə soruşdu.

– Mənim tamamilə başqa ümid və planlarım vardı. Bu fikirdəydim və indi də bu fikirdəyəm ki, makinada yazmağı bacarırsınız, buna görə də, ən yaxşısı, stenoqrafiyanı öyrənib atamın kontoruna işə girməkdir. Siz böyük istedad sahibsiniz və mən də əminəm ki, sizdən çox bacarıqlı bir hüquqşünas çıxardı.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Fitri yazıçı qabiliyyətinə Rufun bu cür şübhə ilə baxması Martinin ona olan məhəbbət və hörmətini heç də azaltmadı. Martin "tətil günlərində" özü barədə çox fikirləşir və öz duyğularını təhlil edib araşdırırdı. O, qəti olaraq, bu qənaətə gəlmişdi ki, gözəllik onun üçün şöhrətdən artıqdır və buna görə də yalnız Rufun xatirinə şan-şöhrət qazanmaq istəyir. O, qızın xatirinə bu cür bir əzm və ısrarla şan-şöhrətə can atırdı. O, dünyanın gözündə elə bir şöhrət qazanmaq arzusu ilə yaşayırdı ki, sevdiyi qız onunla fəxr etsin və onu özü-nə layiq bilsin.

¹ Kitabdakı şeir parçalarını şair Əli Korim tərcümə etmişdir.

Martin özü isə gözəlliyi o qədər sevirdi ki, ona xidmət etməkdən yaman razı qalırdı. Buna görə də onun Rufa məhəbbəti daha da şiddətlənirdi. O, məhəbbəti dünyanın ən gözəl neməti hesab edirdi. Məgər kobud bir matrosu müfəkkirə və sənətkara çevirən onun könüli dünyasında böyük bir çevriliş yəradsən məhəbbət deyildirmi? Bundan sonra onun məhəbbəti həm elmərdən, həm də sənətlərdən üstün tutmasında təccüblü nə ola bilər?! Martin artıq anlamağa başlamışdı ki, təfəkkür sahəsində Rufdan güclüdür, onun qardaşlarından və atasından güclüdür. Universitet təhsilindən doğan bütün üstünlüklərə baxmayaraq, sənətsünas adı aldığına baxmayaraq, Ruf, hələ bir il bundan əvvəl həzə bilməyən, özbaşına bilik alan Martin kimi dünyanı, sənəti, həyatı anlamaq xəyalına belə düşə bilməzdi.

Martin bütün bunları başa düşürdü, lakin bunlar nə onun qizə məhəbbətinə, nə də qızın ona məhəbbətinə əslə təsir etməirdi. Məhəbbət həddindən artıq gözəl, həddindən artıq nəcib bir hiss idi. Martin də həqiqi bir aşiq kimi, onu tənqidə tutmaqla təhqir etməyi qeyri-mümkün hesab edirdi. Məhəbbətin Rufun sənətə, Fransa inqilabına, ya da ümumi seçki hüququna olan baxışlarına nə dəxli var? Bütün bunlar ağır ələminə aiddir, məhəbbət isə ağıldan yüksəkdir. Martin məhəbbəti alçalda bilməzdi, çünki ona pərəstış edirdi. Məhəbbət alçatmaz, ünyetməz dağların zirvələrində, zəka vadilərindən yüksəkdə yurd salmışdı. Məhəbbət həyatın cövhəri, varlığın ən yüksək forması idi və heç də hamıya qismət olmurdur. Martinin sevdiyi müəlliflərin elmi, fəlsəfəsi ona məhəbbətin bioloji mənasını şərh etdi, lakin Martin onların əsas müddəalarını özü üçün inkişaf etdirməkdə davam edərdi, bu nəticəyə gəldi ki, insan orqanizmi, həz məhəbbətdə öz məqsədini tamamilə doğruldur və buna görə də məhəbbəti heç bir qeyd-şərt qoymadan həyatın ən ali neməti kimi, qəbul etmək lazımdır. Martinin təsəvvüründə aşiq vergi verilmiş bir xilqətdi, bütün həyat nemətlərinə – varə, dövlətə, biliyə, uğura heç bir əhəmiyyət verməyən, həyatın özünün qədər-qiyəmətinə bilməyən (çünki "sevgilisini öpüb ölməyə hazır olan"), "eşqdən dəlidivənə olmuş bir gəncin" obrazı isə onun ürəyində idi...

Martinin ağılına bu cür fikirlər əvvəllər də gəlirdi, lakin çox şeyi yalnız sonralar anlaşırdı. Əmma bütün bu müddətdə Martin işindən də qaldı, spartalılar kimi sərt güzəran keçirir və yalnız Rufa görüşmək

üçün işindən ayrılırdı. Mariya Silva adlı bir portuqaliyalı arvadın evində tutduğu otağa ayda iki dollar yanıq kirayə verirdi. Yamanca davakar, dəyngən olan bu qadın dul qalmışdı və özünün bir çətin yetim-yesirini dolandırmaqdan ötrü yorulmaq bilmədən çalışırdı, bəzən qonşuluqdakı çaxır dükanından on beş sentə bir şüşə turş çaxır alır, içib dərdsini unudurdu. Əvvəlcə Martinin ondan zəhləsi gedirdi, xüsusən onun səsinəndən acığı gəlirdi, lakin sonradan bu qadının yaşayış uğrunda böyük hüner və inadla necə ağır bir mübarizə apardığını görüb ona heyran olmağa başladı. Bu evdə cəmi dörd balaca otaq vardı və onlardan birini də Martin tutdu. O biri otaq qonaq otağı idi. Döşəməyə salınmış ala-bəzək payəndaz ona yaraşlıq verirdi, lakin ölmüş körpələrdən birinin tabutda çəkilmış fotosakli buraya hüznü bir ahang verirdi. Qonaq otağına yalnız qonaqlar buraxılırdı, onun pəncərə qapaqları həmişə bağlı olurdu, ayaqyalın, başıaçıq uşağ dəstəsi isə buraya ancaq xüsusi təntənəli günlərdə buraxılırdı. Mariya mətbəxdə bişirib-düşürür, bütün ailə yeməyini orada yeyirdi; elə oradaca, bazar günündən başqa, qalan günləri arvad paltar yuyur, ütüləyir, yorulmadan əlləşib-vuruşurdu. O, qonşulara paltar yuyurdu ki, bu da onun əsas gəlir mənbəyi idi. Yataq otağı Martinin yaşadığı otaq kimi xirda idi, Mariyanın özü də, yeddi uşağı da orada daldalanırdı. Onların həmin otağa necə sığışdığını Martin əslə izah edə bilmirdi. Axsamlar o nazik arakəsmanın anasından uşaqların atılıb-düşdüklerini, səh-küyünü və bala quşların cık-cıkını xatırladan ciyillərini eşidirdi. İki baş inək də Mariyanın başqa bir gəlir mənbəyi idi. Arvad onların səhər də, axşam da sağirdi, bu inəklər gediş-gəliş olmayan yerlərdə otlayır, ya da yolun kənarında bitən xırdaca otlan gizlicə yoluşdunurdu. Ev sahibəsinin cır-cındır geyinmiş iki oğlan uşağı inəkləri otanrdı, başqa sözlə desək, onlar göz-qulaq olurdular ki, inəklər polis nəfərlərinin gözlərinə sataşmasın.

Martin öz dansqal otağında yatır, oxuyur, yazır, düşüncür, ev işlərini görürdü. Mətbəx masası artırmaya çıxan yeganə pəncərənin qabağında idi. Bu həm yazı masası idi, həm kitabxana, həm də onun üstünə yazı makinası qoyulurdu. Dal divarın qabağına qoyulmuş çarpayını otağın üçdə iki hissəsini tutmuşdu. Kiçik dolabı masanın yanında idi; görünür, onu düzəldən işlədənin rahatlığını nəzərə almaqdan çox, öz qazanclarını düşünmüşdü. Dolabın üstünə çəkilmış nazik faner qatı başdan-başə qabarmışdı. Bu dolab bir künəddə

idi, o biri künc mətbəxdə. Bu mətbəx isə vur-tut bir sabun yeşiyindən ibarət idi, üstünə pilağa qoyulur. İçində isə qab-qacaq və mətbəxdə lazım olan şeylər saxlanırdı, yeşiyin üstündən arzaq üçün rəf vurulmuşdu. Onun da yanında su vedrası qoyulmuşdu, otaqda su krani yoxdu və buna görə də su üçün mətbəxə getmək lazım gəlirdi. Qalaq-qalaq paltar yuyulmuş günlərdə isti buğ otağı ağzına kimi doldurur, dolabın üzünü yaman korlayırdı. Martin çarpayısının üstündən velosipedini asmışdı. Əvvəllər onu aşağıda saxlayırdı, lakin Mariya Silvanın uşaqları pedalları açır və təkərlərin şinlərini dəşirdilər. Onda Martin velosipedi artırmada saxlamaq istədi, lakin artırma əl boyda idi və velosipedi yağışdan qorumaq üçün etibarlı bir sığınacaq ola bilməzdi, buna görə də Martin axırda velosipedini otağa gətirib tavandan asmağa məcbur oldu.

Martinin pal-paltarı divar dolabından asılmışdı; daha nə masanın üstünə, nə də altına sığmayan kitablar da oraya yığılmışdı. Martin oxuyarkən, adətən, qeydlər götürürdü, bu qeydlər o qədər yığılmışdı ki, otağın bu başından o başına bir ip çəkmək, dəftərcələri qurudulan paltar kimi ipin üstünə sərmək lazım gəlirdi. Bunun nəticəsində otaqda tərpənmək çox çətinləşirdi. O, əvvəlcə dolabın qapısını örtmədən otaq qapısını açmışdı, ya da əksinə. Otağın heç bir yerindən düz xətt üzrə keçmək mümkün deyildi. Qapıdan çarpayının baş tərəfinə gəlmək üçün çətin, dolanbac bir yol keçmək lazımdı, odur ki, Martin qaranlıqda həmişə nəyəsa ilişirdi. Otağın qapısı ilə dolabın qapısı arasından, bütün məharətini toplayıb birtəhər keçdikdən sonra mətbəxə yeşiyinə toxunmaq üçün birdən-birə sağa dönmək, sonra çarpayının başından sola burulmaq lazımdı, həm də nəzərdə saxlamalı idi ki, yolundan azacıq dönsə, masaya toxunar. Yalnız böyük məharətlə bir sahilini masa, digər sahilini isə çarpayı təşkil edən bu dolama kanala girmək olardı. Lakin yeganə stul öz yerində, masanın qabağında olanda bu kanal gəmi hərəkəti üçün yaramırdı. Martin stuldan istifadə etmədikdə onu çarpayının üstünə qoyurdu; bir də ki Martin ara-sıra xəyəri oturduğu yerdə bişirirdi, çünki su qaynayana və at qızarana kimi iki-üç səhifə oxuya bilirdi. Mətbəx üçün ayrılmış künc o qədər kiçik idi ki, Martin stuldan durmadan əlini uzadıb istədiyi şeyi götürə bilirdi. Oturduğu yerdə bişirib-düşürmək hətta daha münasibdi, çünki Martin ayaq üstə duranda həmişə işığın qabağını kəsirdi.

Martin eyni zamanda həm qidalı, həm də ucuz başa gələn bir neçə cür xörək bişirə bilirdi, bir də, bundan başqa, onun mədəsi daşdan yumşaq nə olsa, həzm edirdi. Noxud şorbəsi, kartof və Meksika qaydası ilə bişirilən iri qəhvəyi paxla onun əsas yeməyi idi. Gündə hökmən, heç olmasa, bir dəfə süfrəyə qoyulan düyünü Amerikanın heç bir evdar qadını bu qədər məharətlə bişirib hazırlaya bilməzdi. Martin yağ əvəzinə, quru meyvə bişirib çörəklə yeyirdi; quru meyvə də ki təzə meyvədən iki dəfə ucuzdu. O, bəzən yemək siyahısına bir parça ət və ya sür-sümük şorbəsi də əlavə edirdi. Martin gündə iki dəfə qaymaqsız, ya da südsüz qəhvə, axşam isə çay içirdi; qəhvəni də, çayı da məharətlə hazırlayırdı.

Martin istər-istəməz qənaət etməli olurdu. O, camaşırxanada işləyib qazandığı pulun, az qala, hamısını "tətil günlərində" xərcləmişdi, öz "sənət" əsərlərini ələ uzaqlara göndərmişdi ki, yalnız bir neçə həftədən sonra cavab ala bilirdi. O, adam arasına çıxmırdı və yalnız ya bacısını yoxlamaq, ya da Rulfa görüşməkdən ötrü evdən ayrılmış, öz yalqız həyatından əl çəkirdi. O, üç nəfərin yerinə işləyirdi. Əvvəlki kimi yəni də cəmi beş saat yatırdı, odur ki, yalnız onun polad səhhəti gündə on doqquz saat sürən gərgin zəhmətə qatılmağa imkan verirdi. Martin bir dəqiqəsini də boş keçirmirdi. O, güzgünün dəlinalı sözlərin izahı yazılmış və tələffüzü göstərilmiş kiçik vərəqlər dürtmüşdü; üzünü qırxaqda və ya başını darayanda həmin sözləri təkrarlardı. Pilatanın üstündən də belə vərəqlər asılmışdı; o, xörək bişirəndə, yaxud qab-qacaq yuyanda yazılanları azbərəlirdi. Vərəqlər həmişə dəyişilirdi. O, kitab oxuyarkən tanış olmayan bir sözə rast gəldikdə dərhal lüğətə baxır və həmin sözü ayrıca vərəqə yazır, divardan və ya güzgüdən asırdı. Martin sözlər yazılmış vərəqləri cibində də gəzdirir, küçədə, ya da dükanda növbə gözləyəndə açıb baxırdı.

Martin bu sistemi yalnız sözlərə tətbiq etməklə qalmadı. O, məşhurlaşmış müəlliflərin əsərlərini oxuyarkən onların üslubunun, təhkiyə tərzinin, süjet quruluşunun xüsusiyyətlərini, səciiyyəvi ifadələrini, təbiihətlərini, məzali sözlərini, xülasə, müvəffəqiyyətə gətirib çıxaran nə varsa hamısını qeydə alırdı. Bütün bunları da yazıb götürür və diqqətlə öyrənirdi. O, yamsılamağa çalışmırdı. O yalnız hər hansı ümumi prinsiplər axtarırdı. Martin müxtəlif yazıqların əsərlərində işləyən ədəbi üsulların uzun siyahılarını tuturdu ki, bu da ona ədəbi üslulun təbiəti haqqında ümumi nəticələr çıxarmağa imkan verirdi. Bu nəticələrə

əsaslanaraq, özünəməxsus yeni və orijinal üsullar işləyib hazırlayıb, onları müəyyən vəzn və ölçü dairəsində tətbiq etməyi öyrənirdi. O, eynilə bu yolla canlı danışq dilində işlədilan tutarlı və səlis ifadələri, od kimi yandırıb-yaxan, ya da, əksinə, məhrıbançasına qulağı oxşayan, meşşan boşboğazlığının cansıxı boşluğu ıçerisinde parlaq ləkələr halında ayrılan ifadələri toplayır və yazırdı. Martin həmişə və hər yerdə hadisənin əsasını təşkil edən prinsiplər axtarırdı. O, hadisənin necə yarandığını anlamağa çalışırdı ki, özü də onu yaratmaq imkanı əldə etsin. O, gözəlliyin nəfis çöhrəsini seyr etməklə kifayətlənmirdi; kimyaçı öz laboratoriyasında oturduğu kimi, Martin də mətbəxin tüstüsü və dul ərvadın yetimlərinin səş-küyü ilə dolu otağında oturub gözəlliyi tərkib hissələrinə ayırmağa, gözəlliyin quruluşunu anlamağa çalışırdı. Bu isə ona gözəllik yaratmaqda kömək etməli idi.

Martin yalnız şüurlu surətdə işləyə bilirdi. Onun təbiəti belə idi; o, qələmindən nələr çıxdığını bilmədən, yalnız təsadüfə və öz istedad ulduzuna bel bağlayaraq, kor-korənə işləyə bilmirdi. Təsadüfi uğurlar onu qane etmirdi. O, "necə" və "nə üçün" suallarına cavab almaq istəyirdi. Onun yaradıcılığı dərk edilmiş bir yaradıcılıq idi. Bu səbəbdən hekayə, ya şeir yazmağa başlayanda Martin bütün əsərin planını beynində hazırlamış olurdu; öz məqsədini də, bu məqsədə çatmaq üçün əlində nə kimi bədii vasitələr olduğunu da aydın təsəvvür edirdi. O, əmin idi ki, bunsuz bütün cəhdləri boş çıxar. Digər tərəfdən, Martin birdən-birə beynində doğub parlayan və sonradan nəinki yalnız əsərə xələl gətirən, hətta onun gözəlliyinə, bütövlüyünə belə kömək edərək sınaqdan şərrəflə çıxan təsadüfi sözlərin və söz birləşmələrinin də qədri biliirdi. Martin bu cür tapıntılara heyranlıqla parəstış edirdi, onlara şüurlu yaradıcılıq səyindən çox, nə isə daha böyük bir şeyin təzahürü kimi baxırdı. Lakin Martin gözəlliyi tədqiq edərkən və gözəllik qanunlarını axtarıb tapmağa çalışarkən hiss edirdi: onda, nə isə, elə mübhəm bir ələm var ki, oraya girmək mümkün olmayacaqdır, hələ oraya bir adam da girə bilməmişdir. O, Spenserin əsərlərindən yaxşı biliirdi ki, insan şeylərin son mahiyyətini dərk etmək iqtidarında deyil və gözəlliyin sirləri də həyat sirləri kimi anlaşılmazdır, bəlkə, həyat sirlərindən də anlaşılmazdır; daha yaxşı biliirdi ki, gözəlliklə həyat qaynayıb-qarışır, insan isə ulduz tozunun, günəş şüalarının və daha nə isə başqa, bilinməyən bir şeyin bu qarışa intizamının bir hissəsidir.

Bu fikirlərin təsiri altında Martin bu dəfə bir məqalə yazdı və onu "Ulduz tozu" adlandırdı. O, bu məqaləsində tənqidin əsaslarına deyil, əsas tənqidçilərə hücum edirdi. Bu, çox incə yumorla yazılmış parlaq, dərinmənalı bir əsər idi. Martin bu əsəri də jurnallara göndərdi, lakin onu da dərhal jurnalları hamısı rədd etdi. Buna baxmayaraq, Martin beynini gəmirən fikirlərin pəncəsindən qurtarıb, öz yolu ilə irəliləməkdə davam edirdi. O, beynində dolayan bir fikri yaxşıca götür-qoy etməyə, axır bir qərara gəlməyə və sonra onu kağız üzərinə köçürməyə çoxdan bəri alışmışdı. İndiyədək bir sətrinin belə nəşr olunması onu çox da qüssələndirmirdi. Yazmaq onun üçün müərkəb zehni prosesin son mərhələsi, ayrı-ayrı dağınıq fikirləri bir-birinə bağlayan son düyün, toplanmış dəlil və müddəaların yekunu idi. O, bir məqaləni yazan kimi beynində yeni fikir və problemlər üçün yer boşaldırdı. Ən nəhayət, bu, bir çox adama xas olan vaxtaşın "söz deyib, ürək boşaltmaq" vərdişi, əsl, yaxud saxta iztirablara dözməkdə və onları unutmaqda insanlara bəzən kömək edən vərdiş kimi bir şeydi.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Haftələr gəlib-keçirdi. Martinin pulu tükenmək üzrə idi, nəşriyyatlardan isə pul çəkəli gəlmirdi ki, gəlmirdi. Ciddi hekayələr daim geri qaytarılırdı, "sənət" əsərlərinin təleyi də bundan yaxşı deyildi. Daha Martinin kiçik mətbəxində müxtəlif xörəklər bişirilmirdi, çünki onun cəmi yarı torba düyüsü və bir az qurudulmuş əriyi qalmışdı. Beş gün elə onlarla dolandı. Sonra o, nişyə almağı qat etdi. Martinin borcu üç dollar səksən beş sentə qədər böyük bir məbləğə çatanda portuqaliyalı dükənçi arzaq verməyin arasını kəsdi.

Dükənçi:

– Ona görə ki, sizin iş yox, – dedi. – Siz mənim pulumu necə verəcəksiz?

Martin bu sözlərin qarşısında aciz qalıb rəziləşməli oldu. Dükənçinin mühakiməsində aydın bir məntiq vardı. Məgər fəhlələr içəri-sindən çıxmış, tənballikdən iş axtarmaq istəməyən sağlam bir cavan nə nişyə mal vermək olardı?

Dükənçi:

– Pul qazanar – xörək olar, – deyirdi. – Sikkə yox – tika yox. İşlər belə...

Ham da qabaqcadan şəxsən Martinin haqqında mənfəi fikirdə olmadığını sübut etmək üçün portuqaliyalı əlavə etdi:

– Al iç. Bir stəkana. Mən qonaq əylə. Sən dost, mən dost.

Martin isə aralarındakı dostluğa qol qoyaraq, bir stəkan içdi və şam etmədən yuxalıb yatdı.

Martin tərəvəzi başqa dükandan alırdı, ticarət prinsiplərində müəyyən bir yumşaqılıq göstərən amerikalı dükan sahibi Martinin borcu beş dollara çatana qədər ona nişə mal verdi, sonra da arasını kəsdi. Çörəkçi iki, qəssab isə dörd dollara çatanda nişə mal vermək istəmədi. Martin bütün borclarını hesablayıb gördü ki, onların ümumi məbləği on dörd dollar səksən beş sentdir. Yazı makinasının kirayəpulu vermək vaxtı da gəlib çatmışdı, lakin Martin bu qərara gəldi ki, heç olmasa, iki ay onu borc işlədə bilər, bu isə əlavə səkkiz dollar tutar. Bu müddət də keçəndən sonra isə nişə mal götürməyə heç bir imkan qalmıyacaqdır.

Martinin son dəfə tərəvəz dükanından aldığı bir kisə kartof idi, həmişə bütün həftəni gündə üç dəfə tək kartof yeməklə dolanırmışdı. O, aralıq Morzlargildə nahar edir və bununla da, bir qədər özünü saxlayır, taqətdən düşmürdü, lakin burası da var ki, masanın üstünə düzülmüş çoxlu yeməklərə baxdıqca və nəzakət xatirinə əlavə bir tikədən boyun qaçırdıqca əsl tental¹ əzabı keçirirdi. Martin bəzən utancaqlığına üstün gəlib nahar vaxtı bacısıgilə gedir və orada cəsarəti çatdığı qədər yeyirdi; amma, hər halda, Morzlargildə yediyindən çox yeyirdi.

O, günləri bir-birinə qoşub eyni bir inadla işləməkdə davam edir, poçtalyon da gündən-günə rədd edilmiş əlyazmalarını qaytarıb onun üstünə gətirirdi. Daha marka almağa pulu yox idi və buna görə də geri qaytarılmış əlyazmaları yığın-yığın masanın altına atılıb qalmışdı. Bir dəfə iş elə gətirdi ki, taqıbnan, iki gün onun dilinə bir şey dəymədi. O, Morzlargildə nahar etməyə ümid bağlaya bilməzdi, çünki Ruf ikihəftəliyə San-Rafaelə qonaq getmişdi, bacısıgilə getməyə isə utanırdı. Bütün bu bəlalər azmış kimi, poçtalyon birdən beş əlyazmasını qaytarıb onun üstünə gətirdi. Onda Martin paltosunu götürüb Oklan-

da gəldi və bir müddət sonra paltosuz, lakin cibində beş dollar evə qayıtdı. O, dükançıların hərsinə borcundan bir dollar verdi. Matbaxda yenə soğanla ət qızardıldı, qəhvə hazırlandı və qara qavalı qurusu qaynadıldı. Martin nahar etdikdən sonra masanın dalına keçdi və gecəyansı "Sələmçiliyin qüdrəti" adlı yeni bir məqaləsini yazıb qurtardı. O, məqaləni yazıb bitirdəndən sonra əlyazmasını masanın altına atdı, çünki beş dollardan daha bir şey qalmamışdı: marka almağa pulu yox idi. Martin bir neçə gündən sonra saatını, daha sonra isə velosipedini də girov qoydu. O, ərzağa qənaət edib, çoxlu marka aldı və özünün bütün əlyazmalarını yenidən müxtəlif redaksiyalara göndərdi. "Qazanc gətirən" əsərlər Martinin ehtimalını doğrultmadı, onları heç kəs almırdı. O, bu əsərlərini qəzetlərdə və ucuz həftəlik jurnallarda çıxan yazılarla tutuşduraraq, əvvəlki kimi, bu fikirdə idi ki, özü daha yaxşı yazır. Lakin buna baxmayaraq, o bir sətir də sata bilmirdi. Martin qəzetlərin əksəriyyətinin xüsusi agentlərdən – "sindikatlardan" hazır material aldığı öyrənib, həmin agentliklərdən birinə bir neçə məqalə göndərdi, lakin aradan bir az keçmiş onları geri aldı. Məqalələrin üstünə tikilmiş çap blankunda deyilirdi ki, sindikat materialı özünün ştatda olan əməkdaşları vasitəsilə təşkil edir.

O, gənclər jurnallarının birində sütun-sütun latifə və kiçik hekayə, "hər şeydən bir az" deyilən yazılar gördü. "Pul qazanmaq üçün bu da bir yol", – dedi; lakin bu yolla da tamamilə məğlubiyyətə uğradı: yazılarının hamısını, adəti üzrə, geri qaytardılar. Sonralar, bunun Martin üçün daha heç bir əhəmiyyəti olmayanda, o öyrəndi ki, adətən, bu cür kiçik şeyləri redaksiyanın öz əməkdaşları əlavə qazanc xatirinə yazırlar. Həftəlik yumoristik jurnallar onun bütün məzəli yazılarını və kiçik şeirlərini geri qaytarırdı. Martinin şeirlər yazıb, böyük jurnallara göndərirdi felyetonlar da pulu getmirdi. Bir-cə qəzetlərə felyeton yazmaq qalırdı. Martin çox yaxşı bilirdi ki, nəşr edilən yazılardan daha qüvvətli yaza bilər, buna görə də iki adəbi agentliyin ünvanını öyrənib, oralara dalbadaş oçerk və kiçik hekayələr göndərməyə başladı. Lakin iyirmi oçerk və kiçik hekayə yazan, lakin birini də çap etdirə bilməyən Martin bundan da vaz keçdi. Halbuki o, gündən-günə bu janr sahəsində onun öz yazdıqları ilə heç bir müqayisəyə davam gətirə bilməyən onlarca hekayə və felyeton oxuyurdu. Ümidləri boş çıxan Martin axırda bu qərara gəldi ki, öz əsərlərinin ovsununa uyub, öz yaradıcılığı haqda hər

¹ Tental əzabı – həsrətli çəkilən bir şeyin əldə edilməməsindən duyulan ağır əzab

cür ayıq tənqidi münasibəti və sağlam fikir yürütmək qabiliyyətini itirmişdir.

Amansız, insafsız nəşriyyat maşını öz işini davam etdirirdi. Martin əlyazmasını, habelə cavab üçün markanı konvertə qoyub ağzını bağlayır və poçt qutusuna salırdı. Aradan üç-dörd həftə keçdikdən sonra isə poçtalyon qapının zəngini basır və əlyazmasını özünə qaytarırdı. Görünür, Martinin müraciət etdiyi ünvanlarda heç bir canlı adam yoxdu. Ancaq yaxşıca sazlanmış, yağlanmış avtomatlar vardı. Martin bütün ümidini tamamilə itirib, ümumiyyətlə, canlı redaktorların mövcudluğuna şübhə eləməyə başladı. Hələ redaktorların heç birindən həyat əsər-alaməti yoxdu. Yazdıqlarının hamısının isə heç bir izahat verilmədən həmişə geri qaytarılması, sanki, belə bir fikri təsdiq edirdi ki, redaktor – mürəttiblərin, metranpajların və redaksiya kuryerlərinin səyləri nəticəsində yaradılıb yaşadılan mövhum bir xiləqətdir.

Həmişə olmasa da, Rufun yanında keçirdiyi saatlar Martinin həyatında yeganə bəxtiyar saatlardı. Bu da həmişə olmurdu, Martinin qəlbinə hakim kasilmiş həyəcan, Ruf ona öz məhəbbətini açıqdan sonra daha da əzabverici oldu, çünki Rufun özü əvvəlki kimi yenə də onun üçün alçatmaz bir zirvədə dayanmışdı. Martin Rufdan xahiş etmişdi ki, iki il gözləsin, lakin zaman gəlib-keçirdi, arada isə hələ bir nailiyyət yoxdu. Bundan əlavə, Martin daim hiss edirdi ki, Ruf onun işlərini bəyənmir. Doğrudur, qız bunu açıqdan-açıq demirdi, lakin dolayı yollarla aydınca qandırırırdı. Qız qəzəblənmişdi, qız məhz bəyənirdi, halbuki xasiyyətcə çox da həlim olmayan bir qadın yalnız qəm-qüssə gətirən şeydən mütləq hiddətlənərdi. Qızı qüssələndirən o idi ki, yenidən tərbiyə etmək istədiyi adam ipə-sapa yatıb tərbiyə olunmur. Əvvəllər Martin qıza çox yumşaq, sözbəxan bir adam kimi görünmüş, lakin sonradan birdən-birə inada düşmüş, nə mister Morza, nə də mister Betlərə oxşamaq istəmişdi.

Qız Martinin ən ləyaqətli və görkəmli çəhətlərini görmür, lap pis çəhətlərini də anlamırdı. İnsan həyatının hər cür formasına alışa biləcək qədər çəvik olan bu adamı Ruf inadkar və tərs bir adam hesab edirdi, çünki onu özü bildiyi yeganə bir qəlibə salmağı bacarmırdı. Qız Martinin qanadlı fikirlərinin ardınca gədə bilmirdi. Bu səbəbdən Martin Rufun yüksələ bilmədiyi zirvələrə çatanda qız bu nəticəyə gəlirdi ki, oğlan yanılır. Qız atasının, anasının, qardaşlarının və hətta Qlninin də fikirlərini həmişə anlayırdı və buna görə də

Martini başa düşə bilmədiyindən belə hesab edirdi ki, bunun təqsiri onun özündədir. Dünyaya həqiqətlər təlqin etməyə çalışan yalqız bir insanın çoxdankı faciəsi təkrar olunurdu.

Bir dəfə Martin, Prapsla Vanderuoter haqqında Rufa mübahisə edib:

– Siz hörmətə malik hər kəs qarşısında diz çökməyə alışmışınız, – dedi. – Mən razıyam, onlar etibarlı və möhkəm nüfuz sahibləridirlər, onları Birləşmiş Ştatların ən yaxşı ədəbi tənqidçiləri hesab edirlər. Hər bir məktəb müəllimi Vanderuotera Amerika tənqidinin rəhbəri kimi baxır. Lakin mən onun əsərlərini oxumuşam və onun yazılan mənə süslü bir gəvazəliyin ən tipik nümunəsi kimi görünmüşdür. O yazdığı mənəşiz, çəynənmiş şeyləri təmtəraqlı, gurultulu cümlələrlə ört-basdır edir. Praps da ondan geri qalmır. Məsələn, onun "Meşə mamırları" çox gözəl yazılmışdır. Bu əsərdən bir vergülü belə atmaq olmaz, lakin ümumi ahənginə gəlincə, bəh-bah, nə təmtəraqlı, dəbdəbəli ahəngdir! O, Birləşmiş Ştatlarda ən yüksək qonorər verilən tənqidçidir, lakin, Allah günahından keçsin, mən nələrdən danışım, o, əslində, heç tənqidçi deyil. İngiltərə tənqid sənəti daha yüksək səviyyədədir. Məsələ burasındadır ki, bu cür tənqidçilər çəynənmiş, məlum həqiqətlərdən dönə-dönə dəm vururlar; bu da onların dilində həm nəci, həm yüksək əxlaq, həm də ülvə bir tərzdə səslənir. Bilirsiniz, onları kimdir – arada-bəradə gəzdirilən rəylərin qarçısı! Onların tənqidi məqalələri bazar günlərinin mövzularını xatırladır. Onlar hər vasitə ilə ingilis filologiyasından dərs deyən müəllimlərə qahmar çıxırlar, o müəllimlər isə, öz növbəsində, onlara tərəfdar olurlar, həm də nə onların, nə də bunların qafatasında bir orijinal fikir belə yuva salmamışdır. Onlar yalnız hamının qəbul etdiyi şeyləri bilirlər, bir də ki, əslində, elə onlar özləri hamı tərəfindən tanınan adamlardır. Etiket pivə şüşələrinə necə asanlıqla yapışdırılırsa, təsbit olunmuş bütün ideyalara da eynilə onlara yapışdırmaq qəbul edirlər. Özü də onların başlıca vəzifəsi budur ki, universitet gənclərinin beynindən hər cür orijinal təfəkkürü vurub çıxarsınlar və onların müəyyən basmaqəliblər əsasında düşünməyə məcbur etsinlər.

Ruf etiraz edərək:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – hamının qəbul etdiyinə tərəfdar olduğuma görə, bir vəhşi müqəddəs təsvirlərin üzərinə necə hücum edərsə, eynilə sizdən, nüfuzlu mütəxəssislərin üzərinə hücum edən bir adamdan həqiqətə daha yaxınam.

Martin gülərkə:

– Müqəddəs təsvirləri vəhşilər deyil, missionerlər devirib dağıdırılar, – dedi. – Lakin, təəssüf, bütün missionerlər dağılıb bütperəst məmləkətlərə getmişlər və buna görə bizim içərimizdə biri də qalmayıb ki, mister Vanderuoteri və mister Prapsı devirsın.

– Onlarla bərabər bütün universitet professorlarını da, – deyə qız əlavə etdi.

Martin qətiyyətlə başını buladı.

– Yox! Qoy təbiət elmi müəllimləri qalsınlar, onlar, doğrudan da, böyük iş görürlər. Lakin ingilis filologiyası müəllimlərinin – cılızbe-yinli bu tutuquşuların onda doqquzunu kürüyüb bayıra atmağın ziyanı olmazdı.

Martinin filoloqlara bu qədər sərt münasibəti Rufa lap təhqir kimi görünürdü. Qız səlis danışan, incə bir mədəniyyət təcəssümü olan geyimli-kecimli, ahıl universitet müəllimlərini, nədənsə, sevdiyi bu düzülməz adamlarla, əyninə pis tikilmiş bir kostyum geymiş polad-əzələli qara fəhlə ilə – düşünə bir matrosla, heç bir şeydən sakit danışa bilməyən, nəzakətlə öz nöqteyi-nəzərini anlatmaq əvəzinə, tez qızıqsan, ləyaqət və təmkinlə davranmaq lazım gəldikdə isə çığır-bağır salan bir adamla tutuşdururdu. Müəllimlər, heç olmasa, yaxşı maaş alırdılar və etiraf etmək lazımdır ki, əsl centimən idilər. Halbuki Martin bir pens də qazana bilmir və centimənə də çox az oxşayırdı.

Ruf Martinin dəlilləri üzərində əməlli-başlı düşünməyi belə lazım bilmirdi. Zəhiri əlamətlər əsasında qız belə bir qənaətə gəlmişdi ki, Martinin dəlilləri yanlışdır. Ədəbiyyat haqqında fikir söyləyən müəllimlər, şübhəsiz ki, haqlıydılar, çünki onlar həyatda müvəffəqiyyət qazanmışdılar. Martin isə təkcə ona görə yanılır ki, indiye kimi bir əsərini belə sata bilməmişdi. Martinin diliyə desək, onların bəxti “gətirmiş”, onunku isə gətirməmişdi. Məgər bu yaxınlarda, lap bu otağın ortasında dayanmış, uzağından qızarmış, boş bəzək-düzəyə, toxunub yerə salmamaq üçün qorxa-qorxa ətrafına baxan, “Svaynbern”-in çoxdanmı vəfat etdiyini soruşan; “Getdikcə yüksəklərə” və “Hayat surəsi”ni oxuduğundan səfəh-səfəh qırıqlanmış yəndəmsiz bir adam ədəbiyyat haqqında doğru fikir yürüdə bilirmi?

Bələliklə, Ruf özü həminin qəbul etdiyi şeylərə tapındığını təsdiqləyirdi. Martin onun fikirlərini çox yaxşı başa düşürdü, lakin onlara əhəmiyyət vermək istəmirdi. Rufun Prapsa, Vanderuotera və ingilis

filologiyası müəllimlərinə münasibətindən asılı olmayaraq, Martin onu sevirdi, lakin getdikcə daha möhkəm bir qənaətə gəlirdi ki, varlığından qızın xəbəri belə olmadığı, qız üçün əlçatmaz təfəkkür sahələrinə nüfuz edə bilməmişdi.

Ruf isə, öz növbəsində, belə hesab edirdi ki, Martin musiqini heç başa düşmür, onun opera haqqındakı fikirlərinə isə təkcə yanlış deyil, həm də qəsdən paradoks şəklinə salınan fikirlər kimi baxırdı.

Bir dəfə onlar operadan qayıdanda Ruf:

– Sizin xoşunuza gəldimi? – deyə Martindən soruşdu.

Martin düz bir ay öz yeməyindən kəsmək, ciddi qənaət etmək bahasına bu axşam qızı teatra davət edə bilməmişdi. Tamaşa qıza qüvvətli təsir bağışlamışdı. Ruf Martinin özünün tamaşadan söz salacağını əbas yerə gözlədikdən sonra, nəhayət, ondan soruşmağa qərar verdi.

Martin isə dedi:

– Üvertürə çox xoşuma gəldi, çox gözəldi.

– Doğrudan? Baş operanın özü necə?

– Operanın özü də, yəni, təbii ki, orkestr. Lakin bu gülünc təlxəklər daha az əzilib-büzülsəydilər və ya tamamilə səhnədən çıxıb getsəydilər, lap gözəl olardı.

Ruf eşitdiklərinə inanmırdı, təəccübündən mat qalmışdı.

O soruşdu:

– Siz Tetralanini və Barilyonu deyirsiniz?

– Hə, onları da, bütün qalanları da deyirəm.

– Axı onlar böyük artistdirlər!

– Mənim üçün hamısı birdir. Onlar səhnədə səfəh-səfəh əzilib-büzülməklə ancaq musiqini korlayırlar.

Ruf:

– Doğrudanmı, Barilyonun səsi sizin xoşunuza gəlir? – deyə səsləndi. – Axı Karuzodan sonra o, ikinci müğənni hesab olunur.

– Yox, niyə ki, xoşuma gəlir, Tetralaninin səsi isə daha çox ürəyimə yadır. Əgər mən bir şey başa düşürəmsə, onun çox gözəl səsi var.

Ruf yalnız:

– Lakin... lakin... – deyə daha söz tapa bilmədi. – Onda mən heç nə qanmıram. Siz bir yandan onların səsinə heyran olursunuz, bir yandan da deyirsiniz ki, onlar musiqini korlayırdılar.

– Elədir ki, var. Mən onlara konsertdə qulaq asmaq üçün çox şeydən keçərdim, lakin orkestr çalarkən onları eşitməmək üçün

daha çox şeydən keçərdim. Görünür, mən düz yola gətirilməsi mümkün olmayan bir realistəm. Böyük müğənnilər heç də həmişə böyük aktyor olmurlar. Əlbəttə, Barilyonun malahətli bir səslə məhəbbət ariyası oxuması, Tetralaninin isə daha böyük malahətlə onun səsinə səs verməsi və bunların hamısının bütün parlaq boyalarını bürünmə verən orkestr musiqisi fonunda cərəyan etməsi çox yaxşıdır. Söz yox, adam bundan böyük ləzzət alır. Lakin mən səhnəyə baxıb orada iki yüz gırənkə çəkisi olan, qrenadyor boyda pəzəvəng bir xanım, yanında da eni-uzunu bəlli olmayan, sifəti ətli, şişman və köks qəfəsi dəmirçini xatırladan cılız bir adam, bunların süni duruşlarını, ürək-lərindən yapışdıqlarını və dəlixana sakinləri kimi əl-qol atdıqlarını görünə, bütün təəssüratım bir an içində alt-üst olub gedir. Halbuki mən inanmıyım ki, bu, gənc şahzadə ilə gözəl şahzadə qız arasında baş verən məhəbbət səhnəsidir. Yox, mən inanmıram. Bu, boş, mənasız bir şeydir. Təbii deyil. Elə bütün məsələ də ondadır ki, həmin səhnə qətiyyətlə təbii deyil. Görəsən, heç elə bir adam tapırlar ki, öz eşqini bu cür elan etsin? Mənim özümü götürək. Sizə bu cür eşqimi bildirmək istəsəydim, məni şillələyərдіңiz!

Ruf hiddətlə:

– Siz anlamırsınız, – dedi. – Sənətin hər növünün öz məhdud cəhətləri vardır. (Qız bu yaxınlarda universitetdə sənətin şərtliliyi mövzusunda dinlədiyi mühazirəni xatırladı). Rəssamlığı götürün, onda iki ölçü var. Lakin siz rəsm əsərinə baxanda üçüncü ölçünün xəyali varlığını nəzərə alırsınız, o xəyali varlığı isə rəssam öz istedadı gücünə yaradır. Ədəbiyyatda müəllif qüdrətlidir, hər şeyi bilir. Siz yazıcının öz qadın qəhrəmanının gizli niyyətləri, sirləri haqqında məlumat verməyə ixtiyar olduğuna qarşı etiraz etmirsiniz, eləmi? Halbuki həmin qadın qəhrəman düşündəndə heç kəs onun fikirlərini xəlvətə dinləyə bilməzdi. Teatrda da, heykəltəraşlıqda da, operada da, ümumiyyətlə, hər sahədə eyni vəziyyət mövcuddur. Bəzi ziddiyyətlərlə razılaşmaq lazım gəlir.

Martin cavabında:

– Bəli, başa düşürəm, – dedi. – Hər cür sənət şərtidir. (Martinin necə dürüst ifadə işlətdiyi Rufu təəccübləndirdi: elə bil, o, kitabxanada əlinə düşəni oxuyan, özbaşına yazı-pozu öyrənmiş bir şəxs deyil, universitet təhsili almış bir adamdı). Lakin şərtlilikdə də bir realılıq olmalıdır. Kartonun üstünə cızma-qara çəkilmiş və səhnənin

yanlarına qoyulmuş ağacları biz meşə hesab edirik. Bu, şərtlilikdir, lakin lazımı qədər realdır. Ancaq biz dənizin təsvirinə baxıb onu meşə hesab etməyəcəyik. Biz bunu eləyə bilmərik. Belə etsəydik, biz öz hisslərimizi zorlamış olardıq. Məhz buna görə də indicə səhnədə gördüyümüz iki dalinin ağız-burunlarını aymalarını, üz-gözlərini büzüşdürmələrini heç bir vaxtlə coşqun məhəbbət hissləri və duyğularının ifadəsi kimi qəbul edə bilmərik.

Ruf qəzəblənərək:

– Yəni siz özünüzi musiqi sahəsində də bütün tənqidçilərdən üstün tutursunuz? – deyə soruşdu.

– Yox, yox. Bircə günahım ondadır ki, özüm müəyyən bir rəyə gəlmişəm. Mən bütün bunları ona görə deyirəm ki, xanım Tetralaninin fil zarıflıyının orkestrdən aldığı təəssüratı nə səbəbdən korladığını sizə izah edirəm. Bəlkə də, məşhur musiqi tənqidçiləri tamamilə haqlıdır. Lakin mənim öz rəyim var, odur ki, dünyanın bütün tənqidçilərini bir yere yığsalar da, öz fikirlərini onların hökmünə tabe etdirməyərəm. Bir şey xoşuma gəlmirsə, gəlmir, bəs mən nəyə görə özümü elə göstərməliyəm ki, guya, mənim xoşuma gəldi! Yalnız buna görəmi ki o, əksəriyyətin xoşuna gəlir və ya, guya, xoşuna gəlir? Mən öz zövqümü dəbə uyğunlaşdırmaq istəmirəm.

Ruf etiraz edərək:

– Lakin musiqini anlamaq hazırlıq tələb edir, – dedi. – Opera isə xüsusi hazırlıq. Bəlkə...

Martin onun sözünü tamamladı:

– ...Bəlkə, mən operaya qulaq asmaq üçün hələ lazımcına hazırlaşmamışam?

Qız başı ilə təsdiq etdi.

Oğlan:

– Mümkündür, – dedi. – Mən hətta buna sevinirəm. Cavan yaşlanmadan məni opera dinləməyə alışdırsaydılar, ehtimal ki, bu gün bu hoqqabazların əzilib-büzülmələrinə baxıb mütəəssir olar, göz yaşları tökərdim, həm də bu əzilib-büzülmə sayəsində onların oxumağı və musiqi mənə daha gözəl təsir bağışlardı. Lakin siz haqlısınız. Bu, əlbəttə, tərbiyə nəticəsində əldə edilir, mənasə tərbiyə verməkdən keçib, daha gəcdir. Mənə ya nə isə real bir şey lazımdır, ya da ki heç nə. Haqiqətdən heç bir əsər-əlamət olmayan bir xülya mənə təsir etmir, bir səbəbdən, xüsusilə, cırdan Barilyonun qıvıla-qıvıla yekəpər

Tetralanini necə qoynuna basdığını gördükdə və onu necə sevdiyini dedikdə opera mənə başdan-başə saxta bir şey kimi görünür.

Lakin Ruf, həmişəki kimi, zahiri əlamətlərə və ümumən qəbul etdiyi şeylərə tapınmaqla Martinin baxışları haqqında fikir yürüdü. Axı bu adam kimdir ki, yalnız özünü haqlı hesab etsin, bütün mədəni aləmi isə başə düşməməkdə təqsirləndirsin? Martinin sözləri qıza heç bir təsir bağışlamadı. Ruf həmişəlik qəbul olunmuş şeylərə həddindən artıq alışmışdı və üsyankar fikirləri sevmirdi; bundan başqa, musiqiylə körpəlikdən məşğul olurdu, onun dairəsinə mənsub olan bütün adamlar kimi, uşaqlıqdan operanı sevirdi. Hələ dünənə kimi, rəqətlərdən və küçə məhnilərindən başqa, bir şey eşitməmiş olan bu Martin idən dünyanın musiqi xazinələri haqqında fikir yürütməyə nə haqla cəsarət edir? Rufun izzəti-nəfsinə toxunmuşdular: o, Martinlə yanaşı yerisə də, qəlbində anlaşılmaz bir inciklik hiss edirdi. Ən uzağı, Martinin mülahizələrini alıcanaqlı göstərərək şiltalaq və ya mənasız bir zərəfat hesab etmək olardı. Lakin evlərinin qapısında vidalaşarkən Martin onu qucaqlayıb məhribancasına öpəndə Rufun bütün varlığını yenidən məhəbbət qapladı; qız hər şeyi unuttu. Sonra, yatağında uzanıb yuxuya gedə bilmədən hey düşündü: necə olmuş ki, belə qərībā bir adamı sevmiş, bütün ailəsinin arzusuna rəğmən sevmişdir.

Ertəsi gün Martin özünün "qazanc gətirən" xırda-para yazılarını bir yana qoydu və birməfəsə "Xülyələr fəlsəfəsi" adlı bir məqalə yazdı. Üstünə marka yapıdırılmış və içərisinə əlyazması qoyulmuş zərf sayahətə çıxdı, lakin yazıq "fəlsəfə" hələ çox-çox marka dəyişməli və çox-çox uzaq yollara səfərə getməli oldu.

İYİRMİ BEŞİNCİ FƏSİL

Mariya Silva yoxsul idi və yoxsulluğun nə demək olduğunu çox yaxşı bilirdi. Ruf üçün "yoxsulluq" sözü, sadəcə olaraq, müəyyən yaşayış çətinlikləri deməkdi. Yoxsulluq haqqında onun təsəvvürü bundan irəli getmirdi. O bilirdi ki, Martin idən yoxsuldur, buna görə də fikrən onun həyatını gənc Avraam Linkolnun və ya mister Betlərin, ümumiyyətlə, məhrumiyyətlərdən başlayıb axırda müvəffəqiyyətə və gözəl günlərə qovuşan bütün adamların həyatı ilə tutuşdururdu.

Ruf etiraf edirdi ki, yoxsul olmaq xoşagəlməyən bir şeydir, lakin eyni zamanda, burjuvaların təsəvvür etdikləri tək, yoxsulluğa mənsəbə çatmaq üçün gözəl bir səbəb kimi baxırdı; mənsəb isə ağı və bacarığı olan hər kəsi müvəffəqiyyətə gətirib çıxarırdı. Buna görə də Ruf Martinin öz saatını və paltosunu girov qoyduğunu öyrəndikdə çox da qüssələnəmədi. Əksinə, qız hətta bundan razı qaldı, ürəyində belə bir ümid oyandı ki, bununla da, Martin daha tez ağılı başına yığar və özünün ədəbi cəhdlərindən əl çəkər.

Martinin anladığını, ovurdunun ovurdundan keçdiyini görərəkən Rufun ağına gəlmirdi ki, oğlan ac qalır. Qız Martinə əmələ gəlmiş dəyişikliklərə hətta sevinirdi ki, onun siması daha mənalı, daha incə bir görkəm almış, qızı həm cəlb edən, həm də uzaqlaşdırən sağlamlıq vəhşi qüdrətini itirmişdi. Ruf bəzən Martini şairə və ya alimə oxşadan gözələrinin nəşə, xüsusi bir parlısından vəcdə gəlirdi. Martin şair və ya alim olmaq istəyirdi, Ruf da onu şair və ya alim döşməyi arzulaırdı. Lakin Martinin batmış ovurdu və çuxura düşmüş yanar gözləri Mariya Silvaya tamamilə başqa şeylər bildirdirdi və o da öz kirayənişininin güzəranında baş verən dəyişiklikləri gündən-günə bu əlamətlər əsasında müəyyənləşdirirdi. Arvad bir dəfə Martinin evdən paltoda çıxdığını, lakin soyuq və yağışlı bir gün olmasına baxmayaraq, paltosuz qayıtdığını görmüşdü. Sonra bir müddət Martinin yanaqları bir balaca yumrulandı və gözələrinəki aclıq odu söndü. Mariya saat və velosipedin də yoxa çıxdığını sezdirdi; bundan sonra da oğlanın həyat qüvvələri yenidən bir qədər artdı. Bundan əlavə, Mariya, Martinin necə çox işlədiyini bildirdi, çünki oğlanın gecədə nə qədər ağı neft yandırdığını ona çox dəqiq məlumdu. İş! Mariya, Martinin heç də özündən az işləmədiyini çox gözəl başə düşürdü. Martinin işi isə tamamilə başqa bir xüsusiyyət daşıyırdı. Mariyanı bir şey də yamanca təəccübləndirirdi ki, Martin nə qədər az yeyirdisə, bir o qədər böyük sayla çalışırdı. Bəzən Martinin, xüsusilə, möhkəm bir aclıq çəkdiyini kəsirdikdə arvad uşaqlardan biri ilə ona təzə qoğal gəndərdirdi; sadəcə, bəhanəsi də bu olurdu ki, Martinin özü bu cür dadlı qoğal bişirə bilməz. Mariya bəzən bir kasa isti şorba da gəndərdirdi, eyni zamanda bu şorbanı uşaqların – öz can-ciyərlərinin boğazından kəsməyə haqlı olub-olmadığına şübhə edərək, azab çəkirdi. Martinin ürəyi isə ona ən qızgın minnətdarlıq hissiylə dolurdu, çünki yoxsulların səfəqətini lazımcına qiymətləndirməyi bacarırdı.

Mariya bir dəfə çolma-çocuqlarına evdə olan ərzaq ehtiyatlarının qalıqlarını yedirdib, axırncı on beş sentini ucuz çaxıra verdi və mətbəxə su üçün gələn Martinə qonaq elədi. O, Mariyanın sağlığına, Mariya da onun sağlığına içdi. Sonra Mariya onun işlərinin uğurlu olması şərəfinə sağlığı dedi. Martin isə o sağlığa içdi ki, Cəms Qrant tezliklə gəlsin və yudurduğu paltarın haqqını versin. Cəms Qrant dülgər şagirdi idi, Mariyanın haqqını vaxtılı-vaxtında vermirdi və ona düz üç dollar borclu qalmışdı.

Martin də, Mariya da acqarına içirdilər və buna görə də turş macar çaxırı tezliklə onların hər ikisinin başına vurdu. Onlar tamamilə bir-birlərinə oxşamasalar da, hər ikisi yoxsul, tək-tənha idi və həmişə üstündən sükutla keçilən bu yoxsulluq onları möhkəm təllərlə bir-birinə bağlayırdı. Mariya Martinin Azor adalarında olduğunu bilib sevindi. Arvad on bir yaşına qədər orada yaşamışdı. Onun Havay adalarında da olduğunu eşidəndə Mariya daha çox sevindi, çünki sonradan ata-anası həmin adalara köçmüşdü. Lakin Martin Mariyaya Mauiy adasında olduğunu dedikdə arvadın sevinci hədd-hüddünü aşdı, çünki o, burada ərə getmişdi. İlk dəfə Mariyanın öz gələcək əriylə tanış olduğu Qakuluidə isə Martin iki dəfə olmuşdu. Yox, bir gəlsin Mariya şəkər yüklənmiş gəmiləri yadında saxlamasın! Deməli, sən bu gəmilərdə səfər etməsən? Siz Allah, görün dünya nə qədər kiçikdir! Bəs Vaylukuda necə, olmusan? Martin orada da olmuşdu. "Plaşasiyanın baş nəzarətçisini tanıyırdın ki?" Bəs necə, Martin həтта onun sağlığına bir stəkan vurmuşdu.

Onlar xatirələr ələminə dalaraq, bu minvalla öz acıqlarını turş çaxır ilə yatırırdılar. Amma gələcək Martinə çox da qaranlıq görünmürdü. Gec-tez Martin uğur və şən-şöhrət qazanacaqdır. O artıq onların nəfəsini lap yaxından duyurdu. Bir az da keçsə, əl atıb onları tuta bilər. O, bu yerdə qarşısında oturmuş qadının yoxun üzünə diqqətlə baxmağa başladı, onun göndərdiyi çörəyi və şorbanı yadına saldı, böyük minnətdarlıq arzusu duydu, ona yaxşılıq etmək istədi.

O birdən:

– Mariya, – deyər qışqırdı – ürəyinizdən keçən ən böyük arzu nədir?

Mariya təəccüblə ona baxdı.

– Yəni məhz indi ən çox istədiyiniz nədir?

– Yeddi cüt ayaqqabı – uşaqların üçün.

Martin:

– Siz onları alacaqsınız. Hə, daha vacib bir şey istəmirsiniz ki? Qadın qürurla başını aşağı saldı.

Mariyanın gözələrində, anı olaraq, mehriban bir sevinc göründü. Martin onunla zarafat edir, halbuki onunla çoxdan heç kəs zarafatlaşmamışdı.

Mariya ağzını açıb sözə başlamaq istəyəndə Martin xəbərdarlıq edərək:

– Tələsməyin, yaxşı fikirləşin, – dedi.

Mariya:

– Yaxşı, mən fikirləşdi, – dedi. – Mənə ev lazım, öz ev, havayı yaşamaq. Ayda yeddi dollar verməmək.

– Sizin eviniz olacaq, – deyər Martin vəd etdi, – həm də çox tezliklə. Yaxşı, bəs ən böyük arzunuz nədir? Təsəvvür edin ki, mən Allaham və hər bir arzunuzu yerinə yetirə bilərəm. Hə, deyin görün, dinləyirəm.

Mariya fikrini toplayıb, biranlıqə susdu.

– Siz qorxacaqsız.

O gülərək:

– Yox, yox, mən qorxmaram, – dedi. – Hə, deyin görün!

Mariya xəbərdarlıq edərək:

– Eh, biyuk şey, biyuk, – dedi.

– Yaxşı, yaxşı. Deyin.

– Yaxşı. – Mariya özünün ən əziz, ən gizli arzusunu bildirməyə hazırlaşaraq, uşaq kimi dərinədən köksünü ötürdü. – Mən ferma – süd ferması istər. Çoxli inək, çoxli çəməni, çoxli ot. San-Liana yanında. San-Lianada mənim bacı yaşar. Mən Oklənda süd satar. Çoxli pul alar. Co ilə Nik inək otarmaz. Olar yaxşı məktəb gedər. Hörmətli injiner olar, yol salar. Ha, süd ferması istər.

Mariya susdu və parlayan gözələriylə Martinə baxdı.

O tez cavab verdi:

– Siza ferma verəcəyəm!

Mariya başını aydı və bu mərhəmətli peşqas sahibinin sağlığına içdi; halbuki çox gözəl bilirdi ki, vəd olunmuş hədiyyələri heç bir zaman almayacaqdır. Lakin o, rəhmədilliyinə görə Martinə minnətdardı və hədiyyənin özünə necə qiymət qoyurdusa, vədi də qiymətləndirməyi bacarırdı.

Martin sözlünə davam edərək:

– Hə, hə, Mariya, – dedi. – Nik ilə Co inək otarmalı olmayacaqlar. Uşaqlar bütün il boyu məktəbdə oxuyacaqlar, yaxşı, möhkəm ayaqqabı geyəcəklər. Sizin çox gözəl bir fərməniz olacaq; ayrıca, tövləniz, payanız olacaq. Sizin donuzunuz, toyuq-cücəniz, bostanınız, meyvə bağınız – bir sözle, lazım gələn hər şeyiniz olacaqdır, bir, hətta iki nəfər işçi tutmağa pulunuz çatacaqdır. Siz də daha əlinizi ağdan qarayaya vurmaya bilərsiniz. Siz uşaqlarınızı tərbiyə edəcəksiniz. Rastınıza yaxşı bir adam çəxsə, ona arə gedərsiniz, fermaya o baxar, siz isə dincələrsiniz.

Martin gələcək nemətlərindən Mariyanın payını səxavətlə ayırdandan sonra ayağa durdu və adam arasına çıxanda geyindiği yeganə kostyumunu girov qoymağa getdi. O, çətinliklə belə bir qərara gəlmişdi, çünki, beləliklə, Rufun görüşünə getmək imkanını itirirdi. Martinin başqa abırılı bir kostyumu yoxdu, yamaqlı matros gödəkçində çörəkçinin və qəssabın yanına gedə bilərdi, bacısına baş çəkə bilərdi, lakin belə bir görkəmdə Morzlargilə getməyi, aydındır ki, düşünmək belə olmazdı.

Martin tam ümitsizliyə yaxın bir intizar içində çalışmaqda, yazıb-yaratmaqda davam edirdi. O, ikinci vuruşmanı da uzduğunu və doğrudan da, yenidən işə girməyin lazım gəldiyini getdikcə daha tez-tez düşünürdü. Belə etsəydi, hamı: dükançılar, bacısı, Ruf və hətta bütöv bir ayın ev kirasini borclu olduğu Mariya da ondan razı qalardılar. O, yazı makinasının kirasini artıq iki aydı ki, verməmişdi, borclu qalmışdı və buna görə də mağazaya borcu verməyi, ya da makinanı geri qaytarmağı tələb edirdilər. Təslim olmağa və mübarizəni daha münasib bir vaxta qədər təxirə salmağa hazır olan Martin damir yol poçtalyonu işinə girmək üçün imtahan verməyə getdi. İmtahandan birinci çıxdığına özü də təəccüb etdi. Doğrudur, bu yerin nə vaxt boşalacağı hələ məlum deyildi.

Xüsusilə, çətin olan belə bir vaxtda nəşriyyat maşını qəfildən öz adi gedişini pozdu; bu maşının kiçik bir çarxı çıxıb yerindən çıxmışdı, ya maşın yaxşı yağlanmamışdı, hər halda, günlərin birində səhər poçtalyon Martina ağzıbağlı, kiçik bir zərf gətirdi. Martin zərfin bir qırağında "Transkontinental aylıq" məcmuəsinin ştampını gördü. Onun ürəyi çırpınıb dayandı; bütün bədənində bir zəiflik hiss etdi, dizləri nə isə qaribə bir halda əsməyə başladı. Martin öz otağına

keçib əlində açılmamış zərf çarpayıda oturdu və bu an adamların şad bir xəbərdən necə öldüklerini aydın başa düşdü.

Əlbəttə, bu, şad bir xəbərdi. Belə kiçik bir zərfa əlyazması yerləşə bilməzdi. Martinin yadında qalmışdı ki, "Transkontinental aylıq" məcmuəsinə beş min sözdan ibarət olan qorxulu "Zəng səsi" hekayəsini göndərmişdi. Bir halda ki, ən yaxşı jumallar qonoran hamışə əlyazması qəbul olunandan sonra verirlər, deməli, yaxın ki, zərfdə pul çəki vardır. Bir sözə iki sentdən götürsən, min söz iyirmi dollar əylər; deməli, çək yüzdollarlıq olmalıdır. Yüz dollar! O, konverti açarkən ürəyində bütün borclarını hesabladı: baqqal dükənina – 3 dollar 85 sent, qəssaba – 4.00, çörəkçiye – 2.00, tərəvəz üçün 5.002, cəmi 14.85 dollar. Daha sonra otaq kirasinə – 2.50, bir ayı qabaqcadan versən, bir də – 2.50, yazı makinasını iki ay işlətdiyinə görə – 8.00, bir ayı da qabaqcadan versən, 4.00; cəmi 31 dollar 85 sent. Bundan əlavə, girov qoyduğu şeyləri götürmək lazımidi; saat – 5.50, palto – 5.50, velosiped – 7.75, kostyum – 5.50 (60% sələmçiyə – lakin bunun hamısı birdir) tutur. Ümumi yekun 56.10 idi. Sanki, bu məbləğ işlədyan rəqəmlərlə onun gözləri önündə havaya yazılmışdı. Yüz dollardan qalan 43 dollar 90 sent çox böyük bir var-dövlət idi, həm də nəzərə almaq lazım idi ki, otağın da, makinanın da kirası qabaqcadan verilmişdi.

Bu arada Martin, nəhayət, zərflə açdı və makinada yazılmış bir kağız çıxardı. Çək yoxdu. O, konverti silkələdi, gözlərinə inanmayaraq, işığı tutub baxdı, cırıb parça-parça etdi. Lakin çək yoxdu. Onda Martin kağızı oxumağa başladı. Redaktorun tərifləri arasında işin məğzinə varmağa, nə üçün çək göndərilmədiyini axtarıb tapmağa çalışdı. Lakin o, bunun səbəbini tapa bilmədi, əvəzində isə, elə bir şey oxudu ki, qəfildən onu ildırım kimi vurub sarsıtdı. Kağız əlindən sürüşüb yerə düşdü, gözlərinə qaranlıq çökdü, başı yastığa düşdü və titrəyə-titrəyə yorğanı üstünə çəkdi.

"Zəng səsi" nə görə beş dollar. Beş min sözə beş dollar! Bir sözə iki sent əvəzinə, on sözə bir sent! Hələ bir nəşir təriflər yağdırır. Yazır ki, hekayə nəşr olunan kimi pulunuz çəki göndəriləcəkdir! Deməli, bunların hamısı: bir sözə, ən azı, iki sent verilməlidir! Əlyazması qəbul olunan kimi pulunuz ödənilməsi də ağı bir yalan imiş! Bütün bunlar yalandı və mən də sadəcə olaraq aldanmışam, tələyə düşmüşəm. Mən bunu əvvəlcə bilsəydim, yazmağa başlamazdım.

Mən işləməyə – Rufun xatirinə işləməyə gərdədim. O, yazı-pozuya nə qədər vaxt sərf olunduğunu düşünüb dəhşətə gəldi. Həm də bütün bu qurbanlar ona görə verilmişdi ki, axırda on sözə bir sent alsan! Yazıqların naz-nəmət içərisində yaşadığın, hörmət və ehtiramla qarşılandığın haqqında qəzetlərin yazdıqlarının hamısı, ehtimal ki, ancaq qəzetçilərin xəyalında mövcuddu. Yazıçı mənsəbi haqqında ikinci dərəcəli adamların, özgələrin yazdıqları bütün bu təsəvvürlər yanlışdı: sübut göz qabağındadır. “Transkontinental aylıq”ın bir nömrəsinin qiyməti iyirmi beş sentdir və sənətkarlıqla çəkilmiş üz qabığı onun birinci dərəcəli jurnallardan biri olduğunu göstərir. Bu köhnə, sanballı jurnal hələ Martin idən dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl nəşr olunmağa başlamışdı. Daim onun üz qabığında bütün dünyada məşhur olan bir yazıçının “Transkontinental aylıq”ın qarşısında böyük vəzifələr durduğunu göstərən dərin mənalı bir kəlamı çap edilir. Adını çəkdiyimiz bu böyük sənətkar öz mənsəbinə həmin məcmuənin səhifələrində başlamışdı. Gör iş nə yerə çatmışdır ki, yüksək vəzifələrdən ilhamlanan bu jurnal beş min sözə beş dollar verir! Elə o saat Martin xatırladı ki, bu kəlamın müəllifi yaxınlarda qülbət ellərdə dəhşətli bir yoxsulluq içərisində vəfat etmişdir; buna görə də bunda təəcübü bir şey olmadığına qərar verdi.

Bəli, Martin aldanıb, tələyə düşmüşdü. Yazıqların aldığı qonorrarlar haqqında qəzetlər ona bolluca yalan satmışlar. O da bundan ötrü ömrünün tam iki ilini havayı bada vermişdi! Lakin daha bəsdir. O daha bir sətir də yazmayacaqdır! O, Rufun istəyinə, ətrafındakı adamların istəyinə əməl edəcəkdir – qulluğa girəcəkdir. Bu son fikir birdən ona Conu – haradasa işsizlik məmləkətinin yollarında gəzib dolayan Conu xatırlatdı. Martin ona qiblə edərək köksünü ötürdü. Gündə on doqquz saat sürən ağır iş qəflətən öz təsirini göstərdi. Lakin Co vurulmamışdı, məhəbbətdən doğan məsuliyyətinə nə demək olduğunu bilmirdi və deməli, dünyanı gəzib dolanmağa və əlini ağdan qaraya vurmamağa haqqı vardı. Lakin onun, Martinin nəcib məqsədi vardı və buna görə də işləyəcəkdi. O, günü sabah tezdən qulluq axtarmağa başlayacaq və elə sabah da Rufa xəbər verəcəkdi ki, həyat tərzini dəyişmək fikrindədir və onun atasının kontoruna işə girməyə razıdır.

Beş min sözə beş dollar, on sözə bir sent – sənətin bazar qiymətinə bir bax! Bu qiymətin arxasında gizlənmiş haqsızlıq, yalan, rəzalet Martini rahat buraxmır, hiddətləndirirdi. 3.85 rəqəmi – baqqala

olan borcunun məbləği isə onun qapalı göz qapaqlarından keçib içərisini yandırır. Martin üşüyürdü və bütün sümükləri sızdayırdı. Xüsusilə, onun beli ağrıyır, başı ağrıyır, amğayı ağrıyır, peysəri ağrıyır, hətta ona elə gəlirdi ki, kəlləsinin içərisində beyni də ağrıyır, qəzlərinin üzərindəki ağrıqlar isə, xüsusilə, şiddətli və dözülməzdi. Martinin gözləri önündə isə yenə əvvəlki kimi amansız, insanı didib-parçalayan 3.85 rəqəmi parlayıb dururdu. Martin bu zəhlətökən lövhədən yaxasını qurtarmaq üçün gözlərini açdı, lakin günün parlaq işığı ona dözülməz bir azab verdi; buna görə də gözlərini yenidən qapamalı oldu, 3.85 rəqəmi də yenə əvvəlki şiddətlə alışıb-yandı.

Beş min sözə beş dollar, on sözə bir sent! – Bu fikir Martinin beynini gəmirir, o da gözləri önündə yanib dayanan 3.85 rəqəmindən canını qurtara bilmədiyi kimi, həmin fikirdən də yaxasını qurtara bilmirdi. Nəhayət, bu rəqəmdə nə isə dəyişikliklər əmələ gəlməyə başladı, Martin bu dəyişiklikləri maraqla izləyirdi, tədricən həmin rəqəm 2.00-yə çevrildi. Martin: “Aha, başa düşdüm, bu, mənim çörəkçiyə borcumdur!” – dedi. Sonra 2.50 rəqəmi göründü. Bu rəqəm Martini elə maraqlandırdı ki, sanki, bununla onun ölüm-dirim məsələsi həll edilirdi. O, doğrudan da, kimsə iki dollar yarım borclu idi, lakin kimsə? Martin bu məsələni həll etməli idi, nəyin bahasına olursa olsun, həll etməli idi; buna görə də öz yaddaşının uzun qaranlıq koridorlarını uzun-uzadı gəzib-dolaşır, onun lüzumsuz məlumat və xatirələrlə dolu günc-bucaqlarını töküb-töküşdürür, öz sualına cavab tapmağa çalışırdı. Martina elə gəlirdi ki, o, birdən, həmin dəqiqə bu pulu Mariyaya borclu olduğunu xatırlayınca qədər aradan asrlar gəlib-keçmişdir. Martin böyük bir yüngüllük hiss edib düşündü ki, indi, bu mürəkkəb məsələni həll etdikdən sonra, dincələ bilər. Lakin bu hələ harası idi. 2.50 rəqəmi sönüb yox oldu, onun yerinə isə başqası – 8.00 rəqəmi yandı. Mən kimsə səkkiz dollar borcluyam? Martin yenə də yaddaşının dolanbac yollarını yorgun-argın gəzməyə çıxmalı idi.

Bu gəzintinin nə qədər sürdüyünü Martin bilmirdi (ona elə gəlirdi ki, son dərəcə uzun sürüb), lakin birdən qapının döyüldüyünü eşidib özünə gəldi və Mariyanın səsinə eşitdi; Mariya ondan xəstələnib-xəstələnmədiyini soruşurdu. Martin boğuc, dəyişmiş bir səslə cavab verdi ki, elə-bələ mürgü çalardım; otağa çökmüş qaranlıq onu təəcübəndirdi. Məktub gündüz saat ikidə gəlmişdi, indi isə artıq axşam düşmüşdü. Görünür, o xəstələnməmişdi.

Bu vaxt 8.00 rəqəmi yenidən onun qarşısında göründü və o da təkrarən gərgin-gərgin düşünməyə başladı. Bir də ki Martin indi daha tədbirli tərpənirdi. Qarışıq xətlər arasında gəzib-dolaşmağa heç bir ehtiyac yoxdu. Mən nə qədər axmaq olmuşam! Elə-belə, bəxtəbəxt iri yaddaş təkrarini döndərmək lazımdır; təkar, doğrudan da, döndü və birdən böyük bir sürətlə hərhlənməyə başlayaraq, Martini keçdiyi yolların dairəsinə çəkib saldı və qaranlıq bir boşluğa sürükləyib apardı.

Martin özünü camaşırxanada paltar hamarlayan dəzgahın altına köynəklərin nişəstələnmiş manjetlərini qoyan görüb heç zərrəcə təəccüblənmədi. Köynəklərin manjetlərinə nə isə qəribə rəqəmlər yazılmışdı. Martin: "Yəqin ki, paltar nişənləmə üçün yeni üsuldur", - deyə düşündü və diqqətlə nişəna baxdı, manjetin üzərində 3.85 rəqəmi yazılmışdı. Martin xatırladı ki, bu baqqalın hesabıdır və bütün hesabları paltarhamarlayan dəzgahın bu tərəfindən salıb, o biri tərəfindən çıxarmaq lazımdır. Onun başına qəzəli bir fikir gəlmişdi: bütün hesabları götürüb döşəməyə tökəcəyəm və onların pulunu ödəməyəcəyəm. Dedi ki kimi də elədi. Budur, Martin ağına-bozuna baxmadan manjetləri bürməliyib azir və çox çirklə döşəməyə atır. Paltar qalağı yamanca böyüməyə başlayır, hər bir hesab ikiqat, onqat artdı, minlərcə bu cür hesaba bölündü, təkcə Mariyanın iki dollar yarımlıq hesabı artmadı. Bu, o deməkdir ki, Mariya Martin sığdırmayacaqdır, buna görə də Martin alicənablıq edib qərara aldı ki, yalnız onun hesabını ödəyəcəkdir. O, belə bir qərara gələndən sonra Mariyanın hesabını döşəmənin üstündə atılıb qalmış paltar qalağının içində axtarmağa başladı. O, bu hesabı asrlərdən bəri idi ki, axtarırdı, lakin işin bu yerində birdən-birə qapı açıldı və mehmanxana sahibi - şişman hollandiyalı içəri girdi. Onun üzü qəzəbdən alışıb-yarıldı: o, gur səslə qışqırıb bütün aləmə haray saldı: "Manjetlərin pulunu sizin məşinızdan çıxacağam!" Paltar qalağı dərhal böyük bir dağa çevrildi və Martin də anladı ki, bu manjetlərin pulunu ödəmək üçün min il işləməli olacaqdır. Mehmanxana sahibini öldürməkdən və camaşırxanana yandırmaqdan başqa, özge bir çarə yoxdu. Lakin şişman hollandiyalı onun yaxasından yapışib şillələməyə başladı. Sonra da Martini ütülər düzülmüş masanın, pilatanın, hamarlayıcı dəzgahın, paltaryuyan maşının, paltarsuxanın üstündən atdı. Martin havada elə mayallaq vurdu ki,

dişləri dişinə dəyirdi və başı uğultu ilə dolurdu, bununla belə, hey hollandiyalının gücünə təəccüb edirdi.

Martin bundan sonra yenidən hamarlayıcı dəzgahın qarşısında göründü; bu dəfə dəzgahın o tərəfindən aylıq jurnal nəşirinin saldığı, yuyulub hamarlanmış manjetləri qəbul etməyə başladı, hər bir manjet çəka çevilirdi və Martin də həyəcan dolu bir maraqla onları nəzərdən keçirirdi, lakin cəklər yazılı deyildi. O, milyon-milyon illərdən bəri idi ki, dəzgahın önündə dayanmış və birini də nəzərdən qaçırmamağa çalışaraq, hey çek çıxarırdı. Birdən məhz bu çek onun adına yazılmış oldu, onda nə olsun? Nəhayət, belə bir çek çıxdı. Martin əlləri əsə-əsə çəkdi götürüb işığa tutdu. Çek beşdollarlıq idi. Naşir hamarlayıcı dəzgahın arasında gizlənib, "ha-ha, ha!" eləyə-eləyə qəhqəhə çəkirdi. Martin: "Yaxşı, indi mən səni öldürərəm" - dedi. O, balta gətirmək üçün qonşu otağa keçdi və orada alyazmalarını nişəstələyən Conu gördü. Martin alyazmalarını xilas etməyə çalışaraq baltanı Coya fırlatdı, lakin balta havadan asılıb qaldı. Martin yüyürüb geriye, dəzgahın yanına gəldi və orada qarlı qovğun qopduğunu gördü. Yox, bu, qar deyildi, hər biri azı mindollarlıq saysız-hesabsız cəklər idi. O, cəkləri yığmağa və yüz-yüz dəstələməyə başladı: sonra hər yüz dəstəni səliqə ilə lentlə bağladı.

Birdən Co, Martinin qarşısında göründü. Co dayanıb ütüləri, köynəkləri, alyazmalarını atıb-tuturdu. O, hardan çek dəstələrini götürüb elə zərbə yuxarı atırdı ki, onlar damı deşib fəzalarda yoxa çıxırdı. Martin Conun üstünə cumdu, lakin Co baltanı da dartıb onun əlindən aldı və onu da havaya tozaladı; baltanın dalınca Martinin özünü də yuxarı atdı. Martin damı dalib keçdi və çoxlu alyazmanı tuta bildi, buna görə də yerə yuxılarkən əlində bir yığın alyazma vardı. Lakin Martin yenə yuxarı milləndi və havada ardı-arası kəsilməyən dövrələr vura-vura sürətlə uçdu, bir az aralıda isə bir uşaq: "Villi, gəl mənimlə oyna, bir dəfə də oynal" - deyə bir məhni oxuyurdu.

Balta cəklərdən, nişəstələnmiş köynəklərdən və alyazmalardan yaranmış süd yoluna saplanıb qalmışdı. Martin isə baltanı götürüb yer üzünə qayıtdıqdan sonra dərhal Conu öldürməyi qərara aldı. Lakin o istəsə də, qayıdıb yer üzünə gələ bilmədi. Mariya gecə saat ikidə arakəsmənin arxasından Martinin zarlısını eşidib, onun otağına keçdi, bədəninin hər tərəfinə isti ütülər düzdü, qan çəkmiş gözələrini isə yaş dəsmalla örtüdü.

İYİRMİ ALTINCI FƏSİL

Martin İden ertəsi səhər iş axtarmağa getmədi, huşu başına gələndə, gözələrini açıb otağa boylananda günortadan xeyli keçmişdi. Silvanın qızlarından biri – səkkizyaşlı Meri onun yatağı yanında növbə çəkirdi, Martin huşa gələndə kimi qız qışqıra-qışqıra anasının dalınca üyüyürdü. Mətbəxdə xörək hazırlayan Mariya Martinin yanına gəlirdi. O, qabarlı əlini Martinin od tutub yanan alnına toxundurdu və nəbzini yoxladı. Mariya:

– Yemək yeyəcək? – deyə soruşdu.

Martin başını buladı. Onun hər şeydən daha az yeməyə könlü vardı, odur ki, hətta bir zamanlar aclıq hiss elədiyinə belə təəccüb etdi.

O, zəif bir səslə:

– Mariya, mən xəstəyəm, – dedi. – Mənə nə olub? Bilmirsiniz ki? Mariya:

– Zəkəmdir, – dedi. – İlç gün və siz yaxşı olursunuz. Yaxşısı bu, yeməksiz. Sonra yeyər. Sabah.

Martin azar çəkməyə adət etməmişdi və buna görə də Mariya ilə qızı otaqdan çıxandan sonra paltarını geyinməyə çalışdı. Onun gözələri elə bərk ağrıyırdı ki, göz qapaqlarını tez-tez yummalı olurdu. O, bütün iradəsini toplayıb güc-bələ ilə çarpayıdan durdu və masanın arxasında oturdu, lakin bu əsnada tamam təqətdən düşdü, başını masanın üstünə qoydu və uzun müddət qalxıb bilmədi. O, yarı saatdan sonra birtəhər yenidən qalxıb yatağına girdi, gözələrini yumaraq və öz xəstə duyğularını müəyyənləşdirməyə çalışaraq, sakit, hərəkətsiz uzanıb qaldı. Mariya bir neçə dəfə onun otağına gəlir və alnına soyuq kompres qoyurdu. O, ağıllı bir qərara gəlmişdi, onu söhbətə tutmağa, boş sözlərlə onun zəhləsini tökməyə çalışmırdı. Qəlbi minnətdarlıq hissi ilə dolmuş Martin mızıldandı:

– Mariya, sizin süd ferma, yaxşı süd ferma olacaq.

Sonra o artıq keçmişdə qalmış dünənkini günün xatırladı. Ona elə gəlirdi ki, "Transkontinental aylıq" jurnalından kağız aldığı vaxtdan bəri yanılıb doğru yol seçmədiyini, bu işə son qoymağa qərar verdiyini anladığı və həyat kitabının səhifəsini çevirdiyi vaxtdan bəri tam bir əsr keçmişdir. O, girişini həddindən artıq tarım çəkmiş və

buna görə də axırda giriş partlayıb qırılmışdı. Əgər o, bu qədər aclıq çəkib, məhrumiyyətlərə dözüb özünü əldən salmasaydı, xəstəlik onu üstələyib yuxa bilməzdi. Orqanizminə girmiş mikroba mübarizəyə Martinin gücü çatmamışdı. Buna görə də İndi yatağa uzanıb ayağa dura bilmir.

O öz-özündən: "Bir halda ki, həyatımın bahasına başa gəlir, bir kitabxana kitab yazsaydım belə, bunun bir mənası olardı mı? – deyə soruşdu. – Yox, bu, mənim işim deyil. Cəhənnəm olsun ədəbiyyat! Mənim alıma yazılıb ki, kontrol dəftərləri bağlayım, hər ay maaş alım və kiçik bir evdə Ruffa birgə yaşayım".

Martin iki gündən sonra bir tika çörəklə bir yumurta yedi və üstündən də bir fincan çay içib, xəstəliyi müddətində alınmış məktubları gətirməyi xahiş etdi. Lakin onun gözələri hələ də ağrıdığından oxumaq çatırdı.

O:

– Mariya, kağızları oxuyun, qulaq asım, – dedi. – İri, qalın zərfləri açmayın. Onları masanın altına atın. Kiçik zərflərdəki kağızları oxuyun.

Mariya cavabında:

– Bilməz – dedi. – Tereza bildi. O, məktəbə gedir.

Doqquz yaşlı Tereza Silva konvertləri açdı və oxumağa başladı. Martin yazı makinasını işlətmək kirasını vermək haqqında təkidlə edilən tələbatı dəlgin-dəlgin dinləyirdi; bu zaman onun başında iş axtarıb tapmaq fikri dolayırdı. Qəfildən aşağıdakı sözlər onun qulağına çatdı:

– "Hekayənin nəşri ixtiyarını yalnız biza verməklə sizə qırx dollar təklif edirik. – Tereza höcələyə-höcələyə oxuyurdu. – Bu şərtlə ki, siz təklif etdiyimiz ixtisarlara və dəyişikliklərə razılaşsınız..."

Martin qışqıraraq:

– Bu, haradandır, hansı jurnaldandır? – deyə soruşdu. – Kağızı bəri ver.

O, gözələrinin ağrısını dərhal unuddu və kağızı böyük maraqla oxumağa girişdi. Təzə başlayanda yazdığı "qorxulu" hekayələrlə biri olan "Burulğan" hekayəsinə görə "Ağ siçan" redaksiyası ona qırx dollar təklif edirdi. Martin kağızı bir neçə dəfə oxudu. Redaktor düzünə və açıqdan-açıq ona yazırdı ki, hekayənin qayəsi çox dürüst işlənilib açılmamışdır, lakin orijinal olduğundan həmin qayədən

xoşu gəlir və buna görə də hekayəni çap etmək istəyirlər. Müəllif "Burulğan"ın üçdə birini ixtisar etməyə icazə versə, dərhal ona qırx-dollarlıq çek göndəriləcəkdir.

Martin qələmini götürüb redaktora yazdı ki, hekayənin lap dörd-də üçünü də ixtisar etməyə icazə verir, lakin çeki mümkün qədər tez göndərin.

Tereza yüyürüb məktubu qutuya salmağa getdi, Martin isə arxasını yastığa söykəyərək fikrə daldı. Deməli, bu, hər halda, yalan deyil. "Ağ siçan" əlyazması qəbul edilən kimi haqqını verməyə hazırdır. "Burulğan"da üç min söz vardı. Üçdə birini atsan, iki min söz qalır. Elə düz bir sözlə iki sent əyləyir. Əlyazması qəbul edildikdən sonra pulu verilir və bir sözlə də iki sent – deməli, qəzetlər doğru yazmışlar, mən isə "Ağ siçan"ı üçüncüdərcəli kiçik bir jurnal hesab edirdim. Deməli, mənim jurnallar haqqında heç bir təsəvvürüm yox imiş. Mən "Transkontinental aylığı" jurnalını birincüdərcəli jurnal hesab edirdim. Halbuki onun redaksiyası hər on sözlə bir sent verir! Mən "Ağ siçan"ı etina göstərmirdim, halbuki onun redaksiyası iyirmi dəfə artıq pul verir və həm də əsərin çapdan çıxmasını gözləmir!

Bircə şey aydındı: yaxşı olandan sonra daha mənim iş dalınca ora-bura qaçmağa ehtiyacım olmayacaq. Başında "Burulğan"dan heç də pis olmayan düz yüz hekayə yatır, hərəsinin də qiymətini qırx dollardan götürsək, hər cür qulluğun verəcəyi qazancdan daha çox qazanaram. Mən bu vuruşmada ududuğumu zənn etdiyim bir anda qalib gəldim. Mənim seçdiyim sənət üçünü doğrultmuşdur. Yollar üzümə açıqdır. "Ağ siçan"dan sonra mənim yazılarını çap etmək istəyən jurnalların sayı getdikcə hey artacaqdır. İndi daha "qazanc gətirən" xırda-para yazılar yazmaqdan vaz keçmək olar. Onsuz da, bu cür yazılar mənə bir dollar da xeyir verməyəcək. Mən iş görəcəyəm, əsl iş. Könlümdə ən qiymətli nə varsa, hamısını bu işə sərf edəcəyəm. Martin istəyirdi ki, indi Ruf burada, yanında olsun və onun sevincinə şərik çıxsın. Birdən yorğan-döşəyinə səpələnmiş kağızlar içərisindən Rufun bir məktubunu tapdı. Ruf Martini mehribancasına danlıyırdı ki, gəlib görünməyib, bir neçə gündür ki, ondan xəbər-əfər yoxdur.

Martin bu məktubu dönə-dönə vəcdlə oxuyur, qızın xəttini göz-dən keçirir, onun hər hərfinə məhəbbətlə baxır, qızın izmasını nəvə-zişlə öpürdü.

Bu məktuba cavab olaraq, Martin Rufa açıqca yazdı ki, özünün yeganə yaxşı kostyumunu girov qoyduğundan onlara gələ bilmirdi. O, qıza xəstələndiyini xəbər verdi, yazdı ki, daha xəstəliyi, demək olar, keçib-gedib; iki həftədən sonra (Nyu-Yorkdan pul çeki almaq üçün bas olan bir vaxt) kostyumunu geri götürəcəyini və elə həmin gün onun yanına gələcəyini də əlavə etdi.

Lakin Ruf iki həftə gözləmək fikrində deyildi. Axı onun sevgilisi xəstələnməmişdi. Qız elə ertəsi gün Arturla birlikdə faytona minib onun yanına gəldi. Bu gəliş Silvanın çolma-çocuğunun və ətrafda yaşayan bütün uşaqların böyük sevincinə, Mariyanın isə tam dəhşətinə səbəb oldu. Mariya qeyri-adi qonaqları araya almış uşaqları şillələdi və sözləri yamanca təhrif edə-eda, pinti geyiminə görə üzr istəməyə başladı. Mariyanın əllərində sabun köpüyü quruyub qalmışdı, döşlük kimi təxdiği yaş kiş isə qonaqlara onu nə kimi bir işdən ayırdıqlarını aydınca göstərirdi. Onun kirayəsinini soruşan bu geyimli-kecimli cavan adamların faytonda gəlməsi Mariyanı o qədər sarsıtmışdı ki, hətta onları öz xırdaca qonaq otağına dəvət etmək belə ağılına gəlməmişdi. Martinin otağına getmək üçün qonaqlar qalaq-qalaq paltar yuyulduğundan buğla dolmuş isti mətbəxdən keçməli oldular. Mariya həyəcanlandığından otaq qapısı ilə dolabın kiçik qapısını örtməkdən ibarət olan mürəkkəb əməliyyatı heç bir vəchlə icra edə bilmirdi və buna görə də xəstənin otağına bulud-bulud buxar, sabun suyunun və çirkli paltarın iyi dolurdu.

Ruf zirək tərəpənib, sağa, sonra sola, daha sonra yenə sağa döndü və Martinin masası ilə çarpayısı arasındakı dar kanaldan keçdi. Artur lazımcına ehtiyatlı tərəpənmediyindən mətbəxə çevrilmiş küncdəki küpələrə və tavalara illiş gurultu qopartdı. Bir də ki Artur otaqda çox qalmadı. Yeganə stulda Ruf oturdu, qardaşı isə öz vəzifəsini yerinə yetirilməsi hesab etdiyindən artırmaya qıxdı; burada Arturun şəxsiyyətinə böyük maraq göstərən Silvanın çoxlu çolma-çocuğu dərhal cavan oğlanı araya aldı. Məhəllənin bütün uşaqları faytonun dövrəsinə toplaşmışdı, onlar nə isə dəhşətli, müsibətli bir hadisə baş verəcəyini gözləyirdilər. Bu yerlərə faytonlar yalnız toy, ya dəfn mərasimi günlərində gəlirdi, lakin indi nə bir kəs evlənmişdi, nə də vəfat etmişdi – deməli, nə isə qeyri-adi bir hadisə baş verməliydi ki, buna da baxmağa dəyər.

Martin bütün bu günlər Rufu görmək arzusu ilə alışıb-yanırdı. Aşağı bir qəblə sevən Martinin rəğbətə, həm də adica rəğbətə deyil,

dərindən və həssaslıqla başa düşülməyə hamıdan çox ehtiyacı vardı, lakin o, hələ bilmirdi ki, Rufun rəğbəti onun, Martin İdenin arzularını anlamağa əsaslanmır, yalnız qızın təbiətindən, bir qədər sentimental incəliyindən irəliləyir. Nə qədər ki Martin Rufun əlindən tutub onunla danışdı, qız da məhəbbət ehtirası ilə yanaraq nəvazişlə oğlanın əlini sıxdı və yaşlı gözlərlə onun anqlamış üzünə baxaraq düşündürdü ki, sevgilisi nə qədər bədbəxt, yalnız və kimsəsizdir!

Martin Rufa "Transkontinental aylıq" jurnalından məktub aldıqdan sonra dərindən dəli olma dərəcəsinə gəldiyini və "Ağ siçan"dan təklif alıb nə qədər sevindiyini danışdıqda Ruf buna biganə qaldı. Qız oğlanın dediyi sözləri eşidir və bunların mənasını başa düşürdü, lakin nə onun sevincinə, nə də müsibətinə şərik çıxırdı. Qız öz fikrinə sadiq qalmışdı. Onu hekayələr, jurnallar və redaktorlar çox az maraqlandırır. Ruf yalnız bir şeyi düşündürdü: biz nə vaxt Martinlə evlənə bilərik. Doğrudur, Ruf özü Martinə "işə düzəlməyə" məcbur etmək arzusunun analıq instinktindən doğduğunu anlamadığı kimi, bunu da anlamırdı. Əlbəttə, bunu açıb düz Rufun üzünə desəydilər, qız, birincisi, part olardı, ikincisi, hiddətlənərdi və inandırmağa çalışdı ki, məqsədi yalnız sevdii adamın səadəti qayğısına qalmaqdır. Lakin məsələnin bu və ya başqa cür olduğundan əslilə olmayaraq, seçdiyi həyat yolunda qazandığı ilk müvəffəqiyyətdən həyəcanlanmış Martin qəlbini Rufa açıb danışdıqca qız qulaq asır və heç nə eşitməyərək gördüklərindən sarsılıb boylanır, ətrafına baxırdı.

Ruf ilk dəfə idi ki, yoxsulluqla üz-üzə gəlirdi. Qıza həmişə elə gəlirdi ki, məhəbbətlə acliğin qaynayıb qarşmasından çox romantik bir vəhdət yaranır, lakin bu romantikanın həyatda necə olduğunu əslə təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Hər halda, qız belə bir lövhənin şahidi olacağını ehtimal etmirdi. Mətbəxdən otağa dolan çirkli paltar qoxusu onun ürəyini bulandırır. Ruf düşündü ki, əgər bu qoxu qadın tez-tez paltar yuyursa, yaqın, bu qoxu Martinin bütün ətinə-qanına hopmuşdur. Yoxsulluq yoluxucudur. Rufa elə görünməyə başlayırdı ki, Martin də ətrafındakı mühitin çirkəbinə bulaşmışdır. Oğlanın tük basmış uzü (Ruf Martinin üzünü birinci dəfə idi ki, qırxılmamış görürdü) qızda ikrah hissi doğururdu. Martinin çənəsini və yanaqlarını basmış cod tükdən sifəti Silvanın bütün xarabası kimi, eynilə tutqun və iyrənc görünürdü; bunlar isə oğlanın simasında Rufun xoşlamadığı heyvani qüvvə ifadəsini bir daha qabarıq

şəkildə nəzərə çarpırdı. Bədbəxtlikdən, gərək elə indi Martinin iki hekayəsini çapa qəbul edəydilər! İndi o, öz ağılsız planlarına daha çox inanacaqdır. Halbuki aradan bir az da keçsəydi, Martin təslim olar və qulluğa girərdi. İndisə Martin ac qalmaqla və bu dəhşətli evdə yaşamaqla davam edərək, öz yazı-pozusuna daha böyük bir sayla girişəcəkdir. Ruf birdən:

– Bu, nə iyidir? – deyə soruşdu.

Oğlan cavab verərək:

– Yaqın, paltar iyidir, – dedi. – Mariya paltar yuyur. Mən bu iyə daha alışımam.

– Yox, yox. Bu, nə isə qalıb çürümüş bir şeyin iyrənc iyidir.

Martin cavab vermədən əvvəl havanı iylədi. Sonra dilləndi:

– Mən bütün iyrəndən başqa özəgə bir şey hiss etmərəm.

– Elədir ki, var, nə iyrəncdir! Nə üçün belə çox papiros çəkirsiniz, Martin?

– Özüm də bilmərəm. Qəlbim intizardan sıxılanda mən də çox çəkməyə başlayıram. Ümumiyyətlə, bu, mənim köhnə adətimdir. Mən hələ uşaqlıqdan çəkməyə başlamışam.

Ruf tənə ilə:

– Yaxşı adət deyil, – dedi. – Burada heç nəfəs almaq olmur.

– Bunun təqsiri məndə deyil, tütündədir. Mən ən ucuz bütün çəkirəm. Bir səbir eləyin, qırxdollarlıq çek əlimə gələn kimi elə bütün alacağam ki, mələklərin yanında belə çəkmək mümkün olsun. Axı işim heç də pis getmir! Üç günün içində iki əlyazmam qəbul olunub! Bu qırx beş dollarla mən, demək olar ki, bütün borclarımı verib qurtararam.

Ruf:

– İki il çəkdiyiniz zəhmətin haqqı elə bumudur? – deyə soruşdu: – Yox, çoxu birhaftəlik zəhmətimin. Xahiş edirəm, zəhmət çəkin, masanın küncündəki o bozcildli kitabçanı mənə verin.

Martin kitabını açıb tələsik vərəqləməyə başladı.

– Hə, tamamilə doğrudur. Mən "Zəng səsi" nə dörd gün, "Burulğan" a iki gün sərf etmişəm. Bir həftə içində qırx beş dollar qazanmışam. Bu, ayda yüz səksən dollara çıxır! Mən harada belə bir maaş ala bilərdim? Halbuki bu hələ başlanğıcdır. Sizin hayatınızı lazımcına bəzəmək üçün mənə min dollar da çatmazdı. Beş yüz dollar maaş məni qətiyyənlə qane edə bilməzdi. Lakin başlanğıc üçün qırx beş

dollar da yaxşıdır. Qoyun birca yola çıxım. Ona lokomotivimin bütün borularından necə tüstü çıxacağını görürsünüz.

Bu ifadə Rufa əvvəlki söhbəti xatırlatdı. Qız:

– Siz elə indi də həddindən çox çəkirsiz, – dedi. – Məsələ tütünün keyfiyyətində deyil. Papiros çəkmək, sizin nə çəkdiyinizdən asılı olmayaraq, özlüyündə pis adətdir. Siz, lap elə bil, səyyar tüstü borusu, ya da ki püskürən vulkansınız. Bu, dəhşətdir! Əziz Martin, axı siz bilirsiniz ki, bu, dəhşətdir!

Rufun baxışları məhəbbət və nəvaziş saçırdı. Martin isə onun saf mavi gözələrinə, zərif üzünə baxaraq, yenə də əvvəllər olduğu kimi, hiss etdi ki, qıza layiq deyil.

Qız pıçılıyla:

– Mən istəyirəm ki, siz papirosu tərgidəsiniz. – dedi. – Mənim xatirəmə tərgidin.

Martin:

– Yaxşı, – deyə səsləndi. – Mən papirosu tərgidəcəyəm! Mənim istəklim, mənim əzizim, sizin bütün arzularınıza əməl edəcəyəm!

Birdən Rufun varlığını daha böyük arzular qapladı. Qız Martinin necə asanlıqla və itaətlə güzəştə getdiyini görüb fikirləşdi ki, indicə ondan yazı-pozunu atmağı tələb etsə, oğlan yenə onun sözündən çıxmaz. Lakin sözü ağzında qaldı. O, bu sözləri deyə bilmədi. Cəsarəti çatmadı. Bunun əvəzinə, daha da əyildi və başını onun sinəsinə qoyaraq pıçıldadı:

– Martin, əzizim, axı mən bunu özüm üçün yox, sizin xeyrinizə deyirəm. Yəqin ki, papiros çəkmək sizə ziyandır, bir də ki qul olmaq, hətta adət qulu olmaq yaxşı iş deyil.

Oğlan gülümsəyərək:

– Mən sizin qulunuz olacağam, – dedi.

– Belə halda, mənı buyurmağa başlayacağam.

Ruf hiyləgərcəsinə Martina baxdı, indi öz əsas arzusunu ona demədiyinə lap ürəkdən təəssüf edirdi.

– Siz əlahəzrətə itaət etməyə hazıram.

– Yaxşı. Mənim sizə ilk tapşığımı budur ki, hər gün üzünüzü qırmağı unutmayın. Baxın, mənim yanağımı necə cızmışınız.

Beləliklə, hər şey nəvaziş və deyib-gülməklə qurtardı. Lakin qız bəzi şeylərə nail oldu, bir dəfədə isə daha çox şey əldə etmək ümidinə düşmək olmazdı. Ruf Martinı papirosdan əl çəkməyə məcbur

etdiyinə görə xalis qadınayağı fəxr edirdi. Gələndə çalışacaq ki, onu qulluğa girmək üçün yola gətirsin: axı Martin söz verib ki, qızın bütün arzularına əməl edəcək.

Ruf ayağa qalxıb, otağa baxmağa başladı. O, paltar zivələrindən asılmış kağız parçalarındakı qeydlərə diqqət verdi, velosipedin asıldığı əsrarəngiz qurğu ilə tanış oldu, masanın altında bir qalaq alyazma görüb kədərlandı; nə qədər vaxt əbəs yerə sərf olunmuşdur! Ruf pilotaya heyran oldu, ancaq ərzaq rəflərinə baxıb kədərlandı, hamısı boş idi.

Qız şəfqətlə:

– Sizin burada yeməyə heç bir şeyiniz qalmayıb, – dedi. – Ah, yazıq, yaqın, siz ac qalırırsınız.

Martin yalan sataraq:

– Mən ərzağı Mariyaqildə saxlayıram, – dedi. – Ora daha münasibdir. Qorxmayın, mən ac qalmıram. Bir bura baxın!

Ruf ona yanaşdı. Qolunu necə qatladığını, köynəyin altından onun dəmir kimi möhkəm əzələlərinin necə qabardığını gördü. Bu, qızda ikrah hissi doğurdu. Martin onun duyğularını tapdayıb təhqir etmişdi. Lakin Rufun qəlbi, qanı, varlığının hər bir teli bu güclü əzələlərə doğru can atırdı və qız özünü anlaşılmaz, tanış bir qüvvənin ixtiyarına verərək, Martindən aralanmaq əvəzinə, ona doğru əyildi. Onda Martin qızı qucaqlayıb bağrına basdı. Rufun yalnız həyatın zahiri təzahürlərini kəsdirən ağıl hiddətlənlər və qəzəbə gəlirdi, əksinə, qəlbi, həyatın özü ilə təmasda bulunmuş qadın qəlbi qalibiyyətlə şadlıq edirdi. Belə anlarda Ruf, Martina olan məhəbbətinin bütün qüdrətini anlamağa başlayırdı, çünki oğlanın güclü qolları onun belinə sarılanda, yenilməz, coşqun bir ehtiras onu ağrıyınca sıxdıqda səadətədən qızın başı hərılanmaya başlayırdı. Belə anlarda qız hər şeyə – əsas adətlərin pozulmasına, ideallara xəyanətə, hətta dinməzşöyləməz ata-anasına itaət etməməsinə haqq qazandırır. Qızın ata-anası istəmirdi ki, o, bu adama əra getsin. Rufun Martina olan məhəbbəti onlara nə isə ayıb bir şey kimi görünürdü. Qız Martindən uzaq olanda, yenidən soyuqqanlı və düşüncəli Rufa çevrildikdə, bu məhəbbət, bəzən qızın özünə də ayıb gəlirdi. Lakin oğlan yanında olanda qız onu sevirdi; doğrudur, bu məhəbbət ara-sıra kədərli dolu olurdu, lakin, hər halda, bu, amirənə və yenilməz bir məhəbbətdi.

Martin:

– Bu qrip boş şeydir, – dedi. – Doğrudur, bir balaca başım ağrı-yır və titrədirəm, lakin qara qızdırmaya nisbətən bu lap boş şeydir.

Ruf Martinin quçağında duyduğu xoş xumarlanma hissini daha da uzatmağa çalışaraq, dalğın-dalğın soruşdu:

– Siz məgər qaraqızdırmadan yatmısınız?

Qız Martinin verdiyi cavablara, demək olar ki, qulaq asmırdı, lakin birdən bir cümlə onun diqqətini cəlb etdi. Martin xətrəli ki, Havay adalarından birində cüzamlıların gizli koloniyasında qaraqızdırmadan yatmışdır.

Ruf:

– Bəs siz ora necə gedib çıxmışdınız? – deyə soruşdu. Martinin özünə bu cür şahənə biganəliyinə qız bir cinayət kimi baxırdı.

Martin cavab verib:

– Təsədüfən, – dedi. – Heç bir cüzamli mənim ağılıma da gəl-mirdi. Mən bir dəfə gəmidən qaçdım, üzüb sahilə çıxdım və özümə arxayın, təhlükəsiz bir sığınacaq tapmaq üçün baş alıb adanın içəri-lərinə getdim. Üç gün quava meyvəsi, cır alma və banan, ümumi-yətlə, cəngəlliklərdə bitən bütün şeylərdən yeyib dolandım. Dör-düncü gün qabağıma bir ciğir çıxdı. Bu ciğir dağa aparıb çıxarırdı, ciğirdə təzə ayaq izləri vardı, ciğir bir yerdə dağın bıçaq tiyəsi kimi iti yalından keçirdi. Burada ciğirnin eni çoxu üç fut olardı, hər iki tərəfində isə bir neçə yüz fut dərinliyi olan uçurumlar qaralırdı. Yaxşı silahlanmış bir adam burada yüzminnəfərlik bir ordunun hücumu-nun qabağını ala bilirdi. Bura adanın püsürmüş olduğu daş-kəsəklə dolu kiçik bir vadiyə gəlib çıxdım. Burada meyvə ağac-ları bitmişdi və yeddi-səkkiz qamış koma vardı. Buranın sakinlərini gören kimi haraya gəlib çıxdığımı başa düşdüm. Bunun üçün birca şey kifayətli.

Ruf Dezdemonə kimi, ürkək-ürkək, lakin sehlənmiş tək:

– Bəs siz nə eladiniz? – deyə soruşdu.

– Axı mən neyləyə bilərdim? Başdan-ayağa kimi cüzamın yeyib dağıtdığı balaca, rəhmli bir qoca onların başçısı idi. Buranı tam səlahiyyətli bir kral kimi idarə edirdi. Bu vadini o kəşf etmiş və bura-da koloniya salmışdı; təbii ki, bu, qeyri-qanuni bir işdi. Lakin onların tüfəngləri və patronları vardı; bir də onu deyim ki, kanakların hamısı dedikcə sərrast atır. Qaban və vəhşi pişikləri ovlamağa alışmışlar.

Deməli, qaçıb aradan çıxmaq fikrinə düşmək əbədi. Martin idən qalib burada üç ay yaşamağa məcbur oldu.

– Yaxşı, bəs siz oradan necə canınızı qurtardınız?

– Yan çinli, yarı havayalı bir cənabın qız olmasaydı, mən indi də orada idim. Bu yazıq qız çox gözəl, həm də savadlı idi. Anasının Qonolu-luda azı birmilyonluq mal-dövləti vardı. Axırda mənə elə bu qız belə-dən qurtardı. Bilirsiniz, onun anası koloniyayı saxlamağa pul verirdi; deməli, qız cəzalandırılacağından qorxmurdu. Lakin qız mənə and içdirdi ki, sığınacağın yerini heç kəsə açmayım. Mən də andıma sadıq qaldım. Mən indi ilk dəfədir ki, bundan söhbət salıram. O zaman yazıq qızda cüzamın ancaq ilk nişanələri görünməyə başlamışdı; sağ əlinin barmaqları qıc olmuş və dırsəkdan yuxarı kiçik bir ləkə görünürdü. Vəssalam. Daha heç nə. Yəqin, indi o ölmüşdür.

– Bəs siz qorxmurdunuz? Həm də nə böyük səadətlik ki, siz bu dəhşətli xəstəliyə tutulmamışsınız!

Martin etiraf etdi:

– Mən əvvəllər yamanca özümü itirmişdim, qorxurdum. Lakin sonradan aldışdım. Bir də ki mənim bu bədbəxt qıza çox yazığım gəlirdi və buna görə də qorxub çəkinmək lazım gəldiyini yaddan çıxar-ırdım. O, qəlbən də, ruhan da çox qaşəngdi, xəstəlik ona hələ lap təzəcə toxunmuşdu. Qız özü də bilirdi ki, daha heç bir zaman insan üzü görməməyə, ibtidai vəhşi ömrü sürməyə və yavaş-yavaş diqqətsiz çürüyüb tökülməyə məhkum olunmuşdur. Cüzam xəstəliyinin nə qədər müdhiş olduğunu siz təsəvvürünüza belə gətirə bilməmişiz.

– Yazıq qız! – deyə Ruf piçildadi. – Lakin buna baxmayaraq, onun sizdən belə asanlıqla əl çəkməsi qəribədir.

Martin Rufun sözünü başa düşməyərək:

– Niyə qəribədir? – deyə soruşdu.

Ruf eynilə yavaş bir səslə sözünə davam edərək:

– Lap ona görə ki, yaqin, o, sizi sevirmiş, – dedi. – Hə, düzünü deyin, sevirdim?

Camaşırxanada işləməkdən və təki-dünya həyat sürməkdən, son zamanlarda isə ac qalmaqdən və xəstəlikdən Martinin üzünün günəş altında yanmış qarası çoxdan getmişdi, o soluxub ağappaq olmuş-du. İndi bu solğunluq arxasından onun üzündə yavaş-yavaş bir qızartı görünməyə başladı. O, ağızını açib danışmaq istəyirdi ki, Ruf onun sözünü kəsərək, gülə-gülə ucadan dedi:

– Lütfən susun, cavab verməyin! Buna lüzum yoxdur!

Lakin Martinə elə gəldi ki, Rufun gülüşündə nəsa bir kəskinlik var, gözələrində isə soyuq bir parıltı yanıb-söndü. Bu vaxt Martin bir dəfə Sakit okeanın şimal hissəsində düşdüyü fırtınanı xatırladı. Soyuq ay işığında şölə saçan, müdhiş, sahə qalxan dalgaların mən-zərəsi biranlıqə gözləri önündə canlandı. Bundan sonra cüzamlılar koloniyasındakı qız gözünün qabağına gəldi və o düşündü: "Qız məhz ona görə mənim qaçmağıma imkan vermişdi ki, mənı sevirdi".

Martin elə beləcə:

– O, nəcib bir qızıdı, – dedi. – O, mənim həyatımı xilas etdi.

Sanki, bununla da, məsələ qurtardı, lakin Martin birdən boğuq bir hıçqırtı eşitdi və gördü ki, Ruf arxasını ona çevirib pəncərəyə baxır. Ruf dönüb Martinin gözələrinin içinə yenidən baxanda isə daha qızın üzündə dəniz fırtınasını xatırladan heç nə görmədi.

Ruf yazıq-yazıq gileyilənərək:

– Mən elə səfəham ki, – dedi. – Lakin mən özümə heç bacara bilmirəm. Martin, mən sizi elə sevirəm, elə sevirəm ki! Bəlkə, mən yavaş-yavaş alışıdım, lakin indi istər-istəməz sizi keçmişin bütün kabuslarına qışqanıram. Sizin keçmişiniz isə ağzına kimi kabuslarla doludur! – Ruf Martinin etiraz etməsinə imkan verməyərək, tələsik sözlünə davam etdi: – Bəli, bəli, başqa cür ola da bilməzdi! Yaxşı, artıq Artur mənə işarə vurur. Yazıq gözləməkdən təngə gəlib. Əlvida, mənim əzizim. – Ruf qapıya çatarkən: – Papirosu tərgitməyə kömək edən nə isə bir təz dərmanı var, – dedi. – Sizə göndərəm. – Ruf dalınca qapını örtüdü və sonra yenidən bir balaca aralaydı: – Sevirəm, sevirəm, – deyə piçıldadı və yalnız bundan sonra çıxıb gətdi.

Mariya Rufu hörmətlə faytona qədər ötürdü, yolda qızın kostyumu-nun bütün incəliklərini görməyə çalışdı (Mariya ömründə heç bu cür biçimdə paltar görmədiyindən kostyum ona son dərəcə qəşəng görünürdü). Fayton döngəni burulub gözədən itincəyə qədər bir dəstə uşaq mayus-mayus onun dalınca baxdı, çünki onların ümidi boşa çıxmışdı. Bundan sonra məhəllədə bütün diqqət Mariyaya verildi. O, dərhal məhəllənin ən hörmətli adamına çevrildi. Lakin elə onun öz yetimçələrindən hansısa adlı-sanlı qonaqların heç də Mariyanın yanına yox, onun kirayəsinin yanına gəldiklərini bildirib, bununla da, işləri korladı. Bundan sonra Mariya yenə də bir heçə çevrildi,

avəzində isə, Martin bütün qonşular tərəfindən öz şəxsiyyətinə hə-dindən artıq ehtiram göstərilirdiyini sezməyə başladı.

O, Mariyanın gözələrində hədsiz dərəcədə yüksəldi; dükənçi də bu qəşəng karetni görsəydi, heç şübhəsiz ki, Martinə bir də üç dol-lar saksənbeşsentlik nisyə ərzəq verərdi.

İYİRMİ YEDDİNCİ FƏSİL

Martinin bəxt ulduzu doğdu. Elə Ruf gələn günün ertəsi üç trio-leta¹ görə Nyu-Yorkda çıxan bir bulvar jurnalından üçdollarlıq çek aldı. Daha iki gündən sonra bir Çikaqo qəzeti onun "Dəfinə axta-ranlar"ını qəbul etdi, əsər çapdan çıxandan sonra on dollar göndər-məyə vəd verdi. Əsərinə ucuz qiymətləndirərsələr də, bu, fərahlı hadisə idi, axı bu, Martinin ilk əsəri, onu təlatümə gətirən fikirləri kağız üzərində ifadə etmək yollarında ilk təşəbbüsü idi. Martinin bəxti gətirmişdi – bütün bu nailiyyətlərə, üstəlik olaraq, "Gənclik və kamil-lik" adlı aylıq jurnal onun gənclər üçün macərə səpkisində yazdığı povesti qəbul etdi. Düzdür, povest iyirmi bir min sözədən ibarət oldu-ğuna baxmayaraq, ona cəmi on altı dollar (bələliklə, min sözə, təqribən, beş sent düşürdü) təklif etdilər, onu da əsər çap olunandan sonra verməyi şərt kəsdi, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu, ədəbiyyat yollarında Martinin ikinci təşəbbüsü idi və povestdə nə qədər nəqsan olduğunu indi o özü çox gözəl görürdü.

Bununla belə, Martinin hətta lap ilk əsərlərində də miyanəlik əla-mətləri yoxdu. Bu əsərlərdə, hər şeydən əvvəl, aşib-ədən bir qüvvə – toplardan sarçələrə atəş açmağa hazır olan yeni yazmağa başla-mış bir gəncin həddü bilməyən bir qüvvəsi vardı. Martin ilk əsərləri-ni, ucuz da olsa, sata bildiyinə sevinirdi. O, bu əsərlərin əsl qiymətini bilirdi və onu bilmək üçün Martinə çox da uzun bir vaxt sərf etmək lazım gəlmədi. Martin bütün ümidini özünün son əsərlərinə bağla-yırdı. O, jurnallarda çıxan hekayə və povestlərin müəlliflərindən daha böyük bir sima olmaq istəyirdi. Martin əsl sənətkarın əlində olan üsullarla silahlanmağa çalışırdı. Lakin o, öz qüvvəsini bihədə yerə sərf etmək istəməirdi. Əksinə, o, öz qüvvəsini cilovlamağı öyrənərək,

¹ Triolet – sökkizmisrəli şeir

daha böyük qüvvə toplamağa çalışırdı. Martinin realizmə olan məhəbbəti də soyumamışdı. O, özünün bütün əsərlərində realizmi təxayyülün yaratdığı uydurma və gözəlliklərlə əlaqələndirməyə çalışırdı. O, insana, insanın arzularına inam əslamış çoxşün bir realizm yaratmaq istəyirdi. O, həyatı, çılgın ruhun bütün axtarışları ilə birlikdə, olduğu kimi göstərmək arzusunda idi.

Martin kitabları oxuduqca öyrəndi ki, iki ədəbi məktəb vardır. Bu məktəblərdən biri insani nə isə bir ilahi kimi təsvir edir, onun bəşəri təbiətini qətiyyənlə nəzərə almırdı. O biri isə, əksinə, insana yırtıcı bir heyvan kimi baxır, insanın mənəvi irəliləyişini və böyük imkanlarını görmək istəyirdi. Martin nə bu, nə də o biri məktəbin göstərişlərinə şərik deyildi. Onları həddindən artıq birtərəfli hesab edirdi. Onun fikrinə, həqiqət harada isə bunların ortasında idi və "ilahi" məktəb bu həqiqətdən nə qədər uzaq olsa da, heyvanın qəbahlığına arxalanan "yırtıcı heyvan" məktəbi ondan yaxın deyildi.

Bir zamanlar Rufun həyatına səbəb olmayan "Macərə" hekayəsində Martin öz bədii həqiqət idealını həyata keçirməyə çalışmış, "Allah və yırtıcı heyvan" məqaləsində isə bu məsələ haqqında öz nəzəri baxışlarını şərh etmişdi.

Lakin Martinin ən yaxşı hesab etdiyi "Macərə" və digər hekayələr redaksiya-redaksiya gəzməkdə davam edirdi, o, özünün ilk yazılmasına isə heç bir əhəmiyyət vermir və yalnız onlardan aldığı qonorara sevinirdi. Martin "qorxulu" hekayələr haqqında çox da yüksək fikirdə deyildi; halbuki onlardan ikisini jurnallar təzəcə qəbul etmişdi. Həmin hekayələr xalis uydurma əsasında yazılmışdı, Martin bu uydurmaya zahirən real bir görkəm vermişdi ki, hekayələrin də gücü elə bunda idi. Martin mənasız və ağlagalmayan bir şeyi həqiqətbənzər şəkildə təsvir etməyi bir fındıq sayırdı, vəssalam. Bu cür əsərlərin əsl böyük ədəbiyyata heç bir daxil yoxdu. Onların bədii ifadə gücü böyük ola bilərdi, lakin Martin həyat həqiqətinə uyğun gəlməyən bədii ifadə gücü haqqında yüksək fikirdə deyildi. Fındığın mahiyyəti isə saxta uydurmaya canlı həyat donu geydirməkdə idi, Martin də yarım düyün "qorxulu" hekayə yazarkən bu üsuldən istifadə etmişdi. Həmin "qorxulu" hekayələri isə "Macərə", "Sevinc", "Qazan" və "Həyat şərabı" əsərləri səviyyəsinə yüksəlməzdən əvvəl yazmışdı.

Martin "Ağ siçan"dan çek alanadək triqletlərdən qazandığı üç dollarla birtəhər dolana bilərdi. O, üçdollarlıq çek hər şeyə şübhə

ilə yanaşan portuqaliyalıdan xırdaladı, borcunun hesabına ona bir dollar verdi və qalan iki dolları isə çorəki ilə tərəvəzinin arasında bölüşdürdü. Martin hələ o qədər də varlı deyildi ki, at yesin və buna görə də bir qarın ac, bir qarın tox dolanırdı; elə bu zaman "Ağ siçan" redaksiyasından çoxdan gözlədiyi çek birdən-birə gəlib çıxdı. Martin nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi. O, ömründə bir dəfə də olsun, xüsusən də pul məsələləriylə əlaqədar olaraq, banka getməmişdi. Odu ki, nəyin bahasına olursa olsun, Okləndin böyük banklarından birinə getmək və özünün qırxdollarlıq çekini saymazyanə pəncərələrdən birinin qabağına atmaq kimi uşaqlıqda bir arzu indi onun qəlbinə hakim kəsildi. Lakin sonra ağlına gəldi ki, bu çekə baqqaldan xırdalasın, beləliklə, öz hörmətini saxlasın və lazım olduqda yenə nişə mal ala bilsin. O, könülsüz olaraq, baqqalın yanına gətdi və çek xırdalayıb, onun borcunu verib qurtardı. Martin baqqalın yanından çıxarkən cibi pul ilə dolu idi. O, bundan sonra başqa borclarını verməyə gətdi; çorəki ilə qassabın borcunu ödədi, Mariyaya keçən ayın və bir ay da qabağın kirasini verdi, velosipedini girovdan çıxardı, yazı makinasını işlətmək haqqını ödədi. Bütün borclarını ödədikdən sonra onun cibində cəmi üç dollar qaldı.

Lakin bu kiçik məbləğ də Martinə böyük sərvət kimi görünürdü. O, kostyumunu girovdan çıxarıb dərhal Rufgila yollandı və yolda ara-sıra əlini cibinə salıb ovcunda gümüş pulu cingildədir, şəllənməkdən özünü saxlaya bilmirdi. Ac adam gözlərini yeməkdən çəkmədiyi kimi, çoxdan bəri cibində bir senti belə olmayan Martin də sikkələri əlindən buraxa bilmirdi. O nə ağcöz, nə də xasis idi, lakin pul ondan ötrü müəyyən məbləğ dollar və sentdən nə isə daha böyük bir şey deməkdi. Onlar müvəffəqiyyət deməkdi və sikkələrə basılmış qartallar Martinə qanadlı qələbə müjdəçiləri kimi görünürdü.

Martin özü də sezmədən əvvəlki aqidasına gəlib-çıxdı ki, dünya gözəldir. İndi dünya ona hətta daha gözəl görünürdü. Uzun həftələrdən bəri bu dünya qaranlıq və qəmli bir dünya idi; lakin indi, bütün borclar ödənilib qurtardı, cibində hələ üç dollar olduğu, ürəyində isə müvəffəqiyyətə inam möhkəmləndiyi bir zamanda günəş yenidən Martinə isti və parlaq görünürdü, hətta qafildən başlanan leysan yağışı da ancaq onun sevincsəçən təbəssümünə səbəb oldu. Ac qaldığı günlərdə Martin bütün dünyaya səpələnmiş minlərlə acı düşünürdü, lakin indi tox olduğu bir zamanda aclığın fikri daha onu

incitmirdi; o, indi, qəlbində məhəbbətin aşib-daşdığı bir zamanda yer üzündə yaşayan saysız-hesabsız aşığırları düşünməyə başlamışdı. Onun beynində məhəbbət şeirlərinin misraları dumanlı şəkildə oyandı və yaradıcı ehtirasa uymuş Martin özü də bilmədən tramvaydan düşəcəyi yeri ötürüb iki məhəllə də artıq yol getdi.

Martin Morzların evinə gələndə orada böyük bir məclis vardı. Rufun iki xalası qızı San-Rafaelədən onlara qonaq gəlmişdi, missis Morz da bu qonaqları ayləndirmək bəhanəsilə öz planını – Rufun ətrafına gənclər toplamaq planını həyata keçirməyə qərar vermişdi. "Döyüşlər" Martinin məcburiyyət qarşısında buraya gələ bilmədiyi zaman başlanmışdı və indi "hərbi əməliyyat" yaman qızıışmışdı. Missis Morz həyatda işləri yoluna düşmüş və yoluna düşən adamları öz evinə yığmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Beləliklə, xalaqları Doroti və Florensədən başqa, iki universitet müəllimi (biri latın, o birisi isə ingilis filologiyası mütəxəssisi idi), Rufun məktəb yoldaşı, Filippin adalından tazəca qayıtmış cavan ordu zabiti, San-Fransisko kredit cəmiyyətinin başçısı Cozef Perkinsin şəxsi katibi olan Melvill fəmiyyəli bir oğlan, nəhayət, Stenford universitetində tərbiyə görmüş, Nil klubunun və Birləşmiş klubun üzvü, seçki kampaniyası zamanı Respublika Partiyasının daimi natiqi, bir bankın baş mühasibi, qəşəng geyimli otuzbeşyaşılı bir kişi – xülasə, hər cəhətdən böyük ümidlər verən bir gənc – Çarlz Hepqud da qonaq otağında idi. Qadınlardan biri portret çəkən rassam, o biri peşəkar musiqiçi, üçüncüsü isə San-Fransisko vitanələrində xeyriyyə işləri aparmada şöhrət qazanmış sosiologiya elmləri doktoru idi. Amma missis Morzun planında qadınlar çox də ciddi rol oynamırdılar. Onlar zəruri, əlavə bəzəyə bənzər bir şey idilər. Axı həyatda işləri yoluna düşmüş kişiləri nə isə bir şeylə evə cəlb etmək lazımdı.

Ruf Martinin otaqda adamlarla tanış etmədən əvvəl pıçılı ilə ona: – Söhbət zamanı qızıb özünüzdən çıxmayın, – dedi.

Martin əvvəlcə sızılırdı. Yeri-yərəkən mebelə və ya mənasız bəzək şeylərindən birinə toxunub yerə salmaq kimi, çoxdan bəri qəlbində yaşayan qorxu yenidən baş qaldırmışdı. Bundan əlavə, məclis onu tutmuşdu. O, əvvəllər heç bir zaman bu qədər görkəmli şəxsiyyətlə birdən üz-üzə gəlməmişdi. Baş mühasib Hepqud ona, xüsusilə, qüvvətli təsir bağışladı, Martin də fürsət düşsə, onunla daha yaxından tanış olmaq qərarına gəldi. Zahirən utancaq, çəkinən görünən

Martinin qüdrətli "məni" yenə də öz təsir gücünü saxlayırdı. Bu səbəbdən o, həmin kişilər və qadınlarla üz-üzə gəlib gücünü sınağa, onların kitablardan və həyatdan özünün hələ qavramağa vaxt tapmadığına kimi yeni şeylər əxz etdiklərini öyrənməyə can atırdı.

Ruf arabir Martinə baxır, öz xalaqları ilə oğlanın nə qədər sərbəst söhbət etdiyindən yamanca heyratə gəlir və buna sevinirdi. Martin nə qədər ki oturmşdu, doğrudan da, özünü sərbəst hiss edirdi, çünki bu vaxt şey-şüy salıb sındıracağından ehtiyat etməyə bilərdi. Ruf bilirdi ki, hər iki xalası qızı ağıllı və gözəl müsahibdir. Odur ki, gecə yatağa girəndə onların Martinə necə tərifiyəni eşidib təəccüb edirdi. Martin isə öz dairələrində bütün axşam qonaqlıqlarında və bazar günləri şəhər kənarında gəzintilərlə həris hazırcavab bir oğlan və məclisin canı olmağa alışdığından birdən-birə belə kəsirdi ki, burada da deyib-gülmək və sərrast sözlər işlətmək olar. Müvəffəqiyyət isə, sanki, artıq onun arxasında durmuşdu və onun bu niyyətini təqdir edərək alını ciyninə vururdu; bax, buna görə də Martin azacıq da şaşırmadan özü gülmür və başqalarını da gülməyə vadar edirdi.

Məclisin axırında Rufun şübhələri, hər halda, doğru çıxdı. Martin professor Kolduella allərini ölçə-ölçə də söhbətə girişmişdi. Firsətdən istifadə edən Ruf onun gözlərindəki xüsusi parıltıya diqqət yetirdi, habelə təcridlə sasinin ucaldığını, yanaqlarının qızarmağa başladığını gördü. Özünü ələ almağı və qızgınlığını boğmağı bacarmayan Martin gənc professorun təm aksı idi.

Lakin Martin indi zəhri adab qaydaları həyində deyildi. O, müsahibinin nə qədər məlumatlı və ətraflı təhsil almış bir adam olduğunu dərhal kəsirdi. Burası da aydınlaşdı ki, professor Kolduell Martinin, ümumiyyətlə, təsəvvür etdiyi hər cür ingilis filologiyası müəllimlərindən deyildi. Martin professoru öz ixtisasından danışmağa hökman vadar etmək istəyirdi, professor əvvəlcə bundan boyun qaçarsa da, Martin axırda istədiyinə nail oldu. Martin nə üçün məclislərdə adamların öz sənətlərindən söhbət etməməsinin dəb olmadığını başa düşmüşdü.

Hələ bu axşamkı məclisdən çox-çox əvvəl Martin Rufa:

– Mən bunda heç bir mənə görmürəm, – demişdi. – Axı nə üçün peşədən söhbət etmək olmaz? Adamlar özlərinin ən qüvvətli cəhətini büruzə vermək üçün bir yerə toplaşmırlarsa, bəs onda nə üçün toplaşirlar? Adam isə həmişə ən çox maraqlandığı sahədə

– əsas etibarilə, məşğul olduğu, bütün ömrünü həsr etdiyi, gecə-gündüz düşündüyü, xəyalına belə dəldiyi sahədə daha güclü olur. Təsəvvürünüza gətirin ki, mister Betler kübar ədəb qaydalarına uyğun olaraq, birdən Poi Verlenə, alman dramına və ya d'Annunsiyonun romanlarına dair öz baxışlarını danışmağa başlayırdı. Onda danışmaqdan həminin ürəyi partlayırdı. Məsələn, mən mister Betlerə qulaq asmalı olsam, istəmə ki, o, hər şeydən əvvəl, öz hüquqşünaslığından danışsın. Bu sahədə o, həmişə adamlara xas olan ən yaxşı cəhətləri götürmək istəyirəm.

Ruf etiraz etmişdi:

– Lakin elə mövzular var ki, hamı üçün eyni dərəcədə maraqlıdır. Martin də, öz növbəsində, etirazını bildirmişdi.

– Yox, bu məsələdə siz yanlışsınız, – dedi. – Demək olar ki, hər bir adam və cəmiyyətin hər bir zümərəsi mövqe etibarilə, özündən yüksəkda duranları təqlid edir. Bəs cəmiyyətdə ən yüksək mövqeləri tutanlar kimlərdir? Avaralar, varlı avaralar. Hər hansı bir işlə məşğul olan adamların yaxşı bildikləri şeylər haqqında onların, adətən, ümumi təsəvvürləri belə olmur. Bu cür şeylər haqqında söhbətlərə qulaq asmaq onları lap danıxdır, onlar da deyirlər ki, məclisdə peşədən söhbət etmək ədəbdən kənardır. Məclisdə nədən söhbət etmək lazım gəldiyini də onlar müəyyən edirlər. Yeni operadan, yeni romanlardan, kart oyunlarından, biyayrdan, kokteyllərdən, avtomobillərdən, yaxtardan, at yarışlarından, ovdan, forel tutmaqdan və bu kimi şeylərdən danışmaq olar. Fikir verin, yəni avaraların yaxşı bildikləri hər şeydən. Əslinə qalsa, bunun özü də avaraların peşə söhbətidir. Lap gülməli də burasıdır ki, ağıllı adamlar və ya ağıllı sayılmaq iddiasında olanlar bu məsələdə səfəhlərin və tənbəllərin rəyinə təbə olurlar. Mənə gəlincə, mən mütləq adamın ən yaxşı cəhətlərini götürmək istəyirəm. Buna peşəkarlıq söhbəti, kobudluq, ya da hər nə istəyirsinizsə deyir.

Lakin Ruf Martini anlamırdı. Martinin hamılıqla qəbul olunmuş qaydalara hücumlarını qiz onun inadçılığında və tərsliyində görürdü.

Hər halda, Martin öz ciddiyyətiylə professor Kolduellin ruhlandırılmış və onu tanış mövzulardan söhbət salmağa vadar etmişdi. Ruf onlara yaxınlaşarkən Martin professorla:

– Lakin siz, yaqin ki, Kaliforniya universitetində bu cür küfr danışmağa cəsarət etmirsiniz! – dediyini eşitdi.

Professor Kolduell çiyinlərini çəkdi.

– Vergini namusla, düz verən vətəndaşlar var, bundan əlavə, bir də siyasət var. Bizi Sakramento¹ tayin edir və biz də Sakramento ilə hesablaşmağa, ştatın hökumətiylə, partiya mətbuatıyla, daha doğrusu, hər iki partiyanın mətbuatıyla hesablaşmağa məcbur olurduq.

– Bu, aydındır. Bilirəm, nələr çəkirsiniz! – deyər Martin bərkədən dilləndi. – Siz özünüzdü sudan sahələ atılmış bir balıq kimi hiss etməlisiniz.

– Bizim universitet gölündə mənim kimiləri çox azdır. Bəzən mənə elə gəlir ki, doğrudan da, sahələ, quruya atılmış bir balıqam. Bu zaman mən düşünürəm ki, Parisin hər hansı bir guşəsində, satirgüdə çizma-qaraçılar və ya həmişə Latın məhəlləsində düşüb qalan azgün adamlar arasında özümü daha yaxşı və daha sərbəst hiss edirəm. Onda mən kiçik və ucuz restoranlarda nahar edirdim, klaret içirdim və dünya, kainat haqqında yaman cəsarətli fikirlər irəli sürürdüm. Bəzən mənə elə gəlir ki, təbiət etibarilə, radikaləm. Lakin, təəssüf, əməlli-başlı anlaya bilmədiyim məsələlər o qədər çoxdur ki! Mən bir insan kimi, xüsusilə, həyatın əsaslı problemlərindən söhbət gedəndə, məsələnin bütün cəhətlərini əhatə etməkdə mənə mane olan məhdudluğu görəndə lap qorxuya düşürəm.

Professora qulaq asarkən Martin istər-istəməz "Passat küləkləri nəğməsi"ni xatırladı:

Açıram qorxmadan gecəbəgündüz
Bütün yelkenləri.

Martin, az qala, bu sözləri ucadan demişdi. O, professorla baxır və baxdıqca professorla inadkar, soyuq və şiddətli şimal-şərq passat küləkləri arasında hansısa ümumi cəhətlər görürdü. Professor da eynilə təmkinli və sədaqətli idi, lakin onda nə isə adamı çaşdıran bir cəhət vardı. Martin fikirləşdi ki, şimal-şərq passat küləkləri heç zaman var gücü ilə əsmədiyi, həmişə özünə ehtiyat qüvvə saxladığı, lakin heç vaxt bunu işə salmadığı kimi, professor da, ehtimal ki, düşündüyünü heç bir zaman deyib axıra çatdırmır. Martin özünün obrazlı görüş qabiliyyətini itirməmişdi. Onun beyni, sanki, böyük xatirələr və uydurmalar anbarı idi; qapısı da həmişə açıq olurdu.

¹ Sakramento – Kaliforniya ştatının paytaxtıdır.

Necə bir hadisə baş verirsə versin, Martinin taxayyülü bu anbardan bir an içində nə isə münasib və ya əksinə, zidd bir şey çıxarır və onu parlaq obrazlarda canlandırır. Bu, tamamilə qeyri-ixtiyari olaraq baş verirdi. Hər bir hadisə daim fantaziyanın yaratdığı lövhələrlə yanaşı dururdu. O zaman Rufun gözündəki qışqıq parıltısı ay işığında tüğyana başlayan fırtınanı xatırlatdığı kimi, indi də professor Kolduell onun gözələri önündə qurub edən günəş şüaları altında, al-qırmızı rəngə çalan, ağ köpüklü dalgaların şimal-şərq passat küləklərinin qovub apardığı dəniz mənzərəsini canlandırır. Beləliklə, Martinin qarşısında hər an müxtəlif xəyallar canlanır və bu xəyallar onun fikirlərinin axınına nəinki pozur, əksinə, bu fikirlərdən baş çıxarmaqda ona kömək edirdi. Bu xəyallar bir zamanlar Martinin başına gələn bütün işlərin, Martinin bütün gördükləri və oxuduqlarının izləri idi. Odu ki, onlar həmişə: ayıqlıqda da, yuxuda da onun beyninə dolub qalmışdı.

Elə indi də ağıllı və savadlı bir adamın – professor Kolduellin rəvan nitqini dinlərkən Martin, qeyri-ixtiyari olaraq, öz keçmişini xatırlayırdı. O, özünün ilk gənclik günlərini, Stetson şlyapasını yan qoyub, ikiyanlı gödəkcə geyərək, iri addımlar ata-ata gəzən bir oğlan oldu. Bu, polisən qanışmayaacağı bir ölçüdə azğınlıq və yaramazlıqlara yol verib, buna bir ideal kimi baxdığı günləri gözünün qabağına gətirdi. Martin bu xatirələrdə nəyisə azaltmağa və ya silməyə heç çalışmırdı. Bəli, o, həyatının müəyyən dövründə ən adi dalışqan bir oğlan, həmişə polislə albayxa vuruşan və fəhlə məhəlləsinin şərəfli sakinlərini dolaşan salan oğru-quldur dəstəsinin başçısı olmuşdu. Lakin indi onun idealları dəyişmişdir. O, ətrafına, nazakətli və geyimli-kecimli kişilərə, xanımlara baxır, zərif mədəniyyət havası ilə nəfəs alırdı, bu zaman isə gəncliyinin kabusu enlikənərli şlyapada və ikiyanlı gödəkcədə yanlarını basa-basa, qonaq otağına dəşənmiş xalının üstü ilə ona doğru gəlirdi. Axi o, küçələri dolaşan oğru-quldur dəstəsinin davakar başçısından indi yumşaq kreslodə oturan və universitet professoru ilə sakit-sakit söhbət edən Martin idənə çevrilmişdi.

Əslinə qalsın, Martin özünün həyatda əsl mövqeyini hələ indiyədək tapmamışdı. O, hər yerdə düşüdüyi mühitə asanlıq və təzliklə alışır, həmişə hamının məhəbbətini qazanırdı. Çünki nə işdə, nə də oyunlarda kimsədən geri qalmırdı və hər yerdə öz haqqını qorumağı və özünə qarşı hörmət oymatmağı bacarırdı. Lakin o heç bir zaman və

heç yerdə kök atıb qalmırdı. Öz yoldaşlarını tamamilə qane edən Martin özü heç vaxt heç nəyə qane olmurdur. Onu həmişə nəsa narahat edib yorurdu. O, həmişə özünü haraya isə çağırən bir səs eşitdiyindən axırda kitabları, sənəti və məhəbbəti tapmayınca axtarırlar iziylə həyat yollarını dolaşırdı. İndi isə Martin bu kübar qonaq otağında oturmuşdur. O, öz əvvəlki mühitinin Morzlar kimi adamlara üstünlük istəyində sıxılmadan qonaq gələ bilən yeganə nümayəndəsidir.

Bütün bu fikirlər Martinin söhbəti diqqətlə dinləməsinə əsl maneə olmurdur. O, öz müsahibinin biliyinin nə qədər dolğun və geniş olduğunu duyur və Spenserin sayəsində biliyin ümumi əsasları haqqında məlumatı olsa da, öz təhsilinin nöqsan və kasirlərini ara-sıra hiss edirdi. Kasirləri doldurmaq üçün əslən ancaq vaxt lazımdı. O, ürəyində deyirdi: "Onda çəkişirik, görürük, kim kimin arxasını yerə vurur!" Lakin Martin hələlik professorun ayağına düşmüşdü, onun təmtəzəli dediklərini pərəstis və diqqətlə dinləyirdi. Bununla belə, Martin öz müsahibinin hökmlərinin zəif cəhətini də yavaş-yavaş sezməyə başladı. Bu zəif cəhət müəyyən etmək çox asan olmasa da, hər dəfə söhbət dayışanda hiss olunurdu. Nəhayət, Martin bu zəif cəhətindən ibarət olduğunu başa düşdükdə onun qəlbində söhbətin əvvəlindən baş qaldırmış qeyri-bərabərlik hissi dərhal yox olub getdi.

Ruf ikinci dəfə onlara yanaşanda Martin təzəcə danışmağa başlayırdı. Martin professoru:

– İndi sizə deyim, nədə yanlışsınız, daha doğrusu, sizin hökmlərinizin zəif cəhəti nədədir, – dedi. – Siz biologiyaya etina etmirsiniz, onu nəzərə almırsınız. Sizin dünyabaxışınız biologiyadan bixəbərdərdir, əlbəttə, mən cansız maddəni canlandırmaq üçün aparılan laboratoriya təcrübələrindən tutmuş ən geniş sosioloji və estetik ümumləşdirmələrə qədər həyatı dərk etmək vasitəsi olan əsl elmi biologiyaya nəzərdə tuturam.

Ruf həyrdən tamamilə özünü itirmişdi. O, iki il professor Kolduellin mühazirələrini dinləmişdi və professoru elm dəyisi kimi baxırdı.

Professor tərəddüdlə:

– Mən sizi yaxşı başa düşmürəm, – dedi.

Martinin sözü bu oldu:

– Çalışaram, izah edim. Yadıma gəlir, Misir tarixində oxumuşam ki, əvvəlcə mamləkətin xarakterini öyrənmədən Misir sənətini anlamaq olmaz.

Professor razılaşdı:

– Tamamilə düzdür, – dedi.

Martin sözünə davam edərkən:

– Buna görə də mənə elə gəlir ki, – dedi, – qabaqca həyatın nədən və necə yarandığını bilmədən, öz növbəsində, mamləkətin xarakterini öyrənmək olmaz. Qanunları, təsisatı, əxlaq prinsiplərini və dini yaradan adamları bilmədən, bu adamların hətta təbiətinə bələd olmadan biz onları necə anlaya bilərik? Məgər Misir məbədləri və yarımheykəlləri kimi ədəbiyyatı da insan yaratmamışdır? Məgər kainatda ümumdünya təkamül qanununa tabe olmayan bir şey mövcuddurmu? Mən bilərəm ki, eyni-ayrı sənətlərin təkamül tarixi işlənmişdir, lakin mənə elə gəlir ki, sırf mexaniki surətdə işlənmişdir. Bu halda insanı nəzərə almamışlar, o, bir yanda qalıb. Çalğı alətlərinin – arfanın, skripkanın təkamülü, musiqinin, rəqsin, mahnının təkamülü çox gözəl işlənmişdir. Lakin ilk çalğı alətini qayır-mazdan və ya ilk mahnını oxumazdan əvvəl insanın özünün təkamülü haqqında, onun daxilində inkişaf edən orqanlar haqqında nə demək olar? Siz isə elə bax, bunu yaddan çıxarırsınız, mən isə məhz bunu biologiya adlandıraram. Bu, sözün ən geniş mənasında, biologiyadır. Mən bilərəm ki, çox dağınıq, rəhbətə danışaram, lakin istəyirəm, siz mənim fikrimi başa düşəsiniz. Bu fikir mənim başıma siz danışanda gəldiyindən mən indi bu saat onu dürüst ifadə etməkdə çətinlik çəkirəm. Siz problemin bütün cəhətlərini – bütün amilləri qavramaqda insana mane olan məhdudluğu xatırlatdınız. Elə siz özünüz də, hər halda, bu, mənə belə gəlir, məhz bioloji amili, son nəticədə hər cür sənətin təməlini təşkil edən bir şeyi, bütün insan əməllərinin başlıca əsasını nəzərdən qaçırsınız.

Martinin bu mülahizələrinin bir an içində alt-üst edilmədiyi Rufu heyratə saldı. Professor Kolduell, yaqın, müsahibinin cavanlığını nəzərə alaraq, onun dediklərini diqqətlə dinlədi, qısa bir sükutdan sonra professor saatının qızıl zəncirini oynada-oynada danışmağa başladı:

– Bilirsiniz, məni bunun üstündə əvvəllər də böyük bir adam, təkamülçü alim Jozef Lekont məzəmmət etmişdir. Lakin o vəfat etdi. Mən də elə bildim ki, daha heç kəs məni ifşa etməyəcəkdir, lakin, görünür, yanlışmışam, indi sizin şəxsinizdə yeni bir ittihamçı görürəm. Ehtimal ki, sizin ittihamlarınızda müəyyən dərəcədə və hətta daha böyük bir həqiqət vardır. Mən bunu etiraf etməyə bilmərəm.

Mən həddindən ziyadə klassikaya qapılmışam və təbiət elmlərinin inkişafını lazımcına izləməmişəm; bəlkə də, bu, sadəcə olaraq, qüvvəmin və iş bacarığımın çatışmaması ilə izah olunur. Siz mənim heç bir zaman, heç bir fizika və ya kimya laboratoriyasında olmadığımı eşidəndə, yaqın ki, çox təəccüb edəcəksiniz. Lakin bu bir həqiqətdir. Mister İden, nə qədər haqlı olduğunuzu bilməsəm də, deyirəm ki, eynilə sizin kimi Lekont da haqlı idi.

Ruf nə isə bir bəhanə tapıb Martini kənara çəkdi və pıçltı ilə dedi:

– Siz professor Kolduellədan yapışıb ondan al çəkmirsiniz. Bəlkə, bir başqası da onunla danışmaq, söhbət etmək istəyir.

Martin part-pərt:

– Bağışlayın, – dedi. – Mən söhbəti qızıqsındır, onu öz üreyini açmağa vadar etdim. Söhbət də o qədər maraqlı idi ki, mən başqa-larını unudum. Sözün açığı, mən hələ indiyədək bu cür ağıllı və savadlı bir həmsöhbətə rast gəlməmişəm. Bir də, öz aramızdır, bilirsiniz, nə var? Mən əvvəllər elə bilirdim ki, universitet qurtaran və ya əhəmiyyətli ictimai mövqə tutan adamların hamısı bu cür ağıllı və savadlıdır...

Ruf etiraz edərkən:

– Professor qeyri-adi adamdır, – dedi.

– Görünür. Bəs indi siz kiminlə danışmağımı istəyirsiniz? Bilirsiniz, nə var, məni bu Hepqudlə görüşdürün.

Martin baş mühasiblə on beş dəqiqə söhbət etdi, Ruf isə öz sevgilisinə baxıb çox sevinirdi. Oğlanın gözləri, bir dəfə də olsun, parlamadı, yanaqları, bir dəfə də olsun, qızarmadı, buna görə də Ruf Martinin necə arxayın-arxayın söhbət etdiyinə heyran olmuşdu. Lakin bunun əvəzində, bank xadimləri silki Martinin gözündə tamamilə nüfuzdan düşdü və məclisin axırında o, belə bir əqidəyə gəldi ki, bank xadimiylə dələduz eyni şey deməkdir, eyni mənanı verir. Ordu zabitanın öz tələyindən tamamilə razı, çox mehriban, sağlam və təmkinli bir adam olduğu aydınlaşdı. Martin onun da tam iki il universitetdə oxuduğunu öyrənib yəmcəna heyratə gəldi və onun aldığı bütün biliklərin necə olduğunu heç bir vəchlə başa düşə bilmədi. Lakin, hər halda, Çarlz Hepquda nisbətən bu zabıt Martinin daha çox xoşuna gəldi. Sonra Martin Rufa:

– Məni onun bayağı danışığı qəzəbləndirmir, yox, – dedi. – Bu bayağı sözlərin necə təmtəraqlı, mütəkəbbir bir tərzdə deyildiyi

cinimi başıma vurur. Bir də gör buna nə qədər vaxt sərf olunur! Bu işbaz Fəhlə Partiyası ilə Demokrat Partiyasının birləşdiyini mənə izah edəncə mən reformasiyanın bütün tarixini danışa bilirdim. Peşakar poker oyunçusu öz qumbar kağızlarını necə işlədirsə, o da sözləri elə işlədir. Zaman gələr, mən bunu sizə həyat nümunəsi əsasında göstərəm.

Ruf cavabında:

– Çox təəssüf edirəm ki, o, sizin xoşunuza gəlməmişdir, – dedi.
– O, mister Betlerin sevimlisidir. Mister Betler deyir ki, o ən şərəfli və etibarlı bir adamdır. O, Hepqudu hər cür bank müəssisəsi üçün etibarlı bir dayaq ola biləcək qaya, sal daş adlandır.

– Hətta ondan eşitdiyim az-maz sözlər əsasında hökm versək belə, buna heç şübhə etmirəm. Lakin mən indi banklara hər cür hörmətdən uzaqam. Özüm, rəyimi bu cür açıq, düzünə bildirdiyimə görə sizin acığınız tutmur ki?

– Əsla! Bu, çox maraqlıdır.

Martin onun sözünü təsdiq edərək:

– Hə, – dedi. – Axı mən mədəniyyətdən ilk təəssürat alan vəhşiyəm. Heç şübhəsiz ki, mənim bu təəssüratım mədəni adama çox maraqlı görünməlidir.

Ruf:

– Bəs mənim xalaqlarım haqqında siz nə deyə bilərsiniz? – deyə soruşdu.

– Onlar mənə qalan qadınlardan daha xoş gəldilər. Onlar deyib-gülməyi yamancə sevirilər və heç də iddialı deyillər, özlərini sadə aparırlar.

– Deməli, başqa qadınlar da sizin xoşunuza gəlmədi, eləmi?

Martin başını buladı.

– İctimai xadim olan o qadın, ictimai problemlərdən çərən-pərən danışan əsl tutuqşudur. And içə bilərəm ki, əgər onun beynini çıxarsalar, içərisində bir müstəqil fikir belə tapılmaz. Portret çəkən rəssam qadın isə adamı danıxdır. Bax, o Hepquda yaxşıca bab gələr. Mən hələ o musiqiçi qadını demirəm. Bilmirəm, bəlkə, onun gözəl ifaçılıq maharəti, sürəti və incə barmaqları var, ancaq onun musiqidən əsla başı çıxmır.

Ruf etiraz etməyə çalışaraq:

– Axı o ki çox gözəl çalır, – dedi.

– Elədir, o, zahirən çox sənetkarlıqla çalır, lakin musiqinin həqiqi mahiyyətini əsla başa düşmür. Mən ondan musiqidə nə kimi daxili bir mənə gördüyünü (bilirsiniz, mənə bu məsələ həmişə maraqlandırır) soruşdum, lakin o heç bir cavab verə bilmədi. Yalnız bunu dedi ki, musiqiyə pərəstış edir, musiqi sənətlərin ən böyüyüdür, musiqi onun üçün öz həyatından qiymətlidir.

Ruf məzəmmətlə:

– Siz həminə peşadən danışmağa vadar etmisiniz, – dedi.

– Boynuma alıram. Lakin onlar bu sahədə ağıllı, aydın bir şey deyə bilmədilərsə, hər hansı ümumi mövzularda danışmağa başlasaydılar, təsəvvür edin, mən necə azab çəkərdim. Mən isə elə bilirdim ki, burada, mədəniyyətin verdiyi imtiyazlardan adamların istifadə etdikləri bir yerdə... – Martin biranlıq susdu: stetson və ikiyanlı gödəkcə geymiş oğlanın yanını basa-basa otağa girdiyini yenidən gördü. – Bəli, mən isə əvvəllər elə bilirdim ki, sizin dairələrdə hamı ağıl və bilik dəryasıdır. Lakin onlarla bu qısa görüşdən mən artıq belə bir nəticə çıxara bilərəm: həmin adamların əksəriyyəti lap nadandır, qalan doxsan faizi isə dözülməz dərəcədə cansızdır. Professor Kolduella gəldikdə isə tamamilə başqadır. O, əsl adamdır.

Rufun eyni açıldı. O:

– Ondan mənə danışın, – dedi. – Əlbəttə, onun gözəl sifətlərindən yox, mən, onsuz da, bunları çox yaxşı bilirəm, onun nəyinin sizin xoşunuza gəlmədiyini deyin. Bunu bilmək mənim üçün çox maraqlıdır.

Martin zarafatına etiraz edərək:

– Bəlkə, birdən yanlışlıq səhv dedim, onda nə olsun? – dedi. – Əvvəlcə siz danışın. Yoxsa siz onun şəxsinə yalnız yaxşı cəhətləri görürsünüz?

– Mən iki kurs onun mühazirələrinə qulaq asmışam və onu iki ildən artıqdır ki, tanıyıram, elə buna görə də sizin təəssüratınız mənim üçün daha maraqlıdır.

– Xüsusən məni təəssüratım, eləmi? Nə deyirəm ki, onda qulaq asın! Mənim fikrimcə, o, sizin pərəstış və hörmətinizə tamamilə layıqdır. Bu, mənim indiyə qədər rast gəldiyim ən ağıllı və bilikli bir adamdır, lakin onun vicdanı rahat deyil. Yox, fikrinizə pis şey gəlməsin! – deyə Martin səsləndi. – Mən demək istəyirəm ki, o, mənə şeylərin ən dərin mahiyyətinə göz gəzdirmiş və bərk qorxduğundan öz-özünü heç nə görmədiyinə inandırmağa çalışan bir adam təsiri bağışlayır. Bəlkə,

mən öz fikrimi aydın ifadə etmədim? Çalışaram, başqa cür anladım. Meşanın qalın bir yerində gizlədilmiş mabədə gedən cığır tapmış və bu cığırda yoluna davam etməmiş bir adam təəvvürünüza gətirin. Bəlkə, o, mabədin özünü də ötəri görmüş, lakin sonradan öz-özünü inandırmışdır ki, bu ancaq bir xəyalmış. Ya da başqa cür deyək. Birisi gözəl bir iş görə bilirdi, lakin görməyi lazım bilməmiş və indi həmişə təəssüf edir ki, nə üçün edə biləcəyini etməmişdir. O, ürayinin dərinliyində öz əməllərinə görə ala biləcəyi mükafata güllər, lakin harada isə, lap ürayinin dərin guşəsində həmin mükafatın və həqiqət olmuş əməldən doğan böyük sevincin həsrətini çəkir.

Ruf:

– Mən onu belə başa düşmürəm, – dedi. – Bir də, açıqı, mən sizin nə demək istədiyinizi çox da yaxşı başa düşmürəm.

Martin, sanki, özünü doğrultmağa çalışaraq:

– Mənim özümə bunların hamısı aydın deyil, – dedi. – Odur ki, mən bunu məntiqi yolla əsaslandırma bilmərəm. Bu yalnız bir hisssdir. Bu sabəbdən çox ola bilər ki, mənə aldadır. Yəqin ki, professor Kolduelli siz məndən yaxşı tanıyırsınız.

Morzlərgildəki bu axşam məclisi Martinin qəlbində qəribə və ziddiyətli duyğular oyadı. Onun öz niyyətlərinə ümidi bir qədər qınlı, səviyyələrinə yüksəlmək istədiyi adamları görüb peşman və mayus oldu. Digər tərəfdən, müvəffəqiyyət onu qanadlandırdı. Yüksəlmək onun düşündüyündən daha asan imiş. Martin zirvələrə çıxarkən qarşılaşdığı yoxuşların çətinliklərini nəinki yalnız aradan qaldırdı (o, saxta bir təvazökarlığa uyub bu çətinlikləri özündən gizlətməyə cəhd etməirdi), həm də, təbii ki, professor Kolduelli istisna edilməklə, tay olmaq istədiyi adamlardan daha yüksəyə qalxdı. O, həyata da, kitablara da bu adamlardan daha yaxşı bələd olduğundan onların öz təhsillərini hansı künc-bucaqlara və zirzəmilərə soxub gizlətdiklərinə yalnız təəccüb edə bilirdi. Onun hələlik ağlına gəlmirdi ki, müstəsna bir zəka sahibidir. O, bunu da bilmirdi ki, həqiqi və dərin düşüncəli mütəfəkkirləri qətiyyənlə Morzlərin qonaq otaqlarında axtarmaq lazım deyil. Bilmirdi ki, bu mütəfəkkirlər yerdən çox-çox yüksəklərdə, adi həyatın mənasız çarpmasından və bayağılıqlardan uzaqlarda, lacivərd göylərdə qanad çalan qartallara bənzəyirlər.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bəxt Martin İdenin ünvanını itirdiyindən onun elçiləri cavan oğlanın qapısını daha döymürdülər. Martin iyirmi beş gün dalbadal, bazar və bayram günləri belə dincəlmədən "Günəşin ləkəsi" adlı, təqribən, otuz min sözədən ibarət olan böyük bir məqalə üzərində çalışdı. Bu, Meterlink məktəbinin mistisizmi üzərinə ətrafı düşülmüş bir hücum, pozitiv biliklər qalısından möcüzələr xəyalına düşmüş xəyalparəstlərə qarşı çevrilmiş bir həmlə idi. Doğrudur, məqalənin özündə də möcüzə ünsürləri vardı, lakin onlar faktların ziddinə deyildi. Bir az keçəndən sonra Martin "Möcüzə kahinləri" və "Bizim "mənimizin" meyan" adlı iki kiçik məqaləsini də bu böyük məqaləyə əlavə etdi. Beləliklə, onların hər üçü Martinin hesabına redaksiyalan gəzməyə yola düşdü. Martin "Günəşin ləkəsi"nə sərf etdiyi iyirmi beş gündə öz "qazanc gətirən" əsərlərindən satıb altı dollar yarıq qazana bilmişdi. O, kiçik bir yazısına görə əlli sent, həftəlik məzhəkə jurnalına göndərdiyi başqa bir yazısına isə düz bir dollar aldı. Bundan əlavə, daha iki yumoristik şeiri – biri iki, o birisi üç dollara satılmışdı. Axırda nisyə almaq imkanı (baqqalın nisyə mal buraxmağı beş dollara qədər artırıdığını baxmayaraq) tükəndikdən sonra Martin yenə də öz velosipedini və paltosunu aparıb girov qoymağa məcbur oldu. Yazı maşınını işlətmək pulunu yenə də tələb etdilər. Martina xatırlatdılar ki, qoyulan şərtə əsasən, pulu bir ay qabaqcadan verməlidir.

Bir neçə xırda-para yazısını satmaqdan ruhlanmış Martin yenidən "peşəkarlığa" girişməyi qat etdi. Bəlkə, bundan gələn pula birtəhər dolanmaq mümkün oldu. Onun mənasının altında ədəbiyyat agentlikləri tərəfindən rədd edilmiş yirmiyə qədər kiçik hekayə yığılıb qalmışdı. Qəzetlər üçün necə hekayə yazmağı və beləliklə də, ideal bir düstur işləyib hazırlamağı özü üçün aydınlaşdırmaq məqsədiylə Martin həmin əsərlərini bir də oxudu. O aydınlaşdırdı ki, qəzet hekayəsində faciəli ünsür olmalıdır, hekayənin sonu heç bir vəchlə pis qurtarmamalıdır. Hekayə nə öz üslubunun gözəlliyi, nə fikrinin orijinallığı, nə də hissiyyətin incəliyi ilə fərqlənməməlidir. Lakin qəzet hekayələrində hissiyyət, bol və həmişə an ülvə, ən nəcib

hissiyat hökmən olmalıdır. Bir zamanlar onu balkondan "kasıb olsa da, şərafəlidir" kimi saxta vətənpərvər melodramlara və pyeslərə əl çalmağa məcbur edən hissiyyatdan əl çəkmək olmaz. Martin bütün bunları özü üçün aydınlaşdırdıqdan sonra işləyib hazırladığı düstur əsasında hekayələr yazmağa başladı. Bu düstur üçhədlidir: 1) bir-birini sevən iki gənc ayrılmalıdır; 2) hər hansı bir hadisə üzündən onlar yenidən qovuşurlar; 3) toy zənglərinin səsi. Üçüncü hədd sabit kəmiyyətdir, lakin birinci və ikinci hədlər sonsuz dərəcədə dəyişilə bilər. Aşiqləri, taleyin yazdığı bir çəkismə, işlərin bu və ya başqa cür gətirilməsi, qışqınc rəqiblər, qəddar valideynlər, hiyləgər qəyyumlar və s. bir-birindən ayıra bilər; onları aşiqin və məşuqənin hər hansı mərdənə bir hərəkəti, qəyyumun, ata-ananın və ya rəqiblərin məcburiyyət qarşısında və ya könüllü razılığı, hər hansı bir sirrin gözlənilmədən açılması, aşiqin fədakarlığı və başqa sayəsiz hesabsız amillər qovuşdura bilər. Qızı ilk addım atmağa vadar etmək böyük təsir bağışlayırdı. Bu mövzunu işləyərkən Martin daha bir çox güclü ədəbi vasitə və kələyə əl atdı. O yalnız bir məsələni istədiyi kimi həll edə bilməzdi; hər hekayənin sonunda, göylər parçalanıb yerə tökülsə də və ya yer ayrılarsa da hökmən toy zəngləri çalınmalı idi. Hekayənin həcmi də tamamilə dürrüst müəyyən edilmişdi: ən çoxu, min beş yüz söz, ən azı, min iki yüz söz.

Bu cür hekayələr yazmaq sənətini axıradək mənimsəməzdən əvvəl Martin beş-altı sxem hazırladı, yazı prosesində hər şeyi həmişə onlarla ölçüb-biçirdi. Bu, yuxarıdan, aşağıdan, sağdan sola, soldan sağa oxuna bilən riyazi cədvəllər kimi bir şeydi; bunların köməyiylə heç bir aqli gərginliyə yol vermədən həmişə eyni dərəcədə doğru və dəqiq, istənilən nəticələrə gəlmək olardı. Bu sxemlər əsasında Martin yarım saatın içində on dənə süjet qururdu, onları bir kənara qoyurdu və sonra boş vaxtında işləyib hazırlayırdı. Martin, adətən, bunu, bütün gününü ciddi işlədikdən sonra, yatmadan əvvəl edirdi. Sonralar o, Rufa ətrafı edib deyirdi ki, bu cür hekayələri gecə yuxuda belə yazı bilərdi. Əsas iş sxem düzəltməkdən ibarətdir, qalan şeylər lap mexaniki surətdə yerinə yetirilirdi.

Martin idən öz düsturunun təsir gücünə şübhə etmirdi və özünün ilk iki hekayəsini göndərərkən əmindir ki, onlar pula gedəcəkdir. Doğrudan da, təqribən, on gündən sonra Martin hərəsi dördəddəllərlik iki çek aldı.

Bu arada Martin jurnallar haqqında yeni, kədərəndirici şeylər öyrəndi. "Transkontinental aylıq" jurnalı onun "Zəng səsi" əsərini çap edərsə də, çek göndərmədi. Martinin pula böyük ehtiyacı olduğundan redaksiyaya məktub yazdı. Çek əvəzinə, qeyri-müəyyən bir cavab alıb, daha bir şey yollamağı xahiş edirdilər. Martin iki gün ac qaldıqdan sonra yenidən velosipedini girov qoymağa məcbur oldu. O, həftədə iki dəfə "aylığa" beş dollar alacağını müntəzəm surətdə xatırladı, lakin, görünür ki, ona birinci cavabı tamamilə təsadüfən yazmışdılar. Martin haradan bilirdi ki, "Aylıq" artıq bir neçə ildən bəridir, güc-bəla ilə başını giralayı, onun nə abunəçisi, nə alıcısı var və özü də ancaq elanlar hesabına dolanır. Bu elanlar isə ona, hər şeydən əvvəl, sırf xeyriyyə məqsədiylə verirlər. Martin onu da bilmirdi ki, "Aylıq" nəşir və redaktor üçün yeganə gəlir mənbəyidir və onlar müəlliflərə müntəzəm surətdə pul verməmək sayəsində bu gəliri fənd işlədib çıxarırlar. Məgər Martin bilirdimi ki, onun beş dollarına nəşir Alameddəki evinə rəng çəkmiş, həm də özü çəkmişdi, çünki Rəngsəzlər İttifaqının müəyyən etdiyi zəhmət haqqı onun üçün çox yüksək idi, mızdlatı tutduğu ilk ştrekbrexer isə kiminsə qəsdən itələdiyi nərdivandan yuxlub ayağı sınımış və onu xəstəxanaya aparmışlar.

Martin, Çikaqoda çıxan bir qəzetin qəbul etdiyi "Dəfinə axtaranlar" oçerkinə görə vəd olunmuş on dolları da almamışdı. Oçerk çap olunmuşdu. O, şəhər qiraətxanasında qəzetin komplektini nəzərdən keçirib yaqınlıq hasil etdi, lakin nəşirdən heç bir cavab ala bilmədi. Onun yazdığı məktublara fikir vermirdilər. Həmin məktublarnın göndərildiyi yerə çatdığına əmin olmaq istəyən Martin onları sifarişlə yollayırdı. Martin qət etdi ki, bu, soyğunçuluqdur, günün günortacağı soyğunçılıqla edilən bir soyğunçuluqdur, mən ac qalıram, mənim malımı, bir parça çörək qazanmaq üçün yeganə imkanımı isə oğurlayırlar.

"Gənclik və kamillik" həftəlik jurnalı Martinin povestinin iyirmi bir min sözdən ibarət olan üçdə iki hissəsini çap etdikdən sonra birdən-birə bağlandı. Beləliklə, on altı dollar almağa bağlı olan hər cür ümid boş qıxdı.

Bütün bunlar bas deyilmiş kimi, Martin özünün ən yaxşı hekayəsi hesab etdiyi "Qazan" da əbəs yerə batdı. Bütün ümidləri boş qıxmış Martin çoxlu jurnalı bir-bir gözəndən keçirəndən sonra hekayəsini San-Fransiskoya, "Dalğa" jurnalına göndərdi. O, bu jurnalın

üzərində yalnız ona görə dayandı ki, daha tez cavab almaq olardı; redaksiya yaxında, körfəzin o biri sahilində idi. Martin, təqribən, iki həftədən sonra hekayəsinin jurnalın ən görkəmli yerində çap olunduğunu görəndə sevindi, hekayəyə rəsmilər də verilmişdi. Qəlibi sevincle çırpınan Martin evə qayıdaraq özünün bu ən yaxşı hekayəsinə görə neçə verəcəklərini hesablamağa çalışdı. Hekayənin tez qəbul olunub nəşr edilməsi onu sevindirirdi. Doğrudur, nəşir əlyazmasının qəbul olunması haqqında ona heç bir məlumat verməmişdi, lakin elə buna görə də gözlənilməz hədiyyə daha xoşdu. Martin bir, sonra iki həftə və daha bir neçə gün gözlədikdən sonra saxta utancaqlığına üstün gəlib, "Dalğa"nın redaktoruna yazdı ki, ehtimal, işlər müdirinin diqqətsizliyi üzündən mənim kiçik hesabım unudulmuşdur.

Martin fikirləşirdi: "Hətta mənə cəmi beş dollar da versələr, bu pula paxla və noxud ala bilərəm və yanımda düjün də eynilə bu cür hekayə yazaram".

Nəhayət, cavab gəldi. Bu cavabın həyasızlığı Martinə heyrətə saldı: "Gözlənilməz hekayənizə görə sizə çox-çox minnətdanq. Biz hamımız redaksiyada sizin hekayənizi ləzzətlə oxuduq və gördüyünüz kimi, onu ən görkəmli yerdə çap etmişik. Ümidvarıq ki, rəsmlər də sizin xoşunuza gəlmişdir.

Məktubunuzdan gördüyü kimi, siz müəllif qonoranı almaq ümidindəsiniz. Təəssüf ki, bizdə sifarişimizlə yazılmamış əsərlərə pul vermək də deyildir, sizin hekayənizi isə biz sifariş etməmişik. Hekayənizi çap etməyə götürərkən, təbii, biz elə bilirdik ki, bu, sizə məlumdur. Bizi yalnız təəssüf etmək qalır ki, belə bir xoşagəlməz anlaşılmazlıq baş vermişdir. Sizə bir daha təşəkkürümüzü bildiririk və sizdən daha bir yazı almaq ümidindəyik. Hörmətimizi qəbul edin və sairə".

Məktubun postskriptumunda deyilirdi ki, bir qayda olaraq, "Dalğa" heç kəsə miflə təqdimləməyə də, buna baxmayaraq, redaksiya gələn il üçün Martin İdeni öz abunəçiləri sırasına salmağı özünə şərəf bilir.

Bu kədərli təcrübədən sonra Martin hər bir əlyazmasının birinci səhifəsinin başında həmişə: "Pulunun sizin qiymət üzrə verilməsinə razıyam" sözlərini yazırdı.

O, öz-özünə təsəlli verərək: "Eyib etməz, – deyirdi, – bir zaman gələcək ki, onlar pulu mənə özümün müəyyən etdiyim qiymət üzrə verəcəklər!"

Bu vaxt Martinin bütün varlığını öz sənətkarlığını yorulmadan artırmaq ehtirası qaplamışdı, o da "Şən küçə"ni, "Həyat şərabı"ni, "Sevinc"i, "Dəniz nəğmələri"ni və başqa ilk əsərlərini ardı-arası kəsilmədən düzəltdir, dəyişdirib yenidən işləyirdi. Ondoqquzsaatlıq iş günü əvvəli kimi, yenə də ona çatmırdı. O, cidd-cəhdlə yazır, oxuyur, öz çoxdankı adətindən əl çəkərək, papirosu təqdim etmiş bir adamın işgəncələrini zəhmətlə azaltmağa çalışırdı. O, Rufun göndərdiyi dərmanı yazı masasının uzaq bir küncünə soxmışdu. Ac qaldığı vaxt tütünsüz keçinmək, xüsusilə, çətin idi. O, papiros çəkmək arzusunun nə qədər boğmaq istəyirdisə, bu arzu başından çıxmırdı. Martin bunu özünün ən böyük hünəri sayırdı, Ruf isə bu fikrə gəlirdi ki, Martin düzgün hərəkət eləyir, vassalam. Ruf Martina vəd etdiyi dərmanı öz cibxarçılıyından aldı və bir neçə gündən sonra bunu tamamilə unutdu.

Martin özünün yazdığı basmaqəlib hekayələrinə nifrət edir, onlara güldürdü, lakin elə həmişə pula gedən də bu hekayələr olurdu. Həmin hekayələrin sayəsində Martin bütün borclarını verdi və hətta yeni velosiped şinləri də aldı. Bu hekayələr onu yedirdir, içirdirdi, odur ki, onun hələ ciddi iş üçün vaxtı da qalırdı. Bundan əlavə, "Ağ siçan"dan aldığı dollar haqqında xatirə Martina daim qol-qanad verirdi. Kim bilir, bəlkə, başqa birincidərəcəli jurnallara da məlumd müəlliflərə bu qədər, ola bilsin ki, bundan da çox pul verir. Lakin qarşıda duran vəzifə bu birincidərəcəli jurnallara yol tapmaqdan ibarətdir. Həmin jurnallar Martinin ən yaxşı hekayə və şeirlərini ardıcıl surətdə rədd edirdi, halbuki onların səhifələrində nömrədən-nömrəyə onlarca duzsuz və bayağı yazı nəşr olunurdu.

Martin bəzən düşündürdü: "Bu təbəbbürlü nəşirlərdən biri iltifat göstərüb, heç olmasa, mənə qol-qanad verən bir cəmiyyət yazaydı! Bəlkə, mənim yaradıcılığım həddindən ziyadə qeyri-adi idi, bəlkə, yaradıcılığım müxtəlif mülahizələrə görə onlar üçün münasib deyil, yəni mənim əsərlərimdə bir şey yoxdurmu ki, heç olmasa, mənə cavab vermək arzusu doğursun".

Buna görə də Martin yenidən "Macərə"ni və ya onun kimi başqa bir hekayəni götürüb dönə-dönə, yüz dəfə oxuyur, nəşirlərin susmasının səbəbini bilməyə çalışırdı.

İliq Kaliforniya bahannın girməsi ilə Martin üçün firavan yaşamaq dövrü də qurtardı. Ədəbiyyat agentliyinin anlaşılmaz sükutu bir neçə həftədən bəri onu təşvişə salmışdı. Nəhayət, günlərin birində on

basmaqalib hekayəsini ona qaytardılar. Həmin hekayələrə əlavə olunmuş məktubda Martinə bildirildi ki, agentlik material içində batıb qalmışdır və aradan bir neçə ay keçməyə, heç bir yeni əlyazman belə qəbul edə bilməz. Martin isə bu on hekayəyə ümid bağladığına görə son zamanlar bədxərclik də edirdi. Agentlik, adətən, onun bir hekayəsinə beş dollar verirdi və hələ indiyədək bir yazısını belə rədd etməmişdi; buna görə də Martin elə yaşayırdı ki, elə bil, onun cari hesabında azı əlli dollar var. Beləliklə, Martin üçün birdən-birə ağır, çətin sınaqlar dövrü başladı, o da yenidən əlini hər şeydən üzüb, öz köhnə hekayələrini kiçik nəşriyyatlara göndərməyə başladı. Həmin nəşriyyatlar Martinin hekayələrini çap edirdisə də, pul vermirdi. O, yeni hekayələrini sanballı jurnallara göndərirdi. Bu jurnallar da Martinə nə pul verirdilər, nə də hekayələrini çap edirdilər. O, yenidən girov dükanına ayaq döyməyə başladı. Nyu-Yorkda çıxan həftəlik jurnallar tərəfindən qəbul olunmuş bir neçə məzali şeir Martinə birtəhər başını dolandırmağa imkan verirdi. Bunu görən Martin cəsarətə gəlib bütün irihəcmli jurnallara yazdı ki, nəyə görə mənim əsərlərimi çap etmirsiniz? Ona cavab verib yazdılar ki, özbaşına gələn əlyazmalar, adətən, müzakirə olunmur, çap olunan materialın əksər hissəsi isə jurnalları sifarişliyə ədalətli-sənli və təcrübəli müəlliflər tərəfindən yazılır.

İYİRMİ DOQQUZUNCU FƏSİL

Bu yay Martin İden üçün ağır bir yaydı. Redaktorlar və rəyçilər dağılıb istirahətə getdiklərindən, adətən, üç həftədən sonra geri qaytarılan əlyazmaları, indi üç aylarla redaksiyalarda yatıb qalırdı, Martinin yeganə təsəllisi bu idi ki, markaya pul xərcləmək lazım gəlmirdi. Yalnız kiçik pirat jurnalları meydan sulayırdı. Buna görə Martin özünün bütün ilk əsərlərini: "İnci ovlayanları", "Dənizçi sənəti"ni, "Tisbağa ovu"nu, "Şimal-şərq passat külayi"ni həmin jurnallara göndərdi. Lakin bu əlyazmaların heç birinə pul verilmədi. Düzdür, altı ay sürən yazışmadan sonra "Tisbağa ovu"na qonorar olaraq xəbərsiz bir ülgüc aldı. "Akropol" isə "Şimal-şərq passat külayi"ni beş dollar və beşillik əbuna vəd etdi, lakin vədinin yalnız ikinci hissəsini yerinə yetirdi.

Martin Stivenson haqqında sonetinə görə incə zövqü, lakin məhdud imkanları olan bir Boston nəşirinin boş pul kəsindən iki dollar çıxara bildi. Martinin təzəcə yazıb qurtardığı ikiyüzmisrəlik, ağıllı satirik poema – "Pəri və inci" San-Fransiskoda in bir dəmiryol şirkətinin puluna nəşr edilən bir jurnalın redaktorunun çox xoşuna gəldi. Redaktor poemanın haqqının əvəzinə Martinə dəmir yolu ilə müftə getmək bileti təklif etdi. Martin bu ixtiyar başqasına verib-verə bilməyəcəyini redaktordan soruşdu. Müftə getmək ixtiyarını başqasına verməyin yasaq olduğunu öyrənən və bununla da, ondan qazanc çıxarmaq ümidi boş çıxan Martin əlyazmasının geri qaytarılmasını tələb etdi. O, aradan bir az keçmiş poemani redaktorun məktubu ilə birlikdə aldı. Redaktor yazırdı ki, poemanı nəşr etməli olmadığına təəssüf edir. Martin poemanı yenidən San-Fransiskoya, bir zamanlar gözəl bir jurnalistin təşkil etdiyi, tezliklə şöhrətə çox geniş yayılan "Eşşəkansı" adlı bir jurnala göndərdi. Bədbəxtlikdən, hələ Martin dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl "Eşşəkansı"nın ulduzu sönməyə başlamışdı. Redaktor poemaya görə Martinə on beş dollar təklif etdi, lakin poema çap olunan kimi, görünür ki, öz vədini unutdu. Özünün çoxlu sorğusuna cavab ala bilməyən Martin axırda redaksiyaya kəsərlə bir məktub yazdı və yeni redaktor soyuq bir tərzdə bildirdi ki, özündən əvvəlki redaktorun buraxdığı səhvlər üçün məsuliyyət daşımır və özü də "Pəri və inci" poeması haqqında qətiyyən yaxşı fikirdə deyil.

Lakin Çikaqoda çıxan "Qlobus" jurnalı Martinin başına hamıdan pils oyun açdı. Martin acından ölmesin deyə, uzun tərəddüdlərdən sonra "Dəniz nəğmələri"ni, hər halda, nəşr etdirməyə qərar verdi. Onlarca jurnal tərəfindən rədd olunmuş bu şeirlər axırda "Qlobus" redaksiyasında özünə bir sığınacaq – sakit bir körpü tapdı. Şeirlər silsiləsində otuz şeir olduğundan Martin onların hərəsinə bir dollar almalı idi. Elə birinci ayda silsilədən dörd şeir nəşr olundu, Martin də dərhal dörd dollarlıq çek aldı, lakin o, jurnalı gözədən keçirərkən dəhşətə gəldi. Şeirlərin adları dəyişdirilmişdi: "Finis" əvəzinə, "Finis",¹ "Tənha sıldırım qayanın mahnısı" yerinə "Mərcan qayasının mahnısı" yazılmışdı. Bir başlıq qətiyyən münasib olmayan ayrı bir başlıqla əvəz olunmuşdu: "Meduzanın işığı" yerinə redaktor "Geri dönmə yolu"

¹ *Finis* (lat.) – son, axır deməkdir; *finis* (ing.) – idmanda qaçışın son nöqtəsi, mənzildir.

yazmışdı. Şeirlərin özləri daha çox təhriflərə uğramışdı. Martin dişlərini qıcıdır və saçlarını yolurdu. İfadələr, mısralar, bütöv-bütöv bəndlər buraxılmış, dolaşmış salınmış, yerləri ələ dəyişdirilmişdi ki, bəzən heç bir şey başa düşmək olmurdu. Bəzən mısralar başqa şeirlərlərlə ila əvəz olunmuşdu. Martin təsəvvürünə gətirə bilmirdi ki, ağılı başında olan redaktor bu cür cinayətlərdə təqsirkar olsun. Bu səbəbdən həmin işlərin hər hansı bir mətbəə kuryeri və ya yazı üzü köçürən bir adam tərəfindən görüldüyünü qat etdi. Martin dərhal şeirlərin nəşrini dayandırmağı və alyazmasını geri qaytarmağı tələb etdi. O, məktub daxilca məktub yazırdı, yalvarır, tələb edir, hədə-qorxu gəlirdi. Lakin onun heç bir məktubuna fikir vermirdilər. Təhrif edilmiş bu şeirlər hər ay çap olunurdu və Martin də hər ay pulunun çekini alırdı.

Bütün bu müvəffəqiyyətsizliklər zamanı "Ağ siçan"dan aldığı qırx dolları xatırlaması Martinə təsəlli verirdi, lakin o, "qazanc gətirən" kiçik yazılar uydurmağa getdikcə daha çox vaxt sərf edirdi. O, kənd təsərrüfatı və ticarət jurnallarında gözlənilmədən "çörək yeri" tapdı, dini həftəlik jurnallarla da əlaqəyə girmək təşəbbüsündə oldu, lakin gördü ki, həmin redaksiyaya ümid etsə, ancaq acından ölməyi gözünün altına almali olacaq.

Qara kostyumun yenidən girov qoyulduğu ən çətin bir vaxtda Respublika Partiyasının mahal komitəsinin elan etdiyi müsabiqədə birdən Martinin baxtı gətirdi. Əslinə qalsa, bu, bir yox, üç müsabiqə idi. Martin də onların hər üçündən qalib çıxdı. O, özünün bu cür yollarla aclıqdan yaxa qurtarmasına acı-acı güllürdü. Onun poeması on dollar miqdarında birinci mükafatı və nəhayət, Respublika Partiyasının vəzifələri haqqında məqaləsi iyirmibeşdollarlıq birinci mükafatı aldı. Bu, Martini çox sevindirirdi və bu səvinc pul almaq vaxtı gəlincə qədər davam etdi. Görünür, komitədə nə isə bir hadisə baş vermişdi, onun üzvləri arasında bir bankir, bir də senator olduğuna baxmayaraq, komitənin pulu olmadı. Bu çək-çevir davam edənə qədər Martin eyniylə bu cür bir müsabiqə üçün yazdığı məqaləyə birinci mükafat alaraq, Demokrat Partiyasının vəzifələrini heç də pis başa düşmədiyini sübut etdi. Hələ bu harasıdır, burada özünün iyirmi beş dollarını da ala bildi. Respublika Partiyasının müsabiqəsi üzrə çatacaq qırx dolların üzünü isə ömrünün axırına kimi görmədi.

Rufla görüşmək üçün Martin fənd işlətmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdı. Şimali Oklenddən Morzlann evinə qədər olan yolu

piyada getmək və qayıtmaq həddindən çox vaxt apardığından, Martin öz qara kostyumunu girov qoyub velosipedini geri almağı qat etdi. Velosipedlə Rufla getmək, vaxta qənaət etməkdə bərabər, həm də gözəl fiziki bir təlimdir. Bundan əlavə, qısa parusun şalvarı və köhnə toxunma yun köynəyi, velosiped sürən zaman geyilən kostyumu çox gözəl əvəz edə bilərdi. Martin Rufla birlikdə nahardan sonra yenidən gəzməyə çıxmağa başladı. Morzlann evində Rufla bir söz belə danışmağa indiyə, demək olar, imkan olmurdu, çünki missis Morz özünün kübar ayləncələri planını həyata keçirməkdə davam edirdi. Morzlann qonaq otağında Martinin rast gəldiyi və nümayəndələrinə hələ bu yaxınlardakı hörmətlə baxdığı kübar məclisə indiyə ancaq acığı tuturdu. Bu məclis daha ona kübar məclisi kimi görünmürdü. Ağır, məşəqqətli həyat, gərgin iş və daim uğradığı uğursuzluqlar Martini əsəbi və hirsli bir adama çevirmişdi. Odur ki, bu cür adamlara söhbət onu hiddətləndirirdi. Bu, həddini aşmış lovgalı deyildi. O, insanları kitablarını böyük parəstişlə oxuduğu əzəmətli müfəkkirlərlə müqayisə edərək, onlar haqqında hökm verirdi. Martin Rufla, professor Kolduell istisna edilməklə, əsl ağıllı bir adama hələ rast gəlməmişdi, professor isə, burası var ki, daha Morzlaırgı gəlmirdi. Bütün qalanlar miskin ehkəmçilərdi, cılız fikirlə cılız adamlardı. Onların nədanlığı Martini heyrətə salırdı. Axı nə üçün onların hamısı bu qədər nadandır? Onların biliyi necə olub? Axı onlar da mənim kimi eyni kitabları oxumuşlar, necə olmuş ki, onlar kitablardan heç nə öyrənə bilməyiblər?

Martin bilirdi ki, dünyada böyük zakalar, haqiqi, dərin müfəkkirlər vardır. Morzlar mühiti üzərində yüksəlməkdə ona – Martinə kömək etmiş kitablar bunun ən gözəl sübutu idi. Bir də Martin bilirdi ki, üzdeyənə "cəmiyyət" deyilən mühitdə də Morzlann qonaq otağına doluşanların hamısından daha ağıllı və qat-qat gözəl adamlara rast gəlmək olar. O, personajları kübarların qonaq otaqlarında siyasi və fəlsəfi mövzular ətrafında mübahisələr edən ingilis romanları oxuyurdu. O bilirdi ki, təkcə İngiltərənin deyil, hətta Amerikanın da böyük şəhərlərində salonlar var, sənətin və elmi təfəkkürün nümayəndələri bu salonlara toplaşirlar. O, öz səfəhliyindən, əvvəllər belə təsəvvürdə idi ki, fəhlə sinfinə mənsub olmayan, geyimli-kecimli hər bir adamın iti ağıllı və incə gözəllik duyğusu vardır. Nişastlanmış boyunluq onun gözündə mədəniyyət nişanəsi idi. O bilirdi ki, universitet diplomu ilə əsl təhsil heç də eyni şey demək deyildi.

– Nə olar ki! Mən getdikcə yüksəlmək, hey yüksəlmək üçün özümə yol açacağam. Mən Rufu da öz arxamca aparacağam.

Qızı ataşın bir məhəbbətlə sevən Martin əmində ki, Rufa hər yerdə heyran olacaqlar. Martin indi anlayırdı ki, bir zamanlar ona, Martinə öz mühiti mane olduğu kimi, qızın yetişdiyi mühit də bir çox cəhətdən ona mane olur. Rufun öz görüş dairəsini lazımcı genişləndirməyə hələ indiyədək imkanı olmamışdır. Qızın atasının kabinetindəki kitablar, divarlara vurulmuş tablolar, royalin üstündəki notlar – bütün bunlar yalnız zəhəri, gözü çarpdırılan bir təmtəraqdı. Morzlar və onların bütün tanışları əsl ədəbiyyata, əsl rəssamlığa, əsl musiqiyə münasibətdə kor və kərdilər. Bütün bunlardan əzəli işə həyat idi: onların həyat haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu. Onlar özlərini unitar adlandıran, mötədil, azadlıqsevər adamlar donuna girirlər və bütün bunlarla birlikdə pozitiv elmdən, heç olmasa, azı iki əsr geri qalmışlar. Onlar, orta əsrlərdə olduğu kimi düşündürdülər, dünyanın yaranması və həyatın mənası haqqında onların baxışları isə mağara əsri və bəlkə də, daha uzaq bir zamanə qədər qədim olan sırf metafizik mahiyyətdədir. Bu, həmən o metafizika idi ki, ilk meymunabənzər insanı qaranlıqdan qorxmağa məcbur etmiş, ilk yəhudiləri Adəmin qəbirgəsinə Həvvanın yarandığı fikrinə gətirib çıxarmışdı. Dekarta dünyanın öz miskin şəxsi "mən"inin proyeksiyası olması haqqında idealist təsəvvür təlqin etmiş, məşhur bir ingilis ruhanisini isə öldürücü satıra yazıb təkamülə gülməyə təhrik etmiş, həmin satıra ilə sevinc doğurmuş və onun adını qalın qara-qura yazı şəklində tarix səhifələrinə həkk etmişdir.

Martin bunların hamısını nə qədər çox götür-qoy edirdisə, qəlbində belə bir əqidə getdikcə daha da qüvvətlənirdi ki, bir tərəfdən bu vəkillər, zabıtlar, biznesmenlər, kibratlar, digər tərəfdən, isə, fəhlə silsinə mənsub olan adamlar arasındakı bütün fərq onların müxtəlif cür yemələrinə, yaşamalarnı və geyimlərinə əsaslanmışdır. Martinin kitablarda və öz daxilində tapdığı həmin əsas şey onların hamısına eyni dərəcədə çatışmırdı. Morzlar Martinə öz dairələrinin ən yaxşı, ən seçmə adamlarını göstərmişdilər, o isə buna heyran olmamışdı. Səlamçının əlində yoxsul bir köləyə çevrilməsinə baxmayaraq, Martin Morzların qonaq otağında rastlaşdığı adamların hamısından bir boy yüksəkde dururdu. Martin yeganə kostyumunu girovdan çıxarıb bu adamların yanına gələndə isə onların arasında

çobanlar içərisində yaşamağa məcbur olan bir şahzadə kimi, öz ləyaqətinin tapdalandığını daim hiss edirdi.

O, bir dəfə nahar zamanı mister Morza:

– Siz sosialistlərə nifrət edirsiniz və onlardan qorxursunuz, – dedi. – Lakin nə üçün? Axı siz ki nə onların özləri, nə də baxışları ilə tanış deyilsiniz.

Sosializm söhbəti missis Morz mister Hepquda öz növbəti məd-hini yağdırdıqdan sonra araya düşdü. Martinin özündən razı olan bu dələduzu görməyə gözü yoxdu.. Buna görə də hər dəfə onun adı çəkildə hövsələdən çıxardı.

Martin:

– Hə, – dedi. – Çarli Hepqud böyük ümidlər verir. Hamı bunu deyir, bu doğrudur. Mənim fikrimcə, o, ölümündən hələ çox-çox əvvəl qubernator mövqeyi tutacaq, bəlkə də, Birləşmiş Ştatların senatoru olacaq.

Missis Morz:

– Siz nə üçün bu fikirdəsiniz? – deyə soruşdu.

– Mən seçkiqabağı kampaniya zamanı onun nitqini dinləmişəm. Onun nitqi o qədər ağıllı, səfəh və bayağı, eyni zamanda, elə inan-dırıcı idi ki, liderlər onu son dərəcə etibarlı və təhlükəsiz bir adam hesab etməlidirlər, onun danışdığı bayağı sözlər isə adi sırayı seçi-cininin bayağı sözlərinə tamamilə uyğun gəlir. Özünün səlis və şişir-dilmiş fikirlərini xitabat kürsüsündən eşitmək isə hər bir adam üçün fərəhlidir.

Ruf:

– Mənə elə gəlir ki, siz mister Hepquda qiblə edirsiniz, – dedi.

– Allah eləməsin!

Bu sözlərdən Martinin üzündə elə bir dəhşət ifadəsi yarandı ki, missis Morz davakar bir mövqə tutdu. Qadın buz kimi soyuq bir səslə:

– Elə bilirəm, siz demək istəmirsiniz ki, mister Hepqud səfəhdir?

Martin etiraz edərək:

– Sırayı respublikaçıdan və ya sırayı demokratdan da səfəh deyil, – dedi. – Onların hamısı ya hiyləgər, ya da səfəhdir, hamı da hiylə-gərər ağıllığı təşkil edirlər. Yeganə ağıllı respublikaçılar milyonçular və onların şüurlu xidmətçiləridir. Bunlar haradan nə xeyir gəldiyini çox gözəl bilirlər.

Mister Morz gülümsəyərək:

– Məni götürün, mən respublikaçıyam, – dedi, – maraqlıdır, siz məni hansı zümrəyə salırsınız?

– Siz şüursuz xidmətçisiniz.

– Xidmətçi?!

– Hə, əlbəttə. Axı siz korporasiya üçün işləyirsiniz. Fəhlələr arasında sizin müştəriləriniz yoxdur, siz cinayət işləri də aparmırsınız. Sizin gəliriniz arvadlarını döyən ərlərdən və yaxud cibgirdərlərdən asılı deyildir. Siz cəmiyyətdə baş rol oynayan adamların hesabına dolanırsınız, hər bir adam isə onu dolandırana xidmət edir. Əlbəttə, siz xidmətçisiniz! Sizin xidmət etdiyiniz kapitalist təşkilatlarının mənafeyinin qorunmasında marağınız var.

Mister Morz azacıq qızardı. O:

– Ser, sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, – dedi, – siz ən qatı bir sosialist kimi danışırırsınız.

Martin, bax elə bunu eşidəndə, sosializmə dair öz fikrini bildirmişdi:

– Siz sosialistlərə nifrət edirsiniz və onlardan qorxursunuz. Lakin nə üçün? Axı siz ki nə onların özləri, nə də baxışları ilə tanışsınız.

Mister Morz etiraz etdi:

– Hə, hər halda, sizin baxışlarınız sosialistlərin baxışlarına uyğun gəlir.

Ruf tələş içində müsahiblərə baxır, missis Morz isə ürayında sevinirdi ki, Martin ev yiyəsinin gözündən düşür.

Martin gülümsəyərək dedi:

– Əgər mən respublikaçıları səfeh adlandıırımsa, azadlığın, bərabərliyin və qardaşlığın partlamış sabun köpüyü olduğunu deyirəmsə, hələ bundan belə bir nəticə çıxırmı ki, mən sosialistəm. Əgər mən Ceffersonla və onun dünyagörüşünə təsir etmiş qeyri-elmi fikirlə bir fransızla razılaşa bilmirəmsə, sosialist adlanmaq üçün bu, yəni də kifayət deyildir. Mister Morz, sizi inandırnam ki, siz sosializmə mənəndən çox-çox yaxınsınız, əslində, mən onun amansız düşməniyəm.

Mister Morz soyuq-soyuq:

– Siz, əlbəttə, zarafat edirsiniz, deyilmi? – deyərək soruşdu.

– Qətiyyə. Mən tamamilə ciddi deyirəm. Siz bərabərliyə inanırsınız, özünü isə fikri-zikri yalnız bu bərabərliyi birtəhər basdırmaq olan kapitalist korporasiyalara xidmət edirsiniz. Məni isə yalnız ona görə sosialist adlandırsınız ki, mən bərabərliyi inkar edirəm və əslinə qalsa, məhz sizin bütün fəaliyyətinizlə sübut etdiyiniz bir prinsipi təsdiq

edirəm. Respublikaçılar bərabərliyi mümkün olan hər yerdə elan etsələr də, onun ən qəddar düşmənləridirlər. Onlar bərabərlik adına bərabərliyi məhv edirlər. Elə buna görə də mən deyirəm ki, onlar səfehdir. Mən isə fərdiyyətçiyəm. Mən inanıram ki, qəçışdə ən iti sürətli, mübarizədə isə ən qüvvətli adam qalib gəlir. Mən bu həqiqəti biologiyadan götürmüşəm və ya, heç olmasa, mənə elə gəlir ki, oradan götürmüşəm. Təkrar edirəm ki, mən fərdiyyətçiyəm: fərdiyyətçilər isə təqədimdən sosialistlərin əbədi düşmənləridirlər.

Mister Morz hirsli-hirsli:

– Lakin siz sosialistlərin mitinqlərində olursunuz, – dedi.

– Əlbəttə. Eyni ilə, casus düşmənin cəbhəsində olduğu kimi. Axı, düşməni başqa cür necə öyrənmək olar? Bundan əlavə, həmin mitinqlərdə mənim eynim yamanca açılır. Sosialistlər çox gözəl mübahisəçilərdir və yaxşısı, pismi, onlar çox şey oxuyublar. Sırası kapitalistə nisbətən onların hər biri sosiologiyadan və hər cür başqa “logiyalardan” daha çox şey bilir. Bəli, mən təqribən on dəfə sosialistlərin mitinqində olmuşam. Çarli Hepqudun boşboğzlıq etməsindən dönüb respublikaçı olmadığım kimi, sosialist də olmamışam.

Mister Morz tərəddüdlə:

– Bilmirəm, bilmirəm, – dedi. – Lakin mənə nədənsə elə gəlir ki, siz, hər halda, sosializmə meyil edirsiniz.

Martin: “İlanət sənə, kor şeytan! – deyərək fikirləşdi. – O, bir söz də başa düşmədi! Elə bil, mən daşdan hörülmüş bir divarla danışırıam! Yaxşı, axı bəs onun bütün təhsili hara yox oldu?”

Beləliklə, Martin öz inkişaf yolunda iqtisadiyyat üzərində qurulmuş bir əxlaqla – sinfi əxlaqla qarşılaşmışdı; çox keçmədən bu əxlaq Martin üçün qorxunc bir uyuya çevrildi. Onun öz şəxsi əxlaqı zəkaya əsaslanırdı. Odur ki, ətrafındakı adamların təmtəraqlı, bayağı, şit sözlərindən çox, onların əxlaq kodeksi onu daha artıq acıqlandırır. Bu, iqtisadiyyatın, metafizikanın, sentimentallığın və təqildçiliyin nə isə qarışığı idi.

Martin bu gülünc qarışıq nümunəsini öz qohumlarının davranışında görməli oldu. Onun bacısı Meriyen çalışqan, cavan bir alman mexaniklə tanış olmuşdu. Bu alman öz sənətini aməli-başlı öyrənib velosiped emalatxanası açmışdı; bundan əlavə, o ucuz velosipedlər satmaq müvəkkilliyini öz üzərinə götürmüş və yaxşı da qazanmışdı.

Meriyen Martinin yanına gəlib həmin almanla nişanlandığını bildirmiş, sonra zarafatına qardaşının əlindən tutmuş və ovcunun içindəki cızıqlar əsasında Martinin gələcək taleyindən xəbər verməyə başlamışdı.

Meriyen gələn dəfə özü ilə German Şmidt də gətirmişdi. Martin ən nəfis ifadələr işlədib, onların hər ikisini təbrik etdi; lakin, görünür, bu, bir az küt adaxlının xoşuna gəlmədi. Martin Meriyenlə keçən dəfəki görüşündən sonra yazdığı şeirləri oxuduqca başışladığı pis təsir daha da artdı. Bu, Martinin öz bacısına ithaf etdiyi, "Fəlc" adlandırdığı gözəl bir şeir idi. Şeiri ucadan oxuyan Martin, qonaqların heç bir ləzzət almadığını görüb, çox təəccübləndi. Əksinə, bacısının nəzərləri həyəcanla öz adaxlisına dikilib qaldı. Germanın küt üzündə isə acıq hirs ifadəsi aydınca göründü. Xülasə, əhvalat bununla qurtardı, bir azdan qonaqlar çıxıb getdilər və Martin də bu əhvalatı unutdu. Halbuki Martin fəhlə silkindən olsa da, şərafinə şeir yazılmış bu qadının ondan nəyə görə razı qalmadığını başa düşə bilmirdi.

Meriyen bir neçə gündən sonra yenə Martinin yanına gəldi, bu dəfə təkid. O, qapıdan içəri girməmiş Martinə yersiz hərəkətinə görə acı-acı danlamağa başladı.

Martin təəccüblə:

– Meriyen, nə olub? – deyə soruşdu. – Sən elə danışsən ki, elə bil, öz qohumlarının və ya azı öz qardaşının yerinə utanıb yerə girsən! Meriyen:

– Əlbəttə, utanıram! – dedi.

Martin Meriyenin gözələrində inciklik yaşayıb lap çəşmiş, özünü itirmişdi. Qız, hər halda, ürəkəndən incimişdi.

– Yəni, doğrudan, sən Germanın qardaşın öz bacısına şeir yazdığına görə səni qışqırırsan?

Meriyen hıçqıra-hıçqıra:

– O, heç də qışqanmır, – dedi. – O deyir ki, bu, nalayiq hərəkətdir, ədəb... ədəbsizlikdir...

Martin şübhə ilə fit çaldı, sonra əlini siyirtməyə saldı və "Fəlc"nin bir nüsxəsini çıxartdı. O, vərəqi bacısına verə-verə:

– Başa düşə bilmirəm, – dedi. – Özün oxu, sonra de görüm, bunda ədəbsiz nə var? Sən özün belə demədinmi?

Meriyen kağızı nifrətlə özündən kənar edə-edə etirazını bildirdi:

– Bir halda ki o deyir, deməli, var. O tələb edir ki, sən bunu cırasan. O istəmir ki, arvadı haqqında bu cür şeylər yazsınlar, həm də bunları hər kəs oxuya bilsin. O deyir ki, bu rüsvayçılıqdır... o, buna dözə bilməz.

Martin:

– Axı, Meriyen, bir qulaq as, bu ki lap səfəhlikdir, – demək istəyirdi ki, elə həmin dəqiqə bundan vaz keçdi.

Onun qarşısında bədbəxt bir qız oturmuşdu. Onun adaxlisını fikrindən daşıdırmaq mümkün olmadığı kimi, özünü də fikrindən daşıdırmaq mümkün deyildi. Buna görə də Martin baş vermiş əhvalatın bütün mənasızlığını başa düşsə də, itaət etməyə qərar verdi. O:

– Yaxşı, – dedi və əlyazmasını cırdı, xırda kağız parçalarını səbatə atdı.

Bu cür addım atarkən Martin "Fəlc"nin orijinalının artıq Nyu-York jurnalından birinin redaksiyasında olduğunu düşünüb təsəlli tapırdı, Meriyenlə əri heç bir vaxt bunu bilməyəcəklər, həm də qəbahətətsiz kiçik şeirin çap edilməsindən nə onlar, nə özü, nə də dünya zərər çəkəcək.

Meriyen tərəddüdlə əlini səbatə uzadaraq:

– Götürə bilərəm? – deyə soruşdu. Martin başı ilə "hə" dedi, dincməzə dayanıb bacısının cırlımsı əlyazmanın parçalarını necə yığıb cibinə qoyduğunu baxırdı. Bu, uğurla yerinə yetirilmiş bir tapşırığın maddi sübutu idi. Meriyen, nədənsə Martinə Lizzi Konollini xatırlatdı, halbuki teatrda rast gəldiyi gənc fəhlə qadının qəlbindəki alov və həyat ehtirası bacısında yoxdu. Lakin onların geyimində, adasında, rəftərində ümumi cəhətlər çoxdu. Martin bu iki qızın Morzların qonaq otağına girdiyini birdən-birə təsəvvürünə gətirib gülümseməkdən özünü saxlaya bilmədi. Lakin bu məzəli mənzərə yox olub getdiyindən Martinin bütün varlığını sonsuz yalqızlıq hissi qapladı. Bacısı da, Morzların qonaq otağı da onun keçdiyi yolun yalnız ayrı-ayrı mərhələləri idi. Artıq bütün bunlar arxada qalmışdı. Martin nəvəzislə kitablarına baxdı. Bunlar onun həmişə sədaqətli qalan yeganə yoldaşları idi.

Martin birdən-birə heyratla soruşdu:

– Necə? Nə dedin?

Meriyen sualını təkrar etdi.

– Niyə mən işləmirəm? – deyə Martin güldü, lakin onun gülüşü çox da səmimi deyildi. – Sənin Germanın tapşırır ki, bunu məndən soruşasan?

Mərin başını buladı.

Martin ciddiyyətlə:

– Yalan danışma, – dedi. Qız da utanıb başını aşağı saldı. – Bilirsən, Germanına da ki, başqalarının işinə qarışmasın. Mən onun nişanlısına şəir həsr edəndə, deyək ki, bəlkə də, bu onun işidir, lakin qoy öz burnunu daha dərin yerlərə soxmasın. Başa düşdün? Deməli, sən elə bilirsən ki, mən yolumu azmışam, öz ailemi rüsvay eləyirəm? Eləmi?

Mərin qətiyyətlə:

– Mən bilən, özünə bir iş tapsaydın, daha yaxşı olardı, – dedi. Bu vaxt Martin gördü ki, bacısı səmimi danışır. – German bu fikrədir ki...

Martin məhrəbancasına bacısının sözünü kəsərək:

– Cəhənnəm olsun German! – dedi. – Sən, yaxşısı budur, mənə də görüm toyunuz nə vaxtdır. Bir də öz Germanından soruş görüm, lütf edib sənə icazə verəmi ki, mənim toy hədiyyəmi qəbul eləyəsən.

Bacısı getdikdən sonra Martin bu əhvalat üzərində uzun-uzadı düşüncə-düşüncə acı-acı güldü. Elədir, onların hamısı – bacısı və bacısının adaxlısı, özünün mənsub olduğu mühitin adamları və Rulfun ətrafındakı adamlar – onların hamısı eyni dərəcədə ümumi meyarlara uyğunlaşır, hamı həyatını hazır, basmaqəlib miskin bir timsal əsasında qurur. Həm də daim bir-birlərinə baxan, bir-birlərini təqəddir edən bu miskin məxluqlar uşaqlıqdan əlində əsir olduqları mənasız qaydaları yalnız pozmaq xətinə öz fərdi xüsusiyyətlərini silib atmağa, canlı həyatdan üz döndərməyə razıdılar. Martin fikirləşdikcə onun gözləri qabağında bir dəstə tanış obraz – mister Betlərin qoluna girmiş Bernard Hikkinbotamın, Çarli Hepqudlu qucaqlaşmış German Şmidtin obrazları gəlib keçdi. Martin onların hamısını, ikilikdə və ayrılıqda diqqətlə nəzərdən keçirdi, kitabları götürdü, zəka və əxlaq meyarı ilə hamısını ölçdü, lakin onların heç biri sınaqdan çıxıb bilmədi. O, əbəz yera: "Bəs böyük ürəkli insanlar, böyük zəkalar hani?" – deyə soruşdu. Martinin danışqal daxmasına doluşmuş bayağı, küt və qaba kölgələr izdihama böyük ürəkli insanlar, böyük zəkalar yoxdu. Martin isə həmin izdihama nifrət edirdi, ehtimal ki, Sirseya¹ da donuzlarına bu cür nifrət etməmiş.

Son kölgə yox olub getdikdən sonra qəfildən gözənilməyən və çağırılmamış daha bir kölgə – çox enliqaraq bir şlyapa, ikiyanlı gödəkcə geymiş, yastı-yastı yeriyən avara, kefcil bir oğlan – uzaq keçmiş Martin ideni gözə göründü:

Martin istehza ilə ona:

– Sən də bunlardan yaxşı deyildin, dostum – dedi. – Əxlaq haqqında sən də eyni təsəvvürlər vardı və sən də onlardan çox bilmirdin. Sən heç bir şey üzərində dərinə düşünmədün, heç bir şeyin qayğısına qalmırdın. Həyata baxışlarını da paltar kimi hazır alırdın. Sən başqalarının bəyəndikləri əməlləri görürdün. Sən öz quldur dəstəyə ona görə başçı oldun ki, dəstə səni bunun üçün münasib bildi. Sən ona görə dalaşmırdın və öz dəstəyə başçılıq etməirdin ki; bu sənə xoşuna gəlir, əksinə, sən belə işlərdən zəhlən gedirdi. Ona görə ki, başqaları çiyinə vurub sənə "afarın!" deyirdilər. Sən Yağlısifəti ona görə döydün ki, onun qabağında qaçmaq istəməirdin, ona görə istəməirdin ki, içəridə ibtidai bir vəhşi yaşayırdı, üstəlik də, sənə baş-beynini dəng edib deyirdilər ki, kişi qəddar, zalım və amansız olmalıdır, döymək və şil-küt etmək əsl kişi işidir. Bəs ay kiçik, de görüm, nə üçün öz yoldaşlarının qızlarını əllərindən alırdın? Əslində, ona görə ki, qızlar sənə xoşuna gəlirdi: səbəbi elə beləcə bu idi ki, sən əhatə edən sənə əxlaq dayaqlarını müəyyən edən insanların ürəklərində ağır və dağ keçisi instinktləri hər şeydən güclü idi! Görürsən nələr var? O gündən bu günə qədər aradan az vaxt keçməmişdir. Yaxşı, indi sənə bütün bunlar haqqında fikrin nədir?

Sanki, buna cavab olaraq kölgə sürətlə dəyişməyə başladı. Qaba gödəkcə və enliqaraq şlyapa yox olub getdi, onları sadə bir kostyum əvəz etdi; onun üzündəki vəhşi ifadə yox oldu; bu üzə həqiqət və gözəlliklə ünsiyyətə vəcdə gələrək doğmuş daxili bir işıq şölələndi. Bu səfər kölgə indiki Martinə yamanca oxşayırdı; kölgə masanın qabağında dayanmışdı, üzünə lampa işığı düşən açıq kitabın üzünə ayılmışdı, Martin kitabın adına baxdı. Bu, "Estetikanın əsasları" idi. Martin elə həmin dəqiqə kölgənin içərisində aidi, onunla qaynayıb-qarışdı və masanın dənəli qənci müəllimə daldı.

¹ Yunan dastanında Odisseyanın yol yoldaşlarını donuzla çevirmiş cadugər qadın.

OTUZUNCU FƏSİL

Bir il əvvəl, onlar bir-birlərini sevdiklərini ilk dəfə bildirdikləri zaman olduğu kimi, günəşli bir payız günü, payızın əvvəllərindəki isti gözəl bir gündə Martin Rufa özünün "Məhəbbət sonetləri"ni oxuyurdu. Ondakı kimi, indi də onlar xoşladığıqları yerdə, təpələrin arasında oturmuşdular. Ruf heyrat ifadə edən nidalarla bir neçə dəfə Martinin mütləəsini kəsdi, Martin də alyazmasının son səhifəsini oxuyub bir yana qoyduqdan sonra qızın nə deyəcəyini həyəcanla gözləyirdi.

Ruf uzun-uzadı susdu, sonra, nəhayət, tutula-tutula sözə başladı, sanki, fikrini özünün qat etdiyi sözlərlə ifadə etməyə cəsarəti çatmırdı.

Qız:

– Bu şeirlər çox gözəldir, – dedi. – Bəli, əlbəttə, onlar çox gözəldir. Lakin burası var ki, bu şeirlərə görə siz pul ala bilmirsiniz. Mənim nə demək istədiyimi siz yaxşı başa düşürsünüz. – Ruf bu sözləri, demək olar ki, yalvarıcı bir əda ilə dedi. – Yəni siz nə yazırsınız yazın, bunların həyatda heç bir qiyməti yoxdur. Mən bilmirəm bunun səbəbi nədədir, yaqin, təqsir algı-satqı şərtlərindədir, lakin siz öz əsərlərinizlə özünüzdü dolandırma bilmirsiniz. Əzizim, mənim dediklərimi doğru anlayın. Mən çox fəxr edirəm, əks təqdirdə mən qadın olmazdım, fəxr edirəm və sevinirəm ki, bu qəşəng şeirlər mənə ithaf olunmuşdur. Lakin onlar bizim toy günümüzü ki yaxınlaşdırır, elə deyilmi, Martin? Məni mən-fəat güdən bir qız bilməyin. Mən sizi seviram və həmişə gələcəyimizi düşünürəm. Axı bir-birimizə eşqimizi bildirdiyimiz gündən tam bir il keçmişdir, toyumuza isə əvvəlki kimi, indi də çox qalmışdır. Qoy bu söhbət sizə nəzakətsiz görünməsin: xatırlayın ki, söhbət mənim qələbimdən, mənim bütün həyatımdan gedir. İndi ki siz hökman yazmaq istəyirsiniz, onda bir qəzet redaksiyasında özünüza iş tapın. Axı siz niyə müxbir olmayarsınız? Heç olmazsa, az bir müddətə?

Martin boğuq-boğuq:

– Mən öz üslubumu korlaya bilərəm, – deyər cavab verdi. – Siz təsəvvürünüza gətirə bilməzsiniz ki, mən bu üslubu işləyib hazırlamaq üçün nə qədər zəhmət sərf etmişəm.

– Axı, siz ki pul üçün qəzet felyetonları yazırsınız, deyilmi? Onlar sizin üslubunuzu korlamayıb ki?

– Bu tamamilə başqa işdir. Mən onları güclə yaradırdım, bütün günü ciddi işlədikdən sonra içimdən sıxıb çıxardırdım. Müxbir olmaq isə səhərdən axşama kimi peşəkarlıq etmək, bütün varlığını ona sərf etmək deməkdir. Həyat da ki, bu halda hansısa bir axına çevrilər, yalnız bu anda yaşayarsan, nə keçmişin, nə də gələcəyin olar. Müxbirin vaxtı yoxdur ki, müxbir üslubundan başqa, özgə bir üslub düşünsün. Bu isə ədəbiyyat deyildir. Məhz indi, üslubum təzəcə kamilləşməyə başladığı bir zamanda müxbir olmaq lap ədəbi bir xətar olardı, hətta indi də hər bir felyeton, felyetonun hər bir sözü mənim üçün azabdır, özümü, öz gözəllik hisslərimi zorlamaqdır. Bunun məndən ötrü nə qədər ağır olduğunu siz təsəvvür etmirsiniz. Mən özümü lap cəni hesab edirdim. "Peşəkar" hekayələrimi almaq istəmədikdə, mən gizlicə sevinirdim; halbuki bunun ucundan kostyumumu girov qoymalı oldum. Lakin bunun əvəzində "Məhəbbət sonetləri"ni yazanda necə də böyük həzz aldım! Axı, yaradıcılıq nəşəsi yer üzündə ən nəəcib bir nəşədir. Bu nəşə bütün məhrumiyyətlərimin əvəzinə verdi.

Martin bilmirdi ki, Ruf üçün "yaradıcılıq nəşəsi" boş sözlərdir. Doğrudur, söhbət zamanı qız bu sözləri tez-tez işlədirdi və Martin də yaradıcılıq nəşəsini onun dilindən eşitmişdi. Qız bu haqda oxumuş, universitet professorlarının mühazirələrindən eşitmiş, hətta sənətsü-nasliq dərəcəsi almağa imtahan verəndə də onu xatırlamışdı. Lakin qız hər cür orijinal fikrə, hər cür yaradıcı ehtirasə yabançı idi və yalnız başqalarının danışılardan öyrəndiklərini təkrar edə bilirdi.

Ruf:

– Balka, redaktor sizin "Dəniz nəğmələri"ni düzəltməkdə haqlı imiş? – deyər soruşdu. – Redaktor ədəbi əsərə düzgün qiymət verməyi bacarmasaydı, redaktor olmazdı.

Martin nifrət etdiyi redaktorlar tayfasının adını eşidib hirsələndi və hövsələsiz halda etirazını bildirdi:

– Həmişə qəbul olunmuş fikirlərin davamlılığına bu da bir sübut. Mövcud olan şeyi, nəinki yalnız doğru, həm də daha yaxşı şey hesab edirlər, hər hansı bir hadisənin olması faktının özünə həmin hadisənin qanunauyğunluğunun bir subutu kimi baxırlar. Bir də nəzərə alın ki, yalnız indiki şəraitdə yox, ümumiyyətlə, həmişə, uzaq keçmişlərdən bəri belə olub. Əlbəttə, sırayı adam yalnız donuq nədanlığı ucundan bu cəfəngiyata inanır. Vayninqer bu cür adamların təfəkkür prosesini çox gözəl təsvir etmişdir. Düşünməyi

bacarmayanlar elə bilirlər ki, düşünürlər və odur ki, doğrudan da, düşünə bilən adamların müqəddəratını həll edirlər.

Martin birdən-birə deyirdi, Rufun hələ bütün bunları anlamaq üçün püxtələşmədiyindən qorxdu. Qız etiraz edərək:

– Mən bilmirəm Vayninqer kimdir, – dedi. – Siz həmişə hər şeyi elə yaman ümumiləşdirirsiniz ki, mən sizin fikirlərinizi başa düşə bilmirəm. Mən deyirəm ki, अगर redaktor...

Martin onun sözünü kəsdi:

– Mən isə siza deyirəm ki, redaktorların, heç olmasa, azı doxsan doqquz faizi adicə bacarıqsız adamlardır. Onlar yazıçı olmaq istəmişlər də, bacarmamışlar. Elə bilməyin ki, yaradıcılıq nəşəsinə könlü verməkdənsə, redaksiyada cansıxıcı əziyyətli işlə məşğul olmaq və jurnalın intişarından və nəşirin fəndirirliyindən kölə kimi asılı olduqlarını düşünmək onlara daha xoş gəlir. Onlar yazmaq istəmişlər, lakin müvəffəqiyyətsizliyə uğramışlar. Elə işin bu yerində də ən mənasız bir paradoks meydana çıxır: məlum olur ki, bu keşikçi itləri, ədəbiyyat sahəsində taleyi uğursuz olan bu adamlar ədəbi uğura doğru gedən bütün yolları kəsmişlər. Redaktorlar, onların köməkçiləri, resenziyaçıları, ümumiyyətlə, əlyazmalarını oxuyan adamların hamısı bir zamanlar özləri yazıçı olmaq istəyən, lakin bacarmayan adamlardır. Bax, elə bu adamlar, ilk baxışda ədəbiyyatın müqəddəratını həll etməyə haqları olanlardır; onlar nəyi çap etməyə və nəyi çap etməməyə hökm verirlər; halbuki bunların mülahizələri əsas götürülməməlidir. Bu adi və istedadsız adamlar orijinallıq və istedad haqqında hökm verirlər. Bunlardan sonra ədəbiyyat sahəsində eynilə uğursuzluğa uğramış olan tənqidçilər gəlirlər. Mənə deməyin ki, onlar heç bir zaman şeir və ya nəsr yazmaq xəyalında olmamışlar və buna təşəbbüs göstərməmişlər; güclərini sınamışlar, lakin bundan bir şey çıxmamışdır. Jurnalardakı tənqidi məqalələr balıq yağı kimi adamın ürəyini bulandırır. Həm də siz mənim bütün bu resenziyaçılara və üzdənirəq tənqidçilərə baxışımı, münasibətimi bilirsiniz. Əlbəttə, böyük tənqidçilər vardır, lakin onlar, kometalar kimi, nadirdir. Məndən yazıçı çıxmasa, gedib redaktor olacağam. Axır ki, bu yolla bir parça çörək qazanmaq olar. Həm də yavan yox, yağlı çörək.

Lakin Ruf sevgilisinin mülahizələrindəki ziddiyyəti dərhal anladı:

– Yaxşı, Martin, tutaq ki, bu belədir və istedadlı adamlar üçün bütün yollar bağlıdır, onda böyük yazıçılar bəs necə irəli getmişlər?

Oğlan cavab verərək:

– Onlar qeyri-mümkün işlər görmüşlər, – dedi. – Onlar elə alovlu, elə gözəl əsərlər yaratmışlar ki, bütün düşmanlarını yandırıb külə döndərmiş və məhv etmişlər. Onlar mindən bir yazıçıya qismət olan möcüzə sayəsində uğura çatmışlar. Onlar Karleylin yenilməz nəhənglərinə bənzəyirlər. Mən də bu yolla gedəcəyəm, mən qeyri-mümkün bir şeyə nail olacağam.

– Bəs birdən siza məğlubiyyət üz verdi, onda nə olsun? Martin, siz məni də düşünməlisiniz!

– Mənə məğlubiyyət üz versə, nə olsun? – O, bir anlığa qıza baxdı, sanki, qız nə isə ağılasıqmaq bir şey demişdi. Sonra onun gözləri hiyləgərcəsinə parladı. – Onda mən redaktor olaram, siz də redaktor arvadı!

Ruf narazı halda üz-gözünü tursutdu, lakin bunun özündə də bir məlahət vardı; Martin isə öz öpüşləri ilə qızın üzündəki ifadəni dərhal pozdu.

– Yaxşı, yaxşı, bədsir, – deyə Ruf etiraz etdi, iradəsini toplayaraq Martinin qüdrətinin cazibəsindən qurtarmağa çalışdı. – Mən atamla da, anamla da danışmışam. Mən onlarla hələ heç bir vaxt bu cür dalaşmamışam. Mən tələb edirdim, onlara hörmət qoymurdum və sözlərindən çıxırdım. Onların hər ikisi sizin əleyhinizdir, lakin mən siza olan məhəbbətimdən elə ısrarla danışmışam ki, axırda atam sizi öz kontoruna işə götürməyə razılıq verdi. O, hətta siza dərhal yaxşı maaş da kəsməyə qərar verdi ki, biz toyumuzu eləyə bilək və bir kiçik kotcedə müstəqil yaşayaq. Martin, bu, atamın tərəfindən böyük alicənablıqdır, doğru deyilmə?

Martin ağır bir ümidsizliyin qəlbini sarıyıb sıxdığını hiss etdi. O, qeyri-ixtiyari olaraq əlini cibinə salıb tütən və cığara kağız (bunları çoxdan bəri idi ki, yanında gəzdirmirdi) çıxarmaq istədi və nə isə anlaşılmaz bir söz mızıldadı.

Ruf sözünə davam edərək:

– Açıq budur ki, – dedi, – ancaq xahiş edirəm, inciməyin, mən eləcə istəyirəm ki, siz işin nə yerdə olduğunu biləsiniz. Sizin radikal baxışlarınız atamın heç xoşuna gəlmir. Bundan əlavə, o, sizi tənbəl hesab edir. Əlbəttə, mən sizin tənbəl olmadığınızı yaxşı bilirəm. Billərəm ki, siz çox işləyirsiniz.

Martin "Yox, bunu Ruf belə bilmir!" – düşündü və ucadan ancaq bunu soruşdu:

– Yaxşı, bəs siz nə fikirdəsiniz? Sizədəmi mənim baxışlarım həddindən artıq radikal görünür? – O, düz qızın gözünün içinə baxır və cavab gözləyirdi.

Nəhayət, Ruf dedi:

– Yox, onlar mənə... şübhəli görünür.

Bununla da hər şey bitdi, həyat da Martinə birdən-birə elə fərəh-siz, kədərli göründü ki, Rufun ehtiyatla etdiyi təklifi, – qızın atasının kontoruna qulluğa girmək təklifini tamamilə yadından çıxardı. Ruf isə hələlik israr etməmək lazım gəldiyini hiss edib, həmin məsələ üzərinə yenidən qayıtmaq üçün səbirlə münasib fürsət gözləməyə hazırdı.

Lakin uzun-uzadı gözləmək lazım gəlmədi, öz növbəsində, Martin Rufdan bəzi şeylər soruşmaq qərarına gəldi. Oğlan qızın ona nə dərəcədə inam bəslədiyini sınamaq istəyirdi. Beləliklə, bir həftədən sonra onların hər biri öz sualına cavab aldı.

Martin “Günəşin rusvayçılığı”nı Rufa oxumağa işi sürətləndirdi.

Martin alyazmasını oxuyub qurtarandan sonra Ruf:

– Siz nə üçün müxbir işləmək istəmirsiniz? – deyə ucadan səsləndi. – Siz yazmağı yaman sevirsiniz və yaqın ki, müvəffəqiyyət qazanma bilərdiniz, irəliləyirdiniz, adlı-sanlı bir jurnalist, hər hansı bir qəzetin xüsusi müxbiri olardınız. Axı bəzi xüsusi müxbirlər külli miqdarda pul qazanırlar; bundan əlavə, onlar bütün dünyanı gəzirlər. Onları, məsələn, Stenli kimi Afrikaya göndərilir, onlar Vatikanda papa ilə müsahibə təşkil edirlər. Tibetin əsrarəngiz guşələrini tədqiq edirlər. Martin soruşdu:

– Deməli, məqaləm sizin xoşunuza gəlmi? Deməli, siz bu fikirdəsiniz ki, mən yalnız jurnalist ola bilərəm, lakin heç bir vəchlə məndən yazıçı çıxmaz?

– Yox, yox! Sizin məqaləniz yaman xoşuma gəldi. O, çox gözəl yazılıb. Ancaq qorxuram ki, bütün bunlar sizin oxucularınıza çatmaya. Hər halda, bu mənim üçün çox çətindir. Məqaləniz çox yaxşı yazılıb, lakin mən, demək olar ki, heç nə başa düşmədim. Hər şeydən əvvəl, bunu deyim ki, siz həddindən artıq xüsusi elmi terminlər işlətmisiniz. Əzizim, siz ifrata varırsınız, bu səbəbdən də sizə aydın görünən bir şey bizim hamımız üçün tamamilə anlaşılmazdır.

Martin yalnız bunu deyə bildi:

– Hə, məqalədə fəlsəfi termin çoxdur.

Martin hələ həyəcanlı idi, axı, indicə özünün ən yetkin fikirlərini oxumuşdu; buna görə də qızın hökmü onu çaşdırdı.

Martin sözündə təkid etməyə çalışaraq dedi:

– Yaxşı, tutaq ki, bu, formaca pisdır, bəs irəli sürülmüş fikirlər də sizdə heç bir rəğbət doğurmur?

Ruf başını buladı:

– Yox. Bu mənim əvvəllər oxuduqlarıma əslə oxşamır... Mən Meterlinki oxumuşam. Özüm də onu tamamilə anlayırdım. Martin:

– Onun mistisizmini anlıyrsınız? – deyə qışqırdı.

– Hə, Meterlinkə hücum edədiyiniz bu məqaləniz isə mənə əslə aydın deyil. Əlbəttə, orijinallığa qalsa...

Martin hövsələsiz bir hərəkət etdisə də, susdu. Sonra Rufun deməkdə davam etdiyi sözlər birdən beyninə işlədi.

Qız:

– Məncə, yaradıcılığınız sizin üçün bir oyuncaq idi, – dedi. – Siz onunla uzun müddət aylanırsınız, bəsdir. İndi həyata, bizim həyatımıza ciddi yanaşmaq vaxtıdır, Martin. Bu vaxta kimi siz yalnız özünüz üçün yaşamısınız.

– Siz istəyirsiniz ki, mən qulluğa girim?

– Hə. Atam sizə təklif edir ki...

Martin kobudcasına qızın sözünü kəsib:

– Bilirəm, bilirəm, – dedi. – Lakin mənə düzünü deyin, siz mənə daha inanmırsınız?

Ruf dinməz-söyləməz onun əlini sıxdı. Qızın gözləri qaraldı, az qala pıçıltı ilə:

– Sizə yox... Sizin yazı-pozunuza, əzizim, – dedi.

Martin aman vermədən açıq danışmaqda davam edib dedi:

– Siz, demək olar ki, mənim əsərlərimin hamısını oxumusunuz. Onlar haqqında nə fikirdəsiniz? Sizə elə gəlir ki, onlar pisdır? Başqalarının yazdıqlarından da pisdır?

– Başqaları öz əsərlərinə pul alırlar.

– Bu, sualımın cavabı deyil. Demək, siz bu fikirdəsiniz ki, mənim ədəbi istedadım yoxdur?

– Yaxşı, indi mən sizə cavab verərəm. – Ruf zorla özünü ələ aldı.

– Mən bu fikirdə deyiləm ki, siz yazıçı ola bilərsiniz. Əzizim, mənə acığınız tutmasın! Siz ki özünüz məndən soruşdunuz. Axı siz bilirsiniz ki, ədəbiyyatı mən sizdən daha dərin başa düşürəm.

Martin fikirli-fikirli:

– Hə, siz sənətsünassınız, – dedi. – Siz başa düşməlisiniz... – Hər ikisi üçün azablı olan fasilədən sonra yenə söbə başladı: – Lakin bununla hələ heç də bütün mənalara açılmır. Mən bilərəm qüvvəm nədədir. Heç kəs bunu mənədən yaxşı bilə bilməz. Mən bilərəm ki, müvəffəqiyyətə çatacağam. Mən bütün mənaələri aradan qaldıracağam. Şeyirlərdə, məqalələrdə, hekayələrdə əks olunmalı bütün duyğular, fikirlər içimdə qaynayıb-daşır. Lakin mən sizdən xahiş etmirəm ki, buna inanasınız. Nə mənə, nə də mənim ədəbi istedadıma inanmayın. Sizdən yeganə xahişim budur ki, mənim məhəbbətimə inanasınız və məni əvvəlki kimi sevasınız. Bir il bundan əvvəl mən sizdən yalvarıb xahiş etmişdim ki, mənə iki il möhlət verəsiniz. Artıq aradan bir il keçmişdir, lakin mən möhkəm əminəm ki, ikinci il keçmədən əvvəl müvəffəqiyyət qazanacağam. Yərinizdədir, bir zaman mənə demişdiniz ki, yazıcı olmaq üçün şagird kimi sınaqdan keçmək lazımdır. Nə deyirəm ki, mən bu sınağı keçmişəm. Mən tələmişəm, az vaxt sərf etmişəm. Siz mənim bütün arzularımın son məqsədi olmusunuz və sizi düşünmək həmişə mənə qüvvət vermişdir. Bilirsinizmi ki, qayğısız və rahat yatmağın nə demək olduğunu mən çoxdan unutmuşam? Bəzən mənə elə gəlir ki, istədiyim qədər yatdığım və yalnız yuxudan doydugumdan oyandığım günlərdən milyon illər keçmişdir. Məni indi yuxudan zəngli saat oyadır. Mənim nə vaxt özümə yatmağa icazə veriyimdən asılı olaraq, saati müəyyən vaxta qururam. Yuxulamazdan əvvəl mənim etdiyim son şüurlu hərəkət budur: saati qururam və lampanı söndürürəm. Mən hiss edəndə ki yuxum gəlir, çətin kitabı dəyişib asanını götürürəm. Bu asan kitab üzərində də mürgü çalmağa başlayanda isə yuxumu qaçırmam üçün başıma yumruğu yumruq dalınca vururam. Klipin yuxuya getməkdən qorxan adamı yərinizdədirmi? O, məhmızı döşəyinə elə keçirmişdi ki, yuxuya gedəndə onun polad ucu bədəninə saplanırdı. Mən də belə eləyirdim, mən qərar vermişdim ki, gecə yansına kimi, saat bira, ikiyə kimi yatmamalıyam... Mahmız da məni vaxtından əvvəl yatmağa qoymurdu. Mən aylarla bu mahmızdan ayrılmamışam. Mənim işim o yərə çatıb ki, beş saat yarım yuxu artıq mənim üçün yolverilməz bir zinətdir. İndi mən vur-tut dörd saat yatıram. Mən daim az yatıb yuxusuz qalmaqdən lap əldən düşmüşəm. O qədər yatmaq istəyirəm ki, bəzən başım hərələnir və

fikirlərim bir-birinə dolaşır; bəzən elə bilərəm ki, qəbirdə rahat yatmaq böyük xoşbəxtlikdir. Mən Lonqfellonun bu misralarını xatırlayıram:

Soyuqdur, dəhşətdir dənizin dibi,
Bir sakit yuxudur onun sahibi.
Tək birca addım at – çalxanar sular,
Dalğalar qoynunda ömrün məhv olar.

Əlbəttə, bu boş şeydir, yorğunluqdan, əsəblərin həddindən artıq yorulmasından əmələ gəlir. Lakin bir sualım var: bütün bunları mən kimin xətinə edirdim? Sizin xətinizə. Şagirdlik müddətini azaltmaq üçün, müvəffəqiyyəti tələsməyə məcbur etmək üçün. İndi isə mənim şagirdliyim qurtarmışdır. Mən nəyə qədər olduğumu bilərəm. Sizi inandıriram ki, mənim bir ayda öyrəndiyimi hər bir tələbə bir ilə də öyrənə bilməz. Bilərəm! Siz gəlin, mənə inanın. Məni başa düşməni necə hərəkətlə arzulađığıma inanın. Belə olmasaydı, mən heç bundan danışmazdım. Mən lovgalanmıram. Mən oxuduğum kitablar əsasında hökm verirəm. Sizin qardaşlarınız yuxu bəşirəndə, mən kitab oxuyuram və oxuduqlarıma əsasən deyə bilərəm ki, mənimlə müqayisədə onlar nədən vəhşilərdir. Mən bir zamanlar şana-şöhrətə çatmaq istəyirdim. İndi mənim üçün şöhrətin heç bir mənası yoxdur. Mənim istədiyim yalnız sizsiniz. Siz mənə yeməkdən də, paltardan da, ad çıxarmaqdən də artıq lazımsınız. Mənim yeganə arzum budur ki, axırı başımı sizin sinənin üstə qoyub yatım. Heç bir il də keçməz ki, bu arzuma çataram.

Ruf yenə Martinin gücünü duydu, bu duyğu onu sardı, həm də qız buna nə qədər inadlı müqavimat göstərirdisə, oğlana bir o qədər yaxından bağlanırdı. Qızı rəm edən, itaətdə saxlayan bu qüvvə, indi Martinin od tutub yanan gözlərində, ehtiraslı danışığında, onun varlığında qaynayan və gurlayıb daşan böyük həyat qüdrətində təzahür edirdi. Buna görə də bir anlığa, yalnız birca anlığa Rufun möhkəm səbəti aləmi titrəyib sarsıldı və qız birdən-birə əsl Martin İdeni, gözəl və yenilməz Martin İdeni qarşısına dayanan gördü! Həm də hərdən vəhşi heyvan təlimçiləri öz içlərini yeyib şübhəyə düşdükələri kimi, qız da bu adamın üsyankar ruhunun ipə-sapa yatırılması imkanı olduğuna şübhələndi.

Martin sözlünə davam edərək:

– Axı bir iş də var, – deyirdi. – Siz məni sevirsiniz. Onda nəçin sevirsiniz? Axı, məhz məni yazmağa vadar edən eyni şey, sizi də məni sevməyə vadar edir. Siz məni ona görə sevirsiniz ki, mən sizi ahata edən və birinə könlünüzü verə biləcəyiniz adamlara oxşamıram. Mən kontor üçün, mühasib dəftərləri üçün, xırda süründürməçilik üçün yaranmamışam. Həmin adamların hamısının gördükləri işi görməyə, onlarla bir yerdə olmağa, onların həyat baxışlarına şərik çıxmağa məni məcbur etsəniz, onda siz mənimlə onların arasındakı fərqi aradan götürərsiniz, məni məhv edərsiniz, sevdiyiniz şeyi məhv edərsiniz. Mənim içimdəki ən canlı şey yaradıcılıq ehtirasıdır. Mən adi safehlin biri olsaydım, yazıcı olmaq xəyalına düşməzdim, amma sizin özünüz də, çox çətin ki, mənim arvadım olmaq istərdiniz.

Səthi, lakin canlı düşüncəsi dərhal müqayisə imkanı tapan Ruf Martinin sözünü kəsərək:

– Axı nə üçün, – dedi. – Əvvəllər də qəribə adamlar, ixtiraçılar olmuşlar, bütün ömürləri boyu hər hansı əbədi bir mühərrikni ixtirəsi üzərində çalışmışlar, bununla da öz aialərini ehtiyac və məhrumiyyətlər içərisində yaşamağa məhkum etmişlər. Təbii ki, arvadları onları sevmiş və birlikdə ixtirə çəkmişlər, lakin onların qəribəliklərinə görə deyil, daha çox bu qəribəliklərə rəğmən.

Oğlan etiraz edərək:

– Doğrudur, – dedi. – Lakin qəribə adamlar yox, başqa ixtiraçılar da axı olmuşlar. Həmin ixtiraçılar bütün ömürləri boyu tamamilə real və faydalı şeylər ixtirə etmək üçün çalışmış və axırda istədiklərinə nail olmuşlar. Axı mən qeyri-mümkün olan heç nə istəmirəm...
– Siz özünüz dediniz ki, "qeyri-mümkün şey əldə etmək" istəyirsiniz.

– Mən məcazi mənada deyirdim. Mən, əslinə qalsa, özümədən qabaq çox-çoxlarının çatdıqları bir şeyə çatmaq, yəni yazmaq və öz ədəbi zəhmətimlə dolanmaq istəyirəm.

Rufun susması Martini hirsəndirdi.

– Deməli, siz bu fikirdəsiniz ki, bu də əbədi mühərrik kimi xam xəyaldır? – deyə o soruşdu.

Sualin cavabında Ruf onun əlini sıxdı. Bu, bir ananın nəvəsiyə əl sıxması idi, sanki, ana özünün şıltaq uşağını ovundururdu. Onun üçün Martin, doğrudan da, qeyri-mümkün şeylər əldə etmək istəyən yalnız şıltaq bir uşaq, qəribə bir məxluq idi.

Ruf ata-anasının Martinə necə ədavətli münasibət bəslədiklərini xatırladı.

Martin soruşdu:

– Lakin siz ki məni sevirsiniz, elə deyilmi?

– Sevirəm, sevirəm! – deyə qız ucadan səsləndi.

– Mən də sizi sevirəm, buna görə də onlar mənə heç nə eləyə bilməzlər. – Martinin səsinə bir təntənə vardı. – Bir halda ki mən sizin məhəbbətinizə inanıram, onların niifrətinin mənə heç bir dəxli yoxdur. Dünyada məhəbbətdən başqa hər şey gəldi-gedəkdir. Məhəbbət addımbaşı büdrəyən və yıxılan cılız, eybəcər bir xilqət deyil, əsl böyük məhəbbətdirsə, heç bir zaman yolunu azmaz.

OTUZ BİRİNCİ FƏSİL

Bir dəfə təsadüf Martini Brodveydə bacısı Hertruda ilə rastlaşdırdı. Partliyinə baxmayaraq, bu, şübhəsiz ki, uğurlu bir təsadüf idi. Hertruda tinda tramvay gözləyərkən Martini birinci gördü və ordu-ordundan keçmiş qardaşının yorğun üzündəki tutqun ifadə dərhal nəzərinə çarpdı. Martin, doğrudan da, tutqun, qaşqabaqlı idi. O, saləmcı ilə sövdələşə bilməyib geri qayıdırdı. Martin girov qoyduğu velosiped üçün saləmcidən əlavə borc almaq istəyirdi. Payızın yağışı, palçıqı gəlib çatmışdı, Martin velosipedini çoxdan girov qoymuşdu, lakin qara kostyumunu hökman özündə saxlamaq istəyirdi.

Martinin bütün var-yoxunu bərbəbir bilən saləmcı:

– Axı, sizin qara kostyumunuz var, dedi. – Olmaya siz onu, o dələduz yəhudi Lipkenin yanında girov qoymusunuz? Hə, əgər bu...

O, Martinə elə qəzəblə baxdı ki, Martin tələsik, bərkənd dilləndi:

– Yox, yox! Kostyumunu girov qoymamışam. Mən onsuz heç keçinə bilmərəm.

Bir az yumşalan saləmcı:

– Çox gözəl, – dedi. Əgər istəyirsinizsə sizə yenidən pul verim, onda mən də sizin kostyumunuzsuz keçinə bilmərəm. Axı, mən bu işlə aylənmək xatirinə məşğul olmuram.

Martin etiraz edərək:

– Mənim velosipedimin qiyməti azı qırx dollardır, – dedi. – Özü də tamam sazdır. Siz isə ona görə mənə vur-tut yeddi dollar vermisiniz! Heç yeddi dollar da yox! Altı dollar bir çərəkl! Axı, siz pulunuzun sələmini qabaqcadan alırsınız!

Sələmçi soyuqqanlılıqla dedi:

– Yəni də pul almaq istəyirsinizsə, onda kostyumunuzu gətirin.

Tamamilə ümidini itirmiş Martin bu cansız, dar dükkandan tələsik çıxdı. Onun üzündəki tutqun ifadənin səbəbi də bu idi. Bu ifadə Hertrudanı çox qüssələndirdi.

Onlar hal-əhval tutmağa macal tapmamışdılar ki, Teleqraf-avenüya gedən tramvay gəldi. Martin bacısının dırsayından tutub tramvaya mindirdi; bacısı isə anladı ki, Martin özü piyada getmək istəyir. Hertruda tramvayın pilləsində dayanaraq, dönüb ona baxdı. Martinin çuxura batmış gözlərini görəndə ürəyindən qara qanlar axdı.

– Bəs sən tramvayla getmərsən? – deyə Hertruda soruşdu.

Elə o saat da tramvaydan düşüb qardaşının yanına gəldi.

Martin izahat verərk:

– Hava almaq üçün həmişə piyada gedirəm, – dedi. Hertruda:

– Nə deyirəm ki, mən də bir qədər piyada gedərəm, – dedi. – Bunun mənə xeyri var. Axır zamanlar nədənsə özümü pis hiss edirəm.

Martin bacısına baxdı və onun necə dəyişdiyini ancaq indi sezdi. Hertruda yorğun və nəşə pinti bir görkəmdə idi, şiş qatlar üzünü eybəcərləşdirmişdi və özü də başdan-ayağa kimi lat bağlamış, şişmişdi, ağır, yastı yerisi isə sağlam və şən bir qadının çəvik, qıvrq addımlarının, sanki, bir gülün oxşanı idi.

Onlar o biri duracağı çatanda Martin:

– Yaxşısı budur ki, gözlə, tramvaya min. – O sezdi ki, Hertruda tövşüməyə başlayır.

Hertruda:

– Allah, sən saxla! – dedi. – Doğrudan, mən ki yorulmuşam. Tramvaya minmək sənə üçün də pis olmazdı. Ayaqqabının altı elədir ki, yəqin, sən şimali Oklendə çatanacan yırtılar.

Martin cavabında:

– Mənim evdə daha bir cüt ayaqqabım var, – dedi.

Hertruda gözlənilmədən:

– Sabah nahara bizə gəl, – dedi. – Bernard evdə olmayacaq, işi var, San-Leandroya gedəcək.

Martin başını buladı, lakin nahar adı çəkildə gözlərində parlayan həris qılgıncı gizlədə bilmədi.

– Mart, sənə cibində bir pensin də yoxdur, elə buna görə də piyada gəzirsən. Belə də hava almaq olar?

Hertruda nifrətlə fınxırmaq istədisə də, bundan bir şey çıxmadı.

– Dayan görüm...

Sonra əl çantasını arasıdır Martinin ovcuna bir beş dollarlıq pul basdı.

Qadın dodaqaltı:

– Bu yaxınlarda sənə ad günün olacağı yadımdan çıxmışdı, – dedi.

Martin qeyri-ixtiyari olaraq pulu ovcunda sıxdı, dərhal da anladı ki, bu hədiyyəni qəbul etməlidir, lakin tərəddüd içində qaldı. Axı, bu qız sikkəcik – yemək, həyat, mənavi və cismani qüvvələrin bərpası, yeni yaradıcı qüvvənin coşması deməkdir. Kim bilir, bəlkə, Martin elə bir əsər yazacaq ki, elə bu cür çoxlu qız pul alacaq. O, əlyazmalarında masanın altında atılıb qalmış son iki məqaləsini aydınca təsəvvüründə canlandırdı. Həmin məqalələri yollamaq üçün marka almağa pulu yoxdu. Çap olunmuş məqalələrin adları onun gözləri önündə şölə saçır və çəkilmək istəmirdi. Məqalələr "Qəşənglik kahinləri" və "Gözəllik beşiyi" adlanırdı. Martin bu məqalələri hələ heç yərə göndərməmişdi, lakin bilirdi ki, onlar bu qəbildən olan yazılmanın ən yaxşılarıdır. Təki, marka almaq mümkün olsun. Birdən onda müvəffəqiyyətə inam doğdu və aqlığın başladığı işi sona çatdırdı. O, pulu tələsik cibinə basdı:

Martin:

– Mən bunun əvəzini sənə yüzqat artıq qaytararam, Hertruda, – sözlərini çox çətinliklə dedi, çünki qəhər onu boğurdu, gözlərində yaş parlardı. O, qətiyyət və inamla ucadan: – Sözlərimi yadında saxla! – dedi. – Aradan bir il keçməmiş mən sənə düz yüz dənə bu qız sikkədən gətirəcəyəm! Mən sənədən xahiş etmirəm ki, mənə inanasan. Sən təkcə gözləməlisən. Gerisini görərsən!

Bacısı bu deyilənlərə heç inanmırdı da. Lakin bundan, nədənsə part oldu və odur ki, çətinlikdən necə qurtaracağını bilməyərək dedi:

– Mart, mən bilərəm ki, sən ac qalırsan. Bu, sənə üzündən görünür. Nə vaxt istəsən, bizə yeməyə gəl. Higginbotam evdən iş üçün gedəndə, mən sənə xəbər göndərə bilərəm. Uşaqlardan biri həmişə sənə xəbər gətirə bilər. Mart, bas...

Martin bacısının nə deyəcəyini qabaqcadan bildirdi, çünki onun fikirlərinin istiqaməti kifayət qədər aydındı.

– Bir yerə işə girmək vaxtın gəlib çatmayıbmı?

– Sən elə bilirən ki, mən heç nəyə nail olmayacağam? – deyə Martin soruşdu.

Hertruda başını buladı.

– Hertruda, özümən başqa heç kəs mənim qüvvəmə inanmır.

– O, bu sözləri ehtiraslı bir coşğunluqla dedi. – Lakin mən artıq bir çox yaxşı əsər yazmışam və gec-tez onlara görə pul alacağam.

– Sən haradan bilirən ki, onlar yaxşıdır?

– Lap ona görə ki... – Martinin ədəbiyyat, ədəbiyyat tarixi haqqında bütün bildikləri birdən-birə beyində canlandı və o da başa düşdü ki, hansı əsaslara görə özünə inandığını bacısına anlama bilməz. – Lap ona görə ki, mənim hekayələrim jurnallarda çap olunan yazıların doxsan doqquz faizindən yaxşıdır.

Özünün haqlı olduğuna möhkəm əmin olan Hertruda:

– Sən, hər halda, ağıllı məsləhətə qulaq as. Hə, ağıllı məsləhətə qulas as, – deyə təkrar etdi, – sabahsa nahar eləməyə gəl.

Martin onu tramvaya mindirdi və özü isə yüyürüb poçta gəldi.

Beş dolları üçünə çoxlu marka aldı. Daha sonra Morzlargilə gedənə yolluğu poçt şöbəsinə girdi və çoxlu qalın paket göndərdi, üç iki-sentlik markadan başqa, qalanlarının hamısı həmin paketlərə getdi.

Bu, Martin üçün unudulmaz bir axşam idi, çünki bu axşam o, Ress Brissendenlə tanış oldu. Brissendenin Morzlargilə necə gəlib çıxdığını, onu oraya kimin gətirdiyini Martin heç öyrənmə bilmədi. O, bunu Rufdan soruşmağa belə maraq göstərmədi, çünki Brissenden ona səthi və dayaz bir adam kimi göründü. Bir saatdan sonra Martin qat etdi ki, bundan əlavə, həmin adam, həm də nadandır: heç bir hörmət-izzət gözləmədən veyil-veyil otaqdan-otağa keçir, göz-lərini bərdəlib lövhələrə baxır, masaların üstünə və ya raflara düzülmüş kitab və jurnalları araşdırırdı. O, nəhayət, məclisdəkilərin heç birinə əhəmiyyət verməyərək, öz evində imiş kimi, morris kreslosuna oturub yerini rahatladı, cibindən bir kitabça çıxarıb oxumağa başladı. O, kitabçanı oxuyarkən ara-sıra fikri dağınıq halda, saçlarını tumarlayırdı. Sonra Martin o adamı unutdu və yalnız məclisin sonunda onu gənc qadınların arasında görüb yadına saldı; aydınca görünürdü ki, gənc qadınlar onunla söhbətdən ləzzət alırlar.

Martin evə qayıdarkən təsadüfən yolda Brissendeni gördü.

– Hə, sizsiniz, – deyə Martin onu daldan səslədi.

Brissenden isə cavabında çox da nəzakətli olmayan bir tövrə ilə isə söylədi, lakin buna baxmayaraq, Martinlə yanaşı getdi. Martin onu söhbətə tutmağa daha cəhd etmirdi, beləliklə, onlar sükut içində bir neçə məhəlləni ötür keçdilər.

– Özündən razı qoca eşşək!

Qəfildən və qüvvətli qoparıb bu nida Martinə mat qoydu. Onu gülmək tutdu, lakin eyni zamanda, Brissendenə qarşı kininin artdığını hiss etdi.

Onlar sükut içində daha bir məhəllə keçdikdən sonra Martin bu sözləri eşitdi:

– O evdə nə tapmısınız ki, oraya ayaq döyürsünüz?

– Bas siz? – deyə Martin də, öz növbəsində, soruşdu.

Brissenden cavabında:

– Bu canım ölsün ki, bilmirəm, – dedi. – Əlqərəz, mən ora birinci dəfə idi ki gedirdim. Əvvəl-axır günümüz iyirmi dörd saatdır. Bu vaxtı birtəhər keçirmək lazımdır, ya yox? Gedək içək.

– Gedək, – deyə Martin cavab verdi.

Martin tez razılaşdığına görə əl üstü ürayında özünü danladı.

O evdə yazı-pozu ilə məşğul olmalı idi; bundan əlavə, gecə Veysmanın əsərlərinin kiçik bircildliyini oxumağı qat etmişdi. Mən hələ onu demirəm ki, Herbert Spenserin hər cür romandan daha maraqlı olan bioqrafiyasını oxumaq fikrində idi. Martin fikirləşirdi ki, bu yapışqınsız adama nə üçün vaxt sərf edəsən. Lakin onu cəlb edən yol yoldaşı və içki deyil, bunlarla əlaqədar olan bütün başqa şeylər – parlaq işıq, güzgülər, bədələrin cingiltisi və parıltısı, pörtmüş üzler və ucadan çıxan səslər idi. Hə, hə, həyatda müvəffəqiyyət qazanmış və buna görə də öz pullarını açıq ürəklə içkiyə verə bilən şad-xürrəm və qayğısız adamların səsləri. Martinin bədbəxtliyi onda idi ki, o, yalqızdı. Brissendenin taklifini də məhz buna görə bu cür havasla qəbul etdi. Portuqaliyalı dükənçinin Martinə içkiyə qonaq etməsi istisna olunmaqla o, "Qaynar bulaqlar"ı tərk etdikdən və Codan ayrıldıqdan sonra bir dəfə da olsun, meyxanaya getməmişdi. Əqli yorğunluq fiziki yorğunluq qədər insanı içkiyə cəlb etmir, bu səbəbdən də Martin içkiyə aludə deyildi. Lakin indi Martin içmək, daha doğrusu, içki içilən, çığırtı-bağırtı salınan və qəhqəhə çəkilən gurultulu

meyxana mühitə düşmək istədi. "Mağara" məhz belə bir meyxana idi. Yayılıb rahat meşin kreslolarda oturmuş Brissendenlə Martin yavaş-yavaş sodalı su ilə şotland viskisi içməyə başladılar.

Az sonra söhbət qızıdı: muhtəlif şeylərdən danışdılar və yalnız bir-birinin dalınca içki sifariş etmək üçün söhbətə ara verirdilər. İcməkdə çox dözümlü olan Martin, hər halda, öz həmpiyələsinin dözümlünə təəccüb etməyə bilməzdi. Lakin Martin onun irəli sürdüyü fikirlərə daha çox təəccüb edirdi. Çox keçmədən Martin belə bir qənaətə gəldi ki, Brissenden hər şeyi bilir və o, ümumiyyətlə, həyat yollarında onun rastına çıxan ikinci əsl ziyalıdır.

Ancaq üstəlik, Brissendenin bir çox ələ cəhəti də vardı ki, onlar professor Kolduellə yoxdu. O, odlı-odlu danışdı, son dərəcə dərin və iti düşündü, həssasdı, onun fikirləri baş alıb gedirdi. O, çox gözəl danışdı. Onun nazik dodaqlarından dəzgahda yonulmuş kimi iti sözlər qopub tökülürdü. Bu sözlər dalib keçir və doğrayıb-tökürdü. Bundan sonra gələn anda isə həmin sözlər parlaq, cazibəli obrazlar işlədildiyinə görə rəngarəng, səlis, axıcı cümlələrlə əvəz olunurdu; sanki, dediyi obrazlarda varlığın anlaşılmaz gözəlliyinin izi vardı. Bəzən onun nitqi qızcın, böyük mübarizənin fırtına və gürultusu içərisinə atılmağa çağıran bir döyüş şeypuru kimi səslənir, gümüş kimi cingildəyir, ulduzlu fəzaların soyuq parıltısını əks etdirirdi. Brissenden elmin son nailiyyətlərini bu nitqlə qısa və aydın şəkildə ifadə edirdi. Eyni zamanda bu, sözlə deyilə bilməyən, yalnız bu sözlərin doğurduğu incə və mürəkkəb assosiasiyalar vasitəsilə nəzərə çarpdırıla bilən ülvə və girişilməz mühakimələrlə dolu bir şair nitqi idi. Onun ağılı, sanki, bir möcüzə nəticəsində hər hansı uzaq, insan təcrübəsinin qavraya bilmədiyi sahələrə qədər vənərdi. İnsana ələ gəlirdi ki, bu sahələrdən adi dillə danışmaq mümkün deyildir. Lakin, doğrudan da, ecazkar danışq sənəti adi sözlərlə qeyri-adi mənalara ifadə etməkdə onun köməyinə çatırdı. Dar düşüncəli adamlar bu mənalara sezmə bilməzdi, lakin onlar Martinə yaxın və aydın idi.

Martin Brissendenə olan əvvəlki kinini dərhal unuttu. Onun qarşısında indiyədək yalnız kitablarda gördüyü bir insan dayanmışdı. Həyatda təcəssüm olunmuş müfəkkir idealı, pərəstişə layiq bir adam onun gözü qabağında idi. Martin heyran-heyran öz müsahibini dinləyərək, öz-özünə dönə-dönə: "Mən onun önündə diz çök-məliyəm. Mən onun ayağına düşməliyəm", - deyirdi.

Nəhayət, Martin özünün də bəzi şeylərdən baş çıxardığına mənalı-mənalı işarə edərək bərkədən dilləndi:

– Görünür, siz biologiyaya öyrənmisiniz. – Brissenden başını bulayanda Martin təəccüb etdi. Martin Brissendenin təəccüblə baxdığını görüb sözlünə davam etdi: – Axı siz elə müddəalar irəli sürürsünüz ki, biologiyaya bilmədən bu nəticələrə gəlmək ağlabatan şey deyil. Sizin nəticələriniz böyük alimlərin hökmlərinin bütün gedişinə uyğun gəlir. Ola bilməz ki, siz onların əsərlərini oxumamış olasınız. Brissenden cavabında dedi:

– Bunları eşitməyimə çox məmnunam. Çox razı qalıram ki, mənim səthi biliklərim həqiqəti dərk etmək üçün mənə ən qısa bir yola gətirib çıxarmışdır. Axır ki, haqlı olub-olmadığımı mənəndən ötrü əslə fərqi yoxdur. Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Axı insan heç bir zaman mütləq həqiqəti dərk edə bilməyəcəkdir.

Martin sevincilə ucadan:

– Siz Spenserin şagirdi və ardıcılısınız! – dedi.

– Mən cavan yaşlarımda Spenserin kitablarını ötəri də olsa, nəzərdən keçirməmişəm. Cavan yaşlarımda yalnız "Tərbiyə" əsərini oxumuşam.

Brissendenin bütün zəka sərvətini diqqətlə təhlildən keçirmiş Martin yarım saatdan sonra:

– Kaş ki mən də belə asanlıqla bilik qazana biləydim, – dedi. – Mənə ən çox təəccübləndirən odur ki, siz etiraza yol vermirsiniz. Siz elə şeyləri qəti iqrar edirsiniz ki, elm onları yalnız a posteriori¹ müəyyən edə bilər. Siz birdən-birə doğru nəticələr çıxarırsınız. Sizin, doğrudan da, bəxtiniz gətirib, həqiqətə gedən ən qısa yolu tapmışınız və bu yolu işıq sürəti ilə uçub keçirsiniz. Bu na isə fəvqatəbii bir istedadıdır.

Brissenden cavab verərək sezdirdi:

– Hə, bu həmişə mənim müəllimlərimi, Cozef atanı və Detton qardaşı çaşdırırdı. Lakin burada heç bir möcüzə-filan yoxdur. Uğurlu bir təsadüf üzündən mən körpə yaşlarımdan katolik kollecina girdim. Bəs siz özünüz harada təhsil almısınız?

Martin Brissendenə öz həyatını danışa-danışa, eyni zamanda, onun üzünün kübarlarına məxsus incə cizgilərini, yastı çiyinlərini, yaxınlıqdakı stulun üstünə atılıb qalmış, ciblərindən kitab görünən paltosunu diqqətlə nəzərdən keçirirdi. Brissendenin üzü və zərif alları

¹ Təcrübə əsasında (lat.)

günün altında yanib qapqara qaralmışdı. Bu isə Martini təəccübləndirdi. Çətin ki, Brissenden açıq havada gəzməyi xoşlayanlardan olsun. Bəs o, harada belə yanib qaralıb? Bu qaraltı altından Martinin gözüne nə isə izitirəblə, qeyri-təbii bir şey görünür və o da Brissendenin uzunsov, anq üzünə baxdıqca daim bunu düşündürdü. Brissendenin ordan batıqdı, burnu isə gözəl qartal burnu idi. Onun gözlərində nəzəri cəlb edən heç bir şey yoxdu. Bu gözlər nə çox iri, nə də çox kiçikdi, qonurdu, lakin çaları bir qədər aydın deyildi. Bununla belə, Brissendenin gözlərində gizli bir od yanırı və onların ifadəsi nə isə qarıbə, ikibaşlı və ziddiyyətli idi. Bu gözlər vüqarla parlayır, meydan oxuyur, bəzən hiddət saçır. Lakin, eyni zamanda, bu gözlərə baxarkən insan nədənsə acıyırdı. Martinin Brissendənə yaman yazığı gəlirdi, çox keçmədən Martin bu hissin nədən doğduğunu başa düşdü.

Brissenden bu yaxınlarda Arizonadan gəldiyini bildirdikdən sonra:
– Axı məndə vərəm var, – dedi. – Mən orada iki ilə yaxın yaşamıdım, oranın ab-havası ilə müalicə olundum...
– Yaxşı, siz indi bizim iqlim şəraitinə qayıtmaqdan qorxmursunuz?
– Qorxmuram.

Brissenden Martinin dediyi sözləri elə-belə təkrar etdi, lakin Martin dərhal başa düşdü ki, Brissenden dünyada heç nədən qorxmur. Onun gözləri qıyıldı, burnunun parları geniş açıldı, üzündə qartallara xas olan, vüqar və qətiyyət bildirən bir ifadə göründü. Bu insana heyran olduğundan Martinin qəlbi daha şiddətlə çırpınmağa başladı. O: "Nə yaxşıdır!" – deyə düşündü və sonra ucadan bu misraları oxudu:

Olsa da taleyin zülmü, zilləti,
Bu qanlı başımı əyməmə qəti.

– Siz Genlini sevirsinizmi? – deyə Brissenden soruşdu, bu zaman onun gözləri dərhal şafqət və mehribanlıq ifadə etdi. – Hə, aydındır, məgər siz onu sevməyə bilirsiniz! Eh, Genil! Böyük qəlbli insan! Qladiator xacələr arasından necə ucalırsa, Genli də jurnallarda çap olunan müasir qafiyəbazlar arasından elə ucalır.

– Jurnallarda çıxan yazılar sizin xoşunuza gəlmir? – deyə Martin, ehtiyatla soruşdu.

Brissenden:

– Bəs sizin xoşunuza gəlir? – deyə elə hiddətlə bağırırdı ki, Martin hətta səksəndi.

Martin mizildənəraq:

– Mən... Mən jurnallar üçün yazıram, ya da, daha doğrusu, yazmağı sinayıram, – dedi.

Brissenden daha sakit bir tərzdə:

– Elə isə bu, bəd deyil. – Siz yazmağı sinayırsınız, lakin baş tutmur. Mən sizin uğursuzluqlarınızı qiymətləndirir və onların qədri bilişirəm. Mən indi təsəvvür edirəm, siz nə yazırsınız. Bunun üçün mənə sizin əsərlərinizi oxumaq belə lazım deyil. Əsərlərinizin bir nöqşəsi var ki, bunun da ucbatından bütün qapılar sizin üzünüza bağlanmışdır. Sizin əsərlərinizdə dərin mənə vardır, bu isə jurnallara lazım deyil. Jurnallara hər cür zir-zibillər gərəkdir ki, bu zir-zibillər də onlar bolluqla alırlar. Təbii ki, sizdən yox.

Martin etiraz edərək:

– Mən peşə işindən çəkinmirəm, – dedi.

– Əksinə... – Brissenden bir anlığa susdu və Martinin yoxsulluğunun bütün nişanələrini – nımdaş qalstukunu, pencəyinin köhnəlikdən işıldayan qollarını, dağılmış manjetlərini utanmaz-utanmaz gözəndən keçirdi; sonra Martinin ovurdu-ovurdundan keçmiş ariq yanaqlarına uzun-uzadı baxdı, – əksinə, peşə işi sizdən çəkinir, özü də elə inadla ki, siz bu sahədə heç bir vəchlə müvəffəqiyyət qazana bilmərsiniz. Bura baxın, azizim, mən sizə yemək təklif etsəydim, siz ehtimal ki, inciyərdiniz, eləmi?

Martin hiss etdi ki, yamanca qızarı, Brissenden isə qaliblər kimi qəhqəhə çəkdi. O:

– Qarnı tox olan adamlar belə təkliflərdən incimirlər, – deyə bildirdi.

Martin acıqlı-acıqlı qışqırdı:

– Siz iblissiniz!

– Axı mən sizə heç təklif də eləməyirdim!

– Cəsarətiniz çatırdısa eləyərdir, onda görərdiniz!

– Doğrudan? İş ki belə oldu, sizi mənimlə şam yeməyinə dəvət edirəm.

Brissenden bu sözləri deyib dikəldi, sanki, elə bu saat restorana getmək fikrindəydi.

Martin yumruqlarını düydünlədi, qan onun beyninə vurdu.

Brissenden sayyar tamaşanın carçısını yamsılaraq-yamsılaraq:

– Məşhur ilanudan! İlanlan diri-diri udur! – Planlan diri-diri udur!
– deyə çığırdı.

Martin də, öz növbəsində, xəstəlikdən anqlayıb üzülmüş Brissendeni utanmaz-utanmaz süzüb:

– Mən sizi, doğrudan da, diri-diri uda bilərdim, – dedi.

– Ancaq bir şey var ki, mənə udmağa dəyməz.

Martin:

– Sizi yox, belə iş tutmağa dəyməz, – dedi və elə o saat da səmimi-qəlbən bir qəhqəhə çəkdi. – Brissenden, boynuma alıram ki, siz mənə axmaq yerinə qoydunuz. Mənim ac qalmağım təbii bir şeydir və bundan mənə ötrü heç bir utanmalı şey yoxdur. Görürsünüz, mən əhəmiyyətsiz şərtləklərə və xurafata nifrət edirəm, lakin siz ən adi sözlərlə hər şeyi açıb danışan kimi mən bir an içində xurafatın quluna çevrildim.

Brissenden:

– Hə, siz incidiniz, – deyə təsdiq etdi.

– Boynuma alıram, incidim. Uşaqlıqdan insanın qanına aşılarmış xurafat var. Mən vaxt tapıb çox şey öyrənsəm də, bəzən xurafata uyuram. Hərəkətin öz zəif cəhəti, necə dəyərlər, dolabda öz skeleti var.

– Lakin siz indi artıq dolabın qapılarını örtmüşünüz, elə deyilmi?

– Hə, əlbəttə.

– Yəqin?

– Yəqin.

– Onda gedək şam eləməyə.

– Gedək.

Martin viskinin pulunu vermək istədi və özünün axırıncı iki dollarını cibindən çıxartdı, lakin Brissenden ofisiənti Martindən pul almağa qoymadı və içkinin pulunu özü verdi.

Martin üz-gözünü turşudub narazılığını bildirmək istəyirdi ki, Brissenden yavaşdan və dostcasına əlini onun çiyinə qoydu, o da itaətdən çıxmayıb pulu cibinə soxdu.

OTUZ İKİNCİ FƏSİL

Sabahı günü Mariya yeni bir sarsıntı keçirdi. Martinin yanına yenə qərribə bir qonaq gəlmişdi. Lakin bu dəfə Mariya özünü itirməyib, elə

təminli apardı ki, hətta qonağı hörmətlə qonaq otağında gözəlməyə dəvət etdi.

– Çağınmamış sizə gəldiyimdən narazı deyilsiniz ki? – deyə Brissenden soruşdu.

Martin onun əlini bərk-bərk sıxa-sıxa:

– Yox, yox, nə danışırırsınız! – dedi və yeganə stulunu qonağa verib özü çarpayda oturdu. – Ancaq siz mənim ünvanımı necə öyrənə bilərsiniz?

– Morzlar ilə zəng çaldım. Telefona miss Morz özü gəldi. Sonrası da budur ki, indi sizin yanınızdayam.

Brissenden əlini paltosunun cibinə saldı, kiçik bir kitab çıxarıb masanın üstünə qoyaraq:

– Alın, bu bir şairin şəxsi kitabçasıdır, – dedi. – Oxuyun, sizin olsun. O, Martinin etiraz hərəkətinə cavab olaraq: – Götürün! – deyə qışqırdı. – Kitablar mənim nəyimə lazımdır? Bu gün səhər yenə boğazımdan qan açılmışdı. Sizdə viski olar? Bilirəm, əlbəttə, yoxdur! Bir az gözəlayın.

Brissenden cəld ayağa durub otaqdan çıxdı. Martin onun dalınca baxdı və Brissendenin, yəqin, bir zamanlar qüvvətli olmuş, indi isə batqı sinəsini, ayılmış çiynlərini görüb qüssələndi. Martin iki stəkan çıxartdı, hədiyyə aldığı kitabı oxumağa başladı. Bu, Henri Voqan Marlounun son şeirlər məcmuəsi idi.

Geri qayıdıb gəlmiş Brissenden bildirdi:

– Şotland viskisi yoxdur. Haramzadə ancaq amerikan viskisi satır. Buna baxmayaraq, bir şüşə aldım.

Martin:

– İndi uşaqlardan birini limon almağa göndərdim, özümüz də qroq düzəldək, – deyə təklif etdi. – Maraqlıdır, görəsən, bu cür kitabla Marlou necə alır?

Brissenden cavab verərək:

– Bir əlli dollar, – dedi. – Bu hələ yaxşıdır. Qoy şükür eləsin ki, riskə getmək istəyən nəşir tapa bilmişdir.

– Deməli, şeirlə dolanmaq olmaz?

Martinin səsinə dərin bir kədər vardı.

– Əlbəttə yox! Hansı səfəh buna ümid bağlaya bilər? Qafiyə-bazılıq desən, onda, başqa söz. Brüs, Virşini Sprinq və ya Sevcik kimi-ləri yaxşı qazanırlar. Lakin əsl şairlər... Bilirsiniz Marlou nəylə dolanı?

Pensilvaniyada, geri qalmış şagirdlər məktəbində dərs deyir, bu məktəb isə yer üzündə cəhənnəmin, heç şübhəsiz ki, qaranlıq şübbəsidir. O, mənim ömrümü əlli il uzatmağı təklif belə etsəydi, onun yerinə dərs deməzdim. Halbuki yaqutlar şüşə arasında parla-dığı kimi, onun şerləri də müasir şairlərin pis şerləri içərisində par-layır. Ancaq görün tənqidçilər onun haqqında nələr yazırlar! Görüm bu tənqidçilər, bu lovğa, miskin adamlar lənətə gələydi!

– Ümumiyyətlə, özləri yazıçı ola bilməyən adamlar əsl yazıçılar haqqında həddindən çox hökmər verirlər, – deyə Martin səsləndi. – Məsələn, Stivenson haqqında nələr uydurmamışlar!

Brissenden nifrətlə dişlərini qıcırıb:

– Bataqlıqlarda yaşayan zəhərli ilanlar! – dedi. – Bəli, mən bu tayfanı tanıyıram. Onlar Damyen atanın müdafiəsi məqsədilə yaz-dığı məktuba görə Stivensonu bütün ömrü boyu didmişlər. Onun yazdıqlarını bir-bir araşdırmışlar, həm götür-qoy eləmişlər, həm da... – Həm də onu öz miskin “mən”lərinin meyan ilə ölçmüşlər, – deyə Martin qeyd etdi.

– Yaxşı dediniz. Hə, əlbəttə! Stivensonadakı bütün gözəl, həqiqi və xeyrixah xüsusiyyətləri didib-dağıtmış və mürdərəlməmişlər, sonra da əllərini onun kürəyinə vurub, üzür-dirək vermiş və demişlər: “Sən vəfalı köpəksən, Fido!” Tfu! Riçard Relf ölüm yatağında onlar haq-qında: “İnsan cinsinin miskin sağsağanları!” demişdir.

Martin ehtirasla Brissendenin səsinə səs verərək:

– Onlar ulduz tozunu dimdikləyirlər, – dedi. – Onlar meteor sürə-tilə düha fikrini qavramağa çalışırlar. Mən bir dəfə tənqidçilər, daha doğrusu, resenziyaçılar haqqında məqalə yazmışam.

Brissenden tələsik:

– Onu bəri verin! – dedi.

Martin masanın altından “Ulduz tozu”nun bir nüsxəsini çıxardı və Brissenden dərhal onu oxumağa başladı. Brissenden tez-tez içini çəkir, əllərini ovuşdururdu, o hətta öz qroqunu da yaddan çıxarmışdı.

Brissenden məqaləni oxuyub qurtarandan sonra:

– Axı, siz özünü çox karlıklar ölkəsinə uçub düşmüş ulduz tozu-nun bir zərrəsiniziz! – deyə bağırırdı. – Təbii ki, məqalənizi göndər-diyyiniz ilk jurnal ondan dördəlli yapışmışdı, eləmi?

Martin öz qeyd dəftərcəsinə baxdı:

– Bu məqaləni iyirmi yeddi jurnal rədd etmişdir.

Brissenden qəhqəhə çəkmək istəyirdi ki, dərhal öskürəyi tutdu. Nəhayət, Brissenden xırıltı ilə:

– Deyin görüm, siz, yaqın, şeir də yazırsınız? – dedi. – Verin oxuyum.

Martin ondan xahiş edib:

– Ancaq burada oxumayın, – dedi. – Mən sizinlə söhbət etmək istəyirəm. Mən şerlərimi sizə verərəm, siz də evdə oxuyarsınız.

Brissenden “Məhəbbət sonetləri”ni və “Pəri və inci”ni götürüb get-di. Sabahı günü o yenə Martinin yanına gəldi və yalnız bu sözləri dedi:

– Yenə verin.

Brissenden oğlanın bütün əsərlərini oxuyandan sonra dedi ki, Martin əsl şairdir. Məlum oldu ki, Brissenden özü də şeir yazır.

Martin Brissendenin şerlərini oxuyub heyran oldu və onları çap etdirmək üçün Brissendenin bir dəfə də olsun təşəbbüsə bulun-madığını öyrənib çox təəccüb etdi.

Martin Brissendenin şerlərini jurnallardan birinə göndərməyi təklif etdi. Brissenden:

– Bütün jurnallar cəhənnəm olsun! – dedi. – Gözəlliyi gözəllik naminə sevin, jurnalları isə başınızdan çıxarıb, onların dərzi sizə qal-mayb. Ah, Martin İden! Mənim sizə məsləhətim budur ki, yenidən gəmilərə, dənizin qoynuna qayıdın. Siz buradan, şəhərin bu iyrənc mühitindən nə istəyirsiniz? Axı, siz jurnalları tələbi xatirinə gözəlliyi satın hər gün intihar edirsiniz. Bu yaxınlarda necə demişdiniz? Hə, xatırladım... “İnsan efemeridlərin” axıncısıdır. Axı şöhrət sizin üçün zəhərdir. Təriflər, mədhiyyələr dinləyib xoşhallanmaq üçün siz həd-dindən artıq orijinal, çox səmimi və ağıllısınız. Mən bu ümiddayam ki, siz heç bir zaman jurnallara bir sətir də satmayacaqsınız. Yalnız gözəl-liyin xidmətində durmaq lazımdır. Gözəlliyə qul olun, camaat isə itilsin cəhənnəmə! Müvəffəqiyyət lazımdır! Axı siz Stivenson haqqında sone-tinizdə bu müvəffəqiyyətə çatmışınız. Yeri gəlmişkən, deyim ki, sizin bu sonetiniz Genlinin “Xeyallar” əsərindən qat-qat qüvvətlidir. “Məhəb-bət sonetləri”niz də, dəniz şeirləriniz də yenə elə. Şairin sevinci, əldə edilmiş uğurda deyil, yaradıcılığın özündədir. Mənimlə mübahisəyə gir-məyin. Mən nə dediyimi bilərəm. Bu, sağalan yara, əlacı olan bir xə-s-təlik deyil, bu, qəlbə saplanmış qızmar bir bıçaqdır. Jurnallarla əlaqə saxlamaq sizin nəyinizə gərəkdir? Bir də ki, onsuz da bundan bir şey

¹ Efemeridlər – yalnız bir gün yaşayan cücülər.

çıxmıyacaq. Narahat olmaya bilərsiniz. İstəyirsiniz lap min ildən bəri çıxan bütün jurnalları oxuyun, siz onların səhifələrində, heç olmasa, Kitsin bir misrasına bərabər olan bir şey tapa bilməzsiniz. Şöhrəti də, qızılı da başınızdan çıxanın, günü sabah dəniz səfərinə gedin.

Martin gülərək:

– Mən şöhrət naminə yox, məhəbbət naminə əlləşirəm. Sizin aləminizdə məhəbbətə, görünür ki, yer verilməmişdir. Mənim aləmində isə gözəllik məhəbbətin kənzidir.

Brissenden heyran-heyran və təəssüflə ona baxdı.

– Martin, siz hələ nə qədər cavansınız! Eh, siz hələ nə qədər cavansınız! Siz çox yüksəklərə uçacaqsınız, lakin ehtiyatlı olun, sizin qanadlarınız həddindən çox zərifdir. Onları oda verib yandırmayın. Bir də ki, siz onları artıq oda verib yandırmısınız. Bu "Məhəbbət sonetləri"ndə isə bir arvad tərənnüm olunur... Lap biabırçıqdır!

Martin etiraz edərək:

– Onlarda məhəbbət tərənnüm olunur, sadəcə, arvad yox, – dedi və yenə güldü.

Brissenden özündən çıxaraq:

– Dəlillik fəlsəfəsidir! – dedi. – Mən əməlli-başlı haşış çəkdikdən sonra şirin-şirin xülyalara dalanda buna inanmışam. Ehtiyatlı olun! Bu burjua şəhərləri sizi məhv edəcək. Misal üçün, bizim tanış olduğumuz alverçilər yuvasını götürün. Allaha and olsun, bura zibil çalaşından da pisdir. Belə bir mühitdə salamat qalmaq olmaz. Orada istar-istamaz boğulursan. Axi, bir də ki, heç kəs – nə bir kişi, nə də bir qadın bu rəzaletdən yüksəyə qalxa bilmir. Onların hamısı sayyar qarınqululardır, elə bir qarınqulu ki, ideya-bədii ehtiyacları molyuskalarınkindən irəli getməmişdir...

O, birdən sözünü kəsib Martinə baxdı. Qəfildən bir fikir şimşək kimi çaxıb onun beynini işıqlandırdı. Üzü isə dəhşət və heyrat ifadə etdi.

– Siz də ki, gözəl "Məhəbbət sonetləri"ni bu solğun və miskin dişiciyəzin şərəfinə yazmışınız?

Elə həmin anda Martin sağ əliylə Brissendenin boğazından yapışdı və əl silkələdi ki, onun dişləri bir-birinə daydı. Lakin Martin onun gözələrində qorxu ifadəsi yox, yalnız nə isə bir maraq, iblis gülüşü gördü. Bu vaxt özünə gələn Martin barmaqlarını açdı və Brissendeni yatağın üstünə fırlatdı.

Brissenden uzun zaman nəfəsini dəre bilmədi. Nahayət, nəfəsini dərib güldü. O:

– Olub qalan canımı alsaydınız, mən sizə həmişəlik minnətdar olardım, – dedi.

Martin özünü doğrultmağa çalışaraq:

– Son zamanlar əsəblərim pozulub, – dedi. – Ümidvaram ki, siz çox da ağrıtmadım? İndicə təzə qroq hazırlaram.

– Eh, cavan ellin, cavan ellin! – deyə Brissenden ucadan səsləndi. Siz öz bədəninizin qədrini bilmirsiniz. Siz yaman güclüsünüz. Lap cavan bəbərsiniz! Aslan balasıdır! Hə, hə! Bu sizə həyatda baha tamam olacaq.

Martin stəkani ona verə-verə maraqla:

– Necə yeni? – deyə soruşdu. – İçin, özünüz də acıqlanmayın.

Brissenden qroqu bəyəndiyindən gülümsəyə-gülümsəyə içməyə başlayıb cavab verdi:

– Çox aydın bir səbəbə görə. Qadınların ucbatından. Onlar sizdən indilə çəkəmədikləri kimi, ömrünüzün axınna kimi də əl çəkəməyəcəklər. Axi mən dünənki uşaq deyiləm. Ancaq yenə də mənə boğmaq fikrinə düşməyin. Mən onsuz da hər şeyi axıra kimi sizin üzünüzdə deyəcəyəm. Mən başa düşürəm ki, bu sizin ilk məhəbbətinizdir. Lakin gözəllik naminə gələn dəfə daha diqqətli olun. Axi bu burjua qızları sizin nəyinizə lazımdır? Onları atın, onlara qoşulmayın. Özünüze qızgın, ehtiraslı, əsl bir qadın, bilirsiniz – "həyatda da, ölümə də gülən, məhəbbət yaşadığıca sevən" qadınlardan birini tapın. Dünyada bu cür qadınlar var, özünüz də inanın ki, tox burjua həyatının doğurduğu bu miskin xilqət kimi onlar da sizi eyni həvəslə sevarlər.

Martin hiddətlə:

– Miskin xilqətim? – deyə bağırırdı.

– Özünü də ki var, miskin xilqət! O, uşaqlıqdan beyninə yeridilmiş basmaqəlib əxlaq həqiqətlərini sizə danışacaq və eyni zamanda, əsl həyatdan qorxacaqdır. Martin, o, sizi özünə görə sevacək, lakin özünün miskin basmaqəlib əxlaq həqiqətini daha çox sevacəkdir. Sizə isə böyük fədakar bir məhəbbət lazımdır, sizə azad bir xilqət, boz gülvə yox, rəngdən-rəngə çalan bir kəpənək lazımdır. Bir də ki, bədbəxtlikdən bu dünyada çox qalsanız, axırda bütün qadınlardan

¹ Ellin – qədim yunanların adı.

birinci dəfə olaraq redaksiya binasının astanasına ayaq basdı. Açıq görünürdü ki, burada vizit kartı ocağı tələb olunmur. Bir oğlan uşağı elə-bələ arakəsmənin dalına keçdi və dedi ki, bir nəfər mister Fordu soruşur. Uşaq geri qayıdıb Martini redaktorun kabinetinə apardı. Otaqda böyük qarma-qarışlıq vardı. Martini təəccübə salan ilk şey bu oldu. Sonra Martin gördü ki, masanın arxasında üzdən cavan görünən, bənkəbard qoymuş bir cənab oturmuşdur. Bu cənab maraqla Martinə baxırdı. Onun üzündəki ifadə heç dəyişməmişdi. Martin buna mat qalmışdı. Görünür, mətbəə sahibinin saldıdığı dava onun kefini zərəcə pozmamışdı.

Martin sözə başlayaraq:

– Mən... mən Martin İdenam (sonra demək istədi ki, “özüm də beş dollarımı almağa gəlmişəm”).

Lakin bu, Martinin üz-üzə gəldiyi ilk redaktor olduğundan qat etdi ki, kəskin danışqıdan başlamışın xeyri yoxdur.

Mister Ford ayağa qalxıb ucadan:

– Yox canım, nə danışırınsız! – deyəndə Martin təəccüb etdi. Sonrakı anda isə redaktor Martinin əlini şadlıqla sıxmağa başladı. – Mister İden, sizinlə tanış olduğuma nə qədər şad olduğumu bir biləydiniz. Mən sizi tez-tez düşünürdüm, sizin simanızı gözümdün qabağında gətirməyə çalışırdım.

Mister Ford bir balaca geri çəkilib Martinin indi yeganə geyimi olan gündəlik kostyumunu heyran-heyran gözəndən keçirdi. Açıqca görünürdü ki, şalvarının qatı Mariya Silvanın ütüləriylə yaxşıca ütülənsə də, daha bu kostyumı gözəmək və yamamaq mümkün deyil.

– Mən elə bilirdim ki, siz bundan çox-çox yaşlısınız. Sizin hekayəniz elə fikirlərlə doludur ki, elə gözəl yazılmışdır ki... Bu əsl şah əsərdir... Birinci üç-dörd sətri oxuyandan sonra dərhal bunu başa düşdüm. İstəyirsiniz, hekayənizi ilk dəfə necə oxuduğumu sizə danışım? Yox! Mən istəyirəm əvvəlcə sizi əməkdaşlarımızla tanış edim.

Mister Ford danışa-danışa Martini ümumi otağa gətirdi, burada onu öz müavini mister Uayta təqdim etdi. Mister Uayt sısqı, anq bir adamdı, əlləri buz kimi idi, üzündə elə bir ifadə vardı ki, sanki, titrəyib qızdır.

– Bu isə mister Endsdir. Mister Ends bizim işlər müdürimizdir.

Martin saqqalı, qar kimi ağappaq olsa da, üzündə hələ qoca olmayan dazbaş bir cənabın əlini sıxdı. Bu cənabın arvadı bazar günləri onun saqqalını səliqə ilə vurub düzəldir, üstəlik peysərinə də qırxdır.

Onların hər üçü Martini araya aldı və bir-birinin sözünü kəsərək, uzun-uzadı danışmağa, ona tərifi yağdırmağa başladı. Buna görə də Martin axırda bu fikrə gəldi ki, sadəcə olaraq, onun başını qatıb azdırmağa çalışırlar.

Mister Uayt ucadan dilləndi:

– Biz çox vaxt buna təəccüb edirdik ki, nə üçün redaksiyaya gəlmirsiniz!

Martin dedi:

– Mənim bərayə minməyə pulum yoxdur! – O, bu yolla pula nə qədər ehtiyacı olduğunu onların nəzərinə çatdırmaq qərarına gəlmişdi.

Bunu deyərkən Martin düşündü: “Mənim “rəsmi” kostyumum ehtiyac içində yaşadığımı çox aydın göstərir”.

Sonrakı söhbət zamanı Martin nə məqsədlə redaksiyaya gəldiyinə tez-tez işarə etməyə çalışdı. Lakin onun istedadına pərəstis edənlər bütün bu işarələri, sanki, eşitmirdilər. Onlar Martinin hekayənə heyran olduqlarını, arvadları və qohumlarının həmin hekayəyə heyran olduqlarını deyib dururdular. Lakin bu üç adamın biri də Martinə çatacaq pulu vermək niyyətində olduğunu əslə bildirmədi.

Mister Ford dedi:

– Sizin hekayənizi ilk dəfə nə kimi bir şəraitdə oxuduğumu hələ sizə danışmamışam! Mən Nyu-Yorkdan gəlirdim, Oqdəndə qatar dayananda qəzətsatan vagona girdi, mən təsadüfən ondan “Trans-kontinental aylıq”ın son nömrəsini aldım.

Martin: “Aman Allah! – deyə fikirləşdi. – Bu dələduz Pulman vagonlarına minib gəzir, mənə ac qalırım və alın tərimlə qazandıığım beş dollarımı bundan birtəhər çəkib ala bilmirəm!” Martin qəzəbləndi. “Transkontinental aylıq”ın işlədiyi cinayət birdən-birə dəhşətli dərəcəyə qalxdı; o, uzun aylardan bəri hasratda qalıb gözlədiyini, məhrumiyyətlərə və aclığa dözdüyünü xatırladı, dünyanın da yarınc yatdığını, bu gün isə heç bir şey dilinə dəymədiyini yadına saldı; hirs başına vurdu. Bunlar quldur da deyillər. Adı, kiçik dələduzlardır. Onlar yalançı vədlər vermiş və açıqdan-açıqca aldabid mənim hekayəmi almışlar. Yaxşı, yaxşı, indi sizin dərsinizi verəəm.

Buna görə də Martin ürəyində and içdi ki, axırıncı sentinə kimi haqqını almayınca redaksiyadan çıxmıyacaqdır. Bir də ki, Oklənda qayıtmağa onsuz da pulu yoxdur. Martin hələ də özünü saxlayırdı.

lakin üzündə yirtıcılarə məxsus bir ifadə görünməyə başlamışdı, bu isə onun müəhəblərini çəşdirmiş və hətta qorxutmuşdu.

Onlar Martini daha qızgın bir səylə tərifiəməyə başladılar. Mister Ford "Zəng səsi"ni ilk dəfə necə oxuduğunu yenə danışmağa başladı, mister Ends isə qardaşı qızının bu hekayəni dəcəsinə xosladığını bildirdi, onun qardaşı qızı isə, zərəfat deyil, Alameddə məktəb müəlliməsidir!

Martin qəfildən:

– Mən sizdən həminə belə xos gələn hekayənin pulunu almə gəlmişəm. Siz hekayəni çəp etdirdikdən sonra mənə beş dollar verməli idiniz.

Mister Ford özünü üzdən elə göstərdi ki, guya, pulu bu dəqiqə verməyə həzirdir, ciblərini yoxladı və üzünü Mister Endsə tutub pulunun yaddan çıxıb evdə qaldığını bildirdi. Mister Ends pərt olub Forda baxdı və qeyri-ixtiyari olaraq əlini şalvar cibinin üstünə qoydu. Martin başa düşdü ki, Mister Endsin cibində pul var.

Mister Ends:

– Çox təəssüf edirəm, – dedi. – Mən mətbəə işçilərinin pulunu indici verdiyim üçün nəğd pulunun həmisı buna getmişdir. Əlbəttə, gərək özümə belə az pul götürməyaydım... Çox düşüncəsiz iş görmüşəm... Bilirsiniz, mətbəəçinin pulunu ödəmək vaxtı hələ çatmamışdı, lakin birdən o gəldi və ona xətir qoyub avans verməyi xəhiş etməyə başladı.

Onların hər ikisi mister Uayta baxdı, lakin Uayt güldü və çiyinlərini çəkdi. Hər halda, onun vicdanı ləkəli deyildi. O, jurnal işini öyrənmək üçün "Transkontinental aylıq"ə qulluğa girmişdi, lakin, əsasən, maliyyə siyasətini öyrənməli olurdu. "Aylıq" artıq dörd ay idi ki, onun zəhmət haqqını vermirdi. Lakin o, öyrənə bilmişdi ki, mətbəə işçilərini yola gətirib susdurmaq redaktor müəvəninin zəhmət haqqını verməkdən daha vacibdir.

Mister Ford sırtıq-sırtıq:

– Təəssüf ki, iş belə gətirib, – dedi. – Mister İden, siz bizi yaman yerdə yaxalamısınız. Ancaq bilirsiniz, belə eləyirik. Sabah səhər pul çekini sizə poçtla göndərərik. Mister Ends, Mister İdenin ünvanını yazıb götürmüşünüzmü?

– Söz ola bilməz, təbii, mister İdenin ünvanı yazılıb götürülmüş və çek sabah səhər göndəriləcəkdir.

Martin maliyyə və bank işlərindən yaxşı baş çıxarmırdı, lakin dərhal bu qərara gəldi ki, onlar çekini sabah vermək fikrindədirlərsə, elə bu gün də verə bilərlər.

– Mister İden, deməli, qərara alıq ki, sabah sizin çekinizi göndərək.

Martin qətiyyətlə:

– Pul mənə sabah yox, bu gün lazımdır, – dedi.

Mister Ford:

– Bu uğursuz bir təsadüfdür! Əgər siz redaksiyamıza istədiyiniz başqa bir gün gəlsəydiniz... – deyə söze başlamaq istəyirdi ki, görünür, xəsiyyətə daha səbirsiz olan mister Ends birdən-birə sözünü kəsdi.

O, kəskin bir tərdə:

– Mister Ford sizə anladı ki, iş nə yerdədir, – dedi. – Mən də anladım. Sizə çek sabah göndəriləcəkdir.

Martin İden:

– Mən də sizə anladım ki, – dedi, – pul mənə bu gün lazımdır.

İşlər müdürünün kobud danışıqı Martinə yaman toxundu.

O, müdirdən gözünü çəkməməyi qəət etdi, bir də şübhəsiz ki, "Aylıq"ın kassası onun cibində idi.

Mister Ford yenə:

– Mənim ümidim bir yerə gəlmir... – deyə söze başlamaq istədi.

Lakin bu ara mister Ends səbirsizliklə dabanı üstə fırlanıb geri döndü və görünür ki, otaqdan çıxmaq fikrinə düşdü. Martin elə həmin an onun üstünə atıldı və boğazından elə yapışdı ki, qar kimi ağ saqqalı pəjmürdə olmadan, gözəl formasını itirmədən qırıq beş dərəcə bucaq altında yuxan dartındı. Dəhşətdən dil-dodaqları qurumuş mister Fordla mister Uayt dayanıb, Martinin İran xəlisini çirpib silkələyirmiş kimi işlər müdürünü silkələdiyinə baxırdılar.

Martin İden səsinə başına atıb qışqırırdı:

– Ey gənc istedadların hörmətli istismarçısı, əlinizi cibinizə salın görək, yoxsa mən özüm haqqımı axırıncı sentinə kimi boğazınızdan çıxardaram!

O, sonra üzünü bu hadisəni qorxa-qorxa seyr edənlərə tutaraq əlavə etdi:

– Siz isə, yaxşısı budur, qarışmayın... yoxsa sizi də elə vuraram ki, adınız yadınızdan çıxar.

Mister Ends boğulurdu, buna görə də Martin barmaqlarını azacıq açdı, imkan verdi ki, mister Ends onun təklif etdiyi şərtə razılıq versin. İşlər müdiri bir neçə dəfə əlini cibinə aparıb-gətirdikdən sonra axır ki, dörd dollar və on beş sent çıxartdı.

– Cibinizi çevirin! – deyə Martin ona əmr etdi.

Onun cibindən on sent də çıxdı. Yanılmasın deyə, Martin əldə etdiyi pulu iki dəfə saydı.

– İndi növbə sizindir! – deyə o, mister Fordun üstünə qışqırdı, – Mən yetmiş beş sent də almalıyam!

Mister Ford cibində nə varsa, dillənmədən çıxardı, lakin onun cəmi altmış senti vardı. Martin ona hədə-qorxu gələrək:

– Yaxşı baxın, – dedi, – jiletinizin cibindən ucu görünən nədir?

Mister Ford düz adam olduğunu sübut etmək üçün hər iki cibinin astarını çevirdi. Onun cibinin birindən yerə kvadratşəkilli kiçik bir karton düşdü. Mister Ford kartonu yerdən qaldırdı və təzədən cibinə qoymaq istədi, lakin Martin bağdırdı:

– O nədir? Bərə biletidir? Bəri verin. Onun qiyməti on sentdir. Deməli, indi məndə, bileti də saysaq dörd dollar doxsan beş sent var. Hə, nə oldu, beş senti də sayın gəlsin!

O, mister Üayta elə baxdı ki, bu nəmə-nazik centimən bir an içində cibindən bir nikel sikkə çıxartdı. Martin onların hər üçünə müraciətə:

– Təşəkkür edirəm, – dedi. – Sağlıqla qalın!

Mister Ends onun dalınca:

– Soyğunçu! – deyə hirsindən boğula-boğula dilləndi.

Martin dalınca qapını çırpanda:

– Cibgir! – deyə cavab verdi.

Martin öz qələbasından nəşələnmişdi, o qədər nəşələnmişdi ki, "Eşşək anısı"nın "Pəri və inci"yə görə ona borclu olduğu on beş dolları xatırlayıb təxirə salmadan həmin borcu da almağa qərar verdi. Lakin "Eşşək anısı" redaksiyasında üzləri təmiz qırılmış gənclər olurdu. Onlar, görünür ki, hamını və hər kəsi, o cümlədən bir-birlərini də soymağa alışmış əsl quldurlar idi. Doğrudur, Martin mebellərdən bir neçəsini sındıra bildi, lakin ən axırda redaktor (tələbəlik illərində o boks üzrə mükafatlar almış) işlər müdirinin, elan yığan agentin və qapıçının köməyi ilə Martini bayıra çıxartdı və hətta onun pilləkəndən yumalanıb düşməsinə də kömək etdi.

Onun dalınca gülə-gülə:

– Tez-tez gəlin, mister İden, həmişə siz gələsiniz! – deyə qışqırdılar.

Martin də gülümsəyə-gülümsəyə yoxıldığı yerdən qalxdı.

Dodaqaltı:

– Uf! – dedi. – Afərin, uşaqlar! Yoxsa bu Transkontinentaldakı əclafılar kimilə...

Martinin sözlərinə cavab olaraq yenə qəhqəhə qopdu. "Eşşək anısı"nın redaktoru dedi:

– Mister İden, nəzərinizə çatdım ki, siz özünüzdü qorumağı bacarırsınız. Bir şair üçün bu az şey deyil, bunu harada öyrənmişsiniz?

Martin də ona belə cavab verdi:

– Siz qoşa nelsonu harada öyrənmişsinizsə, elə mən də orada. Hər halda, sizin gözlünüzün altı qaralacaqdır.

Redaktor söz altı qalmayıb ehtiramla etirazını bildirdi:

– Ümidvaram ki, sizin də boynunuz göynəyəcəkdir. Bilirsiniz nə var, balka, bunun şərəfinə içək, ha? Təbii ki, yarananmış boyunun şərəfinə yox, bizim tanışlığımızın şərəfinə.

Martin cavab verdi:

– Mən basılmışam, deməli, gərək razılıq verəm!

Onlar hamısı, soyğunçular da, soyulmuş adam da bir yerdə bir şüşə içdilər, dostcasına razılığa gəldilər ki, daha güclülər vuruşmadan qalib çıxmışlar, buna görə də "Pəri və inci"yə çatacaq on beş dollar haqlı olaraq "Eşşək anısı"nınkıdır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Artur hasarın kiçik qapısı qabağında qaldı, Ruf isə Mariya Silvanın artırmasının pillələrini cəld çıxdı. Qız yazı makinasının tələsik taqılmasını eşitdi və otağa girərkən Martinin bir əlyazmasının son səhifəsini çap edib qurtarmaqda olduğunu gördü. Ruf, maxsus gəlmişdi ki, Martinin Şükr günü onların evinə nahara gəlib-gəlməyəcəyini öyrənsin, lakin hələ qəlbə yaradıcılıq ehtirası ilə çırpınan Martin onu ağzını açmağa qoymadı.

O, səhifəni makindən çıxarıb surətlərini bir kənara qoyaraq qızgın-qızgın:

– İcaza verin bunu siza oxuyum! – dedi. – Bu, mənim son hekayəmdir. Bu hekayə əvvəlki yazılanma oxşamır və məni bir balaca qorxudur. Lakin, nədənsə, mənə elə gəlir ki, bu yaxşı cəhətdir. Qulaq asın, özünü deyın. Hekayə Havay həyatındandır. Mən onu “Viki-Viki” adlandırmışam.

Martinin üzü yaradıcılıq atəşindən od tutub-yanırdı, halbuki Ruf onun soyuq otağında əsım-əsim əsırdı, Martinin əlləri də buz kimi soyuqdu.

Ruf diqqətlə qulaq asırdı, lakin onun üzündə açıqdan-açığa hekayəni bəyanməmək ifadəsi var idi, bu ifadə yox olub getmirdi. Martin hekayəni oxuyub qurtardıqdan sonra qızdan soruşdu:

– Açığını deyın, xoşunuza gəlir, ya yox?

Qız:

– Bilmirəm, – dedi. – Sizcə, bunu bir yerdə çap etdirmək olar?

Martin etiraf edərk:

– Məncə, yox! – dedi. – Jurnalların bu hekayəyə gücü çatmaz.

Ancaq bu sif həqiqətdir.

Ruf rəhmsizcəsinə sözlündə təkid edib soruşdu:

– Siz nə üçün satılması mümkün olmayan şeyləri inadınıza salıb yazırsınız? Axı siz ki, dolanmaq üçün pul qazanmaq xatirinə yazırsınız, eləmi?

– Elədir, əlbəttə. Lakin mənim qəhrəmanım mənəndən güclü çıxdı. Əlimdən bir şey gəlmədi. Qəhrəmanım tələb edirdi ki, əhvalat bu cür qurtarsın, başqa cür yox.

– Yaxşı, nə üçün sizin “Viki-Viki” belə kobud danışır? Axı onu oxuyan hər bir şəxs qəhrəmanınızın danışdığı sözlərdən part olub, xəcalət çəkəcəkdir və əlbəttə, redaktorlar bu hekayəni qaytarsalar, haqlı olacaqlar.

– Çünki əsl Viki-Viki məhz bu cür danışar.

– Bu zövqşüzlükdür.

– Bu həyatdır! – deyə Martin səsləndi. – Bu, reallıqdır. Bu, həqiqətdir. Mən həyatı necə görürəmsə, elə də təsvir etməliyəm.

Ruf bu sözlərə bir cavab vermədi və araya bir anlığa ağır sükut çökdü. Martin qızı dünyalar qədər sevirdi və buna görə də onu başa düşmürdü, qız isə Martini ona görə anlamırdı ki, oğlan onun insanları haqqındakı təsəvvürlərinin məhdud dairəsinə sığmırdı.

Martin söhbəti daha münasib, qəlbə dəyməyən bir mövzu üzərinə gətirmək istəyərək:

– Xəbəriniz varmı, mən “Transkontinental aylıq”dan pulumu aldım, – dedi və redaksiyadakı üç nəfərdən zorla dörd dollar doxsan sent və bir bərə bileti aldığını xatırlayıb ürəkdən qəhqəhə çəkdi.

Ruf sevincək:

– Çox gözəl! – dedi. – Deməli, gələcəksiniz? – Axı mən elə bunu bilmək istəyirdim.

– Gələcəyən? – deyə Martin qızı başa düşməyib təkrar soruşdu:

– Haraya?

– Sabah biza, nahara. Axı, siz dediniz ki, pul alan kimi kostyumunuzu girovdan çıxaracaqsınız.

Martin utana-utana:

– Mən bunu lap unutmuşam, – dedi. – Bilirsiniz nə olub... Bu gün şəhər polisən Mariyanın iki inayını və bir buzovunu başqasının biçənəyini azıb korladığına görə çəkib aparıb, arvadın isə cərimə verməyə pulu yoxdur... Hə, mən də onun yerinə pul verdim. Beləliklə, “Zəng səsi”ndən gələn bütün qonorər Mariyanın inaklarını geri almağa getdi.

– Deməli, siz gəlməyəcəksiniz?

Martin özünün nımdaş paltarını gözənd keçirdi.

– Gələ bilmərəm.

Rufun mavi gözləri doldu, qız məzəmmətlə Martina baxdısa da, bir söz demədi.

– Gələn il biz sizin Şükr gününü Delmoniko sahillərində, ya Londonda, ya Parisdə, yaxud da ki, harada könlünüz istəsa, orada bayram edərək. Mən buna əminəm.

Cavab avəzinə Ruf:

– Mən bu günlərdə qəzetdə oxudum ki, poçt idarəsində bir neçə vəzifə boşalır, – dedi. – Axı siz orada növbədə birinci deyildiniz? Martin məcburiyyət qarşısında boynuna aldı ki, poçt idarəsindən çağırış kağızı almış, lakin oraya getməmişdir.

O, özünü doğrultmağa çalışaraq dedi:

– Mən müvəffəqiyyət qazanacağıma yaman inanıram, mən bir ildən sonra hər bir poçt məmurundan on dəfə artıq pul qazanacağam. Görərsiniz.

Ruf yalnız:

– Ah! – deyə bildi, qız ayağa durdu və əlcəklərini geyməyə başladı. – Vaxtdır, mən gedim, Martin. Artur məni gözləyir.

Martin onu bağrına basıb öpdü, lakin Ruf onun nəvəzişinə biganə qaldı. Adətən olduğu kimi, qızın bədənini titrəmədi, qız ikiəlli onun boynundan asılmadı və dodaqlarını Martinin dodaqlarına sıxmadı.

Martin qızı ötürüb evə qayıdarkən: "Hirsi tutub, – deyə düşündü, lakin nə üçün? Əlbəttə, heyf ki, polisəmə inəkəri məhz bu gün tutub, ancaq bu ki uğursuz bir təsadüfdür. Buna da heç kəs təşvikar deyil". Martinin ağına gəlmədi ki, özü bu cür hərəkət etməkdənsə, başqa cür hərəkət edə bilərdi. Nəhayət, Martin bu qərara gəldi ki, "hə, əlbəttə, poçt idarəsində işdən boyun qaçırdığına görə də onun yanında bir balaca müqəssirəm. Bir də ki, "Viki-Viki" də onun xoşuna gəlmədi.

Arxadan addım səsi eşidildi. Martin geri dönüb baxanda artır-maya yaxınlaşan poçtalyonu gördü. Martin çoxdan aldığı bir ürək çirpintisi ilə ondan bir yığın böyük, uzunsov konvert aldı. Bunların içində kiçik bir zərf vardı; üzərinə "Nyu-York icmalı"nın ştamplı vurulmuşdu. Martin zərfi açmağa qərar vermədən əvvəl bir az tərəddüd etdi. Bu, hekayənin qəbul olunması haqqında bildiriş ola bilməzdi. O, bu jurnala bir əlyazma belə yollamamışdı. O fikirləşdi: "Bəlkə, onlar mənə məqalə sifariş etmək istəyirlər?" Bu fikirdən də tamam donub yerində qaldı.

Lakin Martin dərhal bu casaratlı, baştutmaz ümidi qovub özündən uzaqlaşdırdı.

Zərfin içində redaktorun qısa, rəsmi bir məktubu vardı. Redaktor yazırdı ki, imzasız məktub alınıb, həm də Martindən xahiş edirdi, narahat olmasın, çünki redaksiya heç bir imzasız məktuba əhəmiyyət vermir.

Redaktorun kağızına əlavə olunmuş imzasız məktub əl ilə, çap hərfləri ilə yazılmışdı. Bu, mənasız, savadsız bir çuğulluqdu. Çuğul yazırdı ki, jurnallara öz hekayələrini və şerlərini yollayan "Martin İden adlanan adam" heç də yazıcı deyildir, o, hekayələri köhnə jurnallardan oğurlayır və makinada yenidən yazdıqdan sonra öz adından jurnallara göndərir. Zərfa "San-Leandro" möhürü vurulmuşdu. Martin məktub müəllifinin kim olduğunu dərhal başa düşdü, imzasız məktubun hər sətirindən Higginbotamın qrammatikası, Higginbotamın işlətdiyi sözlər, Higginbotamın fikirləri görünürdü. Aydıni ki, məktub onun aziz yeznəsinin kobud əl ilə yazılmışdır.

– Axı bu onun nəyinə lazım idi? – deyə Martin öz-özündən soruşdu. – Mənim Bernard Higginbotama nə pisliliyim keçib? Bu o qədər

səfeh, o qədər mənasız bir hərəkətdi ki... Bu hərəkətə düz-əməlli bir izahat tapmaq mümkün deyildi. Bir həftə içərisində Şərq ştatlarında çıxan müxtəlif jurnallardan da bu cür məktub gəldi, Martin qərar verdi ki, redaktorlar çox nəcib iş görürlər. Onların çoxu Martini əsla tanımadıqları halda, ona ürək-dirək verir, onun dardına şərik çərdilər. Aydıni ki, onlar imzasız çuğulluqlara nifrətlə baxırlar. Ona ziyan vurmaq yolunda göstərilən bu səfeh cidd-cəhd açıqdan-açıq baş tutmamışdı, boşla çıxmışdı. Əksinə, bu, hətta onun xeyrinə ola bilərdi, çünki redaktorların diqqətini onun adına cəlb edirdi. Onların bəzisi indi Martin İdenin hekayəsini oxuyarkən xatırlayır ki, bunu imzasız məktubda adı çəkilən həmin Martin İdenin özü yazmışdır. Kim bilir, bəlkə də bu, onun əsərlərinin müqəddəratına xoş təsir bağışlayacaqdır!

Təqribən bu aralarda bir hadisə də baş verdi, bundan sonra Martin Mariyanın gözündən yaman düşdü. O, bir dəfə Mariya Silvani mətbəxdə göz yaşları içində ağlayan, ağrıdan inildiyən gördü, ağır ütüləri çəkməyə qadının taqəti qalmamışdı. Martin dərhal qət etdi ki, Mariya Silva zökəm xəstəliyinə tutulub, buna görə də Brissen-denin gətirdiyi şüşələrdən birinin dibində qalmış viskini ona içirdi və yorğan-döşəyə girməsini tapşırırdı. Lakin Mariya heç bir vəchla razı olmurdur. O, inadına salib deyirdi ki, mütləq paltarları ütüləyib qurtarmalı və elə bu gün axşam da təhvil verməlidir, əks təqdirdə, səhə yeddi uşağı yeməyə bir şey tapa bilməyəcəkdir.

Mariya Silva böyük təəccüb içində Martinin üstünü qapdığıni (qadın ömrünün lap axırına kimi bunu danışmaqdan yorulmurdu) və nazik batist koftanı paltar ütülenən taxtanın üstünə atdığıni gördü. Bu, məhəllənin ən dəbdəbəli geyinən qadını Ket Flənqaqanın ən qəşəng bayram koftası idi. Miss Flənqaqan tələb etmişdi ki, koftası nəyin bahasına olursa-olsun, axşama kimi ütülenib gətirilməlidir. Həmi bildirdi ki, miss Flənqaqan dəmirçi Con Kollinlə durub-oturur, dostluq edir və Mariyanın aldığı ayn bir məlumata görə, onlar səhə Qızıl Qapılar parkına gəzməyə getmək istəyirdilər. Mariya əbəz yərə koftanı Martinin əlindən almaq istəyirdi. Martin zorla onu stulda oturtdu, Mariya da dəhşətdən gözərlərinə bəraləldi onun ütüləri var qüvvəsi ilə işlətdiyinə göz qoymağa başladı. Martin on daqiqədən sonra koftanı Mariyaya verdi. Kofta elə ütülenmişdi ki, Mariya özü ömründə onu bu cür ütüləyə bilməzdi, Martin Mariyanı vadar etdi ki, bunu boynuna alsın. Oğlan izahat verərkən:

– Ütülər bundan bir az da çox qızıydı, mən paltarların öhdəsindən daha tez gələrdim, – dedi.

Lakin, Mariyanın fikrincə, Martin ütüləri onsuz da közərib qıpqırmızı olana kimi qızdırmışdı. Axırda Martin Mariyaya:

– Siz paltara suyu düz çiləmirsiniz, – dedi. – Bunu necə etmək lazım gəldiyini gəlin mən sizə göstərim. Əgər tez ütüləmək istəyirsinizsə, su çilənmiş paltarı mənəgənə altında saxlayın.

Martin anbardan bir yeşik tapıb gətirdi, ona bir qapaq qayırdı və uşaqların təhvil vermək üçün yığıqları dəmir qırıntılarını onun üstünə topladı, sonra su çilənmiş paltarları yeşiyə yığı və ağzını bağlayıb üstünə dəmir qırıntıları qoydu. Bununla da, hazırlıq işləri görüldü qurtardı.

Martin qurşağa kimi soyunub:

– İndisə baxın, – dedi və az qala, közərinçə qızdırılmış ütüdən yapışdı.

Sonralar Mariya hamıya danışdı ki, Martin paltarları ütüləyib qurtardıqdan sonra ona yun parçaları necə yumağı öyrədirdi.

O deyir: “Mariya, çox səfeh, mən sizə öyrədəcək”. O öyrədirdi də. Ona maşın on dəqiqə içində düzəldi. Çəllək, iki ağac və təkər topu. Bax belə!

Martin bu qurğunu düzəltməyi “Qaynar Bulaqlar” camaşırxanasında Codan öyrənmişdi. Köhnə təkərin ağaca geydirilmiş topu porşeni əvəz edirdi. Onun o biri başına mətbəxin tavanının çatısından keçirilmiş ip bağlanmışdı, bu isə porşeni bir əllə işə salmağa imkan verirdi, çəlləyə qoyulmuş yun paltarlar bu qurğu vasitəsilə çox yaxşı çirpilib təmizləndirdi. Mariya, hətta uşaqlardan birinə ipi dartmağı öyrətmışdi və yalnız Martin İdenin fəndgirliyinə təəccüb edib durdu.

Buna baxmayaraq, Martin öz bacarığını göstərmək və bununla da öz təkmilləşdirmələri ilə Mariyanın işini asanlaşdırmaqla onun yanında yamanca hörmətdən düşdü. Martin İdenin keçmişdə camaşırxanada işlədiyi məlum olduqda isə onu bürüyən xəyalı şən-söhrət bir tüstü kimi dağılıb getdi. Martinin kitabları, karetalarda onun yanına gələn və ya boş viski şüşələri qoyub gedən hörmətli adamlar – hər şey birdən-birə Mariyanın gözündə bütün füsunkarlığını itirdi. Demə, o, adl bir fəhlə, Mariyanın özü kimi bir fəhlə olmuşdur və onların hər ikisi eyni sinfə mənsubdurlar. Bu səbəbdən Martin Mariya

üçün daha əziz, daha tez başa düşülən bir adam oldu, lakin sirdən doğan füsunkarlıq yox olub getdi.

Martin öz qohumlarından getdikcə daha çox uzaqlaşdı. Mister Higginbotamın uğursuz cidd-cəhdindən sonra Martinin gələcək yeznəsi German Şmidt də özünü göstərdi. Martin bir dəfə bir neçə kiçik şeir və hekayəsini işə verə bilməmiş, qismən də öz güzəranını yaxşılaşdırmışdı. O, borc aldığı adamların bir qisminin borcunu qaytarmış, kostyum və velosipedini girovdan çıxarmışdı. Martin velosipedin təmir ediliş olduğunu görüb gələcək qohumuna bir dost kimi münasibət bəslədiyini göstərmək üçün velosipedini German Şmidtin emalatxanasına göndərməyi qərar etdi.

Martin elə həmin axşam velosipedi geri aldıqda təəccübləndi və məmnun qaldı. Görünür, Şmidt də eynilə bir dost münasibəti göstərməyi qərar almış və velosipedi növbədənəkmə təmir etmiş, üstəlik də evinə göndərmişdi, halbuki heç bir emalatxana təmir etdiyi şeyləri, adətən, evə yollamır. Lakin Martin velosipedi nəzərdən keçirib belə bir qənaətə gəldi ki, velosipedi heç təmir etməmişlər. O, telefonla emalatxanaya zəng vurdu və öyrəndi ki, German Şmidt “onunla heç bir əlaqə saxlamaq istəmir”.

Martin sakit-sakit:

– Cənab German Şmidt, – dedi. – Sizə yaxşıca bir qulaqburma-sı vermək üçün, deyərsən, yanınıza gəlməli olacağam.

Ona verilən cavab bu oldu:

– Siz mənim emalatxanama gəlsəniz, adam göndərib polis çağırıdıraram! Mən sizə göstərəm! Arxayın olun, siz məni davaya cəza bilməzsiniz! Mənimki sizin kimilərlə tutmaz. Bilirsiniz siz kimsiniz, siz tənbəlsiniz, lakin mənə kələk gələ bilməzsiniz! Əgər mən sizin bacınızı alıramsa, bu hələ heç də o demək deyildir ki, siz mənə soya bilirsiniz. Siz nə üçün bir işə girib namusla özünü də çöhrəpulu qazanmaq istəirsiniz? Hə? Cavab versəniz!

Martin əsl bir filosof kimi qəzəbini boğdu və cavab olaraq yalnız fit verib telefonun dəstəyini əsdi. Bu, əvvəlcə Martinə güllünc göründü, lakin yavaş-yavaş yalqızlıq hissi onun qəlbinə sıxıb incitməyə başladı.

Onu heç kəs başa düşmürdü, təkə Brissendendən başqa. O, heç kəsə lazım deyildi, Brissenden isə, Allah bilir, hara yox olmuşdu. Martin alində şey-şüy tərəvəz dükanından çıxanda şər qanışmağa başlamışdı. Tramvay tində dayandı və Martina tanış olan uzundraz

adam atılıb yerə düşdü. Martinin ürəyi sevincdən şiddətlə döyündü. Bu, Brissendenin özü idi ki, vardı. Pəncərələrdən düşən işıqda Martin onun paltosunun ciblərinin şişib qalxdığını görə bildi. Brissendenin ciblərindən birində kitablar, o birisində isə dolu bir şüşə vardı.

OTUZ BEŞİNCİ FƏSİL

Brissenden uzun zamandan bəri görünmədiyinin səbəbi haqqında Martina heç bir izahat vermədi, elə Martin də ondan heç bir şey soruşmadı. O, qroq dolu stekanlardan burula-burula qalxan buğ arasından dostunun solğun və anıq üzünə məmnuniyyətlə baxırdı.

Martin, Brissendənə son əsərlərindən danışdıqdan sonra o:

– Mən də boş-bekar oturmamışdım, – dedi.

Brissenden cibindən bir alyazma çıxarıb Martina verdi, Martin isə alyazmanın sərlövhasını oxuyub, sual dolu gözlərini Brissendənə dikdi. Brissenden istehza ilə gülümsədi:

– Hə, hə, pis sərlövha deyil, doğru deyilmi? “Efemerida”... Bundan yaxşısını tapıb deyə bilməzsən. Bu söz isə sizindir, – yadınızda, siz insandan danışanda onu “efemeridaların sonuncusu”, istilikdən doğan və dünyada öz yeri uğrunda mübarizə aparan canlı bir maddə adlandırırırsınız. Bu mənim başımdan çıxmırdı, mən də axır ürəyimi boşaltmaq üçün bütün bir poema yazmalı oldum. Götürün, oxuyun və bu barədə nə fikirdə olduğunuzu deyın.

Martin poemanı oxuyarkən həyəcədən rəng verib-rəng alır, gah pörtüb qızır, gah da ağappaq olurdu. Bu, ən kamil bədii əsər idi. Ən inçə fikir çalarlarının sözlə ifadə olunduğu bu əsərin üstünlüklərindən danışmaq olardısı, deyərdik ki, burada forma məzmunu üstün gəlir, həm də ifadələr o qədər kamil idi ki, Martinin heyranlıqdan nəfəsi daralırdı və gözlərində yaş qaynayırdı. Bu, altı-yeddi yüz misralıq uzun bir poema idi. Bu poema qəribə, fantastik, adami qorxuya salan bir poema idi. Adama elə gəlirdi ki, buna bənzər bir əsər yaratmaq aqlaşığı bir iş deyil, lakin, hər halda, əsər göz qabağında idi, kor-kor, gör-gör. Bu poemada insan, onun bütün axtarışları, hüduzsuz boşluqları aşib keçmək, ən uzaq günəşlər aləminə yaxınlaşmaq yolunda onun bütün səyləri təsvir olunurdu. Bu,

ölməkdə olan bir adamın baş alıb gedən xəyalının dəli cövləri idi. Həmin adam hələ yaşayırdı və onun qəlbinin getdikcə zəifləyən son çırpıntıları eşidilirdi. Poemanın əzəmətli ritmindən planetlərin gürultusu, toqquşan meteorların şaqqlıtsı, odlu buludların işıqları ilə aydınlaşan qaranlıq boşluqlar içərisində ulduz qoşunları vuruşmasının səsi-küyü gəlirdi. Bütün bunların arasından isə uçulub dağılan dünyaların dəhşətli gürultusunda susmaq bilməyən həzin bir şikayət kimi zəif insan səsi eşidilirdi.

Nəhayət, Martinin dili söz tutanda:

– Hələ bu cür bir əsər yazılmamışdır, – dedi. Çox gözəldir! Adami heyran qoyur. Mən şəşırıışam! Bu böyük əbədi məsələ başımdan çıxmır. Dərk olunmayan bir şeyi dərk etməyə çalışan insanın şikayət dolu səsi bundan belə həmişə qulaqlarımda cingildəyəcəkdir. Eynilə fillərin güclü bağırması və aslanların nərsəsi içərisində ağcaqanadın ölümqabağı vızıltısı kimi... lakin bu vızıltıda bir ehtiras duyulur. Yəqin, mən səfeh şeylər danışırım, lakin bu əsər tamamilə qəlbimə, beynimə hakim kəşilmişdir. Siz... bilmirəm nə deyim, siz lap dahisiniz, lakin siz bunu necə yaratmışınız? Siz bunu necə yarada bilmişiniz?

Martin yağdırdığı təriflərə ancaq nəfəs almaq üçün ara verdi.

– Mən daha heç bir zaman əlimə qələm almayacağam. Mən, olsa-olsa, miskin bir cızma-qaraçıyam. Siz əsl sənətkarlığın nə olduğunu mənə göstərdiniz. Siz dühasınız! Yox, siz dühadan da böyüksünüz! Bu, dəlilik haqiqətidir. Bu, haqiqətin ən gizli mahiyyətidir. Başa düşürmüsünüz, siz ehkəmçisiniz? Hətta elm belə sizin dediklərinizi rədd edə bilməz. Bu, kosmos zülmətindən şəirin qüdrətli ritmiylə döyülüb yaradılmış, gözəllik və əzəmət xariqəsinə çevrilmiş bir peyğəmbər haqiqətidir. Mən daha heç bir şey deməyəcəyəm! Mən əzilmişəm, məhv edilmişəm! Yox, mən, hər halda, bir neçə söz də deyəcəyəm: icaza verin, poemanı bir jurnalda nəşr etdirim.

Brissenden qəhqəhə çəkdi.

– Axı bütün xristian aləmində bu yazını nəşr etməyə cəsarəti çatan bir jurnal tapılmaz! Siz ki özünüz bunu çox gözəl bilirsiniz!

– Yox, bilmirəm! Mən əminəm, bütün dünyada elə bir jurnal tapılmaz ki, bu əsərdən dördəlli yapışmasın. Axı bu cür əsərlər yüz ildə bir dəfə yazılır. Bu poemanın ömrü bir gün deyil, bir il deyil. Bu, əsrin poemasıdır.

– Düz deyirsiniz – əsrin!

Martin etiraz edərək:

– Özünüzi həyasız adam yerinə qoymayın! – dedi. – Redaktorlar heç də tamam ağıldankəm deyillər. Mən bunu bilirəm. İstəyirsiniz mərc gələk ki, təklif etdiyim birinci redaksiyada olmasa da, ikinci redaksiyada "Efemerida"-nı hökman götürürlər.

Brissenden:

– Sizinlə mərcə girməyimə mane olan bir səbəb var, – dedi və bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi: – Bu əsər, ümumiyyətlə, bütün yazdıqlarımın ən yaxşısidir. Mən bunu çox gözəl bilirəm. Bu, mənim son əsərimdir. Mən bu poema ilə son dərəcə fəxr edirəm. Bu poemaya pərəstəş edirəm. O, mənim üçün viskidən də əzizdir. Bu, insanın hələ ideallara qovuşmağa cən atdığı və xülyalara inandığı gənclik günlərimdə xəyalı ilə yaşadığım ən kamil bir əsərdir. Budur, indi mən öz xəyalımı həyata keçirmişəm, bir ayağım gorda ikən həyata keçirmişəm. Siz elə bilərsiniz ki, indi mən onu donuzların ayağı altına ataram! Mən sizinlə mərc qoşmayacağam! Bu, mənimkidir. Bu əsəri mən yaratmışam və onu yalnız sizə oxumağa verirəm.

Martin:

– Qalan ələmi də unutmayın! – deyər səsləndi. – Axı gözəllikdə məqsəd insanları sevindirmək və onlara ləzzət verməkdir!

– Qoy bu məni sevindirsin və mənə ləzzət versin.

– Xudbin olmayın!

– Mən heç də xudbin deyiləm! – Brissenden istehza ilə güldü, sanki, demək istədiyi sözdən əvvəlcə ağır dolusu ləzzət aldı. Mən ac donuz kimi altruistəm.¹

Martin onu qəbul etdiyi qərardan əbəz yerə daşındırmağa çalışırdı. Martin and-aman eləyib Brissendeni inandırmaq istəyirdi ki, onun jumallara olan nifrəti mənasızdır və fanatik mahiyyətdədir. O, Efesi Diananın məbədinə od vurmuş Herostatdan min qat mənasız iş görür. Brissenden qroq içə-içə Martinin dediklərinə qulaq asır, başını tərpədir və hətta razı olurdu ki, müsahibi, jumallara aid mühakimələri istisna edilməklə, qalan hər şeydə haqlıdır. Onun redaktorlara olan nifrətinin həddi-hüdudu yoxdu, buna görə də Brissenden redaktorları Martindən daha əmənsiz bir şəkildə söylərdü.

Brissenden:

¹ Altruist – altruizmi rəhbər tutan adam. Altruizm – öz mənafeyini unudub başqalarının qeydına qalma.

– Xahiş edirəm, poemanı mənim üçün makinada yenidən yazın, – dedi. – Siz bunu hər cür maquinaçdan min dəfə yaxşı edərsiniz. İndisə mən sizə faydalı bir məsləhət vermək istəyirəm. – Brissenden cibindən qalın bir əlyazma çıxardı. – Bu, sizin "Günəşin ləkəsi" məqalənizdir. Mən onu üç dəfə oxumuşam! Bu, mənim sizə dəyə biləcəyim ən böyük tərifdir. Siz "Efemerida" haqqında bu qədər şey dedikdən sonra, təbii ki, mən dinməyib susmalıyam. Lakin qulaq asın, sizə deyirəm: "Günəşin ləkəsi" çap olunsun, son dərəcə böyük hay-küyə səbəb olacaq. Bundan ötrü ən şiddətli mübahisələr başlanacaq ki, bu da sizin üçün hər cür reklamdan da yaxşı olacaqdır.

Martin qəhqəhə çəkdi.

– Bəlkə, mənə bu məqaləni jumallardan birinə göndərməyi məsləhət görərsiniz?

– Əgər istəyirsinizsə məqaləniz çap olunsun, jumala göndərməyi heç bir vəchlə məsləhət görmürəm. Məqaləni böyük nəşriyyatlardan birinə təklif edin. Bəlkə, məqalənizi bir dalı və ya möhkəm vurub sərxoş olmuş resenziyaçılarından biri oxudu, onun haqqında müsbət rəy verdi. Hə, görünür, siz çox kitab oxumusunuz. Bu kitablarda yazılanların hamısını Martin İdenin beyni qavramış və onları "Günəşin ləkəsi" əsərində ifadə etmişdir. Zaman gələcək, Martin İden məşhur bir adam olacaqdır, həmdə onun şan-şöhrətinin çox hissəsini bu məqalə yaradacaqdır. Nəşir axtarın, özü də onu nə qədər tez tapsanız, bir o qədər yaxşı olar!

Bu axşam Brissenden Martinin otağında çox oturdu. Martin onu tramvaya qədər ötürdü. Brissenden tramvaya minəndə birdən-birə dostunun ovcuna azıq bir kağız basdı.

– Götürün bunu, – dedi. – Bu gün cıdırda əlim gətirmişdi.

Zəng çalındı və Brissenden, əlində azıq kağız olan Martini hey-rətdə qoyub yola düşdü. Martin otağına qayıdıb kağızı açdı. Bu, yüz dollarlıq bank bileti idi.

Martin pulu utanıb-ələmədən xərclədi. O, lap gözəl bilirdi ki, dostunun pulu çoxdur və bundan əlavə, tezliklə onun borcunu qaytara biləcəyinə əmindir. Martin şəhəri bütün borclarını ödədi, Mariyaya ev kirəsinin üç ayını qabaqcadan verdi və girov qoyduğu bütün şeyləri geri aldı. O, Meriyen üçün toy hədiyyəsi, Ruf və Hertuda üçün mövlud bayramı hədiyyələri aldı. Bütün bunlar bas deyilmiş kimi. Martin Silvanın bütün yetim-yesiri ilə birlikdə Oklənda gəldi və öz

vedinə əməl edərək (düzdür, bir il gecikmişdi) Mariyaya da, onun bütün uşaqlarına da ayaqqabı aldı. Bundan əlavə, Martin uşaqlara çoxlu oyuncaq və şirniyyat da aldı, bağlamalar uşaqların kiçik əllərinə zorla sığdı.

Bu qeyri-adi, təntənəli yürüşün önündə şirniyyat mağazasına girən Martin təsadüfən Rufa və onun anasına rast gəldi. Missis Morz yamanca utandı və hətta Ruf da pərt olub özünü itirdi. Ruf insanın zahirii görkəminə böyük əhəmiyyət veriyindən, sevgilisini bir dəstə cırıncıdır geyinmiş portuqal yetimi arasında gördükdə birtəhər oldu. Martinə vüqarın və özünə hörmət hissinin bu dərəcədə yoxluğu Rufun könünə daydı. Ən pisi də bu idi ki, Ruf bu təsadüfə Martinin öz mühitə üzərində yüksələ bilmək iqtidarında olmadığını yeni bir sübutu kimi baxırdı. Bu, öz-özlüyündə dedikcə xoşa gəlməyən bir şeydi və odur ki, bununla bütün aləm qarşısında, qızın əlaməti qarşısında əsla öyünmək lazım deyildi. Rufa Martinin nişanlandığı İndiyə qədər gizli saxlanılma da, onların münasibətləri heç kəs üçün sirr deyildi. Şirniyyat mağazasına isə, elə bil ki, qəsdən çoxlu tanış-biliş gəlmişdi və onların hamısı da miss Morzun adaxlısının başına toplanmış qərribə yetim-yesirə maraqla baxırdı. Öz mühitinin sədaqətli qızı olan Ruf Martinin səxavətini, geniş təbiətini başa düşə bilmirdi. Qız özünə xas olan həssaslıqla bu təsadüfə biabırçı bir hərəkət kimi qavradı. Həmin gün Morzlarla gələn Martin, Rufun o qədər həyəcan keçirdiyini gördü ki, gətirdiyi hədiyyəni cibindən çıxarmağa belə cəsarəti çatmadı. O, qızı ilk dəfə idi ki göz yaşları içində – qəzəb və inciklikdən doğan göz yaşları içində görünürdü. Buna görə də gördüyü mənzərədən elə sarsıldı ki, təqsirinin nədən ibarət olduğunu tamamilə aydın başa düşməyə də, ürəyində özünü kobud heyvan adlandırdı. Öz dairəsinə mənsub olan adamlara görə utanmaq Martinin ağılına belə gəlmirdi, bu səbəbdən mövlud bayramı münasibətilə Mariya Silvanın uşaqlarına hədiyyə almağa gətməsində Rufu alçaldan heç bir cəhət görmürdü. Lakin Martin Rufun izahatını dinləyib və bütün bu epizodu, görür, ən yaxşı qadınlara belə xas olan qadın zəifliyinin təzahürü kimi şərh edərək, qızın incikliyinə haqq qazandırmağa canla-başla hazırı.

OTUZ ALTINCI FƏSİL

Bir yanvar axşamı Brissenden Martinə:

– Gedək, sizə "əsl adamlar"ı göstərəcəyəm, – dedi.

Onlar San-Fransiskoda nahar etmişdilər və Oklənd bərəsinə yenidən minmək istəyirdilər ki, birdən Brissendenin beyninə "əsl adamlar" Martinə göstərmək düşdü. O, geri döndü və körpüdən yan tərəfə getməyə başladı. Brissenden yellənən pəşində kölgəyə oxşayırdı. Martin ona güclə çatırdı. Brissenden yolda həsilə hörülmüş qablarında iki qallon köhnə portveyn aldı və əlində bu qablar olduğu halda, sıçrayıb Mişen-stritə gedən tramvaya mindi. Bir neçə şüşə viski götürmüş Martin də elə elədi. Martin yalnız bir anlığa: "Ruf indi mənə görsəydi, görəsən, nə deyərdi", – deyə düşündü, lakin onun fikrini-zikrini başqa sual məşğul edirdi: bu "əsl adamlar" nə deməkdir? Onlar tramvaydan düşüb Market-stritdən canubda fəhlə məhəlləsinin qaranlıq bir döngəsinə burulanda Brissenden:

– Bəlkə, bu gün orada heç kəs olmadı, – dedi. – Onda sizə çoxdan axtardığınız adamları görmək qismət olmayacaq.

Martin soruşdu:

– Axı onlar kimlərdir?

– Sizə rast gəldiyim çərçilər yuvasında veyil-veyil gəzib-dolaşan boşboğazlardan deyillər, adamlardır, əsl ağıllı adamlardır. Siz kitablar oxuyur və yalqızlıqdan iztirab çəkirsiniz. İndi isə mən sizi bir para kitablar oxumuş adamlarla tanış edəcəyəm, siz də daha bu cür yalqız olmayacağınız.

Brissenden bir məhəllə keçdikdən sonra əlavə etdi:

– Mən onların ardı-arası kəsilməyən mübahisələriylə çox da maraqlanmıram. Ümumiyyətlə, mənim kitabdangəlmə fəlsəfədən zəhləm gedir, ancaq onlar, şübhəsiz, burjuva donuzları deyil, əsl ziyalıdırlar! Lakin yadınızda saxlayın ki, nədən söhbət düşürsə düşsün, onlar çox danışib sizin baş-beyninizə aparacaqlar!

Brissenden aradan bir az keçdikdən sonra yəriməkdən nəfəsi təngiyə-təngiyə, lakin portveyn qablarını götürmək üçün Martinə icazə verməyərək sözüne davam etdi:

yataq və qonaq otağı idi. Otağın bu başından o başına çəkilməmiş ipdən paltar asılmışdı, buna görə də Martin küncdə oturub nə barədəsə söhbət edəni iki adımı ilk anda görmədi. Onlar Brissendeni və onun şərab şüşələrini sevinc dolu nidalarla qarşıladılar. Martin onlarla tanış olarkən öyrəndi ki, bunlar Endi ilə Paridir. Martin dünənki boks haqqında Parrinin söhbətinə maraqla qulaq asmağa başladı. Brissenden isə şüşələrin ağzını açmağa və punş hazırlamağa həvəslə girişdi. Endi onun "hamını buraya yığın" komandasını eşidən kimi dərhal ayağa qalxdı, otaqlardan adamları çağırmağa getdi.

Brissenden Martinin qulağına pıçıldayıb dedi:

– Baxtimiz gətirib, demək olar ki, hamı yığılıb. Bu da Nortonla Hamilton. Gedək, sizi tanış edim. Təəssüf ki, Stivens hələ gəlməyib. Mən çalışacağam monizmdən söhbət salım, ancaq onlara imkan vermək lazımdır ki, bir az coşsunlar.

Əvvəlcə söhbət tutmurdu, lakin Martin bu adamların ağlının orijinallığını və itliyinə dərhal qiymətləndirə bildi. Onların hər birinin özünün müəyyən görüşləri vardı, bəzən bu görüşlər bir-birinə zidd idi, lakin öz yumor və kəsarətli sözlərinə baxmayaraq, bu adamlar əslə dayaz adamlar deyildilər. Martinin gözüna çarpdı ki, onların hər birinin (nədən söhbət gedirsə-getsin) dərin elmi bilikləri, dünya və cəmiyyət haqqında möhkəm və aydın baxışları vardır. Onlar heç kəsdən hazır rəy götürməmişdilər. Bunlar əsl üsyankar ruhlu adamlar idilər və hər cür bəyənilməli də onlara yabançı idi. Martin bu qədər mövzu və mənafe rəngarəngliyinə Morzlargilda heç bir zaman rast gəlməmişdi. Adama elə gəlirdi, dünyada elə bir şey yoxdur ki, bunlar onun haqqında ardı-arası kəsilməyən fikir yürütməsinlər. Söhbət missis Hemfri Ürdun son kitabından, Şounun yeni komediyasından, dramın gələcəyindən, Mensfild haqqında xatirələrdən gedirdi. Onlar səhər çıxan qəzetlərin baş məqalələrini tərifləyir, ya da məsxərəyə qoyurdular, Yeni Zelandiyada fəhlələrin vəziyyətindən, Henri Ceymsdən və Brender Metyuздan danışır, Uzaq Şərqdə Almanyanın yeritdiyi siyasət və "san təhlükə"nin iqtisadi nəticələri haqqında fikir yürüdür, Almaniya seçkilər və Bebelin son nitqi ətrafında mübahisə edir, yerli siyasət, sosialist partiyasının rəhbərliyində son ittiqlərlə və liman yükvuranlarının tətillinin səbəblərini şərh edib aydınlaşdırırdılar.

Martin onların bütün bu işlərdən son dərəcə atraflı xəbərdar olduqlarına mat qalmışdı. Qəzetlərdə heç bir zaman çap olunmayan

şeylər, qıraqda-bucaqda baş verən bütün gizli işlər onlara məlum idi. Martin təəccübləndirən bir də bu idi ki, Meri də bu söhbətlərdə iştirak edir, həm də ağıllı və bilikli olduğunu büruzə verirdi. Martin özünə tanış olan heç bir qadında bunu görməmişdi.

Onlar Suinbern və Rossettindən danışdılar, sonra fransız ədəbiyyatı üstünə gəldilər. Meri isə dərhal onu elə dərinlərə saldı ki, Martin nədanlığı aydın oldu. Əvazında Martin Merinin Meterlinki sevdini öyrənib, "Günəşin ləkəsi" məqaləsinin əsasına qoyulmuş düşülmüş dəlillərini qadının fikirlərinə qarşı qoydu.

Bir neçə adam da gəldi, indi otaq tənəki tüstüsündən qaranlıqlaşdı, bu vaxt Brissenden döyüşü başlamağı qat etdi.

– Kreys, burada işləyib düzəltmək üçün təzə material var, – deyə o dilləndi. – Bütün gənclik ehtirası ilə Herbert Spensərə vurulmuş naşi bir cavan. Bir görün ondan Hegel tərəfdən düzəldə bilərsinizmi!

Kreys qəfilən hərəkətə gəldi, sanki, onun canına elektrik cərəyanı buraxdılar. Norton isə şəfqətlə Martinə baxdı və ürək vermiş kimi gülümsədi, elə bil, onu müdafiə edəcəyini vəd edirdi.

Kreys dərhal Martinin üstünə düşdü, lakin Norton təcridən söz atmağa başladı və nəhayət, söhbət onunla Kreys arasında əsl təkbətək cərpışməyə çevrildi. Martin öz qulaqlarına inanmadan dinləyirdi, o, təsəvvürünə gətirə bilmirdi ki, bütün bu söhbətlər yuxuda yox, ayıqlıqda baş verir, həm də harada – Market-stritdən canubda, fəhlə məhəlləsində. Martinin oxuduğu bütün kitablar, sanki, bu adamların simasında canlanıb təcəssüm tapmışdı. Onlar odludlu və vəcdlə danışdılar, başqalarını qəzab və spirtli içkilər coşdurduğu kimi, onları da fikirlər coşdurub həyəcana gətirirdi. Bu, Kant və Spenser kimi əsatiri yarımallahların yaratdığı kitablarda yazılmış quru fəlsəfə deyildi. Bu, mübahisə edən adamların ətinə, qanına işləmiş, onların danışdıqlarında kükrəyib coşan canlı bir fəlsəfə idi. Yavaş-yavaş başqaları da mübahisəyə qoşuldu və hamı papirosunu tüstülədə-tüstülədə gərgin bir diqqətlə mübahisəni izləməyə başladı.

Martin heç bir zaman idealizmə aludəçilik göstərməmişdi, lakin Nortonun izahatından sonra idealizm onun üçün bir kəşf oldu. Fəqət Martinə yenilməz görünən məntiq Kreyslə Hamiltonu qane etmir, inandırıcıdır, onlar Nortona gülürdülər, onu metafizik adlandırdılar, Norton isə, öz növbəsində, onları metafizik adlandırdı.

"Fenomenlər" və "noumenlər" havada dolaşır dururdu. Kreyslə Hamilton Nortonu şüuru şüurun özünə əsaslanaraq izah etmək cəhdlərində təqsirləndirildilər. Norton isə onları, öz növbəsində, bunda təqsirləndirirdi ki, onlar sözləri hoqqabazlığa çevirərək, öz ümumi nəticələrini faktlar əsasında yox, məfhumlar əsasında qururlar. Bu isə onların cinini başlarına vururdu. Onların əsas prinsipi elə bundan ibarətdi ki, faktlardan başlamaq və faktlara ad vermək lazımdır.

Norton Kantın müəkkəb mühakimələrinin dərinliklərinə enəndə Kreys dedi ki, köhnə məktəbə mənsub hər bir vicdanlı alman filosofu ölümündən sonra Oksforda gəlib çıxır. Norton Hamiltonun şərtlilik qanununu xatırladanda əleyhdarları dərhal bildirdilər ki, məhz onlar bu qanuna əsaslanırlar. Martin isə heyrdəndən əsə-əsə, dizlərini qucaqlamış halda qulaq asırdı. Lakin Norton Spenserin əsl tərəfdarı deyildi və buna görə də o, mübahisənin lap şirin yerində Martinə tez-tez üz tuturdu, başqa əleyhdarları ilə mübahisə etdiyi kimi, onunla da mübahisə edirdi.

O, Martinə müəccəblə deyirdi:

– Bilirsinizmi ki, hələ Berkliyə heç kas əməlli-başlı cavab verə bilməyib? Herbert Spenser cavab verməyə başqalarından daha çox yaxınlaşmış, lakin əslinə qalsa, o da müfəssəl cavab verə bilməmişdir. Onun ən cəsarətli ardıcılığı bundan daha irəli gedə bilmir. Mən Spenser haqqında Salibinin məqaləsini oxumuşam. Elə o da deyir ki, Spenser Berkliyə "təqribən" cavab verə bilməmişdir.

– Baş Yumun nə dediyi yadınızda deyil?! – deyər Hamilton səndə.

Norton başını tərpətdi, lakin Hamilton qalan adamlara izahat verməyi lazım bildi:

– Yum demişdir ki, Berklinin dəlillərinin heç bir cavabı yoxdur və qətiyyəni inandırıcı deyil.

Norton etiraz edərək:

– Yum üçün inandırıcı deyil, – dedi. – Yum isə eynilə sizin kimi düşünmüşdür, aranızda yalnız bircə fərq var: onun ağılı çatıb etiraf etsin ki, Berkliyə cavab vermək mümkün deyil.

Norton heç vaxt özünü itirməyə də, tez hiddətlənir və özündən çıxırdı, Kreyslə Hamilton isə düşmənin zəif cəhətlərini sakit-sakit və səbirli öyrənən soyuqqanlı vəhşiləri xatırladırdılar. Gecənin axırında metafizik olduğuna görə daimi məzəmmətlərə məruz qalıb hirsələnən Norton mübahisənin qızgın yerində sıçrayıb ayağa durmamaq üçün

ikiəlli stuldan yapışdı və gözələrindən od yağa-yağa, öz əleyhdarları üzərinə qəti hücumə keçdi.

– Yaxşı, Hegel tərəfdarları, – deyər o qışqırdı, – bəlkə, mən cadugər və ara həkimi kimi mühakimə yürüdümrəm, lakin bilmək istərdim görüm bəs siz necə mühakimə yürüdürsünüz? Axı lazım olanda da, olmayanda da pozitiv elmdən dəm vursanız da, sizin əsaslanmağa heç nəyiniz yoxdur. Siz cahil ehkəmcilərsiniz! Axı materializm, monizm məktəbi yaranmamışdan çox-çox əvvəl bütün zaman elə qazıq-qazıq edilməmişdi ki, daha heç bir təməl qoymaq mümkün deyildi. Bilirsiniz, bunu kim eləmişdi? Ləkk bunu eləmişdi. Con Ləkk! O, iki yüz il, hətta daha artıq bundan əvvəl özünün "İnsan zəkəsi haqqında təcrübə" əsərində fitri ideya anlayışının sarsaqlığını sübut etmişdir. Siz isə indiye kimi bununla məşğulsunuz. Bu gün bütün axşamı mənə sübut etməyə çalışırsınız ki, heç bir fitri ideya yoxdur. Bu nə deməkdir? Bu o deməkdir ki, insan ən yüksək reallığı dark edə bilməz. Siz doğulanda da, beyninizdə heç nə olmur. Bütün sonrakı idrak fenomenlərə, yalnız beş duyğunuzun köməyi ilə aldığınız təəssüratə əsaslanır. Doğularkən beyninizdə olmayan noumenlər sonradan heç bir vəchlə oraya daxil ola bilməz.

– Doğru deyil... – deyər Kreys onun sözünü kəsdi.

Norton ucadan dedi:

– Qoyun sözümü qurtarım! Siz qüvvə ilə materiyanın qarşılıqlı təsirinin yalnız o təzahürlərini dark edə bilərsiniz ki, onlar bu və ya başqa şəkildə sizin hisslərinizə təsir bağışlayır. Görürsünüz, mübahisənin şirinliyi xatirinə mən hətta etiraf etməyə hazıram ki, materiya mövcuddur! Lakin mən sizin fikirlərinizi bu saat elə öz dəlillərinizlə alt-üst edəcəyəm. Mənim başqa çarəm yoxdur, çünki çox təəssüf, hər ikiniz mücərrad təfəkkürə qabil deyilsiniz. Bir deyir görüm, yüksək pozitiv elmin müddəalları əsasında materiya haqqında nə bilirsiniz? Siz yalnız qavradığınız şeyləri bilirsiniz, yəni yenə də yalnız fenomenləri. Siz yalnız materiyanın dəyişməsinə, daha doğrusu, hətta sizin tərəfinizdən materiyanın dəyişməsi kimi qavranılan şeyi bilirsiniz. Pozitiv elm yalnız fenomenlərə əsaslanır, siz divanələr isə elə bilirsiniz ki, noumenlərə əsaslanırsınız və özünüzlü ontoloq¹ hesab edirsiniz. Elədir, pozitiv elm yalnız xarici hadisələrdən istifadə edir. Kim isə bir dəfə demişdir ki, hadisələr haqqında

¹ Ontologiya – idealist fəlsəfədə varlıq haqqında metafizik nəzəriyyə

elm hadisələr üzərində yüksələ bilməz. Siz Kantı təkzib edə bilsəniz belə, Berkliyə cavab verə bilməzsiz, lakin siz iddia edirsiniz ki, Berkli haqlı deyil, zira sizin nəzəriyyəyiniz Allahın varlığını inkar etdiyi halda, materiyanın varlığına şübhə etmir. Mən indicə materiyanın varlığını yalnız ona görə etiraf etdim ki, siz mənim düşüncələrimin gedişini anlıyarsınız. Lütf edin, pozitivist olun, lakin pozitiv elmlər arasında ontologiyaya yer yoxdur. Deməli, siz ona toxunmamalısiniz. Spenser bir aqnostik¹ kimi haqlıdır, lakin Spenser...

Lakin son Oklend barəsinin yola düşməyinə az qalmışdı; buna görə də Brissendenlə Martin çıxıb getməyə məcbur idilər. Norton danışmaqda davam etdiyi, Kreyslə Hamilton isə qudurmuş təzi kimi onun üstünə atılmaq üçün ancaq fürsət gözlədikləri zaman Martinlə Brissenden gözə çarpmadan durub çıxdılar.

Onlar hər ikisi bərəyə minəndən sonra Martin Brissendena dedi: – Siz mənim üçün ecazkar bir məmləkət keçif etdiniz. Bu cür adamlarla söhbət etdikdən sonra görürsən ki, yaşamağa dəyər! Mənim başım hərflərini! Mən indiyədək idealizmin nə olduğunu başa düşmürdüm. Mən indinin özündə də onu qəbul edə bilmərəm. Mən bilirəm ki, həmişə realist olaraq qalacağam, görünür, binadan belə yaranmışam. Lakin mən məmnuniyyətlə Kreys və Hamiltonla mübahisəyə girərdim. Nortona demək üçün də iki-üç söz tapardım. Aqlım kəsmir, Spensərə ciddi etirazlar edilmiş olsun. Mən ilk dəfə sirkə gətirilmiş uşaq kimi həyəcanlanmışam. Gərək Salibinin kitabını tapım! Mən aminəm ki, Spenser möhkəm və yenilməzdir. Gələn dəfə mən özüm də mübahisədə iştirak edəcəyəm...

Lakin Brissenden anıq cənasını isti şərlə bürüyərək, ağır-ağır nəfəs ala-ala mürgü çalırdı və hər dəfə bərənin pəri dönəndə onun bütün anıq bədəni uçurdu.

OTUZ YEDDİNCİ FƏSİL

Martin ertəsi gün səhər, Brissendenin məsləhətlərinə baxmayaraq, "Günəşin ləkəsi"ni "Akropol" redaksiyasına göndərdi. O, bu ümiddə idi ki, jurnallardan biri onun məqaləsini çap edər, jurnalların

¹ Aqnostik – obyektiv aləmin varlığını inkar edən idealist nəzəriyyə tərəfdarı

səhifələrində müvəffəqiyyət qazanandan sonra isə kitab nəşriyyatına daha asanlıqla yol tapa bilər. O, "Efemerida"-nı da makinada yenidən yazdı və yola saldı. Brissendenin redaktorlara və jurnallara dəli nifrətinə baxmayaraq, Martin möhkəm qərar vermişdi ki, poema işiq üzü görməlidir. O, əlbəttə, poemanı müəllifin icazəsi olmadan çap etdirmək fikrində deyildi. O istəyirdi ki, hər hansı qalın bir jurnal əsəri qəbul etsin. Martin fikirləşirdi ki, onda Brissendenin razılığını almaq olar.

Martin elə həmin səhər artıq üç həftə bundan əvvəl ağıla gəlmiş və o zamandan bəri ısrarla kağıza köçürülməyi tələb edən povestini yazmağa başladı. Bu, dəniz həyatından alınmış, aylancağı sjujeti, real xarakterləri və real məkanı olan, iyirminci əsr romantikasının nümunəsi kimi səslənən bir povest olmalı idi. Lakin aylancağı fabula pərdəsi altında elə bir şey gizlənməli idi ki, dayaz oxucu onu sezməsin, amma bu, povesti oxuyarkən belə oxucunun da həzz almasına heç də mane olmamalı idi. Sjujetin dolaşıcılığı yox, məhz bu "nə isə" Martin üçün povestin canını təşkil edirdi. Onu əsərdə həmişə əsas ideya cəlb edirdi və sjujet də bu ideyadan asılı olaraq qurulurdu. O özü üçün bu əsas ideyanı müəyyən edib aydınlaşdırırdıqdan sonra elə obraz və vəziyyətlər axtarırdı ki, bunlar həmin ideyanı daha parlaq, daha qabarıq ifadə etsin. Povest "Gecikmiş" adlandırılmalı və həcm etibarilə altmış min sözdən artıq olmamalı idi. Martinin iş qabiliyyətini və yaradıcılıq enerjisini nəzərə alsaq, bunu yazmaq, təbii ki, çox asan bir iş idi. O, elə yazmağa başladı ki, ilk gündən dərin sənətkar ləzzəti duydu. Martin indi daha qorxmurdu ki, çarəsiz qalıb işlətdiyi yersiz ədəbi forma onun fikrini zəiflədə bilər. Martinin uzun aylardan bəri çəkdiyi inadlı, gərgin əmək, nəhayət, istənilən nəticə vermişdi. İndi o, öz məqsədinə doğru dönmədən və inamla irəliləyə bilərdi. Buna görə də hər şeyi unudub var qüvvəsini işə verən Martin həyatı, əvvəllər heç vaxt görünməmiş şəkildə doğru anladığını və əks etdirməyi bacardığını hiss edirdi. Martin "Gecikmiş" povestində, həqiqətən baş vermiş hadisələri təsvir etmək, real düşüncə və duyan həyatı insanlara vermək istəyirdi, lakin bundan əlavə, povestdə böyük gizli bir məna, bütün məmləkətlər, bütün zamanələr və xalqlar üçün eyni dərəcədə haqlı, ədalətli olan bir ideya olmalı idi. Martin arxasını masanın söykə-nəcəyinə dayayıb düşündü: "Bütün bunlara Herbert Spenserin sayəsində nail olmuşam. Ha, Herbert Spenserin və onun məna verdiyi və təkamül adlanan böyük kainat açarının sayəsində!"

Martin indi yaratdığı əsərin böyüklüyünü aydın başa düşürdü. O, ürəyində öz-özünə: "İşlər yoluna düşəcək! Yoluna düşəcək!" deyib dururdu. Bəli, işlər yoluna düşdü. Axır ki, o elə bir şey yazacaq ki, hər cür jurnal dərhal ondan dördəllə yazıssın. Povest bütün-lükə, sanki, odlu hərflərlə onun gözləri qarşısında alışıb-yanırdı. Martin qəfildən işdən ayrıldı və povestin son hissəsini təşkil etməli olan parçanın planını qeyd dəftərinə yazdı. Əsərin bütün kompozisiyası Martin üçün elə aydındı ki, onun sonunu vaxtından çox-çox əvvəl, asanlıqla yazsa bilərdi. O, özünün hələ yazıb qurtarmadığı povestini başqa yazıçıların dəniz hekayələriylə müqayisə edir və bu qənaətə gəlirdi ki, onun əsəri qat-qat yüksəkdir. Martin astadan:

– Yalnız bir adam buna bənzər bir şey yazsa bilərdi, – dedi. – Konrad. Lakin Konrad da bu povesta görə tamamilə ürəkdən mənim əlimi sıxıb deyə bilərdi: "Martin, dostum, çox yaxşı işləmişdir!"

Demək olar ki, bütün günü işləyən Martin birdən Morzlargila nahara dəvət olunduğunu xatırladı. O, Brissendenin sayəsində öz qara kostyumunu girovdan çıxarmışdı və odur ki, indi yenidən adam arasına çıxa bilərdi. Martin yolda kitabxanaya dəydi və oradan Salibinin "Həyat silsiləsi" kitabını aldı. O, mübahisə əsnasında Nortonun xatırladığı məqaləni lap tramvayın özündə oxumağı qat etdi. Martin məqaləni oxuya-oxuya hiddətə gəldi; onun yanaqları od tutub yanırdı, gözlərindən od töküldürdü, yumruqları daim qeyri-ixtiyari olaraq düyünlənirdi, sanki, kimi isə hədələyirdi. O, tramvaydan düşdü, cini beyninə vurmuş bir adam kimi, tələsik addımlarla küçəni keçdi və Morzlann qapısının zəngini elə hirsə basdı ki, o saat özünə gəldi və ürəkdən qəhqəhə çəkdi. Lakin Martin evə girən kimi dərhal qəlbinə böyük bir kədər qapladı. Sanki, onun qanadlarını qırıb yanına saldılar və o, ilham gücünə qalxdığı zivələrdən dərhal yuvarlanıb yerə düşdü.

O, Brissendenin "Burjuvalı Alverçilləri!" kimi tez-tez işlətməyi xoşladığı ifadələri xatırladı. Lakin acıqlı-acıqlı "Nə olsun ki! – dedi. – Axı mən Rufu alıram, onun ailəsini yox ki!"

Martinə elə gəlirdi ki, Ruf hələ heç bir zaman bunca gözəl, bunca coşğun və eyni zamanda şux və tərəvətli olmamışdır. Qızın yanaqlarına xəfif bir qızırtı çökmüşdü. Martin isə gözlərini onun gözlərindən, ilk dəfə əbədiyyətin inikasını gördüyü mavi gözlərindən çəke bilmirdi. Düzdür, Martin son zamanlar elmi ədəbiyyat oxumağa başı qarşığından ədəbiyyatı unutmuşdu, lakin indi Rufun gözlərindən

ləl bir dəlil oxudu, bu, kitablarda gətirilən bütün dəlillərdən daha inandırıcı idi. Martin qızın gözlərindən məhəbbət oxudu. Martinin öz gözlərində də eyni məhəbbət qaynayırdı, məhəbbətin isə sübuta heç bir ehtiyacı yoxdur. Onun ən dərin, alovlu qənaəti belə idi.

Nahardan qabaq Rufa keçirdiyi yarım saat Martinə yenidən səadət gətirdi və onu həyatdan razı saldı. Lakin nahar əsnasında Martin birdən-birə özünü son dərəcə əzgin hiss etdi. Bu əzginlik isə bir gün sürən gərgin işin təbii nəticəsi idi. Onun gözləri yorulmuşdu və ağrıyırdı. Ətrafındakı hər şey Martinə əsəbləşdirirdi. O, indi dəfələrlə gülməyi tutduğu və danxdığı həmin bu masanın arxasında bir zamanlar ilk dəfə özündən çox-çox yüksək tutduğu mədəni adamlar arasında oturduğunu xatırladı. O zamanlar Martinə elə gəlirdi ki, bu evin havasının özünə belə incə bir mədəniyyət aşılarmışdır. Görünür, o zamanlar Martin çox gülməli imiş, şəfqət doğurmuş. Qorxu və utancaqlıqdan qan-tərə qarq olmuş, nahar qaydalarının mürəkkəbliyindən başını itirmiş, əzəmətli lakeyin zülmünə məruz qalmış, təsadüf nəticəsində belə yüksək bir mövqeyə yüksəlmiş, azab-əziyyət içində bu mövqələrdə durmağa çalışmış yarım-vahşi Martin axır ki təhlükəli bir qərara gəldi: "Necəyəmsə, elə də qalacağam, nə biliyimi, nə də məndə olmayan davranış ədəllərini gözə soxmağa çalışmayacağam".

Martin Rufa öləri bir nəzarəti saldı; adətən, gəminin təhlükə qarşısında qaldığı şeyi əslən sərnişin bu cür baxıb, nəcət dairəsinin öz yerində olub-olmadığını yoxlayır. Elədir! Yalnız bu məhəbbət və Ruf zamanın imtahanından çıxmışlar. Martin kitab oxumağa başlayan kimi bütün qalan şeylər sarab tək yox olub getmişdi. Lakin Ruf və məhəbbət şərab deyildi. Martin onları doğrultmaq üçün bioloji nöqtəyi-nəzərdən vasitə tapmışdı. Məhəbbət həyatın yüksək təzə-hürü idi. Təbiət ona sevməyi əmr edir və hər bir normal adam kimi, onu da sevib-sevilmək üçün hazırlayırdı. Təbiət bu məqsədlə insan cinsini daha da kamilləşdirmək üçün on minlərlə, yüz minlərlə yox, milyonlarla əsrdən bəri əlləşirdi və axırda o, Martin, sübhəşiz, təbiətin nailiyyətlərinin tacı oldu. Təbiət Martinin qəlbinə məhəbbət aşıladi, milyon dəfə məhəbbətin gücünü artırdı, Martinə xəyalə dalmaq vergisi verdi. Görülən işlərdən, böyük hünərlərdən həyəcana, rıqqətə gəlmək və sevinc duymaq üçün onu dünyaya göndərdi. Martin masanın altında Rufun əlini tapıb sıxdı. Ruf da eyni bir

qızgınlıqla Martinin əlini sıxdı. Onlar tez bir-birlərinə baxdılar, bu zaman qızın gözləri məhəbbət və nəvazişlə parladi. Martinin gözləri də parlayırdı və onun ağlına belə gəlmirdi ki, əslinə qalsa, Rufun gözlərindəki parıltı öz nəzərlərində yanan atəşin yalnız inikasıdır.

Martindən kənarda, mister Morzdan sağ tərəfdə ştatın ali məhkəməsinin üzvü hakim Blount oturmuşdu. Martin dəfələrlə onunla rastlaşmışdı və doğrusunu desək, ona bir elə rəğbət bəsləməirdi. Hakim Rufun atası ilə hamkarlar ittifaqlarından, siyasi vəziyyətdən və sosializmdən danışdı. Mister Morz Martini söhbətə qatmağa çalışaraq, onu sosializm nəzəriyyəsinin tərəfdarı adlandırdı. Hakim Blount bir ata səfqəti ilə Martina baxdı. Martin ürəyində acı-acı gülümsədi.

Hakim mehribancasına:

– Cavan oğlan, bu bələdən qurtararsınız, – dedi, – uşaq xəstəliklərinin ən böyük loğmanı zamandır! (Hakim bu sözləri deyib üzünü Mister Morza tutdu.) Bu cür hallarda mən heç bir zaman mübahisəyə girmirəm: mübahisə xəstəni yalnız inadlı edir.

Mister Morz təbəbbürlə:

– Tamamilə haqlısınız, – dedi. – Lakin bəzən xəstəliyin gətirə biləcəyi nəticələri xəstəyə qabaqcadan xəbər vermək, hər halda, faydalı olur.

Martin, müəyyən dərəcədə özünü zorlasa da, güldü. Gün elə uzun, bütün günü davam edən iş o qədər gərgin idi ki, indi yorğunluq özünü göstərirdi.

Martin:

– Şübhəsiz, siz çox gözəl həkimlərsiniz, – dedi. – Lakin siz xəstənin fikriylə, heç olmasa, bir balaca maraqlanırsınızsa, icazə verin, o, sizə desin ki, yanlış diaqnoz qoymusunuz. Əslində, sizin hər ikinizdə mənim ayağıma yazdığınız xəstəlik var. Mən isə bu xəstəliyə tamamilə yabançıyam. Sizi bir belə həyəcanlandıran təşvişə salan sosializm fəlsəfəsi heç mənim əynimə də deyil.

Hakim yavaşdan dedi:

– Yaxşı dediniz! İttihamı ittihamçının əleyhinə çevirmək mübahisədə çox gözəl fənddir.

Martin:

– Mən isə sizin sözləriniz əsasında danışiram! – dedi. Onun gözlərində od parladi, lakin o, hələ özünü ələ alıb saxlayırdı. – Bilirsiniz, cənab hakim, mən sizin seçkiqabağı nitqlərinizə qulaq asmışam.

Təfəkkür aləmində xüsusi bir təhrir nəticəsində (çoxları başa düşməsə də, bu mənim ən çox xoşladığım ifadədir) siz özünüzü inandırmanın siz, rəqabət və bu rəqabətdə ən güclünün üstün gəlib yaşaması prinsiplərinin tərəfdarisiniz, lakin siz, eyni zamanda, güclünü gücdən salmaq üçün hər cür tədbir görürsünüz.

– Cavan oğlan!..

Martin onun sözünü kəsərək:

– Unutmayın ki, mən sizin nitqlərinizə qulaq asmışam. – dedi.

– Ticarəti ştatlar arasında bölüşdürüb sahmana salmaq, "Standart oyl" şirkətinin və dəmir yol təstisinin fəaliyyətini nizama salmaq, meşələrdən planlı şəkildə istifadə etmək və s. məsələlərdə sizin tutduğunuz mövqe məhdudlaşdırma tədbirləri tələb etməkdən savayı başqa bir şey deyil, yəni mahiyyət etibarilə sizin mövqeyiniz sosialistlərin mövqeyinə uyğun gəlir.

– Məgər, sizcə, həddini aşmış bütün bu hakimiyyət təzahürlərini cilovlamaq lazımdır?

– Söhbət bunda deyil. Mən yalnız sizə sübut etmək istəyirəm ki, siz yanlış diaqnoz qoymusunuz və sosializm bakteriyası zərər qədər də mənə yoluxmamışdır. Mən sizə sübut etmək istəyirəm ki, siz özünüz, məhz siz, bu zərərli bakteriya ilə zəhərlənmişsiniz. Mənə gəlincə, sizin eynəcər demokratiyanız kimi, köhnədən sosializmin də düşməniyəm. Əslinə qalsa, sizin bu demokratiyanız yalnız mürekkəb söz və ad oyunları pərdəsi altında gizlənen saxta sosializmdir. Mən itirəcəyəm, o qədər möhkəm itirəcəyəm ki, saxta ictimai münasibətlər aləmində yaşayan sizlər heç bir zaman mənim baxışlarımı anlaya bilməyəcəksiniz, çünki həmin aləm arasından bir şeyi seçmək üçün uzağı əsla görə bilmirsiniz. Siz özünüzü elə göstərsiniz ki, guya, daha güclünün qələbəsinə inanırsınız, mənə, doğrudan-doğruya, buna inanıram. Fərq də elə bundadır. Mən bir balaca cavan olanda – cəmi bir neçə ay bundan əvvəl, – eynilə sizin kimi düşünürdüm. Bilirsiniz, bir zamanlar sizin ideyalarınız mənə müəyyən təsir bağışlamışdı. Lakin alverçilər və dükançılar qorxaq hökmdarlardır, onların arzulan yüngül qazanc götürməklə məhdudlaşır və buna görə də kübarlar mənim ürəyimə daha çox yadırlar. Bu otaqda mən yeganə fərdiyyətçiyəm. Mən dövlətdən heç nə ummuram. Yalnız qüvvətli şəxsiyyət, at belində gələn peyğəmbər dövləti labüd pozğunlaşdırıb dağılmaqdan xilas edə bilər. Nətsse haqlı olmuş. Mən vaxt itirib Nətsşenin kim olduğunu sizə

izah etməyəcəyəm, lakin o, haqlı idi! Dünya qüdrətli olduqları qədər də nəcib olan qüvvətliləridir, bu qüvvətlilər isə bütün ömürləri boyu alğı-satğı bataqlığında ilişib qalmırlar. Dünya əsl kübarların, sarışın vəhşilərin, heç bir səzişə getməyən və həmişə yalnız "hə" deyən adamlarıdır. Onlar isə sizləri, sosializmdən qorxan və özlərini fərdiyyətçi adlandıran siz sosialistləri, öz içərilərində əridəcəkdər. Sizin qızı miyanalığ kimi kölə əxlaqınız sizi xilas etməyəcəkdir! Hə, əlbəttə, bütün bunları siz anlaya bilməzsiniz və mən də daha sizin zəhlənizi tökməyəcəyəm. Lakin bir şeyi yadınızda saxlayın! Axtarsan Oklənddə yarım düjün də əsl fərdiyyətçi tapmaq olmaz, lakin onlardan biri sizin müti bəndəniz Martin İdendir.

Martin bu sözləri deyib, Rufa tərəf çevrildi, bununla da, sanki, demək istəyirdi ki, mübahisəni qurtarmış hesab edir.

– Mən bu gün yorulmuşam, – dedi. – Mən söz-söhbət yox, sevib-sevimək istəyirəm.

Mister Morz irad tutub dedi:

– Siz mənə inandırmadınız. Sosialistlərin hamısı yezuitdir. Bu, onları başqalarından fərqləndirən əlamətdir.

Martin ona cavab vermədi. Hakim Blount:

– Eyib etməz! Biz hələ sizdən xeyrixah bir respublikaçı hazır-layanq!

– Siz mənə respublikaçıya çevirməzdən daha əvvəl at belində peyğəmbər gələr, – deyər Martin məhrəbancasına etiraz etdi və üzünü yenə Rufa çevirdi.

Lakin mister Morz narazı idi. Gələcək kürəkəninin tənbəlliyi və normal, ağıllı fəaliyyət sahələrinə nifrəti onun xoşuna gəlmirdi. Kürəkənin düşüncə tərzini ona yabançı, təbiəti isə onun üçün anlaşılmaz idi. Buna görə də mister Morz söhbəti Herbert Spenserin nəzəriyyəsi üzərinə gətirməyi qərar etdi. Mister Blount bu söhbəti davam etdirdi, filosofun adı çəkilən kimi qulaqlarını şəkəllənmiş Martin eşitdi ki, hakim təbəbbürlə Spenserin ideyalarını tənqid edir. Mister Morz aralar Martinə baxırdı, sanki, "eşidirsinizmi, körpə balam?" demək istəyirdi.

Martin donquldanaraq:

– Zəvək sağsağan, – dedi, Ruf və Arturla söhbətinə davam etdi.

Lakin gündüzkü yorğunluq və "əsl adamlar"la dünənki mübahisələr öz işini gördü, bir də ki Martin hələ tramvayda oxuduğu məqalənin doğurduğu acığı tamamilə soyumamışdı.

Martinin güclə özünü saxlamağa çalışdığını görən Ruf təşvişində:

– Nə olub? – soruşdu.

Hakim birdən dedi:

– "Dərk olunmayan savay, başqa allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir".

Martin dərhal ona tərəf döndü və sakit-sakit:

– Bu, ucuz söz oynatmaqdır, – dedi. – Mən bu sözləri ilk dəfə Siti-Holl-parkda bir fəhlənin ağzından eşitmişəm. Məncə, bu fəhlə daha ağıllı olmalıydı. O vaxtdan mən bu sözləri tez-tez eşitmişəm və hər dəfə onların bayağılığı mənim ürəyimi bulandırmışdır. Heç utanıb-qızarmırsınız! Sizin bulanıq söz axını, içində böyük və nəcib bir adamın adı olan üfunətli suda bir damla şəh kirmidir. Mən sizə nifrət edirəm!

Martinin bu sözləri otaqda olanları ildırım zərbəsi kimi sarsıtdı. Hakim Blount qıpqırmızı qızardı və masa arxasında oturanların üstünə uğursuz bir sükut çökdü. Mister Morz xəlvətcə buna sevinirdi. O gördü ki, qızı xələt çəkir. Mister Morz istədiyinə nail olmuşdu: nifrət etdiyi bu adamın təbiətinə xas olan kobudluğu qızışdıraraq üzə çıxarmışdı.

Ruf masanın altından Martinin əlini yalvacı bir ədə ilə sıxdı, lakin artıq oğlanın qanı başına vurmuşdu. Yüksək mölvə tutan adamların lovgalığı və kütlüyü onu hiddətləndirmişdi. Əli məhkəmənin üzvü! Görürsünüz, cəmi iki-üç il əvvəl Martin bu cür adamlara pərəstis etməyə hazır idi, onlara, az qala, ilahi cinsdən olan vücudlar kimi baxırdı.

Hakim Blount özünə gəldi və hətta saxta bir nəzakətlə Martinə muraciət edərək, söhbəti davam etdirməyə çalışdı, lakin Martin dərhal başa düşdü ki, bu yalnız masanın arxasında oturmuş xanımların xətinə edilir. Bu isə Martinin cinini lap başına vururdu. Doğrudanmı, dünyada əslə şərəf qalmamışdır? Martin ucadan:

– Spenserin haqqında siz mənimlə mübahisə edə bilməzsiniz! – dedi. – Spenserin həmyerliləri kimi, siz də ona çox az bələdsiniz. Mən bilirəm, təqsir sizdə deyil! Bunun təqsiri bütün müasir nədanlıqdadır. İndicə, buraya gələndə belə nədanlıq timsallarından biriylə tanış oldum! Mən Salibinin Herbert Spenser haqqında məqaləsini oxuyurdum. Gərək siz də bunu oxuyaydınız. O kitabı hamı oxuya bilər. Siz onu hər bir mağazadan və hər bir kitabxanadan ala bilərsiniz. Bu böyük adam haqqında Salibinin yazdıqlarını oxuyanda, mən aminəm ki, hətta siz də xəcalət çəkərsiniz. Bu elə bayağılıq rekordudur ki, qarşısında sizin

bayağılığınız sönmək görünür. Spenserlə bir havadan nəfəs almağa layiq olmayan bu quru akademik filosof onu "avamlar filosofu" adlandırır. Mən əminəm ki, siz Spenserin bütün əsərlərindən heç on səhifə də oxumamısınız, lakin sizdən çox oxumayan tənqidçilər var. Amma bu ağıllı tənqidçilər həyasızlıqlarına salıb, hamının qulağı eşidə-eşidə Spenserin ideyalannın saxtallığını onun ardıcılıqlarına göstərmişlər! Başa düşürsünüzmü? Böyük dühası elmi idrakın bütün cəhətlərini qavramış bir adam – Spenser psixologiyanın atası olmuş, o, pedaqogika sahəsində tam bir dönüş yaratmış ki, nəticədə indi də Fransanın hər hansı bir güşəsində bütün kənd uşaqları Spenserin təklif etdiyi metodlar əsasında oxumaq, yazmaq və saymaq öyrənirlər. Onun xatirəsini təhqir edən miskin adamlar, eyni zamanda, onun ideyalannı əməli surətdə tətbiq edərək, özləri üçün bir parça çörək qazanırlar. Axı əgər onları başlarında bəzi fikirlər varsa, bununla onlar Spensərə borcludurlar. Axı Spenser olmasaydı, onların tutuşu kimi azbərləyib, mənim-sədikləri az-çox bilikləri də olmazdı. Hakim Blount, sizdən daha yüksək mövqe tutan Oksford rektoru Ferbenks kimi bir cənabın isə cəsarəti çatır desin ki, gələcək nəsil Spenseri mütəfəkkirdən çox, şair və xəyalpərəst adlandıracaq. Bilirsiniz bunlar kimdir? Hürən küçüklər! Birisi demiş ki, "Başlıca əsaslar" ədəbi məziyyətlərdən xali deyildir". Başqaları bar-bar bağırır ki, Spenser orijinal mütəfəkkir deyil, zəka fəhləsidir. Hürüşən küçüklər! Hürüşən küçüklər sürüşü!

Martin araya çökmüş tam sükut içərisində susdu. Rulfilin ailəsində hamı hakim Blounta möhtərəm və ləyaqətli bir adam kimi hörmət edirdi. Buna görə də Martinin belə hərəkəti hamını dəhşətə gətirdi. Nəharın sonu, dəfn mərasimində olduğu kimi, qüssəli keçdi. Hakim və mister Morz bir-birlərlə yavaşdan söhbət edirdilər, qalaların söhbəti isə heç tutmurdu.

Martinlə Ruf nəhərdən sonra ikilikdə qalanda aralarında bərk dəyişmə oldu. Göz yaşları tökən Ruf:

– Siz ipə-sapa yatmayan adamsınız, – dedi.

Lakin hələ Martinin qəzəbi soyumamışdı və buna görə də o, qorxunc bir tərzdə:

– Heyvanlar! Ah, heyvanlar! – deyə donquldandı.

Ruf deyəndə ki Martin hakimi təhqir etmişdir, Martin etiraz etdi:

– Sizcə, mən onu nə ilə təhqir etdim? Həqiqəti deməkləmi?

Ruf sözlünə davam edərək:

– Bunun həqiqət olub-olmamasının mənim üçün fərqi yoxdur, – dedi. – Lakin müəyyən nəzakət hüdudları var, sizə heç kəs haqq verməmişdir ki, adamları təhqir edəsiniz.

– Baş hakim Blounta kim haqq verib ki, həqiqəti təhqir etsin! – deyə Martin səsləndi. – Həqiqəti təhqir etmək hər hansı miskin bir adamı cəza təhqir etməkdən çox-çox pisdir. Lakin o daha pis iş tutdu! O, vəfat etmiş ən böyük və ən nəci b bir mütəfəkkirin adını ləkələdi. Ah, heyvanlar! Ah, heyvanlar!

Martinin qəzəblənməsi Rufu qorxutdu. Qız Martini ilk dəfə bu cür coşan götürdü və öz nöqtəyi-nəzərinə, bu mənasız, ağılsız qəzəbin səbəblərini başa düşə bilmirdi. Eyni zamanda, oğlan qızı əvvəlki kimi yenə də yenilməz bir qüvvə ilə cəlb edirdi. Belə ki, Ruf özünü saxlaya bilmədi və ən gözəlilməz bir anda hər iki əlini oğlanın boyuna doladı. Qız baş vermiş bütün hadisələrdən inciməmiş və qəzəblənmişdi, lakin buna baxmayaraq, onun başı oğlanın sinəsində idi və Martinə qısılkən onun:

– Heyvanlar, ah, heyvanlar! – donquldandığına qulaq asırdı.

Martin hətta bu sözləri deyəndə də qız başını qaldırmadı:

– Mən daha sizin nəhəziyyətlərinizi korlamayacağam, əzizim. Sizin dostlarınız mənə sevmirlər, mən də zorla onların xoşuna gəlmək istəmirəm. Mənim onlardan zəhləm getdiyi kimi, onların da məndən zəhləsi gedir. Tfu! Onlar lap iyrəncdirlər! Görürsünüz, mühüm vəzifələrdə çalışan, zəngin, dəbdəbəli evlərdə yaşayan, universitet diplomu və bankda hesabı olan adamlara bir zamanlar aşağıdan-yuxarı baxarkən necə də yanılmışam! Mən sadəlik olduğumdan elə bilirdim ki, onlar, doğrudan da, hörmətə layiqdirlər.

OTUZ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Yarım saat əvvəl qan qusmuş Brissenden (son üç gündə ikinci dəfə idi ki, qan qusurdu) özünə gələr-gəlməz Martinə:

– Sosialistlər klubuna gedək! – dedi. Brissenden, həmişəki kimi, bir stəkan viskini tir-tir əsən əlindən yerə qoymurdu.

– Mənim orada nə işim var? – deyə Martin soruşdu.

Xəstə:

– Kənar adamlara söz alıb beş dəqiqə danışmağa icazə verilir, – dedi. – Siz də çıxış edərsiniz. Nə üçün sosializmin əleyhinə olduğunuzu onlara deyərsiniz. Onlar barədə, onların səfillər etikası barədə nə fikirdə olduğunuzu üzlərinə deyərsiniz. Nitsşe fəlsəfəsini onların üzlərinə çırpın, qoyun ara qanşsın. Siza də, onlara da bu mübahisələrin xeyri var! Çox istəyirəm ki, mən ölməmişdən qabaq siz sosialist olasınız. Təbii ki, bir zaman gələcək, siz həyatdan əlinizi üzüb, ümidinizi itirəcəksiniz, onda sizi yalnız sosializm xilas edə bilər.

– Sizin, məhz sizin necə dönüb sosialist olduğunuzu başa düşmürəm, – deyə Martin sezdirdi. – Axı siz qara camaata nifrət edirsiniz. Doğrudan da, sizin kimi bir estetin qara camaatın mənəfə və arzulan ilə nə işi var? – Martin məzəmmətlə Brissendenə viskini göstərərək dedi: – Görünür, sizi sosializm xilas etmir.

Brissenden cavab verib dedi:

– Mən çox xəstəyəm. Siz isə başqa məsələ. Siz sap-sağlamsınız, siz hələ çox yaşayacaqsınız və buna görə də sizin həyatda hər hansı bir məqsədiniz olmalıdır. Siz mənim nə üçün sosialist olduğuma təəccüb edirsiniz? Bu saat deyim. Çünki sosializm labüddür, çünki müasir quruluş çürümüşdür və uzun zaman yaşaya bilməz, çünki sizin atının vaxtı keçmişdir. Kölələr onun arxasınca getməyəcəklər. Kölələr həddindən artıq çoxdurlar. O, ayağını üzəngiyə keçirməmiş çəkib onu atdan yerə salacaqlar. Siz yaxanızı onların əlindən qurtara bilməyəcəksiniz və onların kölə əxlaqını həzm etməyə məcbur olacaqsınız. Əlbəttə, bu, çox da şirin bir şey deyildir. Lakin başqa çarə yoxdur. Martin, siz öz Nitsşe ideyalarınızla, trokioditdən savayı başqa bir şey deyilsiniz. Olan olub, keçən keçib, "tarix təkrar olunur" deyən adam isə yalan danışır. Siz haqlısınız, mən qara camaatı sevmirəm, lakin nə etməli? Siz gözəlməyin, atlı gəlib çıxmıyacaq, mənim isə, qorxaq burjuva donuzlarının hakimiyyətinə başqa, hər şey qəbulumdur. Gedək. Əgər mən bir az da burada qalsam, bərk içib sarxoş olaram, özümü-sözümü bilmərəm. Bilirsinizmi, doktor mənə nə deyir? Bir də ki cəhənnəm olsun doktor! Yaman istəyirəm onu aldadıb güllənc vəziyyətdə qoyum.

Bazar gününün axşamı idi. Oklənd sosialistlərinin klubunun kiçik salonu əsas etibarilə fəhlələrlə ağzına kimi dolmuşdu. Milliyyətə yəhudi olan dərrəkəli bir nətiq, Martinin qəlbində darhal etiraz hissi doğursa da, xoşuna gəldi. Nətiqin ensiz kürəyi, batıq sinəsi onun

əsl getto oğlu olduğunu göstərirdi. Martin isə ona baxdıqca dünyanın bir ovuc güclülərinə qarşı miskin və gücsüz kölələrin əbədi müharibəsini aydın təsəvvür edirdi, güclülər isə əzəldən onların hakimi olmuşlar və həmişə olacaqlar. Bu cılız adama Martin bir simvol kimi baxırdı. Bu, məşəqqətli həyat yollarında labüdü bioloji qanuna görə həlak olan sısqə və bacarıqsız insan kütlələrinin təcasüsü idi. Onlar ölümə məhkumdurlar. Onların kaləkəbz fəlsəfəsinə və kollektivizmə olan meylinə baxmayaraq, təbiət qüdrətlə və güclü adamlar naminə bu adamları rədd etmiş, bunlardan üz döndərmişdi. Təbiət özünün ən yaxşı xiləqlərini seçmiş, insanlar isə onu təqədd edərək, əla tərəvəz becərməyə və cins atlar bəsləməyə başlamışlar. Əlbəttə, dünyanın xalığı daha yaxşı üsul yarada bilərdi, lakin bu dünyanın adamları artıq həyatda qəbul olunmuş məlum qaydalarla hesablaşmalı olurlar. Əlbəttə, sosialistlər kimi, onlar ölüm ayağına qvrıla və qovrula bilərlər, toplaşib yer üzündəki həyatın əzablarını azaltmaqdan və kainatı aldatmaqdan danışa bilərlər.

Martin bu cür düşündü, odur ki, Brissenden, nəhayət, onu çıxış edib salondakılara divan tutmaq üçün yola gətirəndə öz mülahizələrini bildirdi. Martin xitabət kürsüsünə qabxdı və qaydası ilə sədrə müraciət etdi. O, bir balaca tutula-tutula, həmə yəhudinin nitqi zamanı birdən ağına gələn axın-axın fikirləri sahmana salmağa çalışaraq, əvvəlcə lap yavaşdan danışmağa başladı. Bu cür mitinqlərdə danışmaq üçün hər nətiqə beş dəqiqə vaxt verilir. Lakin ayrılmış bu beş dəqiqə qurtardıqdan sonra Martin hələ tazəcə öz nitqindən ləzzət anlayaraq coşmuşdu. Onun sosialistlərin nəzəriyyələrinə hücumu tazəcə genişlənməyə başlamışdı. Buna görə də Martin dinləyicilərin böyük marağına səbəb olduğundan onlar sədrdən vaxtı uzatmasını yekdilliklə tələb etdilər. Onlar bu naməlum gəncin şəxsində layəqətli bir rəqiblə rastlaşmışdılar və onun hər sözünü diqqətlə izləyirdilər. Martin isə lüzumsuz təfsilatə əl atmadan qeyri-adi bir vəcdlə danışır və kölə əxlaqına hücum edərək, açıqdan-açıq deyirdi ki, kölələr dedikdə, məhz öz dinləyicilərini nəzərdə tutur. O, Spenserin və Maltusun əsərlərindən sitatlar gətirir və dünya inkişafının bioloji qanununu alqışlayırdı.

O, öz nitqini yekunlaşdıraraq deyirdi:

– Deməli, yalnız kölələrdən ibarət olan bir dövlət yaşaya bilməz! Əsas təkamül qanunu burada da öz təsirini saxlayır! Mən artıq

dediyim kimi, yaşayış uğrunda qovqada yalnız güclü və güclünün nəslə qalib çıxıb yaşayır, gücsüz və onun nəslə isə ölümə məhkumdur. Odur ki, bu proses nəticəsində nəslədən-nəslə güclünün gücü artır. Görürsünüzmü, təkamül budur! Lakin siz kölələr – rəzəy, adamın özünü kölə bilməsi heç də onun ürayından deyil – siz kölələr böyük təkamül qanununa tabe olmayan bir cəmiyyət xəyalı ilə yaşayırınsınız. Siz istəyirsiniz ki, cılız və həyata uyğunlaşmamış adamlar məhv olub getməsin. Siz istəyirsiniz zəif adamlar da güclülər kimi və həm də istadlıqları qədər yesinlər. Siz istəyirsiniz ki, zəiflər də güclülərlə ciftləşsinlər və nəslə törətsinlər. Lakin bütün bunlar nə kimi nəticələr verəcəkdir? Başarıya qüvvəsi və yaşayış bacarığı nəslədən-nəslə artmayacaqdır. Əksinə, onun qüvvəsi azalacaqdır. Sizin “kölələr fəlsəfəsi”nin Nemezidası¹ budur bax! Sizin “kölələr cəmiyyəti” prinsipi əsasında, kölələr üçün adından təşkil olunmuş cəmiyyətiniz yavaş-yavaş zəifləməyə və dağılmağa başlayacaq, nəhayət, tamamilə məhv olacaqdır. Yadda saxlayın ki, mən sentimental əxlaqə yox, bioloji qanunlara əsaslanıram. Kölələr dövləti yaşaya bilməz.

Kim isə:

– Yaxşı, bəs Birləşmiş Ştatlar necə? – deyər bağırı.

Martin etiraz edərək:

– Birləşmiş Ştatlarını? – dedi. – On üç müstəmləkə öz hakimiyyətini qovmuş və özənirəq respublika yaratmışdır. Kölələr özləri özlərinin ağası olmuşlar. Daha qılnc gücünə hakimiyyət sürən ağalar yoxdur. Lakin kölələr ağalarsız qala bilməzdilər və buna görə də yeni hakim soyları – cəsərlər, nəci və güclü insanlar yox, miskin hörümçəklər, alverçilər və sələmçilər meydana gəlmişlər! Bunlar isə sizi yenidən əsarət altına almışlar, həm də açıqdan-açıq güclünün haqqı əsasında yox, nəzərə çarpmadan, əl altından, müxtəlif fındıqlarla, hiylə ilə, aldatmaq və yalan yolu ilə. Onlar sizin hakimləri satın almışlar, sizin qanunları təhrif etmişlər, sizin oğullarınızı və qızlarınızı elə bir zülm altında saxlayırlar ki, qanuni şəkildə salınmış köləliyin bütün dəhşətləri o zülmün qarşısında sönmək görünür. İndi sizin iki milyon uşağınız Birləşmiş Ştatların sənaye ağalarının zülmü altında qan-tər içində çalışır. On milyon kölə də nə başının üstündə damı, nə də bir parça çörəyi olmadan yaşayır. Yox, kölələr dövləti yaşaya

bilməz, çünki bu, təkamülün bioloji qanununa ziddir. Kölələr cəmiyyəti təşkil olunan kimi dərhal süqut və cırılmağa başlanır. Siz təkamül qanunlarını inkar edirsiniz? Çox gözəl, bəs istinad etmək fikrində olduğunuz həmin yeni, başqa qanun hansı? Onun daqiq, ümumi tərifini verin. Bəlkə, bunu çoxdan vermişsiniz? Yaxşı, onda onu mənə deyən.

Martin salonda oturan adamların hamısının qulaqbatıran bağırması, səş-küyü altında keçib yerində oturdu. İyirmiyə yaxın adam söz istəyərək sıçrayıb yerindən durdu. Onlar bir-birinin ardınca, ehtiras və coşqunluqla, qəzəblə əl-qol ata-ata və alqışlara səbəb olaraq Martinin hücumunu dəf edirdilər. Bu, əsl qanlı ideyalar qırğını, şiddətli ideyalar çarpışması idi. Natiqlərin çoxu ümumi mövzularda danışdı. Lakin əksəriyyəti bilavasitə Martinə etiraz edirdi. Onlar Martinin başına onun üçün yeni olan fikirlər yağdırırdılar, onun qarşısında yeni bioloji qanunlar kəşf etməsələr də, köhnə qanunları tətbiq etmək üçün yeni imkanlar açırdılar. Onlar həddindən artıq qızışmış və nəzakətli olduqlarını unutmuşdular, buna görə də sadə bir neçə dəfə onların sözünü kəsməli oldu.

Gurultu qoparan xəbər və hadisələr sorğusunda gəzib yorulmuş, əldən düşmüş yeni başlayan gənc bir müxbir təsadüfən gəlib bu yığıncağa çıxmışdı. Onun nə ağı, nə də təcrübəsi vardı. Onda yalnız qəzetçiyə xas olan hədsiz-hüdsuzsuz bir sırtıqlıq görmək olardı. O, mübahisənin mənasını izləmək üçün həddindən artıq nadandı. Lakin onun qəlbində xoş bir inam vardı ki, fəhlə sinfi içərisindən çıxmış bu zəvək, divanələrin hamısından qat-qat yüksəkə durur. Bir də ki o, bu dünyanın yüksək mövqə tutan, millətlərin və qəzetlərin siyasətini müəyyənləşdirən güclü adamlarına çox hörmət edirdi. Onun həтта öz ideali belə vardı. O, birinci dərəcəli müxbir, elə bir müxbir olmaq istəyirdi ki, heç bir şeydən çox, lap çox şey yarada bilsin.

Axır ki o, aslında, nədən söhbət getdiyini anlamadı. Bir də ki bunu bilmək ona heç lazım da deyildi. O “inqilab” kimi ayn-ayn sözləri əsas götürürdü. Paleontoloq tapdığı bir sümük əsasında öz təsəvvüründə tam bir skeleti canlandırdığı kimi, bu müxbir də yadında qalan tək bir “inqilab” sözü əsasında böyük bir nitq yazı bilirdi. O, elə həmin axşam bununla məşğul oldu, həm də çox yaxşı məşğul oldu. Martinin çoxı isə həminənkindən daha çox səş-küyə səbəb olduğuna görə, müxbir Martinə bir anarxist kimi təsvir etdi, onun irticaçı fərdiyyətçiliyini isə ən qatı qırmızı sosializmə çevirib, bu nitqi ona söylətməyi qat etdi. Gənc

¹ Nemezida – qədim yunan mifologiyasında ictimai və əxlaq normalarını pozanları cəzalandıran intiqam ilahəsi; ədalət divanı; mənasında işlədilir.

müxbirin ədəbi istedadı çox deyildi, buna görə də o, hiddətlənmiş izdi-hamin qarma-qanşığı uğultusu altında yumruqlarını havada oynadan və acıqlı-acıqlı haraylar salan uzunsaçlı, qeyzli adamları, əsəb xəstəliyinə tutulmuş kosalan, cinsi pozuntular olanları çox canlı şəkildə təsvir etdi.

OTUZ DOQQUZUNCU FƏSİL

Ertəsi gün Martin səhər qəhvə içərkən, adəti üzrə, qəzet oxuyurdu. O, ömründə ilk dəfə öz adını böyük hərflərlə birinci səhifədə yazılmış gördü. Martin qəzetdən öyrəndi ki, Oklend sosialistlərinin ən görkəmli rəhbərlərindən biridir. O, təəccüb etdi. Martin özünün əvəzinə gənc müxbirin uydurduğu alovlu nitqi tələsik nəzərdən keçirdi, əvvəlcə bu həyasız uydurmadan hiddətləndi, lakin axırda gülə-gülə qəzeti bir yana tullaıdı.

O, nəhərdən sonra yanına gələn və yorğun-arğın yeganə stula səralanən Brissendenə:

– Bunu ya sərxoş bir adam yazmış, ya da bunun arxasında hər hansı bir xain niyyət var, – dedi.

Martin özü, adəti üzrə, çarpayıda oturmuşdu.

Brissenden:

– Məgər bunun sizin üçün bir fərqi var? – dedi. – Siz, doğrudanmı, qəzet oxuyan burjuva donuzlarının rəylərinə əhəmiyyət verirsiniz?

Martin bir anlığa fikrə getdi.

– Əlbəttə, mənim onlarla isim yoxdur. Lakin qorxuram ki, bu, mənim Rufun ailəsi ilə münasibətlərimi dolaşdırıb mürəkkəbləşdirsin. Onun atası əmindir ki, mən sosialistəm, bu cizma-qara isə onun fikrini təsdiq edir. Onun mülahizələrini mən vecimə də almıram, lakin hər halda... Eh, bir də ki nə fərqi var? Mən bu gün yazdığım hissəni sizə oxumaq istəyirəm. Əlbəttə, yenə həmin "Gecikmiş"dir. Təqribən yarısı hazırdır.

Martin təzəcə oxumağa başlamışdı ki, Mariya qapını açdı və qəşəng geyinmiş cavan bir oğlanı içəri buraxdı. Bu oğlan cald ətrafına baxdı, pılata və mətbəx qutusuna diqqət yetirdi və nəhayət, gözlərini Martinə dikdi.

Brissenden:

– Əyləşin, – dedi.

Martin qonağa yer vermək üçün bir az o yana çəkildi və sual dolu baxışlarını gəncin üzünə dikdi. Gələn adam bir qədər susandan sonra sözə başladı:

– Mister İden, mən sizin dünənkı nitqinizə qulaq asırdım. Mən istərdim ki, qəzetimiz üçün sizin müsahibənizi təşkil edim.

Brissenden qəhqəhə çəkib güldü.

Müxbir Brissendenə ani bir nəzər salaraq və sanki, ürəyində bir din-gözlü meyitin təsvirinin nə kimi təsir bağışlayacağını götür-qoy eləyərək:

– Sosialist məsləkdaşınızdır? – deyə soruşdu.

Martin fikrli-fikirli:

– Deməli, geniş məlumatı yazan bu imiş, belə südəmər bir uşaq? – dedi.

Brissenden soruşdu:

– Nə üçün onu yaxşıca əzizdirmirsiniz? Beş dəqiqəliyə mənim sağlam ciyərlərimi özümə qaytarsaydılar, indi min dollar verərdim.

Öz yanındaca gedən bu söhbət gənc jurnalisti bir qədər şaşırmışdı. Lakin redaktor, sosialistlərin mitinqi haqqında parlaq bir məlumat yazdığına görə onu təzəcə tərifləmişdi və mövcud idarə üsulunun müəşəkkil düşmənlərinin rəhbəri Martin İdenlə müsahibə təşkil etməyi ona tapşırırmışdı.

– Mister İden, biz sizin şəklinizi çəksək, etiraz etməsiniz ki? – deyə jurnalist soruşdu. – Mən özümə fotoqraf gətirmişəm, o deyir ki, tələmək lazımdır, yoxsa gün batar. Biz sizinlə sonra söhbət edə bilərik.

Brissenden uzada-uzada soruşdu:

– Fotoqraf? Hə, nə durmusunuz, Martin? Əzişdirin onu!

Martin dedi:

– Görünür, qocalıram. Bilirəm ki, onu əzizdirmək lazımdır, lakin, nədənsə, gücüm çatmır. Bir də ki axı nəyin, kimin xatirinə?

– Onun yazıq anasının xatirinə, – deyə Brissenden etiraz etdi.

Martin razılaşaraq:

– Deyəsən, bu, əsaslı mülahizədir, – dedi. – Lakin mənim qüvvəmi çoxdurmur. Axı hər hansı bir adamı əzizdirmək üçün qüvvə sərf etmək lazımdır. Bir də bu, əl qatmağa layiqdirmi?

Müxbir şad bir əda ilə Martinin dediyini göydə tutdu:

– Lap düz deyirsiniz, layiq deyil. – Lakin bu sözləri deyərəkən ehtiyatla qapıya baxdı.

Martin Brissendenə müraciətlə sözüna davam etdi:

– Əlbəttə, onun yazdıqlarının bir sözü də doğru deyildir.

Gənc ürəkənib izahat verdi:

– Bilirsiniz, bu, ümumi şəkildə təsvir kimi bir şey idi. Ancaq, öz aramızdır, bu, sizin üçün gözəl bir reklamdır... Özünü dəyin.

Brissenden təntənə ilə:

– Martin, nəzərə alın, bu, sizin üçün reklamdır! – dedi.

– Hə, hə! Mən də bununla razılaşmağa məcburam.

Müxbir üzünü gərgin diqqət ifadə edən bir şəkildə salaraq soruşdu:

– Mister İden, icazənizlə, harada anadan olduğunuzu bilək.

Brissenden araya söz salıb dedi:

– Bir baxın, o heç nə yazmır. O, hər şeyi yadında saxlayır.

Öz təşvişini hər vasitə ilə boğub gizlətməyə çalışan gənc dedi:

– Mənim üçün bu da bəsdir. Təcrübəli müxbir qeydsiz-yazsız keçirir.

– Bu o saat görünür... dünən yazdığınız məlumatdan.

Lakin Brissenden şərə müqavimət göstərməmək tərəfdarı deyildi, buna görə də dərhal səsinin ahəngini dəyişib birdən bağırıdı:

– Martin! Siz onu döyməyəsiniz, mən döyəcəyəm! Canım da çixsa, döyəcəyəm!

Martin soruşdu:

– Məncə, bir-iki şapalaq vurmaq kifayətdir, elə deyilmi?

Brissenden fikrə getdi, sonra başı ilə "hə" dedi. Aradan bir an keçmiş müxbir artıq ağzı üstə Martinin dizlərinə düşüb qalmışdı. Martin xəbərdarlıq edərək dedi:

– Ancaq dişləməyin. Yoxsa sizin bu qəşəng sifətinizi xurd-xaşıl eləməyin məcbur olaram. Ancaq heyfidir.

Martinin sağ əli müntəzəm olaraq qalub-enməyə başladı. Gənc zingildəyir, onun əlindən çıxmağa çalışır, söyüş söyür, lakin dişləməyə cəsarəti çatmırdı. Brissenden sakit-sakit bu səhnəni izləyirdi. O yalnız bir yol özünü saxlaya bilmədi, boş butulkanı götürüb qışqırdı:

– Qoyun mən də birini vurum!

Axırda Martin dedi:

– Təəssüf ki, daha gücüm çatmır, taqətdən düşmüşəm. Əlim lap keyiyib.

O, müxbirin yaxasından tutdu, silkelədi və çarpayırı otuzdurdu.

Müxbir elə hey qışqırırdı:

– Mən polisə xəbər verəcəyəm. Sizi tutduracağam! – Onun pörtmüş yanaqlarından hiddət yaşlanırdı. – Siz bunun cəzasını çəkəcəksiniz. Özünü də gözəlin!

Martin:

– Bu nə danışır, canım, – dedi. – O hələ də başa düşmür ki, sürüşkən, ayrı yol tutub. Axı öz yaxın bir adamı haqqında yalan danışmaq şərəfsizlikdir, ədəbsizlikdir, kişiyyə yaraşan sifət deyil. Sən isə bunu hələ də anlamırsan.

Brissenden söz atdı:

– Nə olar, özü öz ayağı ilə yanınıza gəlib çıxıb ki, bunu ona başa salasınız.

– Hə, əvvəlcə mənə iftira atdıqdan, məni rüsvay etdikdən sonra durub yanıma gəlib. İndi, yaqın, dükançım mənə niyə ərzaq verməyəcək. Lakin ən fənası da budur ki, yazıq uşaq ələ bir jurnalistə və ələ bir əclafə çevrilməyincə bu yoldan çıxmıyacaqdır.

Brissenden etiraz edərək dedi:

– Hələ vaxt var. Onu haqq yola gətirmək, bəlkə də, elə sizə qismət olmuşdur. Ah, axı siz niyə qoymadınız, heç olmasa, onu bir yol da mən vurum? Mən çox istədim ki, bu xeyir işdə iştirak edim.

Yolunu azmış bu xilqət içini çəka-çəka deyirdi:

– İkinci də tutub həbsxanaya salacaqlar! Heyvanlar!

Martin başını bulayaraq dedi:

– Bu oğlan üzəndən çox göyçəkdir. Deyəsən, axı mən əbəz yera əlmi işə salıb onu incitməmişəm. Bu cavan oğlan düzələn deyil. Şübhəsiz, o, ələ bir jurnalist olacaqdır. Onda vicdandan əsər-ələmət belə qalmamışdır! Elə təkcə bu, ona irəliləməkdə kömək edər.

Lakin bu ara cavan oğlan hələ də butulkanı alında yellədən Brissendenin yanından qorxa-qorxa sürüşüb güllə kimi otaqdan çıxdı.

Ertəsi gün Martin özü barədə daha bir çox yeni və maraqlı şey oxudu. Guya, Martin mətbuat nümayəndəsi ilə söhbətində demişdir: "Bəli, biz cəmiyyətin düşmənləriyik. Lakin biz anarxistlər deyilik. Biz sosialistlərlik!" Müxbir onun nəzarinə çatdıranda ki bu iki məktəb arasında çox da böyük bir fərq yoxdur, Martin lal-dinməz, razılıq əlaməti olaraq çiynlərini çəkmişdir. Məlum olmuşdur ki, onun üzü çox eybəcər və biçimsizdir, cırlaşmanın bütün nişanələrini əks etdirir. Onun düyünlü əlləri və qana susamış, parlayıb-yanan gözləri xüsusilə nəzərə çarpır.

Martin sonra bunu da oxudu ki, təqribən hər axşam Siti-Holl-parkda fəhlə mitinqlərində çıxış edir, orada xalqın beynini zəhərləyən bütün anarxistlər və təşviqatçılar arasında daha çox müvəffəqiyyət qazanır, çünki ən inqilabi nitqlər söyləyir. Muxbir onun daxmasını müfəssəl, canlı təsvir etmiş, pilotasını, yeganə stulunu xatırlatmağı unutmamış, habelə onun dostu, meyitsifətli bir sərəserini, bütün görkəmindən iyirmi il həbsdə yatdıqdan sonra təzəcə məhəbəsən buraxıldığı oxunan bir sərəserini canlı, parlaq boyalarla vermişdi.

Cavan muxbir çox zirək tərpənmişdi. O, Martin idenin bütün ailə tarixini eşələyib çıxarmış və mister Higginbotamın dükənini və dükənin qapısında duran mister Bernard Higginbotamın özünü fotoşəklini tapmışdı. Adını çəkdiyimiz centlmen nainki yalnız öz qayının sosialist baxışlarına şərikin, hətta ümumiyyətlə, öz qayını ilə heç bir əlaqə saxlamaq istəməyən hörmətli və sağlam düşüncəli bir alverçi kimi təsvir edilmişdi. Mister Higginbotamın dediyinə görə, Martin dəfələrlə alverişli təkliflər aldığına baxmayaraq, işləmək istəməyən qatı bir tanbəl, bir avaradır, odur ki, heç şübhəsiz, gec-tez qazamata düşməli olacaqdır. German fon Şmidtə də müsahibə təşkil olunub qəzetdə verilmişdi. O, Martini "Ailəni rüsvay edən çirkin bir ləkə" adlandırmışdı. Şmidt də Martinlə hər cür qohumluq əlaqəsini kəşmişdi. "German fon Şmidt sözləşib demişdi ki, o, mənim boynuma minmək istəyirdi, lakin bu nömrəsi baş tutmadı. Mən ona veyl-veyl gəzib buraya gəlməyi tərgitdirmişəm. Bəli, bu avaranın əlindən ömründə yaxşı bir iş gəlməz!"

Bu dəfə Martin, doğrudan-doğruya, hirsəlndi. Brissenden bütün bunlara məzəl bir zərəfat kimi baxırdı. Lakin o, Martini sakitləşdirə bilmədi. Martin bildirdi ki, Rufu başa salmaq çox çətin olacaqdır. Qızın atasına gəlincə, yaqın ki, o, cavanların nişanını pozmaqdan ötrü bu mənasız uydurmadan bütünlüklə istifadə etməyə çalışacaqdır. Martin bu məhəsus ehtimalları tezliklə doğruldu. Elə sabahı gün poçtalyon Rufdan məktub gətirdi. Martin fəlakət baş verdiyini hiss edib dərhal zərfi açdı. Poçtalyonun açıq qoyub getdiyi qapını belə örtmədən kağız oxumağa başladı.

Martin məktubu oxuyarkən qeyri-ixtiyari cibini əlləşdirir, əvvəllər həmişə yanında gəzdirdiyi tənəkə və cığara kağızı axtarırdı. O, dərk etmirdi ki, cibi çoxdan boşdur, hətta cibində nə axtardığını belə anlamırdı.

Məktub aram-aramın bir tərzə yazılmışdı. Onda qəzəbdən heç bir əsər-əlamət yoxdu, lakin ilk sətrindən son sətrinə kimi bütün məktubdan inciklik və peşmanlıq yağırdı. Ruf yazırdı ki, siz mənim ümidlərimi doğrultmadınız. Mən elə bildirdim ki, siz tükürpərdən, qorxunc ədalərinizdən əl çəkmisiniz, mənə olan məhəbbətinizə xatirinə sadə, adi və ədəbli bir həyat sürməyə, doğrudan da, razısınız. İndisə atamla anam qəti tələb etmişlər ki, nişanımı pozulsun. Mən isə onların gətirdikləri dəlilləri əsaslı dəlillər saymaya bilməzdim. Bizim münasibətlərimiz heç bir yaxşı nəticə verə bilməz. Bu lap əvvəldən bir səhvidir.

Məktubda yalnız bir dənəlik vardı və bu da Martinə xüsusilə acı görünürdü. Ruf yazırdı: "Kaş siz bir işə girəydiniz, həyatda özünüza hər hansı bir yer tapmağa çalışaydınız! Lakin bu mümkün deyildir. Siz aylanmaya və pozğun həyat keçirməyə yamanca adət etmişiniz. Mən sizin təqsirkar olmadığınızı başa düşürəm. Siz öz təbiətinizə və tərbiyənzə uyğun olaraq hərəkət edirsiniz. Martin, mən sizi təqsirləndirmirəm və bunu yadınızda saxlayın. Atamla anam haqlı imişlər. Biz bir-birimizə yaraşmırıq. Buna görə sevinmək lazımdır ki, bu da çox gec aydınlaşmamışdır... - Qız sözünün sonunda yazırdı: - Mənimlə görüşməyə çalışmayın, - bu görüş həm bizim hər ikimiz, həm də anam üçün ağır olar. Mən, onsuz da, görürəm ki, anama çox dərd verməşəm və tezliklə ona dərddini unudara bilməyəcəyəm!"

Martin məktubu axıra kimi oxudu, daha bir dəfə təkrarən diqqətlə gözdən keçirdi. O, sonra oturub cavab yazmağa başladı. Martinin sosialistlərin mitinqində danışdıqlarını ətraflı yazdı, qəzeti isə ən şərəfsiz bir iftira yaymaqda təqsirləndirdi. Martinin məktubunun axırında şərh və bəraət dolu sözlər yalvanb sevilmək istəyən bir aşiqin ehtiraslı pıçiltılarına çevrilirdi. O yazırdı: "Hökmən mənə cavab verin, yalnız bir söz yazın, mənə sevirsiniz, ya yox? Bu, mənim üçün başlıca şərtidir".

Lakin aradan bir-iki gün keçdisə də, cavab gəlmədi ki gəlmədi. "Gecikmiş" in əlyazması elə həmin səhifədə açıq qalmışdı. Masanın altındakı geri qaytarılmış əlyazmalar qalağı isə hey böyüyürdü. Martin ömründə ilk dəfə əzab dolu yuxusuz gecələr keçirdi. O, üç dəfə Morzlargilə gəlmiş, lakin hər dəfə də lakey onu qapıdan içəri buraxmadı. Brissenden xəstə yatırdı, buna görə də Martin ona baş çəkərkən öz dərddini dostuna açmağa cəsarət etmirdi.

Martinin dərdi isə böyükdü. Müxbirin fındağı Martinin ehtimal etdiyindən daha acı nəticələr verdi. Portuqaliyalı baqqal ona nişyə arzə verməkdən imtina etdi, öz təmiz amerikan mənşəyi ilə qürərlənməyi sevən tərəvəzçi isə Martini vətən xaini adlandırdı və vətən eşqi başına vuranda hətta onun hesabını belə cırıb atdı, borcunu qaytarmaq üçün dükana gəlməyi Martina qadağan etdi. Bütün qonşular Martinin aleyhinə idilər və onların qəzəbi gündən-günə artırdı. Heç kas xain sosialistlə əlaqə saxlamaq istəmirdi. Qorxu və şübhə yazıq Mariyanın qəlbini didib-parçalayırdı, lakin o, Martina vəfalı qalmışdı. Bir zaman Martinin yanına qonaqlar gətirmiş bəzəkli, təmtəraqlı faytondan aldiqları təəssüratı unutmuş olan qonşu uşaqlar indi uzaqdan Martini görüb "Tənəlli!", "Avara!" deyə qışqırırdılar. Yalnız Mariyanın çolma-cocuğu möhkəm dayanmışdı, Martini müdafiə edirdi, onun üstündə dəfələrlə davaya girirdi. Mariya isə uşaqlarının qançır olmuş üzlerini və qanadılmış burunlarını görüb əlini hər şeydən üzdüdü.

Martin bir yol küçədə Hertrudaya rast gəlib ondan öyrəndi ki, (elə əvvəllər də buna şübhə etmirdi), Bernard Higginbotam qəzəbləni özündən çıxmışdır, bu fikirdədir ki, Martin bütün ailəni rüsvay etmiş və Martina onlara gəlib-getməyi qadağan edib. Hertruda Martina yalnız, deyirdi:

– Martin, gəlsənə başqa yərə köçüb gedəsən. Get və hər hansı yaxşı bir yərə işə düzəl. Hər şey yerinə düşüb unudulandan sonra geri qayda da bilərsən.

Martin başını buladı və uzun-uzadı izahat verməkdən vaz keçdi. Bir də ki axı o necə izahat verə bilərdi! Onunla qohumları arasında dərin bir uçurum qaralırdı. O, daha bu uçurumun üstündən atılıb keçə bilməzdi! Özünün, Nitsşe tərəfdarının, sosializmə münasibətini Hertrudaya anlatmaq gülcündü! Dildə elə sözlər yoxdur ki, Martin onları işlədərək bu adamlara öz baxışlarını və hərəkətlərini anlada bilsin. Onların bütün hökmlərinin canı bundan ibarətdi: özünə bir yer tap! Bu, həmişə ilk və son sözdü. Onların bütün ideya aləmi bununla bitirdi. Özünə yer tap! Qulluğa gir! Martin Hertrudaya qulaq asaraq düşündü: zavalı, kütübeyn kölələr! Bundan sonra təəccüb etməməlidir ki, güclülər dünyanı əllərinə alıb ağalığı edirlər! Kölələr öz kölə təsəvvürlərinin dairəsindən çırpınıb çıxa bilməmişlər. "Qulluq" onlar üçün qızıl bir bütdür, onlar bu büttü ilahiləşdirir, onun önündə ağzı üstə yərə qapılıb yazıq-yazıq yalvanırlar.

Hertruda ona pul təklif etdi, lakin Martin bir neçə gündən sonra kostyumunu yenə girov qoymaq məcburiyyəti qarşısında qalacağını bilse də, başını buladı.

Hertruda ona öyüd-nəsihət verərək deyirdi:

– Yaxşısı budur, sən indi Bernardin gözüne görünmə. Aradan bir-iki ay keçər, onun hirsı soyuyar və onda istəsən, hətta xahiş edərsən ki, sənə öz yanına arabacı götürsün. Əgər mən sənə lazım olsam, istədiyin vaxt dalımcə adam göndər, durum yanına gəlim. Eşidirsənmi?

Hertruda hönkür-hönkür ağlayıb yoluna düzəldi.

Martin isə onun ağır, yorğun yerisinə baxa-baxa dözülməz bir qəmdən ürəyinin sıxıldığını hiss etdi. O, bacısının dalıncə baxarkən birdən Nitsşe fəlsəfəsinin binası tarpəndi və ləngər vurdu. Hər hansı bir mücərrəd kölələr soyu haqqında hökm etmək asandı, lakin bu nəzəriyyəni öz yaxın adamlarına tətbiq etmək isə çox da asan deyildi. Halbuki, güclünün zülmü altında yaşayan zəif bir adamı misal çəkmək lazımsa, Hertrudadan yaxşısını tapmaq mümkün deyil. Martin hətta bu paradoksa qaşqabaqlı-qaşqabaqlı güldü: "İçimdə qəlbim sarsılan kimi öz baxışlarımda tarəddüd etməyə başlayırsam, məndən yamanca da Nitsşe tərəfdarı çıxar". Bir də ki, axı bu dəqiqə onun içində eyni kölə əxlaqı baş qaldırmırdı, məgər onun öz bacısına qarşı mərhəməti kölə hissi deyilmi? Əsl güclü adam mərhəmət və şəfqətdən yuksəkdə durmalıdır. Bu hisslər kölələrin yaşadığı yəraltı mağaralarda doğmuş, yalnız zəif və bədbəxt insanların qisməti olmuşdur.

QIRXINCI FƏSİL

"Gecikmiş" üzərində iş irəli getmirdi. Martinin redaksiyalara göndərdiyi bütün əlyazmaları çoxdan qayıtmış, masanın altında yatıb qalmışdı. Yalnız birca əlyazması mənzil-mənzil gəzib dolaşmaqda idi. Bu, Brissendenin "Efemerida"sı idi. Martin velosipedini və qara kostyumunu yenidən girov qoydu; yazı makinasının isə, adətı üzrə, işləmək haqqı ödənilməmiş, gecikdirilmişdi. Lakin bütün bunlar asla Martinin vəcinə deyildi. O, həyatda özünə yeni bir dayaq tapmalı idi və nə qədər ki bu dayaq tapılmamışdı, elə belə, həyat yoxa çıxmışdı.

Aradan bir neçə həftə keçdi və bir gün Martinin çoxdan gözlədiyi bir hadisə baş verdi. O, küçədə Rufa rast gəldi. Düzdür, Ruf tək deyildi, qardaşı Norman yanınca gedirdi. Düzdür, onların hər ikisi özlərini elə göstərirdilər ki, guya, Martini tanımamışlar, Martin isə onlara yaxınlaşmaq istəyəndə, Norman onu yaxına qoymamağa çalışdı. Norman dedi:

– Əgər siz cəsarət edib mənə bacıma yanaşsanız, polisə çağıraram, bacım sizinlə danışmaq istəmir, sizin zəhlə aparmağınız isə bizim üçün təhqirdir.

Martin qışqabaqla dedi:

– Yaxşısı budur, mübahisə açmayın, yoxsa, doğrudan da, polisə çağırılmalı olarsınız və onda da adınız qəzetlərə düşər. Qurağa çəkilin və mane olmayın. Mən Rufa danışmalıyam. Martin qıza:

– Mən bunu sizin öz dilinizdən eşitmək istəyirəm, – dedi.

Qız ağappaq ağardı və titrəməyə başladı, lakin ayaq saxladı və sual dolu gözlərini onun üzünə dikdi. Martin israrla:

– Məktubumda sizə verdiyim suala cavab verin.

Norman səbirsizlik eləmək istəyirdi ki, Martin bir baxışla onu susdurub yerinə mıxladı. Ruf başını buladı. Martin yenidən:

– Siz öz xoşunuza hərəkət etmisiniz? – deyə soruşdu.

Qız yavaşdan, lakin qəti bir şəkildə:

– Hə, – dedi, – öz xoşuma hərəkət eləmişəm. Siz mənə elə rüsvay eləmişiniz ki, adam arasına çıxmağa, tanışlarla görüşməyə utanıram. İndi hamı məndən danışıq. Axır sözüm budur, daha sizə başqa şey deyə bilmərəm, siz mənə bədbəxt etmişiniz və mən də daha sizi görmək istəmirəm.

– Tanışlar! Dedi-qodu! Qəzetin uydurduğu yalanlar! Belə şeylər məhəbbətdən güclü ola bilməz. Deməli, siz, sadəcə olaraq, mənə heç vaxt sevməmişsiniz!

Rufun solğun üzü birdən-birə alışib-yandı. O dedi:

– Bütün bu olub-keçənlərdən sonramı? Martin, siz nə danışdığınızı özünüz də bilmirsiniz! Siz mənə nə hesab edirsiniz?

Norman bacısını aparmaq üçün onun qoluna girərək ucadan dilləndi:

– Görürsünüz ki, sizinlə danışmaq istəmir!

Martin onların ardınca baxdı və qeyri-ixtiyari olaraq, cığara kağızı və tənəki çıxarmaq üçün əlini cibinə atdı, lakin onun cibində nə cığara kağızı, nə də tənəki vardı.

Şimali Oklend yaxın deyildi, lakin Martin bu yolu necə getdiyini hiss etmədi. Yalnız öz otağına gəlib çıxandan, çarpayıda ayaqlaşandan sonra özünə gəldi. Aylınmış uğurgazanın kimi, dağınıq nəzarətlə ətrafına boylandı: "Gecikmiş" in masanın üstünə atılıb qalmış alyazması gözüne sataşdı; o, stul çəkdi və qələmi götürdü. Başlanan işi qurtarmağa çalışmaq onun təbiətinə xas olan bir cəhətdi. İndi isə onun qarşısında yarımcıq bir iş durdu. O, bir zamanlar başqa iş görmək üçün bunu geriye atmışdı. İndi həmin başqa iş başa çatdırılmışdı və təkrarən "Gecikmiş" in üzərinə qayıtmaq lazımdı. Martin sonradan hansı bir işdən yapışacağını bilmirdi. O, yalnız bir şey bilirdi: həyatında hansı bir mərhələ isə sona çatmışdı və nöqtə qoymazdan əvvəl cümləni qurtarmaq lazımdı. Gələcək onu maraqlandırmırdı. Ehtimal ki, tezliklə, qabaqda başına nələr gələcəyini görəcəkdi. Lakin bu, çox da vacib deyildi. Vacib heç bir şey yoxdu.

Martin beş gün dalbadal "Gecikmiş" in üzərində işlədi, heç yana getmədi. heç kəsə görüşmədi, ancaq bir balaca yemək üçün işindən ayrılırdı. Altıncı günün səhəri poçtalyon ona "Parfenon" un redaktorundan bir məktub gətirdi. O, konverti açıb dərhal gördü ki, "Efemerida" qəbul olunmuşdur.

Redaktor yazırdı:

"Biz poemanı oxumaq üçün mister Kartyart Bryusa verdik. O, poema haqqında elə xoşbəxt fikir söylədi ki, biz əsəri öz jurnalımızda çap etməyi bir məmnuniyyət hesab edardık. Əgər biz poemanın çapını avqust nömrəsinə qədər təxirə salırıqsa, buna səbəb yalnız odur ki, iyul nömrəsi çoxdan yığılıb. Mister Brissendenə bizim ən dərin minnətdarlığımızı və heyranlığımızı bildirin. Xahiş edirik, zəhmət çəkib biza onun portretini və haqqında bioqrafik məlumat göndərsiniz. Əgər təklif etdiyimiz qonorar az görünərsə, iltifat edib hansı şərtləri daha məqbul hesab etdiyinizi teleqraflla biza bildirin".

Redaktorun təklif etdiyi qonorar üç yüz əlli dollar olduğundan, Martin qət etdi ki, teleqram vurmağa dəyməz. Yalnız Brissendenin razılığını almaq qalırdı. Axır ki, Martin haqlı çıxmışdır, əsl poeziyadan bir qədər başı çıxan redaktor tapılmışdır. Hətta "əsrin poeması" üçün belə qonorar çox idi. Bundan əlavə, Martin bilirdi ki, Brissenden bütün tənqidçilər içərisində Kartyart Bryusu hörmətləyici bir tənqidçi hesab edir.

Martin evdən çıxdı, tramvaya mindi, yanından ötən evlərə və yolayıcılarına baxa-baxa qəmli düşüncələrə daldı ki, indi artıq nə

dostunun müvəffəqiyyəti, nə də çalınmış qələbə onu rıqqətə gətirmirdi. Birləşmiş Ştatların ən yaxşı tənqidçisi ləyaqətinə görə poemaya qiymət vermişdi və deməli, Martin "əsl sənət əsəri matbuata yol açə bilər" deyə iddia edərkən səhv etməmiş. Lakin Martin artıq öz əvvəlki coşğunluğunu itirmişdi və çox gözəl başa düşürdü ki, ürayındakı arzu Brissendeni, sadəcə, görmək, ona bu şad xəbəri yetirmək arzusundan daha qüvvətlidir. Yalnız indi Martinin ağlına gəlirdi ki, "Gecikmiş" üzərində işə sərf etdiyi beş gündə bir dəfə də olsun Brissendeni xatırlamamış və ondan heç bir xəbər tutmamışdır. Martin birdən-birə hiss etdi ki, nə isə mənəvi bir donuqluq içindədir və buna görə də dostu önündə utandı. Lakin bu utancaqlığı da nə isə süst-süst duydu. "Gecikmiş" in əlyazması üzərində çalışdığı zaman duyduğu yaradıcılıq ehtirasından başqa, heç bir emosiya onu həyəcanlandırmırdı. O, qalan hər şeyə qarşı laqeyddi. O, sanki, nə səbəbdənsə huşunu itirmişdi. Tramvayın keçdiyi küçələrdə qaynayıb-daşan həyat ona uzaq və xəyal kimi görünürdü. Buna görə də kilsə zənginin qülləsi gözünün qabağında birdən-birə uçulub yerə tökülsəydi, Martin çox da təəccüb etməzdi.

O, mehmanxana qapısından içəri girib tələsik Brissendenin otağına qalxdı və bir dəqiqədən sonra eyni tələsikliklə aşağı endi. Brissendenin otağı boşdu, otaqdan hər şeyi çıxarmışdılar. Martin qapıçıdan:

– Məgər Mister Brissenden gedib? – deyə soruşdu. – Ünvanını qoymayıb?

Qapıçı ona nə isə qaribə bir nəzərlə baxdı.

– Məgər siz halə heç nə eşitməmişsiniz? – deyə qapıçı soruşdu. Martin başını buladı.

– Bunu bütün qəzetlər yazıblar. Yataqda onun ölüsünü tapıblar. İntihar! Gülləni öz başına çaxıb!

– Onu dəfn edəblər?

Martina elə gəlirdi ki, bu sualı verən səs yad, tanış olmayan bir adamdır.

– Yox, meyit təhqiqatdan sonra Şərqə göndərildi, onun qohumlarının çağırıldığı vəkillər hər şeyi düzəldirdilər.

Martin dedi:

– Bəs niyə bu cür tələsmişlər?

– Necə yəni tələsmişlər? Axı bu hadisə beş gün bundan əvvəl olmuşdur!

– Beş gün bundan əvvəl?

– Bəli, beş gün.

Martin yalnız:

– Aha! Bəs belə! – deyə bildi və mehmanxanadan çıxdı.

O, yolda teleqrafa girdi və "Parfenon" un nəşrinə yazdı ki, poemanı çap edə bilər. O, teleqrafı alan adamın ödəməsi şərtlə vurdu. Çünki tramvayla geri qayıtmaq üçün cibində cəmi beş sent qalmışdı.

Martin evə qayıtdıqdan sonra yenə işə girişdi.

Günlər, gecələr gəlib keçir, Martin isə hey məsənin arxasında oturub yazırdı. O, evdən nadir hallarda çıxır, duru xörək və ya şilə bişirməyə bir şeyi olanda, bişirib könülsüz-könülsüz yeyir, bişirməyə bir şeyi olmayanda eynilə laqeyd bir halda yeməksiz keçirirdi. O, bütün povesti əvvəlcədən ən kiçik təfərrüatına qədər düşüncə ilə hazırladığına baxmayaraq, birdən ekspozisiyanı başqa cür qurmağa qərar verdi, bu isə povestin həcmiini daha yirmi min söz artırdı. Povesti bu cür diqqətlə cilalamağa heç bir ehtiyac yoxdu, lakin Martin daha başqa cür işləyə bilmirdi. O, daha ətrafındakı aləmi duyub qavramadan, sanki, donuq bir vəziyyətdə yazırdı. Xəyal tanış yerləri gəzib dolaşdığı kimi, o da öz keçmiş həyatının yaradıcı vərdişlərinə əl atırdı. O, kiminsə dediyi bu sözləri xatırladı ki, xəyal – ölənin, lakin özü də bunu anlamayan insanın ruhudur. Martin də nə isə bir anlığa düşündü: bəlkə, elə mənim də başıma belə bir iş gəlir?

Axır ki, "Gecikmiş" in yazılıb başa çatdırıldığı gün gəldi. Burovuz kontorunun agentı yazı makinasını aparmağa gəlmişdi, Martinin çarpayısında oturub onun son səhifəsini yazıb qurtarmasını gözləyirdi. Martin makina "Son" sözünü döyəclədi və bu, doğrudan da, onun üçün bir sondu. O, agentin makinanı götürüb apardığına baxaraq bir qədər rahat oldu. Bundan sonra Martin çarpayıya sərilirdi. O, ac qaldığından lap təqətdən düşmüşdü. Martin artıq otuz altı saat idi ki, bir şey yeməmişdi və hətta bir dəfə də olsun, yemək yadına düşməmişdi. O, gözlerini yumub arxası üstə uzanmışdı və nə isə bir duman yavaş-yavaş onun beynini bürüyürdü. Martin Brissendenin tez-tez ona oxuduğu bir şeri yarıxıxulu pıçıldayırdı. Qapının arxasında dayanmış Mariya təşvişində onun yeknəsək pıçıldısına qulaq asırdı. Şərin sözlərinin onun üçün heç bir mənası yoxdu, lakin arvadı qorxudan bu idi ki, Martin öz-özü ilə danışırdı.

İlahm uzaq!
Yoxdur sözüml!
Nəğmələrim uçub getdi,
Dərddən qaçdı, dərdə yetdi,
Uzaqlarda gözənd itdi.
İlahm uzaq!
Yoxdur sözüml!
Yaşıl meşə qucağında,
Bir gözəllik bucağında,
Bir cökənin kölgəsində,
Gəncliyin ilk həvəsində
Oxuduqca oxuyardım,
Mən – cəsarət, mən – vüqardım.
İndi isə bu göz yaşım
Bağlayacaq şeirə məni.
Ömür gömür qəbrə məni.
İlahm uzaq!
Yoxdur sözüml!

Mariya daha dözə bilmədi, o, sobanın yanına gəldi, bir qabı ağzına kimi şorba ilə doldurdu, qazanın dibində qalmış bir tikə əti və tərəvəzi səxavətlə çıxartdı və qaçaraq özünü Martinin otağına yetirdi. Martin dırsəklənərək yeməyə başladı, ona and-aman elədi ki, heç də sayıqlamır və sapsağlamdır.

Mariya gedəndən sonra Martin qalxıb çarpayıda oturdu və belini ayaq, mənasız-mənasız bir nöqtəyə baxaraq, uzun zaman bu cür qaldı. O, birdən dərk etdi ki, səhər poçtu ilə göndərilmiş jurnalın nömrəsi qabağındadır! O düşündü: "Bu, "Parfenon"dur – avqust-da çıxan "Parfenon"dur və burada "Efemerida" çap olunmalı idi. Eh, bircə Brissenden sağ olaydı!"

O, jurnalı vərəqləməyə başladı və birdən donub qaldı: "Efemerida" dəbdəbəli bir sərlövə altında verilmiş və səhifələrin qıraqlarına Berdslinin üslubunda haşiyələr çəkilməmişdi, sərlövənin bir yanında Brissendenin, o biri yanında isə Britaniya səfiri ser Con Velyunun portretləri çəkilməmişdi. Redaksiya adından yazılmış müqəddimədə deyilirdi: Bu yaxınlarda ser Con Velyu bildirmişdir ki, guya, Amerika-da şair yoxdur və "Parfenon" da "Efemerida"-nı nəşr etməkdə, elə bil,

ona cavab verir: "Alın baxın, ser Con Velyu". Daha sonra Amerikanın ən böyük tənqidçisi kimi Kartrayt Bryusun adı çəkilir və onun aşağıdakı sözləri misal gətirilirdi: "Efemerida" Amerika poeziyasının ən möhtəşəm əsəridir". Müqəddimə bu sözlərlə qurtarırdı: "Biz hələ "Efemerida"-nın bütün gözəlliklərinə lazımcına qiymət vermək iqtidarında deyilik. Bəlkə də, biz heç bir zaman onun tam qiymətini verə bilməyəcəyik. Lakin biz poemanı təkrar-təkrar oxuyarkən mister Brissendenin qeyri-adi söz zənginliyinə heyran edirik və dönə-dönə özümüz özümüzdən soruşuruq: Mister Brissenden bu qədər söz ehtiyatını necə və haradan almış və belə maharatla bir-birinə uyşdura bilmişdir".

Bundan sonra poemanın özü gəlirdi.

Jurnal Martinin əlindən yərə düşərkən o düşündü: "Yazıq Briss, yaxşı ki ölmüsən, bütün bunları görmürsən!"

Bütün bunlar bayağı və mürdər, ürək bulandırıcı. Lakin Martin əsl nifrət duymadı. O istədi ki, hirsənsin, lakin buna gücü çatmadı. O, sanki, kütləşmişdi. Qan onun damarlarında donmuşdu və hiddətdən daha qaynayıb daşmaq istəmədi. Bir də ki, axı nə olub? Bütün bunlar Brissendenin dəridən-dərinə nifrət etdiyi burjua cəmiyyəti ruhundadır.

Martin:

– Yazıq Briss! – deyə mızıldadı. – Sən buna görə ömründə mənim günahımdan keçməzdin!

Martin güclə ayağa durub əvvəllər makina üçün kağız saxladığı siyməni çəkdi. O, siyməni eşəlayıb, oradan dostunun yazdığı on bir şeir çıxardı.

Martin onları bir-bir, yavaş-yavaş cırdı və qutuya atdı. Sonra yenə çarpayıya oturdu və donuq gözələrini boşluğa dikdirdi.

Nəçə vaxt belə oturduğunu o özü də bilmədi, nəhayət, dumanlı boşluqdan uzun, ağappaq bir zolaq sıçrayıb çıxdı və onun gözələri önündə canlandı. Bu, çox qərribə idi. Lakin Martin diqqətlə baxıb gördü ki, bu, Sakit okeanın mərcan qayalarından birinə çarpan dalgaların açdığı zolaqdır. O, aradan bir an keçdikdən sonra köpüklü dalgalar arasında kiçik köhnə bir qayıq seçdi. Belinə al-qırmızı bir parça sarımsı tunc rəngli gənc bir tannı, qayığın dal tərəfində oturub parıldayan avarını dalgalara sancırdı. Martin onu tanıdı. Bu, qəbilə başçısı Taminin kiçik oğlu Moti idi. Deməli, bu hadisə Taiti sahillərində baş verir, mərcan qayanın anasında isə gözəl Papara məmləkəti

vardır. Qəbilə başçısının qamışdan tikilmiş koması burada çayın lap ağzında yerləşmişdi.

Şər qarşırdı. Moti də balıq ovundan qayıdırdı. O, böyük, şahə qalxan dalğa gözləyirdi ki, belinə qalxıb qayanın üzərindən adlasın. Martin özünü də qayıqda oturan gördü. O, doğrudan da, dəfələrlə bu cür oturaraq, Motinin işarəsini gözləmişdi ki, dağ boyda firuzəyi dalğalar başlarının üstünü alan kimi bərk-bərk avarlara güc versin. Bundan sonra gələn anda Martin daha tamaşaçı deyildi. O, doğrudan da, qayıqda oturmuşdu və Motinin vəhşi sədalan altında inadla avar çəkirdi. onlar üzərinə cırpılan su damllarına baxmayaraq, gürültülü və köpüklü dalğalar içərisində irəliləyir atılır və birdən gəlib durğun, sakit bir gölə düşdülərini görürdülər. Moti gülə-gülə şor su dolmuş gözlərini silir, qayıq isə süzüb marcan sahilə doğru gedirdi. Orada yaraşıqlı hindqozu palmaları arasında Taminin qürub edən günəşin şüalarında qızıl çalan koması görünürdü.

Lakin Martinin qarşısında canlanan mənəvər dumanı büründü və onun dar daxmasında hökm sürən hərc-mərclik yenidən gözələrinin qabağına gəldi. O, abas yerə Taitini yenidən gözəli önündə canlandırmışa çalışırdı. Martin bilirdi ki, indi palma cəngəlliyində mahnılar eşidilir və qızlar ay işığında oynayırlar. Lakin o, üstünə kağız-kuğuz yığılmış masadan və çoxdan yuyulmamış tutqun pəncərədən başqa, heç nə görmədi. O, inləyərək gözlərini yumdu və mürgüləməyə başladı.

QIRX BİRİNCİ FƏSİL

O, bütün gecəni ağır yuxuya getdi. Səhər onu yuxudan qapını döyən poçtalyon oyadı. Yorgun və hər şeyə biganə olan Martin aldığı məktubları açdı. Zərfində məşhur "Pirat" jurnalının möhürü olan bir məktubun arasında iyirmi iki dollarlıq çek vardı. O, bu pulu, demək olar ki, il yarımdı almağa çalışmışdı. Lakin indi Martin pulu almağına tamamilə laqeyd qaldı. O, daha nəşriyyatlardan gələn çekləri görərək sevincdən mat qalmağa qadir deyildi. Əvvəllər bu çeklər Martinə gələcək böyük uğurların rəhni kimi görünürdü, lakin indi onun qabağında, sadəcə olaraq, iyirmi iki dollar vardı və bu pula yemək üçün bəzi şeylər almaq olardı. Vəssalam.

Bu poçtla bir çek də gəldi, bunu Martinin çoxdan qəbul olunmuş məzali şərlərinə görə bir Nyu-York jurnalı göndərmişdi. Bu çek on dollarlıq idi. Martinin ağlına bir fikir gəldi, o, həmin dəqiqə bu fikri soyuqqanlıqla götür-qoy elədi. Martin bundan sonra nə ələyəcəyini bilmirdi və müəyyən bir iş görməyə həvəsi də yoxdu. Halbuki yaşamaq, borclarını ödəmək lazımdı. Bu on dolları markaya verərək masanın altında atılıb qalmış qalaq-qalaq alyazmasını yenidən sayə-hətə göndərmək daha faydalı, daha əlverişli deyilmi? Bəlkə, hər hansı bir redaksiyada bu alyazmaların bir-ikisini qəbul etdilər. Bu isə Martinə imkan verər ki, birtəhər dolansın. Martin belə də elədi. O, Oklend bankından çeklərlə pul götürüb marka aldı. Lakin öz daxmasına qayıtmaq və biş-düşlə məşğul olmaq fikrinə tab gətirmədi. İlk dəfə idi ki, Martin borclarını qaytarmamağı qətdi. O, çox gözəl bilirdi ki, evdə on beş-iyirmi sentə doyuncu yemək olar. Lakin Martin bunun yerinə "Forum" kafesinə getdi və özünə nahar sifariş etdi. Nahar iki dollar tutdu. O, xidmət haqqı olaraq əlavə iyirmi beş sent verdi və əlli sent də Misir papiroslarına xərclədi. O, Rufun qadağan etdiyi gündən bəri papiros çəkməmişdi. Lakin indi qızın istədiyini etməkdən boyun qaçırmamağa heç bir bəhanəsi yoxdu, papiros çəkmək isə yamancə ürayına düşmüşdü. Bir də, pulu qoruyub saxlamağa dəyərmidi? Əlbəttə, Martin beş sentə qırx eşimlik tənəki və çıxara kağız ala bilərdi, lakin bunun bir mənası varmı? Pula indi, bu gün bir şey almaqdan başqa, onun Martin üçün daha heç bir əhəmiyyəti qalmamışdı! O, sükansız və qopşulsuz qalmışdı, bir yerə də tələsmirdi. O, baş alıb gedən axına qoşulanda həyatı daha az duyurdu, həyatı duymaq isə onu incidirdi.

Bir-birinə bənzər günlər gəlib keçirdi. O, indi gecələr səkkiz saat yatırdı. O, yeni çeklər gözlədiyinə görə on sentə başa gələn kiçik yapon restoranlarında çörək yeyirdi, hətta kökəlmişdi də; yanaqları girdələnmişdi, çünki daha yuxusuna haram qatıb gərgin işləməklə özünü əldən salmırdı. O, heç nə yazmırdı, kitabları rəfdə yatıb qalmışdı. O, tez-tez şəhərdən kənara, təpələrə gedir, saatlarla parkda olurdu. Onun nə dostu, nə də tanışları vardı, bir də ki, dost və tanış tapmaq da istəmirdi. Nəyə görədir? O, özü də fərqi nə varmadan kənardan nə isə bir təkən gözləyirdi ki, dayanıb durmuş həyatını yenidən hərəkətə gətirsin, halaliki isə güzəranı usandırıq, yeknəsaq, boş və tamamilə mənasız keçirdi.

Martin bir dəfə San-Fransiskoya gedib "əsl adamlarla" görüşmək fikrinə düşdü. Lakin o, lap qapının ağzında birdən geri döndü və gettonun izdihamlı küçələri ilə tələsik qayıtdı. İndi fəlsəfi mübahisələr eşidəcəyini düşünəndə Martin elə qorxdı ki, "əsl adamlardan" birisi qarşısına çıxıb onu tanıyaçağından ehtiyat edərək, demək olar, buradan baş götürüb qaçırdı.

O, "Efemerida"dan nələr yazıldığını bilmək üçün bəzən jurnal və qəzetləri gözəndən keçirirdi. Poema səs-küyə səbəb olmuşdu. Həm də nə cür səs-küy! Həmin əsəri oxumuşdu. Həmin də bunun poeziya olub-olmaması üstündə mübahisə edirdi. Yerli qəzetlər daim bu poema münasibətilə yazılmış elmi məqalələr, kinayəli resenziyalar, həyəcanlı oxucu məktubları ilə dolu olurdu. Elen Della Delmar (şey-pur sədələri və titrək təbii səsləri altında Birləşmiş Ştatların ən böyük şairəsi elan edilmişdi) Peqasda¹ öz yanında Brissendenə yer vermək istəməmiş və oxuculara uzun-uzadı məktublar yazaraq sübut edirdi ki, Brissenden heç də şair-zad deyil.

"Parfenon" növbəti nömrəsində qaldırdığı küy-kələyin bəhrəsini təkabburla götürür, ser Con Velyunu ələ salır və reklam məqsədilə Brissendenin ölümündən vicdansızcasına istifadə edirdi. Guya, yanm milyondan çox abunəçisi olan bir qəzet Elen Della Delmanın poemasını çap etmişdi. Bu poemada Brissenden məsxərəyə qoyulurdu. Bununla ürayi soyumayan şairə "Efemerida"ya bir parodiya da yazdı.

Martin dönə-dönə sevinirdi ki, dostu indiyədək yaşayıb bütün bunları görmür. Brissenden bütün varlığı ilə qara camaata nifrət edirdi, indi isə onun üçün ən müqəddəs və pünhan olan bir əsəri həmin qara camaatın ayaqları altına atılmışdı. Onun yaratdığı gözəlliyi hər gün diridiri yarırdılar. Yoldan ötən hər iqişoş cızmaqaraçı Brissendenin əzəmətindən saçılan işıqda özünü camaata göstərməyə fürsət tapdıqda sevinirdi. Bir qəzet yazırdı: "Biz bir centliməndən məktub almışıq, bildirir ki, hələ bir neçə il bundan əvvəl eynilə bu cür, həm də daha yaxşı bir poema yazmışdır". Başqa bir qəzet, Elen Della Delmar yazdığı parodiya üstündə məzəmmət edərək tamamilə ciddi bir tərzdə qeyd edirdi: "Miss Delmar bu parodiyanı yazmaqla, yaqın, unutmusdur ki, bir böyük şair həmişə özündən, bəlkə də, daha böyük başqa bir şairə hörmət etməlidir. Lakin burası şübhəsizdir ki, miss Delmar Efemerida'nın

müvəffəqiyyətinə bir qədər qışqanc yanaşsa da, bütün qalan adamlar kimi, o, özü də bu əsərin təsirindədir və bəlkə də, bir gün gələcək, şairəmiş özü buna bənzər bir şey yazmaq üçün gücünü sinəyəcəkdir".

Müballiqlər "Efemerida"ni öz mizalələri üçün mövzu seçirdilər. Bu vaxt onlardan biri poemanı müdafiə etməyə çalışdığına görə kafirlikdə təqsirləndirildi. Böyük poema möhtərəm oxucuları ayaqları altına atmağa bir bəhanə oldu. Məzəli şeir tədərükçüləri və karikaturaçılar bir-birini sıxışdıraraq oxucuları güldürməyə çalışdılar, felyetonçular da öz kəsərləri ilə işə salmışdılar, nəql edirdilər ki, Çarli Frenşem adlı birisi Arçi Cenninqsə sifariş verib demişdir: "Efemerida"nın beş misrasını oxuyandan sonra adam şikəsti döyməyə, on misrasından sonra isə başaşağı çaya atılmağa qadirdir.

Martin gülmürdü, hiddətindən dişlərini də qıcamırdı. Bu, ancaq ona böyük bir dard olmuşdu. Martinin məhəbbətlə yaşayan bütün aləmi dağılıb viran qalandan sonra mətbuata və oxuculara inamının iflası uğraması daha onun üçün böyük fəlakət deyildi. Brissendenin jurnallara verdiyi qiymət tamamilə haqlı idi. Odu ki, Martin də onun haqlı olduğuna inanmaq üçün əbəsdən yəni bu qədər vaxt sərf etmişdi. Jurnallar Brissendenin ehtimalını nainki yalnız təsdiq etmiş, həm də onu vurub keçmişdi. Martin qanıqara halda özüə təsəlli verərək deyirdi: nə olsun ki bu, axırdır. O, qanad çalıb buludlardan yuxarı uçmaq istəyirdi, amma yuvarlanıb üfunətli bir bataqlığa düşmüşdü.

Uzaq Taitinin gözəl, işıqlı mənzərələri isə yenə onun gözləri önündə canlandı. Budur, qarşındakı düzənlik Paumotu, dağlıq Markiz adalarıdır. Ona bəzən elə gəlirdi ki, Paapeanın mərçan qayaları yandan və ya Nukixivanın inci qumlu sayı yerləri boyunca Tayoxae körfəzinə doğru üzən kiçik bir ticarət gəmisinin, yaxud xırda bir katerin göyər-təsində dayanmışdır; bilirdi ki, körfəzdə Tamarinin onun gəlişi şərfinə qaban kəsəcək, Tamarinin qızları isə gül-gülə, mahnı oxuya-oxuya onun başına yığısacaqlar və onu çiçək çələngləri ilə bəzəyəcəklər. Sakit okean təkidlə onu çağırırdı və Martin də bilirdi ki, əvvəl-axır bu çağırışa səs verəcəkdir. Halalılıq isə Martin böyük biliklər saltənəti ilə uzun sürən yorucu səyahətdən sonra dincələ-dincələ axına qoşulub üzməkdə davam edirdi.

Martin "Parfenon"dan üç yüz əlli dollarlıq çek alıb qəbz yazdırdı və Brissendenin qəyyumuna verdi, daha sonra ona qəbz verdi ki, Brissendenə yüz dollar borclu qalıb.

¹ Peqas – Zevsin qanadlı atı, ilham, şairlik vergisi. Bu monarlar bir-birilə sıx olaqdadır.

Lakin Martin üçün kiçik yapon restoranlarında xörək yemək vaxtı da qurtarmaq üzrə idi. Elə o, mübarizədən əl çəkdiyi zaman-dan etibarən taleyin üzünə döndü. Lakin tale həddindən artıq gec onun üzünə gülməyə başlamışdı. O, "Millenium"dan aldığı zərfi könlüsüz açdı, zərfdən üç yüz dollarlıq çek düşdü. Bu, "Macara"nın qonoranı idi, girov qoyub faizlə aldığı pul da daxil olmaqla Martinin bütün borcları yüz dollar da ələmirdi. Martin, borclarını verdikdən və Brissendenin qayyumuna yüz dollar göndərdikdən sonra, yenə də əlində onun üçün böyük bir məbləğ – yüz dollar qalırdı. O, özünə yaxşı bir kostyum sifariş verdi və şəhərin ən gözəl kafələrində nahar etməyə başladı. O, yenə də Mariyanın həmin kiçik otağında olurd, lakin Martinin yeni kostyumu bütün qonşuları elə qüvvətli təsir bağışladı ki, damlarda və hasarların üstündə oturan oğlan uşaqları daha ona avara və tənbəl deməyə cəsarət etmirdilər.

"Qorrenin aylığı" iki yüz əlli dollara onun "Havay" hekayəsini – "Viki-Viki" hekayəsini aldı. "Şimal icmalı" "Gözəllik beşiyi"ni çəkəti, "Makintoşa Jurnalı" isə Meriyenin şərəfinə yazılmış "Fəlc"i şerini qəbul etdi. Redaktorlar və resenziyaçılar yay istirahətindən qayıtmışdılar və buna görə də əlyazmaları misilsiz bir sürətlə satın alınır-dı. Martin heç bir vaxtla başa düşə bilmirdi ki, nə üçün iki il müd-dətində inadla rədd edilən bütün əsərləri indi, az qala, ucdantutma qəbul olunur. Hələ onun bir əsəri də nəşr edilməmişdi. Martin, əvvəl-ki kimi, Oklendən kənarda tanınmırdı, onun haqqında söz-söhbət eşitmiş bir neçə Oklend sakini isə onu "qırmızılara" mənsub qatı sosialist hesab edirdi. Bu cür qəfil təbəddülatı heç bir səbəblə izah etmək mümkün deyildi.

Bu, taleyin adica şıltağı idi.

Bir neçə jurnal dalbadal "Günəşin ləkəsi" məqaləsini rədd etdik-dən sonra Martin öz mərhum dostunun məsləhətini yadında bərk-bərk saxlayıb, onu bir kitab nəşriyyatına təklif etməyi qərara aldı. Bir neçə nəşriyyat əlyazmasını rədd etdikdən sonra, axır ki ən böyük firmalardan biri – "Singltri, Darnley və K" firması nəşr etmək üçün götürdü. Avans haqqında Martinin xahişinə cavab verərək nəşir ona yazdı ki, onlar qabaqcadan pul vermirlər, adətən, bu cür kitablar qoyu-lan xərci çıxarmır və çox çətinliklə onun mindən artıq nüsxəsini satmaq mümkün olacaqdır. Martin hesabladı ki, kitabının biri bir dol-lara satılsa, on beş faizdən götürdükdə, yüz əlli dollar alacaqdır.

O, bundan sonra qət etdi ki, bir zamanlar yenə yazmağa başlasa, yalnız bədii əsərlər yazacaqdır. "Macərə" "Günəşin ləkəsi"ndən dörd dəfə kiçikdi, lakin ona ikiqat artıq qazanc verdi. Axır ki, yazıçıların qonoraları haqqında bir zamanlar Martinin qəzetlərdən oxuduğu məlumat doğru çıxdı. Birinci dərəcəli jurnal, doğrudan da, əlyazmasını qəbul edən kimi pulunu verirdi və çox yaxşı verirdi, "Millenium" isə ona hətta bir sözə görə iki sent yox, dörd sent verdi. Bundan əlavə, əsl ədəbiyyat, hər halda, pula gedirdi. Axı onun əsərlərini alırdılar. Bunu düşünərkən Martin qəmli-qəmli gülümsədi.

O, "Singltri, Darnley və K" firmasına yazdı ki, "Günəşin ləkə-si"ni yüz dollara satmağa razıdır, bundan sonra kitab tamamilə nəşriyyatın ixtiyarına keçir, lakin nəşriyyat riskə getmək istəmədi. Bir də ki, Martin pul sarıdan korluq çəkmirdi, çünki son zamanlar çap olunmaq üçün daha beş-altı hekayəsi qəbul olunmuşdu. O, bu hekayələrin də pulunu almışdı. Martin hətta bankda bir neçə yüz dollarlıq cari hesab da açmışdı. "Gecikmiş" az bir müddət gəzdik-dən sonra Meredith-Louel nəşriyyatında özünə yer tapdı. Martin Her-trudaya beş dollar yerinə beş yüz dollar qaytaracağını vəd etdiyini xatırlayaraq, nəşriyyata məktub yazıb xahiş etdi ki, beş yüz dollar məbləğində avans göndərsinlər. Dərhal bu məbləğdə çek göndə-rilməsi Martinin heyratə saldı. Martin çeki xırdalayıb qızıl aldı və Her-trudaya zəng çaldı ki, onu görmək istəyir.

Hertruda təngnəfəs gəldi, çünki çox tələsmişdi. Qadın, nə isə bir xəta çıxdığını qabaqcadan hiss etdiyindən azacıq pulun hamısını redikülünə qoymuşdu. O, Martinin başına bir belə gəldiyinə o qədər əmindir ki, dərhal başını qardaşının döşünə qoyub ağladı və gətirdiyi pulu onun ovcuna basmağa başladı.

Martin dedi:

– Mən özüm sənənin yanına gələrdim, lakin mister Higginbotamla söyüşmək istəmərdim! Bunsuz isə, yaqın ki, keçinmək olmazdı!

Bacısı Martinin başına məhz nələr gəldiyini bilməyə çalışaraq, ona ürək-dirək verib dedi:

– Eybi yoxdur, bir azdan sonra hirs soyuyar, sakitləşər. Ancaq sən tezliklə işə gir. Adamların namuslu əməklə məşğul olması Ber-nardin lap ürayındandır. Qəzetdəki məqalə onun özündən çıxarmışdır. Mən onu heç bir zaman belə qəzəbli görməmişdim.

Martin gülümsəyərək bacısına:

– Mən işə girmək istəyirəm, – dedi. – Bunu mənim adıma onun qulağına çatdırı bilərsən. Mənə heç bir qulluq lazım deyil. Bu da sənə sübut.

Bundan sonra Martin bacısının ələyinə parlayan, cingildəyən yüz dəne beş dollarlıq qızıl sikkə tökdü:

– Yadımdadır, mənim tramvay pulum olmayanda sən mənə beş dollar verdin? Al, bu sənə beş dolların, üstəlik bir də onun doxsan doqquz tayı, müxtəlif yaşlı olsalar da, dəyəri birdir.

Hertruda Martinin yanına təşviş içində gəlirdisə, indi onu vahi-məli bir qorxu bürüdü. Bu dəhşət heç bir şübhəyə yol vermirdi. Hertruda daha şübhələnirdi, tamamilə əmindir. O, qorxu içində Martinə baxırdı, bütün bədənini əsən-əsin əsirdi, sanki, bu qızıl dairə-ciklər onu cəhənnəm atəşində yandırır.

Martin gülə-gülə:

– Bütün bunlar sənindir! – dedi.

Hertruda hönkür-hönkür ağlamağa başladı. O, Martini oxşayaraq:

– Yazıq balam! Yazıq balam! – dedi.

Martin bir anlığa özünü itirdi. Lakin elə həmin dəqiqə bacısının həyəcanının səbəbini anladı və kitab nəşriyyatından aldığı məktubu ona göstərdi. Hertruda məktubu güc-bəla ilə oxudu, gözlərini sildi və nəhayət, tərəddüdlə soruşdu:

– Deməli, sən bu pulu doğru yolla qazanmısan?

– Bəs necə? Mən onu hətta qumarda da udmamışam, zəhmət çəkib qazanmışam.

Yavaş-yavaş Hertrudanın gözlərinə işıq gəldi və o, məktubu bir də diqqətlə oxudu. Martin ona bu qədər pulu nəyə görə aldığını çətinliklə başa saldı. Bu pulun Hertrudaya verildiyini, Martinin ona möhtac olmadığını qadına anlatmaq daha çətin oldu.

Hertruda qət edib dedi:

– Mən bunu sənə adına banka qoyaram.

– Yox, istəməz! Sən onu götürməsən, Mariyaya verəcəyəm. Mariya xərcləməyə yer tapar. Mən tələb edirəm ki, bir qulluqçu tutasan və əməlli-başlı dincələsən.

Hertruda ayağa duraraq:

– Gedim Bernarda danışım, – dedi.

Martin azacıq qaşqabağını salladı, lakin elə həmin dəqiqə güldü.

– Danış, danış, – dedi. – Bəlkə, indi məni nahara qonaq çağırırdı.

Bacısı onun boyununa sanjaraq hərərətə dedi:

– Əlbəttə, çağırar! Demək istəyirəm ki, mən tamamilə buna əminəm.

QIRX İKİNCİ FƏSİL

Aradan bir müddət keçdi, Martin dənizə başlandı. O, sağ-sağlam və güclü bir kişi idi, ancaq görməyə əlində qətiyyəti bir işi yoxdu. Martin yazmaqdan vəz keçdikdən və kitabları unutduqdan, Brissendenin ölümündən və Rufdan ayrıldıqdan sonra, onun həyatında dərin bir boşluq əmələ gəldi. O, əbəz yera bu boşluğu restoranlar və Misir papirosları ilə doldurmağa çalışırdı. Düzdür, cənub dənizləri yenilməz bir qüvvə ilə onu çağırırdı, lakin ona hələ də ələ gəlirdi ki, burada – Birləşmiş Ştatlarda oyunun qurtarmasına çox qalıb. Bu yaxınlarda onun iki kitabı nəşr ediləcəkdi və bəlkə, başqa əsərləri üçün də nəşir tapıldı. Bu isə pul deməkdi, cənub dənizlərinə qızıl dolu kisa ilə getmək üçün gözləməyə dəyərdi. O, Markiz adalarında qəşəng bir vadi tanıyırdı. Həmin vadi nalışkeili kiçik bir körfəzdən başlanıb, zirvəsi buludlarda gizlənmiş uca dağlara qədər uzanırdı. Orada tropik çiçəklər açıq, vəhşi cəngəlliklərdə kəkliklər və qabanlar gəzir, dağlarda isə dəstə-dəstə vəhşi köpəklərin təqib etdiyi dağ keçisi sürüsü otlayırdı. Bura təbiətin yabanı bir guşəsi idi. Buraya bir insan ayağı belə dəyməmişdi. Bütün bu yerləri – vadini də, körfəzi də min Çili dollana almaq olardı.

Onun yadında idi ki, körfəz külək görmür və dərin, körfəzdə böyük okean gəmiləri lövbər sala bilərdi və Sakit okeanla səfərə çıxanlar üçün buraxılmış məlumat kitabçası onu okeanın bu hissəsində ən gözəl bir liman kimi tövsiyə edirdi. Martin gəmi – yaxtaya bənzəyən sürətli kiçik bir gəmi alacaq, inci ovu ilə məşğul olacaq və kopra¹ satacaqdı. Vadidə yurd salacaqdı. Orada özü üçün başçı Taminin koması kimi bir qamış koma tikəcək və yerli qaralardan qulluqçu saxlayacaqdı. O, komasında Tayoxaedən gələn tacirləri, ticarət gəmilərinin kapitanlarını, qaçaqları və nəcib dəniz səfillərini qəbul edəcəkdir. O, açıq yaşayacaq və qonaqlarına şahənə qulluq

¹ Kopra – hindqozunun ləpəsi.

göstərəcəkdir. Bəlkə də, orada bir zamanlar oxuduğu kitabları və başdan-başa xülya olan dünyanı unudacaqdır.

Lakin bunun üçün Kaliforniyada oturmaq və pul kisəsinin qızılla dolmasını gözləmək lazımdır. Artıq pul onun başından yağmağa başlamışdı. Heç olmazsa, bircə kitabı çıxsa, bütün əlyazmalarını asanlıqla sata biləcəkdir. Vadini də, körfəzi də, gəmini də tezliklə almaq üçün kiçik hekayə və şeirlərdən məcmuələr düzəltmək olardı. O daha heç bir zaman yazmayacaqdı. Martin bunu biryolluq və möhkəm qət etmişdi, lakin kitablar çapdan çıxana kimi nə isə bir şeylə baş qarışdırmaq lazımdı. Belə donub qalmaq və bütün dünyaya laqeyd baxaraq yaşamaq olmazdı.

Martin bir dəfə eşitdi ki, bazar günü Şell-Mound-parkda bənnaların gəzintisi olacaq və oraya getməyə qərar verdi. O, keçmiş illərdə bu cür gəzintilərə tez-tez gedərdi, onların mənasını çox gözəl bilirdi və indi, parka girərkən çoxdan unudulmuş duyğuların ürayında necə baş qaldırdığını hiss etdi. Axır ki Martin zəhmət əhli üçün doğma bir adamdı. O, bu mühitdə doğulub böyümüşdü və bir müddət uzaqlaşdıqdan sonra yenə həmin mühitə qayıtmağından razı idi.

Martin qəfildən kiminsə:

– Axı bu ki Martdır! – dediyini eşitdi. Kimsə dost əlini onun çiyninə qoydu. – Dost, haralarda gəzib dolanırdın? Dəniz səfərinə çıxıb-ələməmişdin ki? Hə, ha, yaxşı, otur görək, adama birini içək.

Martinin bütün köhnə dostları burada idi, yalnız adda-budda yeni üzrlər görünür və əvvəlki tanışların bəziləri çatışmırdı. Onların bənnalara heç bir dəxi yoxdu. Lakin əvvəlki kimi, onlar indi də bir bazar gəzintisini belə buraxmırdılar, çünki gəzinti zamanı rəqs etmək, çığır-bağır salmaq və güc sınaqmaq olardı. Martin onlara qoşulub içdi və dərhal ruhlandı. "Səfəh olmuşam ki, bunlardan ayrılmışam!" Martin bu dəqiqə möhkəm bir qənaətdə gəlmişdi ki, öz mühitindən aralanmasaydı, kitab bilikləri və əzərləri ondan yüksək bilən adamların məclisi dalınca düşməsəydi, daha da bəxtiyar olardı.

Lakin pıvə, keçmiş illərdə olduğu kimi, dadlı deyildi! Dadı tamamilə başqa idi. Görünür, Brissenden ona adi pıvəni yadırgatmışdı, bəlkə, kitablar deyib-gülən gənclik yoldaşları ilə dostluq etməyi tərgitmişdirlər? O, bunun belə olmadığını özünə sübut etməyə qərar verib, pavylyona rəqs etməyə getdi. O, burada bacısının kirayəsinini Cimmiyə rast gəldi. Cimminin yanında ucaboy, sarışın bir qız vardı, qız dərhal Martini seçdi.

Martin və sarışın qız valsa başlayıb hərhləndə dostları Cimmiyə sataşdılar. Cimmi onlara dedi:

– Həmişə başıma belə oyun açır! Mənim daha acığımda da tutmur. Onunla yenidən görüşməyimə yamancə sevinirəm. Lanət sənə, kor şeytan, gör necə də çəvik oynayırlar! Elə bir qız tapılmaz ki, ona bənd olmasın.

Lakin Martin sarışın qızı vicdanla Cimmiyə qaytardı, onlar hər üçü yanını düjün dostları ilə birlikdə deyib-gülməkdə davam etdilər. Həmi Martinin qayıtmasına sevinirdi. Hələ Martinin bir kitabı da nəşr olunmamışdı və deməli, dostlarının yanında hələ heç bir saxta qiyməti yoxdu. Onlar Martini onun öz xatirinə sevdirdilər. Martin isə özünü sürgündən qayıtmış bir şəhzadə kimi hiss edirdi və bu səmimi, ürəkdən gələn sevinc içərisində onun yalnız qəlbi isinirdi. O, yamancə coşmuşdu. Onun ciblərində dollarlar cingildəyirdi və onları səxavətlə, lap keçmişlərdə dəniz səfərinə qayıdarkən xərclədiyi kimi, sağa-sola sovururdu.

Martin oynayanlar içində birdən Lizzi Konollini gördü, qız fəhlə bir oğlanın qolları arasında hərhləndirdi. Martin aradan bir qədər keçmiş pavylyonu gəzərkən qızı masa arxasında oturan gördü; burada soyuq içkilər içirdilər; Martin Lizziyə yanaşdı. Lizzi Konolli bu görüşdən bərk heyratə gəlib sevinirdi. Onlar hal-əhval tutduqdan sonra parka getdilər. Burada musiqi onların söhbətinə mane olmurdu. İlk dəqiqədən aydın oldu ki, qız tamamilə Martinin əlindədir. Martin də bunu başa düşdü. Həm qızın gözlərinin ilıq baxışları, həm hərəkətlərinin vüqarlı mütliliyi, həm də Martinin hər sözünü möhtəris bir maraqla qamarladığı əsasında belə bir hökm vermək olardı. Bu, daha Martinin bir zamanlar teatrdə rast gəldiyi cavan qız deyildi. Lizzi Konolli böyüyüb qadın olmuşdu və Martin onun canlı, coşqun gözəlliyinin çiçəklənən iyni dərhal sezdirdi. Lizzi əvvəlki kimi canlı idi. Lakin, görünür, coşqunluğunu məhdudlaşdırmağa, həddini aşmağa öyrənmişdi.

Martin qeyri-ixtiyari bir heyranlıqla:

– Gözəldir, əsl gözəl, – deyə pıçıldadı. Martin bunu da bilirdi ki, əl eləsə, qız onunla dünyanın lap o başına gedər.

Elə bu an birdən Martinin başına elə bir zərbə vurdular ki, az qaldı yıxılıs. Zərbə yumruq zərbəsi idi və onu vuran adam, yaqın ki, Martini çənəsindən vurmaq istəmişdi, lakin tələsdirdiyindən və hiddətli olduğundan hədəfə dəyməmişdi. Hücüm çəkən adam ikinci zərbəni

vurmaq üçün yumruğunu qaldırıb endirmək istədiyi anda Martin dönüb geri baxdı. O, cold kənara çəkildi, zərbə hədəfə dəymədi və Martin əks-zərbə ilə rəqibini vurub yerə sərdi. Lakin rəqibi o saat sıçrayıb ayağa durdu. Martin qarşısında hiddətdən əyilib бүürüşmüş bir üz gördü və bu adamı niyə görə qazabləndirdiyinə təəccüb etdi. Lakin bu təəccübü Martinin yenidən hamləni dəf etməsinə və qüvvətli bir zərbə ilə hücum çəkən adamı yerə sərməsinə mane olmadı. Artıq Cimmə və başqaları yüyürə-yüyürə dava yerinə gəlirdilər.

Martin əsım-əsim əsirdi. Keçmiş bəxtiyar günlər geri qayıtmışdı: rəqs, deyib-gülmək, dava-şava! O, gözənilməz rəqibini gözəndə qoymayaraq Lizzi Konolliyə ani bir nəzarə saldı. Qızlar bu cür davalar olanda, adətən, ciyilti salırdılar, lakin Lizzi Konolli cıqırını da çıxarmadı, qız nəfəsini belə dərmədən, bütün varlığı ilə irəliyə ayılaraq, əlini döşünə sıx baxırdı. Onun yanaqları od tutub yanır və gözələndən heyranlıq oxunurdu.

Bu arada Martinə hücum etmiş adam sıçrayıb ayağa durdu, dərtnib Cimmə və onun dostlarının əlindən çıxmağa çalışdı.

O, qəzəblə qışqırırdı:

– Qız məni gözələyirdi. Qız məni gözələyirdi, bu utanmaz onu götürüb apardı! Buraxın məni! Mən ona göstərəm!

Cimmə cavan oğlanı tutub saxlayaraq:

– Ləp sənin əqlin çəşib! – dedi. – Axı ona Martin İden deyərlik! Yaxşısı budur, sən ona baş qoşma. Səni elə əzişdirər ki, sür-sümüyünün hərəsi bir dərədən tapılar.

– Niyə qızı əlimdən aldı? – deyə cavan oğlan qışqırdı.

O, Qanadlı hollandını döymüşdür, onun isə necə bir oğlan olduğu sənin yadındadır. Mart onu beşinci raundda döyüb əldən saldı! Sən isə bir dəqiqə onun qabağında dura bilməzsən. Başa düşdün?

Görünür, bu xəbər oğlanı bir qədər sakitləşdirdi. O, diqqətlə, təpədən dirəməyə kimi qızın gözəndə keçirdi və hələ də xoruzlanaxoruzlana, lakin əvvəlki coşğunluğunu büruzə vermədən dedi:

– Nədənsə inanmaq olmur.

Cimmə etiraz edərək:

– Qanadlı hollandı da inanmırdı, – dedi. – Gedək! Bu işdən vaz keç! Yoxsa burada qız qəhətliyidir, nədir?

Axır ki, həmin oğlan sözə baxdı və dəstənin hamısı pavilyona doğru getdi. Martin Lizzidən soruşdu:

– Bu kimdir? Bir də, niyə belə özündən çıxmışdı? Keçən günlərin əksinə, indi Martinin ürəyində dava ehtirası artıq soyuyurdu. Martin kədərlənərək, bu qənaətə gəlirdi ki, özünü təhlil vədışı hissiyyat və düşüncələrinin ibtidai təbəlliyini əlindən almışdır.

Lizzi başını buladı. Sonra dedi:

– Elə-belə, bir oğlandır. Son zamanlar onunla gəzirdim.

Qız bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi:

– Mən yaman darıxdım... Lakin mən səni heç bir zaman unutmuram. – Qız səsinə alçaldıb gözünü boşluğa dikdi. – Mən sizin yanınızda onun üzünə də baxmazdım!

Martin qıza baxır və başa düşürdü ki, indi sadəcə əl eləsə, qız boynuna atılacaq. lakin qızın sadə sözlərini dinləyərkən, zərif kitab dilinə bu qədər böyük əhəmiyyət verməyin lazım gəlib-gəlmədiyini düşündü və... ona cavab verməyi unutdu.

Qız gülə-gülə:

– Siz onu yamanca şil-küt elədiniz, – dedi:

Martin alıcənablıq göstərərək etiraz etdi:

– O, güclü oğlandır. Onu çəkib aparmasaydılar, yəqin ki, mən onunla əlləşməli olacağdım.

Lizzi birdən-birə:

– Sizinlə gördüyüm o cavan xanım kim idi? – deyə soruşdu.

Martin:

– Elə-belə, bir tanışımı, – dedi.

Qız fikrili-fikrili:

– Sizinlə çoxdan rastlaşmışdıq, – dedi. – Elə bil, min il bundan əvvəl!

Martin heç nə demədi və söhbətin mövzusunu dəyişdi. Onlar restorana getdilər. Martin şərab və bahalı mazelər gətizirdi. Qız yorulub əldən düşənədək onunla, yalnız onunla rəqs etdi. Martin çox gözəl oynayırdı. Qız isə onun qolları arasında hərəkətə bax-tıyarlıqdan, sanki, qanad çalıb göylərdə uçurdu. Qız başını Martinin çiyinə qoydu və ürəyindən keçirdi ki, kaş bu təmas heç zaman bitib-tükənməyəydi, əbədi olaydı. Sonra onlar təzədən parka getdilər. Parkda köhnə, gözəl bir adətə əməl edərək, qız otları üstündə oturdular, Martin isə uzanıb başını onun dizinin üstünə qoydu. Aradan bir az keçmiş Martin mürgülədi, qız isə bütün varlığı ilə qəlbində tüğyan edən hissiyyata sarılaraq məhribancasına onun saçlarını tumarlayırdı.

Martin qəfildən gözüni açdı və qızın baxışından saf bir məhəbbət etirafı sezdi. Qız əvvəlcə özünü itirən kimi oldu, lakin dərhal özünü ala aldı, dik və qəti baxışlarla ona baxdı.

Lizzi Konolli güclə əşidiləcək bir tərzde:

– Mən bütün bu illəri gözləyirdim, – dedi.

Martin isə hiss etdi ki, qızın dedikləri həqiqətdir, heyratamiz, gözəl bir həqiqətdir. Onda şiddətli bir tamah hissi doğdu; bu qızı xoşbəxt etmək onun əlinəydi. Bir halda ki bəxtiyarlıq onun özünə qismət olmadı, nə üçün başqa bir adamı bəxtiyar etməsin? O, qızı alıb özü ilə Markiz adalanna apara bilərdi. Martin çox istayirdi ki, bu tamah hissina könül versin, lakin içərisindən gələn, nə isə başqa bir səs belə bir iş tutmamağı əmr edirdi. O, öz iradəsinin əksinə olaraq, məhəbbətinə sadıq qalırdı. Açıq-saçıq dolandığı, yelbeynlik etdiyi günlər keçib getmişdi. Onları geri qaytarmaq mümkün deyildi. O dəyişmişdi və nə qədər dəyişdiyini yalnız indi anladı. Martin gülümsəyə-gülümsəyə:

– Məndən ar çıxma, Lizzi – dedi.

Qızın əli bir anlığa dayandı, lakin sonra yenidən onun saçlarını mehrbancasına ayırmağa başladı. Martin gördü ki, qızın üzü birdən-birə sərt, qəti bir ifadə aldı, lakin bu, tez yox olub getdi, yanaqları yenə qızardı, gözlərində isə bir mülayimlik və nəvaziş göründü.

Qız sözə başlayaraq:

– Mən demək istəməirdim ki... – dedi və dili dolaşdı, – hər halda, bunların mənim üçün fərqi yoxdur. Qız təkrarən: – Hə, hə, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur, – dedi. – Mən sizin dostluğunuzla fəxr edirəm. Mən sizdən ötrü hər şeydən keçərəm. Yəqin, mən anadan belə doğulmuşam.

Martin qalxıb oturdu. O, qızın əlini əlinə aldı və hərəzlə sıxdı, lakin Martinin əl sıxmasında ələ bir ehtiras yox idi. Lizzi bu hərəkətdən üşüdü. O:

– Gəlin bu barədə danışmayaq, – dedi.

Martin:

– Siz qəşəng, nəcib qızınız, – dedi. – Mən sizin dostluğunuzla fəxr etməliyəm, siz yox. Fəxr də edirəm, hə, hə! Siz mənim üçün bu qaranlıq və zülmət dünyada, sanki, bir işıq ucusunuz, siz mənimlə düz dolandığınız kimi, mən də sizinlə düz dolanacağam.

– Sizin mənimlə düz dolanıb-dolanmamağınızın mənə bir istisoyuqluğu yoxdur. Siz mənim başıma istədiyiniz işi açə bilərsiniz:

İstəsəniz, məni çirkəbə fırlayıb tapdalaya bilərsiniz. – Qız vüqarla başını qaldırıb: – yalnız siz mənimlə bu cür davranə bilərsiniz, – dedi. – Mən əbəz yerə lap körpəlikdən özüm öz başımın ağası olmağa alışmamışam!

Martin nəvazişlə:

– Elə buna görə də mən sizinlə düz dolanmalıyəm – dedi. – Siz elə qəşəng və nəcib qızınız ki, mən də sizinlə nəcib davranmalıyəm. Mən sizi ala bilmərəm və ələ-belə sevə bil... hə də, sevə bilmərəm, halbuki, əvvəllər sevirdim. Mən çox təəssüf edirəm ki, bu gün sizə rast gəldim, lakin olacağa çərə yoxdur. Mən bilmirdim ki, bütün bu işlərin nəticəsi belə olacaq. Axı mənim sizə qarşı münasibətim çox yaxşıdır. Lizzi, siz, hətta təsəvvürünüzə belə gətirə bilməzsiniz ki, nə qədər yaxşıdır. Bu hələ hərasidir. Mən sizə heyranam, sizə pərəstiş edirəm. Siz gözəl qızınız, doğrudan da, gözəl qızınız! Lakin bunu sizə deməyin nə faydası var? Mənim alimdən yalnız bir iş gələr. Sizin güzəranınız ağır keçir. İcazə verin, sizin güzəranınızı yaxşılaşdırım! – Qızın gözlərində bir sevinc parladı və dərhal da söndü. – Mən tezliklə çox pul alacağam! Dedikcə çox!

Bu anda Martin vadini də, körfəzi də, qamış komanı da, aq yaxtanı da unuttu. Bir də ki, axı bütün bunlar nəyə gərəkdirdi? Axı mən çox asanlıqla istədiyim gəmi ilə istədiyini yerə gedə bilərəm.

– Mən bu pulu sizə vermək istədim. Siz kursa girib hər hansı bir sənət öyrənə bilərsiniz. Stenoqrafçı ola bilərsiniz. Mən sizə kömək eləyəərəm. Bəlkə, sizin ata-ananız hələ sağdır? Mən, məsələn, onları üçün bir baqqal dükanı ala bilərdim, siz yalnız mənə nə istədiyinizi deyir, sonrası ilə işiniz olmasın, bütün arzulannızı yerinə yetirərəm.

Lizzi gözlərini qarşıya dikib hərəkətsiz oturmaşdu və dinib-danışmırdı, heç bir cavab vermirdi. Nə isə, boğazını tutmuş bir qəhər qızın nəfəsini daraldırdı, Martin isə bunu birdən-birə ələ aydınca duydu ki, özünün də boğazı tutulub ağrıdı. Bu söhbəti salmaq lazım deyildi. Martinin qıza təklif etdiyi şeylər qızın Martinə məmnuniyyətlə vermək istədiklərinə nisbətən cüzi və çox azdı. Martin artıqlıq edən bir şeyi təklif edirdi, onsuq keçinə bilərdi, qız isə nə rüsvayçılıqdan, nə günah işləməkdən, nə də əbədi azabdan qorxmıyaraq bütün mənliliyini ona verirdi.

Qız:

– Gəlin bu məsələdən danışmayaq, – dedi və öskürdü, sanki, boğazında saplanıb qalan, nəfəsini daraldan qəhəri udmağa çalışırdı. – Vaxtdır, gedək! Mən yorulmuşam.

Gəzinti qurtarmışdı və camaat, demək olar ki, tamamilə dağılıb getmişdi. Lakin Martinlə Lizzி ağacların dalından çıxanda onları gözləyən bir dəstə adam gördülər. Martin dərhal məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Dava düşəcək, ara qarışacaqdı. Bu adamlar Martinlə Lizzinin mühafizələri idilər. Onlar bir yerdə parkın darvazasına yanaşdılar, bir az aralı, başqa bir dəstə də oraya gəlirdi. Bu, Lizzinin fərsiz aşiqinin dəstəsi idi. O, təhqir edildiyi üçün qisas almağa hazırlaşaraq, başına öz tərəfdarlarını yığa bilmişdi. Toqquşma olacağından duyqu düşmüş bir neçə polisə hər iki dəstəni San-Fransiskoya gedən qatara qədər ötürdü. Martin Cimmiyə çatdırdı ki, on altıncı küçədəki duracaqda düşəcək və Oklend tramvayına minəcəkdə. Lizzı ətrafında baş verən bütün hadisələrə qarşı biganə idi.

Qatar on altıncı küçənin girəcəyində dayandı. Duracaqda gözləyən tramvayın konduktoru səbirsizliklə zəng çalır.

Cimmi qışqırıraq:

– Yaxşı, qızı götürüb aradan çıx! – dedi – Tez ol! Əkil! Biz burada onların qaçağını kəsib saxlayırıq.

Düşmənlər dəstə ilk dəqiqələrdə bu fəndə qışqırıb qaldı, lakin dərhal vaqondan çıxıb qaçanların dalına düşdü.

Artıq tramvaya minib oturmuş adamlar tələsik, təngnəfəs halda tramvaya yanaşdı. Küncdə iki boş yerdə oturan cavan oğlana və qıza xüsusi əhəmiyyət vermədilər. heç kəs onlara gəlmirdi ki, bu iki nəfərin Cimmiyə nə isə bir münasibəti var. Cimmi isə tramvayın pilləkəninə sıçrayıb vaqon sürücüsünə qışqırdı:

– Dostum, sür gedək, sür, bacardığıda sürətini artır!

Bundan sonra gələn anda Cimmi yumruqlarını işə salıb atılaraq, tramvaya minmək istəyən ilk rəqibdən qorunurdu. Bütün tramvay boyu yumruqlar işə düşdü: Cimminin yoldaşları açıq vaqonun uzun pilləsinə minmişdilər və hücumu qəhrəmanlıqla dəf edirdilər. Zəng çalındı, tramvay yola düşdü və Cimminin dostları pillədən yerə atıldılar. Dava meydanı çox uzaqda qaldı, tramvaydakı sənişinlərin isə ağına belə gəlmirdi ki, küncdə oturan qəşəng geyinmiş cavan oğlan ilə gözəl fəhlə qız bu davaya səbəb olmuşlar.

Dalaşma Martini həyəcana gətirdi, onun içində dava-dalaşa olan keçmiş coşqun ehtiras baş qaldırdı. Lakin aradan bir az keçmiş Martinin qəlbini alışıdığı kədər yenidən bürüdü. O, qoca idi, öz qayğısız gəncliyinin bu qayğısız yoldaşlarından əsrlər qədər yaşlı idi.

O, həddindən artıq uzun bir yol keçmişdi, geri dönməyi isə ağına belə gətirməməli idi. Onu bir zamanlar tutduğu həyat yolu daha cəlb etmirdi. Köhnə dostları ona yabançı idilər. Tərgitdiyi ucuz pivənin dadı kimi, köhnə dostları da onun ürəyini bulandırırtdılar. O, həddindən artıq uzaqlara baş alıb getmişdi. Oxuduğu minlərlə kitab bir divar kimi aralarını kəsib onları bir-birlərindən ayırırdı. Martin özü özünü bu sürgünə məhkum etmişdi. O, aqlın hüduzsuz ənginliklərini gəzib dolanmağa könül vermişdi, həmin yerlərdən isə yenidən arxada buraxılmış şeylər üzərinə qayıtmağa yol yoxdu. Lakin Martin adamlıqdan çıxmamışdı və əvvəlki kimi insanlar arasına can atırdı. Ancaq o, hələlik yeni bir vətən tapmamışdı. Nə köhnə dostları, nə qohumları, nə burjuva dairələrindən olan yeni tanışları, nə də yüksək qiymətləndirdiyi və hörmət etdiyi bu qız onu anlaya bilirdilər. O, bunu acı təəssüf və kədərlə düşündü.

Martin qızı fəhlə məhəlləsinə (Lizzı burada, Altıncı küçə ilə Market-stritin arasında yaşayırdı) qədər ötürüb vidalaşarkən:

– Onunla barış, – dedi.

O, istər-istəməz bu gün əvəz etdiyi həmin cavan oğlanı nəzərdə tuturdu. Qız cavabında:

– İndi... Barışa bilmərəm. – dedi.

Martin qayğısızcasına səsinı ucaldı:

– Boş şeydir! – dedi. – Siz birçə dəfə əl eləsəniz, yüyürüb gələrsiz.

Qız, sadəcə:

– İş bunda deyil, – dedi.

Martin qızın nə demək istədiyini başa düşdü.

Lizzı birdən-birə Martinə qışıldı. Qızın bu hərəkətində hökm verməkdən və meydan oxumaqdan irəli gələn heç bir meyl yoxdu. Bu hərəkət ürkək və müti bir hərəkətdi. Martinin ürəyinin ən incə telləri rıqqətə gəldi. Təbiətinə xas olan xeyirxahlıq onun daxilində baş qaldırdı. Martin qızı bağına basıb bərk öpdü, qızın dodaqlarından qopan öpüş isə dünyada ən saf və bəkir bir öpüşdü.

Qız için-için ağlayaraq:

– Aman allah! – dedi. – Mən sizin yolunuzda sevina-sevina ölmə gedədim!.. Sizin yolunuzda ölümə gedədim.

Lizzı birdən-birə silkinib Martinin qolları arasında çıxdı və darvazaya girərək gözəndən itdi, Martinin gözləri yaşardı. O, donquidana qədər:

– Martin İden, – dedi. – Sən vəhşi deyilsən, səndən Nitsşe tərəfdarı da çıxmaz. Sən gərək bu qızı alaydın və xoşbəxt edaydın. Gör-mürsən, qız bütün varlığı ilə xoşbəxt olmaq istəyir. Lakin sən buna qadir deyilsən. Bu isə arsızlıqdır, rüsvayçılıqdır! – O, Genlini xatırlayaraq mızıldadı: “Qoca sərsəri acı-acı şikayətlənir”. “Bizim bütün həyatımız səhv və rüsvayçılıqdan ibarətdir!”. Bəli, həyatımız səhv və rüsvayçılıq deməkdir!

QIRX ÜÇÜNCÜ FƏSİL

“Günaşın ləkəsi” oktyabrda çapdan çıxdı, Martin nəşirin poçt ilə göndərdiyi altı müəllif nüsxəsi bükülmüş bağlamayı açarkən qəlbi kədərli və tutqundu. O düşündü: bu, cəmi bir neçə ay əvvəl mənim üçün böyük bir sevinc mənbəyi ola bilərdi və indi ürəyimdən keçən soyuq laqeydlik hissi bu sevinclə nə qədər də yabançıdır! Onun kitabı, ilk kitabı qarşısında, məsənin üstündə idi, qəlbi isə aramla döyünür və kədərdən başqa heç nə duymurdu. İndi daha bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdu. Uzağı, bunun mənası o idi ki, pul alacaqdı, lakin indi pul onun nəyinə gərək idi?..

Martin kitabın bir nüsxəsini götürüb matbaxə gəldi və onu Mariyaya bağışladı.

Martin arvadın təəccüb etdiyini görüb izah etdi:

– Bu kitabı mən uydurmuşam. Onu bax bu daxmada yazmışam və elə bilərəm ki, bu işdə sizin şəorbanız böyük rol oynamışdır. Alın, bunu saxlayın. Ona baxıb məni yada salarsınız.

Mariyanın qarşısında lovgalanmaq Martinin ağılına belə gəlməzdi. O, yalnız Mariyanı sevindirmək, uzun illərdən bəri arvadın öz kirayənişininə olan inamını doğrultmaq istəyirdi. Mariya kitabı qonaq otağına, ailə tövratının yanına qoydu. Onun kiranəsinin yazdığı bu kitab indi qadın üçün müqəddəs bir xətirə, dostluq rəmzi idi. İndi Mariya Martinin əvvəllər camaşırxanada adı fəhlə olduğu fikrini belə başından çıxardı. Mariya bu kitabda yazılanların birca sətirini belə başa düşə bilməsə də, ancaq buna möhkəm inanırdı ki, kitabdakı hər bir sətir gözəl yazılmışdır. Bu sadə, yolunu azmamış, ağır zəhmətə alışmış qadının qiymətli bir bacarığı vardı: inanmaq!

Martin, müəllif nüsxələrinə olduğu kimi, hər həftə qəzetlərdən lazımi məqalələri kasib yığan büronun göndərdiyi məqalələrdəki rəylərə də laqeyd baxırdı. Aydındı ki, kitab hər yərə səs salmışdı. Nə olsun ki, deməli, qız kisəsi daha tez dolacaqdır, Lizzinin işlərini düzəldə bilərəm, bütün vədlərimi yerinə yetirərəm və axır ki qamış sarayına köçərəm.

“Sinqltri, Darnley və Ksm” nəşriyyatı edib cəmi min beş yüz nüsxə buraxmışdı, lakin ilk resenziyalar onu, kitabın ikinci nəşrinin üç min nüsxədə çap etməyə təhrik etdi. Aradan bir az keçmiş, kitabın üçüncü nəşri də çıxdı, nəşriyyat bu dəfə beş min nüsxə buraxmışdı. Bir London şirkəti kitabın ingilis nəşri haqqında danışıqlara başladı, Fransadan, Almaniya və Skandinaviya ölkələrindən isə kitabı hansı şərtlərlə tərcümə etməyin mümkün olduğuna dair sorğular gəlirdi. Meterlinq məktəbinə hücum lap yerində və vaxtında edilmişdi. Şiddətli mübahisələr başlanmışdı. Salibi və Hekkel ilk dəfə fikir dostlarına çevrilib “Günaşın ləkəsi”nə tərəfdar çıxır və onu müdafiə edirdilər. Kruks və Uolles kitabın əleyhinə çıxmışdılar, ser Oliver Loc isə öz kosmos fəlsəfəsi nəfəsinə bənzər bir nöqtə tapmağa çalışırdı. Meterlinq tərəfdarları mistisizm bayrağı altında sıx birləşmişdilər. Guya, dəbdə olan bu mövzunu obyektiv şərh edirmiş kimi, bir silsilə məqalə ilə çıxış etmiş Çesterton bütün əlaməti özünə güldürdü. Bernard Şou öz kəsərlə sözlər selini onun üzərinə yeritdi, bu sel, az qala, höcətəşənləri də, mübahisə mövzusunun özünü də yuyub aparacaqdı. Mən hələ onu demirəm ki, bu böyük sənətkarlardan əlavə, nisbətən kiçik ulduzlar da meydana atıldı, xüsusə, səs-küy nəhəng bir vüsət aldı.

“Sinqltri, Darnley və Ksm” şirkəti Martinə yazırdı: “Bu, tamamilə görünməmiş bir hadisədir, tənqidi fəlsəfi kitab roman kimi satılır. Bundan daha alverişli mövzu seçmək çətinidir, bir də ki, zahiri şərait son dərəcə alverişlidir, bu isə kitabın müvəffəqiyyət qazanmasına kömək edir. Əmin ola bilərsiniz ki, biz fürsətdən mümkün qədər yaxşı istifadə etməyə çalışırıq. Birləşmiş Ştatlarda və Kanadada sizin kitabınızın qırx min nüsxəsi satılmışdır və hazırda iyirmi min tirajı olan yeni nəşri çap edilir. Biz tələbatı güclə ödəyə bilirik. Lakin digər tərəfdən, bu tələbat artırmaq üçün biz heç də az iş görməmişik. Biz rekklama artıq beş min dollardan çox pul xərcləmişik. Bu kitab rekordları arxada buraxacaqdır.

Bununla birlikdə, özümüzü gələcək kitabınıza bağlayacağımız müqavilə layihəsini göndərmək şərafinə layiq bilirik. Nəzərə alın ki,

biz qonoranızı artırın iyirmi faizə çatdırmış, bu, bizim hörmətli şirkətimiz kimi bir şirkətin verməyə imkanı olan ən yüksək qonorar dərəcəsidir. Siz təklif etdiyimiz şərtləri münasib bilirsinizsə, lütfən, əsərinizin adını blanka yazın. Biz əsərinizin məzmununu barədə heç bir şərt irəli sürmürük. İstədiyiniz mövzuda, istədiyiniz əsəri yazı bilərsiniz. Əgər əlinizin altında artıq hazır bir əsər varsa, bu daha yaxşı, ləngitməyin. "Dəmiri isti-isti döymək lazımdır".

İmzaladığınız müqavilənaməni geri alan kimi dərhal avans olaraq beş min dollar göndərəcəyik. Görürsünüz ki, biz sizə inanırıq və riskə getməkdən qorxmuruq. Bəlkə, müəyyən bir müddətə, tutaq ki, on il müddətinə, bütün əsərlərinizi istisnasız olaraq nəşr etmək hüququnu almaq barədə sizinlə sazişə gələk? Bunu da deyək ki, biz bu məsələnin üzərinə hələ bir də qaydacağıq".

Martin məktubu bir yana qoyub, haqq-hesab çəkdi və on beş senti almış minə vuraraq belə bir nəticə aldı: doqquz min dollar... O, yeni kitabını "Sevinc nişanəsi" adlandırıb, müqavilənaməni imzaladı və hələ qəzet felyetonları yazmaq yolunu tapmadan əvvəl yazdığı iyirmi kiçik hekayə ilə birlikdə nəşrə göndərdi. Bundan sonra Amerika poçtunun qadın olduğu bir sürətlə Martinə beş min dollarlıq çek gəldi.

Martin çeki aldıqdan sonra Mariyaya dedi:

– İstəyirəm ki, siz bu gün saat ikidə mənimlə şəhərə gedəsiniz, Mariya! Yaxşısı budur, belə eləyək, düz saat ikidə On dördüncü küçə ilə Brodveyin tinində görüşək.

Mariya təyin olunmuş vaxtda gəldi, maraqlan qadının gözü dörd olmuşdu, lakin o, təzə ayaqqabıdan böyük bir şey arzulamırdı. Buna görə də Martin ayaqqabı dükanının yanından keçib Mariyanı na işə bir kontora gətirdikdə qadın hətta bir qədər məyus da oldu.

Bundan sonra baş vermiş hadisələr şirin bir rəya kimi həmişəlik Mariyanın xatirində qaldı. Qəşəng geyinmiş cəmlənmələr məhrəban-casına Mariyanın üzünə gülümsəyərək, Martinlə və bir-birlərlə danışdılar. Yazı maşınının səsi gəlirdi, nə işə üzdən mühüm görünən bir kağız imzalandı. Mariyanın yaşadığı mülkün sahibi də burada idi, o da imza atdı.

Onlar küçəyə çıxdıqdan sonra mülk sahibi ona dedi:

– Bilirsiniz, Mariya, siz daha bu ay mənə yeddi dollar yarım verməli olacağasınız.

Təəccübdən Mariyanın nitqi qurudu. Ev sahibi sözünə davam edərək:

– Elə gələn aylarda da, – dedi.

Mariya sədəqə almış bir adam kimi ona minnətdarlıq etməyə başladı. Qadın yalnız evə qayıtdıqdan və qonşularla, hamıdan əvvəl portuqaliyalı dükənçi ilə söhbətdən sonra başa düşdü ki, uzun illərdən bəri kira verib yaşadığı bu kiçik mülk indən belə onun öz mülküdür.

Martin tramvaydan düşüb evə yollananda portuqaliyalı dükənçi bir dost kimi onu səsləyib:

– Niyə siz indi məndən daha bir şey almırsınız? – deyə soruşdu. Martin onu başa saldı ki, daha özü bişir-düşür eləmir, onda dükənçi Martinə bir şüşə çaxıra qonaq olmağı təklif etdi. O, Martini dükanda olan ən yaxşı çaxıra qonaq etdi.

Martin elə həmin axşam bildirdi:

– Mariya, mən sizdən köçürəm. Elə siz özünüz də tezliklə buradan köçüb gedəcəksiniz. İndi mülkü bir adama kirayə verə bilərsiniz və hər ay ondan kirə alarsınız. Gərək ki, sizin San-Leandroda, ya da Heyuordsda südcülük təsərrüfatı olan bir qardaşınız var. Bilirsiniz nə var, paltarları yumamış, başa düşürsünüz? Yumamış! Sahiblərinə qaytarın, San-Leandroya və ya Heyuordsa gedin – xülasə, qardaşınızın yanına... Qardaşınıza deyən ki, ona sözüm var. Mən Oklenddə, "Metropol" hotelində olacağam. Bəlkə, qardaşınız bir südcülük ferması gözləti eləmişdir.

Beləliklə də, Mariya həm mülk, həm də ferma sahibi oldu. Onun ağır işləri görəni iki əməli vardı, indi çolma-çocuğunun hamısına ayaqqabı geydirdiyinə və onları məktəbə göndərdiyinə baxmayaraq, bankda cari hesabı getdikcə artırdı. Hayatda əfsanəvi bir şahzadəyə rast gəlmək çox az adama qismət olur. Lakin ağır işdən başı ayrılmayan və heç bir zaman heç bir şahzadə xəyalına düşməyən Mariya keçmiş camaşırxana fəhləsi simasında belə bir şahzadəyə rast gəldi.

Bu ara hər yerdə camaat bu Martin idənin kim olması ilə maraqlanmağa başladı. Martin nəşirlərə özü barədə bioqrafik məlumat vermək istəmədi, lakin qəzetlərin əlindən qurtarmaq çox da asan deyildi. O, Oklend sakini idi və müxbirlər Martin idəni uşaqlıqdan tanıyan xeyli adam axtarıb tapdılar. Beləliklə, Martin barədə ətraflı məlumat, nəci olduğu və olmadığı, nə iş gördüyü və görmədiyini haqqında xəbərlər çıxdı. Bütün bu məlumat, rəsmlər və fotoşəkillərlə verilməmişdi. Bir zamanlar Martinin şəkil çəkirdiyi

bacarıqlı bir fotoqraf peyda olmuşdu və indi onun fotosəkillərini çox yaxşı satırdı. Martin əvvəlcə bütün bu səs-küyə qarşı çıxdı, çünki qəlbində jurnalara və burjuva cəmiyyətinə olan qüvvətli kəni hələ soyumamışdı, lakin axırda susub təslim oldu, çünki bu, daha az zəhmət tələb edirdi. Uzaqlardan ələ bunun üçün gəlmiş müxbirlərə müsahibə vermək onun üzündən gəlmirdi. Bundan əlavə, o vaxtdan ki yazıçıdan vaz keçmişdi və kitabları unutmuşdu, günləri son dərəcə ləng gəlib keçirdi və boş vaxtı nə isə bir şeyə sərf etmək lazım idi. Buna görə də Martin bu kiçik şiltağa yol verirdi: jurnalistlərlə görüşüb söhbət edirdi, öz ədəbi və fəlsəfi görüşlərini izah edirdi və varlı burjuva evlərinə dəvətləri belə qəbul edirdi. O, birdən-birə qeyri-adi bir arxayınlığa gəlib çıxmışdı. Martin hər şeyə biganə idi. O, həmin bütün günahlarından keçmişdi, hətta bir zamanlar onu qorxulu bir sosialist kimi təsvir etmiş gənc müxbirin belə günahından keçmişdi və öz fotosəkillərini də əlavə etməkə ona tam bir qəzet səhifəsini tutan müsahibə vermişdi.

Martin ara-sıra Lizzi ilə görüşürdü və aydındır ki, qız onun yüksəlməsinə, böyüməsinə təəssüf edirdi, çünki onların arasındakı uçurum daha da böyüyüb dərinləşmişdi. Bəlkə də, Lizzi bu uçurumun üstündən körpü salmaq ümidilə Martinin dil töküüb irəliləyirdiyi təklifə razı oldu: axşam məktəbində və stenoqrafiya kurslarında oxumağa başladı, külli miqdarda pul alan ən yaxşı bir dərziyə özünə paltar tikdirdi. Qızın açılıb sürətlə irəliləməsi, nəhayət, Martini dürtü iş tutub-tutmasını düşünməyə vadar etdi. Martin bilirdi ki, Lizzi nə iş görürsə-görün, onun xatirinə görür. Qız onun gözündə yüksəlmək, ələ keyfiyyətlər kəsb etmək istəyirdi ki, onun fikrincə, Martin onları xüsusilə qiymətləndirir. Martin isə bu ara qıza heç bir ümid vermir, onunla az-az görüşür və həmişə qardaş bacı ilə necə davranırsa, ələ davranırdı.

Martin şöhrətin ən yüksək zirvəsində olanda Meredith-Louel nəşriyyatı "Gecikmiş" əsərini buraxdı. Bədii ədəbiyyat olduğundan "Günəşin ləkəsi" nə nisbətən bu povest daha böyük müvəffəqiyyət qazandı. Kitab bazanın tələbi nöqtəyi-nəzərdən götürsək, Martinin hər iki kitabı həmişə birinci yer tuturdu. Bu isə, demək olar ki, görünməmiş bir işdi. Həm aylıq kitab həvəskarları, həm də ciddi oxucular, "Günəşin ləkəsi" parastışkarları povesti gözəlləndirirdilər, onun gücünə və müəllifin böyük sənətkarlığına heyran qalırdılar. Martin İden təzəcə mistisiz-

mə nəzəri cəhətdən hücum etmiş, indi isə əsl ədəbiyyatın nə olduğunu təcrübədə sübut etmişdi. Beləliklə, xoşbəxtlikdən, Martinin şəxsinə tənqidi istedad ilə bədii istedad qaynayıb qarışaraq birləşmişdi.

Martin böyük ədəbiyyat üfqlərində kometa kimi süzürdü. Pul hey Martinin başından yağdı, şöhrəti misilsiz dərəcədə artırdı, lakin bütün bunlar onu sevindirməkdən çox, ayandırtdı. Cüzi, boş bir hadisə onu yaman heyratə saldı və yaqın ki, bu hadisə bütün dünyanı da əməlli-başlı heyratə gətirirdi. Əlqərəz, dünya bu hadisənin özüne yox, daha çox, onun Martini heyratə gətirdiyinə təəccüb edirdi. Hakim Blount Martini evlərinə nahara dəvət etdi, öz-özlüyündə mənasız olan bu hadisə çox keçmədən Martin üçün böyük bir əhəmiyyət kəsb etməli idi. Axı Martin hakim Blountu təhqir etmişdi, onunla nəzakətsiz, qaba danışmışdı, indi isə hakim Blount küçədə Martinə rast gəlib onu nahara dəvət etdi. Martin Morzlarginin evində hakimlə nə qədər tez-tez görüşdüyünü xatırladı, hakim isə onu nahara dəvət etməyi heç bir vaxt ağına da gətirməmişdi. Martin öz-özlüyündən: "Axı nə üçün hakim məni onda dəvət etmədi?" – deyə soruşurdu. Mən zərər qədər axı mən ki onları hələ o zaman yazmamışam. Mən o vaxtdan bəri heç nə yazmamışam. Yaratdığım əsərlərin ən qüvvətli olanları onda, hakim Blountun ümumi rəyə qoşularaq mənim görüşlərimə və Spensərə aludə olduğuma güldüyü bir zamanda yazıb-yaratmışam. Deməli, hakim Blount məni haqqı xidmətlərimə görə yox, əslində, yalnız bu xidmətlərin inikası olan işlərin xatirinə qonaq çağırırmışdı.

Martin özü də öz üzüyalılığına təəccüb edərək, hakimin dəvətini təbassümlə qəbul etdi. Nahar zamanı süfrə başında altı və ya yeddi görkəmli şəxs, bunların qadınları və qızları oturmuşdular. Martin dərhal hiss etdi ki, həmin gözünü ondadır. Hakim Blount Martindən xahiş edirdi ki, onu öz "Stiks" klubuna üzv yazmağa izin versin. Hakim Yenuell tamamilə hakim Blountun bu fikrinə tərəfdardır. Həmin klubda isə yalnız, sadəcə, varlıları deyil, nə isə görkəmli bir xidmətli olan adamları yazırdılar.

Martin daha da heyratə gəldi, lakin hakimin təklifini qəbul etmədi.

O, əvvəlki kimi, öz əlyazmalarını bölüşdürməklə məşğul idi. Nəşirlər ona hey məktub dalınca məktub göndəridilər. Həmi yekdilliklə bu qərara gəlmişdi ki, Martin üslub sahəsində görkəmli bir

münasibətdən usanmışdı. Lakin Parisdə kitabın misilsiz müvəffəqiyyət qazanmış fransızcaya tərcüməsi buraxılında İngiltərə ilə Amerika da məcmuənin üstünə cumdular, Martin isə "Sinqltri, Darnley və K" nəşriyyatından üçüncü kitabına görə iyirmi beş, dördüncü kitabına görə isə otuz faiz tələb etdi. Bu ilk kitab Martinin müxtəlif jurnallarda çap olunmuş bütün hekayələri daxil edilmişdi. Birinci cild "Zəng səsi"ndən və bütün "qorxulu" hekayələrdən düzəldildi, ikinci cildə isə "Macərə", "Qazan", "Həyat şərabı", "Burulğan", "Şən küçə" və daha bir neçə hekayə salındı. Bundan əlavə, Martinin bütün məqalələrindən düzəldilmiş məcmuə, habelə bir cild şeirlər kitabı buraxıldı. Bu kitab "Dəniz nəğmələri" və "Məhəbbət sonetləri" daxil edilmişdi. Martin "Məhəbbət sonetləri"ni əvvəlcə "Qadınların yol yoldaşı" jurnalında çap etdirib çox yüksək qonorar almışdı.

Martin axır ki son əlyazmasını da işə verəndən sonra rahat nəfəs aldı. İndi qamışdan tikilmiş saray da, ağ yelkənli gəmi lap Martinin yaxınlığında idi. Brissenden bu fikirdə idi ki, jurnallarda bir dənə də olsun əsl bədii əsər buraxılmır. Axır ki Martin dostunun bu fikrini rədd etmişdi. Martinin öz timsalı parlaq surətdə sübut etmişdi ki, Brissenden yanılmış. Bütün bunlara baxmayaraq, Martin gizlində hiss edirdi ki, dostu haqlı imiş. Axı Martinin bütün uğurlarına, əsasən, "Günəşin ləkəsi" səbəb olmuşdu, qalan əsərlərinin hamısı sırf təsadüf nəticəsində işə keçmişdi. Axı onun bütün bu əsərlərini jurnalların hamısı uzun illərdən bəri idi ki, rədd edirdi. Lakin "Günəşin ləkəsi"nin çıxması böyük bir gürultuya və mübahisəyə səbəb oldu, bu isə Martinə ad qazandırdı. "Günəşin ləkəsi" çıxmasaydı, mübahisə olmazdı, kitabın müvəffəqiyyəti isə, əslinə qalsa, möcüzədən başqa bir şey deyildi. Bunu, "Sinqltri, Darnley və K" belə boyunlarına alırdılar. Onlar ilk dəfə əsəri min beş yüz nüsxədən artıq buraxmağa cəsarət etməmişdilər, təcrübəli nəşir olan bu adamlar özləri də kitabın müvəffəqiyyətinə heyrat edirdilər. Onların gözüne bu müvəffəqiyyət, doğrudan da, möcüzə kimi görünürdü. Onlar sonralar da bu duyğudan canlarını qurtara bilməmişdilər və hər məktubda gizli, heç nə ilə izah edilə bilməyən ecəzkar bir müvəffəqiyyət önündə onların pərəstis dolu heyreti hiss edilirdi. Onlar bu qisməti araşdırıb anlamağa da təşəbbüs göstərmirdilər. Bunu izah etmək mümkün də deyildi. İş belə getirmişdi, vassalam. Bütün ehtimallara və haqq-hesaba rəğmən iş belə getirmişdi.

Bütün bunları düşünən Martin öz şöhrətini çox da yüksək qiymətləndirmirdi. Onun kitablarını burjuaziya oxuyurdu, kisəsini qızilla dolduran da burjuaziya idi. Martin isə burjuaziyanı tanıdığından, əsərlərində onu hansı xüsusiyyətlərin cəlb edə bildiyini başa düşmürdü. Martinin şöhrətini yayan və kitablarını əldən qapan yüz minlərlə adam üçün bu əsərlərin gözəllik və mənasının qətiyyəyən heç bir əhəmiyyəti yoxdu. "Mən, sadəcə olaraq, bəxtəvərəm, allahların başının qanşdığını görüb fürsətdən istifadə edərək, Parnasa soxulmuş, görmədiyi günə düşən bir adamam. Bu yüz minlər məni heyvani bir qanmazlıqla oxuyur və mənə heyran qalır, bir zamanlar isə eyni qanmazlıqla Brissendenin "Efemerida"sı üzərinə atılmış, onu parçalayıb dağıtmışdılar. Bunlar birinin qabağında quyuq bulayan, digərinin boynuna köpək dişlərini saplayan alçaq canavarlar sürüşür. Hər şey təsadüfdən asılıdır! Martin əvvəlki kimi yenə də möhkəm inanırdı ki, "Efemerida" onun yazdığı və yazıb yarada biləcəyi bütün əsərlərdən yüksəkdə durur. Bu, bütöv tarixi dövr açan bir poema idi. Bundan sonra qara camaatın, hələ lap yaxınlarda "Efemerida"ni çirkəbə salıb tapdarmış həmin qara camaatın pərəstisinin bir mənası varmı? Martin rahatca və razılıqla köks ötürdü. Son əlyazması satılmışdı və tezliklə bütün bunlara son qoymaq olardı.

QIRX DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Mister Morz Martinlə "Metropol" mehmanxanasının vestibülündə rastlaşdı. O, mehmanxanaya təsadüfənmi və ya Martin İdenlə görüşməyə gizli ümidləmi gəlmişdi (Martin İden ikinci ehtimala daha çox meyil edirdi), fərqi yoxdur, nə olursa-olsun, mister Morz onu nahara qonaq çağırdı. Onu evinə qoymayan və onun nişanını pozan Mister Morz, Rufun atası Mister Morz!

Martinin acığı tutmadı. Onun xətrinə belə dəymədi. O, bu dərəcədə alçalmağın, yəqin ki, Mister Morz üçün çox da dadlı olmadığını düşünərək, səbirlə onu dinlədi. Martin nahara dəvəti rədd etmədi, yalnız qeyri-müəyyən bir şəkildə minnətdarlığını bildirdi və bütün ailədən, ilk növbədə Missis Morzdan və Rufdan hal-əhval tutdu. Martin Rufun adını həyəcan keçirmədən, dili topuq çalmadan çəkdi

və gizlicə heyrət etdi ki, qanı beyninə vurmadı, qəlbi isə daha şiddətlə çırpınmağa başlamadı.

Martini hər yandan nahara qonaq çağırırdılar. Yalnız onu nahara qonaq çağırmaq üçün Martinlə tanış olmağa fürsət axtarırdılar. Martin isə yavaş-yavaş böyük məna kəsb edən bu kiçik fəndə heyret edirdi. Hətta Bernard Higinbotam belə birdən onu qonaq çağırırdı. Bu, Martinə daha da çaşdırıb təəccübə saldı. Martin fikirləşirdi ki, bir zamanlar ac qalanda məni nahara qonaq çağırırmı. Halbuki o zaman bu cür çağırış mənim yaman kəmə gəlirdi, axı gündən-günə acından anq-layırdım, saralıb-solurdum, lap taqətdən düşürdüm! Nə isə, ən mənasız bir paradoks göz qabağındadır. Mən həftələrlə naharsız qalanda, heç kəsin ağlına gəlmirdi ki, məni qonaq çağırırsın, indi isə yüz min nahara kifayət qədər pulum olduğuna və bir də ki tamamilə iştahadan düşdüyümə baxmayaraq, sağına-soluna hamı məni nahara qonaq çağırır. Nə üçün? Bu haqsızlıqdır, mən buna layiq deyiləm, mən elə həmin adamam ki, varam. Mənim əsərlərimin hamısı çoxdan, mister və miss Morzun məni tənbəl və avara adlandırdığı və Ruf vasitəsilə kontora klerk işinə girməyi təklif etdiyi aclıq günlərində yazılmışdır. Axı onlar onda da mənim yazıb-yaratdığımı bilirdilər. Ruf Martinin ona oxumağa verdiyi hər bir əlyazmasını onlara göstərər və onların özləri bu əlyazmalarını oxuyurdular. İndi isə həmin əsərlər sayəsində adım qəzetlərdə düşmüşdür və bu səbəbdən mən onlar üçün aziz qonaq olmuşam.

Bir şey tamamilə aydındı: Morzları nə Martin İdenin özü, nə də yaradıcılığı maraqlandırır. Əgər onlar Martinlə görüşüb bir məclisdə olmaq istəyirdilərsə, buna səbəb nə onun özü və nə də onun əsərləri idi. Səbəb bir halə kimi Martinin adına sanılmış şöhrət, bəlkə də, bankda cari hesabında olan yüz min dollar idi. Nə olsun ki, burjuva cəmiyyətində insana, adətən, bu cür qiymət verirlər və bu adamlardan başqa bir şey gözləmək də qərribə görünərdi. Lakin Martin vüqarlı idi. Ona bu cür qiymət lazım deyildi. "Martin istəyirdi ki, ya onun özünü, ya da yaradıcılığını qiymətləndirsinlər, bu isə, əslinə qalsa, eyni bir şeydi. Lizzi onu elə bu cür qiymətləndirirdi. Hətta Martinin əsərlərinin belə, qızın gözündə qiyməti çox da böyük deyildi, bütün məsələ Martinin özündə idi. Cımmi də, bütün köhnə dostları da ona bu cür baxırdılar. Onlar keçən günlərdə dəfələrlə Martinə təmənnsiz sədaqət bəslədikləri sübut etmişdilər, – indi Şell-

Mound-parkda bazar günü gəzintisində də sübut etdilər. Martinin bütün yazılan onların eyninə də gəlmirdi. Onlar onu, yaxşı oğlan və sədaqətli dost olan Martini sevidilər və onun yolunda oda-alova atılmağa hazır idilər.

Rufun isə işi başqa idi. Qız Martini Martinin özünə görə sevmişdi, buna heç bir şübhə yoxdu. Lakin Martin qız üçün nə qədər aziz olsa da, burjuva xurafatı ondan ötrü daha azizdi. Qız əsas etibarilə ona görə Martinin yaradıcılığına rəğbət bəsləmədi ki, bu yaradıcılıqdan oğlan mənfəət götürmürdü. Qız onun "Məhəbbət sonetləri"nə bu nöqteyi-nəzərdən qiymət verirdi. Ona görə də tələb edirdi ki, Martin qulluğa girsin. Doğrudur, qızın dilində bu, "mənsəbə çatmaq" adlanırdı, lakin bu ki məsələnin məzmununu dəyişdirmirdi, "qulluq" sözlərinə isə Martin daha çox alışmışdı. Martin qıza bütün əsərlərini oxuyurdu: poemalarını, hekayələrini, məqalələrini, "Viki-Viki"ni, "Günəşin ləkəsi"ni – bütün əsərlərini oxuyurdu. Qız isə sabit bir inadla ona qulluğa girməyi, bir iş tapmağı məsləhət görürdü. Sən ey qadir Allah! Guya, mən axır ki, yalnız qıza layiq olmaq xətinə var gücümü toplayaraq, yuxuma haram qataraq, heyvan kimi işləmədim!

Beləliklə, kiçik bir əməl böyük və mənalı bir əmələ çevrilirdi. Martin özünü sağlam və gülməli hiss edirdi, doyunca yatırdı, lakin bu kiçik, boş əməl onu rahat qoymurdu. Çoxdan! Bu fikir Martinin beynini gəmirirdi. Bazar günü naharlarından biri zamanı Bernard Higinbotamla qabaq-qabağa oturan Martin güclə özünü saxlayıb bu sözləri onun üzünə çırpırdı:

"Axı bütün bu əsərlər çoxdan yazılmışdır! Sən indi məni qonaq eləyirsən, bir zamanlar isə mən acından ölsəydim, sənin vəcinə də olmazdı. Məni evinə buraxmırdın, yalnız qulluğa getmədiyimə görə mənim üzümə belə baxmaq istəmirdin. Halbuki onda bütün əsərlərimi yazıb qurtarmışdım. İndi isə mən danışanda sən hörmətlə susursan, pərəstis dolu gözlərini məndən çəkmirsən, hər sözümü diqqətlə dinləyirsən. Mən sənə deyirəm ki, sənin partiyan rüşvətxorları və fırıldaqçılardan ibarətdir, qəzəblənmək əvəzinə, sən yanıqlı-yanıqlı başını tarpədirən və az qala, mənim dediklərimi təsdiq edirsən. Axı nəyə görə? Ona görə ki, mən adlı-sanlıyam! Ona görə ki, mənim çoxlu pulum var. Əsla ona görə yox ki, mən Martin İdenəm, yaxşı oğlanam və heç də səfəh deyiləm! Mən desəydim ki ay yaşıl pendirdən düzəldilib, sən dərhal bununla razılaşardın, hər halda,

mənə zidd getməzdin, ona görə ki, mənim yğın-yğın qızılın var. Bu qızılın yazdığım əsərlərə görə almışam, əsərlərimi isə çoxdan, mənə adam saymadığın və əyninə almadığın həmin günlərdə yazmışam".

Lakin Martin bu sözləri demədi. Onu qədər gəmirirdi, lakin səbirlə gülümsəyirdi. Higginbotam gördü ki, o susur, özü danışmağa başladı.

– Mən, Bernard Higginbotam, hər şeyi öz əlimin əməyli qazanmışam, – dedi – və bununla fəxr edirəm. Mənə heç kəs kömək etməmiş və heç kəsə heç nə borclu deyiləm. Mən ədəb-ərkanlı vətəndaşam, böyük bir ailə saxlayıram. Bu dükan: "Higginbotamın parakəndə satış dükanı" mənim qeyrat və cəmərdliyimin nəticəsidir.

Bəziləri öz arvadlarını necə sevidilərsə, o da "Higginbotamın parakəndə satış" dükanını elə sevirdi. O, Martinə ürəyini açıb bu dükanı səhmənə və işləri yoluna salmaq üçün nələr cəkdliyini danışmağa başladı. – Bundan əlavə, – mənim planlarım var, vüsətli planlarım, – dedi. – Məhəllənin əhalisi artır. Dükan hamıya xidmət edə bilmir. Bundan daha böyük bir binam olsaydı, bəzi yeniliklər edərdim və mənfəətimi artırardım. Belə də eləyəcəyəm, lakin, hər şeydən əvvəl, qonşuluqdakı torpaq sahəsini gərəklə alım və bir dənə də ikimərtəbəli ev tikəm. Yuxarı qatı kirayə verərəm, aşağı qatı isə dükanə qataram. – O, bu başdan o başa uzanacaq dükanın qarşısına vurulmalı olan yeni lövhədən danışmağa başlayanda gözləri parıl-parıl parladi.

Martin, demək olar ki, qulaq asmırdı. "Çoxdan" nəqəratı onun qulaqlarında cingildəməkdə davam edirdi. Bu nəqərat açıqdan-açıq onun ağılını başından çıxarırdı, Martin ondan yaxasını qurtarmalı idi.

O birdən soruşdu:

– Bu neçəyə başa gələr?

Yeznəsi, məhəllənin ticarət perspektivləri haqqında naqqallığına ara verdi və gözüni bərəldib Martinə baxdı. Bernard heç də bunun neçəyə başa gələcəyindən danışmırdı, lakin Martinə maraqlandırınsa, deyə bilər. O, hər şeyi hesablamışdır.

– İndiki qiymətlə bu dörd minə başa gələrdi, – deyə o dilləndi.

– Lövhəni də daxil edirsən?

– Mən lövhəni hesaba salmamışam. Təki mülk olsun, lövhə tapılar!

– Bəs torpaq? Üç min də üstünə gəl.

Bernard Higginbotam qurumuş dodaqlarını yalayaraq və əsəbi əsəbi barmaqlarını tərpadə-tərpadə Martinin necə çek yazdığına baxırdı. Martin çek yazıb Higginbotama verdi. Çek yeddi min dolardıqı.

Higginbotam həyəcədən batmış bir səslə donquldanaraq:

– Mən... Mən sənə altı faizdən artıq verə bilmərəm, – dedi.

Martin gülümək istədi, lakin gülümək əvəzinə soruşdu:

– Yaxşı, altı faiz nə qədər əlayır?

– Bu saat hesablayım. Altı faiz... altı dəfə yeddi – dörd yüz iyirmi...

– Deməli, ayda otuz beş dollar verməli olacaqsan, eləmi?

Higginbotam təsdiq əlaməti olaraq başını tərpadı.

– Yaxşı, etirazin yoxdursa, onda belə əlayək. – Martin bu sözləri deyərək Hertrudaya baxdı. – Əsas məbləği həmişəlik özünə götürə bilsən, lakin bu şərtlə ki, əspəzə və paltarıyuan qadına ayda otuz beş dollar xərcləyəsən. Xülasə, əgər söz verirsənsə ki Hertruda daha evdə qara iş görməyəcək, əllaşmayacaq, yeddi min sənə verirəm. Razısan?

Mister Higginbotam ucadan nəfəsini dərdi. Arvadının daha qara iş görməməsi tələbi Higginbotama təhqir kimi göründü. Sən demə, bu böyük hədiyyə həbi, həm də acı bir həbi qızla tutmaq vasitəsi imiş! Onun arvadı işləməsin! Bundan Higginbotamın cini başına vurdu.

Martin:

– Kef sənindir, – dedi. – Onda ayda bu otuz beş dolları mən özüm verəcəyəm, lakin...

O, əlini çekə uzatdı, ancaq Higginbotam tələsik əlini onun üstünə qoydu və ucadan dedi:

– Mən razıyam! Razıyam!

Martin tramvaya minərək bir yorğunluq və nifrət hiss etdi. O, dönüb gəl-gəl deyə çağırən lövhəyə baxdı və mızıldandı: "Donuz, donuzun böyüyü!"

"Makintoşa jurnalı"nda ən gözəl rəssamların rəsmlərlə bəzədilmiş "Fəlc" çıxandan sonra German Şmidt birdən unuttu ki, bir zamanlar bu şeiri açıq-saçıq, hərcəyi şər adlandırmışdı. O, hamıya və hər gələndə danışdı ki, şeir onun arvadının şərəfinə yazılmışdır və çalışdı ki, bu söz-söhbət qəzet müxbirinin qulağına çatsın. Aradan çox keçməmiş yanında fotoqraf ilə rəssam müxbir gəldi... Nəticədə bazar günü buraxılan əlavə nəşrin səhifələrindən birində Meriyenin

xeyli bəzək-düzəkli portreti, Martin İdenin və ailəsinin həyatından bir çox məhrəm təfərrüat və jurnalın xüsusi icazəsilə "Fəlçin"nin bütöv mətni çap olundu. Bu, ələmə səs saldı və ətrafda yaşayan evdar qadınlar böyük yazıçının bacısı ilə tanış olduqları ilə fəxr etməyə başladılar. İndiyədək Meriyenlə tanış olmayanlar isə bu kəsiri aradan qaldırmağa tələsirdilər. German Şmidt məmuniyyətdən əllərini ovuşturdu, hətta emalatxana üçün yeni dəzgah da sifariş etdi. O:

– Bu, hər cür reklamdan daha yaxşıdır, – dedi. – Pul da istəmir. Meriyen təklif edərək dedi:

– Gərək onu nahara dəvət edəək.

Martin nahara gəldi və ətin topdansatışı ilə məşğul olan şişman tacir və onun daha şişman zövcəsilə nəzakətlə davranmağa çalışdı, çünki bunlar hörmətli adamlardı və məsələn, German Şmidt kimi həyatda özünə yol açan cavan bir adamı çox lazım ola bilərdilər. Əlbəttə, German Şmidt məşhur yazıçının nahara gələcəyini vəd etməsəydi, onlar ömründə onun evinə ayaq basmazdılar. "Sakit okean" velosiped şirkəti agentliyinin baş müdiri də eyni tilovə düşdü. German Şmidt ona yaltaqlanırdı, çünki Oklenddə onun nümayəndəsi olmaq ümidində idi. Xülasə, German Martin İdenlə qohumluğunu öz həyat aktivinə salmağa hazırı, lakin qəlbinin dərinliyində bütün bu işlərin necə baş verdiyini qətiyyənlə anlaya bilmirdi. O, çox tez-tez gecənin sükutu içində yuxudan durur və arvadını oymatmağa çalışaraq, Martinin əsərlərini oxuyurdu, hər dəfə də müəyyən bir qənaətdə gəlirdi ki, yalnız əməqlər bu əsərlərlə pul verə bilərlər.

Martin yeznəsinin nə fikirdə olduğunu çox gözəl başa düşürdü: o, arxasını stula söykəyib, German Şmidt gözədən keçirərək, ürəyində onun peysərinə yaman yumruqlar vurur. – Ah, özündən bədgüman almançıyaz! – deyirdi. Lakin onun bəzi sifətləri Martinin xoşuna gəlirdi. German nə qədər kasıb olsa da və nə qədər təzliklə varlanmaq istəsə də, Meriyenin ev işlərini yüngülləşdirmək üçün, hər halda, qulluqçu tuturdu. Martin nahardan sonra velosiped şirkətinin müdirilə danışib, Germanı kənara çağırırdı və Oklenddə velosiped və onun ehtiyat hissələrini satan ən yaxşı bir mağazanı avadanlıqla təchiz edib sahmana salmağı ona təklif etdi. Martin elə səxavətdə gəldi ki, Germana, eyni zamanda, qaraj və avtomobil emalatxanası da gözləti eləməyi tapşırdı, çünki heç şübhəsiz ki, German hər iki müəssisənin öhdəsindən gələ bilərdi.

Meriyen ağılaya-ağılaya Martini qucaqlayıb vidalaşırkən ona qarşı sən indi necə sevdiyini və həmişə çox istədiyini pıçıldadı. Doğrudur, son sözləri deyərək azacıq dili dolaşdı, göz yaşları və öpüşləri daha artırdı və Martin başa düşdü ki, bir zamanlar ona şübhə ilə baxdığına və qulluğa girməyi təklif etdiyinə görə Meriyen indi üzr istəyir.

Axşam German Şmidt arvadına:

– Demək belə, onun əlində pul çox da qalmaz, – dedi. – Mən faizdən söz salanda qan onun beyninə vurdu. Bilirsen, mənə nə dedi? Faiz nədir, mənə kapital da lazım deyil. Bir də bundan söhbət sal-san, sənə alman başını əzərim. Elə belə də dedi: "alman başını". Lakin işgüzar adam olmasa da, hər halda, qoçaqdır, afərin ona! Əsas məsələ isə budur ki, Martin mənim yaman dadıma çatdı!

Nahar dəvətləri hey Martinin başından yağırı və onlar nə qədər artırdısa, Martinin də heyəti bir o qədər artırdı. O, ən köhnə bir klubun ziyafətində fəxri qonaqdı, ətrafında oturmş adamlar haqqında, demək olar ki, bütün ömrü boyu oxumuş və eşitmişdi. Bu adamlar ona deyirdilər ki, "Transkontinental aylıq"da "Zəng səsi"ni, "Eşşək anı"nda isə "Pəri və inci"ni oxuduqdan sonra böyük bir yazıçının meydana gəldiyini dərhal başa düşmüşdülər. Martin isə fikirləşirdi: "Aman allah, mənəşə onda ac qalırımdı və cır-cındır geyinirdim! Nə üçün bunlar mənə o zaman bir dəfə də olsun, nahara qonaq çağırırdılar? Onda bu lap yerinə düşərdi. Axı mənim bütün bu əsərlərim çoxdan yazılmışdır. Siz mənə indi çoxdan gördüyüm bir işə görə nahara qonaq edirsinizsə, bas nə üçün mənim qəmimi, doğrudan da, ehtiyacım olanda doyuzdurmurdunuz? Axı mənə nə "Zəng səsi"ndə, nə də "Pəri və inci"ndə bir kəlməni belə dəyişməmişəm. Yox, siz mənə əslə işimə görə qonaq etmirsiniz, ona görə qonaq edirsiniz ki, hamı qonaq edir və indi mənə qonaq çağırmaq şərəf sayılır. Siz mənə ona görə qonaq edirsiniz ki, siz heyvanlarsınız, sürü heyvanları! Çünki siz koronə və kütəyin bir sürüdə hökm sürən hissə itaət edirsiniz, bu hissə isə indi sizə pıçıldayır ki, Martin İdeni nahara qonaq eləmək lazımdır. Lakin sizin heç birinizi nə Martin İdenin özü, nə də onun əsərləri maraqlandırır", – deyərək yazıçı qəmli-qəmli düşür və kəsərlə gözəl bir sağlığa kəsərlə və gözəl cavab vermək üçün ayağa dururdu.

Onu hər yerdə bu cür qarşılayırdılar. Martin haraya gedirsə-getsin – dəbdəbəli klublara, kübar qonaqlıq salonlarına və ədəbi gəcələrə, fərqi yoxdur, hər yerdə ona deyirdilər ki, "Zəng səsi" və "Pəri

və inci" çapdan çıxdıqdan sonra böyük bir yazıcının meydana gəl-di-yi hamı üçün dərhal aydın oldu. Həmişə Martinin qəlbinin dərinliklərində zəhlətökən bir sual qurcalanırdı: "Bəs siz mənə nə üçün onda nahar yedizdirmirdiniz?" Axı bütün bu əsərlər çoxdan yazılmışdır. İndiki kimi o zaman da bu əsərlər eynilə gözəldi və eyni bir sənət-karlıq yazılmışdı. Lakin siz mənə nə bu, nə də qalan başqa əsərlərimə görə qonaq eləmirsiniz. Siz mənə ona görə qonaq eləyirsiniz ki, bu, indi dəbdir, ona görə ki, bütöv bir sürü Martin İdeni qonaq eləmək azarına tutulmuşdur".

Bela anlarda təntənəli məclislərdə çox vaxt ikiyanlı gödəkə geymiş və stetoson gözüna basmış gəzəyən oğlan birdən-birə onun gözləri önündə canlanırdı. Bir dəfə Oklendə, qadınlar klubunda ədəbi məclisdə belə oldu. Martin estradaya çıxarkən birdən uzaq-da, salondun içində tanış gödəkə və şlyapa geymiş oğlanı gördü. Martin İdenin diqqətli nəzərlərini kimə dikdiyi görmək üçün beş yüz geyinib-kecinmiş xanım dərhal dönüb geri baxdı. Lakin onlar boş keçiddə heç nə görmədilər. Martin isə hey baxır və sanki, başına bitmiş olan şlyapanı çıxarmağın oğlanın ağlına gəlib-gəlməyəcəyini düşünürdü. Kölgə estradaya doğru yönəldi və estradaya çıxdı. Martin öz gəncliyinin bu kölgəsinə baxa-baxa, nəci ola biləcəyini və indi nəci olduğunu düşüna-düşüna, az qala, kədərdən hönkürə-hönkürə ağlayacaqdı. Kölgə estrada ilə irəlilədi, lap Martinə yanaşdı və onun içində ərimişmiş kimi yox olub getdi. Beş yüz xanımın hamısı əlcək taxdıqları zərif əllərlə çapik çaldı. Onlar birdən-birə bu cür utancaqlıq göstərən adlı-sanlı qonağa ürək-dirək vermək istəyirdilər. Martin iradəsini toplayıb kölgəni gözləri önündən qovdu, gülüm-sədi və danışmağa başladı.

Yumşaqürekli, hörmətli bir adam olan məktəb direktoru bir dəfə küçədə Martinə rast gəlib ona xatırlatdı ki, Martini dəcalliyyə və dava saldıqına görə məktəbdən qovanda dəftərxanasında nə kimi dəhşətli səhnələr baş vermişdi. O:

– Mən sizin "Zəng səsi"ni hələ ilk dəfə çap olunanda oxudum, – dedi. – Gözəl əsərdir! Edqar Podan fəna deyil! Mən elə onda da oxuyandan sonra "gözəldir!" – dedim.

Martin, az qala: "Doğrudan? Axı siz o zaman küçədə mənimlə iki dəfə rastlaşdınız və hətta mənə tanımadınız belə, – deyəcəkdiniz,

– iki dəfənən ikisində də mən ac-susuz yeganə kostyumumu girov qoymağa gedirdim! Siz mənə tanımaq istəmirdiniz! Bəs nə üçün indi mənə tanıdınız?"

Direktor sözüna davam edərək dedi:

– Elə bu günlərdə arvadıma deyirdim ki, nahara bizə gəlsəniz, yaxşı olar, arvadım da məndən çox xahiş elədi ki, sizi qonaq çağır-m, hə, çox-çox xahiş elədi.

Martin gözənlilmədən ucadan bağırırdı:

– Nahara?

Direktor özünü itirmiş halda:

– Hə... hə... nahara, – deyərək donquldandı. – Bilirsiniz, elə-belə...

Köhnə müəlliminizlə... Ay səni, kaləkəbz! – O, qorxa-qorxa Martinin çiyinə toxundu, bu hərəkətinə araları açıq adamlara məxsus zara-fat donu geydirməyə çalışdı.

Martin bir neçə addım atıb dayandı və qocanın arxasınca baxdı. Sonra donquldanaraq:

– Allah bilir, nələr eləyirəm, – dedi. – Deyəsən, mən onu yaman qorxutdum!

QIRX BEŞİNCİ FƏSİL

Bir dəfə Kreyz – "əsl adamlardan" biri olan həmin Kreyz Marti-nin yanına gəldi, Martin onun gəlişinə ürəkdən sevindi və Kreyzin son dərəcə xəyali bir müəssisə yaratmaq üçün tutduğu layihə haqqında söhbətini dinlədi. Bu müəssisə əsla bir maliyyəçi kimi yox, bir yazıçı kimi Martini maraqlandıra bilərdi. Kreyz layihə haqqın-da izahatının şirin yerində birdən "Günəşin ləkəsi"ndən danışmağa başladı və dedi ki, bu əsər bir dəli-divanənin sərəsəmləməsidir, O, öz sözünü kəsərək:

– Əlqərəz, mən buraya mühakimə yürütməyə gəlməmişəm, – dedi.

– Mən ancaq bir şeyi bilmək istəyirəm, siz mənim bu müəssisəmə min dollar qoya bilərsiniz, ya yox?

Martin:

– Yox, – dedi. – Bunun üçün mən o qədər də dəli deyiləm. Ancaq mən başqa bir iş eləyə bilərəm. Siz mənə bir zamanlar ömrümdə ən

maraqlı bir gecə keçirməyə imkan vermişiniz ki, onu heç bir pula almaq olmaz. İndi pulun mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən sizə məmnuniyyətlə ələ-bələ, həmin unudulmaz gecəyə görə minnətdar olduğum üçün min dollar verərəm. Sizə pul lazımdır, mənim isə həddindən çox pulum var. Pul almaq istəmirsiniz? Heç bir kələkəzə lazım deyil. Alın!

Kreyz zərər qədər də təəccüb etmədi. O, çeki götürüb çibinə basdı.

– Mən bu cür şərtlə hər həftə sizin üçün belə gecələr düzəltməyə hazıram.

Martin başını bulayaraq:

– Çox gecdir, – dedi. – Bu mənim üçün ilk və son bir gecə idi. Mən, sanki, başqa bir aləmə düşmüşdüm. Bilirəm, sizin üçün gecənin heç də ayrıca bir mənası yoxdur. Lakin mənim üçün hər şeyin xüsusi bir mənası vardı. Bunu daha təkrar etmək olmaz. Mən fəlsəfənin daşını atmışam. Mən daha onun adını da eşitmək istəmirəm.

Kreyz qapıya tərəf gedərkən:

– Həyatımda birinci dəfədir ki, fəlsəfədən pul qazandım, – dedi, – onun da ki, qiyməti o saat düşdü.

Bir dəfə missis Morz küçədə faytonla Martinin yanından keçdi və gülümsəyərək, ona baş aydı. Martin də gülümsədi və şlyapasını çıxardı. Bu təsadüf Martinə heç bir təsir bağışlamadı. Halbuki cəmi bir ay bundan əvvəl bu, Martinin ürəyini bulandırardı, bəlkə də, ona gülünc görünərdi və Martin bu görüş zamanı missis Morzun nələr keçirdiyini təsəvvüründə canlandırmağa çalışırdı. Lakin indi bu görüş Martinin fikrini cəlb etmədi. O, məsələn, Mərkəzi bankın binası və ya bələdiyyə idarəsinin yanından keçdiyini unuda biləcəyi kimi, bu görüşü də dərhal unuddu. halbuki onun beynində fasiləsiz, həddən ziyadə gərgin bir iş gedirdi. "Çoxdan" adlanan eyni inadlı fikir onu gəmirərkə davam edirdi. Martin şəhərlər bu fikirlə yuxudan ayılırdı, bu fikir onu yuxuda da təqib edirdi. Onun gördüyü, eşitdiyi, duyduğu hər şey beynində dərhal bu "çoxdan" fikr ilə əlaqəyə girirdi. Martin məntiq əsasında mühakimə yürüdərək, belə amansız bir nəticəyə gəldi ki, indi heç kimdir, heç nadir. Gəzəyən oğlan Mart İden və dənizçi Mart İden real şəxslər idilər, onlar, doğrudan da, yaşamışlar. Lakin böyük yazıçı Martin İden heç bir zaman yaşamamışdır. Böyük yazıçı Martin İden qara camaatın uydurması idi və qara camaat onu gəzəyən oğlan və

dənizçi Mart İdenin cildində təcəssüm etdirmişdi. Lakin onun özü ki bütün bunların yalan olduğunu bilirdi. O, əslə önündə qara camaatın pərəstisi etdiyi, qarnına canla-başla xidmət etdiyi əsatiri qəhrəman deyildi. Təbii ki, yaxşısını o bilirdi.

Martin öz haqqında jurnallarda yazılanları oxuyur, daim jurnallarda çap olunan portretlərinə baxır və özünü tanıya bilmirdi. Ucqar fəhlə məhəlləsində böyüyən, yaşayan, sevən və həyatdan ləzzət alan odur. Adamlara yaxşı münasibət bəsləyən və taleyin dönüklüyünü payğı bilməyən bir ürəklə qarşılayan odur. Özgə ölkələri gəzən, hər cür havada növbədə duran və özü kimi dəliqanlılar dəstəsinə başçılıq edən odur. İlk dəfə kitabxanaya gələn, intəhasız kitab sıralarını görüb mat-məəttəl qalan və şiddətli bir təsirə qapılan, sonra isə bu kitabları oxuyan və anlamağı öyrənən odur. Gecə yansına kimi lampanı söndürməyən, yuxuya getməmək üçün yatağına mix dolduran və kitabları yazan da odur. Lakin indi adamların fasiləsiz olaraq yedizdirməyə çalışdıqları, "doydum" deməyən qanqulu o deyil.

Bəzi şeylər yenə də Martini əyləndirib güldürürdü. Bütün jurnallar Martin İdeni kəşf etmək şərafəti özünə çıxırdı. "Üorrenin aylığı" öz abunəçilərini inandırır ki, daim istedadlar axtanır və Martin İdenə ilk dəfə o rast gəlmişdir. "Ağ siçan" bu xidməti özünə çıxırdı, axır ki, "Qlobus" çıxış edib təntənəli surətdə ilk dəfə öz səhifələrində dərc etdiyi təhrif olunub şil-küt edilmiş "Dəniz nəğmələri"ni göstərməyincə "Şimal icmalı" və "Makintoşa jurnalı" da belə ələyirdi. Borclarıdan birtəhər yaxasını qurtarmış və yenidən çıxmağa başlamış "Gənclik və kamillik" jurnalı da Martin İdeni kəşf etdiyini iddia etdi. Ancaq bu jurnalı, fermer uşaqlarından başqa, heç kim oxumurdu. "Transkontinental aylıq", "Eşşək anısı" bir-birinə aman vermədən özərlərin birinci olduğunu etiraf etməyi tələb edirdi. Bu gurultu içərisindən "Sinqltr, Dariley və K"nin yavaş səsi əslə eşidilmirdi. Nəşriyyatın öz jurnalı yoxdu ki, onun səhifələrində öz haqqını ucadan bildirsin.

Bütün qəzetlər Martinin qonorarlarını hesablayırdı. Bəzi jurnalların ona təklif etdiyi imtiyazlı şərtlər hansı yollasa aşkara çıxdı. Oklend mübəlləğləri onun şəfqətinə təsir göstərər, müxtəlif kiçik finl-daçqılar isə şifahi və yazılı xahişlərlə onu tənqə gətirirdilər. Lakin qadınlar hamıdan fəna idilər. Martinin fotoşəkilləri bütün məmləkətdə yayılırdı, müxbirlər isə onun "tunc üzünü", "enli kürəyini", "aydın, sakit baxışlarını", "tərki-dünyalara məxsus batıq ovurlarını" daha

parlaq şəkildə təsvir etməyə çalışırdılar. Martin öz gəncliyinin coşqun illərinə xatırlayanda xüsusilə "Tərki-dünyalara məxsus batıq ovrullarına" gülürdü. O, qadınlar arasında olarkən çox tez-tez onların mənalı, qədirlən, ürək-dirək verən baxışlarını seziirdi. Martin Bris-sendenin xəbərdarlığını xatırlayaraq gülürdü. Yox, qadınlar məni itirib çəkməyə məcbur edə bilməz. Mən bunun daşını atmışam.

Bir dəfə Martin Lizzini axşam məktəbinə ötürən zaman Lizzi, yanlarından keçən, qəşəng geyinmiş gözəl bir xanımın Martinə baxan gözlərilə qarşılaşdı. Bu baxış lazım gəldiyindən bir balaca daha diqqətli, bir balaca daha uzundu. Lizzi isə qəzəbindən titrəməyə başladı, çünki bu baxışın nə demək olduğunu dərhal anladı. Martin onun qəzəbinin səbəbini öyrənib qıza dedi ki, bu cür baxışlara çoxdan alışmışdır və onlara biganədir.

Lizzi acıqlı-acıqlı baxaraq qışqırdı:

– Ola bilməz, deməli, siz xəstəsiniz!

– Mən heç bir zaman indiki kimi sağlam olmamışam. Hətta beş gırvenkə kökəlməmişəm də.

– Mən demirəm ki, siz cismən xəstəsiniz, mən, sizin ruhunuzdan danışırəm, sizin içəriniz nə isə nasazdır! Mən nəyəm ki, mən də görürəm!

Martin fikirli-fikirli onun yanınca gedirdi. Qız birdən:

– Mən çox istərdim ki, siz bu xəstəlikdən mümkün qədər tez sağalasanız, – dedi. – Ola bilməz ki, sizin kimi bir kişi, qadınlar ona bu cür baxanda, biganə qalsın. Bu, qeyri-təbii. Axı siz ki, balaca uşaq deyilsiniz. Vəcdanım haqqı, axın bir qadın peyda olub sizi yerinizdən oynatsaydı, mən ürəkdən sevinərdim.

Martin Lizzini ötürüb "Metropol" a qayıtdı.

O, tərpənmədən və heç nə düşünmədən kürsüdə oturub düz qabağına baxırdı. Yalnız ara-sıra uzaq keçmişin bəzi səhnələri birdən onun yaddaşının boş ekranında görünürdü. Martin yuxuda olduğu kimi, bu səhnələri düşünmədən seyr edirdi. Lakin o yatmırdı. Birdən o silkindi və saata baxdı. Saat düz səkkizdi. Onun bir işi yoxdu. Yıxılıb yatmaq isə hələ tezdi. Onun fikirləri yenə də bir-birinə qarışdı, yenə də səhnələr bir-birini əvəz edərək, onun gözləri önündən süzülüb keçdi. Bu səhnələrdə nəzər-diqqəti cəlb edən elə bir şey yoxdu. Bir obraz daim təkrar olunurdu: günəş şüalarının parçalayıb keçdiyi six yarpaqlar.

Qapı döyüldü. Martin gözlərini açmağa məcbur oldu. O yatmırdı və qapının döyülməsi dərhal onun beynində teleqram, məktub, camaşırxanadan paltar gətirmiş qulluqçu haqqında təsəvvür yaratdı. O, Conu xatırladı və özündən indi Conun harada ola biləcəyini soruşaraq qışqırdı:

– Gəl!

O, Conu düşünməkdə davam edərək, hətta dönüb qapıya da baxmadı. Qapı yavaşdan açıldı, lakin Martin onun döyüldüyünü artıq unutmuşdu və əvvəlki kimi yenə də heç nə görməyən gözlərlə boşluğa baxırdı. Birdən-birə arxadan kasik-kasik həzin qadın hön-kürtüsü eşidildi. Martin bir an içində sıçrayıb ayağa durdu. O, təəcüb və demək olar ki, qorxu ilə:

– Ruff! – deyə çığırdı.

Rufun banizi solğun və kədərli idi. O, astanada dayanmışdı, bir əlilə qapını tutmuşdu, o biri əlini isə sinəsinə basmışdı. Qız birdən yalvarışla hər iki əlini ona tərəf uzatdı və irəli yeridi. Martin onu kürsüyə oturdarkən, qızın barmaqlarının nə qədər soyuq olduğunu sezdirdi. O, özü üçün başqa bir kürsü çəkib onun yanında oturdu. Martin həyəcədən danışa bilmirdi. O, Rufa məhəbbət macərəsini çoxdan öz qəlbinə gömmüşdü. Martin elə hiss etdi ki, elə bil, "Metropol" otelində deyil, birdən gəlib "Qaynar bulaqlar" camaşırxanasına çıxmışdır, bir həftədən qalmış bir yığın alt paltarnı yuyacaqdır. O, bir neçə dəfə sözə başlamaq istədi, lakin heç bir vaxtla cəsarət edə bilmədi.

Ruf yavaşdan, yalvarış dolu bir təbəssümlə:

– Heç kas mənim burada olduğumu bilmir, – dedi.

– Nə dediniz? – deyə Martin soruşdu.

Öz səsinin cingiltisi Martini heyratə saldı.

Ruf dedi ki, sözləri təkrar etdi.

Martin:

– Oho! – dedi, onun tapib dedi ki, söz vur-tut bu oldu.

– Mən sizin mehmanxanaya girdiyinizi gördüm, bir az gözlədim və sonra mən də içəri girdim.

– Oho! – deyə Martin təkrar etdi.

Martinin dili hələ heç bir zaman bu cür tutulmamışdı. Qatı olaraq onun fikirləri birdən-birə başından çıxdı. O, hiss edirdi ki, susmağı yersiz görünməyə başlayır, lakin başının üstünü ölüm təhlükəsi alsaydı

belə, nədən sözə başlamadı düşünüb tapa bilməzdi. "Yaxşısı budur, gözümü açıb özümü "Qaynar bulaqlar" camaşırxanasında görəydim, onda qollarımı çirmalayır və işə girirdim". Martin, nəhayət, dedi:

– Deməli, bir az gözləyib içəri girdiniz.

Ruf qəməli-qəməli başını endirdi və sinəsindəki şərflər açdı.

– Mən əvvəlcə sizi küçədə o qızla gördüm...

Martin, sadəcə:

– Hə, – dedi. – Mən onu axşam məktəbinə ötürürdüm.

Ruf yeni bir fasilədən sonra soruşdu:

– Məgər siz məni görməyinizdən məmnun deyilsiniz?

Martin tələsik cavab verdi:

– Məmnunam, məmnunam. Lakin siz buraya tək gəlməklə ehtiyatsızlıq etməmişiniz ki?

– Mən içəriyə gözə çarpmadan gizlin keçdim. Heç kəs mənim burada olduğumu bilmir... Mən sizi yaman görmək istəyirdim. Mən gəlmişəm sizə deyəm ki, nə qədər səfəh olduğumu indi anlayıram. Mən gəlmişəm ona görə ki, daha gəlməməyə gücüm çatmadı, çünki buraya gəlməyi qəlbim mənə əmr etdi... çünki gəlmək istəyirdim!

Ruf ayağa durdu və Martina yanaşdı. Qız əlini onun çiyinə qoydu, dərinə və tez-tez nəfəsini dərkərək, bir an bu cür dayandı, sonra iti bir hərəkətlə ona doğru əylidi. Təbiəti etibarilə xeyirxah və həssas olan Martin başa düşdü ki, qızı uzaqlaşdırmaq mümkün deyil, qızın ürəyini sındırmaq ehtirasına biganə qalsa, onu elə əmansız təhqir edərdi ki, ömründə kişi qadını bundan pis təhqir etməmişdir. Martin qızı qucaqladı, lakin onun ağuşunda nə hərarət, nə də mehribanlıq vardı, sadəcə olaraq, qızı qolları arasına aldı, vəssalam. Qız tələsik Martina qısıldı və əllərini onun boynuna doladı, lakin bu əllərin təmasından Martinin canına, əvvəllər olduğu kimi, odlu bir gizli düşmədi; o, yalnız utanıb xəcalət çəkdi.

Martin soruşdu:

– Niyə belə titrəyirsiniz? Sizə soyuq deyil ki? Bəlkə, buxanını yandırmaq?

Martin elə tərpəndi ki, elə bil, qızın qolları arasından çıxmaq istəyir, lakin Ruf ona daha bərk qısıldı.

Qızın dişləri-dişlərinə dayə-dayə cavab verdi:

– Bu əsəbilikdəndir. İndicə hamısı keçib gedər. Halım daha yaxşıdır.

Qızın titrəməsi yavaş-yavaş keçdi. Martin qızı hələ qolları arasından buraxmamışdı, lakin daha təəccüb etmədi. Qızın nə üçün gəldiyini artıq bilirdi. Ruf bildirdi:

– Anam istəyirdi ki, mən Çarli Hepquda əmə gedim.

Martin donquldanaaraq:

– Çarli Hepqudu? Həmişə hərza-hərza danışan o cavan oğlanı deyirsiniz? – dedi və bir az susduqdan sonra əlavə etdi: – İndisə ananız istəyir ki, siz mənə əmə gedəsiniz, ələmi.

Martinin dediyi bu sözlərdə sual intonasiası yoxdu. O, bu sözləri tam bir inamla dedi və onun gözləri önündə aldığı qonorarların çoxhədlə rəqəmləri oynamağa başladı.

– Anam daha bizim evlənməyimizin əleyhinə çıxmıyacaq. – Ruf dilləndi.

– Ananız məni sizə layiq əmə hesab edir?

Ruf başını əydi.

Martin fikirli-fikirli dedi:

– Mən ki ananız bizim nişanımızı pozandan sonra yaxşılaşmamışam. Mən dəyişməmişəm. Mən elə əvvəlki Martin idənəm ki, varam. Mən həтта xarab olmuşam. İndi yenə papiros çəkərim, mən-dən tütün iyi gəldiyini hiss edirsinizmi?

Ruf cavab vermək əvəzinə nazlı-nazlı ovcunu Martinin dodaqlarına yapışdırdı. Martinin onu öpdüyünə alışmışdı, lakin Martinin dodaqları tərpənmədi. O, Rufun əlini çəkmasını gözlədi və sözüənə davam edib dedi:

– Mən dəyişməmişəm, mən qulluğa girməmişəm, qulluq axtarmıram da. Həтта axtarmaq fikrində də deyiləm, mən əvvəlki kimi indi də iddia edirəm ki, Herbert Spenser böyük və nəcib bir adamdır. Hakim Blount isə eşşəyin biridir. Mən dünən onlarda nahar eləyirdim, bunu bir daha öz gözümle gördüm.

Ruf məzəmmətlə soruşdu:

– Bəs nə üçün atamın dəvətini qəbul etmədiniz?

– Haradan bilirsiniz? Onu mənim yanıma kim göndərmişdi?

Sizin ananız?

Ruf susurdu.

– Hə, əlbəttə, ananız! Mən elə belə də bilirdim. Yəqin, siz elə indi də onun təkidilə buraya gəlmisiniz.

Ruf qızgın etiraz edərək:

– Mənim burada olduğumu heç kəs bilmir. Yeni siz, doğrudan da, elə bilirsiniz ki anam mənim belə bir iş tutmağıma izin verərdi? – dedi.

– Yaxşı, mən şübhə etmərəm ki, ananız sizə izin verərdi ki, mənə əra gədasınız.

Rufdan şikayət dolu bir səs çıxdı:

– Ah, Martin, rəhmınız olsun! Siz həttə məni bir dəfə də olsun öpmədiniz. Siz daş kimisiniz. Bir görün, mən nəyə cəsarət etmişəm. – Qız qorxa-qorxa, lakin eyni zamanda, bir maraqla ətrafına baxdı. – Bir görün, mən haraya gəlmişəm!

Martin Lizzinin, “Mən sizdən ötrü məmnuniyyətlə ölümə gedərdim! Sizdən ötrü ölümə gedərdim!” – sözlərini xatırladı.

Martin sərt bir əda ilə soruşdu:

– Bəs nə üçün əvvəllər buna cəsarət etmirdiniz? Mən daxmada yaşayılanda, mən ac qalanda. Axı mən elə onda da həmin Martin idim, həm bir insan, həm də bir yazıçı kimi. Mən son zamanlar bunu çox tez-tez özümə soruşuram, bu sualı təkcə sizə yox, həm də bütün adamlara verirəm. Görürsünüzmü, dəyişməmişəm. Hal-buki birdən-birə yüksəlməyim bəzən mənim özümü buna şübhə etməyə məcbur edir. Lakin mən eyni adamam ki, varam! Mənim başım da, kürəklərim də eynidir. Əllərimdə və ayaqlarımda eyni on barmaq var. Mən qürrelənib deyə bilmərəm ki, mən yeni bir istedadla sahib olmuşam və ya xeyrli işlər görmüşəm, mənim beynim olduğu kimi qalıb. Mənim həttə heç bir yeni ədəbi və ya fəlsəfi baxışım da yoxdur. Yalnız və kimsəsiz yaşadığım zamandan bəri mənim şəxsiyyətimin qiyməti artmamışdır. Bəs nə üçün mən indi birdən-birə hər yerdə əziz bir qonaq kimi qarşılanıram. Aydıncı ki, adamlara öz-özlüyümdə mən lazım deyiləm, çünki əvvəl onların tanımaq istəmədikləri həmin Martin idən olaraq qalıram. Deməli, onlar mənim şəxsimdə nə isə elə bir cəhəti qiymətləndirirlər ki, onun mənim şəxsi keyfiyyətlərimə heç bir daxli yoxdur, onunla mənim heç bir əlaqəm yoxdur. Sizə deyimmi mənim nəyimi qiymətləndirirlər? Həminin gözündə ad-san çıxardığını. Ancaq bu ad-san mənim içərimdə deyil, xaricimdədir. Bu ad-san başqalarının başındadır. Bundan əlavə, indi alımda olan pula görə mənə hörmət edirlər. Lakin bu pul da mənə deyildir. O, banklardadır, hər cür conların, tomların və ceklərin ciblərindədir. Hə, deməli,

mən sizə də buna görə, şöhrət və pula görə lazım olmuşam, eləmi? Ruf inildəyərək:

– Siz mənim qəlbimi qırırsınız, – dedi. – Siz bilirsiniz ki, mən sizi sevirəm, buraya da yalnız sizi sevdiyimə görə gəlmişəm.

Martin mülayim-mülayim dedi:

– Qorxuram ki, siz məni çox da doğru başa düşmədiniz. Bilirsiniz, mənə deyən görüm, nə üçün indi məni mənəndən üz döndərməyə cəsarətiniz çatdığı günlərdən daha çox sevirsiniz?

Qız çaşaraq qışqırdı:

– Bağışlayın və unudun! Mən sizi həmişə sevmişəm! Eşdirsiniz, həmişə! Elə buna görə də buradayam, sizin qucağınızdayam.

– Mən indi çox ehtiyatlı olmuşam, hər şeyi tərəziyə qoyub çəkirim. Buna görə sizin məhəbbətinizi də çəkib onun nə olduğunu bilmək istəyirəm.

Ruf birdən sıynılıb onun ağuşundan çıxdı, dikəldi və diqqətlə ona baxdı. Qız, sanki, nə isə demək istəyirdi, lakin deməyib susdu.

Martin sözüə davam edərək dedi:

– Bu barədə mənim düşüncələrimi bilmək istəyirsinizmi? Mən artıq indiki mövqeyimə çatmadan əvvəl sinfimin adamlarından başqa heç kəs məni tanımaq istəmirdi. Mənim kitabların artıq yazılıb qurtaran əlyazmalarını oxuyanların heç biri mənə bir kəlmə ilə olsun belə “bəyənilirəm” demədi. Əksinə, yazdığımı görə məni məzəmmət edirdilər, bu fikirdə idilər ki, mən nə isə ayıb və rüsvayçı bir iş görürəm. Hamı mənə yalnız bunu deyirdi... “İşə get”. Ruf etiraz dolu bir hərəkət elədi. Martin sözüə davam edərək:

– Hə, hə, – dedi. – Ancaq siz işdən yox, cəmiyyət içərisində mövqe tutmaqdan danışırıdınız. Mənim yazdığımı kimi, “iş” sözü də sizin xoşunuza gəlmirdi. İş sözü, doğrudan da, qəba sözdür. Lakin sizi inandırırıam ki, mənim fikrimcə, ətrafımdakı adamların hamısının məni dilə tutub islaməyə yollamaları daha qəba idi, sanki, onlar nə isə qəddar bir canını düz yola gətirmək istəyirdilər. Bəs axın nə isə qəddar bir canını düz yola gətirmək istəyirdiniz, deyirdiniz, halbuki onun bütün əsərləri yazılıb qurtarmışdı. Martinin arvadı olmağa cəsarət etmək üçün sizin məhəbbətiniz lazımcına qüvvətli olduğu aydın deyildi. İndi isə sizin məhəbbətinizin lazımcına qüvvətli olduğu aydınlaşmış və görünüür ki, bu qərībā faktın səbəbini məhz mənim

çatdığım şən-şöhrətdə axtarmaq gərəkdir. Mən hələ öz gəlirimdən danışmıram, siz, bəlkə də, onu düşünməmişiniz, halbuki, ehtimal, sizin ata-ananız üçün mənim gəlirim əsas şərtir.

Bütün bunlar isə çox də mənim ürayıma yatmır! Lakin ən fənası budur ki, bu məni məhəbbətə, müqəddəs məhəbbətə şübhə ilə baxmağa vadar edir! Doğrudanmı, məhəbbət şöhrətdən və qara camaatın hörmətindən qidalanıb yaşamalardır? Görünür ki, belədir! Mən bunu o qədər düşünmüşəm ki, axırda başım hərəlməyə başlayıb!

Ruf məhrəbancasına onun saçlarını tumarlayıb dedi:

– Yazıq baş! Qoy daha hərəlməsin. Hər şeyi yenidən başlayaq, Martin! Bilirəm ki, zəiflik göstərmişəm, anamın təkidli qarşısında dayana bilməmişəm. Mən güzaştə getməməli idim. Ancaq siz ki insan zəifliklərinə göz yummaqdan, əhəmiyyət verməməkdən çox tez-tez danışdınız, mənə mərhəmətli olun. Mən yanılmışam. Məni bağışlayın! Martin səbirsizliklə səsləndi:

– Bəs nə, bağışlayıram! Bağışlamalı bir şey olmayanda bağışlamaq asandır! Sizin hərəkətinizin bağışlanmağa ehtiyacı yoxdur. Hər adam daha yaxşı bildiyi işi tutur. Axı mən qulluğa girmək istəmədiyimə görə sizdən üzr istəməyəcəyəm ki...

Ruf cəld etiraz edərək:

– Axı mən ki, sizin xeyrinizi istəyirdim, – dedi. – Bir halda ki mən sizi sevirəm, sizin xeyrinizi istəməyə bilməzdim.

– Düzdür, siz mənim xeyrimi istəməklə az qalmışdınız ki, axırıma çıxasınız. Bəli, bəli! Az qalmışdı ki, mənim yaradıcılığımın, mənim gələcəyimin axırına çıxasınız! Mən təbiətin realistəm, burjuva mədəniyyətinin isə realizmdən zəhləsi gedir. Burjuaziya qorxaqdır. Burjuaziya həyatdan qorxur. Siz isə məni də həyatdan qorxmağa məcbur etmək istəyirdiniz. Siz məni dar bir qəfəsə salıb ağzımı bağlamağa, mənə yanlış, məhdud, bəyazı həyat baxışı sırımağa çalışırdınız. – Qız etiraz etmək istədi, lakin Martin işarə ilə onu susdurdu. – Bayağılıq, lap qoy tamamilə səmimi olsun, hər halda, bayağılıq burjuva mədəniyyətinin, zərif burjuva sivilizasiyasının əsasını təşkil edir. Siz isə mənim varlığımdan canlı bir qəlbi vurub çıxarmaq, məni özünüzlükülərdən birinə çevirmək, mənə öz sinfi ideallarınızı, sinfi əxlaqınızı, sinfi xurafatınızı aşılamaq istəyirdiniz.

Martin qəmli-qəmli başını buladı.

– Siz indi də məni anlamırsınız. Siz tamamilə mənim sözlərimə mənim verdiyim mənanı vermirsiniz. Sizin üçün mənim dediklərimin hamısı sırf xəyaldır. Mənim üçün isə bu, həyat həqiqətidir. Uzağı, siz gülüb aylənərsiniz və heyət edərsiniz ki, çirkab içindən, aşağı təbəqələrdən çıxmış qaba bir hərif sizin sinfi tənqid etməyə və bəyazı adlandırmağa cəsarət edir.

Ruf yorğun-ərgin başını onun çiyinə söykədi, qızı yenə əsəbilikdən doğan bir titrəmə sədi. Martin bir daqiqə gözlədi ki, bəlkə, qız dillənsin və sonra sözlünə davam etdi:

– İndi isə siz istəyirsiniz ki, bizim məhəbbətimizi dirildəsiniz! Siz istəyirsiniz ki, biz də ər-arvad olaq! Siz məni istəyirsiniz! Axı ələ ələ bilərdi ki, – çalışın məni anlayın, – ələ ələ bilərdi ki, mənim kitabların nəşr edilib işıq üzü görməzdi və hörmət qazanmazdı, lakin buna baxmayaraq, mən nəyəmsə, o da olub qalardım! Lakin siz onda heç vaxt mənim yanıma gəlməzdiniz! Yalnız bu kitablar... Onlar cəhənnəmə...

Qız onun sözünü kəsərək:

– Söyüş söyməyin, – dedi. Martin acı-acı güldü. Sonra:

– Görürsünüz, görürsünüz! – dedi. – Hayatınızın bütün səadəti karta qoyulduğu bir anda siz kobud bir söz eşitməkdən qorxursunuz. Siz əvvəlki kimi yenə də həyatdan qorxursunuz.

Ruf bu sözləri eşidərkən diksindi, sanki, bu sözlər onun hərkətinin bütün mahiyyətini heç endirdi, lakin qıza yenə də ələ gəlirdi ki, Martin ona qarşı haqsızlıq eləyir və buna görə də ondan incidi.

Onlar bir müddət səssiz-səmsirsiz oturdular; qız azab içində çırpınaraq, nə edəyini düşünürdü. Martin isə yox olmuş məhəbbətinin fikrini çəkirdi. O indi aydın başa düşdü ki, heç bir zaman Rufu ürəkdən sevməmişdir. O, xəyalının yaratdığı nə isə ideal bir Rufu, səməlar xilqətini, poeziyasının ilham qaynağı olan nurlu və şəfəqli bir obrazı sevmişdir... Əsl Rufu, burjuva psixologiyası və məhdud burjuva görüş dairəsi olan bir burjuva qızını o heç bir zaman sevməmişdir.

Qız birdən dilə gəldi:

– Rufen etiraf edirəm ki, sizin dediklərinizin çoxu həqiqətdir. Mən, doğrudan da, həyatdan qorxurdum. Mən sizi çox də böyük məhəbbətlə sevmirdim. Lakin indi böyük məhəbbətlə sevməyi öyrənmişəm, mən sizi nəsinizsə, ona görə sevirəm, nə olmusunuzsa, ona görə sevirəm, sizi bu cür eləyən səbəbə görə sevirəm. Mən sizi

mənim sinifimdən ayıran bütün cəhətlərinizə görə sevirəm. Qoy bəzən sizin baxışlarınızı anlamayım. Mən onları anlamağı öyrənə-rəm. Mən onları anlamağı öyrənmək üçün əlimdən gələni əsirgə-mərəm. Siz papiros çəkirsiniz, söyüş söyürsünüz, – bütün bunlar sizin varlığınızın bir hissəsidir, mən buna görə də sizi sevirəm, mən çox şeyə alışıram. Son on dəqiqə içərisində mən artıq çox şey öyrən-dim. Məgər əvvəllər ömrümdə buraya – sizin yanınıza gəlməyə cəsa-rət edərdimmi? Martin!..

Ruf, üzünü onun sinəsində gizlədərək ağladı. Martin axşamdan beri ilk dəfə olaraq qızı nəvəsi ilə qucaqladı. Qız bunu duydu və işıq gəlmiş gözlərini qaldırıb ona dikdi.

Martin:

– Çox gecdir, – dedi. O, Lizzinin sözlərini xatırladı. – Mən xəstə-yəm, Ruf... Yox, cismən yox. Mənim ruhum, beynim xəstədir. Mənim üçün hər şey mənasını, əhəmiyyətini itirmişdir. Mən heç nə istəmi-rəm, siz yanıma il bundan əvvəl gəlsəydiniz, hər şey başqa cür olardı!

Qız qışqıraraq:

– Yox, gec deyil! – dedi. – Mən bunu sizə sübut edərdəm. Mən sizə sübut edərdəm ki, indi məhəbbətim aşırıb-daşır, məhəbbətim indi-yə kimi mənim üçün həyatda əziz olan bütün şeylərdən daha əzizdir! Mən burjuaziyanın gözündə böyük qiyməti olan hər şeydən əl çəkməyə hazıram. Mən daha həyatdan qorxmuram. Mən atamı və anamı tərk edəcəyəm, qoy abırım tökülsün. Mən indi, bu saat burada sizinlə qalmağa hazıram və qoy bu, azad məhəbbətin vüsəl birliyi olsun. Əgər istəyirsinizsə, mən bundan vüqarlanaram və sevi-nərəm. Əgər mən əvvəllər məhəbbətimizə xəyanət etmişəmsə, mənə xəyanətə təhrik edən şeylərə məhəbbət naminə xəyanət etməyə hazıram.

Ruf panildəyib yanan gözlərlə Martinin qarşısında dayanmışdı.

– Mən gözləyirəm! – deyə qız piçildadı. – Martin, mən sizin “ha” cavabınızı gözləyirəm. Mənə baxın.

Martin qıza baxaraq düşünürdü: “Onun bütün əvvəlki səhvlərini yuması, əsl bir qadına çevrilməsi, burjuva şərtliliklərinin dəmir zəncir-lərini parçalayıb boynundan atması, nə qədər də gözəldir. Bütün bunlar gözəl, müəzzəm, nəcibdir. Lakin axı mənə nə olubdur?”.

Qızın hərəkəti Martini həyəcanlandırmadı, sarsıtmadı. O, yalnız ağlında bu hərəkətə haqq qazandırır. Alov püskürmək avəzinə

soyuq bir təqdir! Martinin qəlbi rıqqətə gəlməmişdi, qanında arzulər qaynamırdı. O, yenidən Lizzinin sözlərini xatırladı.

Martin ümitsiz-ümitsiz əlini yelləyib:

– Mən xəstəyəm, bərk xəstəyəm, – dedi. – Bu qədər ağır xəstə olduğumu indiyədək ağlıma belə gətirmirdim. Nə isə mənim içərimdə tükənmişdir. Mən heç bir zaman həyatdan qorxmamışam, lakin heç bir zaman təsəvvür etməzdim ki, bir zaman gələcək, daha həyatdan ləzzət ala bilməyəcəyəm. İndi isə aydınlaşır ki, mən həyat-dan doymuşam. Ürəyimdə daha heç bir arzum qalmamışdır. Mən hətta sizi də istəmirəm! Görürsünüz, necə xəstəyəm!

O, başını kürsünün söykənəcəyinə dayadı və gözlərini yumdu: Ağlayan uşaq aydın göz yaşları arasında günəşə baxıb dərhal bütün dərclərini unuduğu kimi, Martin də qəfilən gözləri önündə canlanmış bir səhnəni – günəş şüalarının yanb keçdiyi qalın yar-paqları seyr edərkən, xəstəliyini də, Rufun burada olduğunu da, ümumiyyətlə, dünyada hər şeyi yadından çıxardı. Bu yarpaqlar yamyaşıldı və göz qamaşdırırdı. Martin yarpaqlara baxanda gözləri ağrıyırdı, lakin o özü də səbəbini bilmədən baxırdı.

Martin qapı dəstəyinin cırıltısından özünə gəldi. Ruf qapının ağzında dayanmışdı. Qız həzin səslə:

– Mən buradan necə çıxım? – deyə soruşdu. – Qorxuram.

Martin sıçrayıb ayağa duraraq qışqırdı:

– Ah, mənə bağışlayın! Özüm də bilmirəm mənə nə olub. Sizin burada olduğunuz yadımdan çıxmışdı.

O, əli ilə alını ovuşdurdu.

– Görürsünüz, mən tamamilə nasazam. Mən sizi evinizə qədər ötürərəm. Biz dal qapıdan çıxıb bilerik. Heç kəsə gözünə dəymərik. Ancaq üz örtüyünüzü salın.

Nə qədər ki onlar dar koridorlardan və alaqlarlanlıq pilləkənlər-dən keçib gedirdilər, Ruf Martinin əlindən tutub buraxmaq istəmirdi.

Qız küçəyə çıxarkən:

– Axır ki, təhlükədən qurtardım, – dedi və əlini Martinin əlindən çəkmək istədi.

Martin:

– Mən sizi evinizə qədər ötürərəm, – dedi.

Qız etiraz etdi:

– Yox, yox, lazım deyil!

Qız yenidən əlini Martinin alından çəkməyə çalışdı. Bu, bir anlıqda Martində maraqlı oyatdı. Ona elə gəlirdi ki, qız məhz indi, onun üçün hər cür təhlükənin artıq keçib getdiyi bir zamanda nədənsə qorxur. Qız, sanki, tez-tələsik Martini əkmək istəyirdi. Martin isə bunu əsəb sarsıntısı ilə, sadəcə olaraq, acıqla izah edirdi. Buna görə də qızın əlini öz əlində saxladı və onların evinə doğru döndü. Onlar tənə çatanda Martin birdən uzun palto geymiş bir adam gördü, həmin adam tələsik küçə qapısına soxuldu. Martin qapının yanından keçəndə ora baxdı və yad adam paltosunun yaxasını qaldırdığına baxmayaraq, Rufun qardaşı Normanı tanıdı.

Martinlə Ruf yolboş demək olar ki, danışmırdılar. Ruf kədərli, Martin isə hər şeyə biganə idi. O, qıza yalnız bunu dedi ki, Sakit okean adalarına gedir, qız isə birdən-birə gəldiyinə görə ondan üzr istədi. Vəssalam. Onlar qızın qapısında ayrıldılar, elə bil, aralarında heç nə olmamışdı. Onlar bir-birinin əlini sıxdılar, bir-birinə "Gecən xeyrə qalsın" dedilər, həm də Martin ədəb qaydası ilə şlyapasını bir balaca qaldırdı. Qapı çırpıldı. Martin papiros yandırdı və geriye, mehmanxanaya qayıtdı. Normanın gizləndiyi həmin küçə qapısının yanından keçəndə Martin ayaq saxladı və bir dəqiqə fikirli-fikirli dayandı. O bərkəndə:

– Ruf yalan danışmış, – dedi. – O, məni inandırmaq istəyirmiş ki, qəti və cəsarətli hərəkət edir. Halbuki qardaşı onu geri, evə aparmaq üçün burada dayanıb çoxdan gözləyirmiş. – O, qəhqəhə çəkib güldü. – Ah, burjuylar, burjuylar! Mən kasıb olanda, hətta onun bacısına yanaşmağa belə haqqım yoxdu. Bankda cari hesab açandan sonra isə qardaş özü bacısını mənim yanıma gətirir!

Martin yoluna davam etmək istəyirdi ki, birdən hansı bir avara isə onun dirsəyinə toxundu. Avara:

– Cənab, lütfən, mənə 25 sent verin, – dedi. – Gecə qalmağa yer pulu verməliyəm.

Bu səs Martini bir an içində dönüb geri baxmağa məcbur etdi. Bir an sonra Martin artıq Cunon əlini bərk-bərk sıxdı.

Co deyirdi:

– Yadındadır, mən sənə demişdim ki, görüşəcəyik. Bu mənim ürəyimə dammışdı. Gördün ki, görüşdük!

Martin heyran-heyran:

– Sən lap nə kimisən! – dedi. – Deyəsən, kökəlmisən də.

Co onun sözünü təsdiq edərək gülə-gülə dedi:

– Elədir ki var. Mən avara olan gündən bəri yaşamağın mənasını anladım! Otuz gırənkə kökəlmisəm və özümü çox yaxşı hiss edirəm! Axı keçmişlərdə o qədər işləyib aldın düşürdüm ki, məndən bir dəri, bir sümük qalmışdı. Görünür, avara yaşamaq mənə düşür!

Martin ona sataşaraq:

– Ancaq gecələməyə yer pulu istəyirsən, – dedi. – Gecə isə çox da isti deyil!

– Hm! Gecələməyə yer pulu istəyirəm! – Co cibindən bir ovuc xırd pul çıxardı və etiraf etdi. – Bu mənə çatardı, ancaq sən görkəmindən yaman səxavətli adama oxşayırdın! Buna görə səni gözəlti elədim. Martin qəhqəhə çəkdi. Sonra dedi:

– Gecələmək nədir, bu pul hələ sənin içkinə də çatır.

Co lovğa-lovğa pulu cibinə qoydu:

– Mən daha belə işlərə baxmıram! – deyə bildirdi. – Mən indi daha içmirəm. Havasım yoxdur. Səndən ayrıldıqdan sonra mən ancaq bir dəfə kefli olmuşam, həm də ona görə ki, səfəhtiyimə salıb ac qanıma içmişdim. Mən heyvan kimi işləyəndə heyvan kimi içirdim. İndi isə adam kimi yaşadığıma görə adam kimi də içirəm. Hər də bir stəkan içirəm və "bəsdir" deyirəm!

Martin sabah görüşmək üçün onunla şərtləşdi və mehmanxanaya getdi. O, vestibüldə paroxodların hərəkət cədvəlinə baxdı, "Maripoza" beş gündən sonra Taitiya yola düşürdü.

O, qapıçıya:

– Telefonla mənə kayut sifariş edin, – dedi. – Ancaq yuxarıda yox: aşağıda, sol tərəfdə. Yəninizdə saxlayın. Yaxşısı budur, yazın: sol tərəfdə.

Martin öz otağına gəlib uzandı və uşaq kimi bir anda yuxuya getdi. Axşamdan bəri baş vermiş bütün hadisələr onun ürəyində heç bir iz buraxmadı. Onun beyni daha müəssir olmurdu. Hətta Co ilə görüşdən doğmuş coşğun sevinc də ani bir havas kimi gəlib keçdi. Bu sevinc yalnız bir an sürdü, gələn anda isə Martin artıq öz keçmiş yoldaşına rast gəldiyinə təəssüf edirdi, çünki dinib-danışmaq belə istəmirdi. Beş gündən sonra üzüb istəklə okeanına gedəcəyi də onun ürəyini açmırdı. O, məmnuniyyətlə gözlərini yumdu və səssiz-səmirsiz səkkiz saat yatdı. O, yuxuda çapalamırdı, gecəgözü hər şeyi unudaraq dincəlir və aylarda həmişə heyfşilənirdi. Həyat

onu usandırır və didib parçalayırdı, zaman isə onun üçün əsl böyük bir işgəncə idi.

QIRX ALTINCI FƏSİL

Sabahı gün Martin sözə başlayaraq dedi: – Bilirsən nə var, Co. Burada, iyirmi səkkizinci küçədə bir fransız var. O, bir az pul yığıb, indi isə Fransaya qayıtmaq istəyir. Onun kiçik, qasəng, çox gözəl təchiz edilmiş bir camaşırxanası var. Əgər sən oturaq həyat yoluna qayıtmaq istəyirsənsə, bu, sənin üçün lap göydən düşüb. Al, bu da pul, özünə qasəng bir kostyum al və bu ünvana get. Komisyönçü bu ünvanda olur, mən ona tapşırıbmışam ki, sənin üçün münasib bir şey axtarıb tapsın. O, səninlə gədar və hər şeyi sənə göstərar. Əgər camaşırxana xoşuna gəlsə və sən bu fikirdə olsan ki istənilən qiymətə, on iki min dollara dəyər, onda mənə də və bil ki, camaşırxana sənindir. İndisə sürüş buradan! Mənim işim var. Biz səninlə sonra söhbət edərik.

Co içərisində coşan qazəbi boğaraq asta-asta: – Bilirsən nə var, Mart – dedi, – mən buraya səninlə görüşməyə gəlmişəm. Başa düşdün? Heç də onun üçün gəlməmişəm ki, mənə camaşırxana bağışlayan! Mən keçmiş yad edib köhnə dost kimi sənənin yanına gəlmişəm, sən isə camaşırxananı mənim gözümə soxursan. Bilirsən, buna görə sənə demək istəyirəm ki, götür öz camaşırxananı, onunla bərabər itil cəhənnəmə!

O, ayağa durdu və getmək istədi, lakin Martin onun çiyinlərindən yapışdı və üzünü özünə tərəf çevirdi. O dedi:

– Bilirsən, Co, əgər mənə bu cür fırıldaqclar gəlməyə başlasan, keçmiş dostluğumuz xatirinə sənə ilə döyərim ki, dünya gözüne qaranlıq görünər. Başa düşdün? Hə, nə var? İstəyirsənmi?

Co dartındı və Martini itələmək istədi, lakin ona sarılmış qollar həddindən artıq qüvvətli idi. Onlar əlbəyaxa olub otağı hərflənməyə başladılar, bütün ağırqları ilə stulun üstünə yxılıb onu sındırdılar və axır ki, döşəməyə sərilidilər. Co arxası üstə uzanmışdı, Martin isə dizini onun sinəsinə basıb üstünə çıxmışdı. Martin Conu buraxdıqda onun nəfəsi güclə özünə gəldi. Martin:

– Hə, deməli, indi danışa bilərik. Görürsən, yaxşısı budur, mənə baş qoşma. Mən, hər şeydən əvvəl, camaşırxana məsələsini qurtarmaq istəyirəm. Sonra gəlersən və onda biz keçmiş xatirələrdən və başqa bir şeydən danışarıq. Mən sənə dedim ki, işim var, özün bax.

Elə bu vaxt lakey səhər poçtunu, bir qalaq məktub və jurnal gətirdi.

– Məgər həm bütün bunları oxumaq, həm də söhbət eləmək olarmı? Get camaşırxananın məsələsini həll elə və sonra buraya qayıt.

Co könülsüz olaraq:

– Yaxşı, – deyər razılaşıdı. – Mən elə bildim ki, sən, sadəcə olaraq, mənə camaşırxana verib istəyirsən başından açılım, ancaq indi görürəm ki, yanlışmışam. Ancaq boksda sən mənə üstün gələ bilməzsən, Mart. Nədən istəyirsən, mərc gəlirəm.

Martin gülə-gülə:

– Yaxşı, – dedi, – sonra əlcəklərimizi taxıb gücümüzü sınayarıq. – Hökmən! Mən camaşırxananı alan kimi, – deyər Co yumruğunu uzatdı. – Görürsən? Sən iki zərbə ilə vurub yerə sərərəm.

Nəhayət, Co gedəndən sonra, Martin rahat nəfəs aldı. O, adamlardan qaçmağa başlamışdı. Adamlarla ünsiyyətdə olmaq onun üçün gündən-günə çətinləşirdi. Onlar Martinin yanında olanda Martinin ürəyi sıxılırdı, onlarla danışmaq zərurəti isə onu hirsəndirirdi. Adamlar onun əsəblərinə toxunurdular və Martin bir adamla görüşməmiş tez ondan yaxasını qurtarmaq üçün bəhanə axtarmağa başlayırdı.

Co gedəndən sonra Martin poçtu dərhal axtırmağa girişmədi. O, əlini ağdan-qaraya vurmadan təqribən yarım saat kürsüdə oturdu və başından yalnız haçandan-haçana hər hansı qınc fikirlər, yuxuya dalmış bir ağılı anı bəlirtirləri gəlib keçirdi.

Nəhayət, Martin durdu və poçtu axtırmağa başladı. Təqribən bir düjin məktubda avtoqraf göndərməsini xahiş edirdilər, Martin bu cür məktublara ilk baxışdan tanıyırdı. Sonra maddi kömək istəyənlərin standart xahişləri, əbədi mühərrik modelini yaratmış ixtiraçı və yer səthinin boş kürenin daxili hissəsi olduğunu sübut etmiş riyaziyyatçıdan tutmuş kommunist yurdu salmaqdan ötrü Meksikada – Kaliforniya yarımadasını almaq üçün maliyyə köməyi istəyən şəxsə də müxtəlif, qərribə adamların və xəyalpərəstlərin məktubları gəlirdi. Onunla tanış olmaq istəyən qadınlardan da məktub vardı,

bu məktublardan biri Martini gülümsündürdü. Məktub müəllifi ədəbi və mömin adam olduğunu sübut etməyə çalışaraq, kilsədə daimi yerinin pulunu verdiyi barədə qəbz məktuba əlavə etmişdi.

Nəşirlər və redaktorlar onun başına ələ hey məktub yağdırırdılar: jurnallar ilan dili çıxarıb, ondan məqalələr, kitab nəşriyyatları isə yalvarıb yeni kitablar istəyirdi, hamı onun əlyazmaları, bir zamanlar göndərmək üçün var-yoxunu girov qoyduğu zavallı əlyazmaları arzusunda idi. Bu məktublar arasında gözlənilməyən pul çekləri də olurdu – ingilis nəşrlərinin haqqı, xarici nəşriyyatlardan göndərilmiş beh. Martinin ingilis agentı ona xəbər verirdi ki, Almaniyada üç kitabını tərcümə etmək hüququ alınmışdır, onun əsərləri İsveçdə də tərcümə olunurdu, lakin İsveç Bern müahidəsində iştirak etməmişdi və bu tərcümələrə görə bir şey almaq mümkün deyildi. Rusiyada da sorğu gəlmişdi, bu da sırf rəsmi məhiyyətdə idi, çünki bu məmləkət də Bern müahidəsində iştirak etməmişdi.

Martin qəzetlərdən məqalələri kəsib saxlayan bürodan gətirilmiş bir yığın paketi açdı və onun özündən, misilsiz bir sürətlə artan şöhrətindən bəhs edən yazıları oxudu. Martin gözəl bir ədələ bütün əsərlərini birdən-birə qara camaatın ağına atmışdı. Görünür ki, onun bu qəfil şöhrətinin səbəbi də bu idi. Martin də, Kiplinq kimi, qara camaatı hücumla ələ keçirmişdi; Kiplinq ölümcül xəstə yatan da sürü hissəyə itaət edən qara camaat birdən-birə onun kitablarını ardı-arası kəsilmədən oxumağa qurşanmışdı. Bu ara Martin xatırladı ki, ələ həmin qara camaat yarım ildən sonra oxuduğundan heç nə başa düşməyib, Kiplinqin özünü çirkəblər içində atıb tapdımışdır. Bu fikir Martini acı-acı gülməyə məcbur etdi. Kim bilir! Bəlkə, yarım ildən sonra bu, mənə də qismət olacaqdır. Lakin mən qara camaatı aldadacağam. Mən onda uzaqlarda, cənub dənizlərində olacağam, öz qamış komamı tikəcəyəm, inci və qoz ləpəsi satacağam, sualtı qayaların üzərindən dalgaların belində keçəcəyəm, köpəkbalığı tutacağam, Tayoxae vadisinə bitişik vadidə dağ keçisi ovlayacağam.

Elə bu an həyatının bütün ümidsizliyi onun gözləri önündə canlandı. O, birdən başa düşdü ki, kölgələr vadisindədir, ölüm kölgələri. Onun həyatı ötüb-keçmişdi; onun həyatı sönür, saralıb-solur və qürub edirdi. Martin indi nə qədər çox yatdığını və həmişə yatmaq istədiyini düşündü. Halbuki bu yaxınlara kimi yuxuya nifrət edirdi. Yuxu ondan həyatın ən qiymətli saatlarını çalıb aparırdı. Yirmi dörd saatda dörd

saat yatmaq – dörd saat az yaşamaq deməkdi. Onda yuxudan necə də bezmişdi! İndi isə həyatdan nə qədər bezmişdi! Həyat cansıxıcı idi və acı dadırdı. Martinin ölümünə səbəb bax bu idi. Həyata can atmayan adam ölüm yolları axtarırdı. Onun qəlbində köhnə, əzəli yaşamaq instinkti baş qaldırdı. Ha, o, yola çıxmağa tələsməlidir. O, otağı gözədən keçirdi və şeyləri yığıdırmaq lazım gələcəyini düşünüb, dəhşətə gəldi. Bir də ki bu tələsik deyil. Hələlik şey-şüy almaq lazımdır.

Martin şlyapasını başına qoyub mehmanxanadan çıxdı, tufəng, patron və balıqçı ləvazimatı seçməklə bütün şəhəri silah mağazasında keçirdi. Ticarət üçün mallara gəldikdə, Martin onları Taitiyə çatandan sonra yazıb gətirməyə qərar verdi, çünki mallara olan tələb tez-tez dəyişir. Onları yazıb Avstraliyadan da gətirmək olar. Bu fikir Martini çox sevindirdi. O, düşünəndə ki nə isə bir iş görmək və bir addım atmaq lazımdır, indi daha bu fikrə dözə bilmirdi. Martin mehmanxanaya qayıdırdı, məmnuniyyətlə qoynunda yer tapacağı rahat kürsüsünü düşünürdü, lakin Conun bu kürsüdə oturduğunu görüb az qaldı hirsindən höknür-höknür aqlasın.

Co camaşırxanaya heyrandı. O, bütün məsələləri həll etmişdi və səbahdan camaşırxananın külli-ixtiyar sahibi olurdu. Martin çarpayısı uzağı və gözləri yanyumulu olduğu halda Conun danışdığılarına qulaq asmağa başladı. Martinin fikirləri, demək olar ki, insan şüurunun həddindən aynılmışdı, uzaqlarda gəzirdi. O, Coya, heç olmasa, bir cavab vermək üçün ara-sıra özünü zorlayırdı. Axi o ki Conun xatirini istəyirdi. Lakin Conun qəlbində həyat qaynayır, aşib-daşırdı, onunla təmasda olmaq isə indi Martini incidirdi. Bu, Martinin yorğun, usanmış qəlbi üçün çox ağır bir yüküdü. Co birdən-birə deyəndə ki bir zaman gələcək onlar alcaqlarını geyib boks oynayacaqlar, Martin ağrıdan az qaldı çığırsın.

Martin:

– Co, yadında saxla! – dedi. – Sən öz camaşırxananda “Qaynar bulaqlarda” arzuladığın qayda-qanunu qoymalısan. Vaxtından əlavə heç kəsi işlətməməlisən. Gecələr heç bir iş gördürməməlisən. Yaxşı zəhmət haqqı verməlisən. Heç bir vaxla uşaqları işə götürməməlisən! Heç bir səbəbi nəzərə almamalısan!

Co başını tərpətdi və qeyd dəftərçəsini çıxardı. – Mən bu gün şəhər yeməyindən qabaq iş qaydalarının planını çəkmişəm. Bir qulaq as!

Co oxumağa başladıqda Martin bah-bah deyir, lakin hey bir şey düşünürdü ki, axır Co na vaxt rədd olub gedəcəkdir.

Martin yuxudan aylanda gecədən xeyli keçmişdi. Onun fikri yavaş-yavaş gerçək həyat faktları üzərinə qayıtdı. Otaqda heç kas yoxdu. Yəqin, Co Martinin yuxuya getdiyini görüb, yavaşca çıxıb getmişdi. Martin: "Çox nazakətli davranmışdır", – düşündü. Sonra gözlerini yumdu və yenidən yuxuya getdi.

Bundan sonra gələn günlərdə Conun başı öz işlərini sahmana salmağa bərk qarışmışdı və çox da Martinin zəhləsini tökmürdü. Yalnız Martinin yola düşməsi ərafəsində qəzətlər xəbər verdilər ki, Martin İden "Maripoza" ilə dəniz səfərinə çıxır. O, yenə də instinktə – nəyin bahasına olursa olsun yaşamaq instinktinə itaət edərək, həkimin yanına getdi və müayinədən keçirilməsini xahiş etdi. Martin tamamilə sapsağlam idi. Onun ciyərlərinə və ürəyinə heç söz ola bilməzdi. Tibb nöqtəyi-nəzərindən onun bütün orqanları lap sağ-salamatdı və tamamilə normal işləyirdi.

Həkim:

– Sizin heç bir xəstəliyiniz yoxdur, mister İden, – dedi. – Heç bir. Sizin gözəl orqanizminiz var. Mən, sadəcə olaraq, sizə qıbtə edirəm. Sizin səhhətiniz çox yaxşıdır. Köks qəfəsiniz nə qədər də enlidir! Daşdan yumşaq nə olsa həzm ələyən mədəni də buna əlavə etsək, deməli ki, bu, sarsılmaz səhhətin və gücün rəhnidir. Bu cür insan vücuduna min, hətta on min adamdan bir rast gəlmək olur. Hər hansı bədbəxt bir hadisə üz verməyə, siz yüzə qədər yaşaya bilərsiniz.

Martin də inandı ki, Lizzi düz diaqnoz qoymuşdur. Cismən o sapsağlamdır. Lakin içərisində nə isə nasazdı və yalnız cənub dənizlərinə şəfa tapmağa ümid bağlaya bilərdi. Ən fənası isə o idi ki, indi, səfər ərafəsində, Martinin bütün yola çıxmağ həvəsi birdən-birə qaçdı. Sakit okean onun gözündə burjuva mədəniyyətindən zərrə qədər də yaxşı deyildi. O, yola düşməyi fikirləşərkən heç bir mənavi coşğunluq duymurdu, – əksinə, qarşıdakı səfər ona əzab verirdi və buna görə də Martin istəyirdi ki, artıq gəmidə olsun, daha heç nəyin qeydina qalması və heç nəyi düşünməsin.

Son gün Martin üçün, doğrudan da, böyük bir əzabdı. Bernard Higginbotam və Hertruda öz ailəsi ilə, habelə German Şmidt və Meriyen qəzetlərdə Martinin yola düşəcəyi xəbərini oxuyub onunla vidalaşmağa gəldilər. Martin sonra bəzi işlərini qurtardı, haqq-hesabını

verdi, qır-saqqız müxbirlərin arzularına əməl etdi. O Lizzi Konolli ilə axşam məktəbinin qapısında ayaqüstü vidalaşdı. Sonra mehman-xanaya qayıdıb gördü ki, Co buradadır. Co bütün günü camaşır-xanada əlləşmişdi və ancaq axşamüstü işini qurtarıb vidalaşmağa gəlmişdi. Bu, Martinin səbir kasasını doldurdu, lakin o birtəhər özünü saxlayıb kürsünün qoltuğunu əsəbi-əsəbi sıxaraq yarım saat dostunun cəfəngiyatını dinlədi.

Martin:

– Öz aramızdır, Co, – dedi. – Yəndə qalsın ki, heç nə səni bu camaşır-xanaya bağlamır. İstədiyən vaxt onu satıb pulunu havaya sovura bilərsiniz. Elə ki gördün işdən bezmisən və yenə avara-sərgərdan dolanmaq istəyirsən, o saat şələ-küləni yığıdırıb yola çıx. Çalış, necə xoşuna gəlsə, elə də yaşa!

Co başını buladı:

– Yox, bəsimdir, mən daha uzun yollarda düşüb qalmayacağam. Avara həyat sürmək hər cəhətdən yaxşıdır, birçə şey olmasaydı – qızları deyirəm. Onlarsız yaşaya bilmirəm. İstəyirsən vur öldür. Avara-sərgərdan gəzəndə isə, özün bilirsən ki, təqəzəməli-sən. Bəzən musiqi çalınan bir evin yanından keçirsən. Pəncərədən baxıb görürsən ki, ağ paltar geymiş qəşəng cananlar rəqs edir, gülümsəyirlər! Eh, sən mənim dərdimi bilməzsən! Həyat lap adamın gözündən düşür. Axı mən şəhər kənanına səyrə çıxmağı, rəqs etməyi, ayılı gecədə gəzməyi və daha başqa şeyləri çox sevirm. Avaralıq hara, camaşır-xana hara... Camaşır-xana başqadır, qəşəng kostyum geyməyə, cibinə hər ehtimala qarşı bir ovuc dollar qoymağa imkanın olur! Mən dünən burada bir qıza rast gəldim. Vəcdən haqqı, mənə elə gəlir ki, bax, lap bu saat onu alardım. Bütün günü yadıma düşəndə sevincimdən ürəyim atılıb-düşür. Onun baxışları elə mehribandı ki... səsi isə gözəl bir mahnı kimi idi. Eh, Mart, niyə evlənmirsən ey? Bir belə pulun var, ən birinci gözəli ala bilərsiniz!

Martin acı-acı gülümsədi və ürəyinin dərinliyində, ümumiyyətlə, adamların nə üçün evlənmək arzusuna düşüklərinə təəccüb etdi. Bu, Martinə qəribə və anlaşılmaz görünürdü.

Paroxodun dənizə çıxmasına az qalmış "Maripoza"-nın göyərtilərində dayanan Martin onu ötürənlər içində Lizzi Konollini gördü. İçərisindən gələn bir səs ona "Qızı özünə götür! – deyə pıçıldadı. Axı mərhəmətli, alicənab olmaq çox asandır, qız isə hədsiz dərəcədə

bəxtiyar olardı". Martin bir anlığa həvəyə gəldi, lakin bu həvə dərhal yerini böyük bir dəhşətə verdi. Martinin usanmış qəlbi etiraz səsinə ucaldırdı. O, paroxodun kənarından aralandı və öz-özünə pıçıldadı: "Yox, əzizim, sən çox ağır xəstəsan".

Martin öz kayutuna çəkildi və paroxod açıq dənizə çıxmayınca orada oturub qaldı. Yemək salonunda nahar zamanı Martini kapitanın sağ tərəfində fəxri yerə oturdular, o isə dərhal bu qənaətə gəldi ki, səyahətə çıxmış adli-sanlı adama necə baxmaq lazımdırsa, "Maripozza"-nın bütün səmişinləri də ona elə baxırlar. Lakin hələ heç bir zaman heç bir adli-sanlı adam ətrafındakı insanların ümidini bu cür boşa çıxarmamışdı. Bu böyük adam vaxtının çox hissəsini göstərdə uzanır, gözlerini qıyr, axşam isə hamıdan qabaq yatmağa gedirdi.

İki gündən sonra səmişinlər dəniz xəstəliyindən özlərinə gəlmiş və səhərdən axşama kimi salonlara və göstərtəyə yığırdılar. Martin onların yanında nə qədər çox olurdusa, bir o qədər çox onlara açığı tuturdu. Bir də ki, bunda haqsız olduğunu anlayırdı. Martin axır ki bunların xoşsifət və xeyirxah adamlar olduğunu etiraf etməyə məcbur olur və buna baxmayaraq, ürəyində əlavə edirdi: əlbəttə, mənavi cəhətdən məhdud və ağıl cəhətdən miskin bütün burjuaziya kimi. Bu adamlar Martinin gözüne o qədər səfəh və yelbeyin görünürdülər ki, onlarla söhbətdən dənizirdi. Gənclərin gurultulu şənlisi isə onun əsəblərinə toxunurdu. Cavanlar heç bir vaxt dinc durmurdu: onlar göstərdə vurmuxur, gil-gilə oynayırlar, delfinlərə tamaşa edir, qatar-qatar uçan bəlqırları saçaq bir hay-arayla salamlayırdılar.

Martin çox yadırdı. O, səhər yeməyindən sonra alına jurnal götürüb jezonqa uzanırdı, lakin nə qədər ələşirdisə də, jurnalı oxuyub başa çıxı bilmirdi. Çap olunmuş satırlar onu yorurdu. O, adamların necə mövzu tapıb yazdıqlarına təəccüb edir və təəccüb edə-ədə öz kürsüsündə dinməz-sözləməz yuxuya gedirdi. İkinci səhər yeməyinə çağıran zəng səsi Martini yuxudan ayılırdı və ayılmaq lazım gəldiyinə hisslənirdi.

Martin yuxunun gətirdiyi bu donuqluqdan yaxasını qurtarmağa çalışaraq, bir dəfə kubrika, matrosların yanına gətdi. Lakin ona elə gəldi ki, özü matros çarxıyısında yatdığı zamanlardan bəri matros-lar da dəyişmişlər. O, özü ilə bu kütbeyin, cansız, heyvanabənzər adamlar arasında heç bir ümumi cəhət, əlaqə tapa bilmədi. O, ümid-lərini tamam itirmişdi. Orada, yuxanda Martin İden bir insan kimi

heç kəsə lazım deyildi, öz sinfinin tanıdığı və bir zamanlar sevdiyi adamların yanına da daha qayıda bilmirdi. Onlar Martinə lazım deyildilər. Birinci dərəcənin yelbeyin səmişinləri kimi, onlar da Martini hövsələdən çıxarırdılar!

Gözləri xəstə olan adam üçün parlaq işıq necə bir əzəbdirsə, həyat da Martin üçün elə bir əzəbdir. Həyat onun gözləri qarşısında bərq vururdu və göyqurşağının bütün rənglərinə çalırdı, Martin isə ağnırdı. Ağndan gözünü açma bilmirdi.

Martin İden ömründə birinci dəfə idi ki, birinci dərəcəli kayutda dənizə çıxmışdı. O, əvvəllər bu cür gəmilərdə səfərə çıxarkən ya növbə çəkər, ya da qazanxanada qan-tər içərisində işləyirdi. O günlərdə Martin tez-tez başını anbar qapısından çıxaraq, göstərdə gəzişən, deyib-gülən, söhbət edən, havayı vaxt keçirən dəstə-dəstə geyimli-kecimli səmişinlərə baxardı; göstərtinin üzünə çəkilmiş katan çadır olan günəşdən və kuləkdən qoruyur, zirkə stüardlar isə onların ən kiçik arzusuna belə bir an içində əməl edirdilər: havasız kömür anbarından çıxmış Martinə isə bütün bunlar nə isə bir cənnət kimi görünürdü. İndi isə Martin özü fəxri bir səmişin kimi masada kapitanın sağ yanında oturur, hamı ona pərəstisə baxır, halbuki Martin bu ara itirilmiş cənnət olan kubrikin və qazanxananın həsrətini çəkir. O, yeni bir cənnət tapmamışdı, köhnə cənnət isə bırıllıq itirilmişdi.

Martin, heç olmazsa, qismən maraqlı bir şey axtarıb gəzərkən paroxod qulluqçular arasında bəxtini sınağa qərar verdi. O, mexanikın köməkçisi, ziyalı bir adamla söhbətə başladı; mexanikın köməkçisi isə dərhal Martinin üstünü alıb sosialist təbliğatı aparmağa başladı, onun bütün cəhətlərini pamfletlər və intibahnamələrlə doldurdu. Martin könülsüz-könülsüz onun kölə əlaqə haqqında mülahizələrini dinləyir və bir zamanlar özü iman gətirdiyi Nitsşe fəlsəfəsini xatırlayırdı. Axı deyin görüm, bütün bunların bir mənası varmı? – Martin divanə Nitsşenin ən dəli-divanə müddəələrindən birini xatırladı, bu müddəanı irəli sürməklə Nitsşe hər şeyi – hətta həqiqətin özünü belə şübhə altına alırdı. Nə olar ki, Nitsşe, bəlkə də, haqlıdır! Bəlkə, həqiqət heç yerdə, hətta həqiqətin özündə belə yoxdur. Bəlkə, həqiqət məfhumunun özü mənasız bir şeydir. Lakin Martinin beyni tez yoruldu, o, yenidən kürsüyə uzanıb mürgüleməyinə sevindi.

Martinin günləri paroxodda nə qədər məşəqqətlə keçsə də, irəliləyən onu daha böyük məşəqqətlər gözləyirdi. Paroxod Taitiye gələndən

sonra nələr olacaq? Nə qədər əlləşib-vuruşmaq, qeyrət göstərmək lazım gələcəkdir. Gərək malların qeydinə qalasan. Markiz adalana gedən bir şxuna tapasan, min cür lazımlı və usandırıcı işlər görsən. Hər dəfə də özünü zorlayıb bütün bunları düşünməyə məcbur olan Martin başının üstünü almış təhlükəni aydınca anlamağa başlayırdı. Bəli, o artıq Kölgələr vadisində idi və ən dəhşətli də budur ki, heç nədən qorxmırdı. O, heç olmazsa, bir az qorxsaydı, həyata qayıda bilərdi, lakin qorxmırdı və buna görə də getdikcə özünü daha da zülmətə atırdı. Daha onu həyatda heç nə, hətta bir zamanlar sevdidiyi şeylər belə sevindirmirdi. Məsələn, "Maripoza"nın qarşısına Martinin çox alışdığı şimal-şərq passat küləyi əsirdi, lakin bir zamanlar onu şərab kimi xumarlandıran bu külək, indi onu yalnız dərindən acıqlandırır. O, keçmiş günləri və gecələrinin bu xeyrixah yoldaşının yersiz nəvazişlərindən yaxasını qurtarmaq üçün kürsüsünün başqa yera qoydurdu.

Lakin "Paripoza" tropik iqlimli sulara girəndə Martin özünü xüsusilə bəd xətt hiss etdi. Yuxusu qaçmışdı. O, həddindən çox yatmışdı və indi istər-istəməz oyaq qalmalı, həyata baxmalı və həyatın azab dolu parlısından gözləri qamaşmalı idi. O, təlatüm içində göyertədə vurmurdu. Hava rütubətli və isti idi, qəfilən və tez-tez yağan şiddətli yağışlar isə sərinlik gətirmirdi. Yaşamaq Martin üçün bir əzabdı. O, bəzən üzülmüş halda kürsüyə düşürdü, lakin bir az dincəldikdən sonra yenə ayağa durur və yenidən var-gəl etməyə başlayırdı. O, nəhayət, özünü jurnalı oxuyub başa çıxmağa məcbur etdi və kitabxanadan bir neçə şeir kitabı aldı. Lakin Martin fikrini toplayıb oxuya bilmir və buna görə də gəzməyi daha münasib hesab edirdi.

Martin axşam hamıdan axırda öz kəyutünə endi, lakin gecədən xeyli keçdiyinə baxmayaraq, yuxuya gəda bilmədi. Həyatın alından dincəlmək üçün yeganə vasitə artıq təsir gücünü itirmişdi. Bu isə lap böyük dərd idi! O, işığı yandırdı və bir kitab götürdü. Bu, Suinbernin şeirlər kitabı idi. Martin bir müddət kitabı vərəqlədi və birdən maraqla oxuduğunu sezdi. O, şeiri axıra kimi oxudu, gerisini də oxumağa başladı, lakin yenə oxuyub qurtardığı şeirin üzərinə qayıtdı. O, nəhayət, kitabı öz sinəsi üstünə qoyub fikrə getdi. Hə! Özündür! Mənə lazım olan şeydir! Qəribədir ki, əvvəllər bu mənim bir dəfə də olsun ağılıma gəlməmişdir. Bu, hər şeyin açarı idi, o, həmişə qeyri-ixtiyari olaraq bu açara doğru gəlmişdi. İndi isə Suinbern ona ən yaxşı çıxış yolu

göstərdi. Martina dinclik lazımdı, dinclik isə onu gözəlçaydı. Martin illüminatora baxdı. Hə, illüminator lazımcına genişdi. Aradan gəlib keçmiş xeyli müddət ərzində ilk dəfə olaraq onun qəlbi sevincə doldu. Axı ki, o, öz xəstəliyinin dərmanını tapmışdı. Martin kitabı sinəsinə götürdü və yavaş-yavaş, ucadan bu misraları oxudu:

Yorulub əbədi bir intizardan,
Yorulub şən keçən məclisdə də biz.
Qorxusuz, arzusun ömür edən zaman,
Bütün tənnlərə könüllərimiz
Dualar eləyir, nə var ki, ürək
Gec, ya tez, əbədi susan ürəkdir.

Nə var ki, çaylar da axıb keçərək,
Dəniz də lal, hamar görünəcəkdir.

Martin yenidən illüminatora baxdı. Suinbern ona yol göstərmişdi. Həyat usandırıcı idi, daha doğrusu, son dərəcə usandırıcı və cansıxıcı olmuşdu.

Nə var ki, ürək,
Gec, ya tez, əbədi susan ürəkdir!..

Bəli, buna görə tənnlərə şükür eləməyin yeri var. Bu, onların dünyada gördükləri yeganə xeyirli bir işdir! Həyat işgəncə və əzabla çevrildiyi zaman, əbədi yuxuya dalıb ondan xilas olmaq nə qədər də asandır!

Nəyi gözəylirsən: Vaxtdır.

Martin başını illüminatordan çıxarıb aşağı, süd kimi ağ köpüklərə baxdı. "Maripoza" çox dərinə idi və Martin əlləri ilə yapışdırılsa idi, ayaqları suya dəyərdi. Sular sıçrayıb şəpildəməzdi. Hər kəs eşitməzdi. Sıçrayan su damlaları onun üzünü islatdı. Martin dodaqlarında şor bir dad hiss etdi və bu, onun xoşuna gəldi. O, hətta düşündü: "Son ölüm məhənnim yazım, ya yox!" Lakin o saat da bu fikrə düşdüyünə görə öz-özünə güldü. Vaxt da yoxdu. O, hər şeyə mümkün qədər tez son qoymağı ürəkdan arzu edirdi.

Martin ehtiyat üçün kayutda işığı söndürdü, ayaqlarını illüminatordan çıxarıb sulara salladı. Onun kürəkləri illüminatordan

keçmirdi və buna görə də bir qolunu yanına sıxaraq oradan sürüşüb keçməli oldu. Paroxodun qəfildən vurduğu təkan ona kömək etdi! Martin sürüşüb illüminatorlardan çıxdı və əllərindən asılı qaldı. Onun ayaqları suya dəyən kimi əllərini açdı. Ağ, ilıq şü onu qoynuna aldı. "Maripoza" möhtəşəm qara bir divar kimi Martinin yanından keçdi, illüminatorların işıqlı dairələri bu divarı adda-budda dəlmişdi. Paroxod sürətlə gedirdi. Martin isə təzəcə bunu düşünmüşdü ki, birdən gəminin xeyli aralandığını gördü və okeanın suları ilə sakit-sakit üzdü.

Martinin dərisinin ağılığı bonitanı cəlb etdi, bonita onu sancdı və Martin güldü. Ağrı ona nə üçün suda olduğunu xatırlatdı. Sudan çıxmağa çalışan Martin, az qala, öz əsas məqsədini unutmuşdu. "Maripoza"-nın işıqları artıq uzaqlarda gözəndən itirdi. Martin isə hey üzülükə üzür, sanki, buralardan yüz millərlə aralı olan ən yaxın sahila çatmaq istəyirdi.

Bu, qeyri-şüari həyat instinkti idi. Martin üzməkdən vaz keçdi, lakin su ağzına dolan kimi, yenidən əllərini işə saldı. O, "həyat eşqi" deyə düşündü və düşünüb acı-acı, nifrətlə güldü. "Bəli, mənim iradəm var, son dəfə qeyrat göstərüb varlığımı yox etmək üçün kifayət qədər möhkəm iradəm var".

O, suda dümdüz uzandı. Martin sakit ulduzlara baxdı və eyni zamanda, ciyərlərindən bütün havanı buraxdı. O, ayaqları və əllərinin cəld, qüvvətli hərəkətilə qurşağa kimi sudan çıxdı ki, tezliklə daha dərinə çata bilsin. O, ağ bir heykəl kimi dənizin dibinə cüm-məli idi. O, suya daldıqdan sonra xəstə daha tez huşə getmək üçün narkotik dərmanı içinə çəkdiyi kimi, suyu içinə çəkməyə başladı. Lakin su onun boğazına dolub onu boğmağa başlayanda, Martin istər-istəməz instinktiv bir təlaşla üzüb suyun üzünə çıxdı və yenidən başının üstündə parlaq ulduzlara gördü.

O, yenidən nifrətlə "həyat eşqi" deyə düşündü, ciyərlərinə əbəş yerə sərin gecə havasını çəkməyə çalışdı. "Yaxşı, mən başqa cür eləyərdim!" O, bir neçə dəfə dərinəndən nəfəs aldı. Martin ciyərinə mümkün qədər çox hava alıb var gücü ilə suya baş vurdu. O, açıq gözlərlə maviyə çalan fosfor işığını söndürdü. Bonitalar kölgələr kimi, sıғыb onun yanından keçirdilər. O, bu ümiddə idi ki, bonitalar ona dəyməzlər, çünki bu, iradəsinin gərginliyini azaldıb boşalda bilərdi. Bonitalar ona dəymədilər və Martin ürəyində həyata bu son iltifatına görə təşəkkür etdi.

O, əlləri və ayaqlarının necə qıc olduğunu duyaraq, getdikcə daha dərinliklərə dalırdı. O başa düşürdü ki, suların çox dərin yerindədir. Onun qulaqlarının pərdələri təzyiqdən ağrıyaraq, az qala, partlayacaqdı, beyni isə, elə bil, parçalanıb dağılırdı. O, iradəsinin ağlasığmaz bir gücü bahasına özünü suyun daha dərinliklərinə dalmğa məcbur etdi, o vaxta kimi dərinliklərə getdi ki, axırda bütün hava birdən-birə fişqırıb onun ciyərlərindən çıxdı. Hava qovuqları sürüşüb onun yanaqlarından, gözlərindən keçdi və sürətlə suyun üzərinə doğru getdi. Onda boğulmağın verdiyi əzablar başladı. Lakin Martin öz sönən zəkası ilə başa düşdü ki, bu əzablar hələ ölüm deyildir. Ölüm əzab vermir. Bu hələ həyatdı, həyatın son sarsıntısı, son əzabları idi. Bu, həyatın ona vurduğu son zərbə idi.

Onun əlləri və ayaqları süst-süst hərəkət etməyə başladı! Gecdir! O, həyat eşqini aldatmışdır. O artıq suyun lap dərinliklərində idi. O daha üzüb suyun üzünə çıxma bilməzdi. Martinə elə gəlirdi ki, o, yavaş-yavaş, aram-aram əngin lövhələr dəniziylə üzür. Bəs bu nədir? Elə bil, mayakdır! Lakin bu mayak – bu parlaq, ağ işıq onun beynində yanırdı. Bu işıq getdikcə hey alışıb parlayırdı. Haradasa dəhşətli bir uğultu qopub ətrafa yayıldı və Martinə elə gəldi ki, sil-dırım, nəhəng bir pilləkəndən iti sürətlə başısağa, qaranlıq bir uçuruma yuvarlanırsınız və bunu anladığı həmin anda huşu həmişəlik onu tərk etdi.

MÜNDƏRİCAT

Cek Londonun "Martin İden" romanı 5

MARTİN İDEN

Birinci fəsil	15
İkinci fəsil	27
Üçüncü fəsil	37
Dördüncü fəsil	45
Beşinci fəsil	50
Altıncı fəsil	57
Yeddinci fəsil	65
Səkkizinci fəsil	75
Doqquzuncu fəsil	84
Onuncu fəsil	93
On birinci fəsil	100
On ikinci fəsil	107
On üçüncü fəsil	112
On dördüncü fəsil	124
On beşinci fəsil	136
On altıncı fəsil	145
On yeddinci fəsil	153
On səkkizinci fəsil	160
On doqquzuncu fəsil	164
İyirminci fəsil	172
İyirmi birinci fəsil	179

İyirmi ikinci fəsil	185
İyirmi üçüncü fəsil	193
İyirmi dördüncü fəsil	199
İyirmi beşinci fəsil	208
İyirmi altıncı fəsil	218
İyirmi yeddinci fəsil	229
İyirmi səkkizinci fəsil	243
İyirmi doqquzuncu fəsil	248
Otuzuncu fəsil	260
Otuz birinci fəsil	269
Otuz ikinci fəsil	278
Otuz üçüncü fəsil	285
Otuz dördüncü fəsil	291
Otuz beşinci fəsil	298
Otuz altıncı fəsil	303
Otuz yeddinci fəsil	310
Otuz səkkizinci fəsil	319
Otuz doqquzuncu fəsil	324
Qırkıncı fəsil	331
Qırkı birinci fəsil	338
Qırkı ikinci fəsil	345
Qırkı üçüncü fəsil	354
Qırkı dördüncü fəsil	363
Qırkı beşinci fəsil	371
Qırkı altıncı fəsil	386

CEK LONDON

MARTİN İDEN

(roman)

Çapa imzalanmışdır 19.10.2009. Format 60×90 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 25. Sifariş 203. Tiraaj 7000.

Şərq-Qərb ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com

A24 263608

Cek London

Cek London (1876-1916) XX əsr Amerika ədəbiyyatının ən qüdrətli söz ustalarından hesab olunur. O, çoxsaylı novellaların, povestlərin, "Dəniz canavarı" (1904), "Dəmir daban" (1907-1908), "Aylı vadi" (1913), "Günəş oğlu" (1915) romanlarının, bir sıra fantastik və publisistik əsərlərin müəllifi olsa da, "Martin İden" (1909) romanı ilə böyük şöhrət qazanıb.

Əsər bir çox cəhətlərinə görə avtobioqrafik səciyyə daşıyır. Romanın qəhrəmanı can atdığı ideal uğrunda bitib-tükənməyən çətinliklərlə qarşılaşıb ümitsizləşir və həyatını intiharla başa vurur.

Ən yaxşı Amerika romanlarından olan "Martin İden" əsəri dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunub və indi də oxucuların sevə-sevə oxuduqları əsərlər sırasındadır.

